

RĒZEKNES TEHNOLOĢIJU AKADĒMIJA

INDIVĪDS. SABIEDRĪBA. VALSTS

22. starptautiskās studentu un docētāju zinātniski praktiskās
konferences rakstu krājums
2020. gada 16. maijs

INDIVIDUAL. SOCIETY. STATE

*Proceedings of the 22th International Student and Teacher
Scientific-Practical Conference
16 May, 2020*

**RĒZEKNES TEHNOLOĢIJU AKADĒMIJA
EKONOMIKAS UN PĀRVALDĪBAS FAKULTĀTE**

***REZEKNE ACADEMY OF TECHNOLOGIES
FACULTY OF ECONOMICS AND MANAGEMENT***

INDIVĪDS. SABIEDRĪBA. VALSTS

22. starptautiskās studentu un docētāju zinātniski praktiskās
konferences rakstu krājums
2020. gada 16. maijs

INDIVIDUAL. SOCIETY. STATE

*Proceedings of the 22th International Student and Teacher
Scientific-Practical Conference
16 May, 2020*

Rēzekne 2021

Par rakstu saturu atbild autori.

Atbildīgā par izdevumu:
Mg.oec. Anita PUZULE

Konferences zinātniskā komiteja / Conference Scientific Committee

Dr.oec. Iluta Arbidāne (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)
Dr.sc.comp. Vaida Bartkute (*Utena Koleģija*)
Dr.iur. Iona Bulgakova (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)
Dr.hist. Vladislavs Malahovskis (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)
Dr.iur. Līga Mazure (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)
Dr.oec. Iveta Mietule (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)
Dr.oec. Inga Ziankova (*Polockas Valsts universitāte*)
Mg.oec. Iveta Dembovska (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)
Mg.philol. Simona Jankauskaitē (*Kauno Koleģija*)
Mg.iur., Mg.soc.sc. Ilga Krampuža (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)
Mg.oec. Inta Kotāne (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)
Mg.oec. Anita Puzule (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)
Mg. soc.sc. Ēvalds Višķers (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)
Mg.oec. Jelena Volkova (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)
Mg.soc.sc. Daina Znotiņa (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Rakstu krājumā apkopoti pētījumi par aktuāliem jautājumiem uzņēmējdarbībā, mārketiņgā, finansēs, grāmatvedībā, tiesībās, arhīvniecībā un vēsturē. Pētījumos izvērtēti ar tautsaimniecības attīstību saistītie teorētiskie, ekonomiskie un tiesiskie aspekti starptautiskā, valstiskā un organizāciju skatījumā.

Krājums paredzēts izmantošanai studentu mācību un pētnieciskajā darbā ekonomikas, tiesības zinātņu, vadības, administrēšanas un nekustamo īpašumu pārvaldības studiju virzienos, kā arī citu nozaru studiju virzienos, kuros tiek apgūti ekonomikas, vadības un tiesību zinātņu studiju kursi.

Zinātnisko rakstu krājums sagatavots un izdots ar Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas finansiālu atbalstu.

Rekomendējusi publicēšanai Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas Zinātnes padome 2021. gada 16. martā.

Šis darbs tiek izplatīts ar internacionālo licenci *Creative Commons Attribution 4.0 International License*

ISSN 2592 – 8457

© Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, 2021

© Autoru kolektīvs, 2021

SATURS

Lpp.

EKONOMIKA UN VADĪBA *ECONOMICS AND MANAGEMENT*

Rūta Barovska, Sanija Sonora Jankovska SIA BIOFARMA KLIENTU APTAUJA <i>Sia "Biofarma" Customers' Survey</i>	9
Olga Burova KOMUNIKĀCIJAS RĪKI MŪSDIENU SKOLVADĪBĀ <i>Communication Tools of Modern School Management</i>	16
Milana Daigoriūtė, Karolina Veselytė, Modesta Norkutė, Simona Jankauskaitė, Juras Tamelis RESEARCH OF THE NEED FOR TIR TRANSIT SYSTEM IN LITHUANIAN COMPANIES <i>TIR tranzīta sistēmas vajadzības izpēte Lietuvas uzņēmumos</i>	21
Zane Darša, Jūlija Jacquemod (Žakemo) LĪDERĪBAS STILS UN VADĪTĀJU-PADOTO MIJIEDARBĪBAS SAISTĪBA <i>Leadership Style and Leader-Member Exchange Relationship</i>	28
Juta Dekšne IEDZĪVOTĀJU LĪDZDALĪBA MĀJU APSAIMNIEKOŠANAS PROCESĀ UN TO IETEKMĒJOŠO FAKTORU IZVĒRTĒJUMS <i>Population Participation in the House Management Process and Assessment of the Factors Affecting It</i>	39
Aina Dzalbe NVO IEGULDĪJUMS VIETĒJO IEDZĪVOTĀJU DZĪVES KVALITĀTES UZLABOŠANĀ – BIEDRĪBAS "KRĀSLAVAS RAJONA PARTNERĪBA" PIEMĒRS <i>The Contribution of Ngos to Improving the Quality of Life of the Local Population - Example of the Association „Kraslavas District Partnership”</i>	46
Līga Fedotova ĒNU EKONOMIKA UN TĀS APKAROŠANAS ANALĪZE LATVIJĀ <i>Shadow Economy and Its Analysis of Combat in Latvia</i>	54
Anastasija Jeršova IEDZĪVOTĀJU DZĪVES LĪMENI RAKSTUROJOŠO RĀDĪTĀJU NOVĒRTĒJUMS LATVIJĀ <i>Assessment of the Indicators Characterizing the Standart of Living of the Inhabitants in Latvia</i>	59
Laura Kalniņa, Sanda Kauliņa STUDENTU MOBILITĀTES TIESISKIE UN PRAKTISKIE ASPEKTI <i>Legal and Practical Aspects of Student Mobility</i>	66
Dana Ļahnoviča HEALTH TOURISM AND ITS DEVELOPMENT OPPORTUNITIES IN LATVIA <i>Veselības tūrisms un tā attīstības iespējas Latvijā</i>	72

Guna Malinovska ADMINISTRATĪVI TERITORIĀLĀ REFORMA <i>Administrative Territorial Reform</i>	81
Zanda Poruka INOVĀCIJAS UN INOVĀCIJU LOMA SOCIĀLAJĀ UZŅĒMĒJDARBĪBĀ <i>Innovation and the Role of Innovation in Social Entrepreneurship</i>	87
Gita Salmane, Sandra Ežmale INFORMĀCIJU TEHNOLOĢIJU UZŅĒMUMI LATVIJĀ <i>Information Technology Companies in Latvia</i>	94
Jānis Sparāns SIA "VOLMĀRCENTRS" KOKA IZSTRĀDĀJUMU VIRZĪŠANAS IESPĒJAS E-VIDĒ <i>SIA "Volmārcentrs" Possibilities of Promoting Wood Products in the E-Environment</i>	101
Elīna Stapulone DARBINIEKU IZPRATNE PAR IESTĀDES DARBĪBAS PLĀNOŠANU, IEVIEŠOT IEKŠĒJĀS KONTROLES SISTĒMU PAŠVALDĪBĀ <i>Employees Understanding of Institutional Planning by Implementing the Internal Control System in the Municipality</i>	107
Mairis Stapulonis SITUĀCIJA NEKUSTAMO ĪPAŠUMU TIRGŪ EKONOMIKAS CIKLISKUMA KONTEKSTĀ <i>Situation in the Real Estate Market in the Context of Economic Cyclicity</i>	114
Diāna Volkova, Jeļena Volkova, Aija Čerpinska NOIETA STIMULĒŠANAS METOŽU ANALĪZE UZŅĒMUMA AAS "BALTA" <i>Analysis of Sales Promotion Methods of the Company AAS "BALTA"</i>	120
TIESĪBU ZINĀTNE LAW SCIENCE	
Ivo Burmeisters ĀRSTNIECĪBAS LĪGUMA JĒDZIENS UN TĀ VĒSTURISKĀ ATTĪSTĪBA <i>The Concept of a Medical Treatment Contract and Its Historical Development</i>	129
Inese Daukule SABIEDRĪBAS AR IEROBEŽOTU ATBILDĪBU VIENKĀRŠOTĀ LIKVIDĀCIJĀ <i>Simplified Liquidation of a Limited Liability Company</i>	135
Artis Lauva ADMINISTRATĪVĀ PROCESA DALĪBNIEKA TIESĪBAS UZ PIEEJU LIETAS MATERIĀLIEM <i>The Right of a Participant in the Administrative Process to Access the Case Materials</i>	141
Kaspars Ločmelis INTELEKTUĀLA DARBA IZMANTOŠANA BEZ AUTORA PIEKRIŠANAS UN ATLĪDZĪBAS <i>Use of Intellectual Work Without Author's Consent and Remuneration</i>	149
Jolanta Mihailova DARBA DEVĒJA UZTEIKUMS <i>Employer Statement</i>	154

Valērija Petrova PAŠVALDĪBAS FUNKCIJU DELEGĒŠANA <i>Delegation of Municipal Function</i>	161
Egita Rizga DZĪVOKĻA ĪPAŠNIEKA TIESISKAIS STATUSS DZĪVOJAMĀS MĀJAS PĀRVALDĪŠANĀ <i>Legal Status of the Apartment Owner in the Management of the Residential House</i>	168
Zane Romane APBEDĪŠANAS TIESISKĀ IZPRATNE UN TĀS TRADĪCIJAS VĒSTURISKĀ ATTĪSTĪBA <i>Legal Understanding of Burial and Historical Development of Its Tradition</i>	174
Dana Romanovska CIVILTIESISKĀS ATBILDĪBAS JĒDZIENS, DABA UN PAZĪMES <i>The Concept of Civil Liability, Nature, Features</i>	181
Liāna Santalova DZĪVNIEKA JĒDZIENS UN IESTRĀDNES TĀ TIESĪBU IZPRATNĒ <i>The Concept of an Animal and Workings Within the Meaning of Its Rights</i>	185
Gatis Sauliņš PACIENTA KAITĒJUMA APMĒRA NOTEIKŠANA ĀRSTNIECĪBAS RISKĀ FONDĀ <i>Patient Injury Determination in Medical Risk Fund</i>	194
Ina Strelča NOZIEDZĪGI IEGŪTU LĪDZEKĻU LEGALIZĀCIJAS JĒDZIENS UN SASTĀVA PAZĪMES <i>The Concept of Money Laundering and Constituent Elements Thereof</i>	200
Nauris Timofejevs TIESĪBAS UZ KRIMINĀLPROCESA PABEIGŠANU SAPRĀTĪGĀ TERMIŅĀ <i>Rights to the Completion of Criminal Proceedings in a Reasonable Term</i>	208
Santa Tropa TRANSPLANTANTA TIESISKAIS RAKSTUROJUMS <i>Legal Characterisation of the Transplant</i>	214
Gunta Vanaga SASKARSMES PERSONA ĢIMENES TIESISKAJĀS ATTIECĪBĀS <i>Contact Person in Family Legal Relations</i>	222
Katrīna Viņņakova STARPTAUTISKĀS KRIMINĀLTIESISKĀS SADARBĪBAS ORGANIZĀCIJAS – EUROJUST DARBĪBAS IZPRATNE UN BŪTĪBA <i>Understanding and the Nature of Eurojust, the International Organization for Criminal Cooperation</i>	231
Lauma Voiciša PERSONAS TIESĪBU UZ NĀVI JĒDZIENS UN VĒSTURISKĀ ATTĪSTĪBA <i>The Concept of a Person's Right to Death and It's Historical Development</i>	238
Dagnija Volodjko MEDICĪNISKĀ EKSPERIMENTA JĒDZIENS UN TĀ VĒSTURISKĀ ATTĪSTĪBA <i>The Concept and Historical Development of Medical Experiment</i>	245

LIETIŠKĀ VĒSTURE. ARHĪVNIECĪBA
APPLIED HISTORY. ARCHIVAL SCIENCE

Inese Brīvere	254
RELIGISKAIS UN NACIONĀLAIS LATGALES LATVIEŠU KULTŪRĀ <i>Religious and National Latgales in Latvian Culture</i>	
Diāna Čečiņa	260
VALKAS RAJONA PADOMES KULTŪRAS NODAĻAS FONDS LNA VALMIERAS ZONĀLĀ VALSTS ARHĪVĀ: DOKUMENTU ARHĪVISKĀ UN VĒSTURISKĀ VĒRTĪBA (1950 – 1991) <i>The Archival Fund of Valka District Council Culture Department in the National Archives of Latvia Regional State Archive of Valmiera : the Archival and Historical Value of the Documents (1950 – 1991)</i>	
Anita Daugule	265
SOCIĀLĀ APRŪPES BIROJA DOKUMENTU PĀRVALDĪBAS ORGANIZĀCIJA UN PROBLĒMAS <i>Document Management of the Social Welfare Office and Problems</i>	
Žanna Savčenko	271
RĒZEKNES TEHNOLOĢIJU AKADĒMIJAS (RĒZEKNES AUGSTSKOLAS) 932. FONDA DOKUMENTU NOZĪME <i>Meaning of Documents of Rezekne Academy of Technologies (Rezekne Higher Education Institution) the Fund No.932</i>	
Anda Sloga	276
JĒKABPILS APRINĀ VIESĪTES PILSĒTAS DDP IZPILDU KOMITEJAS 1944. GADA ARHĪVA DOKUMENTU VĒSTURISKĀ UN ARHĪVISKĀ VĒRTĪBA <i>Historical and Archival Value of Documents of the 1944 Archives Council of Workers' Deputies of the Viesite City of Jekabpils District</i>	

EKONOMIKA UN VADĪBA /
ECONOMICS AND MANAGEMENT

SIA “BIOFARMA” KLIENTU APTAUJA SIA “BIOFARMA” CUSTOMERS’ SURVEY

Rūta Barovska, Sanija Sonora Jankovska

Jēkabpils Agrobiznesa koledža, barovska.ruta@jak.lv, jankovska.sanija-sonora@jak.lv,
Jēkabpils, Latvija

Zinātniskā vadītāja: *Ingrīda Veīpa, Dr. oec., lektore*

Abstract. *Surveys were made after the request of a SIA “Biofarma” leader to find out the opinion about the company from current clients. Surveys were handed out in all four companies subsidiaries and totally there were received 85 completed surveys. The survey provides information on the following groups of questions – product, seller job and delivery process. By getting answers to the first question group information was gained about how qualitative, according to customers, are products, is it possible to get enough information about products, is offered assortment wide enough and why do clients choose SIA “Biofarma”. The second question group gave answers to questions about whether the sellers do their job well enough and are they knowledgeable enough. Final questions let us find out whether the delivery process is organized well enough and if it creates unnecessary expenses, and if clients see the opportunity of loading/unloading needed.*

Keywords: *client, product, satisfaction, survey.*

Ievads

Mūsdienās uzņēmumiem ir jābūt nepārtrauktā kustībā, tiem ir jāmainās un jāspēj sniegt labāks piedāvājums saviem jau esošajiem un potenciālajiem klientiem. Ikvienu uzņēmuma attīstības pamatā ir pašreizējās situācijas analīze. Visvieglāk noskaidrot patērētāju domas par konkrētu produktu vai uzņēmumu ir iespējams izmantojot anonīmas aptaujas anketas, iekļaujot tajā jautājumus, kas liekas svarīgi pašam vadītājam.

Pētījums veikts no 2019. gada oktobra līdz 2019. gada decembrim.

Pētījumā pielietotas empīriskā, statistiskā, kvantitatīvā un anketēšanas metodes.

Mērķis: izpētīt uzņēmuma SIA “Biofarma” tirgus situāciju no patērētāja viedokļa, lai uzlabotu pakalpojumu sniegšanas kvalitāti.

Darba uzdevumi:

1. Iepazīties ar uzņēmumu SIA “Biofarma” un ar viņu piedāvātajiem produktiem, un veikalu atrašanās vietām.
2. Izstrādāt patērētāju aptauju par uzņēmuma produktu sortimentu un pakalpojumu sniegšanas kvalitāti.
3. Apkopot aptaujas rezultātus.
4. Izstrādāt priekšlikumus situācijas uzlabošanai.

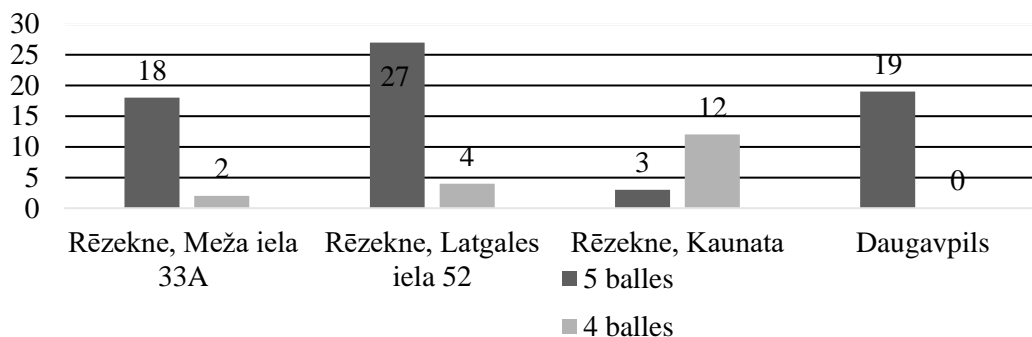
Anketa tika izveidota pēc SIA “Biofarma” vadītāja pasūtījuma, kurš tika iesniegts Jēkabpils Agrobiznesa koledžā. SIA “Biofarma” ir 100% Latvijas kapitāla uzņēmums. Tas tika dibināts 2000. gadā un nākošgad svinēs 20. “dzimšanas dienu”. Šis uzņēmums nodarbojas ar lopbarības, papildbarības un lopkopības higiēnas preču vairumtirdzniecību. Viņu piedāvāto preču sortimentā ietilpst tādi produkti kā: papildbarība, barības sastāvdaļas, minerālbarība, papildbarība jaundzīvniekiem, dzīvnieku kopšanas līdzekļi u.c..

Anketas bija izdalītas divās pilsētās – Rēzeknē un Daugavpilī. Rēzeknē SIA “Biofarma” ir trīs filiāles – noliktava (Meža ielā 33A) un divi veikali – “Preces zemniekiem” (Kaunatā un Latgales ielā 52). Daugavpilī ir tikai veikals “Preces lauksaimniekiem”. Turpmāk, grafikos katra no vietām tiks apzīmēta ar ielas vai pilsētas nosaukumu.

Kopā tika aptaujāti 85 SIA “Biofarma” klienti vienas nedēļas laikā. Visticamākais, respondentu skaits ir tik mazs, jo laika posms, kas tika dots to aizpildīšanai, bija tik īss. Vismazāk atbildes tika saņemtas no Rēzeknes veikala, Kaunatā – tikai 15 aizpildītas anketas. Arī no Daugavpils tika saņemtas diezgan maz atbildes – 19. Autores domā, ka Daugavpilī varētu būt nostrādājis valodas šķērslis – anketas bija latviešu valodā, bet daudzi pilsētas iedzīvotāji ir krievvalodīgie. Visvairāk atbildes tika saņemtas no noliktavas, kas atrodas Rēzeknē, Kaunatas ielā 33A.

Anketa sastāvēja no 8 jautājumiem, kurus var iedalīt 3 lielākās grupās. Pirmā jautājumu grupa attiecas uz produktu – gan piedāvāto sortimentu, gan kvalitāti, gan pieejamo informāciju, gan iemesliem kāpēc izvēlas tieši SIA “Biofarma” produktu. Otra grupa attiecas uz pārdevēju darbu – kā apkalpo, cik labi sniedz informāciju. Pēdējā grupa uzdod jautājumus par piegādi – kā tā apmierina, kā arī par iekraušanas/izkraušanas iespēju. Katrs no jautājumiem ir papildināts ar komentāru sadaļu, lai klienti varētu izteikt arī savu viedokli un ieteikumus.

Pie pirmās jautājumu grupas ir četri jautājumi. Pirmais bija jautājums par to vai apmierina piedāvāto produktu kvalitāte (1.attēls). Jautājuma mērķis bija noskaidrot vai ir nepieciešams veikt uzlabojumus produktiem. Lielākā daļa no aptaujātajiem t.i. 67 klienti produktu kvalitāti novērtēja ar augstāko vērtējumu – 5 ballēm. Daugavpils veikalā atbilde bija vienbalsīga – 5 balles. 18 klienti jeb 21% produktu kvalitāti novērtēja ar 4 ballēm.

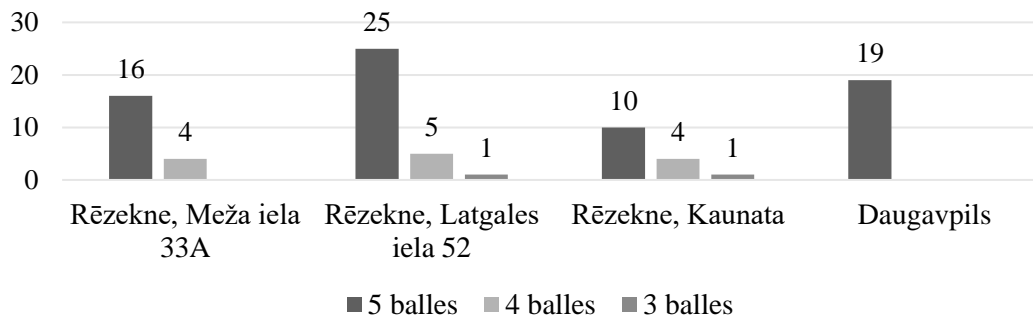

1. attēls. Klientu novērtējums produktu kvalitātei

Kopumā spriežot par iegūtajām atbildēm, var secināt, ka piedāvāto produktu kvalitāte ir augstā līmenī un klienti jūtas ar to apmierināti, tomēr, tā kā bija diezgan daudz 4 balles, pastāv iespēja papildus uzlabojumiem.

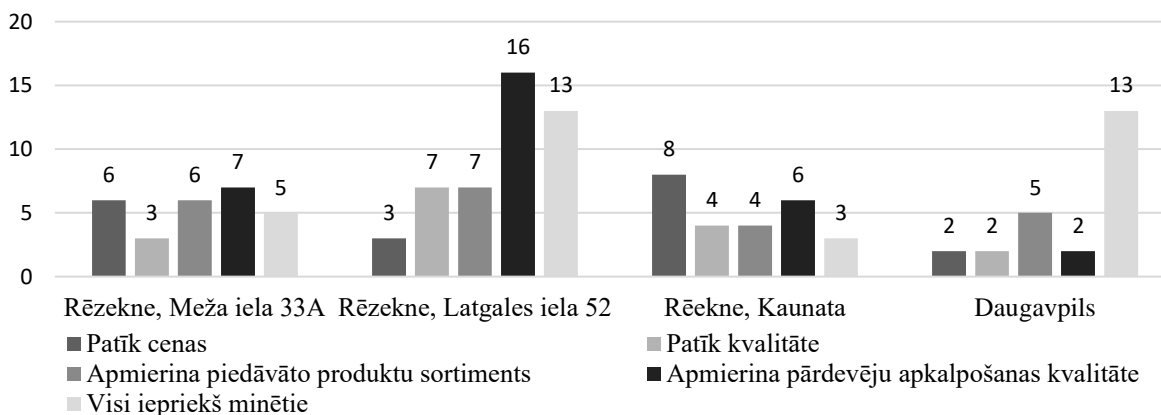
Otrs jautājums aptver produktu sortimentu (2.attēls). Ar tā palīdzību vēlējamies noskaidrot vai klienti jūtas apmierināti ar to, kas tiek piedāvāts, kā arī uzzināt kādus ieteikumus, lai paplašinātu uzņēmuma darbību, papildinot piedāvāto produktu sortimentu ar jaunām precēm. 82% jeb 70 klienti no aptaujātajiem piedāvāto produktu klāstu novērtēja ar 5 ballēm. Gluži tāpat kā pirmajā jautājumā, Daugavpils klienti produktu klāstu vienbalsīgi novērtēja ar 5 ballēm. Otrs biežāk atzīmētais vērtējums bija 4 balles. Kopā to atzīmēja 15% jeb 13 respondenti. Tikai 2 respondenti šajā jautājumā atzīmēja 3 balles. Ņemot vērā, ka tie ir tikai 2%, mēs domājam, ka par šo var nesatraukties.

Šim jautājumam pievienoto komentāru logu izmantoja diezgan daudzi. Galvenie ieteikumi no klientiem, attiecībā uz produktu sortimenta papildināšanu bija – mājsaimniecības preces (spuldzītes, adatas, šūšanas piederumi u.c.), būvmateriāli, higiēnas preces, kosmētika, makšķerēšanas piederumi. Tomēr, autores uzskata, ka šāda veida preču ieviešana diezgan būtiski mainītu uzņēmuma tagadējo tirgus pozicionējumu un virzienu, kādā tas dodas, tāpēc šo jautājumu vajadzētu apskatīt padziļināti.

2. attēls. Klientu vērtējums produktu sortimentam

Trešais šīs kategorijas jautājums deva iespēju noskaidrot iemeslu, kura dēļ klienti izvēlas SIA “Biofarma” (3.attēls). Anketā tika piedāvāti četri atbilžu varianti – patīk cena vai piedāvāto produktu kvalitāte, vai piedāvāto produktu sortiments, vai pārdevēju apkalpošanas kvalitāte. Vēl kā papildus iespēja bija uzrakstīt pašam savu variantu, bet to neviens nebija izmantojis.

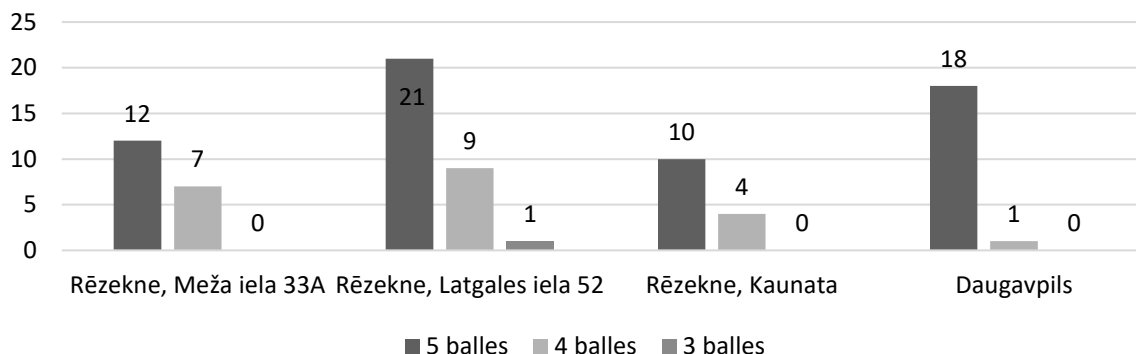

3. attēls. Klientu pamatojums SIA “Biofarma” izvēlei

Rēzeknē gan Meža ielas noliktavā, gan Latgales ielas veikalā “Preces zemniekiem”, klientu visbiežāk atzīmētā atbilde bija - patīk pārdevēju apkalpošanas kvalitāte. Kopā tie bija 23 klienti no visiem aptaujātajiem. Meža ielā šo atbildi bija atzīmējuši 35% no šī veikala respondentiem. Savukārt, Latgales ielas veikalā šo atbildi bija atzīmējis 51% no Daugavpils veikala respondentiem. Rēzeknē, Kaunatas veikalā klienti visbiežāk atzīmēja atbildi «Patīk cenas». Pēc autoru domām, tas liecina par to, ka cenas ir pietiekoši labas, lai spētu piesaistīt klientus. Kopā 40% no Kaunatas veikala aptaujātajiem atzīmēja šo atbildi kā iemeslu kāpēc izvēlas tieši SIA «Biofarma» produkciju. Otrajā vietā pēc atzīmēšanas daudzuma bija patīkamā apkalpošana. Daugavpilī, gluži tāpat kā iepriekšējos divos jautājumos, atbildes bija vispozitīvākās. Lielākā daļa no aptaujātajiem klientiem Daugavpilī šajā jautājumā atzīmēja visus četrus atbilžu variantus – patīk gan cenas, gan produktu kvalitāte, gan piedāvāto produktu sortiments, gan pārdevēju apkalpošanas kvalitāte. Kopā 68% no Daugavpils aptaujātajiem klientiem atzīmēja visas četras atbildes.

Pēdējais jautājums šajā jautājumu kategorijā attiecās ir informāciju, ko ir iespējams iegūt par produktu (4.attēls). Nereti šī ir liela problēma tirgotājiem – nav iespējams iegūt interesējošo informāciju, sīkāku preces aprakstu. Arī pašam ir gadījies, ka apmeklējot kāda uzņēmuma interneta

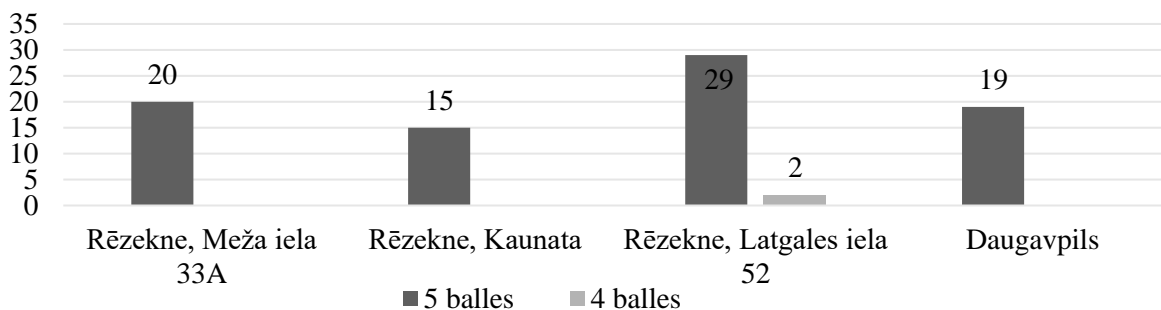
veikalu apraksts pie preces ir ļoti skops, kas traucē iegūt priekšstatu par produktu. Savukārt, kad apmeklē veikalu klātienē, pārdevēji nav pietiekoši apmācīti un nespēj sniegt nepieciešamās atbildes.

4. attēls. Klientu vērtējums informācijas pieejamībai

Šajā gadījumā, iepriekšminētā problēma nepastāv. Par to liecina tas, ka 71% jeb 61 klients no aptaujātajiem, informācijas daudzumu par produktiem novērtēja ar 5 ballēm. Daži klienti komentāru sadaļā, pat īpaši akcentēja, ka no pārdevēja var iegūt daudz informācijas par produktu, ko var atzīmēt kā lielu plusu uzņēmuma darbībā. Gribētos redzēt vairāk atsauksmes par mājas lapā iegūstamo informāciju. Tas, ka klienti nebija atzīmējuši mājas lapu kā vienu no labākajiem informācijas avotiem, liek domāt, ka tā nav pilnīga. Savukārt, vēl 24% no aptaujātajiem sniegto informācijas daudzumu novērtēja ar 4 ballēm, kas ir otrs lielākais vērtējums. Sliktākais novērtējumiem, kas tika sniegts bija 3 balles, tas bija atzīmēts Rēzeknes veikalā Latgales ielā. Tā kā tie ir tikai 1,2% no aptaujātajiem, tad autore uzskata, ka par to var īpaši nesatraukties, turklāt, ņemot vērā pārējās atbildes, var uzskatīt, ka ar informācijas sniegšanu uzņēmumam nav problēmu un tas tiek darīts atbilstoši patērētāja prasībām.

Otrā jautājumu grupā ir divi jautājumi. Pirmais jautājums attiecas uz pārdevēju apkalpošanas veidu (5.attēls). Ar šo jautājumu centāmies noskaidrot vai pārdevējas savu darbu veic pietiekoši kvalitatīvi un pietiekoši augstā līmenī.

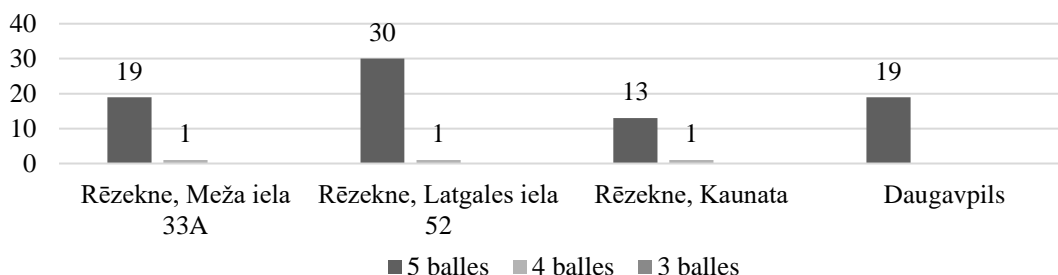

5. attēls. Klientu novērtējums pārdevēju darbam

Saņemtais respondentu vērtējums bija gandrīz 100% vienāds. 83 jeb 97% no aptaujātajiem pārdevēju darbu novērtēja ar 5 ballēm. Kāds no klientiem pat komentāru sadaļā bija minējis, ka pārdevēja iesaka daudzus labus padomus, ir atsaucīgas, palīdz izvēlēties labāko preci un kāds cits klients bija ierakstījis, ka pārdevēja ir patiešām laba. Tas liek domāt, ka uzņēmums tiešām strādā

ar saviem pārdevējiem, iesaista viņus uzņēmuma “dzīvē” un sniedz darbiniekiem pietiekoši daudz informācijas. Tikai 3% (jeb 2 klienti) novērtēja pārdevēju darbu ar 4 ballēm, kas kopumā ļauj secināt, ka pārdevējas savu darbu dara patiešām labi un uzlabojumi pārdevēju darbā nav nepieciešami.

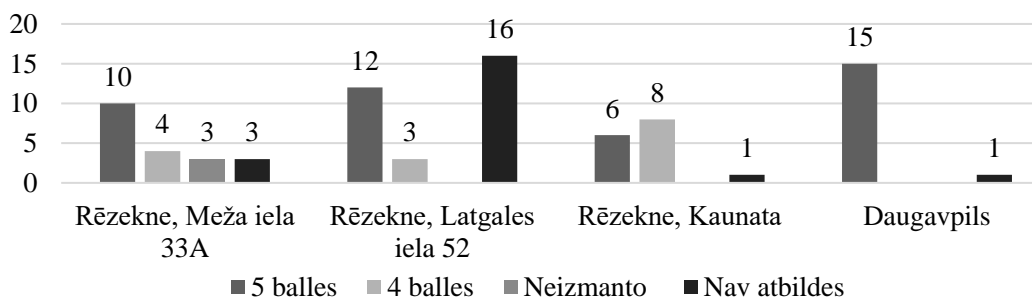
Otrs jautājums attiecas uz pārdevēju spēju sniegt atbildes uz klientu jautājumiem (6.attēls). Ar šī jautājuma palīdzību vēlējamies noskaidrot vai nav tā, ka pārdevējas nav pietiekoši izglītotas vai informētas par uzņēmuma piedāvājumiem produktiem. Nereti ir tā, ka uzņēmuma skatījums un mērķi nesaskan ar pārdevēju interesēm uzņēmumā. Šādi parasti notiek, ja pārdevējs tur tikai strādā, nevis jūtas kā ģimenē un netiek informēts par uzņēmuma vīziju, mērķiem, produktiem utt.

6. attēls. Klientu novērtējums pārdevēju zināšanām par produktu

Arī šī problēma uzņēmumam SIA “Biofarma” nav īsti aktuāla. 96% no visiem aptaujātajiem deva 5 balles konsultācijām, ko sniedz pārdevējas saistībā ar produktu. Tas liek domāt, ka uzņēmuma darbinieki ir iesaistīti uzņēmuma darbībā un ir pietiekoši spējīgi sniegt atbildes uz klientu interesējošiem jautājumiem. Daugavpilī, kā citos jautājumos, aptaujātajiem bija viena atbilde – 5 balles. Daži klienti komentārā bija slavējuši pārdevējas un teica, ka konsultācijas tiešām ļoti palīdz gan lai izvēlētos pareizo produktu, gan, lai noskaidrotu klientu interesējošos jautājumus.

Pēdējā jautājumu grupā arī ietilpst divi jautājumi. Šie jautājumi anketai tika pievienoti pēc vadītāja lūguma. Pirmais no tiem attiecas uz pašu piegādes procesu, tā kvalitāti (7.attēls). Ar šī jautājuma palīdzību vēlējamies noskaidrot vai piegādes process tiek īstenots pietiekoši augstā līmenī un vai nav jāveic kādi uzlabojumi.

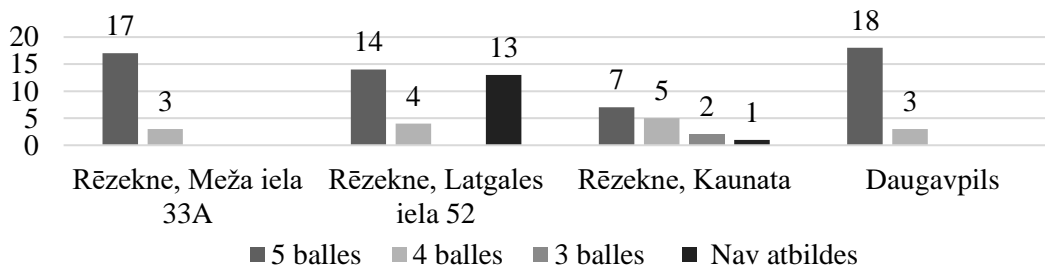

7. attēls. Klientu novērtējums piegādes procesam

50% no aptaujātajiem piegādes procesu novērtē ar 5 ballēm. Tas ļauj domāt, ka ar piegādi problēmu nav. Par to liecina, papildus 17%, kas piegādi novērtēja ar 4 ballēm. Kopumā tas nozīmē, ka 67% no visiem aptaujātajiem piegādes procesu novērtē pozitīvi. Aptuveni 4% no respondentiem

komentāru sadaļā bija atzīmējuši, ka vispār neizmanto šo iespēju. Tā kā aptuveni 25% jeb 21 klients šo jautājumu atstāja bez atbildes, tad mēs tiecamies domāt, ka tas liecina par to, ka šie klienti arī neizmanto piegādi. Tāpēc kopā varētu teikt, ka 29% no aptaujātajiem tomēr neizmanto piegādi. Tomēr, ņemot vērā faktu, ka 50% to novērtēja ar ļoti labu vērtējumu, piegādes procesam nevajadzētu radīt liekus izdevumus.

Pēdējais jautājums anketā bija par piedāvāto iekraušanas/izkraušanas iespēju (8.attēls). Uzņēmuma vadītājs vēlējās noskaidrot vai klientiem šī iespēja ir svarīga. Saņemtās atbildes sniedza pozitīvu vērtējumu - aptuveni 66% klientu to novērtēja ar 5 ballēm, bet 18% ar 4 ballēm. Tomēr, arī šajā jautājumā, tāpat kā iepriekšējā, diezgan daudzi nebija snieguši atbildi. Kopā tie bija 14 klienti jeb 17% no aptaujātajiem.

8. attēls. Klientu novērtējums preču iekraušanas/izkraušanas piedāvājumam

Visticamākais tas varētu būt saistīts ar iepriekšējo jautājumu. Respektīvi, ja klients neizmanto piegādi un brauc precei pakaļ pats, tad visticamākais, ka tam nav īsti nepieciešama palīdzība preces iekraušanā vai izkraušanā. Tomēr, par cik tas nekādas liekas izmaksas neprasa, šo iespēju var saglabāt, jo daudziem tāpat tā noder.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Atbilžu korektumu un noderīgumu ietekmēja nelielais respondentu skaits, kas visticamākais bija aptaujas īsā perioda dēļ.
2. 82% no aptaujātajiem atzīmēja 5 balles pie jautājuma par produktu sortimentu, kas liek domāt, ka uzlabojumiem vietas nav, tāpēc klientu ieteikto produktu ieviešana var neatmaksāties.
3. Vislabāk klientiem uzņēmumā patīk pārdevēju apkalpošana, par ko liecina tas, ka jautājumos par pārdevējiem biežāk atzīmētais vērtējums ir 5 balles.
4. Liela daļa uzņēmuma klientu neizmanto piegādes iespēju, tāpēc pastāv iespēja, ka tās nodrošināšana rada liekus izdevumus.
5. Veikt atkārtotu anketēšanu klientu vidū, koncentrējoties uz jau piedāvātajiem un vēlamajiem produktu veidiem, lai noskaidrotu vai ir nepieciešams ieviest jaunus produktus.
6. Jāsāk sadarboties ar kādu IT kompāniju, lai izveidotu lielisku firmas mājas lapu un sniegtu klientiem spilgtu un pilnīgu preces demonstrāciju.
7. Veikt nelielu pētījumu patērētāju vidū, lai noskaidrotu cik klienti izmanto piegādes iespēju pa filiālēm, lai noskaidrotu vai kādā no tām šo iespēju nevajag atcelt.

Summary

Company SIA “Biofarma” was founded in 2000. It is a 100% Latvian capital enterprise. The company deals with wholesale of fodder, supplementary feed and livestock hygiene products.

Questionnaires were made after the request of company's owner. They were handed out in two cities – Rezekne and Daugavpils. There are two shops and a warehouse in Rezekne, but just one shop in Daugavpils. Together were surveyed 85 clients of SIA “Biofarma” in just one week. Most likely there were so few answers because of the short research time and barriers of language. Mostly, in Rezekne and especially Daugavpils live people who speak only Russian.

In surveys together were 8 questions which could be divided into three large groups – product, sellers/employees and delivery. Answers to the first question about products quality were positive – 79% of respondents gave it maximal rating of 5stars, but 21% - 4 stars. Second question gave answers if offered product assortment was wide enough. Judging by the answers there is no need for replenishment in assortment, because 97% of respondents gave it 5 or 4 stars. Next question helped to understand why exactly clients choose SIA “Biofarma”. There were four answer options already given in the survey – like prices or products quality, or offered assortment, or like quality of service provided by vendor. The most positive answers were from Daugavpils, because clients from there had marked all the answers. Last question from category of questions about product gave answers to questions about whether clients got enough information about product. As answers show there is no problem with offered information, because 71% of respondents gave it 5 stars. Mostly clients pointed out, that the best way to get information about products was from employees. It made authors think that there is need for improvements in information that is given in their website. First question in second question category applies to service which is provided by vendors. Answers for this question were the most positive. 97% of people rated seller job with 5 stars, but last 3% with 4. Second question gave an opportunity to find out whether the employees were knowledgeable enough to give an answer to client questions. Also in this scope they don't have any problems and the vendors are adequately trained. 96% of respondent rated advice from vendors with 5 stars. First question in the last category refers to a delivery process and its quality. 67% of respondents gave it 5 or 4 stars. As it turns out a big part of surveyed people – 29% - don't use delivery at all. Last question in the survey gave the opportunity to find out if loading/unloading process was important and needed for clients. Approximately 66% rated it with 5 stars, but 18% with 4.

Evaluating given results together as whole, authors can conclude that the company doesn't need some big changes or improvements. Authors think that the company should keep up with the good work that they are doing right now and only add a little bit of modernization. They could improve their website just a little bit and the information that it gives.

KOMUNIKĀCIJAS RĪKI MŪSDIENU SKOLVADĪBĀ COMUNICATION TOOLS OF MODERN SCHOOL MANAGEMENT

Olga Burova

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, Mg.philol., o_burova@hotmail.com, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja: **Iveta Mietule, Dr.oec., profesore**

Abstract. *The challenges of educational change are always complex, so they need to be managed carefully. The article pays special attention to one of the current priority issues and challenges in education - the use of ICT in school management and communication. The study provides further insights into possible solutions to the highlighted problems faced by the use of ICT in school management and communication. Information and communication technologies are evolving very rapidly, and the issues involved in their use in education are becoming increasingly complex. Monitoring and evaluation of this process is essential for ICT tools to become effective and integral communication tools.*

Keywords: *communication, Information and Communication Technology (ICT), schools, technology leadership.*

Ievads

Izglītības pārmaiņu problēmas vienmēr ir sarežģītas, tāpēc jo rūpīgi vadāmas. Strukturālās ilgtermiņa izglītības reformas nav iespējamās bez izglītības iestādes vadītāja un vadības komandas elastības, augsta līmeņa kompetences un uzdrīkstēšanās riskēt (*Šmite, 2006*).

Rakstā īpaša uzmanība tiek vērsta uz vienu no šobrīd prioritārajiem jautājumiem un izaicinājumiem izglītībā, t.i., informācijas un komunikāciju tehnoloģiju (turpmāk - IKT) izmantošana skolu vadībā un komunikācijā. Šajā pētījumā apskatīta skolas vadības un administrēšanas koncepcija, visspilgtākās problēmas, ar kurām saskaras IKT integrācija skolu vadībā. Pētījumā tika sniegti turpmāki ieskatu iespējamie risinājumi izceltajām problēmām, ar kurām saskaras IKT izmantošana skolu vadībā un komunikācijā. Informācijas un komunikācijas tehnoloģijas attīstās ļoti strauji, un ar to izmantošanu izglītībā saistītie jautājumi kļūst arvien sarežģītāki. Lai IKT rīki kļūtu par efektīviem un neatņemamiem mācību rīkiem, ir nepieciešama šī procesa uzraudzīšana un vērtēšana. Skolu administrācijas modernizācijas procesā ir izstrādātas integrētas informācijas sistēmas skolēnu progresā pārraudzīšanai, cilvēkresursu un skolotāju informācijas pārvaldīšanai, kā arī finanšu pārvaldīšanai. Rakstā uzsvars arī likts uz tādām tēmām kā mūsdienīga izglītības procesa organizēšana, labās prakses piemēri komunikācijā un izglītības procesa organizēšanā. Tie ir jautājumi, kas nekad nezaudē savu aktualitāti, ir saistīti ar nepieciešamību un izaicinājumiem darba vidē balstītu mācību organizēšanā un īstenošanā vispārējā vidējā izglītībā.

Pētījuma mērķis ir analizēt komunikācijas rīkus mūsdienīgu skolvadībā.

Pētījuma uzdevumi ir:

- analizēt IKT rīku izmantošanu skolu vadībā un komunikācijā;
- identificēt labās prakses komunikācijas piemērus izglītības procesa organizēšanas nodrošināšanā;
- apkopot secinājumus un izstrādāt ieteikumus.

Tā veikšanai izmantotas zinātniski pētnieciskās metodes: sintēzes un analīzes metodes, monogrāfiskā metode un kontentanalīze.

1. Informācijas un komunikācijas tehnoloģiju vispārējā loma skolvadības procesu organizēšanā

IKT rada dinamiskas izmaiņas sabiedrībā. Tas ietekmē visus dzīves aspektus. Ietekmi arvien vairāk izjūt skolās. Tā kā IKT sniedz gan skolēniem, gan skolotājiem lielākas iespējas pielāgot mācīšanos, mācīšanu un individuālo vajadzību pārvaldību, sabiedrība liek skolām prasmīgi reaģēt uz šo jauninājumu. Tas nodrošina jaunākus un efektīvākus veidus, kā mazināt dažus izaicinājumus, ar kuriem saskaras valsts izglītības sistēma. Šīs tehnoloģijas izceļas ar strauju attīstību, nepārtraukti mainot iesaistes veidus ar tām. Paredzams, ka pašreizējā informācijas laikmetā izglītības iestādēm būs izšķirīga loma kā zināšanu ģenerēšanas un mācību vides virzītājspēkam. Šajā sakarā IKT kļūst par būtisku līdzekli šī uzdevuma atvieglošanai. IKT ir kļuvusi par būtisku mūsu ikdienas sastāvdaļu, tāpēc šī integrācija skolas uzlabošanā ir paredzēta ne tikai mācīšanai un mācīšanai, bet arī izglītības vadības vajadzībām, tā ir kļuvusi par vienu no efektīvākajiem faktoriem skolas darba uzlabošanā. IKT ir būtiska loma skolu sistēmas funkcionālās efektivitātes uzlabošanā. IKT var palīdzēt skolu administratoriem uzlabot dažādus skolas administratīvos uzdevumus.

21. gadsimta izglītības piekritēji apgalvo, ka pasaule vairs nevar censties reformēt izglītību; izglītība jāpārveido par kaut ko pilnīgi atšķirīgu (*Slowinski, 2000*). Milzīgas sociālās izmaiņas, piemēram, pieaugoša daudzveidība un iedzīvotāju mobilitāte, pedagogus iepazīstina ar jauniem un pastāvīgi mainīgiem apstākļiem (*Afzaal, 2012*).

C. Maki uzskatīja, ka informācijas un komunikāciju tehnoloģijai ir būtiska loma spēcīgas vadības un efektīvas vadības un administrēšanas atbalstīšanā (*Maki, 2008*). Tādējādi IKT ieņem ļoti centrālu vietu mūsdienu izglītības pārvaldībā un administrēšanā skolu stratēģijas, politikas izstrādes un ieviešanas, finansiālās efektivitātes un klientu apmierinātības ziņā. Tas varētu kļūt iespējams, izmantojot datorizētas informācijas pārvaldības sistēmas un mūsdienu sakaru metodes (*Krishnaveni, Meenakumari, 2010*). Viens no panākumiem jebkuras izglītības iestādes vadībā ietver spēju izprast un efektīvi izmantot mūsdienu vadības principus un paņēmienus. Tādējādi pieeja IKT iekārtām, piemēram, internetam, e-bibliotēkām utt.. Bez šaubām, sniegs administratoram bagātinošas iespējas sekot līdzi izmaiņām un atklājumiem pārvaldības principu un metožu jomā.

Izglītības iestādes kā augstas veiktspējas organizācijas var būt ieinteresētas efektīvā daudzu lietotāju integrētā vadības informācijas sistēmā, kuras mērķis ir radīt vidi, kas ļauj pilnībā attīstīt skolu resursu potenciālu, kas kļūs noderīgāks sabiedrībai (*Orji, 2011*). Šeit skolas resursos var ietilpt skolotāji, konsultanti, mācībspēki, izglītojamie un resursi, kas nav cilvēki, piemēram, bibliotēkas, laboratorijas, skolu saimniecības un cits ārpusstundu aprīkojums. Ja šie skolas resursi tiek veidoti tā, lai tie kļūtu par IKT un saderīgiem, pastāv tendence uzmundrināt cilvēkus, kuri kādreiz būtu atbilstoši un konkurētspējīgi mūsdienu sabiedrībā. Tādējādi IKT ir arvien nozīmīgs faktors skolu administrācijā, jo tas ir piemērots visos skolas aspektos (*Kawade, 2012*).

Efektīva skolu administrēšana ir galvenais noteicošais faktors vēlamu rezultātu sasniegšanā un panākumos skolās. Visas iesaistītās puses to bieži uzskata par kritisku skolu sistēmu. Divdesmit pirmajā gadsimta vadītāji saskaras ar daudziem izaicinājumiem, kas izriet no tehnoloģijas, daļēji tāpēc, ka IKT arvien vairāk tiek izmantotas un tiek uzskatītas par svarīgām visās darbības jomās, ieskaitot izglītību. Tam nepieciešams IKT personāls efektīvai un dinamiskai skolas administrēšanai (*Yee, 2006*). Neskatoties uz iepriekšējām IKT izredzēm izglītībā, vēl ir jāsaprot, vai "skolu administrācijas puses" ir pienācīgi sapratušas veidus, kā IKT var pielietot dažādās administratīvajās apakšsistēmās (*Makewa, Meremo, Role, Role, 2013*).

2. Komunikācijas rīki un to funkcionalitāte

Saziņa ir svarīga, lai vecākus informētu par skolas aktivitātēm un tās darbu. Tas ir arī līdzeklis, lai veidotu vecāku izpratni par viņu lomu bērnu mācīšanās un attīstībā. Tā ir arī iespēja uzzināt par bērniem jūsu klasēs (*Buabeng-Andoh, 2012*). Saziņa starp skolām un ģimenēm ir būtiska, lai izveidotu uzticības attiecības, kas veicina vecāku iesaistīšanos. Vecāku līdzdalība skolā ir nepieciešama, lai jaunieši veiksmīgi attīstītos un pieņemtu lēmumus, kuriem būs pozitīvi rezultāti viņu nākotnei. Jauno IKT nozīme vecāku iesaistīšanās uzlabošanā skolā atklāj šķēršļus, kas kavē tehnoloģiju izmantošanu komunikācijas veicināšanai. Tā kā sabiedrība kļūst arvien atkarīgāka no tehnoloģijām, skolas iegulda vairāk laika un naudas tehnoloģiskos saziņas līdzekļos (*Yusuf, 2005*). Ir vispāratzīts, ka mājas un skolas partnerattiecību veidošana ir spēcīgs veids, kā palielināt vecāku un sabiedrības apmierinātību ar izglītību un uzlabot sadarbību. Skolotājam jāpalīdz pārvaldīt vecāku līdzdalību, lai skolēni būtu atbildīgi par savu mācīšanās darbu.

Rīki un tehnoloģijas saziņai ar vecākiem:

- E-pasts: skolas var izveidot un izsūtīt klases biļetenu, lai vecāki tiktu informēti pa e-pastu. Viņi var savākt e-pasta adreses mācību gada sākumā vai dot vecākiem iespēju pierakstīties uz biļetenu skolas vietnē. E-pastus var nosūtīt individuāli vai grupās. Izplatītākajās e-pasta programmās ir ļoti viegli izveidot adrešu grupas. Vecāki var lasīt e-pastus un atbildēt uz tiem.
- Tīmekļa vietne vai emuārs: skolas vietnē var parādīt visu informāciju par skolu, piemēram, kontaktinformāciju, skolēnu noteikumus. Skola vai klase var izveidot savu vietni nomātā tīmekļa telpā vai izmantot bezmaksas mitināšanas tīmekļa vietnes. Daudzas skolas izmanto bezmaksas emuāru veidošanas pakalpojumus no Google un WordPress, lai sniegtu informāciju vecākiem, skolēniem un sabiedrībai kopumā.
- Tiešsaistes aptauja: tehnoloģija pašlaik ļauj tiešsaistes aptaujā saņemt ātras vecāku atsauksmes. Tādus rīkus kā Google forma var viegli iestatīt, lai iegūtu informāciju no vecākiem. Šie rīki ne tikai apkopo informāciju, bet arī veic pamata analīzi, un rezultāti tiek automātiski nodrošināti ātrai lēmumu pieņemšanai.
- Virtuālās mācību vides: virtuālā mācību vide ir programmatūras sistēma, kas izstrādāta, lai atbalstītu mācīšanu un mācīšanos izglītības vidē. VMV darbojas internetā un nodrošina novērtēšanu vai pašnovērtēšanu, saziņu caur diskusiju dēļiem, satura augšupielādēšanu, skolēnu grupu administrēšanu, studentu atzīmju, anketu, uzskaites rīku vākšanu un organizēšanu utt. MOODLE ir viena no populārākajām atvērta koda IVS.
- Multivides koplietošana: pašlaik tiešsaistē ir iespējams koplietot dažāda veida multividi. Vispopulārākais no tiem ir videoklipu kopīgošana tiešsaistes video koplietošanas vietnēs, piemēram, YouTube. Skolas to var izmantot, lai dalītos ar skolas saistītajiem videoklipiem, video, lai informētu vecākus par bērnu audzināšanas praksi, palīdzot skolēniem pārvaldīt stresu, laiku utt. Ar skolu saistīto audio programmu varētu pārraidīt, izmantojot tiešsaistes aplādēs vietnes. Ar skolotāju un citu personu prezentācijām var dalīties ar vecākiem, izmantojot slaiduma dalīšanas vietnes. Attēlus var koplietot, izmantojot flickr.
- Sociālie tīkli. Lai sazinātos ar vecākiem, ir iespējams izmantot sociālos tīklus, piemēram, Facebook, Twitter vai MSN. Facebook ir iespējams izveidot grupas un dalīties ar informāciju ar vecākiem.
- Tiešsaistes grupas un forumi: saziņa ar vecākiem ir atvieglota, izmantojot forumu un e-pasta grupas, piemēram, Google grupas un Yahoo grupas. Skola var izveidot īpašu vecāku grupu, izmantojot Google vai Yahoo pakalpojumus, lai sazinātos savā starpā. Ir iespējams arī dalīties failos starp grupas dalībniekiem.

- SMS un tūlītējā ziņojumapmaiņa: kad skolai ir jānosūta steidzams ziņojums vecākiem, skola var nosūtīt kolektīvu SMS, vai sazināties ar konkrētu vecāku. Mūsdienās tūlītējās ziņojumapmaiņas pakalpojums, piemēram, WhatsApp, ir ļoti populārs skolotāju, skolēnu un vecāku vidū.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Skolas lietvedībā ietilpst informācijas iegūšana, glabāšana, izmantošana, pārsūtīšana un izplatīšana, lai bagātinātu komunikāciju, lēmumu pieņemšanas un problēmu risināšanas iespējas skolas sistēmā.
2. IKT loma skolas uzskaites kārtošānā ietver faktu, ka skolu uzskaitē stāsta par skolas vēsturi. Google kalendārs var plānot sanāksmes un pasākumus ar saviem kolēģiem, tāpat kā vecā kalendāra lietojumprogramma.
3. IKT ir būtiska loma spēcīgas, efektīvas vadības un komunikācijas atbalstīšanā. Ir noteikts, ka tehnoloģijas var izmantot tieši no komunikācijas, skolēnu administrēšanas līdz dažādu resursu administrēšanai izglītības iestādē.
4. Tehnoloģijas nodrošina ātru un biežu saziņu starp skolotājiem un vecākiem, daudz vairāk, nekā to var panākt tiešajā saskarsmē.
5. Skolām ir jānodrošina IKT izmantošana visefektīvākajā un piemērotākajā veidā, lai atbalstītu skolēnus ar īpašām izglītības vajadzībām. Skolām ir jānodrošina, lai tās atbilstu skolēnu vajadzībām ar vispiemērotākajām pieejamajām tehnoloģijām un lai IKT tiktu izmantotas, lai atbalstītu ne tikai lasītprasmi, bet arī visplašāko skolēnu vajadzību klāstu.

Izmantotie avoti un literatūra

1. Afzaal, H.S. (2012). A Preliminary Study of School Administrators' Use of Information and Communication Technologies: Bruneian Perspective. *International Journal of Education and Development using Information and Communication Technology (IJEDICT)*, 8(1), pp. 29-45.
2. Buabeng-Andoh, C. (2012). Factors Influencing Teachers' Adoption and Integration of Information and Communication Technology Into Teaching. *International Journal of Education and Development Using Information and Communication Technology (IJEDICT)*, 8(1), pp. 29-45.
3. Kawade, D.R. (2012). Use of ICT in Primary School. *Pioneer Journal*. Retrieved April 17, 2020 from <http://pioneerjournal.in/conferences/tech-knowledge/14th-national-conference/3798-use-of-ict-in-primary-school.html>
4. Krishnaveni, R., Meenakumari, J. (2010). Usage of ICT for Information Administration in Higher Education Institutions. *International Journal of Environmental Science and Development*, 1(3), pp. 282 – 286.
5. Makewa, L., Meremo, J., Role, E., Role, J. (2013). ICT in Secondary School Administration in Rural Southern Kenya: an Educator's Eye on Its Importance and Use. *International Journal of Education and Development using Information and Communication Technology*, 9(2), pp. 48-63.
6. Maki, C. (2008). Information and Communication Technology for Administration and Management for Secondary Schools in Cyprus. *Journal of Online Learning and Teaching*, 4(3), pp. 12 – 30.
7. Orji, F.O. (2011). The Place of Information and Communications Technology in the Administration of Colleges of Education in South-eastern Nigeria: Implications for Educational Administration. Retrieved April 17, 2020 from https://www.researchgate.net/publication/331683654_The_Place_of_Information_and_Communications_Technology_in_the_Administration_of_Colleges_of_Education_in_South-eastern_Nigeria_Implications_for_Educational_Administration_Introduction_and_Background_t
8. Slowinski, J. (2000). Becoming a Technologically Savvy Administrator. *ERIC Digest Number 135*. Retrieved April 17, 2020 from <https://www.ericdigests.org/2000-4/savvy.htm>
9. Šmite, A. (2006). *Izglītības iestādes vadība*. Rīga: RaKa
10. Yee, D.L. (2006). Images of School Principals' Information and Communications Technology Leadership. *Journal of Information Technology for Teacher Education*, 9(3), pp. 291-299.

11. Yusuf, M.O. (2005). Information and Communication Education: Analyzing the Nigerian National Policy for Information Technology. *International Education Journal*, 6(3), pp. 316 - 321.

Summary

The school's mission is to educate, guide and challenge all students to develop the lifelong learning skills needed to successfully contribute and compete in a rapidly changing global society.

Schools of the future must be open and flexible, focusing on learning. New communication should foster new collaboration, a higher level of collaboration and creative problem solving. Educators need to be supported in the use of new technologies in teaching, as well as in the use of technology for professional development and collaboration. For learners, teachers, parents, etc. it is important be able to use technology to reach new levels of learning and acquire new information skills and competences. Educational leaders need to use technology as a tool to manage schools and communities of learners.

The role of ICT in keeping school records includes the fact that school records tell the story of the school. Google Calendar can schedule meetings and events with your colleagues, just like the old calendar application. ICT has a key role to play in supporting strong, efficient governance and administration. It has been established that technology can be used directly from communication, student administration to the administration of various resources in an educational institution. Technology provides fast and frequent communication between teachers and parents, far more than can be achieved by conventional means.

**RESEARCH ON THE NEED FOR THE TIR TRANSIT SYSTEM IN
LITHUANIAN COMPANIES**
***TIR TRANŽĪTA SISTĒMAS VAJADZĪBAS IZPĒTE LIETUVAS
UZŅĒMUMOS***

Milana Daigoriūtė

Kauno Kolegija/UAS, milana.da9987@go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania

Karolina Veselytė

Kauno Kolegija/UAS, karolina.veselyte@gmail.com, Kaunas, Lithuania

Modesta Norkutė

Kauno Kolegija/UAS, modesta.no9284@go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania

Simona Jankauskaitė

Kauno Kolegija/UAS, Mg. philol., simona.jankauskaite@go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania

Juras Tamelis

Kauno Kolegija/UAS, Kaunas, Lithuania

Abstract. *This scientific article will introduce the concept of the TIR Convention of 1975. Considering the favourable geographical position for transit cargo transportation in Lithuania, the development of logistics areas, potential obstacles and improvements have great importance. The article provides an overview of the basic provisions, the elements of the TIR system, the aims and benefits of this Convention for transport companies. Also, after analysing the results of interviews with various Lithuanian transport companies, there is an investigation of the need for a TIR transit system and the issue raised: whether a system of international freight transportation with TIR carnets is needed today.*
Keywords: *export, import, international warranty, TIR procedure.*

Introduction

The development of transport activities is valid for maintaining rapidly evolving international relations. Due to the economic and political factors, Lithuania has become an ally of one of the many international conventions both in the European Union and around the world. TIR Convention (1975) is one of these contracts and TIR stands for International Road Transport. Lithuania has a well-developed road infrastructure and this has a positive impact on the further growth of transit freight flow. It is said, that TIR system encourages even more intensive international trade and reduces transport costs.

Aim of the research – to investigate whether the system of international cargo transportation with TIR carnet is relevant and necessary for Lithuanian transport companies.

Tasks of the research:

1. Examine the procedures of the TIR system, its elements and advantages.
2. To perform the analysis of the need for the TIR system in Lithuanian companies.
3. To determine whether the TIR system is necessary to ensure large transit cargo flows in Lithuanian companies.

Research methods: analysis of literature sources, interview method, analysis of statistical data.

Overview of the TIR procedure

"TIR procedure" means the carriage of goods between a Customs office of departure and a Customs office of destination under the TIR procedure as defined in the TIR Convention (*Muitinės konvencija dėl tarptautinio krovinių gabenimo su TIR knygelėmis, 1975*). The Contracting

Parties have begun to establish a TIR transit system to facilitate the international carriage of goods by road, recognizing that the improvement of conditions for the carriage of goods is one of the key factors in developing cooperation and agreeing on the need to simplify administrative formalities in international road transport, especially at borders (Figure 1), (*Muitinės konvencija dėl tarptautinio krovinių gabenimo su TIR knygelėmis, 1975*).

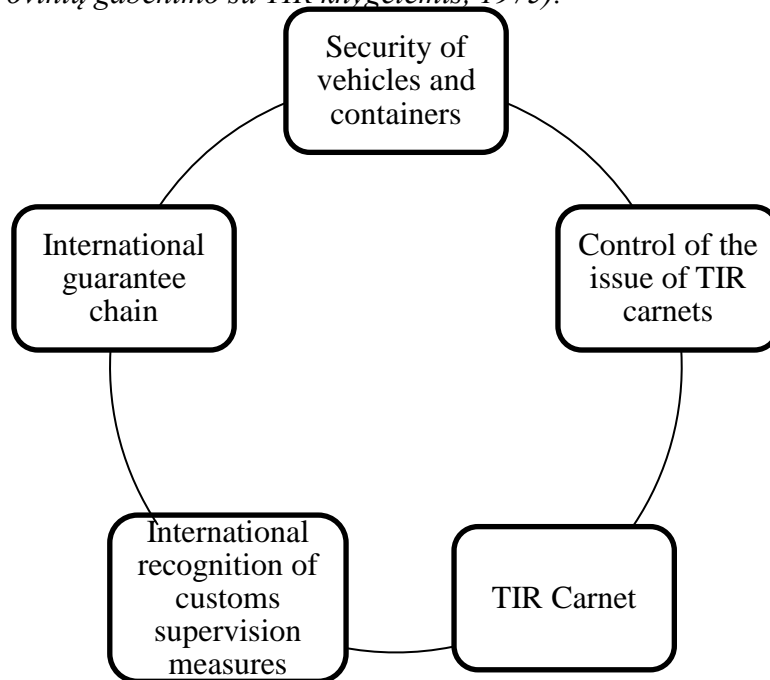

Figure 1. TIR transit system (composed by authors)

The main elements of the TIR transit system are:

- The goods must be transported in safe road vehicles or containers;
- Payment of customs duties and other import duties is secured by an international guarantee;
- The goods must be accompanied by a document recognized by all the Contracting Parties to the TIR Convention (TIR Carnet). This document begins in the country of departure and is used as a control document for the TIR procedure in the countries of departure, transit and destination;
- Customs supervision (identification of goods) measures applied in the country of departure must also be recognized in the countries of transit and distribution;
- The issue of TIR Carnets must be controlled by an authorized national authority, usually the Customs (*Avižienis, Sarapinienė, 2008*).

The first TIR agreement was concluded in 1949 signed by several European countries. The success of this agreement paved the way for the Transport Committee of the United Nations European Commission to adopt the TIR Convention in 1959, which entered into force in 1960. The first TIR Convention was supplemented in 1975, to take into account the experience gained in applying the TIR transit system, technical innovations and changes in customs and transport legislation. The Customs Convention on the International Transport of Goods under Cover of TIR Carnets is one of the most successful international transport conventions and is to date the only universal customs transit system in existence. To date, it has 76 Contracting Parties, including the European Union. This system covers the whole of Europe and extends to North Africa and the Middle East. The TIR system is open to more than 33,000 operators and transports around 1.5 million TIR cargoes per year (*UNECE, 2018*).

Progress of the transit procedure

1. Customs formalities at the customs office of departure: the customs office of departure which issued the TIR carnet and the electronic data and decided to release the goods:

- sends electronic information on the intended arrival to the notified body. The "declarant" shall be informed by electronic means of the forward release.
- issue a Transit Accompanying Document to the carrier or, where necessary, a Transit / Security Accompanying Document, which must accompany the goods to the office of destination, and complete the relevant sheets of the TIR Carnet.

2. Customs formalities at the office of destination: the office of destination shall, after completing the customs clearance, send an electronic notification of the arrival u-registration and the electronic notification of the results of the verification to the customs office of departure and complete the green sheet of the TIR carnet.

3. Where a TIR procedure has not been issued: if company is indicated in box 50 "Executor" of the transit accompanying document during the transit procedure, you have the obligations provided for in Article 233 of Regulation (EU) 952/2013 before the end of the TIR procedure within the transit deadline set by the office of departure. The territorial customs office in whose area of operation the office of departure which placed the TIR procedure belongs shall, following the prescribed procedure, open an investigation and inform you in writing using notification in the prescribed form (*Lietuvos Respublikos Muitinė, 2018*).

It is important to know that the TIR operator (carrier) can calculate the tax liability (which will be registered in the customs records) and the customs authorities will have to take recovery measures no later than 7 months from the latest date when the goods had to be presented at the office of the destination (*Lietuvos Respublikos Muitinė, 2018*).

The aims and benefits of the TIR Convention

The TIR Convention was adopted in case to facilitate the process of international transportation by road transport. One of the ways to achieve that purpose is to simplify the international transport of customs-supervised transit goods and administrative formalities. Of course, in order to make the new system successful, it is important to ensure its clarity. Therefore, it is planned to create a system that is comprehensible to all participants of international transit and to maintain a balance between customs and carrier requirements. The usual procedure of international cargo transportation is characterized by long processes of the customs system and by documentation which occupies about 57% of the total transportation time. The usual procedure of international cargo transportation is characterized by long processes of the customs system and by documentation which occupies about 57% of the total transportation time. In addition, downtime of road freight vehicles at the borders sometimes takes from a few hours to a few days, which leads to the increment of environmental pollution and to the risk of corruption (*International Road Transport Union IRU, 2013*). The obstacles and dangers mentioned above can be avoided under the provisions of the TIR Convention, where the advantages of the TIR transit system for customs and transport industry are highlighted:

1. The administrative burden is reduced for both parties by filling in only the relevant TIR Carnet sheets and data in the electronic system (*International Road Transport Union IRU, 2013*).
2. The institutions of customs can reduce the costs of labour pay and equipment required for the physical check. In most cases, it is sufficient to apply only the minimum intervention measures: checking the external condition of semi-trailers, seals and stamps. Besides, the risk of

misinformation is avoided, as one transit document (TIR carnet) is used internationally (UNECE, 2017).

3. The TIR transit system ensures the safe delivery of cargo, as the Convention provides that goods must be transported in such a way that it would not be possible to reach the cargo without damaging customs seals or leaving other intrusion marks (Avižienis, Sarapiniene, 2008).
4. Because of more efficient administrative processes at customs and shorter downtimes there is an opportunity for carriers to save fuel, reduce transportation time and freight costs.
5. Customs controls allow carriers to choose easier the mode of transport that suits their needs.
6. Reduced barriers to the international transportation of goods by road freight encourage the development of international trade (UNECE, 2017).

International guarantee system

One of the elements of the TIR transit system is the international guarantee chain. It consists of the national associations of all member states of the TIR Convention (in Lithuania – the Lithuanian National Association of Road Carriers "Linava", in Latvia – the non-governmental organization for the transportation of goods and passengers by road "Latvijas Auto") administered by the International Road Transport Union (IRU). The TIR Convention provides for the reliability and safety of road vehicles and containers. The goods must be transported by road freight in such a way that it is not possible to reach the load without leaving visible traces of burglary or without damaging customs seals. The purpose of the international guarantee system is to ensure that customs duties and taxes are paid to customs when a violation is detected. The national guaranteeing association shall be contacted if it is not possible to regain the fees from the TIR carnet holder after an infringement in the TIR transit system. In such a case, the guaranteeing association, after detection of a violation of the TIR system, shall fulfil its obligation to pay the customs duties and taxes to the customs. The national association pays taxes and customs duties for an infringement when it is committed in the territory of that association. It is not considered whether the carrier has a TIR carnet given by that association or the TIR carnet given by another association that belongs to the same guarantee chain (Avižienis, Sarapiniene, 2008). The limits of the monetary guarantee are set for each country separately, but they may not exceed 100 thousand euros (Linava.lt, 2019).

The results of research and their evaluation

The research data showed that, according to the representative of the association "Linava" for the "Cargonews" editorial office, including the candidates, in 2019 there were 798 members (carriers) of the association. What is more, about 231900 TIR carnets have been issued in the last four years (2016-2019) (Volovoj, 2019). However, according to the annual financial statements, sales of TIR carnets are gradually declining, so the question arises – whether TIR transit services are still relevant? In case to determine the demand for transit with TIR carnets the investigation was done. Several logistics services providers were interviewed. Both the attitudes of companies operating under the TIR Convention and of companies not operating under the TIR procedure were analysed. The list of the interviewed companies is presented in Table 1.

Regarding the results 5 of the 15 interviewed companies belonging to the "Linava" carriers' association certain insights on the usage of TIR system may be drawn. Starting with the representative of UAB "Raben Lietuva", it can be stated that the reason why the company does not

belong to the "Linava" association and does not use TIR carnets is related to the geographical transportation chain.

Table 1

Analysis of carriers engaged in road transport activities (compiled by the authors based on the "e.VKTI" data)

Company	Is a member of the „Linava“ association	Relevant information about the company
UAB „Raben Lietuva“	No	Works with subcontracted transport, EBKR license for the carriage of goods. Freight transport in Europe and the local market
UAB "DLG"	No	170 partners or own cars, international logistics. No licenses
UAB „Transekspedicija“	Yes	142 trucks, domestic and international shipments. EBKR license for the carriage of goods
UAB „Vlantana“	Yes	1276 trucks, international and local transportation. EBKR license for the carriage of goods
UAB „Sadvitov transportas“	No	Subcontracted road transport fleet, local and international transport. No licenses
UAB „Baltic Transline transport“	Yes	484 working trucks, freight services in Lithuania and Europe. EBKR license for the carriage of goods and SL license for the carriage of goods on domestic routes
UAB „RM Cargo Baltic“	No	Works with subcontracted transport. Cargo transportation between European and Asian countries. No licenses
UAB „Hegelmann Transporte“	Yes	727 working trucks. The cargo transportation network is developed in Europe and the CIS countries. EBKR license
UAB „Judisa“	No	21 truck. Delivery of various cargoes in the territory of the EU, local transportation. EBKR license
UAB „Easting Transline“	No	Works with subcontracted transport. International transportation of partial loads throughout Europe, CIS countries. No licenses
UAB „AD REM Transport“	No	1 working car. International cargo transportation and forwarding in all European and CIS countries. EBKR license
UAB „Ogtransa“	No	21 cars, local and international shipments in Europe. EBKR license
UAB „Girteka Logistics“	Yes	7400 partners or own transport fleet in Europe, Russia, Scandinavia and CIS countries. No licenses
UAB „Lentransa“	No	7 cars, international shipments throughout Europe, Russia, Central Asia. EBKR license
UAB „MV GROUP Logistics“	No	The transport fleet consists of over 90 partners or own cars, serviced by outlets in Lithuania, Latvia, Estonia and Poland. SL license, which allows to engage in cargo transportation on domestic routes

In this case, the company transport most of the goods in the territory of Europe, therefore the customs system in the CIS countries is not relevant. The representative also mentioned that the decision to apply or not for membership in the association is related to financial aspects. To become a member of the "Linava" association, you need to pay a one-time application fee of 870 euros, an entrance fee of 200 euros and an annual membership and candidate fee of 460 euros.

In addition to the mentioned fees, members also have to pay for the administrative services, as well as paying TIR carnet fees, which, depending on the basic purchase price, cost about 70 euros for a 14-page TIR carnet and about 45 euros for a 6-page TIR carnet (*Linava.lt, 2020*).

It is likely that the high costs also had impact on another logistics company UAB "Vlantana" choice. The company is a member of "Linava" association, but currently does not execute transportations under the TIR Convention. According to the company's representative: "Transportations with TIR carnets are currently not carried out because of economic reasons."

Consequently, there is a problem of excessive costs that some companies are unable to pay for a certain period of their operations. This situation encourages carriers to look for a cheaper solution, which is why they are increasingly choosing a carriage with a customs guarantor, which let them save the TIR carnets costs.

During the interview, the representative of the forwarding company UAB "Lognet" mentioned that the method (with TIR carnets or with a customs guarantor) of international transportation to the Commonwealth of Independent States (CIS) countries is dictated by the customer. The importance of the value of the cargo when transporting with a guarantor was also emphasized: the higher it is, the higher the amount of the guarantor is (the amount of guarantor is paid by the carrier's company). The representative of UAB "Lognet" also picked out several advantages of the TIR system. When transporting with TIR carnets, the borders are crossed faster, the transit time is shorter, so it is more likely that the cargo would be delivered on time. On the other hand, transportation with a customs guarantor is cheaper because fewer taxes are paid. Payment is made only for the customs guarantor and the TIR EPD (electronic TIR pre-declaration). Meanwhile, when transporting with TIR carnets, the costs of the carnet, its completion and presentation to customs, TIR EPD (electronic TIR pre-declaration) is included (*CargoNews.lt, 2015*).

Thus, taking into account the statements of the representatives of the companies and statistical data, it can be stated that the need for transportation with TIR carnets is decreasing. Such a situation is impacted by the emerging alternatives, that allow companies to transport cargo to the CIS countries cheaper.

Conclusions

1. The TIR procedure consists of the carriage of goods between a Customs office of departure and a Customs office of the destination. Today, the TIR system is used by 76 Contracting Parties and about 1.5 million TIR loads are transported per year. This system consists of the control of the issuance of TIR carnets, the TIR carnet (issued in Lithuania by the Lithuanian National Association of Road Carriers "Linava"), the international recognition of customs supervision, the international warranty chain, the security of vehicles and containers. The Contracting Parties consider that the TIR system makes it possible to reduce administrative burdens; to ensure the safe delivery of cargo; because of more efficient administrative formalities TIR reduces downtime and the risk of delays; customs authorities avoid the high costs of labour and equipment required for physical checks; allows more freedom of choice to choose the right transport.

2. The study on the need for the TIR system shows that out of 15 reviewed companies, only one third belong to the “Linava” organization. The representatives of these companies claim that they choose this transit system precisely because of the shorter transit time and reduced possibility of cargo delays. The remaining majority of companies that do not use the TIR system say that the financial factor is the main reason and to avoid higher costs for the company. Representatives of some companies make no secret of the fact that there are much more efficient international road freight transport systems today.
3. According to the annual financial statements, sales of TIR carnets are gradually declining, which means that TIR services are becoming less relevant. The study has shown that there is a problem of excessive costs in the TIR system and that is why carriers are looking for better options. When goods are transported with TIR carnets, the price of the carnet, its presentation to the customs authorities are included. Its price has a huge impact on logistics because the most important goal is to deliver the cargo at the lowest possible cost, which is why companies more and more often choose the customs guarantor.

Bibliography

1. *Muitinės konvencija dėl tarptautinio krovinių gabenimo su TIR knygelėmis (1975)*. Jungtinės Tautos. Gauta 19.02.2020 iš <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.94494>
2. Avižienis, J.Š., Sarapinienė, S. (2008). *Muitinės procedūros*. Vilnius: Mykolo Riomerio universiteto Leidybos centras.
3. CargoNews.lt (2015). *Vežėjų pinigų taupymo būdas: TIR knygeles keičia muitinės garantas*. Gauta 19.03.2020 iš https://www.cargonews.lt/analitika/vezeju-pinigu-taupymo-budas-tir-knygeles-keicia-muitines-garantas/?fbclid=IwAR0e2Pa8Rfv3koEIEWi_1sL0PuI883HyIjqwW1yEiSpHmDqgcm24qn6AFfo
4. International Road Transport Union IRU (2013). *What is the TIR system?* Retrieved March 19, 2020 from https://www.youtube.com/watch?v=XI0X0InXDG0&t=12s&fbclid=IwAR2_vPStU3sc-78bPAJW-P79LZ3o45Z5HefQpr1SIP_JruD8Dr5_Xec4JqM
5. Lietuvos Respublikos Muitinė (2018). *Muitinės procedūros*. Gauta 20.02.2020 iš <https://www.lrmuitine.lt/web/guest/872>
6. Linava.lt (2020). *Lietuvos nacionalinė vežėjų automobilių asociacija*. Gauta 19.03.2020 iš <http://www.linava.lt/>
7. UNECE (2017). *TIR Transit System*. Retrieved March 18, 2020 from https://www.unece.org/fileadmin/DAM/tir/training/2017/TIR_Transit_System.pdf?fbclid=IwAR2M0foPIa4OLrv_YqNhEpdSUzx-BniJ7XUD3I-PZpkOpMi_Zmw0JaHS2E
8. UNECE (2018). *TIR Handbook*. Retrieved February 21, 2020 from <https://www.unece.org/index.php?id=49630&L=0>
9. Volovoj, V. (2019). *Ką reikia žinoti ne „Linavos“ nariams apie galimybę įsigyti TIR knygelę*. Gauta 19.03.2020 iš <https://www.cargonews.lt/aktualijos/ka-reikia-zinoti-ne-linavos-nariams-apie-galimybe-isigyti-tir-knygele/>

Kopsavilkums

Rakstā tiek analizēta Muitas konvencija par starptautiskajiem kravu pārvadājumiem, izmantojot TIR karneti (1975. gada TIR konvencija). Izvērtējot labvēlīgu ģeogrāfisko stāvokli tranzīta kravu pārvadāšanai Lietuvā, loģistikas nozares attīstībai, iespējamiem šķēršļiem un uzlabojumiem ir liela nozīme. Tiek apskatīti pamatnoteikumi, TIR sistēmas elementi, šīs konvencijas mērķi un priekšrocības transporta uzņēmumiem. Turklāt, analizējot dažādu Lietuvas transporta uzņēmumu interviju rezultātus, rakstā tiek pētīta TIR tranzīta sistēmas vajadzība un izvirzīta problēma, vai šodien starptautisko kravu pārvadājumu ar TIR karnetēm sistēma ir nepieciešama.

LĪDERĪBAS STILS UN VADĪTĀJU-PADOTO MIJIEDARBĪBAS SAISTĪBA

LEADERSHIP STYLE AND LEADER-MEMBER EXCHANGE RELATIONSHIP

Zane Darša

Latvijas Universitāte, zane.darsa@gmail.com, Rīga, Latvija

Jūlija Jacquemod (Žakemo)

Latvijas Universitāte, pētniece, RISEBA, lektore, Dr.sc.admin., Mg.psych., Mg.oec.,
julija.a.bulatova@gmail.com, Rīga, Latvija

Abstract. *Leader is the one who uses collaboration which is based upon mutual relationship and enhances further mutual communication and cooperation in the organisation. This research is aimed at addressing whether there is a relationship between the leadership style and LMX (LMX - Leader-Member Exchange) on the basis of „Rīgas siltums” company in order to develop recommendations to the studied company’s management and also to management of other companies on the matters of relationship quality improvement. The main tasks are to distinguish the features of various leadership styles within the company, as well as to realise the meaning of the concept of LMX and find out how LMX is evaluated within the company; on the grounds of collected data elaborate conclusions and perspectives for the future studies. Applying the Managerial grid and LMX scale instruments the questionnaire for the employees and the managers was created. It was found that in the company there is a rather high relationship quality among the leaders and subordinates. It was also proven that there is a relationship between the Leadership style oriented to personality and the Leader – member exchange.*

Keywords: LMX, leadership style, managerial grid.

Ievads

Katrā uzņēmumā, vai tas ir liels vai mazs, ir vismaz viens vadītājs ar atbilstošu kvalifikāciju un prasmēm vadīšanā. Vadītājs var būt atbildīgs par Mārketinga nodaļu, Pārdošanas, Personāla vai jebkuru citu nodaļu vai uzņēmumu kopumā. Vadītājs veic un uzdod konkrētus, stabilus norādījumus dienu no dienas, kas darbiniekiem laika gaitā var kļūt par rutīnu, tādējādi pazūd interese par darbu un izvēlēto profesiju kopumā. Ja šādā pašā gadījumā vadītājs ir arī līderis, darba procesam tiek piešķirta pavisam cita virzība, un izmainās vispārējā darba gaisotne uzņēmumā. Darbs kļūst dinamiskāks, interesantāks un iedvesmojošāks. Līderis ir tā persona, kas cilvēkos rada pārliecību pašiem par sevi, par savām prasmēm veikt uzdevumu un sasniegt mērķus, spēj motivēt un aizraut, iesaistot lēmumu pieņemšanā. Līdera uztverē katram indivīdam ir svarīga loma, jo tieši darbinieki ir tie, kas realizē uzņēmuma mērķus, tādēļ ir svarīgi, lai ikviens darbinieks justos labi un augsti vērtētu sava priekšnieka darbu.

Līderim, iespējams, ir vieglāk atrast kopīgu valodu ar saviem sekotājiem nekā “tikai” vadītājam. Vadītāja interesēs ir nodrošināt uzņēmuma vadības izvirzīto mērķu izpildi. Lai sasniegtu vēlamo, vairāk tiek izmantota pavēļu forma, kas nogurdina cilvēku nekā ieinteresē notiekošajā procesā. Savukārt līderis balstās uz kopīgu sadarbību, kas veicina cilvēku līdzdalību procesā. Attiecības starp vadītāju un padotajiem, kā arī vadītāja vadības stils ietekmē ne tikai nodaļas rezultātus, bet visas organizācijas sasniegumus.

Pētījuma mērķis ir noskaidrot, vai pastāv saistība starp vadītāja stilu un vadītāja – padoto mijiedarbību (LMX, oriģinālā *Leader-Member Exchange*), kā arī izstrādāt uzņēmuma vadībai un vadītājiem rekomendācijas savstarpējo attiecību un līderības pilnveidošanai. Kā pētījuma objekts tika izvēlēts liels uzņēmums ar stabilu reputāciju un augošo apgrozījumu.

Pētījumā izvirzītie jautājumi:

- 1) Kādi vadības stili pastāv uzņēmumā?
- 2) Kāda mijiedarbības kvalitāte (LMX) novērojama starp vadītājiem un darbiniekiem organizācijā?

3) Kāda ir saistība starp vadītāja stilu un līdera – padotā mijiedarbības kvalitāti?

Pētījumā tika izmantota Bleika un Moutonas menedžmenta režģa aptauja, kas ir viena no populārākajām līderības stila noteikšanas metodēm, lai identificētu, vai uzņēmumā strādājošie vadītāji spēj būt arī līderi, tādi, kas rāda pozitīvu paraugu, iedvesmo, motivē un izraisa vēlmi viņiem līdzināties. Savukārt, lai novērtētu mijiedarbības kvalitāti starp vadītāju un darbiniekiem, tika pielietota LMX skala, kas vispilnīgāk atspoguļo tieši padotā-sekotāja attiecības caur viņu abpusējo lomu uztveri. Lai pārbaudītu datu kopu savstarpējo saistību, ir pielietota Pīrsona korelācijas analīze.

Pētījums tika veikts laika posmā no 2019.gada janvāra līdz 2019.gada martam.

Literatūras apskats

Vārdam līderis ir daudz un dažādi skaidrojumi: vadošā un galvenā persona organizācijā, bet viens no skaidrojumiem, kas tiešām izsaka līdera būtību, ir tas, ka šī ir persona, kurai citi vēlas sekot (*Dubkēvičs, 2011*). Līderis nevar būt tikai labais cilvēks uzņēmumā, viņam jāveicina arī darba uzdevumu izpilde un mērķu īstenošana, tādēļ dažreiz jābūt arī stingram un prasīgam, lai veicinātu darba ražīgumu. Šī persona nevar pārvērtēt ne savas, ne arī padoto spējas. Pieņemot lēmumus, nodrošinot uzdevumu izpildi, koordinējot padotos vai veicot jebkuru citu darbu, līderim ir jābūt pārliecinātam. Līdera pārliecība ievieš šo sajūtu arī sekotājos, līdz ar to ikviens būs drošs par paveikto. Ja šīs pārliecības nebūs, arī sekotāji nejutīsies pārliecināti par darbu, kuru veic (*Edeirs, 2008*).

Vislabāk vadītāja/ līdera efektivitāti var noteikt pēc pašu līderu un padoto vērtējuma, bet, galvenokārt, pēc padoto vērtējuma. Darbinieki ir spējīgi vadītāju katru dienu novērot - kā vadītājs veido komunikāciju ar grupu un atsevišķiem indivīdiem, kā izturas pret saviem padotajiem. Tā ir daudzu un dažādu darbību novērošana, kas ļauj identificēt vadītāja/ līdera patieso būtību. Vadītājs vai līderis ar savu vadīšanas stilu panāk to, lai pakļautie strādātu, sekotu un īstenotu organizācijas mērķus un nākotnes vīzijas.

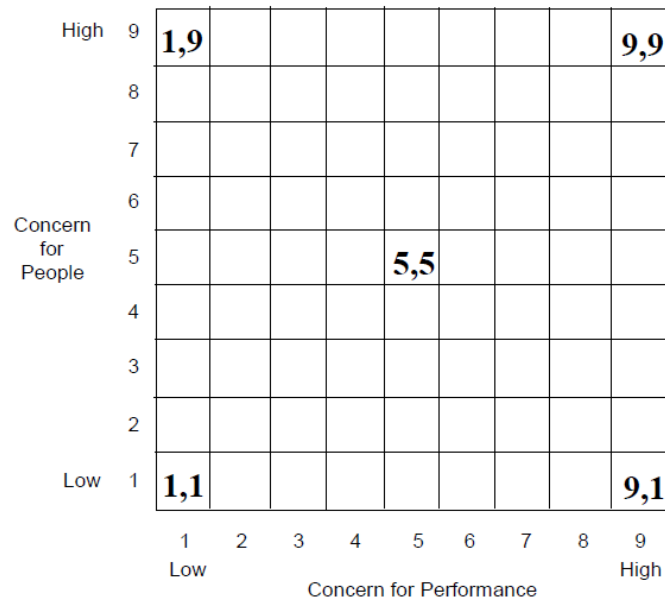
Vadīšanas stils katram uzņēmumam un katram vadītājam ir savs. Mūsdienās var sastapt daudz un dažādus vadības stilus un modeļus, bet viens no veiksmīgākajiem vadības stila noteikšanas modeļiem ir Bleika un Moutonas menedžmenta režģis (Modelis pirmo reizi parādījies agrajos 1960.gados psihologu Bleika un Moutonas vadībā (*Блейк, Мутон, 1990*). Menedžmenta režģis tiek dēvēts arī par līderības režģi, kas arī ir zināms kā vadītāja uzvedības modelis. Modelis fokusējas uz diviem faktoriem: rūpes par darba rezultātu un rūpes par cilvēkiem.

“Rūpes par darba rezultātu” nosaka to, cik līderim ir svarīgi sasniegt uzņēmuma izvirzītos uzdevumus un mērķus. Tas iekļauj sevī plašu darbību kompleksu, tostarp pievēršot uzmanību jaunu produktu attīstībai, procesu gala rezultātam, darba slodzei un pārdošanas apjomiem, u.c. darbībām, kas ir cieši saistītas ar to, lai darba uzdevumi tiktu izpildīti. “Rūpes par cilvēku” balstās uz to, kāda ir līdera attieksme un rūpes par uzņēmuma darbiniekiem, kuri izpilda darba uzdevumus un sasniedz organizācijas mērķus. Tas iekļauj sevī uzņēmuma uzticēšanos izveidi, darbinieku atbalsta sniegšanu, rūpes par darba apstākļiem un attiecībām kolektīvā (*Northouse, 2007*).

Modelis sastāv no x un y assīm un četriem blokiem (1.attēls). X ass (horizontāli) attēlo rūpes par darba rezultātu, savukārt y ass (vertikāli) attēlo rūpes par cilvēku. Uz katras ass atliekti punkti no 1 līdz 9, kur punktu 1 definē kā minimālas rūpes, bet punktu 9 kā maksimālas rūpes (*Northouse, 2007*). Menedžmenta režģis attēlo piecus galvenos līderības stilus:

- 1,1 – vadīšanas trūkums;
- 1,9 – „ārpilsētas kluba” vadība;
- 9,1 – pakļaušanās vadība;
- 9,9 – kolektīvā vadība;

➤ 5,5 – „vidusceļa” vadība.

1.attēls. Bleika un Moutonas „Menedžmenta režģis” (Adaptēts no Northouse, 2007)

Lai gan modelis sastāv no četriem blokiem, tajā iespējams attēlot piecus līderības stilus, kas ļauj ikvienam modeļa lietotājam identificēt sevi kā vadītāju vai līderi.

Vadīšanas trūkums jeb krustpunkts 1,1 vairāk atspoguļo tādu vadītāju, kuram svarīgi saglabāt savu vadošā amata vietu. Šis vadītājs labprātāk neko neredz, nedzird un nerunā, lai pasargātu sevi no “ienaidniekiem” un liekas atbildības uzņemšanās lai saglabātu savu drošību uzņēmuma struktūrā. Vadītājs ar 1,1 krustpunktu rezultātu pievērš maz uzmanības darbinieku vajadzībām un ražošanai jeb uzdevumu izpildei, kā rezultātā var secināt, ka vadītājs neiegulda daudz pūļu organizācijas labā. Vadītājs, kurš noteikti nav apkārtējo līderis, neizpauž savu viedokli, ar darba kolektīvu ietur distanci un saglabā novērotāja statusu. Tāds vadītājs formāli izpilda minimālas prasības, kuras pieprasa uzņēmuma direktors vai īpašnieks: nekavē darbu, laicīgi iesniedz visas nepieciešamās atskaites, izpilda darba uzdevumu minimumu. Viņš (-a) nekad nepieņem spontānus lēmumus un neizsaka savas patiesās domas savai darba grupai, līdz ar to grupa ir spiesta pieņemt lēmumus bez cilvēka, kuram būtu jāizrāda iniciatīvs un jārosina lēmumu pieņemšana. Viņu prioritāte ir palikt konkrētajā amatā (Forands, 2007).

„*Ārpilsētas kluba*” vadība režģī tiek atspoguļota kā 1,9 krustpunkts. Šis vadības stils lielu uzmanību pievērš rūpēm par uzņēmuma cilvēkiem, nevis veicamā darba uzdevuma izpildi. “1,9 krustpunkta vadītājs” akcentē: „Cilvēks – tā nav prece, kuras vērtību var izmērīt ar grafikiem un tabulām, cilvēku domas un jūtas ir primārais.” Vadītājs cenšas radīt apstākļus, kas apmierinātu darbinieku personiskās un sabiedriskās vajadzības, kā rezultātā vadības funkcijas tiek veiktas draudzīgās un biedriskās attiecībās, kas kolektīvā var izveidot neformālās grupas, bet galvenokārt tas stipri ietekmē uzstādīto mērķu realizēšanu. Cieš ne tikai uzstādītie mērķi, bet arī ražošana, bet vadītājs uzskata, ka nav vajadzība dzīt cilvēkus, jo drīzāk tas radīs pretošanos, nevis vēlamo rezultātu. Padotie zināmā mērā var manipulēt ar savu vadītāju, izmantojot to, ka vienmēr pirmajā vietā tiks ierindotas cilvēku vēlmēs un labklājība. Viens no galvenajiem vadītāja uzstādījumiem arī ir, lai viņa vadīšanas stils un viņš pats kā vadītājs patiktu saviem padotajiem, ja vadītājs neizpatiks saviem grupas biedriem, tad arī izpaliks „jaukā vadītāja” tituls. Lai saglabātos pozitīvā gaisotnē, rūpīgi tiek ņemta vērā arī padoto idejas un viedoklis. „Ārpilsētas kluba” vadītājs ir aktīvs un ir gatavs iesaistīties citu izteiktajās avantūrās. Lielākais uzsvars tiek likts uz vārdu „citu”, jo

vadītājam pašam ir grūti izrādīt iniciatīvu it īpaši, ja jāizvirza kādi ieteikumi vadībai darba veikšanai.

Pakļaušanās vadītājam jeb krustpunkts 9,1 visus spēkus un koncentrēšanos velta uzdevumam, jo valda uzstādījums, ka gala rezultāts jeb mērķis ir jāasniedz par katru cenu. Lai panāktu darba uzdevuma izpildi, vadītājs vada un kontrolē savus padotos, jo uzskata, ka tikai tā var sasniegt vēlamo rezultātu. Vadītājs ir pedantisks profesionālis, kurš skaidri zina, kā panākt, lai darba grupa kvalitatīvi veiktu uzstādītos mērķus, tam viņš velta visu savu laiku un domas. Galvenā panākumu atslēga ir izveidotā shēma, pēc kuras visi darbinieki vadās. Shēma skaidri parāda, cik daudz katrā dienā ir jāpaveic. Ja padotie mēģina izteikt savus priekšlikumus un viedokli, pēc zināma laika viņi pārstāj to darīt. Vadītājs paļaujas uz sevi, saviem vienpersoniskiem lēmumiem un tos praktiski nekad nemaina. Viņam neinteresē, ko darbinieki domā, galvenais ir tas, ko viņi dara. Ja tiek saņemtas uzslavas no vadības puses par veiksmīgi paveiktiem uzdevumiem vai mērķu sasniegšanu, visus uzvaras laurus noteikti pierakstīs tikai sev. Viņš nenovērtē citu cilvēku ieguldījumu un komandas darbu kopumā. Komunikācija ar padotajiem tiek uztverta kā vājuma pazīme.

Kolektīvā vadība tiek atspoguļota krustpunktā 9,9. Šeit abi faktori, gan rūpes par darba uzdevumu gan rūpes par cilvēku izpaužas maksimāli. Šādu saskaņotību var panākt tikai tad, ja darba spēka un uzņēmuma izvirzītie mērķi ir vienoti un nodrošina labklājību (*Forands, 2007*). Vadītāju ar šo vadības stilu noteikti var saukt par vadītāju – līderi, jo viņš enerģiski pilda savus pienākumus, veidojot vienotu komandas garu. Pirms tiek pateikts gala lēmums, vadītājs veic informācijas meklēšanu un datu izpēti, kā arī rūpīgi izvērtē gan savu, gan padoto viedokļus. Kolektīvais vadības stils ietver aktīvu pilnas atdēvēs darbu. Ikviena dalībnieks iesaistās kompānijas darbībā un gaida darba rezultātus. Šeit valda cieņa, uzticēšanās un lielisks komandas darbs. Panākumu atslēga, vadītājs, kas rūpējas gan par to, lai darba process ietu uz priekšu un ieceres tiktu sasniegtas, gan, lai darbinieki, kuri veic šo darbu, justos ērti, saprasti, novērtēti un iedvesmoti (*Блейк, Мотон, 1990*). Šāda tipa vadītājs izrāda iniciatīvu, viņš ir enerģisks un cenšas iedvesmot padotos. Iesaista jebkuru darba procesā.

„*Zelta vidusceļa*” jeb 5,5 krustpunkta stila vadītājs vēlas radīt labu iespaidu, bet tajā pašā laikā nezaudēt kolēģu cieņu. Viņš vēlas panākt labus rezultātus, tā parādot savu piederību uzņēmuma sistēmai kopumā un izpelnoties atbalstu no citiem vadītājiem. Tādam līderim ir svarīgi būt pamanītam, lai to nodrošinātu, viņš vienmēr atbilstoši ģērbjas, labi saprotas ar cilvēkiem un ir komunikabls. Lasa atbilstošu literatūru, līdz ar to pārzina aktuālas tēmas diskusijā: gan profesionālajā jomā, gan citās jomās, kuras ir aktuālas uzņēmumā. Pārvalda terminoloģiju un dažādas specifiskas lietas, ar kurām cenšas būt interesants citu cilvēku acīs. Lai gan šķiet, ka šis vadītājs ir ļoti vērsts uz sevi, viņam noteikti ir svarīgas citu domas, kas saistītas ar veicamajiem darba uzdevumiem. Viņš ir gatavs prasīt citu cilvēku palīdzību – kā rīkoties krīzes situācijās - un vērsties pie katra indivīda atsevišķi, lai pieņemtu viņu priekšlikumus. Neatbalsta tikai vienu pozīciju vai viedokli, izņēmums – ja tas ir īpašnieks vai kompānijas vadītājs. Līdz ko būs ieguvis vērtīgu informāciju no visiem variantiem, viņš būs gatavs pieņemt lēmumu un atradis daļēju risinājumu, vidusceļu (*Блейк, Мотон, 1990*).

Runājot par LMX teorijas attīstības iemeslu, viens no galvenajiem argumentiem, kas skaidro teorijas tapšanu, ir tas, ka jebkurš organizācijā strādājošais savu darbu veic, izmantojot lomu prasības (*Dienesch, Liden, 1986*). Cits arguments (*Knippenberg, Hogg, 2003*) pasvīturo, ka teorijas attīstības pamatā bija reakcija uz viedokli, ka it kā vadītāji/ līderi izmanto vienlīdzīgu līderības stilu attiecībā pret visiem padotajiem un darbinieki netiek iedalīti nekādās apakšgrupās (piemēram, pēc tā, ka ir cilvēki, ar kuriem es varu sastrādāties un kuri man patīk, un cilvēki, ar kuriem nevaru sastrādāties), kā rezultātā tapa LMX teorija, kurā ir skaidri parādīts ir līderi var veidot dažādas attiecības ar dažādiem darbiniekiem izejot no attiecību kvalitātes). Patiesībā LMX

teorija balstās uz abiem minējumiem (*Liden, Wayne, Stilwell, 1993*). Koncentrējoties uz dažādām attiecībām, tika arī izveidota LMX aptauja, kura laika gaitā ir kļuvusi par svarīgu instrumentu vadītāja un pakļauto attiecību novērtēšanai (*Hayden, 2011*). Līdera - padoto mijiedarbības teoriju jeb LMX var klasificēt, izmantojot trīs dimensijas, kuras var pielietot kā mainīgos mijiedarbības noteikšanai (2.attēls).

Ieguldījums	<ul style="list-style-type: none"> •orientēts uz sasniegumiem, tieksanos uz priekšu un darba kvalitāti •darbinieks nosaka panākumu virzienu un cenšas pievērst uzmanību uz padoto - līderu savstarpēju mērķu sasniegšanu
Lojalitāte	<ul style="list-style-type: none"> •atbalsta sniegšana mērķu sasniegšanai •galvenais uzsvars tiek likts uz publisku atbalstu un darbībām, kuras sekmē pietuvošanos mērķim •dimensijas mērķis - izveidot labas komandas spēlētāja pieeju
Ietekme	<ul style="list-style-type: none"> •abpusēja darbinieku pieķeršanās, nevis darba vai profesionālajām vērtībām

*2.attēls. Līdera – padotā attiecību apmaiņas teorijas dimensijas
(adaptēts no Dienesch, Liden, 1986)*

Ieguldījumam, lojalitātei un ietekmei vajadzētu skaidri un diferencēti ietekmēt uzvedību attiecībās. Līdera – padoto apmaiņas teorija ir balstīta uz savstarpēju attiecību veidošanu. LMX teorija ir vērsta uz pieņēmumu, ka vadītāji ietekmē savus padotos, attīstot attiecību kvalitāti (*Erdogan, Bauer, 2015*). LMX iespējams pielietot, lai noskaidrotu arī darbinieku vērtējumu – kādā kvalitātē viņuprāt ir savstarpējās attiecības. LMX attiecības var iedalīt divos kvalitātes līmeņos – augstas un zemas kvalitātes attiecībās, kuras izveido divas attiecību grupas – iekšgrupu un ārpus grupu (3.attēls).

3.attēls. Iekšgrupa un ārpus grupa (adaptēts no Practical management, 2009)

Augstas kvalitātes attiecības tiek raksturotas kā vērtīgu resursu apmaiņas, kad starp līderi un padoto rodas veiksmīga attiecību atgriezeniskā saite. Līderis saviem sekotājiem sniedz atbalstu, attīstības iespējas, padomus un citus vērtīgus ieguvumus. Šāda resursu nodrošināšana darbiniekos pastiprina motivāciju strādāt vēl aktīvāk, uzņemties atbildību un būt lojāliem. Augstas kvalitātes attiecību uzturēšana darbiniekus iekļauj līdera iekšgrupā. Tādi darbinieki ir gatavi paveikt vairāk nekā tas ir noteikts viņu darba aprakstos. Ņemot vērā pūles un pieķeršanos saviem darbiniekiem, līderis uztic viņiem lielāku atbildību, kā arī pats velta šiem padotajiem vairāk sava laika (*Northouse, 2007*).

Zemas kvalitātes attiecības tiek sauktas arī par ārpus grupas attiecībām. Saistību apmaiņa tiek vērsta uz darba līguma, darba apraksta stingru izpildi. Tiek veikti ikdienišķi darba uzdevumi, darba procesos iestājas rutīna un no darbinieku puses netiek izrādīta iniciatīva aktīvāka darba veikšanai. Darbinieki, kuri atrodas zemas kvalitātes attiecībās, ir negatīvi noskaņoti pret savu darbu. Pastāv maza iespēja, ka padotie saņems avansu par padarīto darbu (*Hayden, 2011*). Pretēji iekšgrupai, ārpus grupā vadītājs neuzticas, te nepastāv augsts cieņas izrādīšanas līmenis un, pats svarīgākais, neveidojas mijiedarbība starp lomām (*Goertzen, 2012*).

G.B. Graens un M. Uhl-Bienā atzīst, ka līderiem vajadzētu mēģināt veidot augstas kvalitātes attiecības ar visiem padotajiem, nevis tikai ar tiem, kuri atrodas iekšgrupā. Nepieciešams piedāvāt ikvienam pieņemt izaicinājumu izmēģināt jaunu lomu vai uzņemties atbildību (*Graen, Uhl-Bien, 1995*).

Šīs pētījums izzina vai pastāv saistība starp līderības stilu pēc “menedžmenta režģa” teorijas un līdera-padotā mijiedarbības pēc LMX teorijas.

Pētījuma metodoloģija

Līderības stila noteikšanai tika izmantota menedžmenta režģa aptauja (*Блейк, Моутон, 1990*). Kopumā piedalījās 15 vadītāji no uzņēmumā strādājošajiem 28 struktūrvienību vadītājiem, no kuriem 9 bija sievietes un 6 - vīrieši.

Līdera – padotā mijiedarbības kvalitātei tika izmantota LMX skala. Tā pēta tādas faktorus kā uzticība, cieņa, pieķeršanās, atbalsts un lojalitāte. Tomēr, ir autori, kuri paziņo, ka līdera – padoto apmaiņas modelī ir iekļauti arī tādi aspekti kā sarunas brīvība, pieaugoša ietekme un kopīgas vērtības (*Yukl, 2006*). Kopumā, izmantojot LMX aptauju, piedalījās 31 AS „Rīgas siltums” darbinieks, no kuriem 15 bija uzņēmuma nodaļu vadītāji, kuri piedalījās arī menedžmenta režģa aptaujā, savukārt pārējie 16 no 31 pētījumā iesaistītajām personām bija darbinieki, kuri bija minēti 15 vadītāju tiešā pakļautībā. LMX izmanto 5 punktu Likerta skalu, kurā 1 nozīmē pilnībā nepiekrītu un 5 - pilnībā piekrītu.

Pētījuma rezultāti

Vērtējot visu vadītāju atbildes pēc menedžmenta režģa aptaujas, tika atklāts ka dotajā uzņēmumā lielākā daļa respondentu galveno uzvaru vērs tieši uz cilvēku. Pieci jeb 33% no visiem aptaujātajiem vadītājiem rūpējas, lai darba uzdevumi virzītos uz priekšu, izvirzītie mērķi tiktu sasniegti un uzdevumi izpildīti. Vadītāji lielu uzmanību pievērš darba kvalitātei un cenšas pēc iespējas labāk organizēt darba procesus. Savukārt 10 respondenti jeb 67% vairāk akcentē rūpes par saviem darbiniekiem, nodrošinot viņus ar nepieciešamajiem resursiem un komfortablu darba vidi. Šiem vadītājiem svarīgi ir izveidot lielisku darba komandu, kura varētu efektīvi veikt savus pienākumus.

Atšķirīgi viedokļi par darba procesa norises gaitu un atbalsta sniegšanu padotajiem varētu ietekmēt arī konkrētas nodaļas specifika, kurā strādā katrs no pētījumā iesaistītajiem. AS „Rīgas siltums” gadījumā visiem vadītājiem ir salīdzinoši stabils, līdzsvarots līderības stils. Ja kāds no faktoriem ir novērtēts augstāk nekā otrs, tas nenozīmē, ka konkrētai personai nerūp otrs faktors. Ja būtu atklāti rezultāti, ka daži faktori ir pavisam pretēji vai izslēdz viens otru, varētu secināt, ka vadītājs izteikti pievērš uzmanību vienam faktoram, bet citu mēdz ignorēt, lai sasniegtu sev vēlamu. Tas tā netika novērots.

Analizējot datus, pētījumā iesaistīto vadītāju vidējais rādītājs par rūpēm pret darba uzdevumu ir 6,9 punkti. Astoņi vadītāji no piecpadsmit atrodas virs vidējā rādītāja, savukārt septiņi vadītāji uzrāda “rūpes pret darbu” zem vidējā vērtējuma. Protams, ja šie vadītāji uzlabotu savu

sniegumu, palielinātos vidējā rādītāja skaits, bet tas nāktu tikai par labu gan vadītājam, kurš pilnveidosies, lai uzlabotu savu sniegumu, gan uzņēmumam, kuram būs vairāk kompetentu un prasmīgu darbinieku darba procesu vadīšanā.

Ja izvērtē vidējo rādītāju skalā “rūpes pret cilvēku”, vidējais rādītājs uzņēmumā AS „Rīgas siltums” ir 7,4 punkti. Šeit septiņi vadītāji no piecpadsmit norāda zemāku rādītāju par vidējo, savukārt astoņi vadītāji “atrodas” virs vidējā rādītāja. Katram indivīdam, uzlabojot šo faktoru, palielināsies uzņēmuma vidējais rādītājs, kas nāks par labu uzņēmumam.

Kopumā, AS „Rīgas siltums” pēc iegūtajiem datiem atbilst (sakarā ar to, ka vidējie rādītāji ir 6,9 un 7,4) kvadrantam, kur ikvienam ir potenciāls kļūt par atzītu līderi un pietuvoties krustpunkta atzīmei 9,9. Šāda analīze tika veikta lai novērtētu nepieciešamību pēc uzlabojumiem katrā faktorā, līdz ar to uzlabojot uzņēmuma darbību kopumā.

Lai noskaidrotu, vai starp datu kopām – rūpes par darba uzdevumu un rūpes par cilvēku pastāv savstarpēja saistība, tika piemērota korelācijas analīze. Pēc korelācijas koeficienta izrēķināšanas tika secināts, ka korelācija starp abiem faktoriem ir vāja (0.2999, $p < 0,05$). Kā rezultātā var secināt, ka palielinoties vienam faktoram, pastāv maza iespēja, ka otrs faktors arī palielināsies.

Analizējot LMX skalas rezultātus, tika atklāts, ka uzņēmumā attiecību kvalitāte starp līderi un padoto svārstās no zemas kvalitātes līdz pat ļoti augstas kvalitātes attiecībām (1.tabula).

Kā redzams 1.tabulā, divi darbinieki savas attiecības ar vadītāju vērtē kā zemas kvalitātes attiecības. Darbinieks, kurš savu vadītāju novērtē ar 13 punktiem, akcentē, ka nav informēts par vadītāja viedokli, kas balstīts uz paveiktā darba apmierinātību. Kā arī darbinieks izsaka domu, ka nepieciešamības gadījumā vadītājs neizmanto savu lomu uzņēmumā, lai palīdzētu atrisināt viņa darba radušās problēmas. Tomēr darbinieks atzīst, ka atsevišķās situācijās uzticas savam vadītājam un iespēju robežās atbalstītu un aizstāvētu viņa viedokli. Kopumā darbinieks attiecības ar vadītāju vērtē ļoti zemu. Turpretī vadītājs attiecības ar padotajiem ir novērtējis ar 17 punktiem. Vadītājs apzinās, ka nav informēts par to, cik apmierināti ir darbinieki ar savu darbu, līdz ar to pastāv maza varbūtība, ka darbinieki izrādīs jebkādu iniciatīvu, lai uzlabotu savus centienus darba vidē. Vērtējot attiecības kopumā, vadītājs tās vērtē kā vidējas (ne ļoti labas, ne ļoti sliktas), un izrādās ka viņš uzticas saviem darbiniekiem un nepieciešamības gadījumā ir gatavs aizstāvēt viņu lēmumus.

Vairākums no darbiniekiem saņem vadītāja viedokli - neapmierinošus komentārus vai uzslavas par darba uzdevuma izpildes rezultātu. Padotie norādīja, ka vadītājs bieži izprot padoto vajadzības un problēmas, tomēr darbinieki izsaka viedokli, ka pastāv maza varbūtība, ka vadītājs izmantos savu statusu uzņēmumā, lai palīdzētu rast risinājumus nestandarta situācijām. Vidēji darbinieki darba attiecības ar vadītāju no iespējamajiem 5 punktiem vērtē ar 4, kas tiek definēts kā labāk par vidējo.

Četri respondenti attiecības ar vadītāju vērtē kā augstas kvalitātes attiecības. Interesanti rezultāti atklājas starp vadītāju, kurš attiecības ar padotajiem novērtējis ar 25 punktiem. Šī vadītāja attieksmi un uzticību novērtējuši divi darbinieki. Rezultāti ir interesanti, jo viens no darbiniekiem attiecības vērtē kā mērenas kvalitātes, novērtējot tās ar 24 punktiem. Darbinieks vērs uzmanību uz to, ka vadītājs dažreiz neizsaka viedokli par darba izpildes kvalitāti – vai ir apmierināts ar darbinieka paveikto, savukārt citus kritērijus darbinieks vērtē pozitīvi un uzticas savam vadītājam. Otrs darbinieks, kurš sniedzis vērtējumu par šīs nodaļas vadītāju, attiecības vērtē kā augstas kvalitātes – 26 punkti. Pretēji pirmajam darbiniekam, šis darbinieks apzinās un ir informēts par to, cik apmierināts ir vadītājs ar viņa padarīto darbu, kopumā uzticoties un pozitīvi vērtējot attiecības ar vadītāju. Neskatoties uz to, ka novērojami atšķirīgi viedokļi par konkrēto vadītāju, var domāt, ka vadītājs ietur vienotu vadīšanas stilu. Piemēram, ja abu darbinieku vērtējums par vadītāju būtu krasi atšķirīgs, rastos priekšstats, ka kolektīvs ir sadalīts grupās un vadītājs izmanto dažādas pieejas.

Līdera – padoto attiecību kvalitātes novērtējums		
Darbinieks	Vadītājs	Vērtējuma atšķirība
Zemas kvalitātes (15-19)		
13	17	-4
18	19	-1
Mērenas kvalitātes (20-24)		
20	26	-6
22	26	-4
23	23	0
24	25	-1
24	26	-2
Augstas kvalitātes (25-29)		
26	25	+1
28	26	+2
28	26	+2
28	27	+1
Ļoti augstas kvalitātes (30-35)		
29	30	-1
32	26	+6
32	30	+2
34	30	+4
34	26	+8

Izvērtējot iegūtos datus, autores secināja, ka vidēji līdera - padoto attiecības ir vērtējamas kā augstas mijiedarbības attiecības (augsts LMX), kas norāda uz to, ka uzņēmumā pastāv savstarpēja cieņa un uzticēšanās. Svārstības novērtējumos norāda uz to, ka dažādos departamentos kā arī dažādiem darbiniekiem pastāv individuālās atšķirības attiecībā uz to, kas kuram cilvēkam liekas svarīgs līderībā.

Lai pilnvērtīgi novērtētu mijiedarbības kvalitāti un analizētu, vai kādai no lomām, uzlabojot attieksmi, otra loma arī nāks pretī un arī centīsies uzlabot attiecības, tika veikta korelācijas koeficienta aprēķini. Rezultātā tika noskaidrots, ka korelācija ir augsta (0.8132, $p < 0,05$). Tas nozīmē, ka saistība starp mijiedarbības kvalitātes vērtējumiem no padotā un vadītāja puses ir cieša. Palielinoties vienam faktoram, otrs faktors arī palielināsies. Tas nozīmē, ka padotajam, uzlabojot attiecības ar vadītāju, vai tā būtu komunikācijas uzlabošana vai arī lielāka uzticēšanās savam tiešajam vadītājam, vai lielāka iekšējo prasību ievērošana, vadītāja attieksme pret konkrēto darbinieku arī var uzlaboties. Un otrādi, ja vadītājs izrāda lielāku interesi pret padotā darbu, ievēro un ciena viņa ieguldījumu, darbinieks to spēs novērtēt.

Iepriekš tika noskaidrots, ka saistība starp menedžmenta režģa faktoriem – rūpes par darba uzdevumu un rūpes par cilvēku ir vāja un ka palielinoties vienam faktoram, pastāv maza iespēja, ka otrs faktors arī palielināsies. Savukārt starp vadītāja un padoto LMX novērojama cieša korelācija, līdz ar to var secināt, ka, paaugstinoties vienam faktoram, paaugstināsies arī otrs. Tomēr rodas jautājums, vai vadītāja pielietotais vadīšanas stils ietekmē attiecības ar darbiniekiem, proti,

vai vadītāju stils, kas lielākoties koncentrējas uz rūpēm par cilvēku un tiecas uz radītāju 9,9, ietekmē mijiedarbības kvalitāti ar viņu padotajiem.

Lai noskaidrotu saistību starp rūpēm par darba uzdevumu un LMX, tika izrēķināta korelācija starp skalām un tika atklāts, ka korelācija ir vāja (2. tabula).

2. tabula

Rūpes par darba uzdevumu un attiecību kvalitātes saistība*

	Vadītāja LMX	Padoto LMX
Rūpes par darba uzdevumu	0,2026	0,1534

*Statistiskā nozīmība $p < 0,05$

Tas liecina par to, ka, ja vadītājs palielinās rūpes par darba uzdevumu, pastāv ļoti maza varbūtība, ka vadītāja saistība ar darbiniekiem uzlabosies. Visticamāk, ka komunikācija un savstarpējā sapratne paliks nemainīga un vadītājs turpinās vadīt savus padotos kā līdz šim, tikai ar jaunu pieeju uzdevumu modelim. Jūtot pārmaiņas darba procesos, arī padoto attieksme visticamāk, ka paliks nemainīga, vai arī pastāv iespēja, ka padotie izrādīs neapmierinātību pret jauno darba procesu sistēmu, tādējādi izrādot savas emocijas un negatīvi ietekmējot attiecības ar vadītāju. Vērtējot rezultātus kopumā, autores secina, ka, izvirzot uzdevumu priekšplānā, attiecības tas būtiski neietekmēs. Tomēr vajadzētu akcentēt, ka pastāv dažādība un datu vispārinājums nav iespējams izmantojot tik mazu izlasi, un, jūtot spiedienu no vadītāja puses, kas tendēts uz uzdevumu un mērķu sasniegšanu, tas dažiem darbiniekiem var būtiski ietekmēt savstarpējās attiecības augstu novērtējumu.

Apskatot otru menedžmenta režģa faktoru – rūpes par cilvēku - saistību ar LMX modeli, tika noskaidrots, ka saistība starp abiem faktoriem ir cieša (3. tabula).

3. tabula

Rūpes par cilvēku un attiecību kvalitātes saistība*

	Vadītāja LMX	Padoto LMX
Rūpes par cilvēku	0,7225	0,8057

*Statistiskā nozīmība $p < 0,05$

Pēc iegūtajiem rezultātiem tiek secināts, ka, uzlabojoties vadītāja rūpēm par darbinieku labklājību, vēlmi iesaistīt lēmumu pieņemšanas procesos un citos iedvesmojošos pasākumos, attiecību kvalitāte arī uzlabosies.

Secinājumi un priekšlikumi

Secinājumi

1. Vadītāji ir orientēti uz kolektīvās vadības stilu, jo pārsvarā rezultātu atrašanās menedžmenta režģī ir kvadrantā, kurš vistuvāk piesaistīts optimālajai formulai 9,9.
2. Katrai uzņēmuma nodaļai ir sava darba specifika, līdz ar to katram vadītājam individuāli parādās kāds no faktoriem (rūpes par cilvēku, rūpes par darba uzdevumu) kā prioritāte.
3. Uzņēmumā lielāks uzsvars tiek likts uz cilvēku labklājību darba vidē.
4. Neraugoties uz to, ka pētījuma laikā tika novēroti dažādi vērtējumi par attiecību kvalitāti, vidēji uzņēmumā attiecības vērtējamas vairāk kā “augstas kvalitātes mijiedarbības” (augsts LMX).
5. Faktora “Rūpes par darba uzdevumu” palielināšanos būtisku ietekmi uz mijiedarbību starp vadītāju un padoto neradīs zemās korelācijas dēļ.
6. Ciešās korelācijas dēļ, palielinot faktoru “rūpes par cilvēku”, palielināsies abu, gan līdera, gan padotā lomu savstarpējā sapratne, kas uzlabos attiecību kvalitāti.

7. Starp vadītāja stilu un līdera – padotā mijiedarbības kvalitāti pastāv saistība un tas ir pamats turamākajiem pētījumiem, attīstot zinātniski konceptu saistības, kā arī meklēt praktiskos risinājumus stila vai attiecību kvalitātes uzlabošanai.
8. Kopumā, vadīšanas stila izmaiņas ietekmēs attiecības starp vadītāju un padotajiem uzņēmumā. Ja vadītāji, balstoties uz menedžmenta režģi, uzlabos savu vadības stilu, tas ietekmēs attiecību kvalitāti. Īpaši tas attiecās uz “rūpes par cilvēkiem” faktoru. Līdz ar to var apgalvot, ka starp līderības stilu un LMX pastāv saistība.

Priekšlikumi

1. Nodaļu vadītājiem, kas vēl nepielieto šo metodi, veidot darba uzdevumu izpildes plānus ar kritērijiem un novietot tos attiecīgajā nodaļā darbiniekiem redzamā vietā vai pārsūtīt elektroniski, lai veidotu strukturētu darba procesu un radītu skaidru vīziju par darba gaitu. Šāds process nodrošinās sapratni un komunikāciju ar padotajiem, vienlaikus uzlabojot uzdevumu kvalitāti un paaugstinot orientāciju uz uzdevumu sasniegšanu.
2. Lai vadītāji izprastu padoto darba specifiku, uzņēmumiem rīkot izzinošu apmaiņas dienu, kad vadītājs iepazīstas ar darbinieku ikdienu. Tas nodrošinās gan atgriezenisko saiti starp abām lomām, gan iespēju vadītājiem saprast iespējamās darbinieku vajadzības, uzlabojot līderapdotā mijiedarbību, kas ļautu efektīvāk veikt darbu, vienlaikus pilnveidojot orientāciju uz cilvēkiem aspektu, kurš ir svarīgs līderības aspekts pēc menedžmenta režģa teorijas.
3. Tā kā līderība ir divpusējs process, darbiniekiem svarīgi pildīt darbus laicīgi un ievest savu iniciatīvu un interesi darba procesos lai nodrošinātu līdera-padotā mijiedarbības augsto kvalitāti un sekmētu darba efektivitāti.

Izmantotie avoti un literatūra

1. Dienesch, R.M., Liden, R.C. (1986). Leader- Member Exchange Model of Leadership: a Critique and Further Development. *The Academy of Management Review*, 11 (3), pp.618 – 634.
2. Dubkēvičs, L. (2011). *Līderība vadīšanā*. Rīga: RaKa.
3. Edeirs, Dž. (2008). *Kā izaudzēt līderus*. Rīga: Lietišķās izdevniecības dienests.
4. Erdogan, B., Bauer, T.N. (2015). Leader-Member Exchange Theory. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* (2nd ed.)
5. Forands, I. (2007). *Menedžmenta autoritātes*. Rīga: Latvijas izglītības fonds.
6. Goertzen, B.J. (2012). *Contemporary theories of leadership*. Jones & Bartlette Learning: USA.
7. Graen, G.B., Uhl-Bien, M. (1995). Relationship-Based Approach to Leadership: Development of Leader-Member Exchange (LMX) Theory of Leadership over 25 Years: Applying a Multi-Level Multi-Domain Perspective. *Leadership Quarterly*, 6 (2), pp. 219-247.
8. Hayden, C. M. (2011). The Relationship Between Leader-Member Exchange and Job Satisfaction: Measuring LMX Quality and Job Satisfaction of Supervisors and Subordinates. *Wright State University Magazin*, pp. 1 -65.
9. Knippenberg, D., Hogg, M.A. (2003). *Leadership and power: identity processes in groups and organizations*. London: SAGE publications.
10. Liden, R.C., Wayne, S.J., Stilwell, D. (1993). A Longitudinal Study on the Early Development of Leader-Member Exchanges. *Journal of Applied Psychology*, 78 (4), pp.662 – 674.
11. Northouse, P.G. (2007). *Leadership Theory and Practice*. (4th ed.). Thousand Oaks, London: SAGE Publications.
12. Practical Management (06.06.2009). *Leader Member Exchange*. Retrieved 12.04.2020 from <http://practical-management.com/Leadership-Development/Leader-Member-Exchange.html>
13. Yukl, G. (2006). *Leadership in Organizations* (6th ed.), Pearson Prentice Hall.
14. Блейк, Р., Моутон, Дж. (1990). *Научные методы управления*. Киев: Науковадумка.

Summary

This study contributes to the volume of leadership literature which is dedicated to the question of building effective leadership style, the one which enhances employees’ needs and their willingness to usefully contribute to the organisational outcomes.

By analysing the existing styles within the company (applying the Managerial grid tool developed by Blake and Mouton, 1990) in relations the evaluation of LMX in the dyads (supervisors or leaders evaluated the quality of their relationship with their direct subordinators, and *vice versa*, the LMX 7 – item scale was used), it was found that there exists the relationship between the style oriented to personality and high LMX. Therefore, it is very important for the organization that it hires such leaders who are able to create in-circle relationship with their subordinates; those, which are trustworthy, and able to provide feedback, based on understanding of the difficulties of the subordinators' work. Such leaders, as follows from literature know the job specifics and apply trust and respect in their leadership manner so that it encourages people to participate in work processes and use their abilities to work creatively and represent the organisation.

Further studies are needed to test the hypothesis in a statistical way, more respondents from other industries are required in order to generalise the findings. But this research nevertheless sheds the light on the importance of building trustful leadership style with its focus on people as it demonstrates that the quality of relationship is higher when this styles takes place.

IEDZĪVOTĀJU LĪDZDALĪBA MĀJU APSAIMNIEKOŠANAS PROCESĀ UN TO IETEKMĒJOŠO FAKTORU IZVĒRTĒJUMS *POPULATION PARTICIPATION IN THE HOUSE MANAGEMENT PROCESS AND ASSESSMENT OF THE FACTORS AFFECTING IT*

Juta Dekšne

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, juta.deksne@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja: *Lienīte Litavniece, Dr.oec., docente*

Abstract. *The aim of the work is to evaluate the participation of residents in the house management process and the factors influencing it, and develop proposals for improving participation.*

The problem of research - home management is a primary need of every apartment owner, and it is their duty to take part in this process, however, the public still lacks knowledge and neutral, objective information in house management and administration process.

Novelty of the research - identified the main inhibitory factor to citizen participation in the house management process.

Keywords: *apartment owner, citizen participation, house management and administration.*

Ievads

Pētījuma aktualitāte – autore sava pētījuma darba tēmas izvēli pamato ar to, ka daudzdzīvokļu namu uzturēšana dzīvošanai piemērotā stāvoklī nevar tikt nodrošināta bez apsaimniekošanas, māju apsaimniekošana ir katra dzīvokļa īpašnieka primāra vajadzība, un viņa pienākums ir līdzdarboties šajā procesā, tomēr sabiedrībai joprojām namu apsaimniekošanas un pārvaldības sfērā trūkst zināšanu, neitrālas, objektīvas informācijas. Namu pārvaldīšanā un apsaimniekošanā saduras divas diametrāli pretējas intereses – dzīvokļu īpašnieka un pārvaldnieka. Ja dzīvokļu īpašnieki vienaldzīgi izturēsies pret savas dzīvojamās mājas apsaimniekošanu un uzturēšanu, ēkas tehniskais stāvoklis turpinās pasliktināties un mūsu valstī var rasties problēmas ar ES direktīvu 2010/31/ES par ēku energoefektivitāti un 2012/27/ES par energoefektivitāti prasību izpildi, kas nosaka, lai sākot ar 2014. gada 1. janvāri, katru gadu tiktu renovēti 3 % no centrālās valdības īpašumā esošo un izmantojamo ēku kopējās platības, kuras apsilda un/vai dzesē, lai izpildītu vismaz minimālās energoefektivitātes prasības (*Ekonomikas ministrija, 2020*).

Pētījuma objekts – namu apsaimniekošanas un pārvaldīšanas process.

Pētījuma priekšmets – Latvijas iedzīvotāju līdzdalību māju apsaimniekošanas procesā kavējošie faktori.

Izvirzītā hipotēze – ja tiks risināti iedzīvotāju līdzdalību māju apsaimniekošanas procesā kavējošie faktori, tiks pilnveidots un attīstīts māju apsaimniekošanas process.

Raksta mērķis ir izvērtēt iedzīvotāju līdzdalību māju apsaimniekošanas procesā un to ietekmējošos faktoros, un izstrādāt priekšlikumus līdzdalības pilnveidošanai.

Uzdevumi:

- 1) raksturot daudzdzīvokļu dzīvojamo māju apsaimniekošanas nozari;
- 2) izpētīt iedzīvotāju līdzdalība māju apsaimniekošanas procesā un to ietekmējošos faktoros;
- 3) izanalizēt zinātniskos rakstus par iedzīvotāju līdzdalību valsts darbībās un procesos;
- 4) izdarīt secinājumus un izstrādāt priekšlikumus veiksmīgai iedzīvotāju iesaistei māju apsaimniekošanas procesā.

Pētījumā izmantotas monogrāfiskā metode, dokumentu analīze, kvantitatīvā izpētes metode – aptaujas anketa.

Pētījuma periods no 1995.gada līdz 2020.gadam.

1. Apsaimniekošanas un pārvaldīšanas pakalpojuma būtība

Namu apsaimniekošana ir specifisks pakalpojums, jo daudzdzīvokļu dzīvojamās mājas kopīpašuma kopīga pārvaldīšana ir īpašs īpašuma tiesību īstenošanas veids, kura ietvaros katrs dzīvokļa īpašnieks nav pilnībā patstāvīgs subjekts, bet tiesības var īstenot tikai kopā ar citiem dzīvokļu īpašniekiem. Iegādājoties īpašumā dzīvokli, īpašumā tiek iegūts ne tikai atsevišķs dzīvoklis, bet arī mājas domājamā daļa un patērētājs ir īpašnieks ne vien dzīvoklim, bet arī dzīvojamās mājas kāpņu telpai, pagrabam, jumtam u.c. (*Patērētāju tiesību aizsardzības centrs, 2019*).

Īpašuma tiesība uz dzīvokļa īpašumu dzīvokļa īpašniekam rada ne vien pilnīgas varas tiesību uz to, bet arī uzliek noteiktus pienākumus. Viens no šādiem dzīvokļa īpašnieka pienākumiem ir Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likuma 5.panta pirmajā daļā noteiktais pienākums nodrošināt dzīvojamās mājas pārvaldīšanu, kas ietver arī ar dzīvojamās mājas pārvaldīšanu saistītu lēmumu pieņemšanu un darījumu slēgšanu. Ja dzīvojamā māja ir sadalīta dzīvokļu īpašumos, ar dzīvojamās mājas pārvaldīšanu saistīti lēmumi tiek pieņemti Dzīvokļa īpašuma likumā noteiktajā kārtībā (*Patērētāju tiesību aizsardzības centrs, 2019*).

Vēsturiski, kamēr nebija izstrādāti, pieņemti un stājušies spēkā likumi „Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likums” un „Dzīvokļa īpašuma likums”, māju apsaimniekošana un pārvaldīšana notika ļoti haotiski. Lai ieviestu kārtību daudzdzīvokļu māju apsaimniekošanas sistēmā saistībā tieši ar kopīpašuma apsaimniekošanu, 2010.gadā stājās spēkā „Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likums” un 2011.gadā „Dzīvokļa īpašuma likums”, kas iedibināja jēdzienu "dzīvokļu īpašnieku kopība" kā dzīvojamās mājas pārvaldes institūcija un stingri noteica, ka dzīvokļa īpašniekam ir pienākums piedalīties dzīvojamās mājas pārvaldīšanā.

2. Apsaimniekošanas formas

Daudzdzīvokļu dzīvojamās mājas dzīvokļu īpašnieku kopība (dzīvokļu īpašnieki) lemj par apsaimniekošanas formu (1.attēls).

1.attēls. **Apsaimniekošanas formas** (*Patērētāju tiesību aizsardzības centrs, 2019*)

Mājas iedzīvotāji var brīvi izvēlēties apsaimniekošanas formu. Katram apsaimniekošanas veidam var būt savi plusi un mīnusi (pieejamie resursi, finansiālās iespējas, pārvaldīšanas process u.tml.), tomēr, ja tiek izlemts par nama apsaimniekošanas lietām rūpēties pašiem, iedzīvotāji riskē sastapties ar lieliem izaicinājumiem, piemēram, kompetenču trūkums, neprofesionāli santehniķi utt., turpretī namu apsaimniekotājs, kas darba tirgū ir jau sen, būs pieredzējis, zinošs un profesionāls.

3. Iedzīvotāju līdzdalība māju apsaimniekošanas procesā un to ietekmējošie faktori

Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likumā ir noteikts, ka par mājas apsaimniekošanu un pārvaldīšanu ir atbildīgs mājas īpašnieks. Ja māja netiks apsaimniekota un ar to kaut kas notiks, piemēram, iegrūs jumts, vienlīdz atbildīgi būs visi dzīvokļu īpašnieki.

Jebkurai dzīvojamai mājai pastāvīgi ir jāveic apsekošana un kārtējie remontdarbi, kā arī jāparedz lielāki darbi nākotnē, jo māja kā jebkura celtnes laika gaitā nolietojas un tādi darbi kā jumta nomaiņa, fasādes atjaunošana u.tml. agrāk vai vēlāk būs noteikti veicami. Pretējā gadījumā ēku gadu gaitā var novest līdz avārijas stāvoklim un drošības apsvērumu dēļ to vairs nebūs iespējams ekspluatēt.

1995.gada 21.jūnijā Saeimā tika pieņemts likums "Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju", kas nosaka valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizācijas kārtību. Likuma mērķis ir attīstīt nekustamā īpašuma tirgu un veicināt dzīvojamo māju sakopšanu, aizsargājot iedzīvotāju intereses (*Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju, 1995*).

Diemžēl privatizācijas procesā faktiski netika skaidrota kopīpašuma būtība, dzīvokļa īpašnieka pienākumi un atbildība, līdz ar to liela daļa iedzīvotāju, privatizējot dzīvokli, neapzinājās nepieciešamību iesaistīties (piedaloties dažādu lēmumu pieņemšanā) kopīpašuma apsaimniekošanas procesā. Lai ieviestu kārtību daudzdzīvokļu māju apsaimniekošanas sistēmā saistībā tieši ar kopīpašuma apsaimniekošanu, 2010.gadā stājās spēkā „Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likums” un 2011.gadā „Dzīvokļa īpašuma likums”, kas iedibināja jēdzienu "dzīvokļu īpašnieku kopība" kā dzīvojamās mājas pārvaldes institūcija un stingri noteica, ka dzīvokļa īpašniekam ir pienākums piedalīties dzīvojamās mājas pārvaldīšanā. Kopš 2010.gada ir izstrādāti arī vairāki normatīvie akti, kas regulē šo nozari.

Autore analizēja vairāku autoru pētījumu „Uzticēšanās, informētība un neatkarība: ieskats no sociāli psiholoģisko faktoru analīzes par pilsoņu zināšanām un līdzdalību sabiedrības enerģijas sistēmās.” Autori vienprātīgi atzīst, ka iedzīvotājiem ir jāmainās no pasīvā patērētāja uz aktīvu patērētāju, kas iesaistās enerģijas sistēmās. Tika arī izpētīti faktori, kas ietekmē iedzīvotāju līdzdalību. Kā galvenie ietekmes faktori tika uzskaitīti demogrāfiskais, sociālekonomiskais, sociāli institucionālais un vides. Pētījuma secinājums ir tāds, ka sabiedrībai ir jāpārveidojas. Jāparedz vienādi konkurences apstākļi kolektīvās darbības nodrošināšanai. Politikas veidotājiem jākoncentrējas uz šķīstamo šķēršļu novēršanu, dodot iespēju vietējām kopienām, un jāpalielina pilsoņu vēlmi vadīt vietējās enerģijas sistēmas. Neskatoties uz to, šis pētījums parādīja, ka, uzsākot vietējās enerģētikas iniciatīvas, piemēram, nevajadzētu atstāt novārtā dažādus demogrāfiskos, sociālekonomiskos, vides un sociāli institucionālos faktoros. Šo faktoru atbilstība uzsver pilsoņu dalības dinamiku, kurām ir pārveidojoša loma pārejā uz ilgtspējīgāku un iekļaujošāku sabiedrību (*Koirala, Araghi, Kroesen, Ghorbani, Hakvoort, Herder, Trust, 2018, 33-40*).

Lai noskaidrotu iedzīvotāju izpratni par māju apsaimniekošanu un pārvaldīšanu, par līdzdalību un iesaistīšanos māju apsaimniekošanas procesā un to ietekmējošiem faktoriem, autore veica pilotaptauju - elektronisku aptaujas anketu vietnē visidati.lv. Tika saņemta 31 anketa, kas tika izmantotas pētījuma rezultātu apstrādei.

Aptaujā piedalījās 30 sievietes vecumā no 28 līdz 46 gadiem un 1 vīrietis 30 gadi. 18 respondenti dzīvo pilsētā, 12 mazpilsētā vai ciematā un 1 laukos. 4 respondentiem ir vidējā izglītība, pārējiem 27 - augstākā un maģistra.

40% aptaujāto paši ir dzīvokļa īpašnieki, 33,3% ir tuvi dzīvokļa īpašnieka radnieki un 26,7% aptaujas dalībnieku ir dzīvokļu īrnieki. Visi 100% zina atšķirību starp dzīvokļa īpašnieku un īrnieku.

Pētījuma dati parādīja, ka lielākajai daļai respondentu (46%) māju apsaimnieko apsaimniekošanas uzņēmums, 40% - apsaimnieko pašvaldība vai pašvaldības uzņēmums, 7% aptaujas dalībnieku māju apsaimnieko paši, starp respondentiem nav neviena cilvēka, kura māju apsaimnieko biedrība vai kooperatīvā sabiedrība un 7% (2 respondenti) nemaz nezina, kas un kā apsaimnieko viņu māju.

Autore secina, ka neskatoties uz to, ka tika aptaujāts neliels respondentu skaits, starp iedzīvotājiem ir daudz tādu cilvēku, kas joprojām neko nezina par māju apsaimniekošanu.

Apkopotā informācija par apsaimniekošanas maksu atklāj, ka 40% no respondentiem zina, kā tika noteikta apsaimniekošanas maksas apmērs un var secināt, ka viņi arī ir piedalījušies šī jautājuma pieņemšanā, savukārt 20% no aptaujātajiem nezina, ka tika noteikta apsaimniekošanas maksa un 40% ir atbildējuši, ka to nosaka apsaimniekotājs, kas nozīmē, ka viņi arī nezina savas tiesības un, ka viņi nepiedalās mājas apsaimniekošanas procesā.

Apkopotā informācija par apsaimniekošanas maksas izlietojumu atklāj, ka 40% no respondentiem nezina, kā tiek izlietota apsaimniekošanas maksa viņu mājā un 7% respondentu uzskata, ka to nosaka apsaimniekotājs, kas atkārtoti apstiprina faktu, ka iedzīvotāji nav informēti. 33% aptaujas dalībnieku zina, kā tiek izlietoti viņu līdzekļi un 20% respondentu ir snieguši atbildes, ka zina daļēji vai arī vēlētos zināt vairāk par mājas līdzekļu izlietojumu.

Saistībā ar iedzīvotāju zināšanām un informētību, autore analizēja Mišela Goldberga (*Michal Goldberg*), Ednas Pašeres (*Edna Pasher*) un Majas Levinas-Sagi (*Maya Levin-Sagi*) pētījumu, kurā tiek aplūkota pilsoņu līdzdalība lēmumu pieņemšanas procesos. Darbā tiek aplūkota pilsonības zināšanu tēma no līdzdalības viņu pilsētas lēmumu pieņemšanas procesos. Tā koncentrējas uz Izraēlas Holonas pilsētas gadījuma izpēti. Holona stāsts iepazīstina ar dialoga veidošanas metodēm un procesiem ar pilsoņiem, lai pilsēta kļūtu par zināšanu pilsētu. Rakstā ir parādītas trīs atšķirīgas iedzīvotāju līdzdalības procesu metodes, kuras izmantoja Holons: uz pilsoņiem balstīta konsensa konference, sarunas ar apkārtējiem un zināšanu sesijas kafējnīcās, kas visas ļauj pašvaldībai īstenot pilsoņu līdzdalību ikdienas darbībā (*Goldberg, Pasher, Levin-Sagi, 2006*).

Savukārt Kiras Somersas (*Kyra Somers*) un Isas Baudas (*Isa Baud*) rakstā par lēmumu pieņemšanas procesiem un vietējo iedzīvotāju līdzdalību mājokļu projektā *Minha casa, Minha vida* Salvadorā da Bahijā, tiek uzsvērts, ka valdībai vai augstākiem varas orgāniem lēmumu pieņemšanā jāiesaista iedzīvotājus, jāuzklausā viņu priekšlikumus, jāņem vērā zināšanas, tomēr praksē valdības pārstāvji mēdz dot priekšroku ekspertu zināšanu avotiem un zināšanām, kas balstītas uz praksi nevis vietējiem pilsoņiem, līdz ar to var secināt, ka līdzdalības lēmumu pieņemšanas struktūras ir oficiāli uzstādītas, bet reāli nav pietiekami ieviestas. Tiek apgalvots, ka demokratizācija un pilsoņu līdzdalība ir attīstības stadijā, taču tā notiek lēni, tas ir birokrātisks process, kurā jāuzlabo daudzi aspekti (*Somers, Baud, 2013*).

Autore uzskata, ka rakstā pielietotās metodes viegli varētu izmantot arī, lai iesaistītu iedzīvotājus māju apsaimniekošanas procesā.

Uz jautājumu par to, vai respondentiem ir zināms, ka viņi izvēlas mājas apsaimniekotāju un var to mainīt, ja esošais apsaimniekotājs vai apsaimniekošanas forma nav apmierinoša, 86,7% respondentu atbildēja apstiprinoši un 13,3% - nav lietas kursā.

Analizējot aptaujas datus par apsaimniekotāju sniegto pakalpojumu kvalitāti (1.tabula), autore secina, ka, ņemot vērā iepriekšējos datus, nelielo skaitu neapmierināto respondentu un diezgan stabilu neitrālo nostāju, iedzīvotāji lielākoties nav gatavi iesaistīties pārvaldīšanas un apsaimniekošanas procesā, jo, autore uzskata, ka, ja iedzīvotājs pakalpojumu novērtē neitrāli, tas nozīmē, ka viņam nav viedokļa vai arī tas norāda uz vienaldzību pret sniegto pakalpojuma kvalitāti.

1.tabula

Respondentu māju apsaimniekotāju un to sniegto pakalpojumu novērtējums
(autores veidota)
(%)

Sniegtie pakalpojumi	Pilnībā neapmierina	Drīzāk neapmierina	Neitrāli	Drīzāk apmierina	Pilnībā apmierina
Mājas apsaimniekošana, uzturēšana	6.7	20	20	46.7	6.7
Avārijas situāciju novēršana	6.7	6.7	33.3	40	13.3
Teritorijas sakopšana un labiekārtošana	6.7	6.7	46.7	26.7	13.3
Siltumapgāde	0	6.7	26.7	26.7	40
Ūdensapgāde	0	0	33.3	26.7	40
Atkritumu izvešana	0	6.7	33.3	26.7	33.3
Iedzīvotāju informēšana par remontdarbiem u.c. notikumiem mājā	20	6.7	20	40	13.3

Aptaujas dati par to, kā respondenti var ietekmēt māju apsaimniekošu parādīja, ka lielākā daļa respondentu (46%) uzskata, ka ir jāpiedalās kopsapulcēs, kur jāizsaka savs viedoklis un jāvēršas pie apsaimniekotāja ar ieteikumiem un sūdzībām. 8% sniedza atbildes, ka lēmumus var pieņemt aptaujas veidā (kas ir patiesi) un vēl kā iespēja tiek minēta apsaimniekotāja kontrolēšana.

Kā savā rakstā „Pilsoņu līdzdalības jaunās kāpnes” uzsver autors Desmond Konors (*Desmond M. Connor*) - pilsoņu līdzdalība ir greznība un augsta ir tās cena, jo, kad dažādi praktiķi sāk apspriest alternatīvas pieejas konkrētiem jautājumiem, rezultāts dažkārt atgādina Bābeles torni, kad visi ir aizņemti celtnieki, kas nespēj savstarpēji komunicēt. Pētnieks, pamatojoties uz plašu klāstu projektu dažādās vidēs pēdējos 15 gados, ir izstrādājis pieeju-kāpnes, ko neatbalsta neviena teorija, bet, kas, šķiet, darbojas praksē, lai novērstu un atrisinātu sabiedriskās domstarpības par dažādiem jautājumiem. Šo kāpņu mērķis ir nodrošināt sistemātisku pieeju, novēršot un risinot sabiedriskās domstarpības par īpašām politikām, programmām un projektiem pilsētās, piepilsētās vai laukos un sponsorējot valdības vai privāto sektoru. Šīs pilsoņu līdzdalības kāpnes ir paredzētas, lai orientētu vadītājus un citus par daudzajām pieejām, lai novērstu un atrisinātu sabiedriskās domstarpības par dažādiem jautājumiem. Tas nozīmē, ka:

- sabiedrības līdzdalības programmas izstrādei un vadībai nav viena labākā veida - tai jāatspoguļo dotās situācijas specifika;
- starp augšdaļas pakāpieniem ir kumulatīvas attiecību kāpnes - katrs nākamais pakāpiens balstās uz iepriekšējo;
- reizēm secīgi tiks izmantotas vairākas pieejas apmierināt iesaistīto pušu vajadzības;
- sarežģīts ekonomikas, sociālais, kultūras un politiskais jautājums jāatrisina ar ziņu izlaidumu un publisku sapulci;
- ir jāizstrādā un jāievieš sistemātisks process atbilstoši katrai konkrētajai situācijai (*Connor, 1988*).

Pētījuma dati par dalībnieku piekrišanu apsaimniekošanas maksas paaugstinājumam mājas tehniskā stāvokļa uzlabošanai, saņemot pārskatu par līdzekļu izlietojumu, atklāja, ka 66.7% tam piekrītu, 20% nepiekrītu un 13.3% aptaujāto sniedza atbildes, ka piekrītu, ja uzlabojumi būtu tiešām tehniski un ekonomiski pamatoti un nepieciešami, ja paaugstinājums nebūtu liels vai tas būtu saprātīgās robežās.

Autores praktiskā pieredze pierāda, ka realitātē iedzīvotāji nelabprāt piekrīt apsaimniekošanas maksas paaugstinājumam vai lielāku mājas rezervju veidošanai. Te varētu ņemt piemēru no Vācijas. Autors Ozgürs Vildizs (*Özgür Yildiz*) ir veicis pētījumu par to, kā Vācijā pilsoņi tiek piesaistīti finansiāli ieguldīt enerģijas atjaunošanai un kā tiek strādāts pie iedzīvotāju līdzdalības. Dažas no shēmām ir tādas, kā, piemēram, ka ieguldot savus līdzekļus, pilsonim tiek piešķirtas balss un kontroles tiesības, pat 50% balsstiesību pieder pilsoņiem. Vēl viens variants ir tāds, ka tiek veidota sadarbība starp iesaistītajām pusēm, vienu grupu, kas iegulda noteiktā projektā, veido privātpersonas, individuāli lauksaimniecības uzņēmumi vai juridiskas personas, kas var būt izdevīgi (*Yildiz, 2014*).

Secinājumi un priekšlikumi

Secinājumi

1. Mājoklis ir viena no cilvēka pamata vajadzībām, tāpēc ir būtiski nodrošināt mājokļu kvalitatīvu tehnisko stāvokli, pārskatāmu finanšu plūsmu un plašu informācijas apmaiņu ar pārvaldnieku.
2. Dzīvojamās mājas pārvaldīšanai jābūt ilgtermiņa pasākumam, kur mājas pārvaldnieks kopā ar dzīvokļu īpašniekiem var izstrādāt darbības plānu ilgtermiņā, paredzot tam finanšu līdzekļus.
3. Lai ieviestu kārtību daudzdzīvokļu māju apsaimniekošanas sistēmā saistībā tieši ar kopīpašuma apsaimniekošanu, 2010.gadā stājās spēkā „Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likums” un 2011.gadā „Dzīvokļa īpašuma likums”, kopš šī laika ir pieņemti vairāki normatīvie akti, kas regulē nozari.
4. Liela daļa iedzīvotāju nepilda LR „Dzīvokļa īpašuma likumā” noteiktās normas, kas nosaka arī pienākumu piedalīties dzīvojamās mājas pārvaldīšanā. Daudziem šī pienākuma pildīšana aprobežojas ar apsaimniekošanas maksājuma veikšanu.
5. Starp iedzīvotājiem ir daudz tādu cilvēku, kas joprojām neko nezina par māju apsaimniekošanu vai arī šīs zināšanas nav pilnīgas, vai pat ir aplamas.
6. Galvenais faktors, kas ietekmē dzīvokļu īpašnieku pasīvo līdzdalību māju apsaimniekošanas procesā ir zināšanu trūkums par apsaimniekošanu, uzturēšanu un pārvaldīšanu un to procesiem.
7. Sabiedrībā pastāv stereotips, ka, ja mājai ir noteikts apsaimniekotājs, tad viņš par visu ir atbildīgs un viņš visu nosaka.
8. Daļai sabiedrības nav izpratnes par kopīpašumu un kopīpašuma domājamām daļām, tiek uzskatīts, ka dzīvokļa īpašnieka īpašums ir tikai dzīvoklis.

Priekšlikumi

1. Lai nodrošinātu kvalitatīvu namu pārvaldīšanu un apsaimniekošanu, kas ietver plašu un pārskatāmu informācijas sniegšanu, efektīvu darba organizāciju un sabiedrības attīstību, katram mājas apsaimniekotājam būtu jāizglīto dzīvokļu īpašnieki, piemēram, iepazīstinot ar likumiem, uzskatāmi parādot viņu pienākumus un tiesības, informējot par aktualitātēm apsaimniekošanas nozarē, publicējot šo informāciju mājas lapā vai sūtot iedzīvotājiem uz e-pastu bukleta veidā.
2. Vismaz vienu reizi gadā katram pārvaldniekam aptaujāt (papīra aptaujas anketa, elektroniskā anketa) dzīvokļu īpašniekus par dažādiem svarīgiem jautājumiem un veikt datu analīzi, lai konstatētu problēmas un iespējamus riskus, kas var kavēt mājas apsaimniekošanas procesu un saņemtu ieteikumus veiksmīgai turpmākai uzņēmuma darbībai un sadarbībai ar dzīvokļu īpašniekiem.
3. Mājas pārvaldniekam kopā ar dzīvokļu īpašniekiem kopsapulcē izstrādāt darbības plānu ilgtermiņā, kurā tiktu atrunāta gan savstarpējā informācijas apmaiņa, gan secīga nepieciešamo remontdarbu mājā veikšanas gaita, paredzot tam finanšu līdzekļus, tādējādi iedzīvotāji tiktu iesaistīti apsaimniekošanas procesā un būtu ieinteresēti līdzdarboties.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju* (21.06.1995.). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/doc.php?id=35770>, sk. 16.12.2019.
2. Connor, D.M. (1988). A New Ladder of Citizen Participation. *National Civic Review*, 77 (3), pp. 249-257. Retrieved 14.12.2019 from https://geog.sdsu.edu/People/Pages/jankowski/public_html/web780/Connor_1988.pdf
3. Ekonomikas ministrija (2020). *No direktīvas 2012/27/ES par energoefektivitāti izrietošās prasības*. https://www.em.gov.lv/lv/nozares_politika/majokli/eku_energoefektivitate/no_direktivas_2012_27_es_par_energoefektivitati_izrietosas_prasibas/, sk. 16.03.2020.
4. Goldberg, M., Pasher, E., Levin-Sagi, M. (2006). Citizen Participation in Decision-Making Processes: Knowledge Sharing in Knowledge Cities. *Journal of Knowledge Management*, 10 (5), pp. 92-98. Retrieved 14.12.2019 from <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/13673270610691206/full/html>
5. Koirala, B., Araghi, Y., Kroesen, M., Ghorbani, A., Hakvoort, R., M.Herder, P. (2018). Trust, Awareness, and Independence: Insights From a Socio-Psychological Factor Analysis of Citizen Knowledge and Participation in Community Energy Systems. *Energy Research & Social Science*, 38, pp. 33-40. Retrieved 14.12.2019 from <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0960148114001293>
6. Patērētāju tiesību aizsardzības centrs (2019). *Apsaimniekošanas un komunālie pakalpojumi*. <http://www.ptac.gov.lv/lv/content/apsaimniekosanas-un-komunalie-pakalpojumi>, sk. 16.12.2019.
7. Somers, K., Baud, I. (2013). My House, My Life: Decision-making Processes and Local Citizen Participation in Housing Project Minha Casa, Minha Vida in Salvador da Bahia. *N-AERUS XIV*. Retrieved 14.12.2019 from http://n-aerus.net/web/sat/workshops/2013/PDF/N-AERUS14_Somers_Kyra_FINAL.pdf
8. Yildiz, Ö. (2014). Financing Renewable Energy Infrastructures Via Financial Citizen Participation – The Case of Germany. *Renewable Energy*, 68, pp. 677-685. Retrieved 14.12.2019 from <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0960148114001293>

Summary

Residential property management should be a long-term activity where the home manager and the apartment owners can develop a long-term action plan with financial resources.

The study reveals that a large part of the population still does not know anything about home management or that knowledge is incorrect, or even be mistaken, as well as does not comply with the norms of the Republic of Latvia Law on Apartment Property, which also imposes an obligation to participate in the house management. For many, this obligation is limited to paying a management fee.

The main factors that influencing the passive participation apartment owners in the house management process are lack of knowledge about house management, maintenance and their processes, stereotype, that if the house has a manager, he is responsible for everything, and part of the public has no understanding of co-ownership and putative parts of co-ownership, they think, that the apartment owner's property is only the apartment, not all house (roof, basement, attic).

The study confirmed the hypothesis - if barriers to civic participation will be resolved, the house management process will be improved and developed. The study accomplished all set tasks. Novelty of the research - identified the main inhibiting factors to citizen participation in the house management process.

**NVO IEGULDĪJUMS VIETĒJO IEDZĪVOTĀJU DZĪVES KVALITĀTES
UZLABOŠANĀ – BIEDRĪBAS “KRĀSLAVAS RAJONA PARTNERĪBA”
PIEMĒRS**

***THE CONTRIBUTION OF NGOs TO IMPROVING THE QUALITY OF LIFE
OF THE LOCAL POPULATION - EXAMPLE OF THE ASSOCIATION
„KRASLAVAS DISTRICT PARTNERSHIP”***

Aina Dzalbe

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, aina.dzalbe@gmail.com, Rēzekne, Latvija

Zinātniskā vadītāja: **Anda Zvaigzne**, Dr.oec., asociētā profesore

Abstract. *The study evaluates the contribution of non-governmental organizations (hereinafter - NGOs) to the development of local territories, based on the projects available to NGOs financed by the EU structural funds and the state budget in Latvia. Updated information on the impact of non-governmental organizations on improving the quality of life. The experience of the association “Kraslava District Partnership” in investing EU structural funds financing and implementing the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD) “Leader Initiative” measure, project tenders in three municipalities of Latgale region has been analyzed. The activity of NGOs, implementation of “Leader Initiative” projects based on EU funds planning periods has been assessed. Proposals are provided to evaluate the contribution of projects implemented by NGOs to improving the quality of life.*

Keywords: *EU funds, NGOs, project, quality of life.*

Ievads

Pētījuma aktualitāte – nevalstiskās organizācijas (turpmāk - NVO) ļoti aktīvi iesaistās dažādos ES struktūrfondu, valsts un pašvaldību budžeta līdzekļu finansētos projektu konkursos, kuru īstenošanas rezultātā tiek veicināta vietējās teritorijas attīstība un dzīves kvalitātes uzlabošana.

Hipotēze – pieejamais finansējums NVO projektu īstenošanai, palielina NVO lomu ne tikai pilsoniskās līdzdalības veicināšanā, bet arī dzīves kvalitātes uzlabošanā.

Pētījuma mērķis – izpētīt NVO ieguldījumu dzīves kvalitātes uzlabošanā, balstoties uz biedrības „Krāslavas rajona partnerība” piemēra.

Uzdevumi:

1. Raksturot finansējuma piesaistes iespējas NVO projektu īstenošanai.
2. Sniegt piemēru par biedrību „Krāslavas rajona partnerība”.

Pētījuma metodes: datu savākšanas metode – normatīvo aktu un dokumentu analīze; monogrāfiskā jeb aprakstošā metode; loģiski – konstruktīvā metode – no jau publicēto citu autoru datiem iegūtam zināšanām izveidoti secinājumi par NVO un dzīves kvalitāti; statistiskās analīzes metode – statistiskā novērošana; grafiskās metode – tabulu un attēlu veidošana.

Pētījuma periods: 2019.-2020. gads.

Pētījuma objekts: nevalstiskās organizācijas jeb biedrības.

Pētījuma priekšmets: nevalstisko organizāciju darbības ietekme.

Finansējuma piesaistes iespējas NVO

Atbilstoši Lursoft statistikas datiem Latvijā 2019. gadā bija reģistrēti 29447 fondi, nodibinājumi un biedrības jeb nevalstiskās organizācijas, kas darbojas visdažādākajās jomās, piemēram, interešu pārstāvniecībā, sociālā palīdzībā, vides un dzīvnieku aizsardzībā, kā arī daudzās citās (SIA Lursoft, 2020). Salīdzinot ar citiem Latvijas reģioniem, Latgalē reģistrētas tikai **2037 NVO, kas ir tikai 8,7 % no kopskaita valstī**, taču spriežot pēc Valsts ieņēmumu dienestam iesniegto ikgadējo finanšu atskaišu skaita, reāli darbojas tikai apmēram puse no reģistrētajām

organizācijām (šis rādītājs ir valstī kopumā), līdz ar to patiesais aktīvo NVO skaits ir vēl mazāks (Zugickis, 2019).

Kopš 2000. gadu sākuma ir pieejamas valsts budžeta programmas un dažādi fondi NVO aktivitāšu un iniciatīvu īstenošanai. Eiropas Savienības fondu vadības 2007.-2013.gada plānošanas periodā NVO, atbilstoši „Noslēguma ziņojumam Eiropas Komisijai par Darbības programmas „Cilvēkresursi un nodarbinātība” īstenošanu 2007.-2013.gada plānošanas periodā”, iesaistījās sekojošās Labklājības ministrijas aktivitātēs:

- līdzdalība politikas plānošanas un tiesību aktu projektu izstrādē (t.sk. ES struktūrfondu jomā),
- kā finansējuma saņēmēji ES struktūrfondu aktivitāšu projektos,
- kā pakalpojumu sniedzēji ES struktūrfondu aktivitāšu projektu ietvaros (piemēram, surdotulku pakalpojumi nedzirdīgo bezdarbnieku iesaistes atbalstam aktīvajos nodarbinātības pasākumos),
- kā darba devēji (piemēram, tādos aktīvās nodarbinātības pasākumos kā apmācība pie darba devēja, pasākumi noteiktām personu grupām u.c.),
- kā labuma guvēji vai mērķa grupas pārstāvji (tai skaitā, NVO darbiniekiem bija iespēja saņemt atbalstu mūžizglītības aktivitātē),
- līdzdalība ES fondu programmēšanas līmenī (priekšlikumu sniegšana, saskaņošana, projektu iesniegumu vērtēšanas kritēriju sabiedriskā apspriešana, darbs Uzraudzības komitejā),
- līdzdalība pakalpojumu izstrādē un attīstībā (t.sk. nozares konsultatīvo padomju ietvaros) (Latvijas Republikas Finanšu ministrija, 2017).

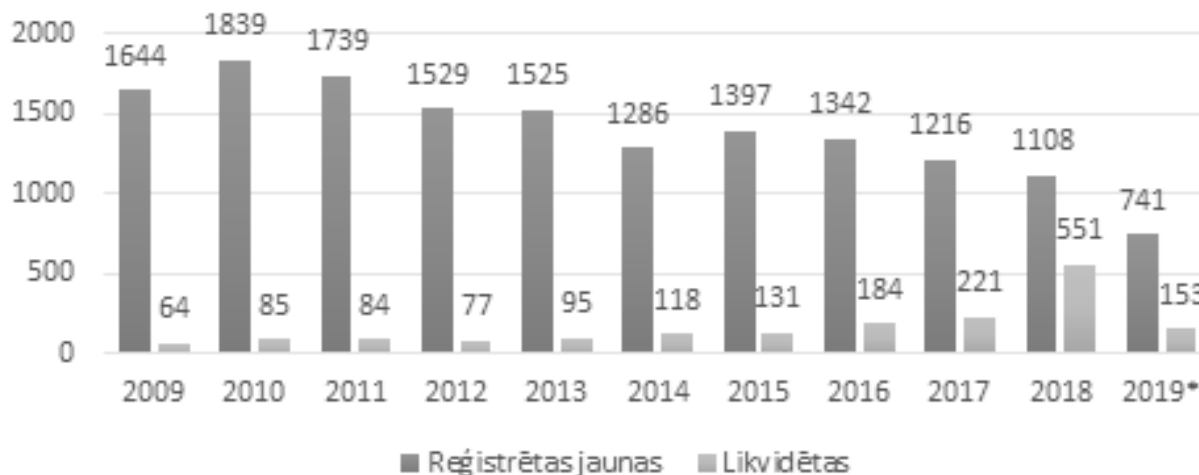
2015.gada nogalē Latvijā tika apstiprināts Kultūras ministrijas konceptuāls ziņojums „Par valsts finansēta nevalstisko organizāciju fonda izveidi”, kura mērķis ir „veicināt pilsoniskās sabiedrības ilgtspējīgu attīstību Latvijā, atbalstot aktivitātes iedzīvotāju līdzdalības un sadarbības procesiem, nodrošinot demokrātisku valsts pārvaldību un plašākas sabiedrības iesaisti sabiedrībai svarīgu jautājumu risināšanā, kvalitatīvu un sabiedrības interesēm atbilstošu lēmumu pieņemšanā un pakalpojumu sniegšanā” (Sabiedrības integrācijas fonds, 2019).

Papildus Labklājības un Kultūras ministriju atbalsta iespējām, sākot ar 2007.-2013.gada plānošanas periodu, NVO tiek piedāvāts piesaistīt finansējumu no Eiropas Lauksaimniecības fonda lauku attīstībai, izmantojot Leader pieejas pasākumu. „LEADER ir mērķtiecīgas un savstarpēji koordinētas aktivitātes lauku attīstībai, kuras rosina sabiedrību meklēt jaunus risinājumus esošajām lauku problēmām. LEADER būtība ir uzlabot dzīves kvalitāti cilvēkam laukos, domājot gan par ekonomiskajiem, sociālajiem uzlabojumiem un vides saglabāšanas iespējām” (Lauku atbalsta dienests, 2020.) Leader pieejas pasākuma īstenošanu koordinē Lauku atbalsta dienests, bet uzrauga Zemkopības ministrija.

Papildus pieejamajam ES struktūrfondu finansējumam un finansējumam no valsts budžeta, katrā pašvaldībā ir pieejami pašvaldību organizēti konkursi vietējo iniciatīvu veicināšanai, kuros arī var piedalīties NVO un īstenot savas ieceres vietējās pašvaldības mērogā.

Secinājums, ja NVO ir aktīva un vēlas uzņemt atbildību par projekta rezultātiem, to ilgtspējīgu uzturēšanu, tad ir pieejamas dažādas iespējas kā paaugstināt biedrības kapacitāti aktivitāšu īstenošanā, gūt pieredzi projektu realizēšanā un piesaistīt finansējumu dzīves kvalitātes uzlabošanai gan pilsētās, gan lauku teritorijās.

Pēdējo desmit gadu laikā, kā vērienīgākie NVO finansējuma avoti ir dažādi projektu konkursi (gan no ES fondiem, gan valsts budžeta), ziedojumi un saimnieciskā darbība. Par pieejamo finansējumu liecina arī strauja NVO reģistrēšanas dinamika (1. attēls).

1.attēls. Sabiedrisko organizāciju, to apvienību, biedrību un nodibinājumu reģistrēšanas un likvidēšanas dinamika (SIA Lursoft, 2019)

Pateicoties finansējuma iespējām ir mainījusies sabiedrības līdzdalības pakāpe dzīves kvalitātes uzlabošanā. NVO īsteno projektus ne tikai saistītus ar labdarības, filantropijas un pilsoniskās līdzdalības veicināšanas aktivitātēm, bet arī iesaistās teritorijas attīstībā un infrastruktūras uzlabošanā. Sevišķi tas ir aktuāli lauku teritorijās, jo „lauku apvidos dzīvojošo cilvēku dzīves kvalitāte Eiropas Savienībai ir ne tikai politiski nozīmīga tēma, bet ir arī ļoti aktuāla, ņemot vērā mēģinājumus modernizēt kopējo lauksaimniecības politiku, kas ir lauku attīstība neatņemama sastāvdaļa” (Foti, 2019).

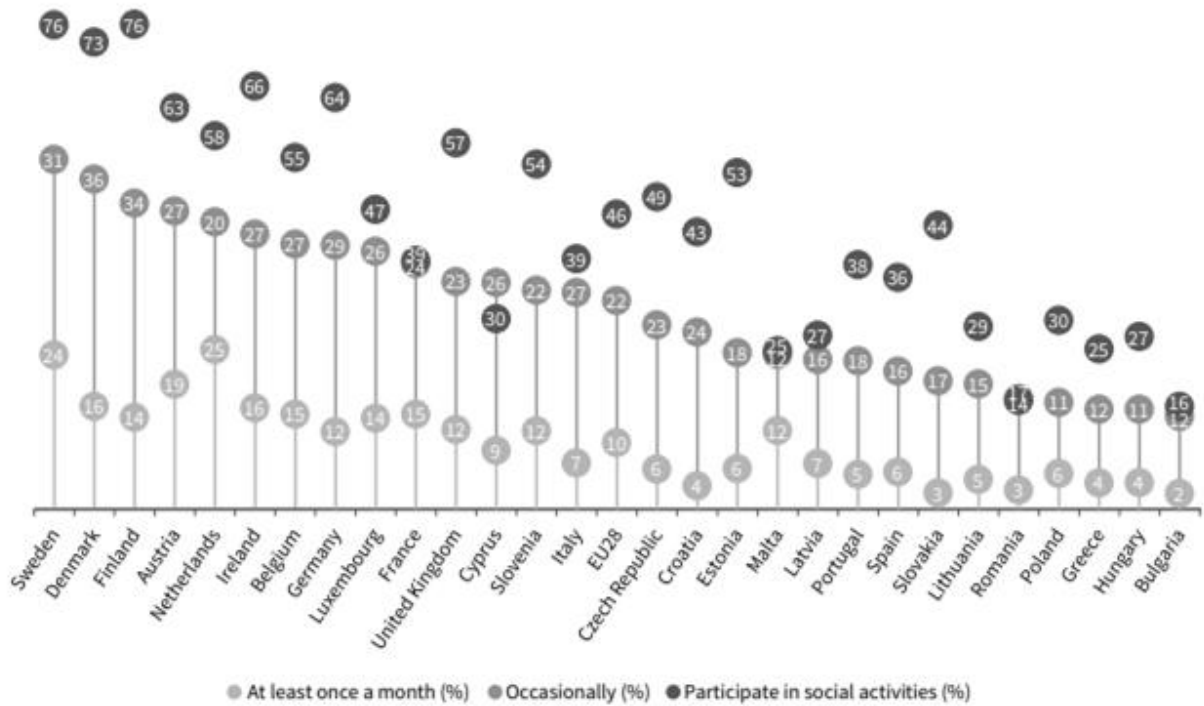
NVO un dzīves kvalitātes līmenis

Latvijā nevalstisko organizāciju darbību nosaka 30.10.2003. pieņemts „Biedrību un nodibinājumu likums”, kura mērķis ir sekmēt demokrātiskas un pilsoniskas sabiedrības nostiprināšanu. Iedzīvotāju līdzdalība veicina sabiedrības informētību, iespēju līdzdarboties un uzņemties atbildību par lēmumiem, tādā veidā veicinot dzīves kvalitātes līmeņa celšanos (*Biedrību un nodibinājumu likums, 2003*).

„Dzīves kvalitāte ir daudzdimensionāls jēdziens, kas raksturo indivīda, sociālo grupu un sabiedrības vispārējo labklājības līmeni, tas veidojas no daudzām komponentēm, kas objektīvi ietekmē cilvēku dzīvi un subjektīvi izpaužas kā apmierinātības līmenis ar dzīvi” (*Stepčenko, 2006*).

Analizējot valstu attīstības līmeni tiek ņemts vērā arī iedzīvotāju dzīves kvalitātes līmenis, apmierinātība un labsajūta, taču kā skaidro S.Beslerova un J.Dzuričkova savā darbā, dzīves kvalitāte ir ļoti sarežģīts jēdziens, taču katras valsts iedzīvotāju dzīves kvalitāti ietekmē dažādu faktoru mijiedarbība, piemēram, ekonomiskā, sociālā, kultūras un vides faktoru iedarbība (*Beslerovā, Dzuričkovā, 2014*).

Latvijā, ņemot vērā kopējo iedzīvotāju skaitu (atbilstoši CSP datiem 1 919 968 iedzīvotājs uz 08.01.2020.) un kopējo biedrību skaitu (29 447 NVO), ir ļoti augsta iedzīvotāju iniciatīva iesaistīties NVO darbībā (2.attēls). Var secināt, ka iedzīvotāji ir ieinteresēti pilsoniskās līdzdalības jautājumu risināšanā, kā arī ņemot vērā NVO pieaugošo interesi investēt fondu līdzekļus, lai īstenotu aktivitātes dzīves kvalitātes līmeņa celšanai, iedzīvotāji ir apņēmības pilni, uzņemties atbildību par attīstības iespējām un veicināt izaugsmi.

Notes: Percentages indicate those who volunteered at least occasionally in any type of organisation listed in Q29 (see Figure 33). Q27 'How frequently do you do each of the following? d. Participate in social activities of a club, society or association'. All answer categories apart from 'never'. EU28 data.

eurofound.link/0034

2.attēls. Iesaistīšanās neapmaksātā brīvprātīgā darbā un organizētās sabiedriskās aktivitātēs pa valstīm un biežumu (2016) (Ahrendt, 2018, 95)

Pašvaldībām jāpievērš lielāka uzmanība NVO īstenoto projektu nozīmei un jāapkopo informāciju par NVO līdzfinansētiem pasākumiem, aprēķinot ieguldījumu pašvaldības teritorijas dzīves kvalitātes uzlabošanā.

Fakts, ka Latvijas Nacionālajā attīstības plānā 2021.-2027. gadam ir atvēlēta atsevišķa loma pilsoniskās sabiedrības attīstībai, norāda uz būtisku NVO lomu ES fondu 2021.-2027. gada plānošanas periodā (*Pārresorsu koordinācijas centrs, 2020*).

N. N. Ivašinenko un M. L. Teodorovičs savā pētījumā norāda, ka Latvijā NVO ir vairāk iespēju atrast finansējumu, izmantojot vietējās attīstības Eiropas programmas, nekā vietējām pašvaldībām. Kā rezultātā var šķist, ka NVO ir neatkarīgas no vietējā varas un uzņēmējiem, pateicoties iespējai saņemt atbalstu no ES fondiem (*Ivashinenko, Teodorovich, 2018*).

Biedrības „Krāslavas rajona partnerība” piemērs

Biedrība „Krāslavas rajona partnerība” ir dibināta 2006.gadā ar mērķi veicināt ilgtspējīgu sociālo un ekonomisko attīstību bijušā Krāslavas rajona teritorijā, iesaistot organizācijas un iedzīvotājus vietējā līmeņa problēmu risināšanā. Mērķa veiksmīgai sasniegšanai biedrības darbā iesaistījās vietējie uzņēmēji, nevalstisko organizāciju un pašvaldību pārstāvji. Biedrības veiksmīgai funkcionēšanai ir izveidota pārstāvju institūcija – padome, kura ir atbildīga par integrētās attīstības stratēģijas ieviešanu biedrības darbības teritorijā. Padome sastāv no deviņiem cilvēkiem, ko ievēl biedrības kopsapulcē. Padome izveidota ievērojot partnerības principu, kas paredz, ka no katra sektora: valsts iestādes un pašvaldības, uzņēmējdarbības un NVO, tiek ievēlēti ne vairāk kā 3

locekļi. Atsevišķi padomē esošie organizāciju pārstāvji (ekonomiskie un sociālie partneri) pārstāv lauksaimnieku, lauku sieviešu un jauniešu intereses.

2008.gadā biedrība izstrādāja „Krāslavas rajona partnerības integrētās attīstības stratēģija 2009.-2013. gadam”, kuru iesniedza izvērtēšanai Lauku atbalsta dienesta un Zemkopības ministrijas koordinētā pasākumā „Leader pieeja” (*Biedrība „Krāslavas rajona partnerība”, 2008*). Rezultātā stratēģijas aktivitāšu īstenošanai tika piešķirts finansējums no Eiropas Lauksaimniecības fonda lauku attīstībai (turpmāk - ELFLA).

ELFLA finansējums tika paredzēts projektu konkursiem biedrības darbības teritorijā. Projektu konkursos varēja piedalīties gan vietējās pašvaldības, gan citas NVO, gan uzņēmēji un fiziskas personas. 2009.-2013. gada stratēģijas galvenais mērķis bija bijušā rajona teritorijas iedzīvotāju dzīves kvalitātes uzlabošana, radot dzīvošanai un darbam labvēlīgu, sakoptu, mūsdienīgu un radošu vidi.

2007.-2013.gada plānošanas perioda laikā biedrības teritorijā tika īstenoti 99 projekti, kas tika iesniegti sekojošās prioritātēs un to aktivitātēs:

1. Sabiedrisko aktivitāšu dažādošana vietējiem iedzīvotājiem:
 - 1.1. Jaunu dabas un kultūras objektu izveide un esošo objektu sakārtošana sabiedrisko aktivitāšu dažādošanai vietējiem iedzīvotājiem.
 - 1.2. Iedzīvotāju pulcēšanās vietu, interešu izglītības un brīvā laika pavadīšanas vietu izveidošana un atjaunošana.
 - 1.3. Kultūras mantojuma/tradīciju saglabāšana un attīstīšana.
2. Pakalpojumu pieejamības, kvalitātes un sasniedzamības uzlabošana:
 - 2.1. Pakalpojumu kvalitātes un pieejamības uzlabošana vietējiem iedzīvotājiem.
 - 2.2. Jaunu pakalpojumu izveidošana un sasniedzamības veicināšana vietējiem iedzīvotājiem.
3. Konkurētspējas veicināšana:
 - 3.1. Lauksaimniecības produktu ražošana un pirmapstrāde.
 - 3.2. Lauksaimniecības produktu pārstrāde un pirmapstrāde mājas apstākļos.

Iesniegto un veiksmīgi īstenoto projektu skaits norāda uz iedzīvotāju, vietējo organizāciju interesi un spēju īstenot dzīves kvalitāti un apstākļus veicinošus pasākumus. Turklāt jāpiebilst, ka NVO radīja plašu aktivitāšu klāstu ar inovatīvām idejām, kā veicināt novadu vai konkrētu pagastu atpazīstamību, kā par samērīgiem līdzekļiem īstenot vērienīgus ieguldījumus sabiedrisko aktivitāšu īstenošanā.

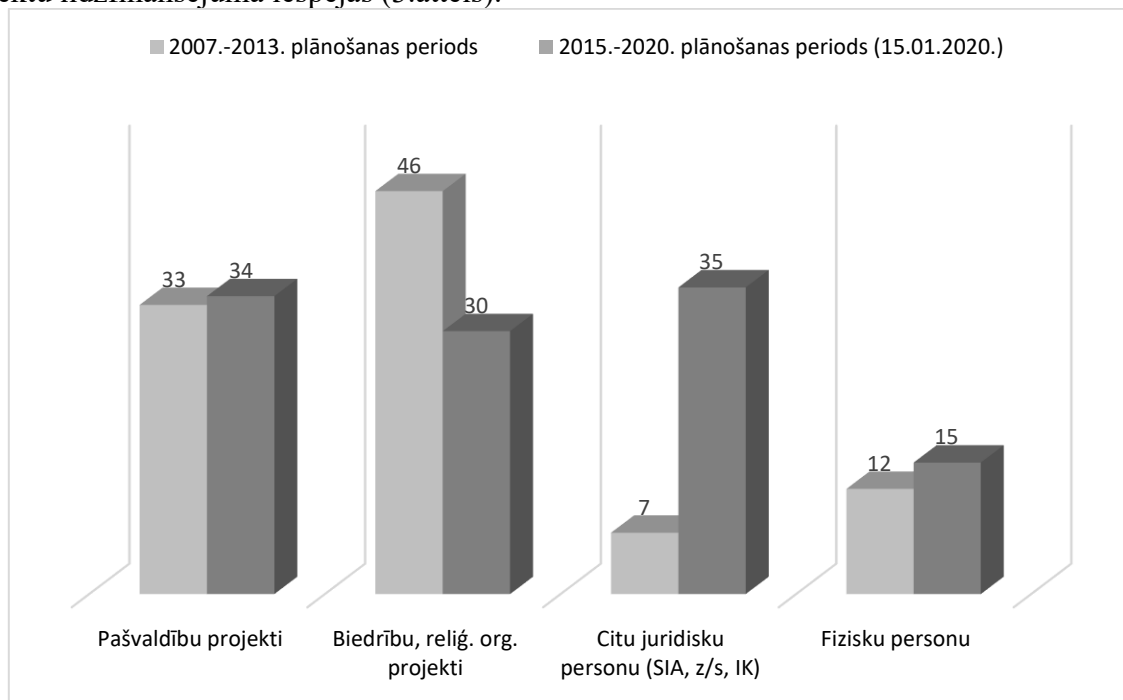
Biedrība „Krāslavas rajona partnerība” turpināja 2007.-2013.gadā aizsāktās aktivitātes un 2016.gadā izstrādāja biedrības darbības teritorijas sabiedrības virzītas vietējās attīstības stratēģiju 2015.-2020.gadam. Stratēģija saņēma Eiropas Lauksaimniecības fonda lauku attīstībai (ELFLA) finansējumu arī tekošajā plānošanas periodā, kā rezultātā šobrīd tiek ieviestas aktivitātes:

1. Veicināt ilgtspējīgas uzņēmējdarbības vides attīstību un vietējās ekonomikas stiprināšanu:
 - 1.1. Atbalsts jaunu produktu un pakalpojumu radīšanai, esošo produktu un pakalpojumu attīstīšanai, to realizēšanai tirgū, kā arī kvalitatīvu darba apstākļu radīšanai, darbinieku kompetenču un produktivitātes celšanai.
 - 1.2. Atbalsts lauksaimniecības produktu pārstrādei, tai skaitā pašu saražotās produkcijas iepakojšanai, tās realizēšanai tirgū, kā arī kvalitatīvu darba apstākļu radīšanai, darbinieku kompetenču un produktivitātes celšanai.
 - 1.3. Atbalsts vides radīšanai vai labiekārtošanai, kurā tiek realizēta vietējā produkcija, un jaunu realizācijas veidu īstenošanai un atpazīstamības tēla veidošanai, kā arī darbinieku kompetenču un produktivitātes celšanai.
2. Veicināt kvalitatīvu dzīves vide attīstību un nodrošinātas iespējas radošai un profesionālai izaugsmei biedrības teritorijā:

2.1. Atbalsts vietējās teritorijas, ieskaitot dabas un kultūras objektu, sakārtošanai pakalpojumu pieejamībai, kvalitātei un sasniedzamībai.

2.2. Atbalsts sabiedrisko aktivitāšu dažādošanai vietējiem iedzīvotājiem.

Vērtējot abu plānošanas periodu projektu iesniedzējus pēc juridiskā statusa, lielākais pārsvars ir NVO iesniegto projektiem, neskatoties uz to, ka pašvaldībām un uzņēmējiem ir lielākas projektu līdzfinansējuma iespējas (3.attēls).

3.attēls. **Projektu skaits pēc iesniedzēju juridiskā statusa** (autores veidots pēc Biedrība „Krāslavas rajona partnerība”, 2018)

Abu plānošanas periodu laikā biedrības „Krāslavas rajona partnerība” teritorijas projektiem tika piesaistīts finansējums no Eiropas Lauksaimniecības fonda lauku attīstībai šādā apmērā:

- 2007.-2013.gada plānošanas periodā (līdz 2015.gadam) – 1 038 019,36 EUR.
- 2014.-2020.gada plānošanas periodā (līdz 2022.gadam) – 2 536 741,03 EUR.

Līdz šim Latvijā ir maz pētīta NVO konkurētspēja un NVO attīstības iespējas, kas saistītas ar biedrības saimnieciskās darbības attīstību. Lielākoties NVO tiek uztvertas kā pilsoniskās līdzdalības un brīvprātīgā darba veicinātājas. Taču ņemot vērā biedrības „Krāslavas rajona partnerība” pieredzi projektu konkursos, kur lielākais iesniegto projektu skaits ir tieši no NVO, ir vērts aizdomāties par NVO saimnieciskās darbības attīstību.

Pašvaldību atbalsts NVO pasākumu un projektu īstenošanai varētu būt arī konsultācijas par NVO saimnieciskās darbības veikšanas iespējām, t.sk. dažādi piedāvājumi par peļņas gūšanas veidiem, kas atšķiras no ierastās NVO saimnieciskās darbības.

B. Čarlestons u.c. savā darbā norāda, ka NVO konteksts ir atšķirīgs no tradicionālajiem biznesa peļņas gūšanas mērķiem ar dažāda veida izaicinājumiem, jo īpaši saistībā ar atbilstošas apmācības nodrošināšanu par komandu vadīšanu un darbu ar vietējiem projekta partneriem (Charleston, Gajewska-De Mattos, Chapman, 2018).

Biedrībai „Krāslavas rajona partnerība” nepieciešams apkopot un publicēt informāciju par Eiropas Lauksaimniecības fonda lauku attīstībai finansēto NVO projektu rezultatīvajiem rādītājiem: ieguldījumiem infrastruktūrā, sabiedriskajām aktivitātēm, pasākumu dažādošanu. Tas sniegtu uzskatāmu piemēru gan pašvaldībām, gan uzņēmējiem, gan vietējiem iedzīvotājiem, ka

NVO, pateicoties pieejamajam finansējumam projektu īstenošanai, var uzlabot vietējo iedzīvotāju dzīves kvalitāti. Biedrība sadarbībā ar kādu vienu vairākām savas darbības teritorijas pašvaldībām varētu veikt izpēti par NVO ieguldījumu pašvaldību teritoriju attīstībā.

Secinājumi un priekšlikumi

Secinājumi:

1. NVO tiek skatītas kā pilsoniskās līdzdalības un brīvprātīgā darba veicinātājas, taču netiek vērtēts NVO ieguldījums vietējo teritoriju attīstībā caur biedrību īstenojamiem ES fondu un valsts budžeta finansētiem projektiem.
2. Ja NVO ir aktīva un vēlas uzņemties atbildību par projekta rezultātiem, to uzturēšanu, tad ir pieejamas dažādas iespējas kā paaugstināt biedrības kapacitāti aktivitāšu īstenošanā, gūt pieredzi projektu realizēšanā un piesaistīt finansējumu dzīves kvalitātes uzlabošanai gan pilsētās, gan lauku teritorijās.
3. Par pieejamo finansējumu liecina arī strauja NVO reģistrēšanas dinamika pēdējo desmit gadu laikā.
4. Latvijā, ņemot vērā kopējo iedzīvotāju skaitu un kopējo biedrību skaitu, ir ļoti augsta iedzīvotāju iniciatīva iesaistīties NVO darbībā.
5. Līdz šim Latvijā ir maz pētītas NVO konkurētspēja un NVO attīstības iespējas, kas saistītas ar biedrības saimnieciskās darbības attīstību.
6. Pētījuma rezultātā tika apstiprināts, ka pieejamais finansējums NVO projektu īstenošanai, palielina NVO lomu dzīves kvalitātes uzlabošanā.

Priekšlikumi:

1. Biedrībai „Krāslavas rajona partnerība” apkopot un publicēt informāciju par NVO projektu rezultātā īstenoto projektu rezultatīvajiem rādītājiem: ieguldījumiem infrastruktūrā, sabiedriskajām aktivitātēm, pasākumu dažādošanu.
2. Pašvaldībām apkopot informāciju par NVO līdzfinansētiem pasākumiem un aprēķināt ieguldījumu teritorijas dzīves kvalitātes uzlabošanā.
3. Biedrībai „Krāslavas rajona partnerība” veikt izpēti par NVO ieguldījumu pašvaldību teritoriju attīstībā.
4. Pašvaldību NVO koordinatori vai uzņēmējdarbības speciālistiem, apsvērt NVO saimnieciskās darbības veikšanas iespējas, atšķirīgas no ierastiem peļņas gūšanas veidiem.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Biedrību un nodibinājumu likums* (2003). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/81050-biedribu-un-nodibinajumu-likums>, sk. 03.01.2020.
2. Ahrendt, D., Anderson, R. et. all (2018). Participation in society and community involvement. *Eurofound. European Quality of Life Survey 2016: Quality of life, quality of public services, and quality of society*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, pp. 94-102. Retrieved 16.01.2020 from <https://www.eurofound.europa.eu/lv/publications/report/2017/fourth-european-quality-of-life-survey-overview-report>
3. Beslerová, S., Dzuričková, J. (2014). Quality of Life Measurements in EU Countries. *Procedia Economics and Finance*, 12, pp.37-47. Retrieved 10.01.2020 from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2212567114003189?via%3Dihub>
4. Biedrība „Krāslavas rajona partnerība” (2008). Krāslavas rajona partnerības integrētās attīstības stratēģija 2009.-2013. gadam. <http://www.kraslavaspartneriba.lv/index.php?p=7564&lang=1379> Sk. 12.01.2020.
5. Biedrība „Krāslavas rajona partnerība” (2018.) Biedrības “Krāslavas rajona partnerība” darbības teritorijas sabiedrības virzīta vietējā attīstības stratēģija 2015.-2020. gadam. https://kraslavaspartneriba.lv/docs/1039/PDF/new_KRP_SVVA_strategija_2019-2020.pdf Sk. 12.01.2020.

6. Charleston, B., Gajewska-De Mattos, H., Chapman, M. (2018). Cross-cultural Competence in the Context of Ngos: Bridging the Gap Between `Knowing` and `Doing`. *International journal of human resource management*, 29 (21), pp. 3068-3092. Retrieved 13.01.2020. from https://apps.webofknowledge.com/full_record.do?product=WOS&search_mode=GeneralSearch&qid=5&SID=D5iXZe3ej9hjvnFu2MA&page=1&doc=1
7. Foti, K. (2019). Is Rural Europe Being Left Behind? *Eurofound. European Quality of Life Survey 2016: Quality of life, quality of public services, and quality of society*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, pp.1-24 p. Retrieved 15.01.2020 from <https://www.eurofound.europa.eu/lv/publications/policy-brief/2019/is-rural-europe-being-left-behind>
8. Ivashinenko, N.N., Teodorovich, M.L. (2018). The Role of NGOs in Local Development: Latvian and Russian Cases. *The European Proceedings of Social & Behavioural Sciences*, pp. 369-376. Retrieved 12.01.2021 from <https://www.futureacademy.org.uk/files/images/upload/CIEDR2018F41.pdf>
9. Latvijas Republikas Finanšu ministrija (2017). *Noslēguma ziņojums Eiropas Komisijai par Eiropas Savienības struktūrfondu un Kohēzijas fonda darbības programmu īstenošanu 2007.-2013.gada plānošanas periodā*. <https://www.esfondi.lv/gadskartejie-es-fondu-ieviesanas-zinojumi>, sk. 06.01.2020.
10. Lauku atbalsta dienests (2020). *LEADER pieejas īstenošana 2007-2013*. <http://www.lad.gov.lv/lv/atbalsta-veidi/projekti-un-investicijas/leader/leader-pieejas-istenosana/>, sk. 11.01.2020.
11. Pārresorsu koordinācijas centrs (2020). *Latvijas Nacionālajā attīstības plānā 2021.-2027. gadam*. <https://www.pkc.gov.lv/nap2027-pirmas-redakcijas-publika-apsriesana/nap2027-1-redakcija>, sk. 08.01.2020.
12. Sabiedrības integrācijas fonds (2019). *NVO fonds*. https://www.sif.gov.lv/index.php?option=com_content&view=category&id=422&Itemid=271&lang=lv, sk. 11.01.2020.
13. SIA Lursoft (2019). *Nevalstisko organizāciju ieņēmumi 2018.gadā – 463,47 milj. EUR*. <https://blog.lursoft.lv/2019/09/20/nevalstisko-organizaciju-ienemumi-2018-gada-46347-milj-eur/>, sk. 15.01.2020.
14. SIA Lursoft datubāze (2020). *Biedrības un nodibinājumi, sabiedriskās organizācijas*. <https://www.lursoft.lv/lursoft-statistika/Biedribas-un-nodibinajumi-sabiedriskas-organizacijas>, sk. 06.01.2020.
15. Stepčenko, A. (2006). Dzīves kvalitātes indikatori Eiropas Savienībā. Metodoloģiski jautājumi. *Latvijas Universitātes raksti: Ekonomika*, 701. sēj., 142. – 154. lpp.
16. Zuģickis, O. (28.02.2019.). *Apkopoti statistikas dati par Latgales nevalstiskām organizācijām*. <https://lpr.gov.lv/lv/2019/apkopoti-dati-par-latgales-nevalstiskam-organizacijam/#.XVrrpeMzbIV>, sk. 06.01.2020.

Summary

Over the last ten years, the number of non-governmental organizations in Latvia has grown rapidly. The associations actively participate in project tenders financed by the European Union Structural Funds and implement projects not only for philanthropic purposes, but also to promote the development of the local area and improve the quality of life. As a result, it can be said that the degree of public participation in improving the quality of life is also changing. In Latvia, taking into account the total population (according to the CSB data 1 919 968 inhabitants, 08.01.2020) and the total number of associations (29 447 NGOs), there is a very high initiative of the population to get involved in the activities of NGOs. In the National Development Plan of Latvia 2021-2027. (Cross-sectoral Coordination Center, 2020) has a separate role for the development of civil society, pointing to the important role of NGOs in the EU funds 2021-2027. annual programming period.

ĒNU EKONOMIKA UN TĀS APKAROŠANAS ANALĪZE LATVIJĀ *SHADOW ECONOMY AND ITS ANALYSIS OF COMBAT IN LATVIA*

Līga Fedotova

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, ligafedotova97@inbox.lv, Rēzekne, Latvija

Zinātniskā vadītāja: *Jeļena Volkova Mg.oec., lektore*

Abstract. *The problem of the study relates to the fact that tax payments in the national budget constitute revenue used to provide public functions. However, given the fact that tax payments reduce income for citizens and businesses, it motivates tax avoidance to be avoided, thereby generating immediate benefits of higher incomes.*

Such a situation creates a shadow economy in a country that threatens the country's future ability to ensure that its functions are fulfilled. To improve people fair pay taxes Latvian government created The council for prevention of the 'shadow economy' in 2014. It aims are creation and realisation of prevention activities across all sectors, analyses of the results as well as taking measures to fight the shadow economy and evaluates the effectiveness of the taken actions.

Keywords: *Combating Measures, Shadow Economy, Taxes.*

Ievads

Latvijā vēl joprojām par aktuālu problēmu tiek uzskatīta ēnu ekonomika, iedzīvotāju un uzņēmēju izvairīšanās no nodokļu nomaksas. Lai izlabotu šo situāciju, ēnu ekonomikas apkarošanai tiek izstrādāti stratēģiskie plāni, ietverot pasākumus un mērķus, kurus ir jāsasniedz.

Pētījuma aktualitāte: nodokļu maksājumi valsts budžetā veido ieņēmumus, kas tiek izmantoti valsts funkciju nodrošināšanai. Tomēr ņemot vērā to, ka nodokļu maksājumi samazina iedzīvotāju un uzņēmēju ienākumus, tas motivē izvairīties no nodokļu nomaksas, tādējādi gūstot tūlītēju ieguvumu – lielākus ienākumus. Šāda situācija izveido ēnu ekonomiku valstī, kas apdraud valsts turpmāko spēju nodrošināt tās funkciju izpildi.

Pētījuma mērķis: noteikt ēnu ekonomikas izmaiņu tendences un izpētīt tās apkarošanas pasākumus Latvijā, izdarīt secinājumus un izvirzīt priekšlikumus.

Pētījuma objekts: ēnu ekonomika Latvijā.

Pētījuma priekšmets: ēnu ekonomikas apkarošanas pasākumi.

Pētījuma uzdevumi:

- 1) izpētīt ēnu ekonomikas izmaiņu tendences Latvijā;
- 2) izvērtēt ēnu ekonomikas apkarošanas pasākumus, kuri tiek īstenoti Latvijā no 2016 līdz 2020. gadam;
- 3) izdarīt secinājumus un izvirzīt priekšlikumus ēnu ekonomikas apkarošanā Latvijā.

Hipotēze: ēnu ekonomikas apkarošanas pasākumi Latvijā ir visaptveroši un tiem ir ietekme uz ēnu ekonomikas līmeni valstī.

Pētījuma novitāte: šī darba ietvaros tiks noskaidrots kādi pasākumi tiek īstenoti Latvijā, lai apkarotu ēnu ekonomiku laika periodā no 2016.gada līdz 2020.gadam un veikta to analīze.

Pētīšanas metodes: zinātniskās indukcijas metode, grafiskā metode, dokumentu analīze, monogrāfiskā jeb aprakstošā metode.

Pētījuma periods: no 2009. gada līdz 2020.gadam.

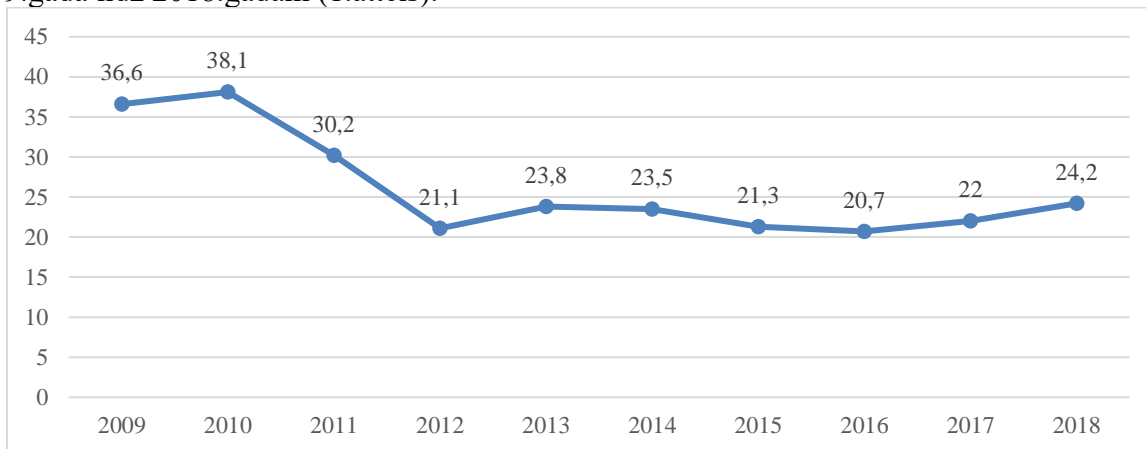
1. Ēnu ekonomikas tendences Latvijā

Rēķinot ēnu ekonomikas īpatsvaru Latvijas iekšzemes kopproduktā (turpmāk - IKP), pētījuma “Ēnu ekonomikas indekss Baltijas valstīs 2009.-2018.gadā”, aprēķina trīs posmos. Sākotnēji tiek noteikts, ka indekss tiek aprēķināts izmantojot IKP ieņēmumu pieeju, kas raksturo darbinieku bruto atlīdzību un uzņēmumu saimnieciskās darbības bruto ieņēmumus. Ēnu ekonomikas īpatsvars Latvijas IKP tiek aprēķināts izmantojot uzņēmēju aptaujas rezultātu aplēses

par uzņēmumu neuzrādīto darbinieku atlīdzību un uzņēmuma saimnieciskās darbības nenorādītajiem ienākumiem (Sauka, Putniņš 2019).

Ēnu ekonomikas īpatsvars IKP norāda uz uzņēmumu īpatsvaru, kuri savu mērķu sasniegšanai un konkurētspējīgu pozīciju saglabāšanai izvēlas pielietot negodīgus un nelikumīgus paņēmienus (Liniņa, Zvirgzdiņa, 2017). Ēnu ekonomikas lielā nozīme arī norāda uz to, ka godīgums nav īpaši raksturīgs Latvijas iedzīvotājiem un uzņēmējiem (Pētersons, 2016).

Autore attēlo ēnu ekonomikas īpatsvaru Latvijas iekšzemes kopproduktā laika periodā no 2009.gada līdz 2018.gadam (1.attēls).

1.attēls. Ēnu ekonomikas īpatsvars Latvijas IKP 2009.-2018.gads, %
(autores izstrādāts pēc Sauka, Putniņš, 2019)

No 1.attēlā sniegtās informācijas var tikt secināts, ka no 2009.gada līdz 2018.gadam ēnu ekonomikas īpatsvars Latvijas IKP ir samazinājies par 12,4 procentpunktiem jeb 51,2 %. Tomēr ir jāatzīmē, ka attēlotajā laika periodā ir bijuši šī rādītāji ne tikai kritumi, bet arī pieaugumi. Tomēr par pozitīvu ir jāatzīmē to, ka sākot ar 2010.gadu, līdz 2012.gadam ēnu ekonomikas īpatsvars Latvijas IKP strauji samazinājās un sasniedza 21,1 % un vēlāk turpinājās šī rādītāja viļņveidīgas izmaiņas. Var atzīmēt, ka sākot ar 2016.gadu ēnu ekonomikas īpatsvars Latvijas IKP turpināja pieaugt un 2018.gadā sasniedza 24,2 %. No 2013.gada tika pierasts, ka ēnu ekonomika Latvijā turpina vienmērīgi samazināties, tomēr par spīti tam, ka tika novērota ekonomiskā izaugsme un valstī pieauga nodokļu ieņēmumu apjoms, palielinājās arī ēnu ekonomikas īpatsvars Latvijas IKP (LETA, 2018).

Darba autore uzskata, ka pastāv iespējamība, ka 2020.gadā un turpmākajos pāris gados ēnu ekonomikas īpatsvars Latvijas IKP varētu pietuvoties 2007.-2010.gadu globālās finanšu krīzes līmenim, ko var pamatot ar 2020.gada Covid-19 krīzi, kuras iespaidā uzņēmēju un iedzīvotāju ienākumi sarūk, kas attiecīgi sekmējas ar izvairīšanos no nodokļu nomaksas, lai pēc iespējas ierobežotu radušos izdevumu apmēru.

2. Ēnu ekonomikas apkarošanas pasākumu analīze Latvijā

Katras valsts valdība var izvēlēties vairākus scenārijus- neko nedarīt vai arī censties izskaust ēnu ekonomiku un meklēt iespējas kā pārcelt darbu no ēnu ekonomikas uz oficiālo ekonomiku.

Latvijā 2014.gada 16.septembrī tika izveidota un savu darbu veic ēnu apkarošanas padome (Latvijas Republikas Finanšu ministrija, 2019), kuras darbību regulē LR Ministru kabineta 2014.gada 16.septembra noteikumi Nr. 549 "Ēnu ekonomikas apkarošanas padomes nolikums" (Ēnu ekonomikas apkarošanas padomes nolikums, 2014). Ēnu ekonomikas apkarošanas padome ir

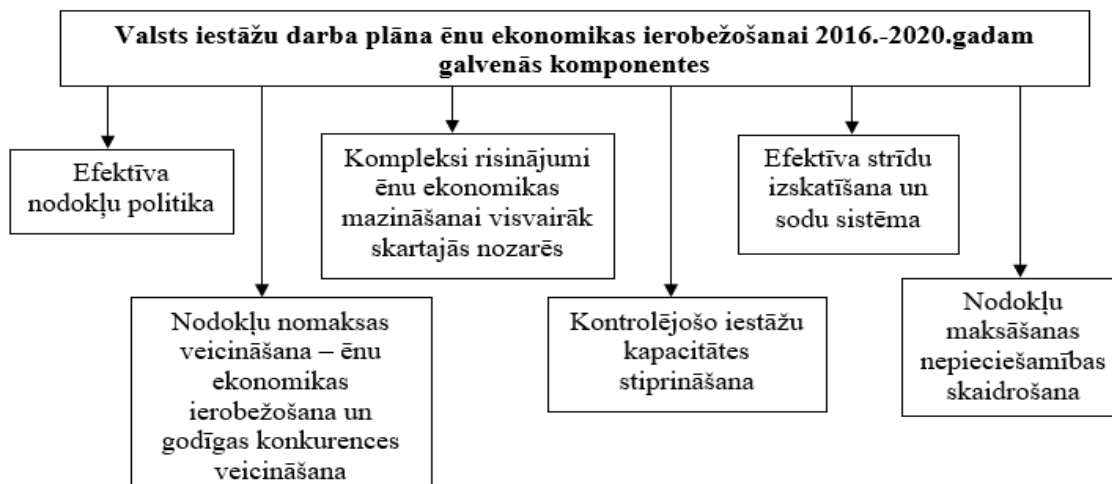
koordinējošā institūcija, kuras darbības mērķis ir koordinēt un uzraudzīt valsts pārvaldes iestādes un nevalstiskās organizācijas ēnu ekonomikas jomā. Šīs padomes sastāvā ir ēnu ekonomikas apkarošanas jomas vadošo ministriju ministri un valsts institūciju valdītāji – ekonomikas ministrija, iekšlietu ministrija, finanšu ministrija, labklājības ministrija, satiksmes ministrija, tieslietu ministrija, veselības ministrija, vides aizsardzības ministrija, zemkopības ministrija, Korupcijas novēršanas un apkarošanas biroja vadītājs, Valsts ieņēmumu dienesta ģenerāldirektors, ģenerālprokurors, Valsts policijas priekšnieks, Valsts darba inspekcijas direktors, Latvijas darba devēju konfederācijas prezidents, Veselības inspekcijas vadītājs, Latvijas Brīvo arodbiedrību savienības priekšsēdētājs, Latvijas Pašvaldību savienības priekšsēdētājs, Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kameras prezidents (*Latvijas Republikas Finanšu ministrija, 2019*).

Darba autore secina, ka Latvijas Ēnu ekonomikas apkarošanas padome sastāv no Latvijas ministrijām un vadošajām valsts institūcijām, kuras pārstāv savu darbības nozari un jomu, tādējādi padomes locekļi sniedz visaptverošu skatījumu un pašreizējo situāciju uz valstī esošo ēnu ekonomiku. Turklāt ņemot vērā Ēnu ekonomikas apkarošanas padomē esošos dalībniekus, padomes darbs un pieņemtie lēmumi tiek balstīti uz reālo situāciju valstī, nevis uz vispārpieņemtiem pieņēmumiem.

Pašreiz Latvijā aktuāls un spēkā esošs ir Valsts iestāžu darba plāns ēnu ekonomikas ierobežošanai 2016.-2020.gadam (*Latvijas Republikas Finanšu ministrija, 2019*). Šī darba plāna pirmā vīzija 2020.gadam ir tāda, ka godprātīga nodokļu nomaksa Latvijā kļūst par atbildīgu un pašsaprotamu rīcības normu. Otrā vīzija nosaka to, ka Latvijas uzņēmējdarbības vidē pastāv godīga konkurence starp uzņēmumiem. Un trešā vīzija paredz, ka Latvijā tiks sasniegts Eiropas Savienības vidējais ēnu ekonomikas līmenis (*Latvijas Republikas Finanšu ministrija, 2016*).

J. Jaunzeme atzīmē, ka ēnu ekonomikas apkarošanai ir nepieciešams īstenot pasākumus, kas sekmētu skaidras naudas plūsmas ierobežošanu, ir jāveic kases aparātu jautājuma atrisināšanu (ieviešot online režīmu), jāierobežo datu viltošanas iespējas, jāstiprina būvniecības nozares uzņēmēju atbildību un jāveic grozījumus LR likumā “Par nodokļiem un nodevām” (*iFinanses, 2019*).

Darba autore ir attēlojusi Valsts iestāžu darba plāna ēnu ekonomikas ierobežošanai 2016.-2020.gadam galvenās komponentes (2.attēls).

2.attēls. Valsts iestāžu darba plāna ēnu ekonomikas ierobežošanai 2016.-2020.gadam galvenās komponentes (autores izveidots pēc *iFinanses, 2019*)

Kā ir redzams 2.attēlā, valsts iestāžu darba plāns ēnu ekonomikas ierobežošanai sastāv no sešām komponentēm, kuras aptver nodokļu politiku, ēnu ekonomikas ierobežošanu, kompleksos

risinājumus ēnu ekonomikas mazināšanai noteiktajās nozarēs, kontrolējošo iestāžu kapacitāti, strīdu izskatīšanu un sodu sistēmu, kā arī skaidrojumus par to, kāpēc nodokļu maksāšana ir nepieciešama.

Valsts iestāžu darba plāns ir atvērts dokuments, kurā tiek ietverti jauni pasākumi, kuru galvenais mērķis ir īstenot ēnu ekonomikas ierobežošanu noteiktā nozarē un valstī kopumā. Līdz ar to, ikviens tiek aicināts sniegt savus ieteikumus ēnu ekonomikas ierobežošanai un celt nodokļu nomaksas kultūru Latvijā (*Latvijas Republikas Finanšu ministrija, 2019*). Pašreiz ir pieejams valsts iestāžu darba plāns ēnu ekonomikas ierobežošanai 2016.-2020.gadā. Šajā dokumentā ir pieejama atskaite par darba plāna izpildi, Attiecīgi, gadījumā, ja kāds pasākums netiek īstenots līdz noteikta termiņa beigām, to vēlreiz pārskatot, tas tiek pārņemts uz nākamo periodu.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Izpētot ēnu ekonomiku Latvijā raksturojošos objektīvos rādītājus, ir jāsecina, ka ēnu ekonomikas īpatsvars Latvijas IKP sastāda teju piektdaļu (2018.gadā - 24,2 %), neskatoties uz to, ka valstī tiek novērota ekonomiskā izaugsme un nodokļu ieņēmumu pieaugums.
2. Latvijas Ēnu ekonomikas apkaršanas padome sastāv no Latvijas ministrijām un vadošajām valsts institūcijām, kuras pārstāv savu darbības nozari un jomu, tādējādi padomes locekļi sniedz visaptverošu skatījumu un pašreizējo situāciju uz valstī esošo ēnu ekonomiku. Turklāt ņemot vērā Ēnu ekonomikas apkaršanas padomē esošos dalībniekus, padomes darbs un pieņemtie lēmumi tiek balstīti uz reālo situāciju valstī, nevis uz vispārpieņemtiem pieņēmumiem.
3. Valsts iestāžu darba plāns ēnu ekonomikas ierobežošanai sastāv no sešām komponentēm, kuras aptver nodokļu politiku, ēnu ekonomikas ierobežošanu, kompleksos risinājumus ēnu ekonomikas mazināšanai noteiktajās nozarēs, kontrolējošo iestāžu kapacitāti, strīdu izskatīšanu un sodu sistēmu, kā arī skaidrojumus par to, kāpēc nodokļu maksāšana ir nepieciešama.

Priekšlikumi

1. Lai nerastos situācija, ka tieši valdības rīcība rosina iedzīvotājus un uzņēmējus iesaistīties ēnu ekonomikā tad, piemēram, Valsts Ieņēmumu dienestam un citām valsts institūcijām ir jāpārskata to iekšējo darbību un jāveic tās pilnveidošanu, tādējādi samazinot to laiku, kuru iedzīvotāji un uzņēmēji patērē, saņemot attiecīgo institūciju pakalpojumus.
2. Tiem iedzīvotājiem, kuri tiek nodarbināti ēnu ekonomikas ietvaros (saņem aplokšņu algu un/vai nav noslēgts darba līgums) ir jāapsver domu pāriet uz pilnīgi likumīgu nodarbinātību, jo strādājot ēnu ekonomikā tiem samazinās iespēja saņemt finansiālu atbalstu nākotnē iestājoties kādam no sociālās apdrošināšanas gadījumam. To var pamatot ar to, ka, piemēram, 2018. gadā 24,50 % no veiktajām valsts sociālās apdrošināšanas iemaksām no darba ņēmēju bruto darba algas tiek novirzīta pensiju apdrošināšanai. Līdz ar to maksājot mazākas valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas tagad, nākotnē tiks saņemta krasi mazāka vecuma pensija.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Ēnu ekonomikas apkaršanas padomes nolikums* (2014., 16.sept.). Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 549. <https://likumi.lv/ta/id/268948-enu-ekonomikas-apkarosanas-padomes-nolikums>, sk. 24.03.2020.
2. iFinanses (2019., 13.maijs.). *Situācija saistībā ar aplokšņu algām ir dramatiska*. <https://ifinanses.lv/raksti/aktuali/vid-informacija/situacija-saistiba-ar-aploksnu-algam-ir-dramatiska/14954>, sk. 23.03.2020.
3. Latvijas Republikas Finanšu ministrija (2016., 7.janv.). *Ēnu ekonomikas ierobežošanas stratēģija. Valsts iestāžu darba plāns ēnu ekonomikas ierobežošanai 2016.-2020.gadam*. https://www.fm.gov.lv/files/presesrelizes/EEAP_prezentacija_07012016.pdf, sk.24.03.2020.

4. Latvijas Republikas Finanšu ministrija (2019., 2.okt.). *Ēnu ekonomikas apkarošanas padome*. https://www.fm.gov.lv/lv/sadalas/nodoklu_politika/enu_ekonomika/enu_ekonomikas_apkarosanas_padome/, sk. 07.05.2020.
5. LETA (2018., 16.maijs). *Pētījuma autors: 2017.gadā ekonomika Latvijā ir pieaugusi*. <https://www.diena.lv/raksts/latvija/zinas/petijuma-autors-2017-gada-enu-ekonomika-latvija-ir-pieaugusi-14197442>, sk.19.03.2020.
6. Liniņa, I., Zvirgzdiņa, R. (2017). Patērētāju apmierinātības veidošanās process uzņēmējdarbībā. *Journal of Turība University. Acta Prosperitatis*, 8, 53.-67.lpp. <https://m.turiba.lv/storage/files/8-acta.pdf#page=54>, sk. 19.03.2020.
7. Pētersons, A. (2016). Latvijas iedzīvotāju vērtības. *XVII Turība University Conference. Competitive Enterprises in A Competitive Country*, pp. 204-212. https://www.researchgate.net/profile/Chutinon_Putthiwanit/publication/306317601_ISSN_1691-6069/links/57b7be2c08ae6f173764fa2e/ISSN-1691-6069.pdf#page=205, sk. 18.03.2020.
8. Sauka, A., Putniņš, T. (2019). *Ēnu ekonomikas indekss Baltijas valstīs 2009.-2018.gadā*. https://www.sseriga.edu/sites/default/files/2019-05/SSERiga_%C4%92nu_ekonomika_indekss_2018.pdf, sk.19.03.2020.

Summary

The study confirmed the hypothesis that shadow economy measures in Latvia are comprehensive and have the potential to reduce the level of shadow economy in the country. This can be justified by the fact that the Council for Combating the Shadow Economy, which developed the National Institutions' Work Plan for Combating Shadow Economy for 2016-2020, involved all Ministries of Latvia and the responsible institutions which, from their point of view, contributed to combating shadow economy in the country, covering all sectors and all levels of society.

By studying the objective indicators characterizing the shadow economy in Latvia, it must be concluded that the share of the shadow economy in Latvia's GDP is almost one-fifth (in 2018 - 24.2%), despite the fact that the country is experiencing economic growth and rising tax revenues.

The Latvian Council for Combating the Shadow Economy consists of Latvian ministries and leading state institutions, which represent their field of activity and field, thereby the members of the Council provide a comprehensive view and current situation of the shadow economy in the country. Furthermore, taking into account the members of the Council for Combating the Shadow Economy, the work of the Council and the decisions taken are based on the real situation in the country and not on generally accepted assumptions.

The work plan of public authorities to curb the shadow economy consists of six components, covering tax policy, curbing the shadow economy, integrated solutions to reduce the shadow economy in certain sectors, the capacity of regulatory authorities, dispute resolution and the penalty system, and explanations of why taxes is necessary.

IEDZĪVOTĀJU DZĪVES LĪMENI RAKSTUROJOŠO RĀDĪTĀJU NOVĒRTĒJUMS LATVIJĀ

ASSESSMENT OF THE INDICATORS CHARACTERIZING THE STANDART OF LIVING OF THE INHABITANTS IN LATVIA

Anastasija Jeršova

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, anastasija.jershova@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja: *Inta Kotāne, Mg.oec., lektore*

Abstract. Financial well-being characterizes the provision of the inhabitants with basic goods and services and the standard of living of the inhabitants, which can be assessed by using certain indicators. Theoretical study of the standard of living and standard of living indicators of the inhabitants provides an opportunity to assess the standard of living of the inhabitants in Latvia. Clarification and evaluation of correlations between various indicators characterizing the standard of living of the inhabitants creates conditions for the development of proposals for raising the standard of living of the inhabitants in Latvia. The author of the article believes that Latvian government should implement measures that would reduce regional development inequality in Latvia. Equalization of regional development would promote the activation of entrepreneurship in specific regions, which would accordingly increase the income of the inhabitants for both entrepreneurs and employees.

Keywords: economic growth, financial well-being, standard of living.

Ievads

Pētījuma aktualitāte ir saistāma ar to, ka dzīves līmenis raksturo iedzīvotāju materiālo labklājību, novērtējot objektīvos dzīves līmeni raksturojošos rādītājus. Materiālā labklājība ir garants tam, ka indivīds būs spējīgs apmierināt savas pamatvajadzības, kuras ir nepieciešamas dzīvošanai.

Pētījuma objekts: iedzīvotāju dzīves līmeni raksturojošie rādītāji.

Pētījuma priekšmets: iedzīvotāju dzīves līmeni raksturojošo rādītāju novērtējums.

Pētījuma mērķis ir noskaidrot iedzīvotāju dzīves līmeni raksturojošo rādītāju izmaiņu tendences Latvijā.

Pētījuma uzdevumi:

- izpētīt iedzīvotāju dzīves līmeņa jēdziena būtību un to raksturojošos rādītājus;
- noskaidrot iedzīvotāju dzīves līmeni raksturojošo rādītāju izmaiņas Latvijā laika periodā no 2009.gada līdz 2018.gadam;
- izpētīt kopsakarību starp dažādiem iedzīvotāju dzīves līmeni raksturojošiem rādītājiem;
- izstrādāt secinājumus un izvirzīt priekšlikumus iedzīvotāju dzīves līmeņa paaugstināšanai Latvijā.

Hipotēze: iedzīvotāju dzīves līmenis Latvijā paaugstinās.

Pētījuma laika periods: pētījuma ietvaros statistikā informācija tika izmantota par 2009. - 2018.gadu.

Pētīšanas metodes: loģiski- konstruktīvā metode, zinātniskās dedukcijas metodes, analīzes metode, sintēzes metode, monogrāfiska jeb aprakstoša metode, savstarpējo sakarību statistiskās analīzes metode.

1. Iedzīvotāju dzīves līmenis un to raksturojošie rādītāji

Iedzīvotāju dzīves līmenis tiek definēts kā iedzīvotāju materiālo un kultūras vajadzību apmierināšanas pakāpe, kuru raksturo dažādu materiālo labumu patērēšana, ņemot vērā ekonomiskos un sociālos nosacījumus, dzīves un darba apstākļus un brīvā laika pavadīšanu (*Bērziņa, Bērziņš, Blunovs, u.c., 2008*). Iedzīvotāju dzīves līmenis tiek definēts arī kā materiālo

labumu veidi un to daudzums, ko patērē kāda indivīda grupa noteiktā laika periodā. Dzīves līmenis ir atkarīgs no tādiem faktoriem kā indivīda grupas naudas ienākumi, naudas pirktpēja, grupas locekļu skaits un vecums, saimniekošanas prasmes un dzīves standarta (*Grēviņa, Kaža, Kroders, u.c., 2000*).

Katrs iedzīvotājs var radīt materiālās un garīgās vērtības. Lielākā daļa enerģijas ikdienas dzīvē tiek patērēta tam, lai vairotu savu materiālo labklājību. Labas dzīves nodrošināšanai ir noteikti vairāki priekšnosacījumi, t.i., materiālā labklājība, veselība, izglītība, nodarbinātība, sociālā drošība, u.c. Tomēr neskaitot ekonomiskos rādītājus nozīmīga ir arī paša indivīda spēja veidot savu ikdienu tā, lai tiktu sasniegtas izvirzītās vēlmes (*Stratēģiskās analīzes komisija, 2006*).

Visbiežāk izmantojamie iedzīvotāju dzīves līmeni raksturojošie rādītāji ir teritorijas attīstības indekss, nacionālais kopprodukts (turpmāk – NKP) un iekšzemes kopprodukts (turpmāk – IKP) uz vienu iedzīvotāju, ilglietojamo preču daudzums uz 100 iedzīvotājiem, dažādi sociālie rādītāji (piemēram, pārtikas produktu patēriņš uz 1 iedzīvotāju, mūža ilgums, izglītības līmenis, u.c.) (*Bērziņa, Bērziņš, Blunovs, u.c., 2008*), pirktpējas līmenis (*Eiropas Savienība, 2019*), ienākumu nevienlīdzības rādītāji, rīcībā esošie ienākumi, materiālās nenodrošinātības rādītāji, mājsaimniecību budžetu apsekojums (*Centrālās statistikas pārvalde, 2015*), u.c. iedzīvotāju dzīves līmeni raksturojošie rādītāji.

Raksta autore uzskata, ka dzīves līmeņa interpretējums ir atkarīgs no izvirzītā pētījuma mērķa un pētāmās nozares. Iedzīvotāju dzīves līmenis var tikt pētīts izmantojot gan to raksturojošos objektīvos, gan subjektīvos rādītājus. Respektīvi pētījumu ietvaros var tikt analizēti tikai objektīvie dzīves līmeni raksturojošie rādītāji, par pamatu ņemot statistikas datus par vidējiem rādītājiem valstī un veikta to izmaiņu izpēte valstī vai izvērtēts iedzīvotāju subjektīvais viedoklis par to apmierinātību ar dzīvi un pašsajūtu.

Materiālā labklājība dod iespēju cilvēkiem izmantot visas iespējas, lai dzīvotu interesantu un piesātinātu dzīvi, līdz ar to svarīgu lomu dzīvē ieņem darbs un darba samaksa kā materiālās labklājības avots (*Anča, Barisa, Cimdiņš, u.c., 2006*). Ekonomikā dzīves līmeņa teorētiskais pamats ir iedzīvotāju vajadzību apmierināšana. Katram iedzīvotājam vajadzības tiek uztvertas kā nepieciešamība, bet dzīves kvalitātes kontekstā vajadzību apmierināšana tiek raksturota kā pirmās nepieciešamības preču nodrošināšana dzīvošanai (*Safronova, 2014*).

Pēc raksta autores domām, kā primārie iedzīvotāju dzīves līmeni raksturojošie rādītāji ir tie, kas raksturo cilvēku materiālo labklājību, nosakot to spēju iegādāties preces un izmantot pakalpojumus, kas ir nepieciešami, lai nodrošinātu dzīvei labvēlīgus apstākļus. Tāpēc turpmāk šī raksta ietvaros tiks veikta tādu iedzīvotāju dzīves līmeni raksturojošo rādītāju izpēte kā IKP uz vienu iedzīvotāju, mājsaimniecību rīcībā esošie ienākumi uz vienu mājsaimniecības locekli, ienākumu nevienlīdzība, nabadzības līmenis un teritoriju attīstības indekss. Šo rādītāju kopīgā iezīme ir tā, ka tie raksturo iedzīvotāju materiālo labklājību un iespējas to paaugstināt.

2. Iedzīvotāju dzīves līmeni raksturojošo rādītāji un to izmaiņu tendences Latvijā

IKP raksturo valsts teritorijā saražotās produkcijas vai pakalpojumu summāro vērtību gada laikā (*Centrālās statistikas pārvaldes datubāze, 2020*), savukārt IKP uz vienu iedzīvotāju raksturo ekonomikas attīstības pakāpi valstī (*Dārziņa, 2009*). Kvalitatīvu preču un pakalpojumu ražošana valstī nosaka to, cik augsts būs šīs valsts iedzīvotāju dzīves līmenis, līdz ar to tieši ekonomiskā izaugsme ir viens no būtiskākajiem faktoriem, kas nosaka dzīves līmeņa paaugstināšanos sabiedrībā (*Šenfelde, 2014*).

Izpētot IKP uz vienu iedzīvotāju izmaiņas 2009.-2018.gadā, var secināt, ka 2010.gadā, salīdzinot ar 2009.gadu, novērojams šī rādītāja kritums par 245 tūkst. EUR jeb 2,5 %, savukārt sākot ar 2010.gadu tas vienmērīgi pieauga un līdz 2018.gadam sasniedza 13 968 tūkst. EUR, kas

salīdzinājumā ar 2009.gadu ir par 3 952 tūkst. EUR jeb 39,5 % (*Centrālās statistikas pārvaldes datubāze, 2020*). Jāatzīmē, ka 2009.-2018.gadā Latvijā novērots arī vispārējais IKP apjoma pieaugums (par 5 452 959 tūkst. EUR jeb 25,4 %) (*Centrālās statistikas pārvaldes datubāze, 2020*) un Latvijas iedzīvotāju skaita samazinājums (par 228 455 iedzīvotājiem jeb 10,6 %) (*Centrālās statistikas pārvaldes datubāze, 2019*). Līdz ar to IKP uz vienu iedzīvotāju palielinājumu ietekmēja arī valsts iedzīvotāju skaita samazinājums, kas, matemātiski rēķinot, sekmēja IKP pārdales iedzīvotāju vidū pieaugumu.

Naudas ienākumi ir algota darba ienākumi, natūra gūtie ienākumi, kas pārrēķināti naudas izteiksmē, ienākumi no pašnodarbinātības, pensijas un pabalsti, saņemtie naudas līdzekļi no citām mājsaimniecībām, peļņa no noguldījumiem, dividendēm un akcijām, īpašumu izīrēšana, saņemtā nodokļu pārmaxsa no Valsts ieņēmumu dienesta (turpmāk - VID) (*Centrālās statistikas pārvaldes datubāze, 2020*), savukārt rīcībā esošie ienākumi ir naudas līdzekļi, kuri paliek mājsaimniecībā pēc visu nodokļu nomaksas (*Šenfelde, 2014*). Šī raksta ietvaros, lai novērtētu Latvijas iedzīvotāju rīcībā esošo ienākumu izmaiņas laika griezumā, tiks izpētīts mājsaimniecību rīcībā esošais ienākums uz vienu mājsaimniecības locekli.

Pētot mājsaimniecību rīcībā esošā ienākuma uz vienu mājsaimniecības locekli apmēra izmaiņas 2009.-2018.gadā, var secināt, ka vienīgais šī rādītāja, vidējā lieluma valstī un atsevišķi katrā Latvijas plānošanas reģionā, samazinājums tika fiksēts 2010.gadā, salīdzinājumā ar 2009.gadu (vidēji valstī mājsaimniecību rīcībā esošie ienākumi uz vienu mājsaimniecības locekli samazinājās par 15,91 EUR jeb 5,6 %). Sākot ar 2010.gadu, vidēji valstī mājsaimniecību rīcībā esošie ienākumi uz vienu mājsaimniecības locekli turpināja pieaugt. 2018.gadā, salīdzinājumā ar 2009.gadu, šis rādītājs pieauga par 321,27 EUR jeb 112,43 %. Līdz ar to desmit gadu laikā Latvijā mājsaimniecībās rīcībā esošie ienākumi uz vienu mājsaimniecības locekli pieauga 1,12 reizes (*Centrālās statistikas pārvaldes datubāze, 2019*).

Ienākumu nevienlīdzība raksturo ienākumu pārdales nevienlīdzīgumu valstī, kas rada sociālo distanci un izteiktu sociālo stratifikāciju un izsaka dažādas hierarhiskuma pakāpes valstī. Iedzīvotāju vidū ienākumu pārdales vienlīdzīgums ir sevišķi svarīgs, jo tas nosaka indivīdu vietu sociālajā hierarhijā. Turklāt tajās sabiedrībās, kurās ir lielāks ienākumu nevienlīdzības līmenis, tiek novērots zems uzticēšanās līmenis starp dažāda līmeņa sabiedrības locekļiem (*Vilkinsons, Pikita, 2011*). Lai analizētu ienākumu pārdales nevienlīdzību valstī, tiek pētītas dzīni koeficienta izmaiņas laika griezumā.

Ienākumu pārdales nevienlīdzības novērtējumam Latvijā, tika izpētītas dzīni koeficienta izmaiņu tendences 2009.-2018.gadā. Desmit gadu periodā dzīni koeficients Latvijā viļņveidīgi mainījās, svārstīdamies robežās no 34,5 % līdz 35,9 %. Desmit gadu periodā šis rādītājs samazinājās no 35,9 % atzīmes līdz 35,2 % (*Centrālās statistikas pārvaldes datubāze, 2019*). Attiecīgi var secināt, ka Latvijā dzīni koeficients nav augsts, tomēr desmit gadu periodā tas nav piedzīvojis strauju kritumu, kas norāda uz to, ka šajā laika periodā netika sasniegts būtisks progress ienākumu nevienlīdzības mazināšanai valstī.

Daudzos avotos nabadzības līmeņa pieaugums valstī tiek izcelta kā nopietna problēma, jo atrodoties nabadzības riska līmenī iedzīvotāji nav spējīgi apmierināt dzīvības uzturēšanai nepieciešamās elementārās vajadzības un dzīve tiek vērsta uz savas eksistences nodrošināšanu (*Latvijas Vēstnesis, 1999*).

Noskaidrojot nabadzības līmeni un tā izmaiņas Latvijā, raksta autore veica personu īpatsvara zem minimālā ienākuma līmeņa izmaiņu analīzi. Šī rādītāja rezultāti gan valstī vidēji, gan Latvijas statistiskajos reģionos, 2009.-2018.gadā piedzīvoja gan straujus kritumus, gan kāpumus. Kopumā vidēji valstī personu īpatsvars zem minimālā ienākuma līmeņa 2009.-2018.gadā samazinājās par 2,3 %, 2018.gadā sasniedzot 7,9 % atzīmi. Turklāt tika secināts, ka nabadzības

riskam visvairāk tiek pakļauti Latvijas iedzīvotāji vecumā no 65 gadiem (*Centrālās statistikas pārvaldes datubāze, 2020*).

Teritorijas attīstības indekss ir vispārināts rādītājs, kurš tiek izmantots, lai raksturotu attiecīgās teritorijas attīstības līmeni konkrētā laika periodā. Šis rādītājs parāda teritorijas augstāku vai zemāku attīstību salīdzinājumā ar vidējo attīstības līmeni attiecīgajā valstī (*Valsts reģionālās attīstības aģentūra, 2019*). Teritoriju attīstības indeksa aprēķinam tiek izmantoti vairāki rādītāji (IKP uz vienu iedzīvotāju, bezdarba līmenis, iedzīvotāju ienākuma nodokļu apmērs uz vienu iedzīvotāju, nefinanšu investīcijas uz vienu iedzīvotāju, demogrāfiskās slodzes līmenis, individuālo komersantu un komercsabiedrību skaits uz 1 000 iedzīvotājiem, pastāvīgo iedzīvotāju blīvums un pastāvīgo iedzīvotāju skaita izmaiņas pēdējo piecu gadu laikā) (*Hermansons, 2012*).

Teritoriju attīstības indekss Latvijā tika novērtēts sadalījumā pa Latvijas plānošanas reģioniem. Vienīgais reģions, kurā salīdzinājumā ar valstī vidējo rezultātu bija pozitīvs šī rādītāja rezultāts ir Rīgas plānošanas reģions, savukārt pārējos Latvijas plānošanas reģionos šis rezultāts desmit gadu laikā saglabājās negatīvs un zemākais tika fiksēts Latgales reģionā, kur 2018.gadā tas sasniedza -1,285 (*Valsts reģionālās attīstības aģentūra, 2019*).

Kopumā ir jāsecina, ka pamatojoties uz šajā rakstā apskatītajiem iedzīvotāju dzīves līmeni raksturojošiem rādītājiem, 2009.-2018.gadā ir novērojams Latvijas iedzīvotāju dzīves līmeņa paaugstināšanās (IKP uz vienu iedzīvotāju pieaugums par 39,50 %, mājsaimniecību rīcībā esošo ienākumu uz vienu mājsaimniecības locekli pieaugums par 112,43 %, džini koeficients samazinājās par 1,94 %, personu īpatsvars zem minimālā ienākuma līmeņa samazinājās par 2,30 % un teritoriju attīstības līmenis uzlabojās visos Latvijas plānošanas reģionos), kas apstiprina sākotnēji izvirzītu hipotēzi. Tomēr ir jāmin, ka Latvijā aizvien aktuāla problēma ir ienākumu pārdales nevienlīdzība un reģionu attīstības nevienlīdzība.

Kopsakarības starp augstākminētajiem iedzīvotāju dzīves līmeni raksturojošiem rādītājiem apkopotas 1.tabulā.

1.tabula

Aprēķināta kopsakarība starp iedzīvotāju dzīves līmeni raksturojošiem rādītājiem
(autore sastādīta)

Rādītāji	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
(1)IKP uz vienu iedzīvotāju	1				
(2)Mājsaimniecību rīcībā esošie ienākumi uz vienu mājsaimniecības locekli	0,967* 0,94**	1			
(3)Džini koeficients	-0,357* 0,13**	0,367* 0,13**	1		
(4)Personu īpatsvars zem minimālā ienākuma līmeņa	-	- 0,581* 0,34**	0,693* 0,48**	1	
(5)Teritoriju attīstības indekss (Latgales reģionā)	- 0,687* 0,47**	- 0,454* 0,21**	-	-	1

* p<0,05 Pīrsona korelācijas koeficients starp diviem kvantitatīviem mainīgajiem

** Determinācijas koeficients

1.tabulā sniegta aprēķināto kopsakarību starp iedzīvotāju dzīves līmeni raksturojošiem rādītājiem atspoguļojums. Tukšajās tabulas ailēs netika norādītās tās kopsakarības, kuras pēc korelācijas koeficienta nav būtiskas.

Ciešākā korelācija starp iedzīvotāju dzīves līmeni raksturojošiem rādītājiem pastāv starp IKP uz vienu iedzīvotāju un mājsaimniecību rīcībā esošajiem ienākumiem uz vienu mājsaimniecības locekli (korelācijas koeficients 0,967), turklāt 94% gadījumā IKP uz vienu iedzīvotāju pieaugums sekmē mājsaimniecību rīcībā esošo ienākumu uz vienu mājsaimniecības

locekli pieaugumu. Nākamā ciešākā kopsakarība pastāv starp IKP uz vienu iedzīvotāju un teritorijas attīstības līmeni (korelācijas koeficients 0,687) un 47% gadījumā IKP uz vienu iedzīvotāju sekmē teritorijas attīstības līmeņa pieaugumu. Šīs kopsakarības aprēķins tika veikts balstoties uz Latgales reģiona attiecīgo rādītāju rezultātiem. Kā nākamo ir jāmin pastāvošo kopsakarību starp mājsaimniecību rīcībā esošajiem ienākumiem uz vienu mājsaimniecības locekli un personu īpatsvaru zem minimālā ienākuma līmeņa (korelācijas koeficients 0,581), kad 34% gadījuma mājsaimniecību rīcībā esošo ienākumu uz vienu mājsaimniecības locekli samazina personu īpatsvaru, kas atrodas zem minimālā ienākuma jeb nabadzības līmeni valstī. Kā nākamā kopsakarības ķēdes sastāvdaļa ir pastāvošā kopsakarība starp dzīni koeficientu un personu īpatsvaru zem minimālā ienākuma līmeņa (korelācijas koeficients 0,693), kad 48% gadījumā dzīni koeficienta samazinājums sekmē personu īpatsvara zem minimālā ienākuma līmeņa samazinājumu jeb sekmē nabadzības līmeņa samazināšanos valstī.

Izpētot iedzīvotāju dzīves līmeni raksturojošo rādītāju kopsakarības ķēdi ir jāsecina, ka iedzīvotāju dzīves līmeņa paaugstināšanas priekšgalā ir IKP uz vienu iedzīvotāju, kurš nosaka mājsaimniecību rīcībā esošo ienākumu uz vienu mājsaimniecības locekli lielumu (94% gadījumā), ko var izskaidrot ar to, ka pieaugot saražotās produkcijas un pakalpojumu daudzumam valstī, attiecīgi pieaug valstī esošo uzņēmumu skaits vai esošo uzņēmumu ienākumi, kuri var tikt novirzīti darbinieku darba algu palielināšanai vai jaunu darbavietu radīšanai.

Jāmin arī pastāvošo kopsakarību starp IKP uz vienu iedzīvotāju un teritoriju attīstības indeksu (Latgales reģionā), ko var pamatot ar to, ka pieaugot valstī saražotās produkcijas un pakalpojumu apjomam, pieaug reģiona pievilcīgums, kas piesaista ne tikai valsts, bet arī ārvalstu investoru finansējumu, kas tiek izlietots reģiona attīstībai dažādās nozarēs.

Dzīni koeficients un personu īpatsvars zem minimālā ienākuma līmeņa rādītāji nosaka sociālās spriedzi sabiedrībā. Zemāk atalgoti iedzīvotāji jūtas atstumti un nevar nodrošināt dzīves līmeni vēlamajā līmenī, kas attiecīgi rada citas problēmas, kuras ietekmē valsts ekonomiku, piemēram, emigrācija.

Raksta autore secina, ka pastāv viennozīmīga saikne starp iedzīvotāju dzīves līmeni raksturojošiem rādītājiem (no materiālās labklājības viedokļa), attiecīgi samazinoties vienam rādītājam seko cita rādītāja rezultātu samazināšanās, kas rada papildus spriedzi ne tikai sabiedrībā, bet arī valsts ekonomikā kopumā. Piemēram, strauji samazinoties mājsaimniecību rīcībā esošajiem ienākumiem, pieaug personu īpatsvars zem minimālā ienākuma līmeņa, kas attiecīgi sekmē to, ka šie iedzīvotāji kļūst par bezdarbniekiem (papildus valsts budžeta izdevumi, maksājot bezdarbnieka pabalstus) vai lemj par emigrāciju (pieaug IKP uz vienu iedzīvotāju, tomēr tajā pašā laikā samazinās uzņēmumu produktivitāte un pieaug nodokļu slogs uz tiem iedzīvotājiem, kuri ir palikuši Latvijā, jo ir jākompensē iztrūkstošos budžeta ieņēmumus).

Raksta autore uzskata, ka Latvijas valdībai ir jāīsteno pasākumus, kas samazinātu reģionu attīstības nevienlīdzību Latvijā, piemēram, atbalstot mazāk attīstītus novadus, piešķirot valsts finansējumu noteiktu projektu realizēšanai. Sekmējot reģionu attīstības izlīdzināšanu, tiks panākta uzņēmējdarbības aktivizēšana konkrētajos reģionos, kas attiecīgi sekmētu iedzīvotāju ienākumu pieaugumu gan uzņēmējiem, gan darba ņēmējiem.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Dzīves līmeņa interpretējums ir atkarīgs no izvirzītā pētījuma mērķa un pētāmās nozares. Iedzīvotāju dzīves līmenis var tikt pētīts izmantojot gan to raksturojošos objektīvos, gan subjektīvos rādītājus. Respektīvi, pētījumu ietvaros var tikt analizēti tikai objektīvie dzīves līmeni raksturojošie rādītāji, par pamatu ņemot statistikas datus par vidējiem rādītājiem valstī

un veikta to izmaiņu izpēte valstī vai izvērtēts iedzīvotāju subjektīvais viedoklis par to apmierinātību ar dzīvi un pašsajūtu.

- 2009.-2018.gadā ir novērojams Latvijas iedzīvotāju dzīves līmeņa pieaugums (IKP uz vienu iedzīvotāju pieaugums par 39,5%, mājsaimniecību rīcībā esošo ienākumu uz vienu mājsaimniecības locekli pieaugums par 112,43 %, dzīni koeficients samazinājās par 1,94 %, personu īpatsvars zem minimālā ienākuma līmeņa samazinājās par 2,3% un teritoriju attīstības līmenis uzlabojās visos Latvijas plānošanas reģionos), kas apstiprina sākotnēji izvirzītu hipotēzi. Tomēr ir jāmin, ka Latvijā aizvien aktuāla problēma paliek ienākumu pārdales nevienlīdzība un reģionu attīstības nevienlīdzība.
- Pastāv viennozīmīga saikne starp iedzīvotāju dzīves līmeni raksturojošiem rādītājiem (no materiālās labklājības viedokļa), attiecīgi samazinoties vienam rādītājam seko cita rādītāja rezultātu samazināšanās, kas rada papildus spriedzi ne tikai sabiedrībā, bet arī valsts ekonomikā kopumā. Piemēram, strauji samazinoties mājsaimniecību rīcībā esošajiem ienākumiem, pieaug personu īpatsvars zem minimālā ienākuma līmeņa, kas attiecīgi sekmē to, ka šie iedzīvotāji kļūst par bezdarbniekiem (papildus valsts budžeta izdevumi, maksājot bezdarbnieka pabalstus) vai lemj par emigrāciju (pieaug IKP uz vienu iedzīvotāju, tomēr tajā pašā laikā samazinās uzņēmumu produktivitāte un pieaug nodokļu slogs uz tiem iedzīvotājiem, kuri ir palikuši Latvijā, jo ir jākompensē iztrūkstošos budžeta ieņēmumus).
- Latvijas valdībai ir jāsteno attiecīgos pasākumus, kas samazinātu reģionu attīstības nevienlīdzību Latvijā, piemēram, atbalstot mazāk attīstītus novadus, piešķirot valsts finansējumu noteiktu projektu realizēšanai. Sekmējot reģionu attīstības izlīdzināšanu, tiks panākta uzņēmējdarbības aktivizēšana konkrētajos reģionos, kas attiecīgi sekmētu iedzīvotāju ienākumu pieaugumu gan kā uzņēmējiem, gan kā darba ņēmējiem.

Izmantotie avoti un literatūra

- Anča, G., Barisa, L., Cimdiņš, P. u.c. (2006). *Tautas attīstība*. Rīga: Jumava&Sorosa fonds Latvija&UNDP. 93 lpp.
- Bērziņa, K., Bērziņš, G., Blunavs, G., u.c. (2008). *Tūrisma un viesmīlības terminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija. 78 lpp.
- Centrālā statistikas pārvalde (2015., 5.janv.). *Iedzīvotāju dzīves līmeņa statistika*. <http://www.csb.gov.lv/dokumenti/iedzivotaju-dzives-limena-statistika-28548.html>, sk. 01.11.2019.
- Centrālās Statistikas pārvaldes datubāze (2019., 12.dec.). *Mājsaimniecību rīcībā esošie ienākumi Latvijas statistiskajos reģionos*. https://data1.csb.gov.lv/pxweb/lv/sociala/sociala_mb_ienakumi/IIG060.px/table/tableViewLayout1/, sk. 15.04.2020.
- Centrālās statistikas pārvaldes datubāze (2019., 28.maijs). *Iedzīvotāju skaits, tā izmaiņas un dabiskās kustības galvenie rādītāji*. http://data1.csb.gov.lv/pxweb/lv/iedz/iedz_iedzskaits_ikgad/ISG010.px, sk. 27.04.2020.
- Centrālās statistikas pārvaldes datubāze (2020). *Iekšzemes kopprodukts Latvijā kopā (EKS-2010)*. <https://www.csb.gov.lv/lv/statistika/statistikas-temas/ekonomika/ikp/tabulas/metadati-iekszemes-kopprodukts-latvija-kopa-eks-2010>, sk.27.04.2020.
- Centrālās statistikas pārvaldes datubāze (2020., 28.febr.). *Personu īpatsvars zem minimālā ienākuma līmeņa Latvijas statistiskajos reģionos (%)*. <https://www.csb.gov.lv/lv/statistika/statistikas-temas/socialie-procesi/nabadziba/tabulas/mig020/personu-ipatsvars-zem-minimala-ienakuma-limena>, sk. 15.04.2020.
- Centrālās statistikas pārvaldes datubāze (2020., 9.marts). *Iekšzemes kopprodukts pavisam, uz vienu iedzīvotāju un uz vienu nodarbināto*. https://data.csb.gov.lv/pxweb/lv/ekfin/ekfin_ikp_IKP_ikgad/IKG10_010.px/table/tableViewLayout1/, sk. 27.04.2020.
- Dārziņa, L. (2009., 12.okt.). *Statistika domāta skolēniem. Var noderēt arī politiķiem*. <https://lvportals.lv/norises/198958-statistika-domata-skoleniem-var-noderet-ari-politikiem-2009>, sk. 27.04.2020.
- Eiropas Savienība (2019). *Dzīve Eiropas Savienībā*. <https://europa.eu/european-union/about-eu/figures/living-lv#tab-2-5>, sk. 01.11.2019.
- Grēviņa, R., Kaža, V., Kroders, K., u.c. (2000.). *Ekonomikas skaidrojošā vārdnīca: 4478 termini ar tulkojumu angļu, vācu, franču, krievu valodā*. Rīga: Zinātne. 130 lpp.

12. Hermansons, Z. (2012.). Teritorijas attīstības indeksa praktiskā pielietojuma analīze un tā pilnveidošanas iespējas. *Economics and Business*, 22 (1). Rīga: Rīgas Tehniskā universitāte. 59.-65.lpp.
13. Latvijas Vēstnesis (1999., 20.sep.). *Par nabadzības novēršanu*, 310/311 <https://www.vestnesis.lv/ta/id/17846>, sk. 01.04.2020.
14. Safronova, N. (2014). Iedzīvotāju dzīves kvalitāte Latvijā. Materiālais aspekts. *Daugavpils Universitātes 53. starptautiskā zinātniskās konferences materiāli*. Daugavpils: Akadēmiskais apgāds "Saule". 1.-8.lpp.
15. Stratēģiskās analīzes komisija (2006). *Dzīves kvalitāte Latvijā*. Rīga: Zinātne. 13 lpp.
16. Šenfelde, M. (2014.). *Makroekonomika*. Rīga: RTU Izdevniecība. 241 lpp.
17. Valsts reģionālās attīstības aģentūra (2019.). *Teritorijas attīstības indekss*. http://www.vraa.gov.lv/lv/publikacijas/attistibas_indekss/, sk.27.04.2020.
18. Vilkinsons, R., Pikita, K., (2011). *Līmeņrādīs*. Rīga: Zvaigzne ABC. 333 lpp.

Summary

Within the framework of the article, was performed an assessment of the indicators characterizing the standard of living of the inhabitants in Latvia. The aim of the study was to find out the tendencies of changes in the indicators characterizing the standard of living of the inhabitants in Latvia. In order to achieve the set goal, the author studied the concept and essence of the standard of living of the inhabitants, clarified the indicators characterizing the standard of living of the inhabitants and their changes in Latvia in 2009-2018, as well as developed conclusions and made proposals for raising the standard of living in Latvia.

The standard of living of the inhabitants can be assessed by using various indicators – both objective and subjective. Using objective indicators, the standard of living of the inhabitants is assessed based on average statistical data in the country, while the study of subjective indicators obtains the opinion about the well-being of the inhabitants. According to the authors of the article, the evaluation of the objective indicators gets a clear picture of the standard of living of the inhabitants in the country, especially financial well-being for which five indicators were chosen- GDP per capita, household disposable income per household member, Gini coefficient, the proportion of persons below the minimum income and territorial development index.

During the study, it was found out that there is a clear link between the selected indicators characterizing the standard of living of the inhabitants, respectively, changes in one indicator affect the increase or decrease of another indicator. However, it was found out that GDP per capita is at the forefront of the standard of living of the inhabitants, which determines the further increase of both the standard of living of the inhabitants and the development of the country's regions.

The hypothesis of the research was confirmed and it was concluded that in 2009-2018 there is an increase in the living standard of the Latvian inhabitants (increase in GDP per capita by 39.5%, increase in household disposable income per household member by 112.43%, Gini coefficient decreased by 1.94%, the proportion of persons below the minimum income level decreased by 2.3% and the level of territorial development improved in all planning regions in Latvia). However, it was also noted that inequality of income distribution and inequality of regional development remain as an actual problem in Latvia.

STUDENTU MOBILITĀTES TIESISKIE UN PRAKTISKIE ASPEKTI LEGAL AND PRACTICAL ASPECTS OF STUDENT MOBILITY

Laura Kalniņa

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, kalnina_1@inbox.lv, Rēzekne, Latvija

Sanda Kauliņa

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, sanda.kaulina@rta.lv, Rēzekne, Latvija

Zinātniskā vadītāja: **Iveta Mietule**, Dr.oec., profesore

Abstract. *All higher education institutions in the world, including Latvia, are increasingly involved in the internationalization of education, increasing student mobility, implementing joint programs and attracting students from all countries. Internationalization is one of the key elements influencing and developing higher education, as it provides an opportunity to gain experience - academic, linguistic, cultural - by studying abroad. Mobility or student movement between countries promotes personal growth, as well as prepares highly skilled professionals for international market. The aim of the research is to analyze the tendencies and legal aspects of attracting foreign students. Within the framework of the research, the normative regulation of foreign student attraction has been analyzed, as well as the tendencies of foreign student attraction statistical indicators have been described.*

Keywords: *foreign students, mobility, residence permit.*

Ievads

Studenti no visas pasaules izvēles studēt ārvalstīs aizvien lielākā skaitā un dažādās valstīs. Augstākās izglītības iestādes ģeogrāfiski atrodas noteiktā vietā, bet to mērķauditorija ir noteiktu pasaules reģionu telpa un tās iedzīvotāji. Visas augstākās izglītības iestādes pasaulē, tai skaitā arī Latvijas, aizvien vairāk iesaistās izglītības internacionalizācijā, studentu mobilitātes palielināšanā, kopīgo programmu ieviešanā un studentu piesaistē no visām valstīm.

Internationalizācija ir viens no galvenajiem elementiem, kas ietekmē un attīsta augstāko izglītību, jo tā sniedz iespēju gūt pieredzi – akadēmisko, valodas, kultūras– studējot ārvalstīs. Mobilitāte jeb studentu pārvietošanās starp valstīm veicina personisko izaugsmi, kā arī sagatavo starptautiskajā tirgū darboties gatavus speciālistus.

Pētījuma mērķis ir analizēt ārvalstu studentu piesaistes tendences un tiesiskos aspektus.

Pētījuma uzdevumi:

- 1) analizēt ārvalstu studentu piesaistes normatīvo regulējumu;
- 2) raksturot ārvalstu studentu piesaistes statistikas rādītāju tendences;
- 3) pētījuma rezultātus apkopot secinājumos.

Pētījumā izmantotas zinātniski pētnieciskās metodes: sintēzes un analīzes metodes, monogrāfiskā metode un kontentanalīze.

Pētījuma rezultāti

Latvijas Republikas valdība un pašas augstskolas veicina augstskolu starptautisko sadarbību, studējošo un akadēmiskā personāla starpvalstu un starpaugstskolu apmaiņas programmas un starptautiskās augstskolu sadarbības programmas pētniecībā (*Augstskolu likums, 1995*).

Kopējais studējošo skaits Latvijā 2018./2019. akadēmiskajā gadā bija 80 355. Ir palielinājies ārvalstu studentu skaits līdz 12% no studējošo kopskaita, sasniedzot 9797 studentus. Ārvalstu studenti Latvijā pārstāv aptuveni 100 valstis. Apskatot studentu sadalījumu pēc valsts, kurā tie ieguvuši iepriekšējo izglītību, visvairāk Latvijā ir ārvalstu studentu no Indijas (2070), Uzbekistānas (1243) un Vācijas (995). No šiem studentiem Erasmus+ vai citu studentu apmaiņas

programmu dalībnieki ir 1417 (2%), kas uzturas Latvijā vidēji vienu studiju gadu vai pat īsāku laika periodu.

Gan Eiropas, gan Latvijas augstākās izglītības iestādes aizvien vairāk iesaistās izglītības internacionalizācijā, kopīgo programmu ieviešanā, studentu mobilitātes palielināšanā un studentu piesaistē no trešajām pasaules valstīm. Lai piesaistītu studentus no trešajām valstīm, būtisks nosacījums ir šo valstu izglītības dokumentu atzīšana (*Dunska, Blese, Ramiņa, Siliņa, 2014*).

Galvenais starptautiskais juridiskais instruments akadēmiskajai atzīšanai Eiropā ir 1997. gadā pieņemtā Eiropas Padomes un UNESCO „Eiropas reģiona konvencija par tādu kvalifikāciju atzīšanu, kas saistītas ar augstāko izglītību” jeb Lisabonas diplomatzīšanas konvencija, ko Latvija ir ratificējusi 1999. gadā. Šī konvencija aptver ne tikai ģeogrāfisko Eiropu, bet arī ASV, Kanādu, Kirgizstānu, Kazahstānu, Jaunzēlandi un Austrāliju (*Ramiņa, Siliņa, 2008*).

Viens no priekšnosacījumiem, lai kādas valsts kvalifikācijas tiktu pareizi novērtētas citās valstīs, ir izsmeļoša informācija par šīs valsts izglītības sistēmu. Lai atvieglotu informācijas nodrošināšanu, tika izveidoti Eiropas Padomes un UNESCO akadēmiskās informācijas centri (ENIC) un Eiropas Savienības nacionālie akadēmiskās atzīšanas informācijas centri (NARIC), kas darbojas kopējā ENIC/NARIC tīklā. Latvijā ENIC/NARIC ir Akadēmiskās informācijas centrs (*Dunska, Blese, Ramiņa, Siliņa, 2014*).

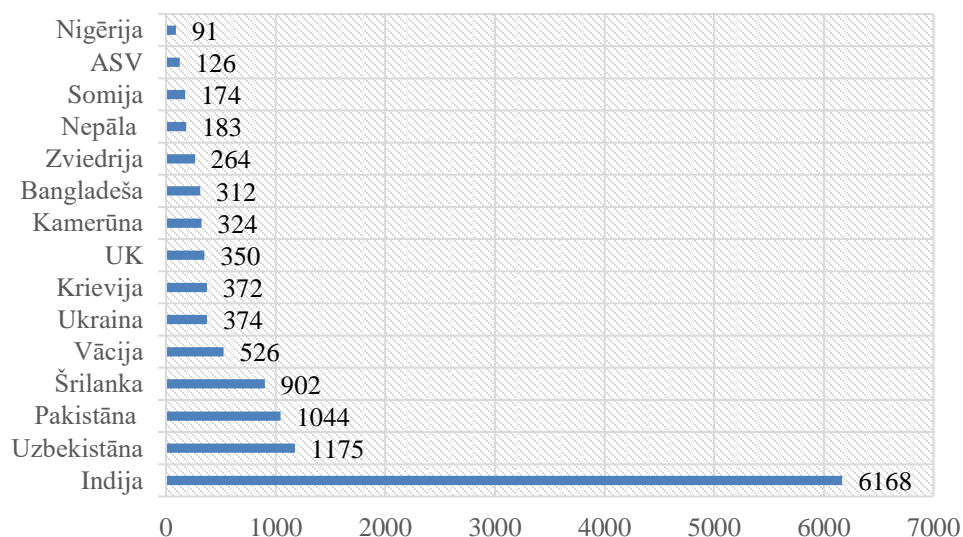
Nosacījums, saskaņā ar kuru ārvalstu students ir tiesīgs studēt Latvijā, ir izglītības dokumenta atbilstība Latvijas standartiem (*Bērziņa, 2012*). Izglītības dokumentu savstarpēja atzīšana kļūst aizvien svarīgāks instruments studentu un darbaspēka mobilitātes veicināšanai.

Ārvalstīs izsniegto izglītības dokumentu, kā arī ārvalstīs iegūto akadēmiskos grādus apliecināšu dokumentu ekspertīzes ietvaros sniegtie pakalpojumi ir par maksu. Ministru kabinets nosaka ekspertīzes ietvaros sniegto pakalpojumu cenrādi (*Izglītības likums, 1998*).

Izglītības dokumentu akadēmisko atzīšanu veic tajos gadījumos, ja ārvalstīs iegūta izglītības dokumenta īpašnieks vēlas turpināt studijas, vai arī strādāt profesijā, kurā ir nepieciešams noteikts izglītības līmenis (*Ramiņa, Siliņa, 2008*). Ārvalstīs iegūtu izglītības dokumentu atzīšana ir kompetentas iestādes veikta ārzemēs iegūtas izglītības kvalifikācijas vērtības formāla atzīšana attiecībā uz tiesībām piedalīties izglītībā un/vai īstenot profesionālu darbību (*Eiropas Padome, 1997*).

Lai veiktu izglītības dokumenta atzīšanu, Akadēmiskās informācijas centram ir jāiesniedz izglītības dokumenta oriģināls un atzīmju izraksts. Ja dokuments ir izsniegts valstī, kura nav ENIC/NARIC tīklā, tad tā legalizācija ir obligāta. Akadēmiskās informācijas centrs veic izglītības dokumenta ekspertīzi, kurā noskaidro izglītības iestādes statusu mītnes valstī un apgūtās programmas līmeni, un izsniedz izziņu par to, kādam Latvijā izsniegtam izglītības dokumentam ārvalstu izglītības dokuments var (ja var) tikt pielīdzināts. Dokumentu maksimālais izskatīšanas termiņš ir četri mēneši.

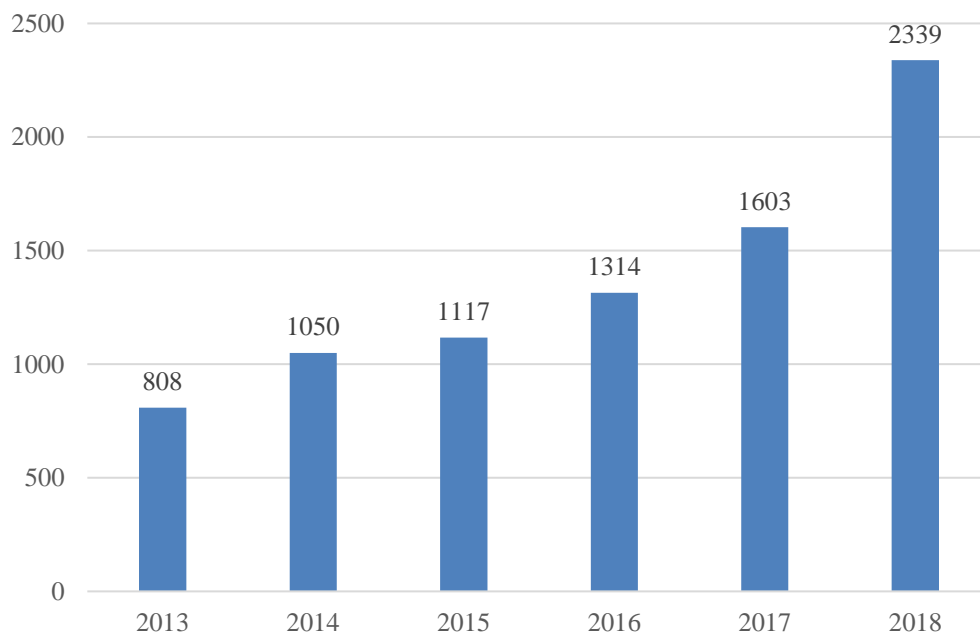
Autores apkopoja datus par ārvalstu studentu izskatīto dokumentu skaitu Latvijā 2019. gadā, izvēloties 15 populārākās valstis (1.attēls).

1.attēls. Ārvalstu studentu izskatīto dokumentu skaits Latvijā 2019. gadā (15 populārākās valstis) (Ramiņa, 2020)

Saskaņā ar Imigrācijas likuma nosacījumiem (*Imigrācijas likums, 2002*) uz Latvijas Republikā akreditētas izglītības iestādes audzēkņa vai pilna laika studenta mācību laiku un uz laiku, kas nepārsniedz gadu, ja uzturēšanās Latvijā ir saistīta ar audzēkņu vai studentu apmaiņu, tiek izsniegta termiņuzturēšanās atļauja (*Bērziņa, 2012*).

Autore apkopoja datus par pirmreizējās uzturēšanās atļaujas izsniegšanu ārvalstu studentiem (2.attēls).

2. attēls. Pirmreizējās uzturēšanās atļaujas studentiem Latvijā 2013.-2018.gados (Eurostat, 2018)

Saistībā ar izglītību 2018. gadā ir izsniegtas 2339 pirmreizējās uzturēšanās atļaujas. Lai transponētu Direktīvu 2016/801/ES38, Imigrācijas likumā iekļāva, papildu regulējumu studentu uzņemšanai, kas galvenokārt attiecas uz mobilitātes nosacījumiem. Likumā ir noteikts, ka trešo valstu pilsoņi, kas studē citā ES dalībvalstī, var ieceļot un uzturēties Latvijā vienu gadu, nesaņemot Latvijas izsniegtu uzturēšanās atļauju, kā arī šādi studenti, tāpat kā tie, kuri saņēmuši atļauju studijām Latvijā, var tikt nodarbināti līdz 20 stundām nedēļā. Papildus direktīvā 2016/801/ES noteiktajam Imigrācijas likums pieļauj 40 stundu nedēļā nodarbinātību maģistra un doktora programmās studējošajiem. Visi studenti ir tiesīgi strādāt 40 stundas nedēļā studiju pārtraukuma (vasaras brīvlaika) laikā (*Siliņa-Osmāne, 2019*).

Pēc studiju (maģistra un doktora) sekmīgas beigšanas trešo valstu pilsoņiem ir tiesības pieprasīt termiņuzturēšanās atļauju uz laiku uz 9 mēnešiem, ja viņi vēlas meklēt darbu vai uzsākt komercdarbību Latvijā. Jau sākotnēji studiju atļauja tiek izsniegta uz laiku, kas par četriem mēnešiem pārsniedz studiju termiņu, lai trešo valstu pilsoņi pagūtu nokārtot visas ar diploma saņemšanu, tulkošanu un legalizēšanu veicamās formalitātes. Ja augstskolu beidzēji jau ir atraduši darbu Latvijā, viņiem ir tiesības iesniegt uzturēšanās atļaujas pieprasījumu savas likumīgās uzturēšanās laikā (*Siliņa-Osmāne, 2019*).

Ārzemnieki, kuriem nav izsniegta pastāvīgās uzturēšanās atļauja, var apgūt daļu studiju programmas Latvijas augstskolās un koledžās saskaņā ar starptautiskajiem (starpaugstskolu) apmaiņas līgumiem vai starptautiskās augstskolu un koledžu sadarbības programmu ietvaros atbilstoši uzņemšanas noteikumiem. Ja ārzemnieku studijas Latvijā notiek starpvalstu apmaiņas ietvaros un ekvivalents studējošo skaits no Latvijas augstskolām un koledžām studē ārvalstīs, ārzemnieku studijas Latvijā finansē no augstskolai vai koledžai piešķirtajiem Latvijas Republikas valsts budžeta līdzekļiem (*Augstskolu likums, 1995*).

OECD imigrācijas kopējo plūsmu Latvijā vērtē kā vāju, bet vienlaikus atzīmē ārvalstu studentu plūsmas pieaugumu. OECD norāda, ka tā varētu būt laba iespēja piesaistīt talantīgus un kvalificētus darbiniekus, lai gan tikai neliela daļa studentu paliek Latvijā pēc studiju nobeiguma. OECD akcentē, ka valdība ir izvirzījusi mērķi panākt, lai 2030. gadā Latvijā paliktu 10% ārvalstu studentu. Kā pozitīvs aspekts norādīts tas, ka studiju beidzējiem ir piešķirtas tiesības pieprasīt uzturēšanās atļauju uz sešiem mēnešiem, lai atrastu darbu Latvijā. OECD iesaka veicināt ārzemju studentu nodarbinātību, atvieglējot tiesību uz nodarbinātību iegūšanas procesu, kā arī pazeminot prasības attiecībā uz valsts valodas prasmi un tās pārbaudēm augsti kvalificētiem imigrantiem (*Beizītere, Avotniece, Valtenbergs, Grumolte-Lerhe, 2018*).

2018.gadā Augstākās izglītības eksporta apvienība, kas apvieno 12 Latvijas lielākās augstākās izglītības iestādes, ar Ārlietu ministriju parakstīja Sadarbības memorandu par ārvalstu studentu piesaisti (*LR Ārlietu ministrija, 2018*). Parakstot vienošanos, augstskola apņemas ievērot tajā ietvertos kritērijus un principus, sekmējot labo praksi ārvalstu studentu piesaistē un studiju procesa nodrošināšanā. Tāpat augstākās izglītības iestāde ikvienā mārketinga darbībā un reklāmā ārvalstu studējošo piesaistei ievēro godprātību un ētikas principus, sniedzot tikai patiesu un skaidru informāciju. Vienlaikus, palielinoties ārvalstu studējošo plūsmai, Latvijas studentiem studiju process un atbalsta pakalpojumi tiek nodrošināti tādā pašā kvalitātē kā ārvalstu studējošajiem (*Siliņa-Osmāne, 2019*).

Ja ārvalstu students ir ES pilsonis vai trešās valsts pilsonis, kurš var ieceļot Latvijā bez vīzas, tad šiem studentiem augstskola negatavo izsaukumu. Visiem pārējiem trešo valstu studentiem augstskolas pārstāvis, pamatojoties uz studiju līgumu, Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldē noformē izsaukumu. Ieceļojot ārvalstu studentam personīgi Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldē jāuzrāda sekojoši dokumenti:

- derīgs ceļošanas dokuments;
- aizpildīta anketa uzturēšanās atļaujas pieprasīšanai;

- līgums par studijām augstskolā;
- dokuments, kas apliecina pietiekamus finanšu līdzekļus (vismaz mēnesī noteiktās minimālās mēnešalgas apmērā);
- derīga veselības apdrošināšanas polise;
- pilsonības vai mītnes zemes, ja ārzemnieks tajā uzturējies ilgāk par 12 mēnešiem, kompetentas iestādes izsniegta izziņa par sodāmību;
- ziņas par deklarēto dzīvesvietu Latvijā (*Leiškalne, Briede, Lopatinskis, 2018*).

Izmaiņas Imigrācijas likumā, kas tika ieviestas pēc Direktīvas 2016/801 transponēšanas Latvijas tiesību aktos, ļāva izveidot mehānismu, kas dod iespēju nepagarināt studentam uzturēšanas tiesības, ja students nav sasniedzis progresu studijās (Imigrācijas likums, 2002). Šīs izmaiņas nosaka, ka uzturēšanās tiesības var netikt pagarinātas, ja studiju termiņš vairāk nekā par vienu gadu pārsniedz studiju līgumā norādīto, ja sākotnējais studiju līgums ir noslēgts uz laiku līdz 3 gadiem. Tāpat uzturēšanās tiesības var tikt nepagarinātas, ja studiju termiņš vairāk nekā par 2 gadiem pārsniedz studiju līgumā norādīto ar nosacījumu, ka sākotnējais studiju līgums ir noslēgts uz laiku, kas pārsniedz 3 gadus (*Imigrācijas likums, 2002*).

Secinājumi

1. Kopš 2013.gada ir novērojams būtisks ārvalstu studentu skaita un pieprasīto uzturēšanās atļauju pieaugums, kas apliecina Latvijas augstskolu iesaisti internacionalizācijas procesos.
2. Ārvalstu studentu ģeogrāfiskais areāls ir pietiekoši plašs, kas aptver ne tikai Eiropu, bet arī Āziju, Āfriku un Amerikas kontinentu.
3. 2019.gadā studijās Latvijas augstākās izglītības iestādēs visvairāk tika saņemti pieteikumi no Indijas, Uzbekistānas, Pakistānas, Šrilankas un Vācijas.
4. Ārvalstu studentu piesaistes jautājumus regulē “Imigrācijas likums” un šo procesu koordinē Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde.
5. Aktualitāti saistībā ar ārvalstu studentu piesaisti saglabā tādi jautājumi kā pieļaujama nodarbinātības ilgums, uzturēšanās atļaujas pagarinājums pēc bakalaura programmu apguves u.c.

Pētījums ir tapis Valsts Pētījumu programmas projekta “Ilgspējīgas un saliedētas Latvijas sabiedrības attīstība: risinājumi demogrāfijas un migrācijas izaicinājumiem” (DemoMig) Nr. LV VPP-IZM-2018/1-0015 ietvaros.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Augstskolu likums* (02.11.1995.). Latvijas Republikas likums ar groz. līdz 01.01.2020. <https://likumi.lv/ta/id/37967>, sk. 02.03.2020.
2. *Imigrācijas likums* (31.10.2002.). Latvijas Republikas likums ar groz. līdz 01.07.2019. <https://likumi.lv/ta/id/68522>, sk. 11.01.2020.
3. *Izglītības likums* (29.10.1998.). Latvijas Republikas likums ar groz. līdz 01.01.2020. <https://likumi.lv/ta/id/50759>, sk. 23.03.2020.
4. Beizītere, I., Avotniece, Z., Valtenbergs, V., Grumolte-Lerhe, I. (2018). *Imigrācijas loma darbaspēka nodrošinājumā Latvijā. Sintēzes ziņojums.* https://www.saeima.lv/petijumi/Imigrācijas_loma_darbaspēka_nodrosinajums_Latvija-2018_aprilis.pdf, sk. 19.01.2020.
5. Bērziņa, K. (2012). *Ārvalstu studentu imigrācija Latvijā. Izpētes darbs.* http://www.emn.lv/wp-content/uploads/Arvalstu%20studentu%20imigracija%20Latvija_FINAL.pdf, sk. 19.03.2020.
6. Dunska, I., Blese, R., Ramaņa, B., Siliņa, S. (2014). *Trešo valstu izglītības sistēmas un diplomu pielīdzināšana.* http://www.aic.lv/portal/content/files/TRESAS_VALSTIS_BUKLETS_2013.pdf, sk. 13.03.2020.
7. Eiropas Padome (1997). *Lisabonas konvencija. Konvencija par to kvalifikāciju atzīšanu Eiropas reģionā, kuras attiecas uz augstāko izglītību.* http://www.aic.lv/rec/LV/acad-lv/lisab_ko.htm, sk. 08.03.2020.

8. Eurostat (2019). *Migrācijas un migrantu statistika*. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Migration_and_migrant_population_statistics/lv&oldid=494183, sk. 18.03.2020.
9. Leiškalne, A., Briede, I., Lopatinskis, S. (2018). *Latvijas ziņojums izpētes darbam: Ārvalstu studentu piesaiste un noturēšana Latvijā*. http://www.emn.lv/wp-content/uploads/Attracting-international-students_final_LV1.pdf, sk. 13.01.2020.
10. LR Ārlietu ministrija (2018). Ārlietu ministrija un Augstākās izglītības eksporta apvienība paraksta Sadarbības memorandu. <https://www.mfa.gov.lv/aktualitates/zinas/60218-arlietu-ministrija-un-augstakas-izglitibas-eksporta-apvieniba-paraksta-sadarbibas-memorandu>, sk.11.01.2020.
11. Ramiņa, B. (2020). *Akadēmiskās Informācijas centrs. Diplomatzīšana*. <https://titania.saeima.lv/livs/saeimasnotikumi.nsf/webComisDK?OpenView&restrictToCategory=28.01.2020&count=1000>, sk. 11.03.2020.
12. Ramiņa, B., Siliņa, S. (2008). *Diplomatzīšanas rokasgrāmata*. http://www.aic.lv/portal/content/files/diplomatzishanas_rokasgramata.pdf sk. 19.03.2020.
13. Siliņa–Osmane, I. (2019). *Ziņojums par migrācijas un patvēruma situāciju Latvijā 2018.gadā*. http://providus.lv/article_files/3558/original/ARM_2018_LATVIA.pdf?1560174640, sk. 03.01.2020.

Summary

Higher education institutions are geographically located in certain area, but they target the space of certain regions of the world and its inhabitants. All higher education institutions in the world, including Latvia, are increasingly involved in the internationalization of education, increasing student mobility, implementing joint programs and attracting students from all over the world. Mobility or student movement between countries promotes personal growth, as well as prepares highly skilled professionals for international market. The aim of the research is to analyze the tendencies and legal aspects of attracting foreign students. Within the framework of the research, the normative regulation of foreign student attraction was analyzed, as well as the tendencies of foreign student attraction statistical indicators were described.

Key findings:

- since 2013, there has been a significant increase in the number of foreign students and residence permits, which confirms the involvement of Latvian higher education institutions in internationalization processes;
- the geographical scope of foreign students is wide enough to cover not only Europe but also Asia, Africa and the America;
- mostly applications from India, Uzbekistan, Pakistan, Sri Lanka and Germany were received in Latvian higher education institutions in 2019;
- issues related to entry and stay of foreign students are regulated by the Immigration Law and this process is coordinated by the Office of Citizenship and Migration Affairs;
- questions related to the attraction of foreign students such as the allowed hours of employment, extension of the residence permit after the acquisition of bachelor's programs, etc. are very current.

HEALTH TOURISM AND ITS DEVELOPMENT OPPORTUNITIES IN LATVIA

VESELĪBAS TŪRISMS UN TĀ ATTĪSTĪBAS IESPĒJAS LATVIJĀ

Dana Ļahnoviča

Rezekne Academy of Technologies, Utena University of Applied Sciences,
dana.lahnovica7@inbox.lv, Rezekne, Latvia

Supervisor: Iveta Dembovska, Mg.oec., lecturer

Abstract. Nowadays health tourism became very popular among the tourists and locals because people started to pay more attention to their health condition and take care more about themselves.

This article is about health tourism and its development opportunities in Latvia. The author analyses the health tourism theoretical aspects and classification using scientific articles, literature resources and Internet resources. The author makes the theoretical research about health tourism development and provided services in Latvia and introduces the recommendations and innovative solutions to develop health tourism in Latvia.

Research problem: many locals choose to go to health tourism destinations abroad instead of use Latvian health tourism enterprises' provided services.

Novelty of the research: analysis of health tourism provided services in Latvia; accomplished practical research of health tourism and its development opportunities in Latvia; suggestions and recommendations in health tourism development opportunities in Latvia.

Keywords: health tourism; health tourism development opportunities in Latvia; medical tourism; wellness tourism.

Introduction

Nowadays health tourism became very popular among the tourists and locals because people started to pay more attention to their health condition and take care more about themselves.

Latvia has long been a popular SPA and medical tourism destination. The country's territory is rich in natural resources and healing mineral water sources, which have been used in popular medicine for centuries, also attracting the attention of foreigners. By the end of the 18th century, an extensive network of sanatoriums had been established in Latvia, while the Baltic Sea coast was renowned as a popular health tourism destination (*Latvian Health Tourism Cluster, 2019*).

This article includes theoretical part about term 'health tourism' and health tourism's classification. The article's practical research includes analysis of health tourism's provided services in Latvia. The author introduces the recommendations and innovative solutions to develop health tourism in Latvia.

The research problem is that many locals choose to go to health tourism destinations abroad instead of use Latvian health tourism enterprises' provided services; necessity to attract not only locals, but also foreign guests to use health's tourism services in Latvia.

Research object: health tourism.

Research subject: Latvian health tourism.

The article aim: to research and analyse the health tourism and its development opportunities in Latvia.

The article goal: to prove that Latvia has good health tourism's destinations, the opportunities to develop health tourism and attract not only locals but also foreign tourists.

Tasks:

- 1) analyse the theoretical aspects of health tourism;
- 2) analyse the development of health tourism in Latvia;
- 3) make the practical research about health tourism development opportunities in Latvia.

Hypothesis: Latvia can be sustainable health tourism destination and it has good opportunities for development.

Research methods: analysis of the theoretical aspects, literature resources; document analysis.

Novelty of the research: analysis of health tourism provided services in Latvia; accomplished practical research of health tourism and its development opportunities in Latvia; suggestions and recommendations in health tourism development opportunities in Latvia.

The basis of the research: development of health tourism in Latvia.

The empirical basis of the research: The indicators characterizing the health tourism sector of Latvia, internet resources were used.

Research period: year 2017 - 2020

1. Theoretical aspects of health tourism

Health tourism's popularity increases very fast because of the people's interest to improve their health condition and people's necessity to take care of themselves satisfying their wellbeing needs. Interest of health tourism grows up very fast not only in foreign countries but also in Latvia. The author analyses the theoretical aspects of health tourism.

Health tourism is a form of tourism that consists of patients traveling to other countries to get medical treatment or assistance. It comprises of all the services associated with tourism like transport, accommodation, and hospitality. Health tourism consists of medical tourism, wellness tourism (to enhance health) and spa tourism (spas that combine medical and health components). The three components are different but also overlap (*Fink, 2018*).

In the figure 1 is shown "health tourism" as the 'umbrella' term for the two types of health tourism: wellness tourism and medical tourism.

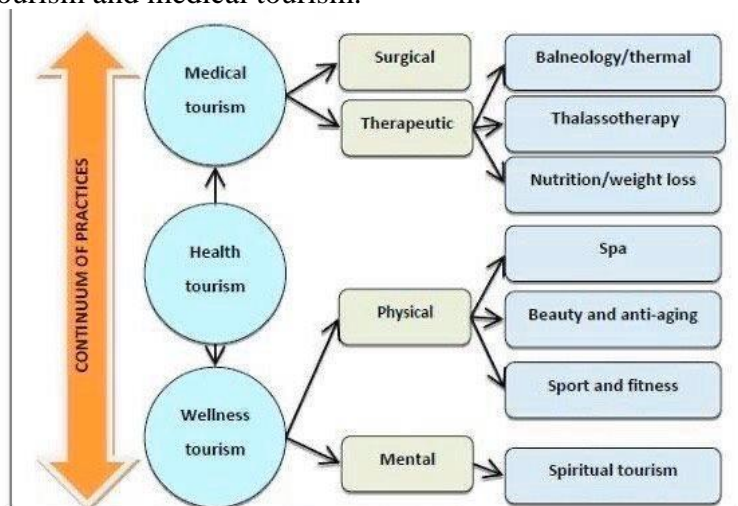

Figure 1. Proposed simplified framework for term "health tourism"
(Padilla-Meléndez, Del-Águila-Obra, 2016)

According to the figure 1. the author understands that health tourism divides in two types of tourism: medical tourism and wellness tourism. Each of the tourism's type also divides in two parts by the provided services.

Medical tourism divides in surgical and therapeutic. The term "therapeutic" includes balneology/thermal, thalassotherapy, nutrition/weight loss associated services.

Wellness tourism divides in physical and mental. The term "physical" includes spa, beauty and anti-aging, sport and fitness associated services. The term "mental" includes spiritual tourism.

The main types of health tourism are medical tourism and wellness tourism. The author analyses these types more detailed further.

Medical tourism can be defined as the process of traveling outside the country of residence for the purpose of receiving medical care. Originally, the term referred to the travel of patients from less-developed countries to developed nations in pursuit of the treatments not available in their homeland (*Meštrović, 2018*).

D. Prakapienė and G. Valukonienė mention in “Hospitality Business Organization” book that Bookman and Bookman (2007) identify three forms of medical tourism: invasive, diagnostic and lifestyle. Invasive treatments involve high-tech procedures performed by a specialist; diagnostic procedures encompass several types of tests such as blood screenings and electrocardiogram; and lifestyle includes wellness or recuperation treatments. Most common treatments: dental care, cosmetic surgery, elective surgery, art fertility treatment, etc. (*Prakapienė, Valukonienė, 2015*).

Today are experiencing both qualitative and quantitative shifts in patient mobility, as people travel from richer to less-developed countries in order to access health services. Such shift is mostly driven by the relative low-cost of treatments in less developed nations, the availability of inexpensive flights and increased marketing and online consumer information about the availability of medical services (*Meštrović, 2018*).

The most common types of procedures that patients pursue during medical tourism trips are elective cosmetic surgery, dentistry, organ transplantation, cardiac surgery and orthopedic surgery (*Meštrović, 2018*).

The second type of tourism ‘under’ the ‘umbrella’ term of health tourism is wellness tourism.

Wellness tourism includes consumers who travel to maintain their well-being and life satisfaction through the experiences of healthy treatments. Wellness has to do with quality of life. In a holistic approach to health (Chinese ayurvedic and integrative medicines) wellness treatments and therapies restore the vital balance among bodies mind and spirit toward equilibrium and health harmony. This harmony re-balances and restores the energy flow bringing about overall well-being (*Fernandes, Fernandes, 2013*).

The Global Wellness Institute splits the wellness tourism market into two types of travellers:

- Primary wellness travellers – those who are primarily motivated by wellness to take a trip. Their destination is based on its wellness offerings. An example would be someone going to a yoga retreat of wellness resort.
- Secondary wellness travellers – those who want to maintain wellness or participate in wellness activities during any kind of travel. An example would be someone who visits the gym while they are on a trip (*Market Business News, 2020*).

Wellness tourism should not be confused with medical tourism. Wellness tourists travel to improve or maintain their health and quality of life, whereas medical tourists travel to receive treatment for a diagnosed condition.

Wellness tourism trips include a variety of activities such as thermal springs, day spa and hotel spa, thalassotherapy, exercise.

The wellness tourism industry has grown at a fast rate because of a boom in global interest in fitness, health, wellbeing, and consumer having more disposable income (*Market Business News, 2020*).

The author finds the difference between wellness tourism and medical tourism in that each type of tourism has own purpose: medical tourists are motivated to travel to receive medical

treatment for a diagnosed disease by lower cost than at homeland; wellness tourists are motivated to travel to maintain health, wellbeing and improve quality of life to promote healthy living.

2. Health tourism development and provided services in Latvia

Latvia's healthcare sector has recently undergone restructuring and budget cuts aimed at increasing efficiency and facilitating the introduction of additional private healthcare options. The potential of the sector lies in the combination of highly qualified personnel, low costs, and first-rate facilities. **Medical tourism** is an emerging sector, building on Latvia's reputation as a spa destination, its convenient location, and the availability of high-standard health services at a low cost (*Investment and Development Agency of Latvia, 2020*).

Key advantages:

- Recent efforts to improve efficiency.
- Highly qualified workforce at competitive prices.
- High standard of health services.
- Promising new business opportunity: medical tourism.
- Government support for an efficient and innovative healthcare sector (*Investment and Development Agency of Latvia, 2020*).

In Europe, Latvia is the country that is most dependent on European Union aid and investment. The country needs international investors to build new private healthcare facilities. Most hospitals are public ones. It has no money to upgrade existing facilities or build new ones (*International Medical Travel Journal, 2019*).

Every year, tens of thousands of medical tourists arrive in Latvia. Collating the statistical data for 2017, the Top 10 countries, whose patients have received treatment in Latvia are: Russia, Belarus, Germany, the United Kingdom, Ukraine, the USA, Sweden, Lithuania, Norway and Estonia. To receive treatment in Latvia, patients also arrive from Canada, Ireland, Finland, Israel, France, Azerbaijan, Uzbekistan, India, Italy, Kazakhstan, China, Denmark and other countries around the world (*Latvian Health Tourism cluster, 2020*).

Latvia has long been a popular medical tourism destination. The country has a rich array of natural healing resources including healing mud including mineral water springs, which have been used in medical treatment and preventive healthcare for over 200 years (*Latvian Health Tourism cluster, 2020*).

Latvian hospitals' and clinics' provided services are: Weight loss surgery; Dermatology; Diagnostics; Childbirth; Aesthetic medicine; Gastroenterology; Gynaecology and urology; Internal medicine; Cardiology; Medical products; IVF and Fertility; Cancer; Orthopedic; Otorhinolaryngology; Pediatrics; Plastic surgery; Psychiatry; Vision; Rehabilitation; Reconstructive surgery; Vein treatment; SPA; Dentistry (*Latvian Health Tourism cluster, 2020*).

According to the above-mentioned information, the author defines that Latvia has many good provided medical services by the best Latvian clinics. The medical services are provided by high-qualified specialists, by developed new technologies for low prices than in other high-developed countries.

Latvia does not pretend to be a leader in medical treatment or diagnostics, but it is quietly becoming popular for health and **wellness**. Specialist centres and spas offer treatment courses for those recovering from chronic diseases with a variety of methods of treatment – gymnastics, massage, water procedures and diet that improve immunity and help to work all systems correctly. Pine trees on sand dune beaches, a beautiful sea endlessly throwing foaming waves onto the flat sandy shore, that is a calling card from the Baltic resorts. Contemporary Baltic health resorts and

spa complexes are replacing traditional sanatorium-type health resorts, coupled with contemporary treatment methods (*International Medical Travel Journal, 2010*).

The **sauna or bathhouse** tradition in Latvia is deeply seated – already in the 19th century there was a bathhouse on every farmstead. Although nowadays sauna is no longer the only place to wash oneself, as every household has hot running water, the bathhouse traditions still remain. The purpose of bathhouses extends beyond simply washing the body. By observing the wisdom of the bath ritual of our ancestors, you can escape the cares and troubles of everyday life, free yourself of stress, and revive the spirit (*Magnetic Latvia Travel, 2018*).

It is possible to experience an authentic bath ritual in **any of the hundreds of guesthouses** of Latvia. A guesthouse with a sauna can be rented for a family or a small company of friends, as well as for hosting various events with a large number of guests (*Magnetic Latvia Travel, 2018*).

According to the above-mentioned information, the author states that Latvia has few good wellness tourism destinations, where to enjoy spa procedures, beautiful nature and experience an authentic bath rituals and sauna culture in many Latvian guesthouses. Latvia is a country rich of mineral resources, green nature and clean waters. Latvia also has a good geographical location which allows to provide for wellness tourists to spend good vacation at sanatoriums and SPA resorts located at Baltic sea coast among pine trees.

The author does research to find out the amount of registered SPA and wellness enterprises with accommodation facilities of every Latvian region using the data of 2020 in booking.com (Table 1.).

Table 1

The amount of SPA and wellness enterprises with accommodation in every region of Latvia
(*Booking.com, 2020*)

No.	Region	Amount of SPA and wellness enterprises with accommodation
1.	Kurzeme	15
2.	Zemgale	7
3.	Vidzeme (included Riga)	93
4.	Latgale	12
Total:		127

According to the above-mentioned information, the author states that Latvia has 127 SPA and wellness enterprises providing accommodation facilities, which are registered in booking.com official website in 2020.

3. Health tourism development opportunities in Latvia

According to the information of theoretical part about the health tourism development in Latvia, Latvia is the country that is most dependent on European Union aid and investment. The country needs international investors to build new private healthcare facilities (*International Medical Travel Journal, 2019*).

The author states that any improvement of health tourism development in Latvia needs additional money investments, which can be received from investors, because Latvia is not so developed country in health care (*International Medical Travel Journal, 2019*). Received new investments for healthcare development in Latvia from European Union funds, the country has opportunities for health tourism development.

On March 6, 2019 (Order No. 109), the Latvian Government approved an “Export Development Plan of Health Care Services for 2019-2023“ (*Irish Latvian Chamber of Commerce, 2019*). Latvian Health Export Action Plan consists of such actions:

- Improvement of legislation (tourism law, medical tourists statistics etc.);
- Improvement of strategical medical tourism countries;
- Creation of common image of medical tourism;
- Development of service quality and hospitality standards for medical institutions;
- Annual Medical tourism marketing plan;
- Development of websites coordinated by State Health Agencies;
- Support actions for development cooperation with foreign health insurance companies;
- Support actions for development medical innovative products and technologies;
- Support actions for solving different kind of problems (*Ušpele, 2019*).

Latvian Health Export Action Plan identifies priority sectors and export markets in the world and shows plan’s action in promoting Latvian health tourism to attract medical and health care customers from abroad (*Irish Latvian Chamber of Commerce, 2019*).

Related to information of “Export Development Plan of Health Care Services for 2019-2023” the author claims that creation of common image of health tourism in Latvia is very important action for health tourism development in country. It is very necessary in attraction of new tourists to come to Latvia, in attraction of new foreign partners and new investors for health tourism enterprises development, in promotion of qualitative product and health care services. Latvia has to present provided health care services and facilities for foreign market to earn the recognition and to develop health tourism in Latvia.

Development of service quality and hospitality standards for medical institutions is also very important, because not only service quality, but also good customer service also builds the image of full medical institution. To solve such situation, the personnel’s trainings should be introduced. Every enterprise’s personnel should know how to treat the guests right to receive good feedback.

The author considers that using of marketing tools has the biggest role in product promotion. To develop health tourism is necessary to know how to promote health care products and services provided by Latvian health tourism enterprises. Nowadays, using internet environment is the best place where to use modern marketing tools to promote the product not only in local market but also in foreign market. The author considers that the official website or official account in popular social networks and applications of any health tourism enterprise can give the first impression for customers about the full enterprise before visiting it in real life.

In author’s opinion, to develop health tourism enterprise productivity, profitability, recognition and sustainability, should be provided more workplaces for new medical specialists who can attract new customers by providing new health care services experiences by recently received education, being creative, being smart in modern technologies, innovations and new trends in health care industry, being smart in using of new marketing tools to promote the product and services and attract new customers.

The economic situation in Latvia also takes a big role in health tourism development opportunities in Latvia. Economic growth is strong and income convergence continues, even though at a slower pace than before 2008. The labour market is tight, as unemployment falls to its lowest rate in ten years and vacancies are rising fast. Wage growth has been a strong supporting household purchasing power. Despite increasing labour costs, Latvian exporters have remained competitive and gained market shares. The macroeconomy appears balanced overall with inflation,

public debt and the deficit under control. Financial markets look stable, sustained by sound macroprudential policy (*Organisation for Economic Co-operation and Development, 2019*).

According to the above-mentioned information about economic situation, the author states that economic growth of Latvia is strong, unemployment falls, wages grow, that means that health tourism development opportunities exist and health tourism can be sustainable.

Latvia is becoming a more and more beloved tourism destination for those who are looking for nature and eco-tourism, fresh air, delicious & GMO free food and those who want to improve their health whether in several SPAs and relaxation centres or having more serious medical procedures like weight-loss surgery, orthopaedics, eye or dental treatment and other (*Medical Travel Latvia, 2020*)

In author's opinion, Latvian nature has a very big role in Latvian health tourism development and its opportunities, because natural resources make Latvian health tourism to be sustainable. Latvian nature is full of useful values – fresh air, clean water, green plants - for health improving and wellbeing maintaining. Rich natural resources give new opportunities for new health tourism's enterprises development. Nature also gives useful natural resources for medical treatments, health condition maintaining.

According to the theoretical part's information about health tourism development in Latvia, country has high standards of health services and highly qualified workforce at competitive prices of health care enterprises (*Investment and Development Agency of Latvia, 2020*). The authors states, that Latvian health tourism development opportunities exist also because of the competitive prices on provided qualitative health services by highly qualified specialists. Good prices can attract many foreign tourists who are interested in receiving health care services.

Conclusions and suggestions

1. Health tourism is a form of tourism that consists of patients traveling to other countries to get medical treatment or assistance.
2. Medical tourism can be defined as the process of traveling outside the country of residence for the purpose of receiving medical care. The most common types of procedures that patients pursue during medical tourism trips are elective cosmetic surgery, dentistry, organ transplantation, cardiac surgery and orthopedic surgery.
3. Wellness tourism includes consumers who travel to maintain their well-being and life satisfaction through the experiences of healthy treatments. Wellness tourism trips include a variety of activities such as thermal springs, day spa and hotel spa, thalassotherapy, exercise.
4. Latvian wellness tourism destinations' provided services basically are specialist centres and spas offer treatment courses– gymnastics, massage, saunas, water procedures, diets, etc.
5. Latvia has 127 SPA and wellness enterprises with accommodation facilities registered in booking.com official website in 2020.
6. The author states that the main health tourism development opportunities in Latvia could be: additional money investments, marketing plan, improvement of services quality, sustainability of natural resources.
7. The author claims that creation of common image of health tourism in Latvia is very important action for health tourism development in country. It is very necessary in attraction of new tourists to come to Latvia, in attraction of new foreign partners and new investors for health tourism enterprises development, in promotion of qualitative product and health care services.
8. The author suggests to develop service quality and hospitality standards for medical institutions, it is also very important, because not only service quality, but also good customer service also builds the image of full medical institution.

9. Latvian health tourism development opportunities exist also because of the competitive prices on provided qualitative health services by highly qualified specialists. Good prices can attract many foreign tourists who are interested in receiving health care services. The author suggests that health care institutions should not raise the prices, because prices that match the offers attract patients.
10. The author states that economic growth of Latvia is strong, unemployment falls, wages grow, that means that health tourism development opportunities exist and health tourism can be sustainable. The author suggests that Latvian government should keep to support and invest in new health tourism enterprises to develop an efficient and innovative healthcare sector.
11. The author suggests that Latvian health tourism enterprises should keep using sustainable natural resources in health care treatments, because it can give opportunity for health tourism's enterprises development to attract foreign tourists to experience something new, what they cannot experience in their homeland.
12. Hypothesis of the research that Latvia can be sustainable health tourism destination and it has good opportunities for development is approved.

Bibliography

1. Booking.com (2020) *SPA viesnīcas. Vidzeme*. https://www.booking.com/searchresults.lv.html?aid=357022;label=gog235jc-1DCAIYCCiKAUICbHZIGlgDaIoBiAEBmAEauAEXyAEM2AED6AEB-AECiAIBqAIDuAKM3NX0BcACAQ;sid=431b5ba34b63d075bc83e7b6bef9d497;region=6612;src=theme_landing_region;nflt=sth=97, sk.14.04.2020.
2. Booking.com (2020). *SPA viesnīcas. Kurzeme*. https://www.booking.com/searchresults.lv.html?aid=357022;label=gog235jc-1DCAIYCCiKAUICbHZIGlgDaIoBiAEBmAEauAEXyAEM2AED6AEB-AECiAIBqAIDuAKM3NX0BcACAQ;sid=431b5ba34b63d075bc83e7b6bef9d497;region=3054;src=theme_landing_region;nflt=sth=97, sk.14.04.2020.
3. Booking.com (2020). *SPA viesnīcas. Latgale*. https://www.booking.com/searchresults.lv.html?aid=357022;label=gog235jc-1DCAIYCCiKAUICbHZIGlgDaIoBiAEBmAEauAEXyAEM2AED6AEB-AECiAIBqAIDuAKM3NX0BcACAQ;sid=431b5ba34b63d075bc83e7b6bef9d497;region=3057;src=theme_landing_region;nflt=sth=97 sk.14.04.2020.
4. Booking.com (2020). *SPA viesnīcas. Zemgale*. https://www.booking.com/searchresults.lv.html?aid=357022;label=gog235jc-1DCAIYCCiKAUICbHZIGlgDaIoBiAEBmAEauAEXyAEM2AED6AEB-AECiAIBqAIDuAKM3NX0BcACAQ;sid=431b5ba34b63d075bc83e7b6bef9d497;region=3055;src=theme_landing_region;nflt=sth=97, sk.14.04.2020.
5. Fernandes, J.V., Fernandes, F.M.V. (2013). Health and Wellness Tourism Today. *Medical Tourism Magazine*. Retrieved January 4, 2020 from <https://www.magazine.medicaltourism.com/article/health-and-wellness-tourism-today>
6. Fink, R. (2018). *Health Tourism in the EU: Facts and Figures*. Retrieved January 3, 2020 from <https://pro.regiondo.com/health-tourism-eu/>
7. International Medical Travel Journal (2010). *Latvia offers good value for health and wellness tourism*. Retrieved January 5, 2020 from <https://www.imtj.com/news/latvia-offers-good-value-health-and-wellness-tourism/>
8. International Medical Travel Journal (2019). *Plan but no money for Latvia*. Retrieved February 18, 2020 from <https://www.imtj.com/news/plan-no-money-latvia/>
9. Investment and Development Agency of Latvia (2020). *Health Care*. Retrieved February 18, 2020 from <http://www.liaa.gov.lv/en/invest-latvia/sectors-and-industries/health-care>
10. Irish Latvian Chamber of Commerce (2019). *Health Tourism*. Retrieved February 18, 2020 from <https://latcham.ie/activity/roundtable-discussion-on-health-tourism-in-latvia/>
11. Latvian Health Tourism Cluster (2019). *SPA*. Retrieved January 3, 2020 from <https://healthtravellatvia.lv/en/service/spa/>
12. Latvian Health Tourism cluster (2020). *Medical Tourism in Latvia*. Retrieved January 4, 2020 from <https://healthtravellatvia.lv/en/medical-tourism-latvia/>
13. Magnetic Latvia Travel (2018) *Sauna culture in Latvia*. Retrieved January 27, 2020 from <https://www.latvia.travel/en/article/sauna-culture-latvia>

14. Market Business News (2019). *What is wellness tourism? Definition and meaning*. Retrieved January 5, 2020 from <https://marketbusinessnews.com/financial-glossary/wellness-tourism/>
15. Medical Travel Latvia (2020). *Latvia – A Tourism Destination With Growing Potential*. Retrieved February 18, 2020 from https://nordmedtour.com/blog/our_blog/latvia-a-tourism-destination-with-growing-potential/
16. Meštrović, T. (2018). *What is Medical Tourism?* Retrieved January 3, 2020 from <https://www.news-medical.net/health/What-is-Medical-Tourism.aspx>
17. Organisation for Economic Co-operation and Development (2019) *Latvia Economic Snapshot*. Retrieved February 18, 2020 from <http://www.oecd.org/economy/latvia-economic-snapshot/>
18. Padilla-Meléndez, A., Del-Águila-Obra, A.R. (2016). *Health Tourism: Conceptual Framework and Insights from the Case of a Spanish Mature Destination*. Retrieved January 17, 2020 from http://www.scielo.mec.pt/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S2182-84582016000100009
19. Prakapienė, D., Valukonienė, G. (2015). *Health and Medical Tourism*. Utena: Hospitality Business Organization, Leidykla Spaustuvė. 93 p.
20. Ušpele, G. (2019). *Latvian Health Export Action Plan*. https://www.amcham.lv/data/News/Presentation_Gunta%20Ušpele.pdf.

Kopsavilkums

Mūsdienās veselības tūrisms ir kļuvis ļoti populārs tūristu un vietējo iedzīvotāju vidū, jo cilvēki sāka pievērst lielāku uzmanību savam veselības stāvoklim un vairāk rūpēties par sevi.

Veselības tūrisms iedalās divos veidos: medicīniskais tūrisms – kad cilvēki ceļo uz noteikto galamērķi saņemt medicīnisko pakalpojumu; labsajūtas tūrisms – kad cilvēki ceļo labsajūtas stāvokļa uzlabošanas nolūkos.

Latvija ir konkurētspējīgs veselības tūrisma galamērķis, pateicoties augsti kvalificētiem speciālistiem, konkurētspējīgām cenām uz to pakalpojumiem, labam valsts ģeogrāfiskam novietojumam un dabas bagātībām. Taču, lai veselības tūrisma attīstītu un piesaistītu ne tikai vairāk vietējo cilvēku izmantot valsts sniegtos veselības tūrisma pakalpojumu, bet arī ārzemju viesus, rakstā ir apskatītas vairākas veselības tūrisma attīstības iespējas Latvijā.

Galvenās veselības tūrisma attīstības iespējas Latvijā ir: papildus investīcijas, izdevīgs mārketinga plāns, pakalpojumu kvalitātes uzlabošana un dabas resursu ilgtspējība.

ADMINISTRATĪVI TERITORIĀLĀ REFORMA ADMINISTRATIVE TERRITORIAL REFORM

Guna Malinovska

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, guna.m@inbox.lv, Rēzekne, Latvija

Zinātniskā vadītāja: **Anda Zvaigzne, Dr.oec., asociētā profesore**

Abstract. *The study analyzes the administrative-territorial reform started in 2019. There are a large number of administrative units in Latvia – 119 municipalities. Compared to other European countries, Latvia has a low population density of 1 km². The population remains below each year and therefore financial resources to cover administrative expenditure are increasing every year. Many municipalities no longer comply with the statutory requirements and are unable to provide the functions specified for them. In 2019, the Ministry of Environmental Protection and Regional Development has launched an administratively territorial reform to reduce the number of administrative units. The article aim to explore the forthcoming administratively territorial reform and its impact on residents in Latgale. The author of the article studied the reform, its purpose and substance, profiles of municipalities established by the Ministry of Environmental Protection and Regional Development, carried out a survey of Latgale residents in order to find out the opinion of the population on the reform, as well as analysing the migration of Latgale municipalities' labour force.*

Keywords: *Administrative Territorial Reform; labour migration; Ministry of Environmental Protection and Regional Development; municipal elections.*

Ievads

Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija (turpmāk - VARAM) 2019.gadā ir uzsākusi jaunu administratīvi teritoriālo reformu Latvijā. Jau 2021.gada pašvaldību vēlēšanās tiks ievēlēti jauno novadu deputāti. Iedzīvotājus uztrauc ne vien jaunās viņu dzīvesvietas adreses, bet gan arī pašvaldību pakalpojumu sniegto pakalpojumu pieejamība, attālums līdz novada centram, sabiedriskais transports, izglītības iestāžu tuvums, veselības un sociālo pakalpojumu pieejamība un daudzas citas ikdienas nepieciešamības. Iedzīvotāju uztraukumam ir pamats, jo pavisam nesen, 2009.gadā, tika pabeigta iepriekšējā teritoriālā reforma.

Pētījuma aktualitāte - administratīvi teritoriālā reforma ir uzsākta 2019.gadā un tiks pabeigta 2021.gadā. Šobrīd tā ir aktuāla ikvienam Latvijas iedzīvotājam, jo tiešā vai pastarpinātā veidā ietekmēs ikviena cilvēka dzīvi.

Raksta mērķis ir izpētīt gaidāmo administratīvi teritoriālo reformu un tās ietekmi uz iedzīvotājiem Latgalē.

Pētījuma objekts ir administratīvi teritoriālā reforma.

Pētījuma priekšmets ir administratīvi teritoriālās reformas ieviešanas process, nepieciešamība un pamatotība.

Pētījuma hipotēze - administratīvi teritoriālā reforma ir jāīsteno, lai uzlabotu iedzīvotāju dzīves kvalitāti, un darbaspēka migrācijas līmenis Latvijā ir vidējs.

Kā uzdevumi tiek izvirzīti:

- 1) iepazīties ar VARAM sagatavotās administratīvi teritoriālās reformas mērķi, būtību un izveidotajiem Latgales pašvaldību profiliem;
- 2) veikt Latgales iedzīvotāju aptauju, lai izpētītu jauno administratīvo iedalījumu iedzīvotāju darbaspēka migrāciju.

Pētījuma laika periods 2019.gada jūnijs – 2019.gada decembris.

Pētījumu metodes: datu savākšanas metode – normatīvo aktu un dokumentu analīze; monogrāfiskā jeb aprakstošā metode; salīdzināšanas metode; anketēšana, lai iegūtu Latgales iedzīvotāju viedokli par gaidāmo administratīvi teritoriālo reformu un viņu darba vietām.

1.Reformas mērķis

2009.gadā tika īstenota lielākā administratīvi teritoriālā reforma kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas. Pirms 2009.gada 1.jūlija kopējais pašvaldību skaits Latvijā bija 548, tajā skaitā 26 rajonu pašvaldības un 522 vietējās pašvaldības (7 republikas pilsētas, 50 pilsētas, 41 novads un 424 pagasti) (*Locāne, Peipiņa u.c., 2010., 8*). Pēc reformas tika izveidotas 119 pašvaldības. Lai gan likumā ir noteikti konkrēti kritēriji, kādam ir jābūt novadam, cik lielam iedzīvotāju skaitam jābūt, lai tas saglabātu savu statusu, taču iecerētā reforma nesasniedza plānoto rezultātu. Ar katru gadu novadu, kuri neatbilst administratīvo teritoriju un apdzīvoto vietu likumā (*Administratīvo teritoriju un apdzīvoto vietu likums, 2018*) noteiktajiem kritērijiem, skaits palielinājās. 2019.gadā VARAM uzsāka darbu pie jaunas administratīvi teritoriālās reformas. Tās mērķi ir:

- izveidotas ekonomiski attīstīties spējīgas administratīvās teritorijas ar vietējām pašvaldībām;
- pašvaldības spēj nodrošināt tām likumos noteikto autonomo funkciju izpildi salīdzināmā kvalitātē un pieejamībā;
- pašvaldības sniedz iedzīvotājiem kvalitatīvus pakalpojumus par samērīgām izmaksām (*Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija, 2020*).

Tāpat arī reforma ir vērsta uz to, lai veicinātu valsts attīstību un iedzīvotāju labklājības nodrošināšanu, pašvaldības gūtu finansiālu ieguvumu un mazinātos nevienlīdzība. Valdībai ir jāorientējas uz klientiem jeb sabiedrības locekļiem, kas tiek uzskatīti par valdības klientiem ar savām interesēm, un valdībai pret viņiem būtu jāizturas taisnīgi (*Valeriu-Ioan, Ristea, Popescu, 2015*).

Kā viens no pašvaldību finansiālajiem ieguvumiem tiek minēts ietaupījums, kas radīsies samazinot darbinieku skaitu pašvaldībās. Kā viens no spilgtākajiem piemēriem ir deputātu skaita samazinājums (1.tabula).

1.tabula

VARAM piedāvātais deputātu skaits pēc reformas (*Balode, 2019*)

Pašreizējā situācija novados		Piedāvājums novados	
Iedzīvotāju skaits	Deputātu skaits	Iedzīvotāju skaits	Deputātu skaits
līdz 5 000	9	līdz 30 000	15
no 5 001 līdz 20 000	15	no 30 001 līdz 60 000	19
no 20 001 līdz 50 000	17	no 60 001 līdz 100 000	23
vairāk nekā 50 000	19	vairāk nekā 100 001	25

Mainoties iedzīvotāju skaitam pašvaldībā, mainīsies arī ievēlēto deputātu skaits. Ja šobrīd novadā ar iedzīvotāju skaitu no 5 001 līdz 20 000 ir 15 deputāti, tad pēc reformas iedzīvotāju skaits administratīvajā vienībā palielināsies un 15 deputāti būs novadā ar iedzīvotāju skaitu līdz 30 000. Pašreizējā pašvaldību sistēmā ir 1614 pašvaldību deputāti. Piedāvātajā teritoriālā iedalījuma modelī deputātu skaits būtu 686 (*Balode, 2019*). Līdz ar to viena deputāta atalgojuma izmaksas rēķinot uz vienu iedzīvotāju samazināsies. Ietaupītos līdzekļus jaunās pašvaldības varēs izmantot iedzīvotāju dzīves kvalitātes uzlabošanai – sociālajiem un veselības pakalpojumiem, nepieciešamās infrastruktūras izbūvei vai atjaunošanai, izglītības kvalitātes paaugstināšanai un daudziem citiem mērķiem.

Kā vēl viens no pozitīvajiem reformas punktiem tiek minēts lielākas ES fondu finansējuma piesaistes iespējas. Arī raugoties no stratēģijas “Eiropa 2020” perspektīvām, lielākas teritoriālās vienības (vietējās, reģionālās un nacionālās) var vieglāk koordinēt un sinhronizēt savu attīstību, lai ar darbībām un finanšu resursiem koncentrētos uz mērķiem un uzdevumiem (*Antonescu, 2015*). Iespēja piesaistīt lielākas investīcijas, veicinās novadu ekonomisko attīstību. Savukārt, jo ekonomiski attīstītāka ir pašvaldība, jo vairāk iedzīvotāju tā piesaista, jo spēj nodrošināt plašāku pakalpojumu klāstu. Reforma ietekmēs arī situāciju valsts ekonomikā. Kopējā ekonomika, parasti, vienmērīgi aug ar salīdzinoši nemainīgu pieauguma tempu, turpretī ekonomiskās strukturālās izmaiņas, kurām raksturīga faktoru pārdale sektoros, atspoguļo nesabalansētas starpnozaru ekonomiskās izaugsmes pamatīpašības jeb nevienlīdzību jaunajās administratīvajās teritorijās. Tīkmēr ir apzināts ekonomiskais modelis ar dinamiskām strukturālām izmaiņām, kas norāda uz pastāvīgu un stabilu kopējo pieaugumu (*Li, Gong, Pan, Luo, 2019*). Līdz ar to VARAM ir jāparedz reformas iespējamā ietekme uz valsts budžetu.

2. Reformas būtība

Lai gan reformas mērķi ir skaidri definēti un ir saprotama tās nepieciešamība, tomēr lielākā daļa pašvaldību un iedzīvotāju iebilst tās īstenošanai. Piemēram, Latvijas zinātnieki ir izstrādājuši alternatīvu administratīvi teritoriālās reformas piedāvājumu, kas paredz kompleksu teritoriju attīstības pārvaldības reformu – izveidot apriņķus ar nodalītām autonomajām funkcijām un mainīt iedzīvotāju ienākuma nodokļa (turpmāk - IIN) sadalījumu (*Hansons, 2019*). Viena no lielākajām reformas pretiniecēm no pašvaldībām ir Ikšķiles pašvaldība. Tās iedzīvotāji ne vien organizēja parakstu vākšanu pret reformu, bet gan arī grasās sūdzēties Eiropas Komisijā (*Zemgales reģionālā televīzija, 2019*). Kāda tad ir reformas būtība un kāpēc tai ir tik daudz pretinieku? VARAM reformas būtību definē, ka „iedzīvotāju interesēs ir būtiski teritorijas attīstību plānot kopsakarībās ap reģionālās un nacionālās nozīmēs centriem, kur ekonomiskā aktivitāte un pieprasījums pēc pakalpojumiem ir augstāks. Tas attiecas uz efektīvu izglītības, veselības aprūpes, sociālās palīdzības, ceļu un transporta, kā arī komunālās saimniecības infrastruktūras tīkla izveidi. Savukārt, atbilstoši uzņēmēju vēlmēm un vajadzībām, visu veidu nepieciešamā infrastruktūra tiek pakārtota perspektīvo saimnieciskās darbības virzienu attīstīšanai teritorijā” (*Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija, 2020*).

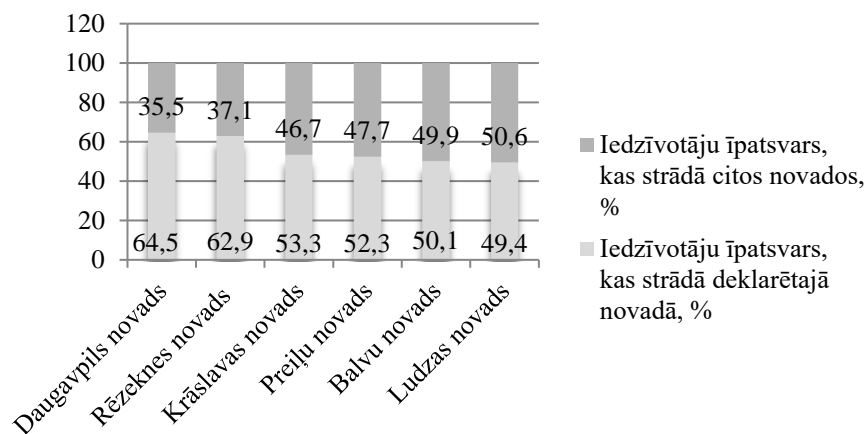
Pēc būtības reforma paredz, ka tiks apvienoti pašreizējie novadi ap nacionālās un reģionālās nozīmes attīstības centriem. Tiks samazināts pašvaldību skaits, līdz ar to samazināsies arī pašvaldību administrāciju skaits un tajās strādājošo darbinieku skaits. Pēc reformas 119 pašvaldību vietā būs 39, tajā skaitā 34 novadi un 5 republikas pilsētas (*Administratīvo teritoriju un apdzīvoto vietu likumprojekts, 2019*).

Latgalē no atsevišķām 21 administratīvās vienības tiks izveidoti 7 novadi. Preiļu novadu veidos no Aglonas, Preiļu, Riebiņu, un Vārkavas novadiem; Ludzas novadā apvienos Ciblas, Kārsavas, Ludzas un Zilupes novadus; Balvu novadā ietilps Baltinavas, Balvu, Rugāju un Viļakas novadi; Krāslavas novadā apvienosies vien Dagdas un Krāslavas novads. Savukārt Līvānu novadu reforma neskars. Pavisam cita situācija ir ar Rēzeknes un Daugavpils novadu izveidi. Sākotnēji bija plānots, ka Rēzeknes novadu veidos no Rēzeknes pilsētas un Rēzeknes, Viļānu novadiem, bet Daugavpils novadā apvienos Daugavpils pilsētu, Daugavpils un Ilūkstes novadus. Taču šis priekšlikums tika asi kritizēts un 15.10.2019. Ministru kabineta sēdē tika apstiprināts likumprojekts „Administratīvo teritoriju un apdzīvoto vietu likums”, kurā Rēzeknei un Daugavpilij piešķirts republikas pilsētas administratīvās teritorijas statuss (*Administratīvo teritoriju un apdzīvoto vietu likumprojekts, 2019*). Līdz ar to Latgalē pēc reformas būs 7 novadi un 2 republikas nozīmes pilsētas.

3. Novadu iedzīvotāju profili – darbaspēka migrācija

Lai pamatotu reformas nepieciešamību un tās pozitīvos ieguvumus, VARAM ir izanalizējusi katru novadu un izveidojusi pašvaldību profilus (*Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija, 2020*). Tajos ir apkopoti dati par katras pašvaldības teritorijas attīstības līmeņa indeksu, iedzīvotāju skaitu un tā prognozēm, budžetu, investīcijām, darbaspēka migrāciju, uzņēmējdarbības veicināšanas iespējām, vispārējās izglītības iestādēm, pārvaldību un pakalpojumiem, kā arī pašvaldību sadarbību. Izveidotie profili pamato reformas nepieciešamību - norāda uz katras pašvaldības stiprajām un vājajām pusēm. Veidojot jaunas administratīvās vienības, lai iegūtu maksimāli labvēlīgāku rezultātu iedzīvotājiem, VARAM ir jāņem vērā katras apdzīvotās teritorijas īpatnības.

Raksta autore vairāk pievērsās VARAM apkopotajai informācijai par darbaspēka iekšējo migrāciju (*Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija, 2020*). Par pamatu ņemot VARAM datus, raksta autore izvērtēja katra novada iedzīvotāju darbaspēka migrāciju un izveidoja vienotu attēlu, kurā atspoguļoti šie dati. Attēlā aplūkojama nākamā Preiļu, Ludzas, Balvu, Krāslavas, Rēzeknes un Daugavpils novadu darbaspēka migrācija (Rēzeknes un Daugavpils novadu dati apkopoti pēc sākotnējās reformas idejas, ka Rēzeknes novadā ietilps Rēzeknes pilsēta, Rēzeknes un Viļānu novadi, bet Daugavpils novadā – Daugavpils pilsēta, Daugavpils un Ilūkstes novadi). Attēlā nav iekļauts Līvānu novads, jo to administratīvi teritoriālā reforma neskar, līdz ar to VARAM nav izveidojusi šī novada profilu kā citām pašvaldībām, un nav pieejama līdzvērtīga informācija, ko raksta autore varētu analizēt (1.attēls).

1.attēls. Latgales novadu iedzīvotāju darbaspēka migrācija (autores veidots)

Vislielākais iedzīvotāju īpatsvars, kas strādās novadā, kurā ir deklarēti, būs Daugavpils novadā – 64,5%, un atlikušie 35,5% iedzīvotāju strādās citās administratīvajās teritorijās. Nedaudz mazāks iedzīvotāju īpatsvars – 62,9% Rēzeknes novada iedzīvotāji - strādās savā deklarētajā novadā, bet 37,1% strādās citur. Kā redzams tabulā, vismazākais iedzīvotāju īpatsvars, kas strādās novadā, kurā ir deklarēti, būs Ludzas novadā – 49,4%, bet 50,6% iedzīvotāju strādās citās administratīvajās teritorijās. Jāņem vērā apstākļi, ka VARAM iedzīvotāju darbavietas noteica pēc Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūras (turpmāk - VSAA) sniegtās informācijas. Savukārt VSAA nosaka iedzīvotāju darbavietas pēc uzņēmumu juridiskās adreses, līdz ar to VARAM darbaspēka migrācijas apkopotie dati neatspoguļo patieso ainu. Piemēram, visi veikalu tīkla „Maxima” darbinieki, pēc VSAA sniegtās informācijas, strādā novadā, kurā atrodas uzņēmuma juridiskā adrese - pašreizējā Ķekavas novadā, kas pēc reformas tiks apvienots ar Baldones novadu.

Lai iegūtu citādāku darbaspēka migrācijas atspoguļojumu, raksta autore anketēja Latgales novadu iedzīvotājus. Anketā respondentiem bija jāatbild uz jautājumiem par savu vecumu, dzimumu un dzīvesvietu; vai dzīvo novadā, kurā ir deklarēti; vai strādā/mācās novadā, kurā ir deklarēti; kā vērtē gaidāmo reformu; kā vērtē VARAM izvirzītos reformas mērķus; kā vērtē reformas ietekmi uz dažādam jomām; kā, viņuprāt, reforma viņus ietekmēs u.c. jautājumiem.

56,3% aptaujāto norādīja, ka strādā vai mācās novadā, kurā ir deklarēti. 37,5% norādīja, ka viņu darbvieta/mācību vieta atrodas novadā, kura viņi nav deklarēti, t.i. citā administratīvajā teritorijā. Savukārt 6,3% respondentu atzina, ka nestrādā vai nemācās.

Aptaujā iegūtie dati ir ļoti līdzīgi VARAM apkopotajiem datiem. Iegūtie dati liecina par augstu darbaspēka kustību jeb mobilitāti. Paaugstināts darbaspēka mobilitātes līmenis ir galvenais risinājums, lai panāktu efektīvu darbaspēka sadali, kā arī ekonomiskās attīstības un izaugsmes veicināšanu (Adnan, 2015). Tiek prognozēts, ka indivīdi ar izteiktu iekšējo lokālmīlestību darba vietu meklēs lielākos ģeogrāfiskos apgabalos un migrēs biežāk (Caliendo, Cobb-Clark, Hennecke, Uhendorff, 2019). Ja arī turpmāk attīstītāki būs novadu centri, tad arī darbaspēks plūds uz turieni.

Secinājumi un priekšlikumi

Iepazīstoties ar gaidāmo administratīvi teritoriālo reformu, var secināt, ka tās mērķi un sasniedzamie rezultāti ir īstenojami un vērsti uz iedzīvotāju dzīves kvalitātes uzlabošanu, jo daudzas pašvaldības jau šobrīd neatbilst administratīvo teritoriju un apdzīvoto vietu likumā (*Administratīvo teritoriju un apdzīvoto vietu likums, 2018*) noteiktajiem kritērijiem.

Vienlaikus reformai ir ļoti daudz pretinieku, tajā skaitā arī pašas pašvaldības, kas nevēlas apvienoties dažādu iemeslu dēļ. Kā viens no apvienošanās pretinieku argumentiem tiek minēts apstāklis, ka reforma tiek īstenota „reformas” pēc, un tā notiek tikai mehāniski apvienojot vairākus novadus. Neskatoties uz to, ka VARAM ir izpētījusi katra novada situāciju un apkopojusi to pašvaldību profilos, izvērtējot stiprās un vājās puses, norādot uz vairākiem ieguvumiem, tajā skaitā arī uz vienu no svarīgākajiem ieguvumiem – finansiālo, tomēr ministrija nevar atbildēt uz daudziem iedzīvotājiem svarīgiem jautājumiem.

Izanalizējot VARAM izveidotos novadu profilus un tajos pieejamo informāciju par darbaspēka migrāciju, kā arī autores aptaujas rezultātus, secināms, ka, aptuveni, puse Latgales iedzīvotāju strādā novados, kuros nav deklarēti. Līdz ar to var secināt, ka Latgales iedzīvotāju darbaspēka mobilitāte ir diezgan augsta.

Lai veicinātu iedzīvotāju izpratni par gaidāmo reformu, VARAM vajadzētu izplatīt vairāk informācijas par pašu reformu – konkrēti norādot mērķus, norādot katras jaunās administratīvās vienības iedzīvotāju ieguvumus, neslēpjot arī negatīvos aspektus. Arī pašvaldībām jābūt aktīvākām informācijas izplatīšanā saviem iedzīvotājiem.

Izmantoie avoti un literatūra

1. *Administratīvo teritoriju un apdzīvoto vietu likums* (15.10.2019.). Latvijas Republikas Ministru kabineta tiesību aktu likumprojekts. <http://tap.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40476979&mode=mk&date=2019-10-15>, sk. 07.01.2020.
2. *Administratīvo teritoriju un apdzīvoto vietu likums* (18.12.2008.). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/doc.php?id=185993>, sk.04.01.2020.
3. Adnan, W. (2015). Who Gets to Cross the Border? The Impact of Mobility Restrictions on Labor Flows in the West Bank. *Labour Economics*, 34, pp. 86-99. Retrieved January 8, 2020 from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0927537115000421>
4. Antonescu, D. (2015). Territorial Pact in Context of Europe 2020. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 188, pp. 282-289. Retrieved January 5, 2020 from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042815021886>

5. Balode, L. (2019., 10.apr.). *Administratīvi teritoriālā reforma. Pirmajā modelī – 35 pašvaldības*. <https://lvportals.lv/norises/303416-administrativi-teritoriala-reforma-pirmaja-modeli-35-pasvaldibas-2019>, sk. 04.01.2020.
6. Caliendo, M., Cobb-Clark, D.A., Hennecke, J., Uhlenhorff, J. (2019). Locus of Control and Internal Migration. *Regional Science and Urban Economics*, 79. Retrieved January 12, 2020 from <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0166046218301583>
7. Hansons, A. (2019., 18.jūl.). *Zinātnieki izstrādājuši teritoriju attīstības pārvaldības reformas piedāvājumu*. <https://www.lps.lv/lv/zinas/lps/4913-zinatnieki-izstradajusi-teritoriju-atti-sti-bas-parvaldibas-reformas-piedavajumu>, sk.05.01.2020.
8. Li, S., Gong, L., Pan, S., Luo, F. (2019). Wage and Price Differences, Technology Gap and Labor Flow Dynamics. *Economic Modelling*. Retrieved January 5, 2020 from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0264999318319059>
9. Locāne, V., Peipiņa, I. u.c. (2010). *Reģionu attīstība Latvijā*. E. Vanags (red.). Valsts reģionālās attīstības aģentūra. Rīga: MicroDot. 43 lpp. <http://www.vraa.gov.lv/uploads/petnieciba/RAL-2009-1-2.pdf>, sk. 02.01.2020.
10. Valeriu-Ioan, F., Ristea, A.L., Popescu, C. (2015). Integrated Urban Governance: A New Paradigm of Urban Economy. *Procedia Economics and Finance*, 22, pp. 699-705. Retrieved January 5, 2020 from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2212567115002877>
11. Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija (2020). *Administratīvi teritoriālā reforma*. http://varam.gov.lv/lat/administrativi_teritoriala_reforma/, sk.02.01.2020.
12. Zemgales reģionālā televīzija (2019., 31.okt.). *Ikšķile par novadu reformu sūdzēsies Eiropas līmenī un plāno piketu pie Saeimas*. <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/ikskile-par-novadu-reformu-sudzesies-eiropas-limeni-un-plano-piketu-pie-saeimas.a336932/>, sk.05.01.2020.

Summary

The author of the article examines the forthcoming administratively territorial reform in her work. It was launched in 2019 and is scheduled to be completed in July 2021, when the new deputies will be elected in municipal elections. The topic is topical, as the reform is in full progress and will affect all Latvian citizens to a greater or lesser extent.

The author of the article also studied the objectives and nature of the reform, why it is necessary and what the reform provides for. Although the reform has many opponents, including the municipalities themselves, to oppose the merger, it should be implemented, because at the moment some of the seats do not comply with the law and are often unable to fulfil their direct functions. The author concluded that administratively territorial reform is necessary, its objectives and results to be achieved are realistic and aimed at improving the quality of life of citizens, since many municipalities do not already meet the criteria set out in the Law on Administrative Territories and Residences.

The author studied and compared information on the internal migration of Latgale municipalities' workforce. On the basis of the profiles of local governments established by the Ministry, was analyzed of the aggregated information on internal labour migration, then the author compared the data to her survey results. The results obtained were relatively equal and showed that the labour mobility of Latgale residents is rather high.

INOVĀCIJAS UN INOVĀCIJU LOMA SOCIĀLAJĀ UZŅĒMĒJDARBĪBĀ INNOVATION AND THE ROLE OF INNOVATION IN SOCIAL ENTREPRENEURSHIP

Zanda Poruka

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, zandacielava@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja: *Iveta Dembovska, Mg.oec., lektore*

Abstract. *With the impact of globalization, many different social challenges are emerging that require new methods and tools. Through the use of various innovations through social entrepreneurship, progress is being made in solving these problems. Social enterprises operate in areas such as job integration, the creative industries, the provision of social services, training and integration into society. The aim of the article is to study social innovations in social entrepreneurship in order to draw conclusions and provide an overview of examples of social innovations in Latvia. Novelty is social innovation in social entrepreneurship.*

Keywords: *innovation, social innovation, social entrepreneurship.*

Ievads

Pēdējo desmitgažu laikā vairākām organizācijām, kas pazīstamas kā sociāli uzņēmumi ir bijusi nozīmīga loma risinājumu meklēšanā ieguldījumu sociālās labklājības un dzīves kvalitātes uzlabošanā neaizsargātajām grupām, kuras ir izslēgtas no kapitālistiskās sistēmas dinamikas (*Palacios-Marqués, García, Sánchez, Mari, 2019*). Sociālā uzņēmējdarbība ir piemērota sociālo inovāciju un sociālo vērtību radīšanai, kas pirmkārt paredz konceptuālu sociālo misiju realizāciju (*Dwivedi, Weerawardanab, 2018*). Termins "sociālās inovācijas" ir samērā jauns, bet patiesībā "sociālās inovācijas" kā jauni, radoši, oriģināli sociālo problēmu risinājumi pastāv kopš cilvēces radīšanas brīža. Ļoti bieži, cenšoties rast kādas sociālas problēmas oriģinālus risinājumus, cilvēki (vai organizācijas), kas darbojas kā "sociālie novatori" un / vai "sociālie inovatori", sevi par tādiem neuzskata, viņi pat reizēm neapzinās, ka viņu darbība ir sociāli novatoriska vai sociāli inovatīva. Viņi vienkārši pieiet problēmu risināšanai nedaudz radošāk nekā citi. Mēģinot rast jaunus risinājumus esošajām problēmām, viņi neizvirza nekādus globālus mērķus (*Surikova, 2015*). Diemžēl sociālās inovācijas tiek realizētas ne tik bieži, jo cilvēkiem to īstenošanai trūkst motivācijas, laika, finanšu un citu resursu, savu ideju realizācijai. Tādēļ bieži vien valsts ar tās īstenoto politiku iejaucas, risinot tirgū radušās problēmas un motivējot sabiedrību iesaistīties sociālo inovāciju īstenošanā (*Pol, Ville, 2009*).

Pētījuma laika periods 2000.-2020. gadam.

Pētījuma objekts: sociālās inovācijas.

Pētījuma priekšmets: sociālo inovāciju rašanās iemesli.

Pētījuma hipotēze: sociālās inovācijas ir sociālās uzņēmējdarbības instruments, risinot sociāli jūtīgu mērķa grupu problēmas.

Pētījuma mērķis: Pētīt sociālo inovāciju nozīmi sociālo problēmu risināšanā.

Pētījuma uzdevumi:

- pamatot inovāciju nozīmi sabiedrībā;
- izpētīt un salīdzināt sociālās inovācijas definīcijas dažādu autoru skatījumā;
- apskatīt un analizēt sociālo inovāciju piemērus Latvijā.

Izmantotās pētījumu metodes: teorētiskās literatūras analīze, statistikas datu analīze un zinātnisko rakstu analīze.

Lai panāktu veiksmīgāku rezultātu un veicinātu inovāciju nozīmi, dažādas finanšu organizācijas un fondi dod savu ieguldījumu inovāciju radīšanas procesā. Daudzas institūcijas, piemēram, starptautiskas organizācijas, Pasaules Banka, pasaules klases universitātes, valdības,

valsts aģentūras, privātās korporācijas un uzņēmēju firmas pievērš uzmanību šai parādībai un piešķir resursus sociālajai uzņēmējdarbībai. Šis īpašais sociālajai uzņēmējdarbībai veltītais jautājums no starptautiskā un inovāciju viedokļa ir ļāvis ievērot šo strauji augošo uzņēmējdarbības jomas jomu, liekot lūgt ieguldījumu dokumentiem, kas ietver starpdisciplināru un starpkultūru pieeju (*Chell, Nicolopoulos, Karataş-Özkan, 2010*). Starptautiskā uzmanība arvien vairāk tiek pievērsta sociālajai uzņēmējdarbībai un sociālajiem uzņēmumiem. Tā kā bezpeļņas sociālie projekti rada darba vietas un attīsta attīstībai nepieciešamās iestādes un infrastruktūru, tie var būt ekonomiskās un sociālās attīstības dzinējspēks globālā mērogā (*Hitt, Ireland, Camp, Sexton, 2001*).

Pastāvošās struktūras un nostādnes nespēj atrisināt aktuālās sabiedrības problēmas, tāpēc sociālā inovācija nepieciešama gan nacionālā, gan globālā līmenī (*Ionescu, 2015*). Darba autore apskatīja dažādu autoru piedāvātas sociālo inovāciju definīcijas (1. tabula).

1. tabula

Sociālo inovāciju definīcijas

Autors	Sociālās inovācijas definīcija	Galvenie atslēgas vārdi
1	2	3
E. Pols, S. Ville (<i>Pol, Ville, 2009</i>)	Jaunas idejas, kurām ir potenciāls uzlabot dzīves kvalitāti	Jaunas idejas, kurām ir potenciāls
G. Balamatsija (<i>Balamatsias, 2018</i>)	Aktivitātes, kuru pamatā ir mērķis radīt sociālas vērtības, galvenokārt, veic organizācijas, kuras tendētas uz sociālu mērķu sasniegšanu	Aktivitātes, kuru pamatā ir mērķis radīt sociālas vērtības
J. Hovaldts, D. Domanskis, C. Kaletka (<i>Howaldt, Domanski, Kaletka, 2016</i>)	Jauna domāšanas forma, kas liek domāt par sabiedrības kopējām interesēm un attīstību, kā arī tai vajadzētu kļūt par daļu no jaunas kultūras, lai radītu ievērojamas sociālas pārmaiņas, bet lai to sasniegtu, nepieciešams aktualizēt sociālo darbību iedzīvotāju vidū	Jauna domāšana kas liek domāt par sabiedrības interesēm un attīstību, lai radītu sociālas pārmaiņas
Jauniešu fonds (<i>The Young Foundation, 2012</i>)	Jauni risinājumi (produkti, pakalpojumi, modeļi, tirgi, procesi utt.), kas vienlaikus atbilst sociālajai vajadzībai (efektīvāk nekā esošie risinājumi) un noved pie jaunām vai uzlabotām spējām un attiecībām, kā arī līdzekļu un resursu lietderīgāka pielietojuma	Jauni risinājumi, kas atbilst sociālai vajadzībai kas noved pie jaunām spējām un attiecībām, kā arī resursu lietderīga pielietojuma
L. Atlinais, P. Batta (<i>Altinay, Bhatt, 2013</i>)	Jebkurš jauns risinājums sociālām problēmām un vajadzībām, kas ir labāks kā jau pastāvošās pieejas un risinājumi (efektīvāks, lietderīgāks, ilgtspējīgāks) un, kura radītā vērtība ir attiecināma uz sabiedrību kopumā nevis atsevišķu indivīdu.	Jauns risinājums sociālām problēmām un vajadzībām, kas ir labāks kā pastāvoša pieeja, un kura radītā vērtība attiecināma uz sabiedrību kopumā.
A. Deserti, M. Kleverbeka, F. Rizzo, Dž.Terstriepa (<i>Deserti, et.al., 2015</i>)	Jaunas ideju un dažādu sadarbības formu kombinācijas, kuras pārveido esošo institucionālo kontekstu, veicinot neaizsargāto un atstumto grupu integrāciju un līdzdalību.	Ideju un formu kombinācijas, kuras pārveido institucionālo kontekstu, veicinot neaizsargāto grupu integrāciju un līdzdalību.

1	2	3
L. Līcīte, S. Surikova, G.Grīnberga-Zālīte (<i>Līcīte, Surikova, Grīnberga-Zālīte, 2019</i>)	Labāka, efektīvāka un racionālāka (salīdzinājumā ar esošajiem) aktuālo sociālo problēmu risinājumu izstrāde un ieviešana praksē, radot jaunu sadarbības kultūru un veicinot sociālo progresu sabiedrībā. Šie jaunie risinājumi varētu būt jauni produkti, pakalpojumi, modeļi, procesi, likumi, organizācija, metode, sociālo problēmu risinājumi, prakse utt., kas vienlaikus atbilst sociālajai vajadzībai un noved pie jaunām vai uzlabotām spējām un attiecībām, kā arī līdzekļu un resursu lietderīgāka pielietojuma.	Labāka, efektīvāka un racionālāka aktuālo sociālo problēmu risinājumu izstrāde un ieviešana praksē, kas vienlaikus atbilst sociālajai vajadzībai un noved pie jaunām vai uzlabotām spējām un attiecībām, kā arī līdzekļu un resursu lietderīgāka pielietojuma.

Autore uzsver, ka būtiskākais šajās definīcijās ir tas, ka sociālās inovācijas tiek atzīmētas kā jauni vai uzlaboti risinājumi, ideju un formu kombinācijas sociālo problēmu risināšanā, veicinot neaizsargāto grupu integrāciju sabiedrībā, kas noved pie jaunām vai uzlabotām spējām un attiecībām, kā arī līdzekļu un resursu lietderīgāka pielietojuma kas rada sabiedrisko labumu. Sociālās inovācijas tiek klasificētas vairākās formās, viena no formām balstīta uz sociālo uzņēmējdarbību. Pasaulē pastāv vairākas termina „inovācija” definīcijas, bet visām šīm definīcijām ir viena kopīga iezīme, kas apliecina, ka **inovācija ir process**. Saskaņā ar Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas (turpmāk - OECD) pieņemto definīciju, inovācija tiek iedalīta:

- Produkta inovācija - ietver jaunas vai ievērojami uzlabotas preces vai pakalpojumus. Produkta inovācija nozīmē būtiskus uzlabojumus tehniskajā specifikācijā, dažādās komponentēs un materiālos, pastāvošajās programmatūrās, lietotājdraudzīgumu vai citas funkcionālās īpašības.
- Procesa inovācija - ietver jaunas vai ievērojami uzlabotas ražošanas vai piegādes metodes. Procesa inovācija nozīmē būtiskas izmaiņas tehnoloģijās, iekārtās un/vai programmatūrā.
- Mārketinga inovācija - ietver jaunas mārketinga metodes, t.sk. būtisku izmaiņu veikšanu ne tikai ražojumu dizainā vai iepakojumā, bet arī produktu izplatīšanā, produktu izvietojumā vai izmaiņas cenu politikā.
- Organizatoriskā inovācija - ietver jaunas organizatoriskas metodes uzņēmuma uzņēmējdarbības praksē, darba vietu organizāciju vai ārējās attiecības (*Latvijas Inovācijas portāls, 2020*).

Eiropas Sociālās inovācijas iniciatīvas definīcijā akcentēts tas, ka sociālām inovācijām ir jābūt efektīvākām nekā pastāvošajām pieejām, proti, svarīga ir ne vien novitāte kā tāda, bet arī tās **rezultāti un ietekme** (*Bela, 2018*).

Sociālajām inovācijām tiek nošķirtas trīs dimensijas. Pirmā ietver cilvēku neapmierināto vajadzību apmierināšanu. Otrā attiecināma uz procesiem un pārmaiņām un līdzdalības palielināšanu, īpaši līdz tam izslēgtām grupām. Trešā dimensija paredz, ka sociālās inovācijas var palielināt iesaistīto iespējas, uzlabojot prasmes un pieeju resursiem (*Moulaert, Martinelli, Swyngedouw, Gonzalez, 2005*).

Būtiska loma inovāciju atbalstā ir valstij, ja valsts ar savu rīcībpolitikas palīdzību vai nodrošinot labvēlīgu vidi, tad jātiecas uz to, lai atbalstītās sociālās inovācijas tiešām risinātu sabiedrības problēmas (*Bela, 2018*). Valsts nav vienīgā ieinteresētā puse, kam var būt pozitīva ietekme uz sociālo inovāciju norisi. Būtiska loma var būt arī uzņēmējdarbības sektoram, izmantojot

savus ietekmes resursus, kas galvenokārt ir finansiāli. Šī ietekme var izpausties tiešā veidā, ieguldot privātos resursus konkrētos sociālo inovāciju projektos vai atbalsta iniciatīvās (Bela, 2018). Pārdomātas un sistēmiskas pieejas sociālo inovāciju atbalstam ir balstītas uz stratēģijām vai politikas plānošanas dokumentiem, kas veido ietvaru sasniedzamajiem mērķiem, izmantojamiem instrumentiem, sagaidāmajiem rezultātiem un to izvērtēšanai. Tāpēc veiksmīgāks sociālo inovāciju atbalsts no valsts puses ir atkarīgs no ilgtermiņa plānošanas (Bela, 2018).

Veiksmīgam sociālās inovācijas procesam nozīmīga ir ieinteresēto pušu sadarbība, kuros tiek iesaistītas trīs pušu intereses: valsts, uzņēmēja un sabiedrības. Valsts sektoru veido valsts institūcijas, pašvaldības un starptautiskās starpvaldību organizācijas. Uzņēmējs tiek uzskatīts par privāto sektoru, kas ietver komercsabiedrības un citus subjektus. Sabiedrības sektoru veido nevalstiskās organizācijas, biedrības un valsts iedzīvotāji kopumā.

Lai gan inovācijas būtība visvairāk ir saistīta ar ražošanu, nedrīkst par zemu novērtēt inovācijas lomu kultūras un sociālajā sfērā. Bez tam, ņemot vērā globālo attīstību ietekmējošos faktorus, kā klimata pārmaiņas, iedzīvotāju vidējā vecuma palielināšanos u.c., nav noliedzams fakts, ka nākotnē inovācijas nozīme arvien pieaugs. Uzņēmumi un uzņēmēji ir galvenie inovācijas sistēmas pakalpojumu saņēmēji. Tomēr jāatceras, ka jauninājumi inovācijas procesā bieži tiek radīti sadarbojoties dažādu profilu speciālistiem vai dažādu organizāciju radošiem cilvēkiem. Uzņēmumi inovācijas procesā nevar darboties nošķirti no pārējiem ekonomisko attīstību nodrošinošiem „spēlētājiem”. Arī politiķi un lēmumu pieņēmēji nevar būt izolēti viens no otra vai arī no inovatīviem uzņēmumiem. Inovācijas procesu ietekmē visdažādāko politisko, sociālo vai ekonomisko sfēru pārstāvju savstarpējā sadarbība. Tādēļ inovācijas atbalsta sistēmas tiek veidotas tā, lai veicinātu šo dažādo sektoru efektīvu sadarbību (Latvijas Inovācijas portāls, 2020).

Latvijas Republikas Labklājības ministrijas Sociālo uzņēmumu reģistrā uz 2020.gada 1.aprīli tika reģistrēti 97 sociālie uzņēmumi tajā skaitā 31 uzņēmums nodarbojas ar darba integrāciju; 24 nodarbojas ar izglītošanu; 11 ar kultūras jautājumiem un jautājumiem, kas saistīti ar iekļaujošās sabiedrības jautājumiem; 9 uzņēmumi nodarbojas ar sportu, medicīnu un veselības veicināšanas jautājumiem; 7 uzņēmumi nodarbojas ar sociālo pakalpojumu sniegšanu; 5 uzņēmumi ar atbalsta sniegšanu sociālām riska grupām; 5 uzņēmumi ar vides aizsardzības jautājumiem un 5 uzņēmumi ar citu sociālo problēmu risināšanu (Latvijas Republikas Labklājības ministrija, 2020).

Autore apkopojā informāciju par dažiem uzņēmumiem, kas darbojas sociālo inovāciju jomā (2.tabula).

2.tabula

Sociālo inovāciju piemēri Latvijā

Nosaukums	Statuss	Sociālais mērķis	Sociālā inovācija
1	2	3	4
“BlindArt” http://blindart.lv/lv/	Sociālais uzņēmums	Palīdzēt vājredzīgajiem un neredzīgajiem cilvēkiem radoši integrēties sabiedrībā radot jēgpilnas lietas ar pievienoto vērtību	Izstrādā oriģinālus dizaina un interjera produktus (somas, gleznas, pasaku grāmatas, porcelāna šķīvjus u.c.)
„Humusa komanda” https://www.facebook.com/humusakomanda/	Sociālais uzņēmums	Sekmēt jaunatnācēju iekļaušanos Latvijas sabiedrībā caur nodarbinātību un kultūru apmaiņu ar vietējiem iedzīvotājiem	Nodarbina cilvēkus, kas ieguvuši bēgļa vai alternatīvo statusu Latvijā, ražo un pārdod autentiskus Tuvo Austrumu ēdienus

2.tabulas turpinājums

1	2	3	4
„RigaBrain” https://www.rigabrain.com/	Sociālais uzņēmums	Izglītot cilvēkus par līdzsvarotas smadzeņu darbības saistību ar dzīves kvalitāti, informēt, popularizēt un izmantot inovatīvas metodes smadzeņu darbības uzlabošanai	Uzņēmums rīko izglītojošus pasākumus (lekcijas, sarunu vakarus,) uztur emuāru un organizē unikālus smadzeņu treniņus, kuru laikā tiek veikti smadzeņu viļņu mērījumi. Izveidota atbalsta programma nodrošina neiroloģiski atgriezeniskās saites seansus, it īpaši bērniem, kuri cietuši no vardarbības
„RB Cafe” https://www.facebook.com/RBCafeRiga/	Sociālais uzņēmums	Palīdzēt personām ar invaliditāti integrēties sabiedrībā un darba tirgū	Strādā cilvēki ar invaliditāti, piedāvājot viesiem kūkas, pīrādziņus, kafiju un atspirdzinošos dzērienus, tāpat tiek apkalpoti banketi un pieņemti individuāli pasūtījumi un veiktas piegādes.
„MāruGuns” https://marasskola.lv/maruguns/	Biedrība	Pamatskola-alternatīva valsts izglītības sistēmai Latvijā, uzmanību pievēršot cilvēka psiholoģijai, vērtībām, audzināšanai, dabiskajai izziņai un cilvēka būtības apziņas attīstībai.	Mācību procesā tiek integrēti bērni, kuri dažādu iemeslu dēļ nespēj mācīties skolās ar lielu audzēkņu skaitu – bērni ar pārlietu lielu jūtīgumu, psihosomātiskām izpausmēm, izteiktu līderību vai, gluži pretēji, zemu pašapziņu.

Latvijas sociālo inovāciju piemēri parāda, ka sociālā uzņēmējdarbība risina dažādu mērķa grupu sociālās problēmas, kā personas ar invaliditāti, bērni un jaunieši, bēgļi un personas ar alternatīvo statusu. Pie sociālajām inovācijām var pieskaitīt industriālo dizainu, alternatīvo izglītību, darba integrāciju, darbošanos informāciju tehnoloģiju jomā u.c.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Termins "sociālās inovācijas" ir jauns, sociālie inovatori, kuri risina kādas mērķa grupas problēmas radoši un novatoriski bieži sevi par tādiem neuzskata.
2. Eiropas Sociālās inovācijas iniciatīvās definīcijā akcentēts tas, ka sociālām inovācijām ir jābūt efektīvākām nekā pastāvošajām pieejām, proti, svarīga ir ne vien novitāte kā tāda, bet arī tās rezultāti un ietekme.
3. Veiksmīgam sociālās inovācijas procesam nozīmīga ir ieinteresēto pušu sadarbība, kuros tiek iesaistītas trīs pušu intereses: valsts, uzņēmēja un sabiedrības.

4. Būtiska loma inovāciju atbalstā ir valstij, valsts ar savu rīcībpolitikas palīdzību vai nodrošinot labvēlīgu vidi sociālo inovāciju attīstībai.
5. Sociālās inovācijas var sekmēt ar dažādiem finansiāliem stimuliem, kā, piemēram, konkursu organizēšanu ar naudas balvām vai grantu piešķiršanu.
6. Zināšanas par inovācijām un to vadību, kā arī iekšējo un ārējo resursu apzināšana un veidošana ieņem būtisku un neatņemamu lomu sociālās uzņēmējdarbībā un tās attīstībā.
7. Latvijas Republikas Labklājības Ministrijas Sociālo pakalpojumu departamentam veikt sociālo uzņēmumu aptauju un analīzi, ar mērķi identificēt inovācijas un to pielietojumu sociālo problēmu risināšanā.
8. Latvijas Investīciju attīstības aģentūrai sadarbībā ar Latvijas finanšu atbalsta instrumentu ALTUM sekmēt sociālo inovāciju atbalsta programmu īstenošanu sociālajiem uzņēmumiem.
9. Sociālo uzņēmumu apvienībai atspoguļot un popularizēt sociālo inovāciju piemērus Latvijā.

Izmantotie avoti un literatūra

1. Altinay, L., Bhatt, P. (2013). How Social Capital Is Leveraged in Social Innovations Under Resource Constraints? *Management Decision*, 51 (9), pp. 1772 – 1792. Retrieved February, 7, 2020 from <http://www.emeraldinsight.com/doi/abs/10.1108/MD-01-2013-0041>
2. Balamatsias, G. (2018). *8 popular social innovation definitions*. Retrieved January, 29, 2020 from <http://www.socialinnovationacademy.eu/8-popular-social-innovation-definitions/>
3. Bela, B. (2018). *Ilgspējīga attīstība un sociālās inovācijas*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 240 lpp. http://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/45405/sustinno_gramata_C.pdf?sequence=1, sk.07.02.2020.
4. Chell, E., Nicolopoulos, K., Karataş-Özkan, M. (2010). Innovation for Social Enterprise: Interdisciplinary and Cultural Perspectives. *Entrepreneurship & Regional Development*, 22 (6), pp. 485–493. Retrieved January 23, 2020 from <http://modir3-3.ir/article-english/article66.pdf>
5. Deserti, A., Kleverbeck, M., Rizzo, F., Terstriep, J. (2015). *Comparative Report on Social Innovation Across Europe*. Retrieved February 19, 2020 from http://www.simpact-project.eu/publications/reports/SIMPACT_D32.pdf
6. Dwivedi, A., Weerawardanab, J. (2018). Conceptualizing and Operationalizing the Social Entrepreneurship Construct. *Journal of Business Research*, vol. 86, pp. 32-40. Retrieved 23.03.2019 from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0148296318300535>
7. Hitt, M.A., Ireland, D.R., Camp, M.S., Sexton, D.L. (2001). Strategic Entrepreneurship: Entrepreneurial Strategies for Wealth Creation. *Strategic Management*, 22 (6-7), pp. 479–491. Retrieved 25.01.2020 from <https://doi.org/10.1002/smj.196>
8. Howaldt, J., Domanski, D., Kaletka, C. (2016). Social Innovation: Towards a New Innovation Paradigm. *Revista de Administração Mackenzie*, 17 (6), pp. 20-44. Retrieved January 26, 2020 from <http://web.a.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=13&sid=d1f849cd-9cd4-4fe0-a885-66534658ac44%40sdc-v-sessmgr01>
9. Ionescu, I. (2015). About the conceptualization of social innovation. *Theoretical & Applied Economics*, 22 (3), pp. 53-62. Retrieved March 25, 2020 from <http://store.ectap.ro/articole/1109.pdf>
10. Latvijas Inovācijas portāls (2020). *Inovācijas atbalsts*. <https://innovation.lv/inovācijas-politika/>, sk.10.02.2020.
11. Latvijas Republikas Labklājības ministrija (2020). *Sociālo uzņēmumu reģistrs*. <http://www.lm.gov.lv/lv/es-finansejums/lm-istenotie-projekti/aktualie-projekti/esf-projekts-atbalsts-socialajai-uznemejdarbibai/socialo-uznemumu-registrs>, sk. 01.04.2020.
12. Līcīte, L., Surikova, S., Grīnberga-Zālīte, G. (2019). *Sociālās inovācijas būtība un izaicinājumi sociālās inovācijas pētniecībā*. Rīga: RTU Izdevniecība, 20.-27. <https://doi.org/10.7250/9789934222290.01>, sk. 25.02.2020.
13. Moulaert, F., Martinelli, F., Swyngedouw, E., & Gonzalez, S. (2005). Towards Alternative Model(S) of Local Innovation. *Urban Studies*, 42 (11), pp. 1969-1990. Retrieved January 16, 2020 from <https://journals.sagepub.com/doi/10.1080/00420980500279893.sk.07.02.2020>
14. Palacios-Marqués, D., García, M.G., Sánchez, M.M., Mari, M.P.A. (2019). Social Entrepreneurship and Organizational Performance: A Study of the Mediating Role of Distinctive Competencies in Marketing. *Journal of Business Research*, 101, pp. 426-432. Retrieved 25.03.2019 from <https://www.journals.elsevier.com/journal-of-business-research>

15. Pol, E., Ville, S. (2009). Social Innovation: Buzz Word or Enduring Term? *The Journal of Socio-Economics*, 38 (6), pp. 878-885. Retrieved January 16, 2020 from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1053535709000249?via%3Dihub>
16. Surikova, S. (14.10.2015.). Sociālās inovācijas: Veco problēmu jaunie risinājumi sociālajā sfērā. https://www.pzi.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/projekti/pzi/EKOSOC_LV/Surikova_popularzin_raksts_SI.pdf, sk.18.01.2020.
17. The Young Foundation (2012). *Social Innovation Overview: A deliverable of the project: "The theoretical, empirical and policy foundations for building social innovation in Europe" (TEPSIE), European Commission – 7th Framework Programme*. Brussels: European Commission, DG Research. Retrieved February 25, 2020 from <http://www.tepsie.eu/images/documents/TEPSIE.D1.1.Report.DefiningSocialInnovation.Part%201%20-%20defining%20social%20innovation.pdf>

Summary

In recent decades, a number of organizations known as social enterprises have played an important role in tackling social problems and improving the quality of life for vulnerable groups who are excluded from society. Social entrepreneurship is suitable for the creation of social innovations and social values, which envisage the implementation of conceptual social missions and the realization of social innovations. The term "social innovation" is relatively new, but in reality "social innovation" has existed as new, creative, original solutions to social problems since the creation of humanity. Summarizing the definitions of social innovation from the point of view of different authors, it is defined as new or improved solutions, combinations of ideas and forms in solving social problems, promoting the integration of vulnerable groups into society leading to new or improved abilities and relationships and more efficient use of tools and resources. There are several definitions of the term 'innovation' in the world, but all of these definitions have one thing in common, which is that innovation is a process. According to the definition adopted by the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD), innovation is divided into: product innovation; process innovation; marketing innovation; organizational innovation. The state and its policies and the cooperation of stakeholders - the state, entrepreneurs and society - play an important role in supporting innovation.

As of 1 April 2020, 97 social enterprises were registered in the Register of Social Enterprises of the Ministry of Welfare of the Republic of Latvia, including 31 enterprises engaged in labor integration; 24 are engaged in education; 11 with cultural issues and issues related to inclusive society issues; 9 companies deal with sports, medicine and health promotion issues; 7 companies are engaged in the provision of social services; 5 companies with support for social risk groups; 5 companies with environmental issues and 5 companies with other social problems. Examples of Latvian social enterprises show that social innovations can include industrial design, alternative education, work integration, information technology activities, etc.

INFORMĀCIJU TEHNOLOĢIJU UZŅĒMUMI LATVIJĀ INFORMATION TECHNOLOGY COMPANIES IN LATVIA

Gita Salmane

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, gita.salmane@gmail.com, Rēzekne, Latvija

Sandra Ežmale

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, Dr. oec. docente, vadošā pētniece, sandra.ezmale@gmail.com,
Rēzekne, Latvija

Abstract. *The Information Technology (ICT) sector is one of the fastest growing sectors in Latvia. The leading enterprises of the information technology (IT) sector in Latvia are analysed in the paper providing as well an insight into main financial results of these enterprises in 2017- 2018. The aim of the study is to describe the changes in financial performance of the leading companies in the information technology sector in Latvia in 2017-2018, by examining the case of Tieto Latvia. The authors defined following tasks: (1) to describe the key financial indicators of leading companies in the IT sector for 2017 and 2018; (2) describe the main indicators and services of the global financial services centre of Tieto Latvia. The article contains a novelty, as it describes the first global financial services center in Latvia. Methods used - data analysis, deductive and inductive method, comparative analysis.*

Keywords: *global financial service centre, industry of information technology, number of employees, profitability, turnover.*

Ievads

Informācijas un komunikācijas tehnoloģijas (turpmāk - IKT) nozare ir viena no visstraujāk augošajām tautsaimniecības nozarēm. To apliecina gan pieaugošais IKT uzņēmumu skaits, gan arī nozares uzņēmumu finanšu rādītāji. Balstoties uz LR Valsts ieņēmumu dienesta sniegto informāciju par uzņēmumu veiktajiem nodokļu maksājumiem valsts kopbudžetā, kopš 2014.gada IKT nozares nodokļu maksājumu apjoms palielinājies par 73,97%. 2018.gadā darbinieku skaits nozarē jau pārsniedzis 30 tūkstošus, kas 2018.gadā veido 5,6% no kopējā nodarbināto skaita Latvijā reģistrētajos uzņēmumos. Vispildītāk nozares izaugsme iezīmējas, analizējot darbinieku skaita pieaugumu – kopš 2014.gada tas audzis par 44,23% (*Firmas.lv, 2019*). Informācijas un komunikācijas pakalpojumu pievienotā vērtība faktiskajās cenās 2018.gadā jau trešo gadu pēc kārtas pārsniedz 1 miljardu eiro, bet salīdzināmajās cenās tas noticis pirmo reizi (*LR Centrālā statistikas pārvalde, 2019*).

Rakstā ir analizēti IKT nozares rādītāji kopumā, kā arī atsevišķu IKT uzņēmumu sniegums, kā arī uz viena uzņēmuma piemēra analizēta globālā finanšu pakalpojumu centra darbība, kas ir inovatīvs pakalpojums, kas arvien vairāk tiek ieviests finanšu pakalpojumu jomā. Globālie finanšu pakalpojumu centri kļūts par arvien aktuālāku pakalpojumu Latvijā, kas spēj nodrošināt globālu uzņēmumu finanšu plūsmu visā pasaulē, piedāvājot plašu pakalpojumu spektru saviem klientiem. Lai gan šī nozare veido 1,9 % (*Zvejnieks, 2019*) no iekšzemes kopprodukta Latvijā un gandrīz 2% no eksporta par to ir maz pētījumu.

Pētījuma mērķis ir raksturot informāciju tehnoloģiju nozares vadošo uzņēmumu Latvijā finanšu rādītāju izmaiņas 2017.-2018.gadā, detalizētāk analizējot SIA Tieto Latvija piemēru. Mērķa sasniegšanai tika izvirzīti šādi uzdevumi:

- 1) analizēt galvenos informācijas tehnoloģiju nozares vadošo uzņēmumu finanšu rādītājus par 2017.gadu un 2018.gadu;
- 2) raksturot SIA Tieto Latvija rādītājus un globālā finanšu pakalpojumu centra pakalpojumus. Izmantotās metodes - datu analīze, deduktīvā un induktīvā metode, salīdzinošā analīze.

Informāciju tehnoloģiju nozares vadošie uzņēmumi Latvijā

Kopumā informācijas tehnoloģiju (turpmāk - IT) nozares uzņēmumu skaits 2018.gadā salīdzinājumā ar 2017.gadu ir pieaudzis par 33 uzņēmumiem sasniedzot kopējo skaitu 537 (1. tabula), kas ir noticis, pateicoties IT programmatūras izstrādes uzņēmumu pieaugumam, tādējādi palielinot kopējo IT nozares uzņēmumu apgrozījumu par 16%. 2018.gadā. Jāatzīmē, ka nozares uzņēmumu vidējā rentabilitāte ir pieaugusi līdz pat 11% 2018.gadā, salīdzinot ar 6% 2017.gadā, kas norāda uz pieauguma tendenci. Ņemot vērā pieaugumu IT nozares uzņēmumu apgrozījumā, to skaitā un rentabilitātē, var secināt, ka nozares kapacitāte nav sasniegusi tās maksimumu un tai ir potenciāls augt arī nākamajos gados. Kā arī straujākais rentabilitātes pieaugums arī novērojams IT izstrādes uzņēmumos (18% pieaugums), kamēr datortehnikas uzņēmumu rentabilitāte vidēji pieaugusi par 1% 2018.gadā salīdzinājumā ar 2017.gadu. Jāatzīmē, ka viens no nozares bremsējošajiem faktoriem ir kvalificēta darbaspēka pietiekamība jau 20 gadu garumā un tam vēl joprojām nav rasts efektīvs risinājums, kā dēļ nozares potenciāls netiek izmantots pilnībā.

1.tabula

IT virsnozare skaitļos 2017. un 2018.gadā (*Firmas.lv, 2018; Firmas.lv, 2019*)

IT virsnozare	gads	uzņēm. sk.	NA, tEUR	NA izmaiņas, %	Peļņa, tEUR	Rentab., %	Darbin. sk.	Nodokļi (VID dati)	
								Kopā, tEUR	VSAOI uz 1 darbin. tEUR
Datortehnika	2018	92	763 434	13	15 139	2	1 002	20 197	5
	2017	91	687 077	-9	6 647	1	987	20 731	5
IT, programizstrāde	2018	445	1 158 700	19	205 260	18	13 966	198 963	7
	2017	413	969 004	21	98 745	10	12 330	171 219	7
Kopā	2018	537	1 922 134	16	220 399	11	14 968	219 160	7
	2017	504	1 656 080	6	105 392	6	13 317	191 950	6,5

Pamatojoties uz 2.tabulas datiem, IT TOP 10 apvieno uzņēmumus, kuru darbības joma ir datortehnikas vairumtirdzniecība, IT un programmatūra.

2.tabula

IT nozares uzņēmumu TOP10 2018.gadā (*Firmas.lv, 2018; Firmas.lv, 2019*)

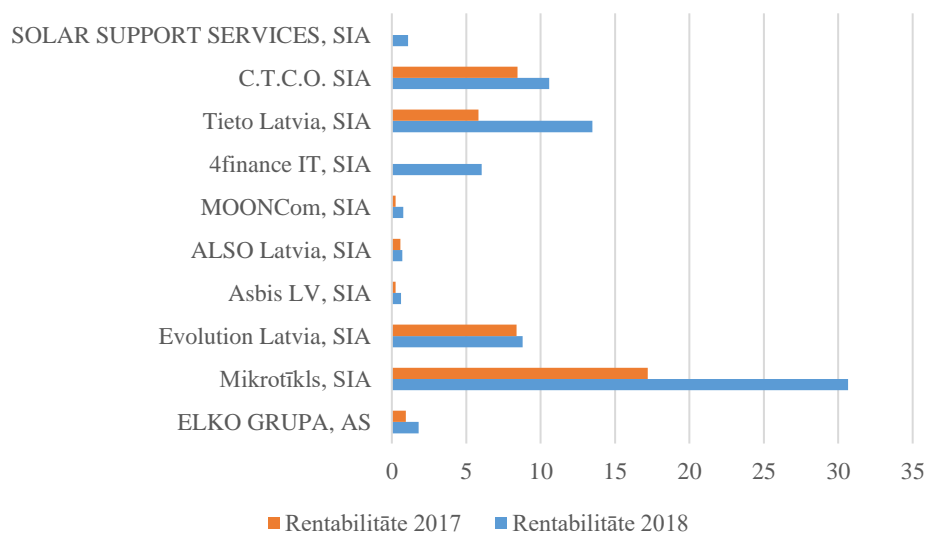
N.p.k.	Nosaukums	Darbības joma	NA, tEUR	NA izmaiņas, pret 2017, %	Rentab., %	Darbin. Sk.
1	ELKO GRUPA AS	Datortehnikas vairumtirdzniecība	424 915	-2.65	1.80	254
2	Mikrotīkls, SIA	IT, informācijas tehnoloģijas	258 711	2.82	30.67	251
3	Evolution Latvia, SIA	IT, informācijas tehnoloģijas	89 012	21.07	8.78	3 560
4	ASBIS BALTICS, SIA	Datortehnikas vairumtirdzniecība	79 616	3 reizes	0.62	26
5	ALSO Latvia, SIA	Datortehnikas vairumtirdzniecība	70 634	17.32	0.71	72
6	MoonCom, SIA	Datortehnikas vairumtirdzniecība	62 115	57.00	0.77	9
7	4finance IT, SIA	IT, informācijas tehnoloģijas	47 756	4.09	6.03	218
8	Tieto Latvia, SIA	Programmatūra	40 903	10.07	13.47	718
9	C.T.C.O, SIA	Programmatūra	28 547	14.22	10.57	452
10	SOLAR SUPPORT SERVICES, SIA	Programmatūra	27 455	3 reizes	1.09	2

Pirmās divas vietas vismaz 3 gadus pēc kārtas nemainīgas un tās ieņem ELKO Grupa SIA (datortehnikas vairumtirdzniecība) un Mikrotīkls SIA (IT), nodrošinot būtiski augstākus apgrozījumus ka pārējie IT nozares spēlētāji. Salīdzinot ar 2017.gadu TOP pakāpies ir Evolution

Latvia SIA un ieņem 3. vietu. Savukārt lielākais IT programmatūras uzņēmums ir Tieto Latvia SIA, kas ieņem 8.vietu pēc apgrozījuma 2018.gadā, sasniedzot 40 miljonus eiro apgrozījumu (2017.gadā- 37 milj. eiro), kas bija par 10.07 % vairāk nekā 2017.gadā (pretēji 5,6% samazinājumam 2017.gadā salīdzinājumā ar 2016.gadu), kas nozīmē, ka Tieto Latvia apgrozījuma ziņā pārspēja 2016.gada rezultātu par ~1%. Jāatzīmē, ka uzņēmuma rentabilitāte 2018.gadā bija augstāka (13.47%) nekā vidēji nozarē, kas sastādīja 11%, kas norāda uz to, ka uzņēmums koncentrējies vairāk uz rentabilitātes nekā apgrozījuma audzēšanu. Tieto Latvia SIA izaugsmi lielā mērā ietekmēja stratēģijas maiņa, pievēršoties projektiem privātajā sektorā, kā arī Cards Suite jeb maksājumu karšu izsniegšanas, iegūšanas, maršrutēšanas un klīringa risinājumu dzīves cikla pārvaldības pārdošanas apjoma pieaugums ārvalstīs (LIKTA, 2019).

Neskatoties uz apgrozījuma pieaugumu Tieto Latvia zaudēja savu pozīciju TOP10, noslīdot uz leju par 2 vietām. Kā iemeslu iepriekšminētajām izmaiņām var minēt to, ka uzņēmums 4Finance pirmo gadu ir iekļauts TOP10 un ieguvis 7. vietu, kā arī ASBIS LV pakāpās no 8. vietas 2017.gadā uz 4.vietu 2018.gadā, izstumjot MoonCom no 5.vietas uz 6.vietu. Jāatzīmē, ka 2 uzņēmumu - SOLAR SUPPORT SERVICES un 4Finance IT apgrozījuma dati par 2017.gadu nav brīvi pieejami publiskajā vidē. Atliek vienīgi secināt, ka to izaugsme ir bijusi pietiekami strauja, lai iekļūta TOP10 2018.gadā, kamēr 2017.gadā šie uzņēmumi nav pieminēti.

1.attēlā ir atspoguļota TOP10 iekļauto uzņēmumu rentabilitāte, no kura var secināt, ka ar visaugstāko rentabilitāti joprojām strādā Mikrotīkls SIA, savukārt Tieto Latvia ir 2.vietā, savukārt 3.vietā- Evolution Latvia.

1. attēls. TOP10 iekļauto uzņēmumu rentabilitāte 2017. un 2018.gadā
(Firmas.lv, 2018; Firmas.lv, 2019)

Jāatzīmē, ka Tieto Latvia SIA izdevies būtiski kāpināt rentabilitāti salīdzinot ar iepriekšējo gadu, kas apliecina stabilitāti un zemo jūtību pret tirgus svārstībām. Savukārt ELKO Grupa līdz šim ir noturējies līdera pozīciju TOP10, gan ar vislielāko apgrozījumu, gan augstāko rentabilitāti vairumtirgotāju vidū. Ir redzams, ka pārējo IT vairumtirgotāju rentabilitāte ir būtiski zemāka, kas var liecināt par to augsto jūtīgumu uz izmaiņām tirgū, gan attiecībā uz cenu izmaiņām un apgrozījuma kritumu.

SIA Tieto Latvia joprojām saglabā 1. vietu kā lielākais uzņēmums pēc apgrozījuma IT programmatūras nozarē, veidojot 11% no kopējā apgrozījuma 2018.gadā.

Pārējiem nozares uzņēmumiem ir būtiski zemāks apgrozījums un peļņas rentabilitātes rādītāji. Līdz ar to var secināt, ka Tieto rentabilitāte ir pieņemama, salīdzinot to ar pārējiem nozares uzņēmumiem, kuru rentabilitāte ir būtiski zemāka. Augstākminētais fakts var liecināt par to, ka negatīvu tirgus izmaiņu rezultātā IT uzņēmumu TOP 10 sastāvs un struktūra var piedzīvot būtiskas pārmaiņas.

SIA Tieto Latvia globālā un finanšu pakalpojumu centra pakalpojumu raksturojums

SIA Tieto Latvia ir vadošais IT pakalpojumu uzņēmums Ziemeļeiropā, kas sniedz pilna cikla IT pakalpojumus un piedāvā globālu produktu izstrādi uzņēmumiem komunikāciju un iegulto tehnoloģiju jomā. Izmantojot padziļinātas daudznozaru zināšanas, vīziju par nākotnes tehnoloģiju attīstību un inovatīvu domāšanu, SIA Tieto Latvia aktīvi cenšas iedvesmot un iesaistīt savus klientus, lai rastu jaunus biznesa attīstības veidus.

Balstoties uz informāciju publicētu 2017.gadā SIA Tieto Latvia maksājumu un karšu risinājumu programmatūru lietoja vairāk nekā 500 finanšu institūcijas 33 pasaules valstīs, savukārt tirgus analītiķi Latvijas speciālistu izstrādāto produktu novērtējuši kā vienu no vadošajiem pasaulē (*Lapiņa, 2017*).

Savukārt, pamatojoties uz jaunāko informāciju to skaits ir pieaudzis un maksājumi risinājumi tiek nodrošināti vairāk kā 60 valstīs, ne par velti tirgus analītiķi to novērtējuši kā vienu no vadošajiem produktiem pasaulē.

2020.gada janvārī informācijas tehnoloģiju korporācijas “Tieto” un “Evry” paziņoja par globālu apvienošanās uzsākšanu. Šim procesam noslēdzoties, "TietoEVERY Latvia", kļūs ne tikai par vienu no lielākajiem informācijas tehnoloģiju uzņēmumiem Latvijā, sniedzot pakalpojumus gan vietējā tirgū, gan starptautiski, bet arī par vadošo digitālo pakalpojumu un programmatūras produktu uzņēmumu Ziemeļvalstīs ar spēcīgu vietējo klātbūtni Zviedrijas, Norvēģijas un Somijas tirgos un globālām iespējām (*Atlāce-Bitsere, 2020*).

TietoEVERY darbības modelis un plāns ir izstrādes procesā un pilnībā nav ieviests, līdz ar to autore raksturo SIA Tieto Latvia sasniegumus, kas ir jauna apvienota uzņēmuma pamatā.

Līdz šim SIA Tieto Latvia fokusā bija vairāki darbības virzieni tādi, kā:

- klientu vajadzībām atbilstošu informācijas sistēmu izveide, ieviešana, uzturēšana un integrācija. Vadības informācijas un lēmumu atbalsta sistēmu izstrāde. Dokumentu pārvaldības un darba plūsmu vadības sistēmu izstrāde;
- maksājumu karšu datu apstrādes sistēma (Card Suite) izstrāde, kas paredzēta maksājumu karšu izdošanai, pieņemšanai apstrādei, e-komercijai, terminālu tīkla uzturēšanai, riska vadībai, lojalitātes risinājumiem un atskaišu veidošanai. Ietver arī maksājumu karšu sistēmu integrāciju, konsultācijas un apmācību;
- uzņēmumu resursu plānošanas sistēmas Oracle E-Business Suite, norēķinu sistēmas Oracle Utilities biling un citu gatavu programmatūras pakešu (trešās puses risinājumu) ieviešana, integrācija un uzturēšana;
- standartprogrammatūras (Oracle, IBM/Lotus, SAP, IFS) produktu izplatīšana un konsultācijas;
- finanšu un citu atbalsta funkciju pakalpojumu sniegšana Tieto korporācijas struktūrvienībām (*SIA Tieto Latvia, 2020*).

Uzņēmums plāno turpināt attīstību, jo pašreizējā ienākumu bāze ir stabila, turklāt zināšanas un pieredze, kā arī veiktie pasākumi Cards Suite attīstībā paver labas iespējas karšu maksājumu jomā. Sabiedrība veic aktīvu SAP, IFS un Microsoft produktu piedāvājumu attīstību, kas ļaus paplašināt tā biznesa daļu Latvijā. Uzņēmums plāno aktīvi piedāvāt mātes kompānijā izstrādātus inovatīvus risinājumus, kas pielāgoti Latvijas klientu vajadzībām (*SIA Tieto Latvia, 2020*).

2019.gadā vadība paredz nelielu ražošanas apjoma pieaugumu kā pārskata gadā un tādu pašu vai nedaudz zemāku rentabilitātes līmeni, un tai pat laikā turpināsies būtiski ieguldījumi produkta attīstībā, no kā atdeve būs sagaidāma nākamajos gados (*SIA Tieto Latvia, 2020*).

Tas rezultātā uzņēmums kļūs par vadošo digitālo pārveidojumu nodrošinātāju Ziemeļvalstīs, turpinot ieguldījumus darbinieku kompetenču celšanā, jaunākajās tehnoloģijās, piemēram, robotikā, mākonī un mākslīgajā intelektā.

SIA Tieto Latvia Globālais finanšu pakalpojumu centrs (Global Shared Service Center jeb GSSC), kas atrodas Rīgā, specializējas finanšu un grāmatvedības pakalpojumu sniegšanā Tieto korporācijas uzņēmumiem. Tas ir viens no pirmajiem Latvijā izveidotajiem profesionālajiem ārpalpojumu centriem. Kopš Centra darbības sākuma 2005.gadā, biznesa vienība ir izaugusi no 2 darbiniekiem līdz teju 200 darbinieku kolektīvam, kas gadā vidēji nodrošina vairāk kā 400 000 rēķinu apstrādi, finanšu un vadības grāmatvedības uzskaiti, kontroli un analīzi Tieto korporācijas uzņēmumiem gandrīz 20 valstīs (*Tanne, 2019*).

Uzņēmums daudz uzmanības pievērš darbinieku kvalifikācijas attīstībai. Tieto Latvia ir ieguvis “Association of Chartered Certified Accountants (ACCA) Approved Employer - Trainee Development, Platinum” - starptautiski atzītu un prestižu statusu, kas apliecina SIA Tieto Latvia atbilstību ACCA augstajām prasībām un spējai nodrošināt nepārtrauktu kompetenču un profesionālo iemaņu attīstību Centra darbiniekiem. Globālajā finanšu pakalpojumu centrā strādā vairāk kā 10 ACCA organizācijas biedru un vairāk kā 20 ACCA studentu.

Globālais finanšu pakalpojumu centrs pakalpojumi galvenokārt sevī ietver:

- finanšu un to procesu modelēšana un pārvaldība un attīstīšana, projektu vadīšana;
- finanšu plānošana & analīze;
- pamatdatu uzturēšana;
- pilna cikla grāmatvedība;
- adhoc ziņojumu sagatavošana;
- finanšu kontrole - finanšu rezultātu analīze, piegādātāju un pircēju atbalsts finanšu jautājumos.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Informācijas un komunikācijas tehnoloģijas (IKT) nozare ir viena no visstraujāk augošajām tautsaimniecības nozarēm. To apliecina gan nozares uzņēmumu finanšu rādītāji gan pieaugošais IKT uzņēmumu skaits sasniedzot 537 2018.gadā, tādejādi, veicinot IT nozares uzņēmumu apgrozījumu pieaugumu 2018.gadā par 16%, kas norāda uz nozares potenciālu iespējas, gan darba devējiem, gan ņēmējiem.
2. Kopumā ņemot vērā pieauguma tendenci IT nozares uzņēmumu apgrozījumā, to skaitā un rentabilitātē, var secināt, ka nozares kapacitāte nav sasniegusi tās maksimumu un tai ir potenciāls augt arī nākamajos gados, īpaši IT izstrādes uzņēmumos, ja globāli tirgus nosacījumi nemainīsies, līdz ar to tirgus spēlētājiem iespēju robežās ir jāaudzē kapacitāte un jāveic ieguldījumi, lai apgūtu līdz šim neizmantotās iespējas tirgū. Straujāku uzņēmumu attīstību šobrīd kavē būtisks kvalificētu IT speciālistu trūkums. Lai veicinātu straujāku darbaspēka pieplūdumu nozarē, būtu ieteicams, darba devējiem aktīvāk piedāvāt attālinātā darba iespējas, kas veicinātu lielāku interesi darbaspējīgā vecuma cilvēkiem reģionos iegūt nepieciešamo izglītību un strādāt IT nozarē.
3. Jāpiebilst, ka Top 10 iekļauto uzņēmumu rentabilitāte ir ļoti atšķirīga pat vienā darbības jomā strādājošajiem uzņēmumiem, kas liecina par atšķirīgo pieeju finanšu vadībā, respektīvi, vai mērķis ir audzēt apgrozījumu, vai rentabilitāti, un attiecīgi to spēja reaģēt uz straujām tirgus izmaiņām ir atšķirīga. Ilgtermiņā pozīcijas spēš noturēt uzņēmumi ar pārdomātu finanšu vadību,

līdz ar to uzņēmumiem būtu jāizvērtē esošā finanšu vadība, ņemot vērā pastāvošos tirgus riskus nākotnē, lai veiksmīgi pārvarētu tirgus svārstības un saglabātu vietu tirgū un veiksmīgi attīstītos, kāpinot apjomus.

4. Tieto Latvia, sasniedzot 40 milj. EUR apgrozījumu 2018.gadā ieņēma 1.vietu kā lielākais uzņēmums IT programmatūras nozarē un 10. vietu datortehnikas nozarē, uzrādot augstāku rentabilitāte (13.47%) nekā vidēji nozarē (11%). Šobrīd noris IT korporāciju “Tieto” un “Evry” globāla apvienošanās, pēc kuras sagaidāms, ka "TietoEVRY Latvia", kļūs ne tikai par vienu no lielākajiem IT uzņēmumiem Latvijā, bet gan arī par vadošo digitālo pakalpojumu un programmatūras produktu uzņēmumu Ziemeļvalstīs. Lai apvienošanās noritētu sekmīgāk un nebūtu jāpieredz būtisks apgrozījuma un kvalitātes kritums, jāizvērtē potenciālā sinerģija pēc uzņēmumu apvienošanās, lai laicīgi novirzītu nepieciešamos resursus gan attīstības potenciāla virzienā.
5. Tieto Latvija ir izveidots Globālais un finanšu pakalpojumu centrs Rīgā, kas specializējas finanšu un grāmatvedības pakalpojumu sniegšanā Tieto korporācijas uzņēmumiem 29 valstīs. Tas ir viens no pirmajiem Latvijā izveidotajiem profesionālajiem ārpakalpojumu centriem, kurš nodrošina plašu pakalpojumu spektru-finanšu uzskaites, kontrole, analīze un plānošana.

Izmantotie avoti un literatūra

1. Atlāce-Bistere, Z. (15.01.2020). *Tieto un Evry apvienojas vienā uzņēmumā*. <https://www.db.lv/zinas/tieto-un-evry-apvienojas-viena-uznemuma-494358>, sk. 14.04.2020.
2. Firmas.lv (26.10.2018). *Latvijas biznesa gada pārskats 2018*, 103 lpp. https://issuu.com/firmaslv/docs/lbgp_2018, sk. 16.04.2020.
3. Firmas.lv (06.11.2019). *Latvijas biznesa gada pārskats 2019*, 101lpp. https://issuu.com/firmaslv/docs/lbgp_2019, sk. 16.04.2020.
4. Lapiņa, R. (09.10.2017). *Tieto Latvia izmaiņas vadībā*. <https://www.db.lv/zinas/tieto-latvia-izmainas-vadiba-467435>, sk. 19.04.2020.
5. LIKTA (2019). *IKT nozare strauji attīstās*. <https://likta.lv/ikt-nozare-strauji-attistas/>, sk.12.04.2020.
6. LR Centrālā statistikas pārvalde (28.02.2019). *IKP pieaugums 2018. gadā 4,8 % un 4. ceturksnī 5,1 %*. <https://www.csb.gov.lv/lv/statistika/statistikas-temas/ekonomika/ikp/meklet-tema/2538-iekaszemes-kopprodukts-2018-gada>, sk. 15.04.2020.
7. Tanne, I. (2019). *Globālais finanšu pakalpojumu centrs*. <https://www.tieto.com/lv/ko-mes-daram/GSSC/>, sk. 19.04.2020.
8. Zvejnieks, O. (08.11.2019). *Strauji augoši, bet maz zināmi- nozare, kas veido 1,9% no IKP*. <https://www.la.lv/strauji-augosi-bet-nezinami>, sk. 12.04.2020.
9. SIA Tieto Latvia (2019). *Gada pārskats*.

Summary

The Information Technology (ICT) sector is one of the fastest growing sectors in Latvia which growth is also expected in future since the demand continue to grow faster than supply indicating that industry's capacity is not fully utilized now. The trend is represented by following indicator's, namely tax payments had increased by 73.97% since 2014 while employees increased by 44,23% in respective period reaching 30 000 employees in IT sector in 2018. The industry development also was facilitated by increase in number of enterprises by 33 or 6% in 2018 comparing to prior year and reaching total level of 537. Thanks to both the increase in number of enterprises and turnover generated by already operating companies in IT by 16% in 2018 or almost 3 times more the in 2017 vs 2016 as well as increase in profitability level by 11% in 2018 comparing to 6% in 2017 which is almost 2 times more. The further IT sector development is also partly dependent on the availability of qualified IT specialists which could be as deterrent for sharper industry development in the future.

It should be noted that top 3 enterprises keeping their position for second year in the row generates at least 40% of total industry revenues indicating high dependency on some market players, namely Elko group AS (wholesale of hardware), Mikrotīkls SIA (IT) and Evolution Latvia SIA (IT). The major company operating in IT software field is Tieto Latvia SIA taking 6th place in top 10 in IT industry for two years in the row before 2018 when its position dropped down to 8th place. That could be connected to the fact that Tieto Latvia paid attention more to profitability raising then turnover as its profitability was higher both in average in the market and its direct peers. That was facilitated by strategy change paying more attention to private sector as well as the increase in sales of Cards Suite or payment card issuance, acquisition, routing and clearing solutions lifecycle management globally. Since the global merger of Tieto and Evry is announced it is expected that TietoEvry Latvia become not only one of the largest information technology companies in Latvia, providing services both domestically and internationally, but also a leading digital services and software product company in the Nordic countries with a strong local presence in Swedish, Norwegian and Finnish markets and global opportunities. The significant role in merger could be taken by GSSC of Tieto Latvia which was established in 2005 and is one of the first professional outsourcing centers, which provide a wide range of services in financial accounting, control, analysis and planning.

SIA "VOLMĀRCENTRS" KOKA IZSTRĀDĀJUMU VIRZĪŠANAS IESPĒJAS E-VIDĒ

SIA "VOLMĀRCENTRS" POSSIBILITIES OF PROMOTING WOOD PRODUCTS IN THE E-ENVIRONMENT

Jānis Sparāns

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, sparans21@gmail.com, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja: *Iluta Arbidāne, Dr.oec., profesore*

Abstract. *In Latvia exist many wood working companies, therefore competition in the wood sector is extremely strong. The development of industrial sectors also cause the development of information technologies. This means that more often people use the internet, which helps existing and potential customers to search the necessary information about companies, products and services without leaving home. The position of the enterprises in the Internet is highly essential and significant, so it is important to organize events on the promotion of home page, it will help to easily find the potential customers. The novelty of the research: Accomplished SIA "Volmārcentrs" website promotion events*
Keywords: *business, promotion of the wood products, social networks.*

Ievads

Pētījuma aktualitāte – autors savu pētījuma darba tēmas izvēli pamato ar to, ka šobrīd liela daļa produktu un pakalpojumu tiek virzīta izmantojot e-vidi. Atrašanās globālajā tīmeklī ir svarīgs aspekts uzņēmējdarbības veiksmīgai attīstībai. Lielai daļai Latvijas uzņēmumu ir savas mājas lapas, e-veikali, kā arī lapas sociālajos tīklos - facebook.com un instgram.com. Šādā veidā tiek panākta ātra komunikācija ar klientiem, produktu un pakalpojumu pārdošana, kā arī tiek veicināta atpazīstamība. Uzņēmumiem, kuriem nav mājas lapu un sociālo tīklu lapu ir mazāk konkurētspējīgāki e-vidē un nozarē kopumā, tādēļ ir svarīgi pielāgoties mūsdienu tehnoloģiju attīstībai.

Raksta mērķis – analizēt SIA "Volmārcentrs" koka izstrādājumu virzīšanas pasākumus e-vidē.

Pētījuma autors ir izvirzījis sekojošus raksta uzdevumus:

- 1) raksturot SIA "Volmārcentrs" darbību;
- 2) veikt SIA "Volmārcentrs" SVID analīzi;
- 3) noteikt uzņēmuma tiešos konkurentus Latgales reģionā;
- 4) veikt e-veikala www.volmarcentrs.lv un facebook.com lapas virzīšanas pasākumus, kā arī analizēt to rezultātus.

Pētījuma metodes – aprakstošā metode, salīdzināšanas metode, loģiski konstruktīvā metode, grafiskā metode.

Pētījuma periods – 2018.-2020.gads.

1. SIA "Volmārcentrs" darbības raksturojums

SIA „Volmārcentrs” ir dibināts 2018. gada 21.augustā. Uzņēmums atrodas Latvijas Republikā, Preiļi, Turgus laukums 2, LV-5301. Juridiska adrese: Preiļi, N. Rancāna 2-18, LV-5301. Uz 2020.gadu uzņēmumā ir nodarbināti 4 cilvēki. SIA „Volmārcentrs” darbības virzieni ir pārējā mazumtirdzniecība nespecializētajos veikalos, koka izstrādājumu ražošana un printēšanas pakalpojumu sniegšana.

Tirdzniecība notiek veikalā „Akcents” pašā Preiļu pilsētas centrā 200 m² lielās telpās. Veikals tika atklāts 2018.gada 29. novembrī. Savukārt koka izstrādājumu ražošana notiek Riebiņos,

uzņēmuma SIA "Volmārkoks" telpās, kuras tiek nomātas ražošanas vajadzībām. Koka izstrādājumu ražošanu tika uzsākta 2018.gada septembrī. Ražošanas telpas ir aprīkotas ar mūsdienīgām iekārtām tādām, kā CNC frēzēšanas darba galds, slīpēšanas iekārta, skaidu nosūcēju, krāsošanas kameru. Klientiem tiek piedāvāts pilns pakalpojumu klāsts: dizaina izstrāde, frēzēšana un tālākā izstrādājuma apstrāde.

Uzņēmuma ieņēmumi veidojas no apģērbi, rokdarbu un amatnieku preču, rotaļlietu, hēlija balonu, koka un printēšanas izstrādājumu pārdošanas. Lai veicinātu uzņēmuma konkurētspēju, tikai piesaistīti apgrozāmie līdzekļi no kredītiestādes "Altum". Naudas līdzekļi tika izmantoti veikala preču sortimenta paplašināšanai, aprīkojuma un izbraukuma tirdzniecības teltis iegādei.

2. SIA "Volmārcentrs" SVID analīze

Katram, kas nodarbojas ar uzņēmējdarbību ir jāveic sava uzņēmuma SVID analīze. SVID analīzes metode palīdz izvērtēt iekšējo un ārējo faktoru ietekmi uz uzņēmumu. Ar SVID analīzes palīdzību ir iespējams noteikt uzņēmuma stiprās un vājās puses, iespējas un draudus.

H. F Goldglantz apgalvo, ka SVID analīzes informāciju nodala iekšējos (stiprās un vājās puses) un ārējos (iespējas un draudi). Kad tas būs veikts, tas palīdzēs uzņēmumiem sasniegt savus mērķus (stiprās puses vai iespējas) vai norādīs uz šķēršļiem, kas jāpārvar (trūkumi vai draudi), lai sasniegtu vēlamos rezultātus (Goldglantz, 2012).

Pētījuma autors, lai noskaidrotu SIA "Volmārcentrs" iekšējo un ārējo faktoru ietekmi ir veicis SVID analīzi, tā tika veikta izmantojot "prāta vētras" metodi kopā ar uzņēmuma darbiniekiem (1.tabula).

1.tabula

SIA "Volmārcentrs" SVID analīze (autora sastādīta)

Stiprās puses	Vājās puses
1	2
<ul style="list-style-type: none"> • Tirdzniecības vietas – veikala „Akcents” atrašanās vieta Preiļu pilsētas centrā; • Tirdzniecības vietas – veikala „Akcents” liela telpu platība – 200 m²; • Plašs preču un pakalpojumu sortiments – apģērbi, preces rokdarbiem un bērniem, amatnieku darinājumi, koka izstrādājumi, hēlija balonu uzpilde, printēšanas pakalpojumi; • Aktīva darbošanās sociālajos tīklos; • Koka izstrādājumi ir pieejami vēl divās vietās – Rēzeknē un Jēkabpilī; • Izbraukuma tirdzniecības rīkošana; • Pašu ražoto koka izstrādājumu kvalitāte; • Ražošanas cehs – 250 m² platībā; • Mūsdienīgas iekārtas; • Labi apmācīts un zinošs personāls 	<ul style="list-style-type: none"> • Uzņēmuma vadītāja maza pieredze uzņēmējdarbībā; • Tirdzniecības un ražošanas ceha telpas tiek nomātas; • Tirdzniecības vietā – veikalā „Akcents” telpās nav ūdens pieslēguma; • Tirdzniecības vietā – veikalā „Akcents” telpu apkure notiek ar malkas palīdzību; • Liela īres maksa

1	2
Iespējas	Draudi
<ul style="list-style-type: none"> • Piedalīties Preiļu pašvaldības rīkotajā mazo un vidējo komercsabiedrību projektā; • Kredītiestādes "Altum" sniegtās iespējas pieprasot aizdevumu apgrozāmajiem līdzekļiem, iekārtām. • Jauna tirgus apguve – Etsy platformas izmantošana; • Eksporta iespējas Baltijas valstīs – Lietuva, Igaunija; • Jaunu sadarbības partneru atrašana - Latvijā; • Tirgus nišas palielināšanās Latgales reģionā 	<ul style="list-style-type: none"> • Jaunu konkurentu ienākšana tirgū; • Ekonomiskās situācijas pasliktināšanās – COVID19 vīrusa ietekmē; • Pašreizēja konkurence – apģērbu tirdzniecībā; • Apģērbu un citu preču cenu paaugstināšanās; • Ražošanas izejvielu cenu paaugstināšanās; • Jaunu vai līdzīgu koka izstrādājumu produktu parādīšanās

Aplūkojot 1.tabulu, pētījuma autors secina, ka uzņēmumam SIA "Volmārcentrs" stiprās puses ir vairāk nekā vājās puses. Pie stiprām pusēm ir jāatzīmē veikala "Akcents" atrašanās vietu Preiļu pilsētas centrā, plašu preču un pakalpojumu sortimentu, kā arī mūsdienīgi aprīkotu ražošanas cehu. Savukārt pie vājām pusēm ir jāatzīmē uzņēmuma vadītāja maza pieredze uzņēmējdarbībā un to, ka tirdzniecības vieta „Akcents” un ražošanas cehs tiek nomāts, tas liek domāt par to, ka uzņēmumam vienmēr ir jābūt pietiekamiem apgrozāmajiem līdzekļiem, lai laicīgi segtu telpu nomas maksājumus. Aplūkojot iespējas un draudus, pētījuma autors secina, ka iespējas vienmēr ir atkarīgas no uzņēmuma vadītāja iniciatīvas un vēlmes attīstīt uzņēmumu. Savukārt draudus ir jāuztver un jāapzinās visā uzņēmuma dzīves laikā, tādēļ ir jāspēj pielāgoties katrai situācijai.

3. Uzņēmuma konkurentu analīze Latgales reģionā

Konkurence ir ekonomiska sacensība starp diviem vai vairākiem tirgus dalībniekiem, komerciālajām organizācijām, kas sacenšas viena veida vai aizstājamu produktu ražošanā un realizācijā, cīnoties par izdevīgākajiem ražošanas un pārdošanas apstākļiem, kā arī iespēju gūt lielāku peļņu. Konkurence pēc būtības ir cīņa par pircēju un par noteicoši lomu tirgū vai kādā tirgus daļā (*Portāls credpro.lv, 2020*).

Pētījuma autors ir izpētījis piecus uzņēmumus Latgales reģionā, kas ražo koka izstrādājumus ar CNC frēzi vai lāzergravētāju iekārtām. Tāpat tika pievērsta uzmanība uzņēmumu e-veikala un facebook.com lapas esamībai.

CNC Dizains – SIA "Anca-R" - atrodas: Rīgas iela 62a, Līvāni, LV 5316, Latvija. Iekārtas – CNC frēze un lāzergravētājs. Veic CNC kokapstrādes frēzēšanas un gravēšanas darbus (*Portāls cncdizains.lv, 2020*).

Aiko woodworks - atrodas: Kastīre, Riebiņu novads, Latvija. Iekārtas – lāzergravētājs. Ražo koka dekorus un suvenīrus, tādus kā kāzu amatu medaļas, bēnu attīstošās lietas, atslēgu turētājus u.c. sezonālos dekorus (*Portāls aikowoodworks.lv, 2020*).

MyDecor24 - atrodas: Maskavas iela 1a, Rēzekne, LV-4603, Latvija. Iekārtas: CNC frēze un lāzergravētājs. Ražo koka dekorus un suvenīrus, tādus kā medaļu turētāji, toperi, sezonālie dekori, kastītes, attīstošās spēles (*Portāls mydecor24.com.2020*).

Darbņica AR woodworks - atrodas: Pilskalnes pagasts, Ilūkstes novads, LV-5447, Latvija. Iekārtas: CNC frēze. Ražo koka dekorus un suvenīrus, tādus kā māju norādes, koka dekorus u.c. (*Portāls arwoodworks, 2020*).

Gravtex - atrodas: Vipinga, Griškānu pag., Rēzeknes nov., LV-4641, Latvija. Veic CNC kokapstrādes frēzēšanas un gravēšanas darbus. Ražo dekoratīvos paneļus, žogus, koka dekorus u.c. (*Portāls gravtex.eu, 2020*).

Veicot konkurentu analīzi, pētījumu autors pievērta uzmanību tam, vai uzņēmumiem ir e-veikals un facebook.com lapa. Aplūkojot facebook.com uzņēmumu lapas, tika vērtēts tāda veida kritērijs kā sekotāju skaits lapai (2.tabula).

2.tabula

Konkurentu facebook.com lapas sekotāju skaits un e-veikala esamība (autora sastādīta)

Uzņēmuma nosaukums	E-veikals	Facebook.com lapa	Facebook.com lapas sekotāju skaits
CNC Dizains – SIA "Anca-R"	Ir	Ir	116
"Aiko woodworks"	Ir	Ir	2 921
"MyDecor24"	Ir	Ir	1 605
"Darbnīca AR woodworks"	Nav	Ir	1 230
"Gravtex"	Ir	Ir	3 672

Pētījuma autors secina, ka katram apskatītajam uzņēmumam ir mājas lapa un facebook.com lapa, taču vienam no uzņēmumiem – darbnīcai AR woodworks mājas lapā nav integrēts e-veikals. Apskatot facebook.com lapas sekotāju skaitu uzņēmumiem, līderis ar 3672 sekotājiem ir Rēzeknes uzņēmums "Gravtex," tālāk seko Riebiņu novada uzņēmums "Aiko woodworks" – 2921 sekotājs. Vismazākais sekotāju skaits ir SIA "Anca-R" no Līvāniem – 116 sekotāji. Sekotāju daudzums nepārprotami liecina par to, cik aktīvs ir uzņēmums sociālajā tīklā.

4. E-veikala www.volmarcentrs.lv un facebook.com lapas virzīšanas pasākumi, to analīze

Katram uzņēmējam, kam ir e-veikals un vēlas pārdot savus produktus e-vidē, jāpadomā arī par veidiem, kā tiks ieinteresēti cilvēki, lai tie apmeklētu uzņēmuma e-veikalu. Kā viens no veidiem, kā virzīt ne tikai e-veikalu, bet arī uzņēmumu ir uzņēmuma lapas izveide kādā no sociālajiem tīkliem, jo atrašanās sociālajā tīkla lapā padara komunikāciju ar potenciālajiem klientiem daudz vienkāršāku.

A. T. Abdul Ghani un M. S. Zakaria savā pētījumā apgalvo, ka internets tiek uzskatīts par veidu, kā padarīt uzņēmumu efektīvāku. Daudzi uzņēmumi ir sākuši darbu no vienkāršām mājaslapām, taču attīstoties, šīs tīmekļa vietnes kļūst par sarežģītām e – komercijas vietnēm (*Ghani, Zakaria, 2013*).

Pētījuma autors uzņēmuma Volmārcentrs facebook.com lapu ir izveidojis 2018 gada nogalē un pašlaik sekotāju skaits ir sasniedzis vienu tūkstoti. Tiek veidotas dažādas publikācijas ar uzņēmuma ražoto produkciju un pasūtījumiem. Kā viens no sekotāju piesaistes veidiem ir konkursu rīkošana un maksas reklāmu izveide (1.attēls).

1.attēlā ir redzams viens no pēdējiem rīkotajiem konkursiem, kas tika veidots ar mērķi, lai piesaistītu cilvēkus apmeklēt uzņēmuma e-veikalu – www.volmarcentrs.lv. Tas tika atvērts 2020.gada aprīlī. Konkursa uzvarētājs savā īpašumā ieguva personalizētu medaļu turētāju.

1.attēls. Uzņēmuma "Volmārcentrs" konkursa publikācijas vizuālais noformējums (autora sastādīts)

F.Kotlers raksta, ka reklāmas misija var būt viena no šīm: informēt, pārliecināt, atgādināt, veicināt pirkuma lēmumu. Darbā ar jaunu produktu jūs vēlaties informēt un/vai pārliecināt. Darbā ar vecāku produktu, piemēram Coca-cola, jūs vēlaties vēlreiz pārliecināt un veicināt šo lēmumu (Kotlers, 2007).

I. Jucaityte un J. Maščinskiene uzskata, ka sociālie mediji strauji ietekmē saziņas veidus sabiedrībā, tādēļ sociālo mediju izmantošana uzņēmējdarbībā dod iespēju sazināties ar lielām mērķa grupām, veidot un uzlabot savu tēlu, kā arī uzturēt attiecības ar klientiem (Jucaityte, Maščinskiene, 2014).

Lai veicinātu sekotāju skaita pieaugumu un e-veikala apmeklētāju piesaisti, tika izveidota reklāmas kampaņa, kas ilga 7 dienas un reklāmas kampaņas budžets sastādīja – 10,00 EUR. Tika atlasīti Latvijā dzīvojošie cilvēki vecumā no 18 – 64 gadiem, ar interesēm – business, mazais business, māja, iepirkšanās un mode (3.tabula).

3.tabula

SIA "Volmārcentrs" reklāmas kampaņas rezultāti facebook.com lapā (autora sastādīta)

Vecuma grupa	Sievietes, %	Vīrieši, %	Klikšķu skaits uz e -veikalu	Lietotāji, kas redzēja kampaņu
18-24	12	25	2	774
25-34	15	11		
35-44	16	6		
45-54	11	4		
55-64	1	0		

Pēc 3 tabulā atspoguļotās reklāmas kampaņas rezultātu datiem pētījuma autors secina, ka kopējais lietotāju skaits, kas redzēja reklāmas kampaņu ir 774 cilvēki. Savukārt tikai 2 ir apmeklējuši uzņēmuma e-veikalu. Runājot par cilvēku interesi reklāmas kampaņas laikā, pēc vecuma grupām, darba autors secina, ka var izdalīt 4 grupas, tās ir 18-24, 25-34, 35-44 un 45-64, šo cilvēku grupas ir bijuši tie, kas redzēja reklāmas kampaņu. Savukārt runājot par īpatsvara sadalījumu pēc dzimuma, tad 54 % ir sievietes un 46% vīrieši. Izteikti dominē vīriešu īpatsvars vecuma grupā no 18-24 gadi, taču citās vecuma grupās vērojams sieviešu pārsvars.

Secinājumi un priekšlikumi

1. SIA "Volmārcentrs" ir jauns daudznozaru uzņēmums, kas dibināts nepilnus divus gadus atpakaļ. Darbības virzieni - pārējā mazumtirdzniecība nespecializētajos veikalos, koka izstrādājumu ražošana un printēšanas pakalpojumu sniegšana. Tātad uzņēmuma darbības virziens ir ļoti plašs. Pateicoties plašam produkcijas un pakalpojumu klāstam, klienti var atrast visu vienuviet.

2. Ar SVID analīzes palīdzību ir iespējams noteikt uzņēmuma stiprās un vājās puses, iespējas un draudus. SIA "Volmārcentrs" stipro pušu ir vairāk nekā vājo pušu, tas nozīmē to, ka darbība notiek pareizajā virzienā.
3. Konkurentu izpēte ir svarīgs aspekts katram uzņēmumam, kas vēlas veiksmīgi konkurēt ar tiešajiem un arī netiešajiem konkurentiem. Svarīgi apzināties un izprast konkurentu stiprās un vājās puses. Viens no veiksmīga uzņēmuma darbības rādītājiem ir darbošanās globālajā tīmeklī. E-veikala un sociālo tīkla lapas esamība mūsdienās ir svarīgs rīks, lai pārdotu preces un komunicētu ar saviem esošajiem un topošajiem klientiem.
4. Lai panāktu uzņēmuma e-veikala apmeklētāju piesaisti, tika rīkots konkurss facebook.com lapā un veidota reklāmas kampaņa. Kopējās izmaksas sastādīja 10.00 EUR. Šī summa ļāva aptvert 774 cilvēkus no kuriem tikai 2 apmeklēja SIA "Volmārcentrs" e-veikalu. Pētījuma autors uzskata, ka šis rādītājs ir ļoti zems. Iespējams, tas saistīts ar nepareizas mērķauditorijas izvēli vai konkursa izveidošanas datumu.
5. Uzņēmumam "Volmārcentrs" ir jāturpina virzīt savus produktus un pavisam nesen izveidoto e-veikalu www.volmarcentrs.lv ne tikai sociālajos tīklos, bet arī sludinājumu portālos (www.ss.com), informācijas katalogos (www.1188.lv, www.pilseta24.lv) un izmantojot Google AdWord sniegtās iespējas.

Izmantotie avoti un literatūra

1. Ghani, A.T.A., Zakaria, M.S. (2013). Business-IT Models Drive Businesses Towards Better Value Delivery and Profits Making. *Procedia Technology*, 11, pp. 602-607. Retrieved 10.05.2020 from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2212017313003885>
2. Goldglantz, H.F (2012). Take a SWOT at yourself. *Pest Management Professional*, 80 (1), pp. 52-53. Retrieved 10.05.2020 from <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=f5h&AN=70147071&site=ehost-live>
3. Jucaityte, I., Maščinskiene, J. (2014). Peculiarities of Social Media Integration into Marketing Communication. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 156, pp. 490-495. Retrieved 10.05.2020 from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042814060479>
4. Kotlers, F.(2007). *Mārketings no A līdz Z*. No angļu valodas tulk. T.Lapsa. Rīga: Apgāds „Jumava”, 23.lpp.
5. Portāls aikowoodworks.lv (2020). *Uzņēmuma sākuļlapa*. <http://www.aikowoodworks.lv/veikals/>, sk.20.04.2020
6. Portāls arwoodworks (2020). *Uzņēmuma sākuļlapa*. www.arwoodworks.business.site, sk. 20.04.2020
7. Portāls cncdizains.lv (2020). *Uzņēmuma sākuļlapa*. <http://www.cncdizains.lv/>, sk 20.04.2020
8. Portāls credpro.lv (2020). *Konkurence*. <https://credpro.lv/konkurence/>, sk.03.05.2020
9. Portāls gravtex.eu (2020). *Uzņēmuma sākuļlapa*. <https://gravtex.eu/>, sk. 20.04.2020
10. Portāls mydecor24.com (2020). *Uzņēmuma sākuļlapa*. <http://mydecor24.com/index.php>, sk.20.04.2020

Summary

The company's location in the e-environment plays an important role in the successful development of business. At the moment, when the company "Volmārcentrs" has developed an e-shop and it is successfully operating, it is necessary to continue its promotion activities in social networks and in the e-environment in general. Promotional activities, which tend to promote the website, at the same time promote the company's visibility. The results of the research reveal that the advertising campaigns created on facebook.com and instagram.com increase the number of visitors to the website www.volmarcentrs.lv. Every website visitor, maybe a potential customer of the company, so it is important to choose the right promotion channels so that they show good results and increase the number of customers for the company.

DARBINIEKU IZPRATNE PAR IESTĀDES DARBĪBAS PLĀNOŠANU, IEVIEŠOT IEKŠĒJĀS KONTROLES SISTĒMU PAŠVALDĪBĀ *EMPLOYEES UNDERSTANDING OF INSTITUTIONAL PLANNING BY IMPLEMENTING THE INTERNAL CONTROL SYSTEM IN THE MUNICIPALITY*

Elīna Stapulone

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, Elina.stapulone@inbox.lv; Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja: *Iluta Arbidāne, Dr.oec., profesore*

Abstract. *The study “Employees’ Understanding of Institutional Planning by Implementing the Internal Control System in the Municipality” provides a brief summary of the implementation of the internal control system in public administration, highlighting the differences that distinguish the assessment of public administration performance compared to business. The paper analyzes the element of the internal control system “Institutional activity planning” referred to the regulations of the Cabinet of Ministers “Regulations on the internal control system in a direct administration institution” and analyzes the situation in Priekuli Municipality, evaluating compliance with this element. Questionnaires of municipal employees have been conducted with the aim to find out the understanding of the implementation of the ICS element “Institutional activity planning” and compliance with this element, identifying areas where improvement is needed.*

Keywords: *employees, goals, implementation, internal control, local government.*

Ievads

Valsts pārvaldes darbības mērķis ir tai uzticēto pārvaldes funkciju īstenošana ar iespējami mazākiem resursiem. Lai panāktu efektīvu valsts pārvaldi, tā regulāri ir jānovērtē un jāpilnveido. Iekšējās kontroles sistēma (turpmāk - IKS) ir iestādes risku vadības, kontroles un pārvaldības pasākumu kopums, kura uzdevums ir nodrošināt iestādes:

- mērķu sasniegšanu;
- efektīvu darbību;
- pārskatu ticamību;
- darbības atbilstību tiesību aktiem.

Pētījuma tēmas aktualitāti pamato fakts, ka gan LR Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija, gan Valsts kontrole un Eiropas Savienības finanšu līdzekļu uzraudzības institūciju pārstāvji ir norādījuši uz nepieciešamību ieviest efektīvu iekšējās kontroles sistēmu pašvaldībās.

Šī pētījuma mērķis ir pamatojoties uz iekšējās kontroles sistēmas teorētiskajiem aspektiem (elementiem), izpētīt Priekuļu novada pašvaldības kā iestādes darbības plānošanas procesu un darbinieku izpratni par iestādes mērķiem, prioritātēm un sasniedzamajiem rezultātiem.

Mērķa sasniegšanai tiek izvirzīti sekojoši uzdevumi:

- izpētīt kontroles sistēmas teorētiskos aspektus;
- veikt iekšējās kontroles sistēmas elementa “Iestādes darbības plānošana” izvērtējumu Priekuļu novada pašvaldībā;
- veikt Priekuļu novada pašvaldības darbinieku aptauju, noskaidrojot izpratni par iestādes plāniem, mērķiem un sasniedzamajiem rezultātiem;
- analizēt iegūtos datus un informāciju.

Autore izvirza hipotēzi: Priekuļu novada pašvaldības darbinieku izpratne par iestādes darbības plānošanu ir apmierinoša, bet nepieciešama operatīvo plānu izstrāde ar detalizētāku mērķu un sasniedzamo rādītāju definēšanu, lai veicinātu pašvaldības ekonomisku un efektīvu darbību.

Pētījuma objekts ir Priekuļu novada pašvaldība, pētījuma priekšmets – iekšējās kontroles sistēmas elements – iestādes darbības plānošanas process Priekuļu novada pašvaldībā.

Pētījuma periods ir 2019.-2020.gads.

Pētījumā izmantotās pētīšanas metodes: dokumentu satura analīze, aptauja, datu apstrādes metodes, grafiskā metode.

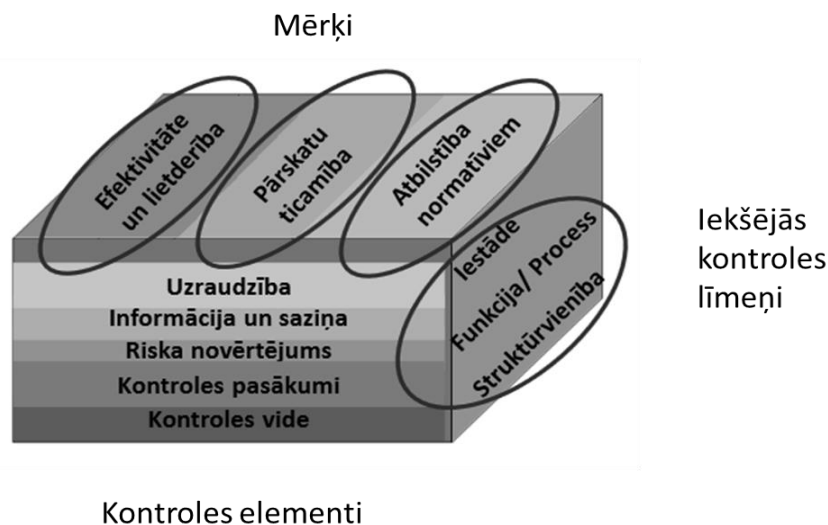
1. Iestādes darbības plānošana kā Iekšējās kontroles sistēmas aspekts

Iestādes darbības plānošana ir vadības pamatfunkcija, kas tiek veikta, lai iestāde spētu veiksmīgi darboties konkrētu mērķu sasniegšanai, tātad nosakot mērķus, iestāde arī definē, ko tā vēlas panākt noteiktā laika ietvarā. Plānošana sevī ietver ne tikai izmērāmu mērķu noteikšanu, bet arī atbilstošu plānošanas dokumentu/ plānu izstrādāšanu, kas jau sīkāk norāda uz veidiem un darbībām, kas ved uz mērķa/ mērķu sasniegšanu, norādot arī šīm darbībām nepieciešamos resursus, tai skaitā, personāla resursus – darbiniekus, to pienākumus un lomas virzībā uz mērķa sasniegšanu. Valsts pārvalde darbojas savādāk nekā biznesa organizācijas. Ja biznesa organizāciju panākumus izskata to peļņa, tad valsts pārvaldē tā ir darbību īstenošana un efektivitāte. Valsts pārvaldes organizācijas tiek vērtētas, izmantojot darbības auditu, novērtējot efektivitāti, produktivitāti un ekonomiju (*Dittenhofer, 2001*).

Iekšējās kontroles sistēma kā stratēģiskās vadības instruments sniedz ietvaru, lai nodrošinātu ekonomisku un efektīvu vidi iestādes darbības mērķu sasniegšanai, tās elementi ir savstarpēji saistīti un papildinoši, nosakot arī to, ka iekšējā kontrole nav atsevišķi pasākumi vai struktūrvienības, bet iestādes darbībā integrēts process, kas aptver visas iestādes darbības jomas. Savukārt IKS nodrošina arī virzību uz labas pārvaldības ieviešanu un nodrošināšanu.

Pastāv dažādi iekšējās kontroles sistēmu modeļi, kas katrs definē savu darbības jomu vai specifiku, un atbilstoši tai arī individuālos sistēmu elementus. Č.Hills un Dž. Jones ir aprakstījuši četrus kontroles sistēmu modeļu veidus, kurus organizācija var izmantot, lai pārraudzītu un koordinētu savas darbības, t.i., finanšu, izpildes, birokrātisko un arī organizācijas kontroli (*Hill, Jones, 1998*).

Mūsdienās, veidojot IKS, pamatā izmanto modeli COSO, kas ir iekļauts Eiropas Komisijas Iekšējās kontroles standartu vadlīnijās INTOSAI „Iekšējās kontroles standartu vadlīnijas valsts pārvaldes vajadzībām” (1.attēls) (*INTOSAI, 2009*).

1. attēls. COSO (IKS) modeļa trīs dimensijas (*Galandere – Zīle, 2018*)

COSO modeļa IKS definīcija ir: *vadības definēts process, kurā iegūta saprātīga pārlicība par organizācijas mērķu sasniegšanu šādās kategorijās: darbību efektivitāte un lietderība; finanšu pārskatu ticamība; atbilstība normatīvajiem aktiem (Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission, 2013).*

LR Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija, Valsts kontrole un Eiropas Savienības finanšu līdzekļu uzraudzības institūciju pārstāvji, norādot uz nepieciešamību ieviest efektīvu iekšējās kontroles sistēmu pašvaldībās, galvenokārt atsaucas uz 2012.gada 8.maija Ministru kabineta (turpmāk – MK) noteikumiem Nr. 326 “Noteikumi par iekšējās kontroles sistēmu tiešās pārvaldes iestādē”, kuros ir detāli aprakstītas pamatprasības un tās izveidošanas, uzraudzības un uzlabošanas kārtība tiešās pārvaldes iestādēs.

Šajā pētījumā tiek skatīts Iekšējās kontroles sistēma elements “Iestādes darbības plānošana”, par kuru MK noteikumu 5.pantā ir noteikts:

5. Iestādes darbības plānošanai:

- 5.1. noteikts iestādes mērķis un vērtības;
- 5.2. apstiprināti institūcijas vadības dokumenti;
- 5.3. noteikti sasniedzamie darbības rezultāti;
- 5.4. amatpersonām un darbiniekiem noteikti mērķi un uzdevumi atbilstoši institūcijas vadības dokumentiem (*Noteikumi par iekšējās kontroles sistēmu tiešās pārvaldes iestādē, 2012*).

Tāpat primāri ir nepieciešams noskaidrot, vai iestādei ir noteikts mērķis un vērtības, vai tie ir apstiprināti vadības dokumentos, vai ir noteikti sasniedzamie darbības rezultāti un darbiniekiem ir noteikti pakārtoti mērķi kopējiem iestādes mērķiem.

Ir skaidrs, ka pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības organizāciju sniegtā (darbības rezultātos) starp tām organizācijām, kurām ir skaidri norādītas organizācijas vērtības, un tām organizācijām, kuras netieši norāda savas vērtības, kā arī tām organizācijām, kurās vispār nav definētas vērtības (*Gorenak, Košir, 2012*). Mērķis un vērtības nav abstrakti termini, no kuriem būtu jāvairās vai arī mērķu un vērtību definēšanu jāuztver kā sarežģīts process, jo ir skaidrs, ka kā ikvienam indivīdam personīgi, tā arī organizācijai ir nepieciešams mērķis un skaidras vērtības, kurām atbilst tās darbība (*Kenny, 1994*).

Pasaulē veiktie pētījumi liecina, ka darbiniekiem ir dažāda izpratne par to, cik svarīgi ir zināt un izprast iestādes un attiecīgi savus mērķus un uzdevumus. Veicot auditu un konstatējot, ka darbiniekiem nav noteikti mērķi vai nav izpratnes par savu darbību mērķu atbilstību kopējiem iestādes mērķiem atbilstoši iestādes vadības dokumentiem, ir svarīgi to skaidrot darbiniekiem, tādējādi palīdzot uzlabot procesus un procedūras (*Reichborn-Kjennerud, Carrington, Jeppesen, Taro, 2018*).

2. Priekuļu novada pašvaldības darbības plānošana

2015.gadā ir izstrādāta Priekuļu novada attīstības programma 2015. – 2021.gadam, tomēr jāņem vērā, ka šis dokuments ir novada attīstības programma, kura balstās uz novada kā teritorijas resursiem, iespējām un izaugsmes potenciālu un tikai virspusēji skar jautājumus, kas attiecas uz pašvaldību kā institūciju.

Priekuļu novada Attīstības programmā 2015. – 2021.gadam kā vidējā termiņa prioritāte ir minēta pašvaldības pārvaldības efektivitāte:

Vidējā termiņa prioritāte Nr.3 - Pašvaldības pārvaldības efektīvas darbības stiprināšana
Prioritātes mērķis ir nodrošināt kvalitatīvus pašvaldības sniegtos pakalpojumus iedzīvotājiem un uzņēmējiem, efektīvu novada attīstības procesu vadību un uzlabot savstarpējo komunikāciju.

Prioritāte vērsta uz pašvaldības sniegto pakalpojumu kvalitātes paaugstināšanu, veicinot gudru un inovatīvu pārvaldību. Sadarbības un atgriezeniskās saites veicināšana starp pašvaldību, iedzīvotājiem, uzņēmējiem un NVO (Priekuļu novads, 2015).

Atbilstoši tai ir noteikts rīcības virziens un uzdevumi (2.attēls).

Vidējā termiņa prioritāte nr.3 Pašvaldības pārvaldības efektīvas darbības stiprināšana	
Rīcības virziens nr. 1 Pārvaldība	Uzdevums nr.14 Uzlabot pašvaldības iekšējās pārvaldības kvalitāti Uzdevums nr.15 Uzlabot ārējo sadarbību un komunikāciju

2.attēls. Vidējā termiņa prioritātes “Pašvaldības pārvaldības efektīvas darbības stiprināšana” raksturojums

Priekuļu novada attīstības programmā 2015. – 2021.gadam minēto prioritāti un tai sekojošo rīcības virzienu un uzdevumus varētu definēt kā iestādes mērķus, kuriem seko nākamā līmeņa dokumenti – iestādes darbības stratēģija un detalizēts gada darba plāns, kas jau precīzāk norāda veidus, kā notiks virzība uz mērķu un vērtību sasniegšanu konkrētā gada ietvaros. Šie dokumenti tiek izstrādāti līdz ar gada budžeta sagatavošanu. Gada darba plāna un gada budžeta pozīciju salāgošana ar attīstības plānošanas dokumentiem ir vēl viena būtiska lieta, uz ko pašvaldībām ir norādījusi LR Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija, un ko atsevišķas pašvaldības jau veiksmīgi īsteno.

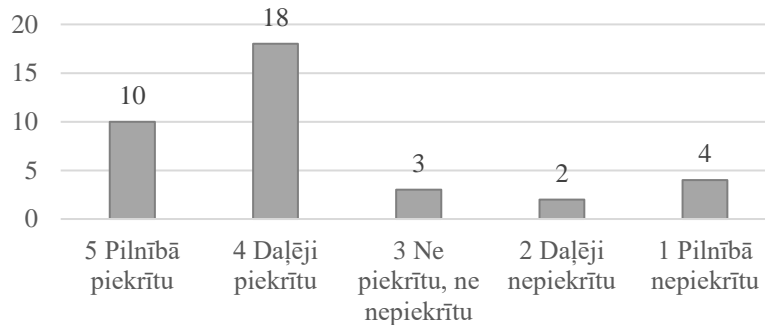
3. Priekuļu novada pašvaldības darbinieku izpratne par iestādes mērķiem un uzdevumiem

Priekuļu novada pašvaldībā, izvērtējot IKS ieviešanas procesu 2019.gada decembrī tika veikta pašvaldības darbinieku elektroniska aptauja ar mērķi noskaidrot pašreizējās darbinieku zināšanas un izpratni par dažādiem IKS elementiem. Aptauja tika organizēta anonīmi elektroniskā veidā 64 Priekuļu novada pašvaldības vidējā līmeņa darbiniekiem. Atpakaļ tika saņemtas 37 anketas, kas ir 58% no kopējā respondentu skaita. Anketas struktūru veido jautājums un apgalvojums, kas atbilst iekšējās kontroles sistēmas elementam “Iestādes darbības plānošana”, atbildes tika vērtētas pēc Likerta skalas ar vērtējumu 1-5 punktu skalā, kur 5 ir pilnībā piekritu, bet 1 – pilnībā nepiekritu.

Gada darba plāns vienlaikus ir arī dokuments, kur ikgadējie darbi un uzdevumi ir saistīti ar konkrētām struktūrvienībām un darbiniekiem, kas atbild par to izpildi. Tādējādi arī darbiniekam ir vieglāk izprast un novērtēt savu lomu pašvaldības struktūrā un procesos, kā arī identificēt savu lomu un nozīmi kopējā virzībā uz mērķi un mijiedarbojoties ar citām struktūrvienībām un kolēģiem.

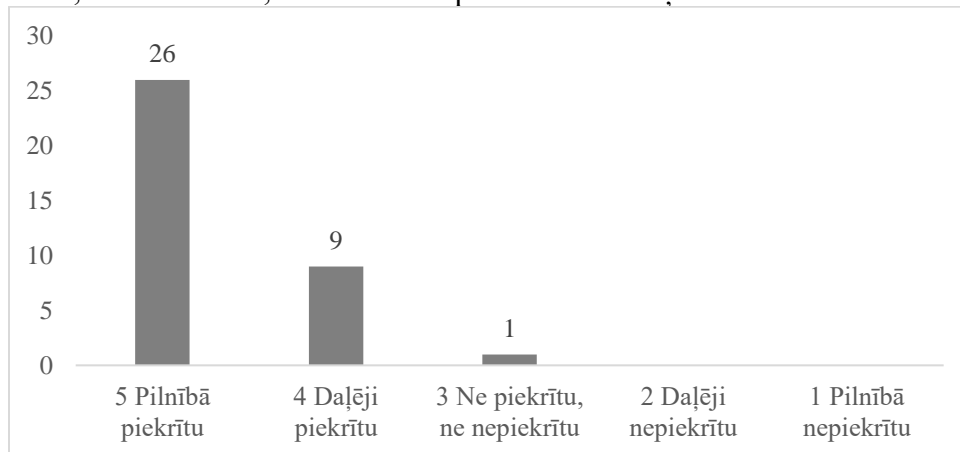
Kā var redzēt 3.attēlā lielākā daļa no pašvaldības darbiniekiem skalā no 5 līdz 1 ir norādījuši, ka tiem ir pieejams darba plāns un ir skaidras darba prioritātes.

Priekuļu novada pašvaldībā 2017.gada rudenī tika veikts “Priekuļu novada pašvaldības funkciju audits”, kur tika norādīts, ka lēmējvarai būtu jānosaka kopējie stratēģiskie, izmērāmi mērķi katrai jomai. Savukārt katram darbiniekam, saistībā ar stratēģiskiem mērķiem, ir jānosaka konkrēti sasniedzami gada, ceturksņa, mēneša mērķi. Izvērtējot šo aspektu plašāk, ir secināts, ka katram darbiniekam un katrai iestādei ir jānācās plānot savu laiku, un darbiniekiem ir jāzina, ka tie tiek kontrolēti, tātad darbiem un to izpildei ir nepieciešams noteikt termiņus. Tas nozīmē, ka nedēļas vai mēneša ietvaros nodaļu vadītājiem ir jāorganizē nelielas sanāksmes un jānosaka sasniedzamos rezultātus, atbildīgos un termiņus.

3.attēls. Priekuļu novada pašvaldības darbinieku atbildes uz aptaujas jautājumu “Pašvaldības gada darba plāns ir pieejams un jums ir skaidras prioritātes” (autores veidots)

Vienlaikus darbinieku aptaujas rezultāti (4.attēls) liecina, ka lielākā daļa darbinieku jau šobrīd uzskata un ir pārliecināti, ka to darba izpildes termiņi ir noteikti. Visticamāk, nepieciešams pilnveidot veidu, kā tiek fiksēti, uzraudzīti un pārbaudīti termiņi.

4.attēls. Priekuļu novada pašvaldības darbinieku atbildes uz aptaujas jautājumu “Vai jūsu darbiem ir noteikti termiņi?” (autores veidots)

Apkopojot šos secinājumus, darba autore ir guvusi apstiprinājumu izvirzītajai hipotēzei, ka Priekuļu novada pašvaldības darbinieku izpratne par iestādes darbības plānošanu ir apmierinoša, bet nepieciešama operatīvo plānu izstrāde ar detalizētāku mērķu un sasniedzamo rādītāju definēšanu, lai veicinātu pašvaldības ekonomisku un efektīvu darbību.

Secinājumi un priekšlikumi

Raksturojot MK noteikumos “Noteikumi par iekšējās kontroles sistēmu tiešās pārvaldes iestādē” minēto IKS elementu “Iestādes darbības plānošana” Priekuļu novada pašvaldībā ir secināms, ka:

1. Pašvaldībai ir definēti mērķi un tie ietverti vadības dokumentos.
2. Pašvaldības darbinieku anketēšana rāda, ka lielākā daļa darbinieku piekrīt, ka tiem ir pieejams pašvaldības gada darba plāns un ir skaidras gada prioritātes.
3. Vienlaikus pašvaldībā nav vadības dokumenta, kurā būtu detalizēti noteikti sasniedzamie rādītāji.
4. Visticamāk darbinieku izpratne par gada darba plāna uzdevumiem un attiecīgi no tiem izrietošajiem rezultatīvajiem rādītājiem nosaka to, ka lielais vairums darbinieku uz jautājumu

“Vai jūsu darbiem ir noteikti termiņi?” atbild apstiprinoši, tā radot iespaidu, ka darbinieki kopā virzās uz iestādes mērķu sasniegšanu.

Priekšlikumi, kas izriet no pētījuma gaitā secinātā:

1. Lai arī iestādes mērķis ir definēts, tomēr nepieciešams vērst uzmanību uz rīcības dokumentu izstrādi, kur jānosaka detalizētus mērķus, uzdevumus un rezultātus;
2. Jānodrošina, ka mērķi, uzdevumi un rezultāti ir precīzi un strukturēti aprakstīti, sasniedzami un ar noteiktu termiņu.
3. Jānodrošina, ka lietojot vadības dokumentus, darbinieki pārzinātu sev izvirzītos mērķus, uzdevumus un termiņus, kā arī saskatītu kopsakarību ar pašvaldības virsmērķi.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Noteikumi par iekšējās kontroles sistēmu tiešās pārvaldes iestādē* (08.05.2012.). LR Ministru kabineta noteikumi Nr.326. <https://m.likumi.lv/doc.php?id=247746>, sk. 20.02.2020.
2. Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (2013). *Internal Control — Integrated Framework Executive Summary*. Retrieved 10.03.2020 from <https://www.coso.org/Documents/990025P-Executive-Summary-final-may20.pdf>
3. Dittenhofer, M. (2001). Performance auditing in governments. *Managerial Auditing Journal*, 16 (8), pp. 438-442. <https://doi.org/10.1108/02686900110403136>
4. Galandere – Zīle, I. (28.03.2018). *Iekšējās kontroles sistēma kā stratēģiskās vadības instruments. Atvērtā lekcija pašvaldībām*. [Prezentācija]. Rīga: VARAM. http://old.varam.gov.lv/files/text/Valsts_kase_2018_03_IKS.pdf, sk. 10.03.2020.
5. Gorenak, M., Košir, S. (2012) The Importance of Organizational Values for Organization. *Management, Knowledge and Learning. International Conference*, pp. 563-568.
6. Hill, C.W.L., Jones, G. (1998). *Strategic Management: an Integrated Approach*. ASV: Houghton Mifflin Company, 460 p.
7. INTOSAI (2009). *Iekšējās kontroles standartu vadlīnijas valsts pārvaldes vajadzībām*. https://www.knab.gov.lv/upload/free/intosai_ik_vadlinijas.pdf, sk. 15.03.2020.
8. Kenny, T. (1994). From Vision to Reality Through Values. *Management Development Review*, 7 (3), pp. 17–20. <https://doi.org/10.1108/09622519410060375>
9. Priekuļu novads (24.09.2015). *Attīstības programma 2015. – 2021.gadam*. http://www.priekuli.lv/images/Attistibas-programma/Priekulu_novada_attistibas_programma.pdf, sk. 10.03.2020.
10. Reichborn-Kjennerud, K., Carrington, T., Jeppesen, K., Taro, K. (2018). A New Organisation of Public Administration: From Internal to External Control. *Comparative Social Research*, 33, pp. 225-243. <https://doi.org/10.1108/S0195-63102018000033015>

Summary

The aim of this research is to study the planning process of Priekuli municipality and the employees' understanding of the institution's goals, priorities and achievable results based on the theoretical aspects (elements) of the internal control system.

The topicality of the research is justified by the fact that both the Ministry of Environmental Protection and Regional Development of the Republic of Latvia, the State Audit Office and representatives of the European Union financial supervision institutions have pointed to the need to implement an effective internal control system in local governments in Latvia.

The following research methods were used in the research: document content analysis, questionnaire and data processing methods.

A survey was conducted during the study, interviewing 37 employees and finding out their answers to two questions - the statements “The municipality's annual work plan is available and you have clear priorities” and “Are there deadlines for your work?”.

The main conclusions of this study are as follows - the municipality has defined objectives and they are included in the management documents. Surveys of municipal employees show that

the majority of employees agree that they have access to the municipal annual work plan and annual priorities are clear. Although there are no management documents detailing the indicators to be achieved, their logical consequence can be seen from the annual work plan. Most employees to the question "Are there deadlines for your work?" answer in the affirmative, thus giving the impression that the staff are working together to achieve the institution's objectives.

Although the purpose of the institution is defined, it is necessary to pay attention to the development of action documents, where detailed goals, tasks and results are defined, ensuring that they are accurately and structured, achievable and on time, so that employees know the set goals and tasks, as well as to see the connection with the overarching goal of the local government.

SITUĀCIJA NEKUSTAMO ĪPAŠUMU TIRGŪ EKONOMIKAS CIKLISKUMA KONTEKSTĀ

SITUATION IN THE REAL ESTATE MARKET IN THE CONTEXT OF ECONOMIC CYCLICALITY

Mairis Stapulonis

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, mairis.stapulonis@inbox.lv; Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja: **Iveta Mietule, Dr.oec., profesore**

Abstract. *The study “Situation in the Real Estate Market in the Context of Economic Cyclicity” analyzes the literature on economic cyclicity, looking at various theories and studies that differently characterize the lengths, phases and influencing factors of economic cycles. The study of economic cyclicity also mentions indicators that affect the recession phase or crisis. It is the economic crisis and the interaction between the real estate market that is discussed in the second part of the paper, where the economic crisis and its aspects in 2008 in Latvia are described. The concluding part contains general information about the current situation in the real estate market in Latvia, analyzing the situation related to possible crisis threats, which are alarmed by the media and which cause both vigilance and concern for the Latvian population.*

Keywords: *crisis, economic cycles, real estate.*

Ievads

Tiek uzskatīts, ka tirgus ekonomika attīstās cikliski, kas nozīmē, ka ir gan ekonomikas uzplaukumi, gan kritumi. Nekustamā īpašuma tirgus un tā attīstība ir tieši saistīta un atkarīga no valsts ekonomiskās situācijas. Vienlaikus, atceroties 2008.gada ekonomisko krīzi, nekustamo īpašumu tirgus ir identificējams gan kā katalizators, kas var norādīt uz krīzes tuvošanos, gan kā nozare, kuru krīze ietekmē visvairāk.

Pētījuma tēmas aktualitāti nosaka tas, ka 2019.gadā aizvien vairāk un biežāk plašsaziņas līdzekļos sabiedrība tika brīdināta par nākamās krīzes tuvošanos, vienlaikus norādot, ka nākamā krīze visticamāk nebūs ar tik dramatisku ietekmi un sekām kā iepriekšējā.

Šī pētījuma mērķis ir izvērtējot ekonomikas cikliskuma teorijas un līdzšinējo pieredzi, izprast esošo situāciju un attīstības perspektīvas nekustamo īpašumu tirgū Latvijā.

Mērķa sasniegšanai tiek izvirzīti sekojoši uzdevumi:

- izpētīt teorētisko informāciju par ekonomikas cikliskumu;
- izvērtēt nekustamā īpašuma tirgus ietekmi uz ekonomisko krīzi Latvijā 2008.gadā;
- konstatēt šī brīža nekustamā īpašuma tirgus situāciju un attīstību;
- izdarīt secinājumus par pašreizējo nekustamā īpašuma tirgus attīstību ekonomikas cikliskuma kontekstā.

Pētījuma autors izvirza hipotēzi: nekustamā īpašuma tirgū attīstība šobrīd notiek lēni un piesardzīgi, prognozējams, ka recesijas gadījumā nav gaidāma tik dramatiska nekustamā īpašuma tirgus sabrukšana kā iepriekšējās krīzes laikā. Pētījuma objekts ir ekonomikas attīstības cikli, bet pētījuma priekšmets – nekustamā īpašuma tirgus attīstības ekonomikas cikliskuma kontekstā.

Pētījuma periods ir 2019. gada 4.ceturksnis.

Pētījumā izmantotas sekojošas pētīšanas metodes: dokumentu satura analīze.

1. Ekonomikas cikliskuma jēdziens

Ekonomika attīstās cikliski, tai ir periodiskas svārstības, kad ekonomiskās izaugsmes posmus nomaina atslābums vai pat lejupslīde. Tikai pie veiksmīgas saimniekošanas un ekonomiskās politikas šie ekonomiskie cikli ir samērā līdzsvaroti. Makroekonomikas stabilitāti

nosaka ekonomiskā izaugsme, un to pamatā raksturo trīs faktori: reālā IKP pieauguma tempi, pilnīga nodarbinātība, stabils cenu līmenis. Lai arī zinātniskajā ekonomiskajā literatūrā nav vienotas pieejas, pastāv vismaz 10 pamatteorijas par ekonomikas cikliskumu. Šajās teorijās ekonomiskie cikli atšķiras pēc ilguma, intensitātes un citiem ietekmējošiem faktoriem.

Pasaulē diezgan populāra ir P.Samuelsona ekonomisko ciklu faktoru klasifikācija, kas nosaka, ka ekonomikas ciklus ierosinošos faktoros var iedalīt iekšējos un ārējos (1.tabula), (Samuelson, Nordhaus, 2009).

1.tabula

Ekonomikas ciklus ietekmējošie faktori (autora sastādīta)

Eksternālās (neietekmējamās) teorijas Cēloņi – ārējie faktori:	Internālās (ietekmējamās) teorijas Cēloņi – iekšējie faktori:
Kari Revolūcijas Politiskie notikumi Iedzīvotāju migrācija Zinātniskie atklājumi	Disproporcijas ražošanas struktūrā Traucējumi naudas apgrozījuma jomā Pamatkapitāla pārlicē uzkrāšana

Ekonomikas aktivitātes ciklā tiek izdalītas četras fāzes: kāpuma, virsotnes, lejupslīdes un iedobumu fāze.

Kāpuma fāzē palielinās investīcijas, pieaug ražošanas apjomi, nodarbinātība, palielinās iedzīvotāju ienākumi, pieaug uzņēmumu peļņa, kas sekmē investīciju pieaugumu.

Virsošnes fāzē tiek izmantotas un noslogotas visas jaudas. Šajā posmā sāk pieaugt cenas, un palielinās produkcijas krājumi.

Lejupslīdes fāzē tiek saukta arī par kritumu, recesiju. Šajā fāzē samazinās ražošana, pieaug bezdarbs, samazinās investīcijas, jo uzņēmumi baidās ieguldīt līdzekļus ražošanā, samazinās iedzīvotāju ienākumi, līdz ar to arī patēriņš, veidojas lieli produkcijas krājumi. Samazinoties ienākumiem un peļņai, samazinās arī valdības nodokļu ieņēmumi. Par lejupslīdi tiek uzskatīta situācija, kad divus ceturkšņus pēc kārtas samazinās reālais IKP.

Iedobumu fāzē jeb recesijā ir vērojams viszemākais ražošanas līmenis, augsts bezdarba līmenis un zemi iedzīvotāju ienākumi. Ekonomikā iestājas sastinguma periods, ja šāds sastingums ir ilgstošs, tad šādu situāciju sauc par depresiju (Bikse, 2007).

Pētnieki A.F. Burns un W.C. Mitchell savos pētījumos ir minējuši, ka daudzi makroekonomiskie rādītāji vienlaicīgi mainās vienā vai otrā virzienā (ekspansijas vai recesijas laikā). Šo autoru analizētie makroekonomiskie rādītāji aptvēra dažādus ekonomikas aspektus – produkcijas izlaides un ienākuma rādītāji, cenas indeksi, procentu likmes, banku operācijas utt. (Burns, Mitchell, 1946).

Jau kopš 19. gs. sākuma tirgus ekonomika pazīst regulārus pacēlumus un kritienus. Lielākos ekonomiskos kritienus parasti sauc par krīzēm. Krīze (no grieķu *krisis* – lēmums, spriedums, pagrieziena punkts) - bīstams, sarežģīts, smags stāvoklis; sarežģīts pārejas stāvoklis. Tā ir ekonomiskā cikla fāze, kuras laikā ražošanas reālais apjoms un ekonomiskā aktivitāte sasniedz zemāko līmeni un tiek novērots augsts bezdarba līmenis. Vienlaikus tas ir periods ekonomikas attīstībā, kad notiek liels ekonomiskās aktivitātes kritums – daudzi uzņēmumi tiek slēgti un daudzi cilvēki zaudē darbu.

Galvenie rādītāji, kas norāda uz tautsaimniecības nestabilitāti un iespējamo krīzi, ir šādi:

- iekšzemes kopprodukts (turpmāk – IKP) pieaugums;
- inflācijas temps;
- tekošā konta bilances īpatsvars IKP;

- reālais efektīvais valūtas kurss;
- kredīta īpatsvars IKP;
- ārvalstu valūtas rezervju īpatsvars importā;
- eksporta attiecība pret importu;
- īstermiņa parādu īpatsvars ārvalstu valūtas rezervēs;
- reālās procentu likmes;
- valsts finanses (*Christensen, Rasmussen, 2007*).

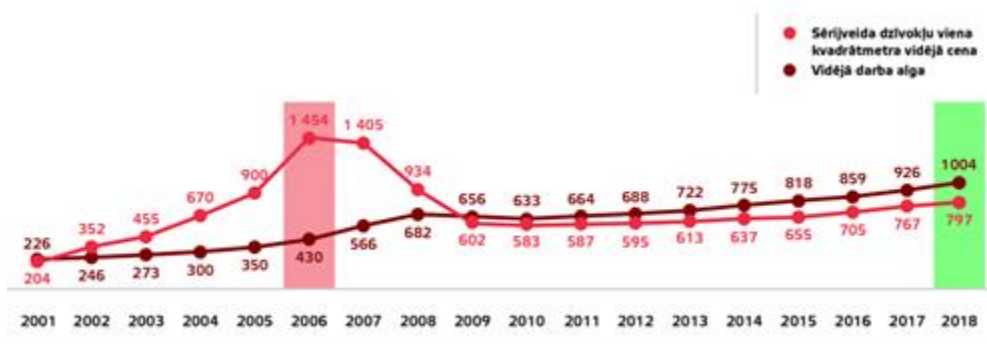
Ja globālās krīzes nav iespējams pilnībā novērst, valstis un to ekonomikas var laikus gatavoties negatīviem scenārijiem, strukturizējot savu ekonomiku un ieviešot atbilstošas ekonomikas politikas.

2. Nekustamā īpašuma tirgus ietekme uz ekonomisko krīzi Latvijā 2008.gadā

Nekustamā īpašuma tirgus attīstības ciklu svārstību rezultātā Latvija piedzīvoja visas ekonomikas attīstību ciklu fāzes laika periodā no 2004. līdz 2013.gadam. Nekustamā īpašuma tirgus izmaiņas notika atbilstoši valsts ekonomikas attīstības pamatrādītāju (iekšzemes kopprodukts, patēriņa cenas, vispārējās valdības sektora deficīts vai pārpalikums, vispārējās valdības parāds un bezdarba līmenis) izmaiņām (*Geipele, 2014*).

Krīzes laikā pārplīsa cenu „burbulis” nekustamo īpašumu tirgū, kas ietekmēja jaunu mājokļu projektu attīstītājus, kas nespēja realizēt iesāktos projektus un piedzīvoja zaudējumus, kā arī tas ietekmēja komercbankas, kuras pirms krīzes uzsākšanas aktīvi piedalījās gan privātpersonu, gan nekustamo īpašumu projektu, gan uzņēmumu biznesu finansēšanā pret nekustamā īpašuma ķīlu, tādējādi uzņemoties neadekvāti lielu risku.

Šajā laikā iedzīvotāji, neapzinoties riskus, vairāk sāka dzīvot uz aizdevumu (kredīta) rēķina, situāciju nekustamā īpašuma tirgū salīdzinājumā ar iedzīvotāju reālo ienākumu līmeni atspoguļo 1.attēls, kas ļoti uzskatāmi norāda uz lielo atšķirību, kas 2004. – 2008.gadā būtiski ietekmēja krīzes rašanos un krīzes ietekmes apjomu.

1.attēls. Sērijveida dzīvokļu cenu un vidējās darba algas atšķirības 2001.- 2018.gads
(SIA Arco Real Estate, 2019)

Situāciju nekustamo īpašumu un būvniecības jomā varēja efektīvāk risināt vai novērst, ja tirgus dalībnieki būtu ņēmuši vērā ekonomikas attīstības cikliskumu un cikliskumu jebkurā biznesā, tai skaitā nekustamo īpašumu tirgū.

Tā kā krīze skāra ne tikai Latviju, bet pasauli kopumā, aizvien vairāk ir pētījumu, kuros analizēta ekonomiskā krīze saistībā ar nekustamo īpašumu tirgu. Pētījumi atklāj pastāvošās likumsakarības starp ekonomiku, nekustamo īpašumu tirgu un monetāro politiku (kreditēšanu, finansēšanu) (*Jowsey, 2011*). Ekonomikas kāpuma fāzē, attīstās nekustamo īpašumu tirgus un

paplašinās kredītu pieejamība, pretēji procesi notiek ekonomikas recesijas fāzē, kad strauji krīt nekustamo īpašumu vērtība un tirgus cena un kredītēšana tiek samazināta līdz minimumam.

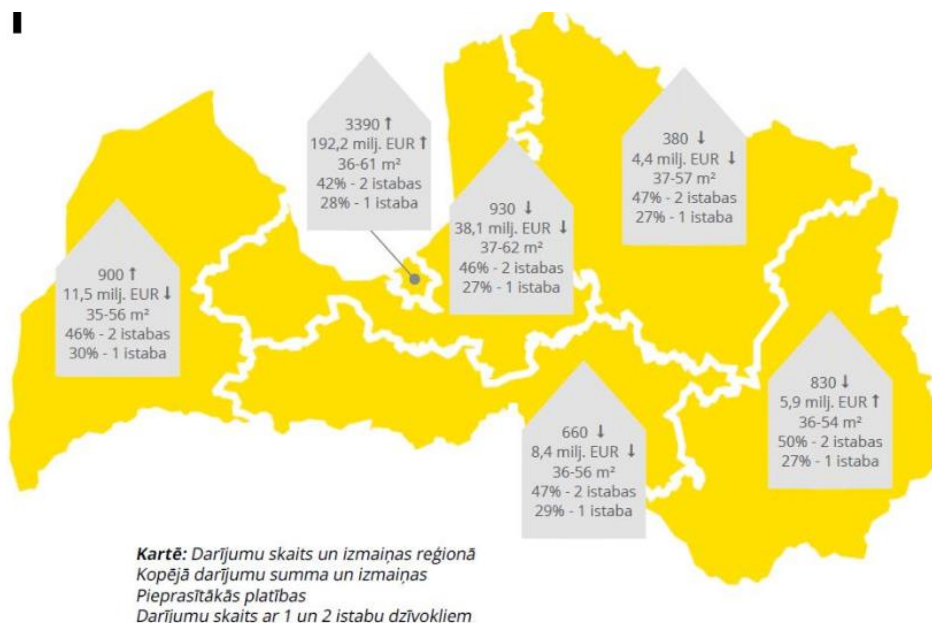
“Smagu finanšu krīžu sekas atstāj dziļu un ilgstošu iespaidu uz aktīvu cenām”, norāda V. Reinharts un V. Rogoffs, un tas prasa saprātīgu laiku, lai atgūtu pozīciju cenu līmeņa un būvniecības apjoma ziņā (*Reinhart, Rogoff, 2009*).

Turpinot analizēt 1.attēlā redzamo situāciju, var izdarīt secinājumu, ka nekustamo īpašumu tirgus savu zemāko punktu sasniedza 2009.gadā, un kopš tā laika ir vērojama stabila un piesardzīga izaugsme un attīstība.

3. Esošā nekustamā īpašuma tirgus situācija un attīstība

2019.gada decembrī publicētajā Eiropas Centrālās bankas ziņojumā “Eurosistēmas speciālistu makroekonomiskās iespēju aplēses euro zonai” minēts, ka pēc vājas izaugsmes 2019.gada 2.un 3.ceturksnī paredzams, ka tuvākajā laikā saglabāsies mērens reālā IKP pieaugums. Ekonomiskā noskaņojuma rādītāji pazeminājušies, galvenokārt atspoguļojot turpmāku globālās tirdzniecības pavājināšanos ilgstošas globālās nenoteiktības vidē. Kopumā paredzams, ka reālā IKP pieaugums 2020.gadā nedaudz samazināsies (līdz 1.1%), bet pēc tam 2021.un 2022.gadā palielināsies (līdz 1.4%), (*Eiropas Centrālā banka, 2019*).

Nekustamā īpašuma tirgus attīstība tāpat kā ekonomika attīstās cikliski un šo ciklisko attīstību iespaido dažādi ietekmes faktori un notikumi. Ievērojot iepriekš aprakstīto krīzi un tās ietekmi, šobrīd Latvijā nekustamo īpašumu tirgus tiek monitorēts un gan nekustamo īpašumu tirgus uzņēmumi, gan kredītiestādes publicē datus un secinājumus par šā brīža norisēm nekustamo īpašumu tirgū. No šīm publikācijām ir secināms, ka šobrīd nekustamo īpašumu tirgū vērojama veselīga un stabila izaugsme. Sabalansētu situāciju nekustamo īpašumu tirgū rada gan ekonomikas izaugsme, gan atbildīgāka cilvēku attieksme pret mājokļu iegādi un pārdomāta kredītpolitika (2.attēls).

2.attēls. Dzīvokļu tirgus Latvijā, balstoties uz VZD datiem un Latio aprēķiniem, salīdzināti dati par 2019.gada sākumu ar attiecīgo periodu 2018.gadā (*SIA Latio, 2019*)

Izvērtējot 2.attēlā minēto informāciju ir secināms, ka turpina pastāvēt būtiskas cenu atšķirības starp Rīgu un pārējiem reģioniem, un gan darījumu skaits, gan darījumu summa uzrāda

to, ka attīstība notiek abos virzienos un vismaz pagaidām nav viennozīmīgi izdarāms secinājums, ka nekustamo īpašumu tirgus sāk pārkarst.

Nekustamā īpašuma cenu kāpums ir vērojams, taču tas ir salīdzinoši neliels un nav vērojami pārmērīgi burbuļi vai nesamērības, kādas bija pirmskrīzes periodā.

Lai arī ekonomika uzrāda stabilu attīstību un statistikas dati liecina, ka pieaug vidējais atalgojums, tātad pieaug iedzīvotāju pirktspēja, tomēr publiskā informācija, kas izskan medijos par iespējamo krīzi, liek iedzīvotājiem būt īpaši piesardzīgiem, atceroties 2008.gada krīzes plašo ietekmi.

Darba rezultātā autors ir guvis apstiprinājumu izvirzītajai hipotēzei, ka nekustamā īpašuma tirgū attīstība šobrīd notiek lēni un piesardzīgi, prognozējams, ka recesijas gadījumā nav gaidāma tik dramatiska nekustamā īpašuma tirgus sabrukšana kā iepriekšējās krīzes laikā.

Secinājumi un priekšlikumi

Šī pētījuma gaitā ir secināts, ka:

1. Ekonomikas cikliskums ir makroekonomikas viens no pamatjēdzieniem un jebkurai uzņēmējdarbībai vai valstij ir jāreķinās ar šo cikliskumu, kas var atšķirties, ietekmes, ilguma un citu rādītāju jomās.
2. Viens no ekonomikas cikliem, kuram tiek pievērsta pastiprināta uzmanība ir recesija jeb krīze, jo tās laikā būtiska ietekme tiek atstāta gan uz valsti un tās ekonomiku kopumā, gan uz atsevišķiem tirgus dalībniekiem – uzņēmējiem, kredītiestādēm, iedzīvotājiem.
3. 2008.gada krīze Latviju skāra ļoti nesaudzīgi, un viena no nozarēm, ka gan izraisīja krīzi, gan cieta no tās visvairāk ir nekustamo īpašumu tirgus.

Priekšlikumi:

1. Nekustamā īpašuma tirgus dalībniekiem savas darbības plānošanā ievērot horizontālās saiknes starp valsts ekonomiku, nekustamo īpašumu tirgu un monetāro politiku, ņemot vērā, ka straujas pārmaiņas jebkurā no šīm jomām veicina arī citas jomas attīstību vai recesijas gadījumā – pretēji, sabrukšanu.
2. Izvērtējot iepriekšējās krīzes sekas un ietekmi, visām ieinteresētajām un iesaistītajām pusēm turpināt piesardzīgu nekustamā īpašumu tirgus attīstību.
3. Nekustamo īpašumu tirgus attīstība ir būtiska valsts ekonomikas komponente, tādēļ, lai arī tas attīstās piesardzīgi, ir nepieciešams šo attīstību nodrošināt ar augšupejošu virzību, kas pozitīvi ietekmēs valsts attīstību un izaugsmi.

Izmantotie avoti un literatūra

1. Bikse, V. (2007). *Ekonomikas teorijas pamatprincipi*. Rīga: Izglītības sōļi. 454 lpp.
2. Burns, A. F., Mitchell, W.C. (1946). *Measuring business cycles*. New York: National Bureau of Economic Research. 560 p.
3. Christensen, L., Rasmussen, L. (2007). *New Europe: A Warning Not Be Ignored*. Danske Bank.
4. Eiropas Centrālā banka (2019). *Eurosistēmas speciālistu makroekonomiskās iespēju aplēses euro zonai*. 20 lpp. https://datnes.latvijabanka.lv/ecb/ecb-projections201906-eurosystemstaff_lv.pdf, sk. 10.01.2020.
5. Geipele, S. (2014). *Nekustamā īpašuma tirgus attīstības vadīšanas sistēma Latvijā*. [Monogrāfija]. Rīga: RTU Izdevniecība. 228 lpp. doi:10.7250/9789934107610
6. Jowsey, E. (2011). *Real Estate Economics*. UK: Palgrave Macmillan. 520 p.
7. Reinhart, C.M., Rogoff, K.S. (2009). The Aftermath of Financial Crises. *American Economic Review*, 99 (2), pp.466-472. DOI: 10.1257/aer.99.2.466
8. Samuelson, P. A., Nordhaus, W. D. (2009). *Macroeconomics*. 19th ed. NY: McGraw-Hill. 744 p.
9. SIA Arco Real Estate (2019). *Tirgus pārskati*. www.arcorealestate.lv, sk. 10.01.2020.
10. SIA Latio (2019). *Mājokļu tirgus pārskats*. www.latio.lv, sk. 14.01.2020.

Summary

The aim of this study is to evaluate the current situation and development perspectives in the real estate market in Latvia by evaluating theories of economic cyclicity and previous experience.

The topicality of the research is determined by the fact that in 2019 more and more often the public was warned in the media about the approaching of the next crisis, at the same time indicating that the next crisis is unlikely to have as dramatic effects and consequences as the previous one.

Research methods used in the research: content analysis of documents.

During the research, an analysis of the scientific literature was performed, as well as a summary of information on the situation in the real estate market was made, based on the analysis of Latvian credit institutions, real estate market participants and the European Central Bank.

The main conclusions of this study relate to the need to identify economic cyclicity at both the national and business levels and to be prepared for these cycles and the likelihood of their occurrence. The economic crisis of 2008, the consequences of which were felt until 2013, has taught harsh lessons about the outcome of a disproportionate economy, housing policy and monetary policy, in which the real estate market suffered significantly.

Assessing the consequences and impact of the previous crisis, it can be concluded that the real estate market is now developing more cautiously and people are also investing more cautiously and pragmatically, being aware of the economic cyclicity and the possibility of the next crisis. At the same time, it can be concluded that although the real estate market is developing cautiously, its development curve is still upward, which is positive for the country's development and growth.

**NOIETA STIMULĒŠANAS METOŽU ANALĪZE UZŅĒMUMĀ
AAS “BALTA”
ANALYSIS OF SALES PROMOTION METHODS OF THE COMPANY
AAS “BALTA”**

Diāna Volkova

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, dina_volkova@inbox.lv, Rēzekne, Latvija

Jelena Volkova

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, Mg.oec., lektore, jelena.volkova@rta.lv, Rēzekne, Latvija

Aija Čerpinska

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, Mg.soc.sc., lektore, aija.cerpinska@rta.lv, Rēzekne, Latvija

Abstract. *For each dynamically developing company, which starts its activities in the international market, one of the most important areas of activity is marketing. Sales promotion is one of the complex elements of marketing. The sales promotion methods of the Latvian insurers market leader AAS BALTA are described in the research. The analysis of the effectiveness of using the sales promotion methods and questionnaires has been made, identifying shortcomings in the general marketing strategy of the company.*

Keywords: *insurance, marketing, sales promotion.*

Ievads

Mūsdienu mārketinga uzdevums ir ne tikai radīt labu preci vai pakalpojumu, noteikt pieņemamu cenu un nodrošināt tās pieejamību pircējiem, bet arī veidot komunikāciju – saskarsmi ar patērētājiem.

Apdrošināšana ir viena no straujāk augošajām nozarēm Latvijā un AAS “BALTA” ir šī tirgus ilgstošais līderis, tāpēc rodas jautājums, kā uzņēmums var nodrošināt tik strauju izaugsmi un spēj noturēties līdera pozīcijā tik ilgu laiku. AAS “BALTA” sniedz dažāda veida apdrošināšanas pakalpojumus un izmanto vairākus informācijas izplatīšanas kanālus. Pārdodot apdrošināšanas pakalpojumus, vienmēr ir jāizvēlas starp vēlmi pēc iespējas vairāk pārdot un vēlmi, saglabājot rentabilitāti, pelnīt pēc iespējas vairāk. Viegļāk ir pārdot produktu, kurš ir no augsta riska segmenta, nekā mazāk riskantus, arī ieņēmumi šajā segmenta ir lielāki, bet apdrošināšanā tas nozīmē arī lielākas izmaksas nākotnē. Problēma ir saskatāma kopējās stratēģijas uzlabošanā, balstoties uz dažādām noieta stimulēšanas metodēm.

Pētījuma mērķis ir veikt uzņēmuma AAS “BALTA” noieta stimulēšanas metožu analīzi, lai raksturotu esošo situāciju un ieteiktu iespējamus uzlabojumus.

Lai sasniegtu mērķi, ir:

- 1) jāizpēta informācija par mārketinga noieta stimulēšanas veidiem, to nozīmi un klasifikāciju;
- 2) jānoskaidro AAS “BALTA” sniegto pakalpojumus specifiku;
- 3) jāveic AAS «BALTA» pakalpojumu noieta stimulēšanas metožu pielietojuma analīzi;
- 4) jānosaka noieta veicināšanas stratēģijas pilnveidošana iespējas AAS “BALTA”.

Pētījumā tika izmantota monogrāfiskā metode jeb literatūras izpētes metode, loģiskās analīzes un sintēzes metode, aptaujas metode un grafiskā metode.

Darbā tika izmantoti šādi literatūras avoti: zinātniskā literatūra par apdrošināšanas specifiku un noieta veicināšanas teoriju, zinātniskās publikācijas, AS «BALTA» nepublicētie materiāli un citi interneta avoti, kuri saistīti ar apdrošināšanas pakalpojumu noieta stimulēšanu.

Noieta stimulēšana kā viena no virzīšanas tirgū kompleksa sastāvdaļām

Noieta stimulēšana ir viena no pamatsastāvdaļām preces vai pakalpojuma virzīšanai tirgū un salīdzinājumā ar reklāmu, tā ļauj ātri iedarboties uz pieprasījumu. Dažādi autori izvēlas dažādus formulējumus, piemēram, pārdošanas stimulēšana, pārdošanas veicināšana, noieta stimulēšana, noieta veicināšana, realizācijas palielināšana, tāpat arī ir dažādi noieta stimulēšanas definīcijas formulējumi (*Jobber, Lancaster, 2006; Бланк, 2004; Barker, Barker, Bormann, Neher, 2013*).

Pārdošanas realizācijas veicināšana ir paņēmieni kopums, ko lieto visā preces dzīves cikla laikā. Tas ir vērsts uz trim tirgus dalībniekiem (patērētāju, vairumtirgotāju un mazumtirgotāju) ar mērķi īsā laikā palielināt pārdoto preču apjomu un piesaistīt jaunus pircējus (*Kaparkalēja u.c., 2002*).

Produktu realizācijas veicināšana ir īslaicīgs mārketinga komunikācijas veids ar nolūku stimulēt produktu pirkšanu un pārdošanu ar dažādiem paņēmieniem (*Praude, Liniņa, 2018*).

No definīcijas izriet šādi produktu realizācijas veicināšanas raksturojumi:

- īslaicīgs mārketinga komunikācijas veids;
- vispārējs mērķis – mudināt, aicināt, izdarīt produkta/ zīmola pirkumu;
- mērķa īstenošanai tiek izmantoti vairāki un dažādi paņēmieni.

Eksistē vairākas noieta stimulēšanas metodes, jāatzīmē arī, ka dažādi zinātnieki grupē tos pēc dažādiem kritērijiem, bet lai sekmīgi izmantotu visas šīs metodes, ir jāveic noieta stimulēšanas metožu plānošana, īstenošana un novērtēšana, kas būs integrēta kopējā mārketinga stratēģijā (*Honeycutt, Ford, Simintiras, 2003; Russell, 2014; Колборн, 2002; Praude, Šalkovska, 2015*).

AAS “BALTA” ir viens no lielākajiem riska jeb nedzīvības apdrošinātājiem Latvijā. AAS “BALTA” tika dibināta 1992.gada 28. janvārī, jāatzīmē, ka gandrīz vienlaikus ar Latvijas apdrošināšanas tirgus izveidošanos, reorganizējot valsts monopoluzņēmumu apdrošināšanas sfērā GOSTRAH. Kopš dibināšanas AAS “BALTA” ieguvusi lielu pieredzi klientu apkalpošanā, ieviesusi modernas tehnoloģijas un nostiprinājusi tirgus līdera pozīcijas.

AAS “BALTA” darbības stratēģija nodrošina visaptverošu, saskaņotu un efektīvu risku pārvaldības sistēmu, kas atspoguļo uzņēmuma darbības veidus, to apjomu un uzņēmuma darbībai raksturīgo risku sarežģītību. Tāpat darbības stratēģija tiek veidota tā, lai uzņēmumā vienmēr tiktu nodrošināts atbilstošs kapitāla apmērs, kas atspoguļotu plānoto un izvēlēto uzņēmuma stratēģiju, virzību un tās riskus.

AAS “BALTA” apzinās savu līdera lomu Latvijas apdrošināšanas tirgū, tāpēc tās darbības pamatā ir ne tikai vēlme apmierināt savu klientu vajadzības pēc moderniem un kvalitatīviem apdrošināšanas pakalpojumiem, bet arī dot ieguldījumu Latvijas sociālās un kultūrvides attīstībā un kopējā sabiedrības izglītošanā.

Apdrošināšanas pakalpojums ir ļoti komplicēts un specifisks produkts, pircēji un potenciālie klienti ne vienmēr īsti saprot to vērtību un nepieciešamību. Apdrošinātājiem sākotnēji ir jāinformē par apdrošināšanas lomu katrā cilvēka dzīvē, tad jāpārlicina par tās drošību, radot uzticību, un tikai tad var pārdot konkrētu pakalpojumu.

Kopumā AAS “BALTA” piedāvā vairāk nekā 25 veidu un apakšveidu pakalpojumus, kas no vienas puses ļauj darboties dažādos tirgus segmentos un diversificēt riskus, bet no otras puses, organizējot mārketinga pasākumus, grūti ietvert visus pakalpojumus vienlaicīgi, līdz ar to ir jākoncentrējas un dažiem un paralēli jāveido produktu virzīšanas pasākumus vairākiem veidiem vienlaicīgi, kas apgrūtina darbību, prasa lielāku kapacitāti un resursus.

AAS “BALTA” grupas darbības stratēģija ir veidota tā, lai apdrošināšanas kompānija būtu tuvāk saviem klientiem un pārzinātu savu klientu vajadzības Latvijā.

Galvenie marketinga kompleksa pasākumi pakalpojumu virzībai tirgū AAS “BALTA” ir:

- *Aktīvas un plašas reklāmas kampaņas dažādos Latvijas medijos*, reklamējot piedāvātos pakalpojumus, dažādas noieta stimulēšanas kampaņas.

AAS “BALTA” sadarbojas ar presi un citiem masu informācijas līdzekļiem uzņēmuma tēla popularizēšanai.

AAS “BALTA” mārketinga kampaņa «Kā brauc, tā maksā» ir novērtēta kā viena no efektīvākajām mārketinga kampaņām Latvijā 2004.gadā. Kampaņa ir ierindojusies starp piecām efektīvākajām mārketinga kampaņām, kuras izvēlējusies Latvijas mārketinga sasniegumu konferences žūrija. AAS “BALTA” ar šo kampaņu ieviesa jaunu apdrošināšanas principu un provocēja diskusiju par satiksmes drošību un arī krietni veicināja kompānijas pārdošanas rezultātus. Pēc Baltic Marketing & Advertising informācijas 2004.gada septembrī AAS “BALTA” pārdošana palielinājusies par 80%. Kampaņas laikā AAS “BALTA” veiksmīgi sadarbojās ar reklāmas aģentūru “Adell Saatchi & Saatchi”, mediju aģentūru “Media House Latvia” un sabiedrisko attiecību kompāniju “Idea Media”. Kampaņas budžets bija 35 tūkstoši latu.

- *Sabiedrisko attiecību veidošana*, izmantojot sponsorēšanu, labdarību un preses konferences.

Apzinoties savu līdera lomu Latvijas apdrošināšanas tirgū, AAS “BALTA” uzskata, ka tās darbības pamatā ir ne vien vēlme apmierināt savu klientu vajadzības ar moderniem un kvalitatīviem apdrošināšanas pakalpojumiem, bet arī dot savu ieguldījumu sabiedrības attīstībā kopumā, tāpēc daļa apdrošināšanas sabiedrības peļņas tiek ziedota dažādu sabiedrības izaugsmei nozīmīgu projektu atbalstīšanai, piemēram, tie ir tautas un mūsdienu mākslas projekti, projekti sociālās vides uzlabošanai, sporta un kultūras pasākumi.

Būtisks priekšnosacījums atbalsta saņemšanai ir projekta nozīmība visas sabiedrības pozitīvai attīstībai. Ikviens projekts tiek rūpīgi izvērtēts ņemot vērā gan tā prognozējamo rezonansi sabiedrībā, gan novatorismu un oriģinalitāti.

- *Personīgo pārdošana*, akcentējot juridiskas personas.

Ņemot vērā klientu un sadarbības partneru vēlmes un prasības, balstoties uz uzkrāto pieredzi un darbinieku profesionalitātes līmeni, AAS “BALTA” ir gatava vienmēr pierādīt, ka finansiālās stabilitātes un veiksmīgas attīstības pamatā ir tikai un vienīgi kvalitatīvu apdrošināšanas pakalpojumu sniegšana klientiem, radot tiem papildus drošības sajūtu. Uzņēmums izstrādā apdrošināšanas piedāvājumus individuāli katram konkrētam klientam un uzņēmumam, ņemot vērā viņu vajadzības pēc aizsardzības, tāpēc AAS “BALTA” ir teicams sadarbības partneris gan uzņēmējam, gan privātai personai.

- *Noieta stimulēšanas pasākumu veicināšana*, kuru mērķis ir veicināt kopējo apdrošināšanas pakalpojumu pārdošanu

Tā kā AAS “BALTA” ir plašs pakalpojumu klāsts ar dažādiem noieta stimulēšanas veidiem, autores turpmāk raksturos noieta stimulēšanas aktivitātes, grupējot tās pēc mērķauditorijas principa.

Uz pircējiem vērstas noieta stimulēšanas metodes

Pieprasījuma palielināšanas veicināšanai AAS “BALTA” izmanto plašas mārketinga aktivitātes. AAS “BALTA” noieta stimulēšanas pasākumi pēdējā gada laikā norisinājās 2 lielās mārketinga kampaņās, t.i. tika izstrādāta un uzsākta AAS “BALTA” B2B (Optimisma saglabāšanas vienība) un B2C stratēģiju realizācija.

Paraugu izplatīšana. Vispopulārākais noieta stimulēšanas veids ir informatīvo bukletu izplatīšana. Bukleti ir ļoti daudzveidīgi, krāšņi, ar plašu informatīvo diapazonu, vienlaicīgi bukletos var uzreiz aizpildīt anketas, pretendējot, piemēram, uz Transporta (KASCO) apdrošināšanu.

Bukleti atbilstoši stratēģijai ir izveidoti sadalot informāciju 4 blokos:

1. Info definē problēmas un ieguvumus.
2. Info ar produkta specifikāciju.
3. Info par priekšrocībām.
4. Kontakthinformācija.

AAS "BALTA" bukleti ir veidoti pēc viena info izvietojuma parauga, kas kalpo kopējam mērķim - atspoguļot kompānijas rūpes par psiholoģiskas labsajūtas (optimisma) saglabāšanu pēc negadījumā. Šī koncepcija ir izveidota apzināti, nesolot klientiem to, ko nav iespējams izpildīt, piemēram, nevis samazināt negadījuma varbūtību, bet gan AAS "BALTA" sola palīdzēt saglabāt optimismu neskatoties uz negadījumiem.

Komplektu veidošana. Visefektīvākais noieta stimulēšanas veids klientu motivācijai ir izmantot vairākus apdrošināšanas pakalpojumus vienlaicīgi, tiek piedāvāts izdevīgs komplekts, kas klientam ļauj ietaupīt laiku un naudas līdzekļus, t.i., klientam ir izdevīgāk iegādāties pakalpojumu komplektu nevis katru pakalpojumu atsevišķi.

Piemēram, iegādājoties apdrošināšanas kompānijā OCTA polisi, tiek piedāvāti īpaši izdevīgi nosacījumi autovadītāja nelaimes gadījumu apdrošināšanas iegādei un, izvēloties OCTA polisi, klients var iegādāties 4 papildpakalpojumus savai un auto drošībai:

- atlīdzība pie sava apdrošinātāja;
- nelaimes gadījumu apdrošināšanu;
- palīdzība uz ceļa;
- zādzības apdrošināšana.

Iegādājoties OCTA polisi kopā ar šiem papildus segumiem, klients saņems atlīdzību arī tad, ja auto tiks nozagts vai nolaupts (Apdrošinājuma summa zādzības riskam ir transportlīdzekļa faktiskā vērtība negadījuma brīdī, nepārsniedzot 7 000 EUR, paša risks zādzības gadījumam tiek noteikts 10% apmērā no apdrošināšanas atlīdzības apmēra, bet ne mazāks kā 70 EUR.). AAS "BALTA" segs autovadītāja medicīniskos izdevumus un izmaksās kompensāciju invaliditātes vai nāves gadījumā, kā arī tiek piedāvāts noderīgs pakalpojumu komplekts ikvienam autovadītājam, kas palīdz ātri un ērti atrisināt dažādas neparedzētas situācijas uz ceļa.

Obligātā apdrošināšana nav vienīgais piemērs, kurā AAS "BALTA" piedāvā produktu komplektus, tie pieejami visos veidos un ļauj klientiem izvēlēties atbilstoši savām vajadzībām piemērotāko pakalpojumu komplektu. Komplekti tiek veidoti pēc LEGO principa, pie galvenā veida papildpakalpojumu var kombinēt brīvi.

AAS "BALTA" aktīvi izmanto tādu noieta veicināšanas metodi kā *piepārdošana*. Ja klients ir gatavs iegādāties kādu konkrētu produktu, pastāv liela iespēja, ka viņš būs gatavs iegādāties arī vēl kādu papildus produktu. Piemēram, klientiem, kuri ir gatavi apdrošināt savu īpašumu, aģenti piedāvā apdrošināt arī vispārējo civiltiesisko atbildību, kompānijas statistikas dati liecina, ka 30% cilvēku piekrīt šādam papildu pakalpojumam.

Spēles un loterijas. Apdrošināšanas kompānija AAS "BALTA" izmanto arī loterijas kā noieta veicināšanas metodi, piemēram, vasara ir ceļojumu un pilsētas svētku laiks, tāpēc piesaistot cilvēku interesi tādiem veidiem kā ceļojums vai VCTA, kuri priekš klientiem ir relatīvi lēti (vidējā prēmija ap 10 EUR), AAS "BALTA" bija lieliska iespēja ne tikai palielināt pārdošanas apjomus, bet arī iegūt kontaktus un atļauju izmantot personu datus savā turpmākajā darbībā atbilstoši ES Vispārīgās datu aizsardzības regulai.

Aktivitātes sociālajos tīklos. Internets sniedz unikālas papildus iespējas tradicionālajam mārketingam. Efektīvas komunikācijas digitālajā vidē nodrošināšanai AAS "BALTA" izmanto tādas sociālās platformas kā Facebook un Instagram, katru mēnesi tiek organizēts konkurss sociālo tīklu vietnēs, kā rezultātā tiek piesaistīti klienti.

2018.gada 27. novembrī notika konkurss Facebook internet vietnē, kur vietnes sekotājiem vajadzēja zem bildes “Atzīmē optimistiskāko autobraucēju” komentārā uzrakstīt vārdu un uzvārdu, kura “optimismu pie stūres nespēj satricināt ne slikta laika prognoze, ne pārāk ātri vai lēni satiksmes dalībnieki”, tad 2018.gada 4. decembrī tika izlozēts viens komentētājs, kurš dāvanā saņēma dāvanu karti degvielas uzpildei 40 EUR vērtībā uzpildes stacijā “Circle K”. Ar šo paņēmieni tiek piesaistīts arvien vairāk AAS “BALTA” Facebook internet vietnes sekotāju, kas savukārt, ir efektīva mārketinga metode, lai palielinātu noietu.

Ar mērķi turpināt piesaistīt sociālo tīklu lietotāju uzmanību, BALTA 2018.gadā nolēma pievienoties arī Instagram, ar saukli: *Meklē “baltapatiesība” un esi daļa no piedzīvojuma!*, veidojot AAS “BALTA” Instagram profilu @baltapatiesiba. AAS “BALTA” profila idejas pamatnosacījumi ir neatkārtot jau esošo sociālo tīklu saturu un ieviest korporatīvo Instagram kontu tirgū jaunas vēsmas.

AAS “BALTA” ideja ir balstīties uz ikdienas dzīves patiesībām, ļaujot ielūkoties īstās dzīves aizkulisēs, tāpēc galvenie akcijas tēli bija Egita un Gusts, viņi ir drosmīgi un mūsdienīgi cilvēki, kuri nekautrējas atklāt savas dzīves aizkulisēs, parādot citiem ne tikai mākslīgi uzlabotās bildes, bet arī notikumus dzīvē, kas tiem seko gluži kā Mērfija likumi.

Pašlaik AAS “BALTA” profilam ir ap 2000 sekotāju Instagram un ap 8100 sekotāju Facebook, tas ļauj uzņēmumam ātrāk izplatīt informāciju un stimulēt noietu.

Cenu pazemināšana metode. Cenu pazemināšanas metodi AAS “BALTA” pēdējos gados sāka izmanto retāk, ievērojot produkta specifiku, jo produkts katram klientam ir unikāls, līdz ar to arī cena būs unikāla. Tomēr ir gadījumi, kad šī metode tiek pielietota, piemēram, ja klients pērk apdrošināšanu internetā, tiek piešķirta atlaide 15%, tam ir skaidrojums, ka interneta izplatīšanas kanālā nav jāmaksā komisija par starpnieka pakalpojumiem.

Jau trīs gadus pēc kārtas AAS “BALTA” aicina rūpēties par savu drošību slēpošanas sezonā un piedāvā apdrošināt ziemas sporta ceļojumu ar 40% atlaidi, šādā veidā popularizējot un atbalstot aktīvo dzīvesveidu.

Kuponi. AAS “BALTA” aktīvi izmanto kuponus kā noieta stimulēšanas metodi, tie pircējam dod tiesības uz iepriekš atrunātu ietaupījumu, pērkot konkrēto produktu. 2018. gadā cilvēki iepērkoties grāmatnīca “Zvaigzne ABC” vismaz uz 25 EUR, saņēma kuponu, kurš garantēja vienu bezmaksas nelaimes gadījumu apdrošināšanu bērnam līdz 18 gadiem AAS “BALTA”.

Kuponus kā noieta stimulēšanas metodi AAS “BALTA” izmanto arī strādājot ar veselības apdrošināšana līgumiem, tos AAS “BALTA” slēdz tikai ar darba devējiem, kuri vēlas pasargāt savus darbiniekus no neparedzētiem izdevumiem veselības stāvokļa pasliktināšanās gadījumā. Lai uzņēmumu darbinieki izmantotu arī citus AAS “BALTA” pakalpojumus, kopā ar veselības karti, ko viņiem nodrošināja darba devējs, darbinieks saņem arī atlaižu kuponus citiem AAS “BALTA” produktiem un kontaktinformāciju par speciālistu, kurš var sniegt bezmaksas papildus konsultāciju par risku optimizāciju.

Uz starpniekiem vērstas noieta stimulēšanas metodes

Raksturojot apdrošināšanas tirgus specifiku ir jāatzīmē, ka apdrošināšanas pakalpojumus var iegādāties tikai ar starpnieku palīdzību. Latvijā atbilstoši likumam par apdrošināšanas un pārapsrošināšanas starpnieku darbību apdrošināšanas starpniekus iedala: aģenti, brokeri, piesaistīti apdrošināšanas aģenti (*Apdrošināšanas un pārapsrošināšanas starpnieku darbības likums, 2005*).

Atkarībā no izplatīšanas kanāla atšķiras arī noieta stimulēšanas metodes, ko savā darbā pielieto AAS “BALTA”.

Aģenti. AAS “BALTA” strādā vairāk nekā 450 aģenti, kuru atalgojums tieši ir saistīts ar noieta apjomu, līdz ar to aģenti ir ieinteresēti palielināt noietu, lai palielinātos viņu atalgojums.

Prēmijas, bonusi un dāvanas ir metode, ko AAS "BALTA" izmanto noieta stimulēšanai aģentu izplatīšanas tīklā.

Prēmijas. Uzņēmumā ir izveidota prēmēšanas sistēma, prēmijas ir atkarīgas no sasniegtā rezultāta, tās tiek maksātas katru mēnesi, to apjoms un kritēriji ir atkarīgi no izvirzītā mērķa un prioritātēm. Prioritātes mainās vienu reizi ceturksnī, lai darbiniekiem būtu pietiekoši laika pielāgot savu darbību prasībām.

Atkarībā no produkta specifikas konkrētas motivācijas kampaņas ietvaros tiek izmantotas vai nu bonusu vai dāvanu metodes. 2019.gadā tika organizētas trīs pārdošanas motivācijas kampaņas:

- Pārdošanas motivācijas kampaņas "Pavasaris" laikā par īpašuma apdrošināšanas parakstītajās prēmijās jaunslēgtajos līgumos katriem 1 000 EUR katrs aģents saņēma 100 EUR bruto bonusu. Ja aģents jau ir parakstījis prēmijas 1 000 EUR kampaņa laikā, turpmāk viņš par katriem kampaņas 500 EUR parakstītajā prēmijā saņems 50 EUR bruto bonusu.
- Pārdošanas motivācijas kampaņas "Ceļojošais elektroskūteris" ietvaros katru nedēļu tika noskaidrota filiāle/KAC/PP ar labākajiem kampaņas pārdošanas rezultātiem, kura savā lietošanā uz nedēļu ieguva elektroskūteri «Ninebot by Segway KickScooter ES2». Vērtēšanas kritēriji bija lielākais parakstīto prēmiju apjoms konkrētajā nedēļā, fizisko personu nelaimes gadījumu apdrošināšana, kā arī polise iegādāta un apmaksāta konkrētajā nedēļā. Kampaņas laikā elektroskūteris ceļoja no vienas filiāles/KAC/PP pie otras un kampaņas noslēgumā tika apkopotī rezultāti un noteikta filiāle/KAC/PP ar labākajiem pārdošanas rezultātiem, kura ieguva elektroskūteri savā īpašumā.
- Pārdošanas motivācijas kampaņas "Ceļojums uz sapņu zemi", kuras galvenā balva bija trīs ceļojumi ar galamērķi Disneylenda, Parīze vai Roma.

Pēc kampaņu noslēgšanās, veicot darbinieku aptauju un rezultātu novērtējumu, tika secināts, ka kampaņas "Pavasaris" izmantotā metode bija visefektīvākā.

Piesaistītais apdrošināšanas aģents - persona, kura, nesaņemot apdrošināšanas prēmijas un citus maksājumus saskaņā ar noslēgto apdrošināšanas līgumu, nodarbojas ar apdrošināšanas starpniecību viena vai vairāku apdrošināšanas komersantu vai nedalībvalsts apdrošinātāja filiāles vārdā un interesēs, ja vairāku apdrošināšanas komersantu vai nedalībvalsts apdrošinātāja filiāles izplatāmie apdrošināšanas pakalpojumi neparedz vienādu apdrošināšanas veidu, un par kuras profesionālo darbību pilnu atbildību ir uzņēmies apdrošināšanas komersants vai nedalībvalsts apdrošinātāja filiāle attiecībā uz apdrošināšanas pakalpojumiem, kas ar tiem saistīti (*Apdrošināšanas un pārāpdrošināšanas starpnieku darbības likums, 2005*).

Kā galvenos AAS "BALTA" sadarbības partnerus var minēt: AIZDEVUMS.LV, Tele 2, RD Electronics, Capital, Euronics, Lattelekom, Citadele.

Kredītmaksājumu apdrošināšana un pirkumu apdrošināšanu ir divi apdrošināšanas veidi, kuri ir izveidoti speciāli priekš šī izplatīšanas kanāla un līdz ar to tā ir unikāla iespēja kā abi sadarbības partneri var virzīt savus produktus tirgū.

Apdrošināšanas brokeris - persona, kas nodarbojas ar apdrošināšanas un pārāpdrošināšanas starpniecību klienta vārdā un interesēs, pamatojoties uz vispusīgu piedāvājuma analīzi, un ir apdrošinājusi savu civiltiesisko atbildību likumā noteiktajā kārtībā.

AAS "BALTA" ir noslēgti vairāk nekā 50 sadarbības līgumi ar brokeru aģentūrām. Lai stimulēt noieta tik specifiskā pārdošanas kanālā, kur kompānijai ir jākonkurē ar vairākiem spēcīgiem konkurentiem, tā pieturas pie kopējas stratēģijas un atbilstoši jaunajai B2C koncepcijai, t.i. veido attiecības uz uzticības un godīguma principiem. Kā galvenie stratēģiskie partneri šajā segmentā ir auto dīlerus pārstāvošie brokeri, kuriem AAS "BALTA" piedāvā gan apjoma atlaides,

gan produkta papilduzlabojumus, kas ir unikāli tirgū un tiek piedāvāti tikai konkrētam sadarbības partnerim.

Secinājumi un priekšlikumi

Lai noteiktu iespējamus risinājumus AAS "BALTA" noieta veicināšanas stratēģijas pilnveidošanai, ir nepieciešams saprast problēmas un klientu viedokli, līdz ar to autores pētījuma ietvērā veica anketēšanu. Pēc anketas datu analīzes autores noteica vēl trīs problēmas:

1. *Organizēto Loteriju zema efektivitāte*, jo tikai 20% no respondentiem atcerējās par AAS "BALTA" organizētajām loterijām, tikai 12 cilvēki no 100 atcerējās precīzi loterijas dāvanu fondu un tikai 3 respondenti jeb 25% no tiem atzīmēja, ka tas viņus stimulēja iegādāties apdrošināšanas pakalpojumus.
2. *Kuponu metodes nepietiekama izmantošana AAS BALTA marketinga pasākumu plānā* - 76% no respondentiem uz jautājumu "Vai Jums radītu velmi iegādāties AAS "Balta" pakalpojumu, ja Jums tiktu piedāvāts kupons ar atlaidi uz kādu no tiem?" atbildēja pozitīvi, tas liecina par metodes iespējamo potenciālu, ko uzņēmums pašlaik izmanto neefektīvi.
3. *Tematisko konkursu nevienmērīga efektivitāte dažādu vecuma klientiem*. AAS "BALTA" organizētie konkursi ir efektīva noieta stimulēšanas metode, kura vairāk iedarbojas uz jauniešu auditoriju.

Autores iesaka AAS "BALTA" mārketinga nodaļas speciālistiem izveidot digitālos bukletus, lai atvieglotu informācijas izplatīšanu un samazinātu izmaksas, samazinot drukāto bukletu apjomu. AAS "BALTA" noieta veicināšanas stratēģijā paredzēt, ka turpmāk loterijas klientiem tiks organizētas pārsvarā sociālajos tīklos, loterijas apvienojot ar konkursiem un testiem. AAS "BALTA" mārketinga nodaļas speciālistiem noieta veicināšanas stratēģijā paredzēt kuponu metodes plašāku pielietojumu.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Apdrošināšanas un pārāpdrošināšanas starpnieku darbības likums* (15.04.2005.). <https://likumi.lv/doc.php?id=104830>, sk. 28.02.2020.
2. Barker, M., Barker, D.I., Bormann, N.F., Neher, K.E. (2013). *Social Media Marketing: a Strategic Approach*. South-Western: Cengage Learning, Incorporated. 380 p.
3. Honeycutt, E.D., Ford, J.B., Simintiras, A. (2003). *Sales Managment: A Global Persective*. London: Rouldege. 336 p.
4. Jobber, D., Lancaster, G. (2006). *Selling and Sales Management*. (6th ed.) UK: Pearson. 545 p.
5. Kaparkalēja, D., Pavloviča, A., Matuzāns, J., Bušmeistare, E., Suharevs, V., Rusmane, I. (2002). *Mārketinga pamati*. Rīga: Jumava. 352 lpp.
6. Praude, V., Liniņa, I. (2018). *Pārdošanas vadība*. Rīga: Biznesa augstskola Turība. 407 lpp.
7. Praude, V., Šalkovska, J. (2015). *Integrēta mārketinga komunikācija*. 2. sējums. Rīga: Burtene. 416 lpp.
8. Russell, P.J. (2014). *Field Visual Merchandising Strategy*. London: KoganPage. 268 p.
9. Бланк, А. (2004). *Торговий менеджмент*. Второе издание. Киев: Эльга. 488 с.
10. Колборн, Р. (2002). *Мерчандайзинг. Принципы успешной торговли*. Санкт Петербург: Издательский дом «Нева». 413 с.

Summary

The main task of modern marketing is not only to create a good product or service, set an affordable price and make it available to customers, but also to create communication - contact with consumers. The aim of the study was to analyze the methods of sales promotion of AAS BALTA, describe the current situation and suggest possible improvements. To achieve the goal, it

was necessary to study information on the types of marketing sales incentives, their meaning and classification, find out the specifics of AAS Balta services, analyze the application of methods of sales promotions of AAS BALTA services and identify opportunities for improving the strategy of AAS BALTA sales promotion. The study used a monographic method or a method of researching literature, a method of logical analysis and synthesis, a survey method and a graphical method.

In order to determine the possible solutions for the improvement of the sales promotion strategy of AAS “BALTA”, it is necessary to understand the problems and the opinion of the customers, thus the author conducted a survey within the framework of the research. After analyzing the questionnaire data, the authors identified other major problems:

1. Low efficiency of organized Lotteries - only 20% of respondents remember the lotteries organized by AAS “BALTA”, only 12 out of 100 people remember the lottery gift fund exactly and only 3 respondents or 25% of them noted that it stimulated them to buy insurance services.
2. Insufficient use of coupon method in AAS “BALTA” marketing plan - 76% of respondents answered positively to the question “Would you be willing to buy AAS “BALTA” service if you were offered a coupon with a discount to one of them?” potential that the company is currently using inefficiently.

The authors recommend to the specialists of the marketing department of AAS “BALTA” to create digital booklets in order to facilitate the dissemination of information and reduce costs by reducing the amount of printed booklets. The sales promotion strategy of AAS “BALTA” envisages that in the future lotteries for customers will be organized mainly on social networks, combining lotteries with competitions and tests. To provide a wider application of the coupon method in the sales promotion strategy for the specialists of the marketing department of AAS “BALTA”.

TIESĪBU ZINĀTNE
LAW SCIENCE

ĀRSTNICĪBAS LĪGUMA JĒDZIENS UN TĀ VĒSTURISKĀ ATTĪSTĪBA THE CONCEPT OF A MEDICAL TREATMENT CONTRACT AND ITS HISTORICAL DEVELOPMENT

Ivo Burmeisters

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, ivoburmeisters1999inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja: **Līga Mazure, Dr. iur., asociētā profesore**

Abstract. *Treatment contract is one of contract types. The contract can be written, verbal or signed through implicit means. Medicine has been part of human life for a long time. Medicine is advancing rather quickly and it has become one of the most important fields in the world. Human life is unimaginable without access to medicine. Treatment contract in Latvia isn't regulated by any laws. Medical services are either paid by government or by yourself. Medicine in the future is going to be a lot more advanced because it is dependent on our technology which is constantly advancing further. It is possible that in the near future both contract signing and provision of services is going to happen electronically because we are moving closer to technological globalization.*

Keywords: *concept, contract, history, patient, treatment*

Ievads

Ārstniecības līgums ir viens no līguma veidiem, ko persona var noslēgt. Konkrētas formas ārstniecības noslēgšanai likumā nav paredzētas. Senajos laikos līgumus pārsvarā slēdza mutiski. Mūsdienās gan vairāk figurē rakstiskā forma. Medicīna ir viena no attīstītākajā nozarēm pasaulē. Medicīnā tiek izmantota jaunākās tehnoloģijas, kuras cilvēkiem ir pieejamas (lāzertehnoloģijas, onkoloģijas nozares medicīna un citas). Cilvēka veselībai ir nepieciešami uzlabojumi, kas spēj uzlabot gan fizisko, gan morālo stāvokli. Salīdzinot ar Senajiem laikiem, mūsdienu medicīna ir attīstījies ļoti strauji. Pats augšējais medicīnas punkts nav sasniegts, jo aizvien turpināsies tehnoloģiju attīstība, kuras noteikti cilvēks izmantos veselības uzlabošanas mērķiem. Mūsdienās ārstniecības pakalpojumu sniedz gan ārstniecības iestādes, gan privātprakses. Aizvien 21. gadsimtā ir aktuāla tēma, kā tautas medicīna, kas aizvien pastāv no Senajiem laikiem. Latvijas tiesību sistēma aizvien nepastāv konkrēts definējums, kā definēt ārstniecības līgumu. Parasti to saprot, kā pakalpojuma līgumu.

Darba mērķis ir analizēt ārstniecības līguma jēdzienu un tā tiesisko raksturojumu (saturu, jēdzienu, formu, vēsturisko attīstību), konstatēt nepilnības un problēmas normatīvajā regulējumā, kā arī noteikt šo problēmu nepilnību un risinājumu.

Pētījumā tika izvirzīti uzdevumi:

- 1) analizēt ārstniecības līguma jēdzienu;
- 2) izpētīt vēsturisko attīstību;
- 3) izpētīt ārstniecības līguma sekas.

Pētījuma laikā autors izmantoja dažādas pētījuma metodes: semantiskā, gramatiskā, sistēmiskā, analītiskā, vēsturiskā, teleoloģiskā, salīdzinošā, teorētiskā metode. Par darba bāzi tika izvēlēta literatūra latviešu valodā, gan svešvalodā, gan juridiskās prakses materiāli, gan normatīvie akti.

1. Ārstniecības līguma attīstības vēsture

Medicīnas konkrēti sākumi nav pagaidām precīzi zināmi. Pastāv viedoklis, ka medicīna radusies ar cilvēces aizsākšanos. Tas nozīmē, ka ir radusies vairāk kā simts tūkstoši gadu pirms mūsu ēras. Sākumā medicīna balstījās uz tradicionālā medicīnu (*Бачило, 2007*). Ēģiptiešu medicīna bija raksturīga ar ārstu izglītošanu (notika eksāmeni), kā arī ieviesa standarta procedūras.

Ārsti uzklausa pacientus, veica to izmeklēšanu, kā arī noteica diagnozi. Ārsts arī varēja veikt publisku paziņojumu - veikt ārstēšanu vai nē (*Kelly 2009*). Tādējādi var teikt, ka ārstniecības apstiprināšanai pietika mutiskas vienošanās no abām pusēm. Senās Grieķijas medicīna balstījās uz Hipokrāta sasniegumiem. Hipokrātu arī dēvēja par „medicīnas tēvu”. No šī cilvēka ir arī cēlies Hipokrāta zvērests (*Gloviczki, 2018*). Senajā Ķīnā ārstiem maksāja tikai tad, kad tika izārstēts pacients. Medicīna Senajā Ķīnā balstījās uz to, ka slimībai ir jābūt vairākiem simptomiem. Ķīnā līgumi rakstiski netika slēgti. Ārstniecības līgumi vairāk balstījās uz mutisko vienošanos, jo svarīgākais bija izārstēt pacientu un uzveikt slimību. Tādējādi šie ārstniecības līgumi tika slēgti mutiski un izpilde tikai uztverta tad, kad pacients bija izārstējies (*Туристическое агентство Поппинс-Тур, 2013*).

Viduslaikos medicīnas attīstībā vērojama lejupslīde. Augstākas kvalitātes medicīna bija pieejama tikai augstāka slāņa (turīgākajiem) pilsoņiem. Zemāka (nabadzīgāka) ranga pilsoņiem bija jāizmanto dziednieku un klosteru palīdzības pakalpojumi. Viduslaikos liela nozīme bija dabīgai medicīnai, jo lielākoties zāles sastāvēja tieši no šīm vielām. Viduslaikos klosteri attīstījās ne tikai kā garīgie centri, bet arī kā intelektuālās mācīšanās un medicīniskās prakses centri (*Mellinger, 2006*).

18. gadsimts medicīnā nenotika vērā ņemami atklājumi, bet tika veikti iepriekšējo zināšanu apkopojumi, kas tika iegūti iepriekšējo gadsimtu laikā. 18.-19. gadsimtā medicīna virzījās uz priekšu empīriskā ceļā. 19. gadsimtā tiek veidotas jaunas medicīniskās nozares kā, piemēram, pediatrija (*Иванова, Артюнина, Игнатъкова, Лобанков, Белов, 2014*).

Nenoliedzami mūsdienās ārstniecības līgums ir pilnveidojies. Ārstniecības līgums ir saprotams, kā divpusējs līgums. Medicīnā savus medicīniskos pakalpojumus piedāvā ārstniecības personas. Tās ir personas, kam ir medicīniskā izglītība un kas nodarbojas ar ārstniecību (*Ārstniecības likums, 1997*). No tā izriet, ka nevienai personai nav uzspiežams šis līgums. Tādējādi ārstniecību tiek saprasta, kā pakalpojums, kuru sniedz pakalpojuma sniedzējs. Noteikti ir jābalstās nevis uz pašu līguma nosaukumu, bet ko tas līgums paredz (*Medne, 2017*). Nākotnē iespējams būs vērojama datorizēta piekrišana ārstēšanai. Noslēgt ārstniecības līgumu varēs caur elektronisko vidi, bet ārstniecības pakalpojumam jānotiek klātienē. Cilvēkiem ir pieejami e-paraksti. Nākotnē iespējams šos e-parakstus var izmantot, kā elektronizētu dokumenta parakstīšanas līdzekli (mūsdienās tas ir iespējams gan ar maksājumiem, gan ar citiem pakalpojumiem).

Medicīna laika gaitā strauji augusi un attīstījusies. Gan seno laiku ārstniecības līguma ārstēšanas metodes un tā izpildīšana ir mainījusies, tomēr kādas „tradicionālās medicīnas” metodes tiek lietotas un palīdz labāk nekā mūsdienu medicīnas veidotie preparāti. Senajos laikos šie līgumi tika vairāk slēgti mutiski ar abu personu piekrišanu, bet mūsdienās pārsvarā tiek izmantota līgumiskā forma. Viduslaikos medicīna piedzīvoja savus „tumšos laikus”. Renesanses laiks deva jaunu medicīnas attīstības atspērienu. Cilvēces medicīna turpinās attīstīties. Domājams, attīstoties tehnoloģijām, ārstniecība vairāk sāks izmantot elektronisko vidi (līguma noslēgšanas procedūrai).

2. Ārstniecības līguma jēdziens

Ārstniecības līguma jēdziens nav definēts nevienā no Latvijas Republikas likumiem. Ārstniecības likumā ārstniecība tiek definēta kā profesionāla un individuāla slimību profilakse, diagnostika un ārstēšana, medicīniskā rehabilitācija un pacientu aprūpe (*Ārstniecības likums, 1997*). Līgumu plašākā nozīmē saprot kā ikkatru vairāku personu savstarpēja vienošanās par kādu tiesisku attiecību nodibināšanu, pārgrozīšanu, vai izbeigšanu. Šaurākā nozīmē līgumu saprot kā vairāku personu savstarpējs ar vienošanos pamatots gribas izteikums, kura mērķis ir nodibināt saistību tiesību (*Civillikums, 1937*). Pirmo skaidrojumu saprot vispārīgā nozīmē, kas tiek attiecināts gan uz saistību tiesībām, gan uz arī uz jebkuru citu saistību nodibināšanu. Šaurākā nozīmē tas

attiecināms uz konkrētiem līgumiem, ar kuri ir vērsti uz konkrētu saistību tiesību nodibināšanu. Senie romieši līguma jēdzienu saprata kā *contractus* un *pactum* (kontraktam bija piespiedu izpilde, bet paktam nē), (*Torgāns, 2000*). Eiropas Kopējā modelī (DCFR) IV grāmatas C sadaļā pakalpojumi ir nodaļa pakalpojumu līgumi, kas ietver arī līgumus par ārstēšanu un veselības uzlabošanu (*Bar von, Clive, Schulte-Nölke, 2008*).

Igaunijas Republikas Saistību tiesību likumā tiek konkrēti definēts veselības aprūpes pakalpojumu sniegšanas līgums. Tas ir līgums par veselības aprūpes pakalpojumu sniegšanu, kur veselības aprūpes pakalpojumu sniedzējs savā profesionālajā darbībā apņemas sniegt veselības aprūpes pakalpojumus citai personai (pacientam), izmeklējot pacientu paša veselība interesēs, ievērojot medicīnas noteikumus, konsultējoties ar pacientu un ārstējot viņu (*Law of Obligation Act, 2001*). Lietuvas Civillikumsā tiek lietots termins “līgums par personīgajiem veselības pakalpojumiem”, kur līgums par personīgajiem veselības aprūpes pakalpojumiem ir līgums, ar kuru persona, kura profesionālās vai saimnieciskās darbības dēļ (veselības aprūpes pakalpojumu sniedzējs) ir tiesīgs sniegt veselības aprūpes pakalpojumus, apņemas sniegt otrai pusei (pacientam) veselības aprūpes pakalpojumus, kas paredzēti līgumā, un pacients apņemas samaksāt noteikto cenu veselības aprūpes pakalpojumu sniedzējam (*Civil Code of the Republic of Lithuania, 2000*).

Tā kā ārstniecības līgums ir viens no līguma veidiem, tad tajā ietilpst visas tās pašas tiesiskā darījuma sastāvdaļas, kas norādītas Civillikumā. Darījuma tiesiskā darījuma sastāvdaļas var būt būtiskas, dabiskas un nejaušas (*Civillikums, 1937*). Ārstniecības līgumam nav normatīvā akta, kur būtu norādītas, kas ir šī līguma būtiskās sastāvdaļas. Piemēram, Civillikums konkrētiem līguma veidiem konkretizē būtisko sastāvdaļu jēdziena izpratni. Civillikuma ir noteikts, ka vispārīgi līgumam būtiskās sastāvdaļas ir pirkuma priekšmets un maksa (*Civillikums, 1937*). Autoraprāt, ārstniecības līguma priekšmets ir darbība, kuras mērķis ir radīt jaunu tiesisko attiecību par ārstniecības pakalpojumu sniegšanu. Darījumā piedalās pacients (kā no vienas puses) un pakalpojuma sniedzējs (no otras puses). Parasti ārstniecības sniedzējs ir ārstniecības personas. Darījuma priekšmets ir vajadzīgs, lai objekts būtu pietiekami konkrēti noteikts. Ārstniecības līguma gadījumā parasti tiek saprasts, kā ārstniecības pakalpojuma sniegšana. Galvenais ir pacienta veselības atjaunošana un uzlabošana. Būtiskās sastāvdaļas ir minimums, kas vajadzīgs, lai darījums vispār notiktu. Tikai ar šīm sastāvdaļām netiek nodrošināta pilnīga attiecību noregulēšana. Dabiskās sastāvdaļas ir tās darījuma sastāvdaļas, kuras, ja darījums noslēgts būtiskos pamatos, ir jau pēc likuma tiešās sekas. Šīs sastāvdaļas saprotamas pašas par sevi, arī bez atsevišķas norunas, bet tās var grozīt ar sevišķu vienošanos, kura jāpierāda tam, kas uz to atsaucas. Nejaušas sastāvdaļas ir darījuma tiešo seku paplašinājumi vai aprobežojumi, kā arī blakusnoteikumi, termiņi un uzlikumi (*Civillikums, 1937*). Autoraprāt, ārstniecības rakstiskā līgumā galvenais ir norādīt līguma priekšmetu (šajā gadījumā tieši ārstniecības pakalpojums), šī pakalpojuma sniegšanas kārtību, apliecinājumus, līguma maksa un samaksas kārtība, pušu tiesības un noteikumus, kā arī pušu rekvizītus, kā arī pušu parakstus.

Ārstniecības līgumos var iekļaut aspektu kā nepārvarama vara. Ne visi pacienti ir izglītoti juridiskajā jomā un tie var nenojaust par nepārvaramas varas aspektu. Iekļaujot šo aspektu, tiek nodrošināts, ka pacients tiek informēts par šo pieejamo apstākli un rīcībām, kas ir pieļaujamas šajā gadījumā. Puses nav atbildīgas par līgumā noteikto saistību pilnīgu vai daļēju neizpildi, ja līgumu neizpildījusi puse pierāda, ka šī neizpilde ir radusies nepārvaramas varas, kas iestājušies pēc līguma noslēgšanas un kurus nevarēja ne iepriekš paredzēt, ne novērst. Ja šīs atrunas nav, tad sekas ir tādas pašas, jo šis ir vispārējais princips, kas darbojas tiesību sistēmā. Senāts uzskata, ka ārstam, kas pieņem lēmumu par konkrētu ārstniecības metodi, kā kompetentai ārstniecības personai ir jābūt atbildīgam par to, lai pacientam tiktu sniegta informācija par ārstniecību, kas nodrošina informētas piekrišanas saņemšanu, nevis ārstniecības veikšanā nekritiski jāpamatojas uz pacienta, kas nav pietiekami zinošs attiecīgajā jomā, vēlmi saņemt konkrētu ārstniecību (*Latvijas Republikas Senāta*

spriedums, 2020., Nr. SKA 750/2020). Sniedzot šo informāciju, pacients tiek informēts par to, ka ir izņēmums no vispārējā *pacta sunt servanda* principa par nepārvaramu varu.

3. Ārstniecības līguma forma

Ārstniecības likumam vispārēji nav noteikta kādā formā ir jānoslēdz šis līgums. Tādējādi to var noslēgt gan rakstiski, gan mutiski, gan konkludentām metodēm. Visefektīvākā ir rakstiskā forma tādējādi var piešķirt līgumam spēku (daudz efektīvāks), kā arī, lai atvieglotu pierādīšanu, ja vēlāk starp pusēm rodas strīds. Pacientu tiesību likumā ir definēta informētā piekrišana, kur tā ir dota rakstiski, mutvārdos vai konkludentām metodēm (*Pacientu tiesību likums, 2009*). Krievijā ārstniecības līgumam ir konkretizēts saturs, ko regulē noteikumi par medicīniski apmaksātu pakalpojumu sniegšanu. Šeit ārstniecības līgums satur ārstniecības iestādes rekvizītus, informāciju par pacientu, obligāti ir arī licences numurs ārstniecībai, medicīnisko pakalpojumu saraksts, samaksa par tiem, termiņi un noteikumi nodrošinot maksas pakalpojumus, kā arī līguma grozīšanas un izbeigšanas procedūra (*Все ИСКИ, 2019*). Autoraprāt, Latvijai būtu jāņem piemērs un arī jāiekļauj noteiktu līguma formu un saturu par maksas medicīnas pakalpojumiem, kas spētu vienoti visās iestādes vienādu saturu šī līguma gadījumā Tādējādi, nebūtu tādu ārstniecības līgumu par maksas pakalpojumu, kuros tiktu iekļauta vai nu lieka, vai nepietiekama informācija.

Ārstniecības līguma saturs Latvijā nav precizēts konkrēti, bet ir noteikti tādi aspekti, kam ir obligāti jāietilpst šajā līgumā bez kuriem līguma saturs un būtība izzustu. Latvijas normatīvajos aktos ir jāiekļauj ārstniecības līguma jēdziens. Ārstniecības līguma formas gan nav ierobežotas - to var slēgt gan rakstiski, gan mutiski, gan konkludentām metodēm. Ir jāpaliek pie rakstiskas un līgumiskas formas, jo konkludentā metode var radīt maldīgu iespaidu. Ņemot vērā to, ka arī nav ārstniecības līguma jēdziena tad būtu konkrēti jākonkretizē šis formulējums. Šis līgums tiek slēgts starp pacientu un ārstniecības personu, tiek noteikts konkrēts ārstniecības pakalpojums, kas tiks sniegts, slēdzot šo līgumu. Maksas pakalpojuma gadījumā jānorāda maksa par pakalpojumu.

Secinājumi un priekšlikumi.

1. Ārstniecības līguma jēdziens nav konkrēti formulēts Latvijas tiesību normatīvajos aktos, tādējādi personām var rasties nepareiza ārstniecības līguma jēdziena izpratne. Autors iesaka, grozīt un papildināt Ārstniecības likuma 1. pantu un izteikt šādā redakcijā:
„Ārstniecības līgums ir pakalpojuma līgums par veselības aprūpes sniegšanu, kur no vienas puses ārstniecības pakalpojuma sniedzējs profesionālajā darbībā sniedz ārstniecības pakalpojumu citai personai (pacientam), kura apņemas veikt noteiktu samaksu pār ārstniecības pakalpojumu, kuras mērķis ir pacienta veselības uzlabošana”.
2. Likums atļauj noslēgt ārstniecības līgumu jebkādā formā. Ārstniecības likumā būtu jāuzskaita noslēgšanas veidi, kuros var noslēgt ārstniecības līgumu. Konkludentā metode ārstniecības līguma noslēgšanā var radīt maldīgu iespaidu. Ārstniecības likumā var uzskaitīt ārstniecības līguma noslēgšanas veidus - rakstiskā un mutiskā veidā. Konkludentā un elektroniskā metode būtu kā papildus līdzeklis ārstniecības līguma noslēgšanai. Autors iesaka grozīt Ārstniecības likuma 1. pantu un izteikt šādā redakcijā:
„Ārstniecības līgums ir noslēdzams rakstiski vai mutiski”.
3. Ārstniecības līgums Senajos laikos attīstījās kā mutiska vienošanās (Ķīnā). Mūsdienās ārstniecības līgums ir pārsvarā sastopams līgumiskajā veidā. Nākotnē iespējams, ka ārstniecības līguma noslēgšana notiks attālināti, bet ārstēšana gan notiks klātienē. Šie līgumi ārstniecībā būs aktuāli, jo tiks noslēgti attālināti un tas var būt ērti pacientam. Ārstniecības līguma vēsturiskajā

attīstībā ir vērojama augšupejoša un lejupejoša līkne. Viduslaikos ir vērojama šīs līknes lejupslīde. Tehnoloģiju attīstība būs nozīmīga arī medicīnā (tikš printēti orgāni, izveidos šūnas).

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Ārstniecības likums* (12.06.1996). LR likums ar grozījumu līdz 01.01.2020. <http://m.likumi.lv/doc.php?id=44108>, sk. 30.04.2020.
2. *Civil Code of the Republic of Lithuania* (18.07.2000). Law of the Republic of Lithuania. Retrieved 27.04.2020 from <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.245495>
3. *Civillikums* (28.01.1937). LR likums ar grozījumu līdz 06.12.2019. <http://m.likumi.lv/doc.php?id=225418>, sk. 29.04.2020.
4. *Law of Obligation Act* (26.09.2001). Law of the Republic of Estonia. Retrieved 28.04.2020 from <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/507022018004/consolide>
5. *Pacienta tiesību likums* (17.12.2009). LR likums ar grozījumu līdz 01.01.2019. <http://m.likumi.lv/doc.php?id=203008>, sk. 30.04.2020.
6. Bar von, C., Clive, E., Schulte-Nölke, H. (ed.), (2008). *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law*. Retrieved 30.04.2020 from https://www.ccebe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/EUROPEAN_PRIVATE_LAW/EN_EPL_20100107_Principles_definitions_and_model_rules_of_European_private_law_-_Draft_Common_Frame_of_Reference_DCFR_.pdf
7. Gloviczki, P. (2018). ESVS Volodos Lecture: Innovations and the Hippocratic Oath. *European Journal of Vascular and Endovascular Surgery*, 55 (5), pp. 605-613. Retrieved 01.05.2020 from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1078588418301035>
8. Kelly, K. (2009). *History of Medicine. Early Civilizations. Prehistoric Times to 500 C. E.*. New York: Ferguson Publishing Company. 174 p.
9. *Latvijas Republikas Senāta 2020. gada 24. marta spriedums lietā Nr. SKA 750/2020*. <http://www.at.gov.lv/downloadlawfile/6152>, sk. 20.04.2020.
10. Medne, U. (09.02.2017). *Uzņēmuma un pakalpojuma līgums*. <https://lvportals.lv/e-konsultacijas/11249-uznemuma-ligums-un-pakalpojuma-ligums-2017>, sk. 24.03.2020.
11. Mellinger, J. (2006). Fourteenth-Century England, Medical Ethics, and the Plague. *AMA Journal of Ethics*. Retrieved 02.05.2020 from <https://journalofethics.ama-assn.org/article/fourteenth-century-england-medical-ethics-and-plague/2006-04>
12. Торгāns, К. (2000). *Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401-2400. p.)*. Rīga: Mans īpašums. 687 lpp.
13. Бачило, Е. (2007). *История медицины: конспект лекций*. Полученное 29.04.2020 из http://911zp.at.ua/_id/1/130_-_pdf
14. ВсеИСКИ (02.01.2019). *Медицинский договор*. Полученное 30.04.2020 из <https://vseiski.ru/medicinskij-dogovor.html>
15. Иванова, Н.В., Артюнина, Г.П., Игнатъкова, С.А., Лобанков, В.М., Белов, В.С. (2014). *История медицины. Часть 2. Медицина Нового и Новейшего времени*. Конспект лекций. Псков: Изд-во ПсковГУ. 80 с. Полученное 20.04.2020 из <https://abit.pskgu.ru/file/download/umrs/4D67BC8BBBF3BA74EEBA154B05E3E2EE>
16. Туристическое агентство Поппинс-Тур (28.09.2013). *Лечение в Кумае*. Полученное 30.04.2020 из <http://poppins-tour.com/usefulinfo/46/>

Summary

There is a necessity for a specific definition of the treatment contract like in countries such as Lithuania, Estonia and Germany. Latvia has to follow their example and specify the contract. Treatment contract is just like a service contract where one side provides service and the other side accepts it.

There is no specific form for a treatment contract which means you can sign a contract writtenly, verbally and through implicit means.

The history of medicine is as old as humanity itself. At first medicine was based on general assumptions and pseudo science but nowadays it's based solely on science.

The content of this contract isn't specified in any of the regulatory enactments, whereas it is specified in other countries (Russia). Treatment contract in Latvia contains the details of medical

institution, patient details, the doctor's license number, the list of medical services and their cost, terms and conditions of the paid services as well as the procedure for amending and terminating the contract.

SABIEDRĪBAS AR IEROBEŽOTU ATBILDĪBU VIENKĀRŠOTĀ LIKVIDĀCIJA *SIMPLIFIED LIQUIDATION OF A LIMITED LIABILITY COMPANY*

Inese Daukule

Rēzeknes Tehnoloģiju Akadēmija, inese_daukule@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskais vadītājs: *Aldis Kaļva, Mg.iur., lektors*

Abstract. *In recent years, the number of simplified company liquidation is increasing, the majority of which is the company with limited liability. In addition, the tendency is observed, and more and more often the company with limited liability is not located and cannot be reached at its declared address, in which case the number of risk addresses is increasing, which is the basis for the simplified liquidation of company with limited liability.*

Keywords: *limited liability company, simplified liquidation.*

Ievads

Pēdējo gadu laikā arvien vairāk pieaug uzņēmumu vienkāršotās likvidācijas skaits, kuru vairākums ir tieši sabiedrības ar ierobežotu atbildību (turpmāk - SIA). Turklāt, konstatējama tendence, ka arvien biežāk SIA neatrodas un tādējādi nav sasniedzama savā juridiskajā adresē, tādā gadījumā pieaugot riska adrešu skaitam, kas ir pamats SIA vienkāršotajai likvidācijai.

Šī raksta pētījuma mērķis ir izpētīt SIA vienkāršotās likvidācijas procedūru, atklāt problēmas un sniegt to risinājumu.

Pētījumam izvirzīti tādi uzdevumi kā:

- 1) noskaidrot jēdziena SIA izpratni;
- 2) analizēt SIA vienkāršotās likvidācijas priekšnoteikumus;
- 3) sniegt priekšlikumus SIA vienkāršotās likvidācijas problēmu novēršanai.

Lai iegūtu un apkopotu visu nepieciešamo informāciju, tika pielietotas tādas metodes, kā vēsturiskā metode – izmantota jēdziena SIA izpratnei un attīstības noteikumiem no vēsturiskā aspekta; literatūras analīzes metode – pētījuma mērķa sasniegšanai, noderīgās literatūras atlasīšana un informācijas analīzei; novērošana – metode izmantota, lai analizētu SIA darbības un likvidēšanas priekšnoteikumus no ārējā skatītāja perspektīvas un pārbaudītu teorijas praksē; aprakstošā metode – ar šīs metodes palīdzību tiek veikta SIA vienkāršotās likvidācijas detalizēta izpēte, apkopojot informāciju un konstatējot laika gaitā notikušās pārmaiņas.

1. SIA jēdziena izpratne

Sabiedrība ar ierobežotu atbildību jeb SIA ir slēgta komercsabiedrība (juridiska persona), kuras pamatkapitālu veido kapitāla daļu īpašnieku ieguldījums (*Company Taxes, 2020*).

Slēgta komercsabiedrība nozīmē, ka daļas nav publiskās apgrozības objekts (atšķirībā no akciju sabiedrības). Ja kapitāla daļu īpašnieks vēlas daļas pārdot, tad kapitāla daļas vispirms ir jāpiedāvā nopirkt citiem šīs sabiedrības kapitāla daļu īpašniekiem. Komercsabiedrība nozīmē, ka SIA darbības mērķis ir peļņas gūšana (*Company Taxes, 2020*).

Juridiska persona nozīmē, ka SIA ir spējīga iegūt tiesības un uzņemt saistības. Juridiska persona ir (virtuāla) neatkarīga persona, kura tiek dibināta un reģistrēta saskaņā ar tiesību normām. Tai var piederēt īpašums, tā var iegūt noteiktas tiesības, uzņemt saistības, būt prasītājs un atbildētājs tiesā. SIA īpašums sākotnēji sastāv no dibinātāju (kapitāla daļu īpašnieku) ieguldījuma pamatkapitālā (*Company Taxes, 2020*).

SIA pamatkapitāls sastāv no pamatkapitāla daļu nominālvērtības kopsummas. Sabiedrība ar ierobežotu atbildību ir slēgta sabiedrība, un tās daļas nav publiskas apgrozības objekts.

Minimālais pamatkapitāla lielums ir 2800 EUR. Dibinātāji var būt fiziskas un juridiskas personas. Pamatkapitālu var apmaksāt ar naudas vai mantisko ieguldījumu (*Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistrs, 2018*). Tāpat, SIA kapitāls ir tieši saistīts ar profesionālās darbības struktūru (*Toporowski, 2010*).

Autore uzsver, ka SIA ir visizplatītākā komercdarbības forma (*Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistrs, 2018*). Kā galveno SIA priekšrocību varētu minēt to, ka šī uzņēmējdarbības forma sniedz priekšrocības sabiedrības personiskās atbildības aizsardzībai, vienlaikus apliekot ar nodokli kā personālsabiedrību (*Bite, Jakuntaviciute, 2014*).

2. SIA vienkāršotās likvidācijas priekšnoteikumi

2019.gads kļuva par antirekorda gadu saistībā ar uzņēmumu likvidāciju. Nepilnu septiņu mēnešu laikā tika likvidēti vairāk nekā 18 tūkstoši uzņēmumi, no kuriem 94,9% - sabiedrības ar ierobežotu atbildību (*Lursoft, 2019*). Statistikas dati parāda, ka trešajai daļai no likvidētajām SIA, likvidācija notikusi tāda iemesla dēļ, ka no Valsts ieņēmumu dienesta tiek saņemta informācija, ka gada laikā pēc reģistrācijas uzņēmums nav sācis uzņēmējdarbību vai paziņojis par savas darbības pārtraukšanu, vai arī tas sistemātiski neiesniedz likumos paredzētos pārskatus, deklarācijas vai nodokļu aprēķinus, kā arī tas nav atrodams juridiskajā adresē (*Lursoft, 2019*). Kā atzīst Uzņēmumu reģistrā, vienkāršotās likvidācijas kārtībā no reģistra izslēgtas augsta riska komercsabiedrības, kas nav atklājušas patiesos labuma guvējus, kā arī neaktīvie uzņēmumi (*Šteinfelde, 2019*).

Komerclikuma 314.¹ pantā ir noteikti priekšnoteikumi, lai varētu notikt SIA vienkāršotā likvidācija. Pirmkārt, SIA darbību var izbeigt, pamatojoties uz komercreģistra iestādes lēmumu, ja: 1) sabiedrības valdei ilgāk par trim mēnešiem nav pārstāvības tiesību un sabiedrība triju mēnešu laikā pēc rakstveida brīdinājuma saņemšanas nav novērsusi norādīto trūkumu; 2) sabiedrība nav sasniedzama tās juridiskajā adresē un divu mēnešu laikā pēc rakstveida brīdinājuma saņemšanas nav novērsusi norādīto trūkumu (*Komerclikums, 2000*). Otrkārt, sabiedrības darbību var izbeigt, pamatojoties uz nodokļu administrācijas lēmumu, ja: 1) sabiedrība viena mēneša laikā pēc administratīvā soda uzlikšanas nav iesniegusi gada pārskatu un kopš pārkāpuma izdarīšanas ir pagājuši vismaz seši mēneši; 2) sabiedrība viena mēneša laikā pēc administratīvā soda uzlikšanas nav iesniegusi nodokļu likumos paredzētās deklarācijas par sešu mēnešu periodu; 3) sabiedrības darbība ir apturēta, pamatojoties uz nodokļu administrācijas lēmumu, un sabiedrība triju mēnešu laikā pēc tās darbības apturēšanas nav novērsusi norādīto trūkumu (*Komerclikums, 2000*).

Komercreģistra iestādes vai nodokļu administrācijas lēmums par sabiedrības darbības izbeigšanu stājas spēkā viena mēneša laikā pēc tā paziņošanas sabiedrībai, ja lēmums nav likumā noteiktajā kārtībā apstrīdēts vai pārsūdzēts (*Komerclikums, 2000*).

Tā, kā, pēc Valsts ieņēmumu dienesta statistikas datiem (*Helmane, 2017*) ir konstatējams, ka pieaug tendence likvidēt SIA jo tās neatrodas vai nav sasniedzamas savā juridiskajā adresē, tāpēc autore turpmāk rakstā pievēršas tieši šī vienkāršotās likvidācijas kritērija izpētei. Neatbilstošās adresēs reģistrētu, kā arī fiktīvu uzņēmumu problēma valstī ir aktuāla (*Platace, 2013*).

Problēma, ar kuru notiek cīņa jau gandrīz desmit gadus, ir komersanta neesamība norādītajā juridiskajā adresē vai nekustamā īpašuma saimnieku piekrišanas viltošana uzņēmuma juridiskās adreses reģistrācijai. Likumi jau iepriekš vairākkārt mainīti, taču negodīgā prakse pastāv joprojām. Jaunie grozījumi Komerclikumā dod plašākas pilnvaras Uzņēmumu reģistram (turpmāk – UR) un paredz, ka komersantus, kas nebūs sasniedzami norādītajā juridiskajā adresē, varēs likvidēt (*Helmane, 2017*).

Komerclikuma 314.¹ pantā 15.06.2017. tika veikti grozījumi, un tie paredzēja, ka sabiedrības darbību var izbeigt, pamatojoties uz komercreģistra iestādes lēmumu, ja sabiedrība

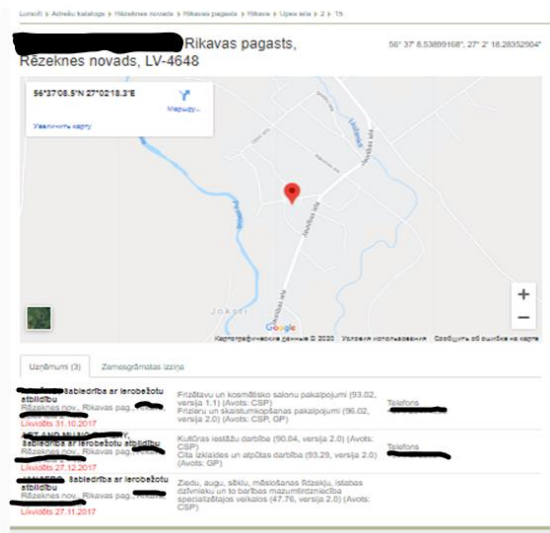
atbilstoši šā likuma nav sasniedzama tās juridiskajā adresē un divu mēnešu laikā pēc rakstveida brīdinājuma saņemšanas nav novērsusi norādīto trūkumu (*Komerclikums, 2000*).

Autore uzsver, ka uzņēmējdarbības praksē pastāv tāda problēma, ka SIA tiek reģistrēta svešā īpašumā, īpašniekam to pat nezinot. Ja nekustamā īpašuma īpašnieks nevēlas, lai sabiedrības juridiskā adrese būtu reģistrēta tam piederošajā nekustamajā īpašumā, par to vispirms nepieciešams rakstveidā paziņot sabiedrības valdei, jo tikai valde atbilstoši Komerclikuma 139. panta pirmajai daļai (*Komerclikums, 2000*) ir tiesīga iesniegt pieteikumu UR par izmaiņām juridiskajā adresē (*Helmane, 2017*).

Ja valde nepilda Komerclikumā noteikto pienākumu un neiesniedz pieteikumu par izmaiņām sabiedrības juridiskajā adresē, tad persona ir tiesīga par to ziņot UR. Ievērojot iesniegumā izteikto lūgumu, UR nosūtīs sabiedrībai brīdinājuma vēstuli par dokumentu iesniegšanu, kurā sabiedrība tiks aicināta iesniegt paskaidrojumu par tās nesaņemšanu juridiskajā adresē vai pieteikumu juridiskās adreses maiņas reģistrēšanai. Ja sabiedrība divu mēnešu laikā neizpildīs brīdinājuma vēstulē izteikto aicinājumu un nenovērsīs trūkumus, tas var būt par pamatu komersanta likvidācijai (*Helmane, 2017*).

Autore min konkrētu piemēru, kad SIA bija reģistrējušās privātpersonas īpašumā, īpašniekam to nezinot. Īpašnieki to uzzināja nejauši, kad intereses pēc internetā nolēma pārbaudīt kāda informācija pieejama, ievadot savu adresi meklētājā. Ievadot datus, pirmā tīmekļa vietne, kurā bija pieejama informācija bija *www.lursoft.lv*, un tas, ka šajā adresē deklarētas trīs SIA, ar pilnīgi dažādiem profesionālajiem mērķiem. Pētot šo situāciju šobrīd, autore konstatē, ka visas SIA ir likvidētas.

Autore piedāvā apskatīties kāda situāciju ar SIA juridiskajām adresēm pastāvēja minētajā situācijā, pievienojot ekrānšāviņu no *www.lursoft.lv* pieejamās informācijas par šo adresi. Personu datu aizsardzības nolūkā adrese un SIA nosaukumi, kā arī tālruna numuri ir aizsvītroti (1.attēls).

1.attēls. Ekrānšāviņš no *www.lursoft.lv* (*Lursoft, 2017*)

Analizējot iepriekš minēto informāciju, autore secina, ka galvenā problēma, kuru būtu jānovērš ir fiktīvu SIA reģistrēšana. Autore piedāvā ieviest notariāli apliecinātu nekustamā īpašnieka piekrišanu reģistrēt juridisko personu viņa īpašumā. Tādējādi tiktu novērsta juridisko personu fiktīva reģistrēšana, padarot reģistrēšanos svešā īpašumā neiespējamu.

Tāpat, autore izpētīja 2020. gada Galvenā valsts notāra lēmumu Nr. 1-5n/24, kura būtība ir tāda, ka 2015.gada 17.jūnijā Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistrā saņemts Sabiedrības dibinātāja 2015.gada 17.jūnija pieteikums un tam pievienotie dokumenti komercsabiedrības

ierakstīšanai komercreģistrā, kurā norādīts, ka Sabiedrības juridiskā adrese ir Kazarmu iela 7-3, Rīga, LV-1013. 2015.gada 25.jūnijā Reģistra valsts notārs pieņēma lēmumu Nr.6-12/112456 ierakstīt Sabiedrību komercreģistrā. 2018.gada 18.decembrī Reģistrā saņemts Latvijas Bankas Statistikas pārvaldes 2018.gada 18.decembra iesniegums Nr.17-08.1/2018/3938, kurā norādīts, ka Sabiedrība nav sasniedzama tās juridiskajā adresē. 2019.gada 3.janvārī Reģistrs Sabiedrībai uz tās juridisko adresi Kazarmu iela 7-3, Rīga, LV-1013 nosūtīja ierakstītā sūtījumā brīdinājumu Nr.22-4/119 (turpmāk – Brīdinājums), kurā Sabiedrība tiek aicināta nekavējoties, bet ne vēlāk kā divu mēnešu laikā no Brīdinājuma saņemšanas Reģistrā iesniegt paskaidrojumu par Sabiedrības nesaņiedzamību juridiskajā adresē vai pieteikumu un tam pievienojamos dokumentus Sabiedrības juridiskās adreses maiņai. Brīdinājumā cita starpā arī norādīts, ka gadījumā, ja divu mēnešu laikā Reģistrā netiks saņemts paskaidrojums vai pieteikums juridiskās adreses maiņai, Reģistrs var izbeigt Sabiedrības darbību, pamatojoties uz Komerclikuma 314.1 panta pirmās daļas 2.punktu. 2019.gada 8.februārī saņemts pasta paziņojums, ka beidzies sūtījuma glabāšanas laiks. 2019.gada 3.decembrī Reģistra valsts notārs pieņēma lēmumu Nr.6-12/145345 (turpmāk – Apstrīdētais lēmums) reģistrēt Sabiedrības darbības izbeigšanu un izmaiņas amatpersonu sastāvā, ka atbrīvota valde – S. Š., pamatojoties uz argumentu, ka līdz 2019.gada 3.decembrim Reģistrā nav saņemts Sabiedrības paskaidrojums par Sabiedrības nesaņiedzamību juridiskajā adresē vai pieteikums un tam pievienojamie dokumenti Sabiedrības juridiskās adreses maiņas reģistrēšanai. Apstrīdētajā lēmumā cita starpā norādīts, ka saskaņā ar Komerclikuma 314.¹ panta trešo daļu šis lēmums stājas spēkā viena mēneša laikā pēc tā paziņošanas Sabiedrībai, ja lēmums nav likumā noteiktajā kārtībā apstrīdēts vai pārsūdzēts. 2019.gada 4.decembrī Apstrīdētais lēmums tika nosūtīts pa pastu vienkāršā sūtījumā uz Sabiedrības juridisko adresi Kazarmu iela 7-3, Rīga, LV-1013 (*Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistra Galvenā valsts notāra lēmums, 2020., Nr. 1-5n/24*).

Autore konstatē, ka no 2023.gada reģistros reģistrētiem tiesību subjektiem, tajā skaitā arī SIA, būs obligāta oficiālās elektroniskās adreses izmantošana, balstoties uz Saeimas likumprojektu “Grozījumi Oficiālās elektroniskās adreses likumā” (*Andersone, Paeglīte, Meļņika, Niklase, 2019*). Oficiālās elektroniskās adreses jēdziens ir definēts Oficiālās elektroniskās adreses likuma 1.panta pirmajā punktā - elementu kopums (unikāla ciparu vai ciparu un burtu virkne), kas nodrošina adresāta sasniedzamību elektroniskajā vidē (*Oficiālās elektroniskās adreses likums, 2016*).

E-adreses priekšrocība ir tāda, ka tā ir efektīvs veids, kā sazināties, neuzņemoties risku par nesaņemtām vēstulēm vai nepareizi norādītām adresēm. Papildus tam, līdz ar e-adreses aktivizāciju uzņēmumam katrā iesniegumā vairs nebūs jānorāda, ka tie vēlas turpināt saziņu elektroniski – šāds brīvu saziņu atbalstošs nosacījums būs saistošs automātiski. Visbeidzot, šādas sistēmas ietvaros ir pilnībā novērsts krāpniecības risks, jo ziņojumus nevarēs iesūtīt no ārpusē (*Andersone, Paeglīte, Meļņika, Niklase, 2019*).

Autore secina, ka ja uzņēmums jau ir reģistrējis savu oficiālo elektronisko adresi, tad valsts iestādei ar to ir jāsaņemas caur elektronisko adresi, nevis caur pastu. Tādējādi, interpretējot Komerclikuma 314.¹ panta pirmās daļas pirmajā punktā noteiktā brīdinājuma sūtīšanas veids var būt arī elektronisks, tādējādi ja SIA neatrodas juridiskajā adresē, tā saņemtu brīdinājumu par trūkumu novēršanu un varēs sniegt atbildi, lai novērstu SIA vienkāršoto likvidēšanu, pat ja tai ir fiktīva juridiskā adrese. Pamatojoties uz šiem argumentiem, autore piedāvā ieviest izmaiņas Komerclikuma 314.¹ pantā, nosakot, ka rakstveida brīdinājums jānosūta ierakstītā pasta sūtījumā.

Panta redakcija būtu:

Komerclikuma 314.¹ pants

(1) Sabiedrības darbību var izbeigt, pamatojoties uz komercreģistra iestādes lēmumu, ja:

1) sabiedrības valdei ilgāk par trim mēnešiem nav pārstāvības tiesību un sabiedrība triju mēnešu laikā pēc rakstveida brīdinājuma saņemšanas ierakstītā pasta sūtījumā nav novērsusi norādīto trūkumu;

- 2) sabiedrība atbilstoši šā likuma 12. panta ceturtajai daļai nav sasniedzama tās juridiskajā adresē un divu mēnešu laikā pēc rakstveida brīdinājuma saņemšanas ierakstītā pasta sūtījumā nav novērsusi norādīto trūkumu.

Secinājumi un priekšlikumi

Izplatītākais SIA vienkāršotās likvidācijas pamats ir juridisko personu neatrašanās to reģistrētajās juridiskajās adresēs.

Kopš 2019.gada SIA var reģistrēt savu oficiālo elektronisko adresi, šādos gadījumos valsts iestādēm ar konkrēto SIA jāsazinās izmantojot reģistrēto elektronisko adresi. Šādā gadījumā var rasties problēmsituācija, jo, ja vienkāršotās likvidācijas procesā komercreģistra iestāde sūtīs brīdinājumu par nesasniedzamību juridiskajā adresē uz SIA oficiālo elektronisko adresi, tad tiks zaudēta šīs darbības jēga – pārbaudīt, vai konkrētais SIA ir sasniedzams konkrētajā juridiskajā adresē.

Lai novērstu iepriekš minēto problēmu, nepieciešams veikt izmaiņas Komerclikuma 314.¹ pirmajā daļā, un noteikt, ka paziņojums jāšūta izmantojot pasta pakalpojumus, un izteikt panta daļu šādā redakcijā:

- (2) Sabiedrības darbību var izbeigt, pamatojoties uz komercreģistra iestādes lēmumu, ja:
- 3) sabiedrības valdei ilgāk par trim mēnešiem nav pārstāvības tiesību un sabiedrība triju mēnešu laikā pēc rakstveida brīdinājuma saņemšanas ierakstītā pasta sūtījumā nav novērsusi norādīto trūkumu;
- 4) sabiedrība atbilstoši šā likuma 12. panta ceturtajai daļai nav sasniedzama tās juridiskajā adresē un divu mēnešu laikā pēc rakstveida brīdinājuma saņemšanas ierakstītā pasta sūtījumā nav novērsusi norādīto trūkumu.

Izmantotie avoti un literatūra

1. Komerclikums (13.04.2000.). LR likums <https://likumi.lv/ta/id/5490-komerclikums>, sk. 06.04.2020.
2. Oficiālās elektroniskās adreses likums (16.06.2016.). LR likums <https://likumi.lv/ta/id/283229-oficialas-elektroniskas-adreses-likums>, sk. 17.04.2020.
3. Andersone, I., Paeglīte, Z., Meļņika, M., Niklase, K.(2019.). *E-adreses reģistrācijas priekšrocības un izaicinājumi*. <https://www.sorainen.com/lv/publikacijas/e-adreses-registracijas-priekšrocibas-un-izaicinajumi/>, sk. 06.04.2020.
4. Bite, V., Jakuntaviciute, G. (2014). Is the Limited Liability Doctrine Applicable to Company Directors? *European Scientific Journal*, 10 (16), pp.109-128. Retrieved 06.04.2020.from <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.917.3119&rep=rep1&type=pdf>
5. Company Taxes (2020). *Uzņēmumu reģistrācija. Sabiedrība ar ierobežotu atbildību*. <https://www.company-taxes.info/dazada-informacija/sabiedriba-ar-ierobezotu-atbildibu/>, sk.03.04.2020.
6. Helmane, I. (04.07.2017.). *Uzņēmumiem, kas nebūs sasniedzami juridiskajā adresē, draud likvidācija*. <https://lvportals.lv/skaidrojumi/288403-uznemumiem-kas-nebus-sasniedzami-juridiskaja-adrese-draud-likvidacija-2017>, sk. 06.04.2020.
7. Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistra Galvenā valsts notāra 2020.gada 9.janvāra lēmums Nr. 1-5n/24. <https://www.ur.gov.lv/lv/specializeta-informacija/galvena-valsts-notara-lemumi/2020-gada-galvena-valsts-notara-lemums-nr-1-5n-24/>, sk. 06.04.2020.
8. Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistrs (2018). *SIA*. <https://www.ur.gov.lv/lv/registre/uznemumu-vai-komersantu/sia/>, sk. 02.04.2020.
9. Lursoft (19.08.2019.). *No šogad likvidētajiem uzņēmumiem vairākumam piemērota vienkāršotā likvidācija*. <https://blog.lursoft.lv/2019/08/19/no-sogad-likvidetajiem-uznemumiem-vairakumam-piemerota-vienkarsota-likvidacija/>, sk. 04.04.2020
10. Lursoft (2017). *Ekrānšāviņš*. <https://www.lursoft.lv/adrese/upes-iela-2-15-rikava-rikavas-pagasts-rezeknes-novads-lv-4648>, sk. 06.04.2020.
11. Platace, L.(29.08.2013.). *Ja personas dzīvesvietā reģistrēts uzņēmums*. <https://lvportals.lv/e-konsultacijas/2780-ja-personas-dzivesvieta-registrets-uznemums-2013>, sk. 04.04.2020.

12. Šteinfelde, I. (28.08.2019.). *NRA pēta: uzņēmumu likvidēšanas rekordgads*. <https://nra.lv/ekonomika/latvija/290323-nra-peta-uznemumu-likvidesanas-rekordgads.htm>, sk. 04.04.2020.
13. Toporowski, J. (2010). Corporate Limited Liability and the Financial Liabilities of Firms. *Cambridge Journal of Economics*, 34 (5), pp. 885–893. Retrieved 06.04.2020. from <https://academic.oup.com/cje/article-abstract/34/5/885/1703099>

Summary

Most of the companies with limited liability are being liquidated because they are not or cannot be reached at its declared address.

The author concludes that the main problem that should be eliminated is the fictitious registration of limited liability companies. The author proposes to introduce a notarized consent of the real estate owner to register a legal entity in his property. This would prevent fictitious registration of companies, making registration in foreign ownership impossible.

15.06.2017. Amendments were made to Section 314.1 of the Commercial Law and they provided that the activities of the Company may be terminated on the basis of a decision of the Commercial Register Authority if the company is not reachable at its legal address in conformity with this Law and within two months after receipt of a written warning has not rectified the specified deficiency.

Since 2019, companies with limited liability can register their official electronic address, in such cases state institutions must contact the company using the registered electronic address. In such a case, a problematic situation may arise, because if in the simplified liquidation process the commercial register authority sends a warning of unreachability at the registered office to the official e-mail address, then the meaning of this action will be lost.

In order to eliminate the problem, it is necessary to make changes in the first part of the Commercial Law 314.1 and stipulate that the notice must be sent only by using postal services.

ADMINISTRATĪVĀ PROCESA DALĪBNIKĀ TIESĪBAS UZ PIEEJU LIETAS MATERIĀLIEM

THE RIGHT OF A PARTICIPANT IN THE ADMINISTRATIVE PROCESS TO ACCESS THE CASE MATERIALS

Artis Lauva

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, lauva.artis@inbox.lv, Rēzekne, Latvija

Zinātniskais vadītājs: **Māris Šļakota**, Mg.iur., vieslektors

Abstract. *Publication is dedicated to reflect problems that are connected with participant rights in the administrative process, more precisely, problems with administrative process participant's rights to access the case materials. Publication gives an in-depth insight of problems that are connected with Administrative Procedure Law regulations about rights to access the case materials and case law that are related to the topic of the publication. Author of publication identifies problems that are regulated in The Administrative Procedure Law and are connected to the topic of publication.*

Keywords: *access to case materials, case law problems with access to case materials, problems that are related to administrative process participants.*

Ievads

Šajā rakstā tiek veikts administratīvā procesa dalībnieka tiesību uz pieeju lietas materiāliem administratīvajā procesā noskaidrošana un piedāvāti grozījumi un priekšlikumi normatīvajā regulējumā, kuru mērķis ir uzlabot tiesisko situāciju, kas ir regulēta ar pašreizējo Administratīvā procesa likumu. Raksta ietvaros, apskatot pieejamo tiesu praksi, noskaidroti iemesli, kad administratīvā procesa dalībniekam tiek ierobežotas tiesības uz pieeju lietas materiāliem. Svarīgi nodrošināt administratīvā procesa dalībnieku vienlīdzīgumu, lai tas būtu saskaņā ar Latvijas Republikas Satversmes 92.panta pirmo teikumu, kas nodrošina tiesības aizsargāt savas tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā (*Latvijas Republikas Satversme, 1922*). Raksts ir aktuāls ar to, ka tajā tiek doti priekšlikumi Administratīvā procesa likuma uzlabošanai, ja administratīvā procesa dalībniekam ir piemērots tiesību ierobežojums saistībā ar pieeju lietas materiāliem.

Administratīvā procesa dalībnieki var pieprasīt informāciju saskaņā ar Latvijas Republikas Satversmes 100.panta, likuma "Par tiesu varu", Informācijas atklātības likuma, Fizisko personu datu apstrādes likuma un Administratīvā procesa likuma 61.panta un 145.panta normām (*Latvijas Republikas Satversme, 1922; Par tiesu varu, 1992; Informācijas atklātības likums, 1998; Fizisko personu datu apstrādes likums, 2018; Administratīvā procesa likums, 2001*).

Pētījuma mērķis ir izpētīt un analizēt administratīvā procesa dalībnieka tiesības uz pieeju lietas materiāliem, sniegt risinājumus problēmām, kuras tiek atrastas normatīvajā regulējumā un tiesu praksē. Šī pētījuma objekts ir administratīvās tiesības un administratīvais process. Pētījuma procesā tika izvirzīti uzdevumi kā:

- 1) noskaidrot un raksturot administratīvā procesa dalībnieka tiesības uz pieeju lietas materiāliem;
- 2) noskaidrot problēmas saistībā ar tiesībām uz pieeju lietas materiāliem administratīvā procesa ietvaros;
- 3) analizēt Latvijas Republikas normatīvo regulējumu un juridiskās prakses materiālus, lai veidotu priekšstatu par pastāvošo situāciju pētāmā jautājuma kontekstā;
- 4) dot priekšlikumus saistībā ar problēmām, kuras izkristalizējas pētījuma gaitā.

Izmantoto pētniecības metožu raksturojums:

- 1) vēsturiskā metode – tika pielietota, pētot normatīvo aktu vēsturiskās redakcijas saistībā ar darba tēmu un nepieciešamo jēdzienu būtības noskaidrošanai;

- 2) loģiskā metode – tika izmantota, lai noskaidrotu administratīvā procesa dalībnieks jēdziena būtību, veicot literatūras izpēti;
- 3) dedukcijas metode – pielietota, lai veidotu loģiskus slēdzienus par konstatētajiem gadījumiem, kuri ir saistīti ar tiesībām uz pieeju lietas materiāliem administratīvajā procesā;
- 4) indukcijas metode – tiek veikta loģisku slēdzienu veidošana par tiesībām uz pieeju lietas materiāliem administratīvajā procesā;
- 5) literatūras analīzes metode – tiek analizēta pieejamā literatūra, tiesu prakses materiāli, normatīvie akti un cita informācija, kura tika atlasīta saistībā ar izvēlēto tēmu;
- 6) modelēšanas metode – tiek meklētas problēmas un dots risinājums konstatētajām problēmām;
- 7) aprakstošā metode – izpētīt tiesību uz pieeju lietas materiāliem ierobežošanas tiesisko pamatu un noskaidrot gadījumus, kad administratīvā procesa dalībnieka pieeju lietas materiāliem var ierobežot;
- 8) salīdzinošā metode – pielietota salīdzinot tiesu spriedumus saistībā ar pieeju lietas materiāliem administratīvajā procesā un pētot Latvijas Republikas Administratīvā procesa likuma vēsturiskās redakcijas salīdzinājumā ar spēkā esošo normatīvā akta redakciju.

Veicot pētījumu, autors izvirza hipotēzi – “Pieejas ierobežošana lietas materiāliem administratīvajā procesā rada procesuālo nevienlīdzību starp administratīvā procesa dalībniekiem un Administratīvā procesa likuma 145.panta ceturtajā daļā norādītais tiesas lēmums par ierobežojumu piemērošanu nesniedz pilnīgu izpratni par ierobežojuma mērķi.”

1. Informācijas pieejamība administratīvā procesa dalībniekam

Informācijas brīva ieguve ir kļuvusi par neatņemamu tiesību katras personas dzīvē. Informācija kalpo kā pamats tam, lai sabiedrība spētu sevi aizsargāt. Liela daļa demokrātisko valstu nodrošina to, ka sabiedrība var iepazīties ar valdības veiktajām darbībām, tādējādi nodrošinot “caurspīdīgumu” un vairojot pilsoņu uzticību sev (*Banisar, 2006*). Demokrātiskā valstī ir svarīgi, ka sabiedrība zina savas tiesības un pienākumus, kā arī ir informēti par spēkā esošiem likumiem, kurus katram atbildīgam sabiedrības loceklim jāievēro (*Darbishire, 2010*). Jebkuras personas tiesības uz informācijas iegūšanu, paturēšanu un izplatīšanu izceļas no regulējuma, kas atrodams Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 10.pantā, ANO Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 19.pantā u.c. starptautiskajos normatīvajos aktos, kuri regulē informācijas pieejamības jautājumus (*Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija, 1950; Vispārējā Cilvēktiesību deklarācija, 1948*). Latvijas Republikas Satversmes 100.pants paredz un nodrošina tiesības izmantot informāciju. Satversmes 100.pants regulē arī tādus institūtus kā vārda brīvība, uzskatu paušanas brīvību, cenzūras aizliegumu (*Latvijas Republikas Satversme, 1922*). Informācijas atklātības likums un Fizisko personu datu apstrādes likums regulē vispārējo pamatu informācijas iegūšanai. Konkrēti administratīvā procesa dalībnieku tiesības uz pieeju lietā esošajai informācijai regulē Administratīvā procesa likuma 61.pants un 145.panta ceturta daļa, kurā nosaka pieejas uz lietas materiāliem ierobežošanas pamatus, kuri ir personu privātās dzīves apstākļu, valsts, profesionālo, komerciālo, izmeklēšanas vai adopcijas noslēpumu neizpaušana (*Administratīvā procesa likums, 2001*).

Administratīvā procesa likuma 3.nodaļā norādītas personas, kuras var būt par administratīvā procesa dalībniekiem (*Administratīvā procesa likums, 2001*). Šī nodaļa ir svarīga ar to, ka tajā tiek uzskaitīti administratīvā procesa dalībnieki, kuru tiesības uz pieeju lietas materiāliem var būt ietekmētas ar tiesas lēmumu. Raksta ietvaros netiek apskatīta vispārējās informācijas iegūšana, ja iestāde vai privātpersona nav administratīvā procesa dalībnieks.

Tiesībām iepazīties ar lietas materiāliem administratīvā procesa dalībniekiem ir jābūt pienācīgi nodrošinātām starp visiem procesa dalībniekiem, tādējādi tiks ievērots vienlīdzības princips, tomēr privātpersona pret iestādi pārsvarā ir spēku mazākuma pusē (*Spīgulis, 2016*). Autors norāda, ka, ierobežojot personas tiesības uz pieeju lietas materiāliem, tiesa objektīvi izvērtē dokumentus, kuri ir iesniegti tiesā no iestādes puses, ierobežojumiem ir jābūt samērīgiem un saskaņā ar Administratīvā procesa likuma 145.panta ceturto daļu. Apstākļi, ka privātpersona ir vājākā puse administratīvajā procesā tiek aizsargāts ar administratīvā procesa principu ievērošanu. Tomēr, ja tiesa uzskata, ka iestāde rīkojas negodprātīgi un sākotnēji neizsniedz tiesvedībai nepieciešamo informāciju, tiesa informāciju pieprasa un vērtē tās saturu, bet vajadzības gadījumā piemēro ierobežotu piekļuvi tai.

Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2017.gada 20.janvāra lēmumā SKA-172/2017 ir notikusi judikatūras maiņa, kura tieši ietekmē procesa dalībnieka tiesības uz iestādes rīcībā esošās informācijas iegūvi. Tiek nodalīta administratīvā procesa dalībnieka un jebkuras citas personas tiesības iegūt informāciju no iestādes. Administratīvā procesa dalībnieks atšķirībā no procesā neiesaistītas personas, kura vērsas iestādē ar mērķi iegūt informāciju, realizē savas procesuālās tiesības, tāpēc šajos gadījumos neizmanto Informācijas atklātības likumu, bet Administratīvā procesa likumu (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta lēmums, 2017., Nr. 6-70015715/6*). Procesuāls pārkāpums ir konstatējams, ja iestāde bez pamatojuma atsakās privātpersonai izsniegt pieprasīto informāciju. Šādos gadījumos ir noprotams, ka iestāde nerīkojas leģitīmi un faktiski šāda rīcība liedz iegūt taisnīgu lietas iznākumu. No iepriekš norādītā sprieduma izdalāmi divi veidi kā tiek aizsargātas personas tiesības tiesā, kura izprasa informāciju no iestādes, atrodoties administratīvā procesa dalībnieka statusā. Pirmais veids ir lūgums tiesai, lai tā pieprasa informāciju no iestādes, kura procesa dalībniekam atteikusies to izsniegt, jānorāda, ka šajā gadījumā process iestādē ir noslēdzies un lieta nonākusi tiesā. Otrais veids – privātpersonas iespēja griezties tiesā, ar atsevišķu pieteikumu, kura mērķis ir iegūt informāciju no iestādes kā jebkura cita persona, kura nav administratīvā procesa dalībnieks. Pieteikums tiktu pamatots ar Latvijas Republikas Satversmē un Informācijas atklātības likumā noteiktajām normām uz informācijas iegūšanu no iestādes (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta lēmums, 2017., Nr. 6-70015715/6*).

Tieši tiesas lēmums un likums ierobežo administratīvā procesa dalībnieka tiesības uz pieeju lietas materiāliem. Tiesas lēmums satur tādu pamatojumu, lai administratīvā procesa dalībniekiem nerastos šaubas par ierobežojuma pareizību un tiesiskumu (*Briede, 2008*). Autors uzskata, ka tiesas lēmums, ar kuru ierobežo administratīvā procesa dalībnieka pieeju lietas materiāliem, nedrīkst saturēt konkrētu informāciju saistībā ar aizsargātajām interesēm uz kuru pamata tiek noteikts ierobežojums, jo tā tiktu atklāts šīs aizsargājamās informācijas saturs. Tas liecina, ka pats lēmums nedod pilnīgu priekšstatu par ierobežojumu mērķi. Autors domā, ka tiesai savā lēmumā ir jānorāda vismaz intereses, kuras ar pieejas ierobežošanu tiek aizsargātas, lai procesa dalībniekiem nerastos neskaidrības.

Jānorāda, ka šo tiesas lēmumu, kas ierobežo administratīvā procesa dalībnieka tiesības uz pieeju lietas materiāliem, nevar pārsūdzēt. Šie secinājumi izriet no Administratīvā procesa likuma 315.panta pirmās daļas, jo tajā norādīts, ka pārsūdzēt var tādus lēmumus, kuru pārsūdzību paredz Administratīvā procesa likums (*Administratīvā procesa likums, 2001*). Par cik Administratīvā procesa likuma 145.panta ceturto daļu nav norādīta iespēja pārsūdzēt tiesas lēmumu par ierobežojumu iepazīties ar lietas materiāliem, autors uzskata, ka administratīvā procesa dalībnieks, kuram izteikts ierobežojums iepazīties ar lietas materiāliem tiek nostādīts sliktākā situācijā kā pārējie procesa dalībnieki, tāpēc nepieciešami grozījumi Administratīvā procesa likuma 145. pantā.

2. Administratīvā procesa dalībnieka tiesību ierobežošana uz piekļuvi lietas materiāliem

Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2013.gada 23.janvāra sprieduma lietā Nr. SKA-41/2013 norādīts, ka aizliegums administratīvā procesa dalībniekam iepazīties ar ierobežotas pieejamības informāciju, no vienas puses, ir kā pastāvošs ierobežojums, kurš negatīvi ietekmē personas tiesības uz aizstāvēšanos, jo faktiski personai tiek liegta iespēja sniegt savu viedokli par atsevišķiem pierādījumiem, kuri, iespējams, tieši ir bijuši par pamatu attiecīgā administratīvā akta izdošanai. No otras puses, Senāts norādījis, ka ir jāaizsargā citu personu intereses, tāpēc ir nepieciešams piemērot ierobežojumus uz atsevišķu informāciju ar mērķi aizsargāt citu personu tiesības. Piekļuves ierobežošana lietas materiāliem privātpersonai vispirms sākas ar tiesas vērtējumu pār lietas materiāliem un tad secīgi notiek šo atsevišķo materiālu izvērtēšana, lai noteiktu šo lietas materiālu būtiskumu sprieduma rezultāta iznākumā (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta spriedums, 2013., Nr. A43006711*). Tātad tiesa nodrošina to, ka procesa dalībnieku procesuālās tiesības tiek ievērotas un ir pietiekamas, lai tie varētu iepazīties ar lietas materiāliem. Tiesa lietas materiālus vērtē un nosaka to būtiskumu, paredz attiecīgus piekļuves ierobežojumus.

Arī Latvijas Republikas Administratīvo lietu departamenta 2019.gada 17.jūnija spriedumā lietā Nr. SKA-1271-2019 noteikts, ka tiesību ierobežojums administratīvā procesa dalībniekiem notiek samērīgi, aizsargājot citas sabiedrībai būtiskās intereses. Tiesai ir jāatceras, ka šāda tipa ierobežojums ir izņēmums no vispārīga principa (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta spriedums, 2019., Nr. A420325417*). Nepieciešami tiesību normu papildinājumi Administratīvā procesa likuma 145.panta ceturtajā daļā, kurš nosaka konkrētas robežas un gadījumus, kad tiesa pamatoti var ierobežot tiesības iepazīties ar lietas materiāliem. Autors norāda, ka samērīgs tiesību ierobežojums ir tāds, kurā tiesa atrod līdzsvaru starp sabiedrības un pašas personas interesēm.

Latvijas Administratīvā procesa likuma 145.panta ceturta daļa norādītais pamats tiesību ierobežošanai – personas privātās dzīves apstākļi – skaidrojums, kas attiecas uz fizisku personu, tiek norādīts Administratīvā procesa likuma 59.panta trešajā daļā, tomēr apskatot šo likuma normu ir būtiski secināms, ka šis jēdziens ir plašs. Administratīvā procesa likuma 59.panta trešajā daļā norādīts, ka par fiziskās personas privāto dzīves informāciju var uzskatīt – personas kods, tautība, pilsonība, dzīvesvieta, ģimenes stāvoklis, veselības stāvoklis, sodāmība, ienākumi, īpašums, reliģiskie vai politiskie uzskati vai citas ziņas (*Administratīvā procesa likums, 2001*). Secināms, ka šī norma nesatur konkrētu skaidrojumu definīcijai, kas ir personas privātās dzīves apstākļi, jo tiek norādīti vairāki citi jēdzieni, kuru paplašina sākotnējā jēdziena piemērošanas apjomu.

Vērtējot Latvijas Republikas Administratīvo lietu departamenta Senāta 2020.gada 7.aprīļa spriedumu, ir secināms, ka pie personas dzīves apstākļiem tiek pieskaitīti fiziskās personas dati, kuri tieši atklāj personas dzīves apstākļus un kuru aizsardzību regulē Fizisko personu datu apstrādes likums. Tiesa noteikusi ierobežotas piekļuves statusu tādiem dokumentiem, kuros ir ietverti fizisko personu dati kā personas kods, personu valsts sociālo apdrošināšanas iemaksu un iedzīvotāju ienākuma nodokļu apmēri. Tiesa, izvērtējot šādus dokumentus, secina, ka, neiekļaujot fiziskās personas datus dokumentos, un, atļaujot ar anonimizētajiem dokumentiem iepazīties citiem procesa dalībniekiem, zūd šo dokumentu jēga un sakars ar konkrēto lietu, tāpēc šāda tipa dokumenti ir vispārēji definējami par lietas materiāliem ar ierobežotu piekļuvi (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta spriedums, 2020., Nr. A420391414*). Autors uzskata, ka jēdziens – personas dzīves apstākļi – ir plaši interpretējams un tas apgrūtina izpratni par faktiem, kuri tiek uzskatīti par apstākļiem, kuri tieši saistīti ar personas dzīvi. Ierobežojot piekļuvi lietas materiāliem, pamatojoties uz personas privātajiem dzīves apstākļiem, administratīvajā procesā rodas pamatotas šaubas par interpretēšanas plašuma tiesiskumu, jo lietas materiālus var skaidrot

tik plaši, ka beigu beigās tiek panākta sasaiste ar aizsargājamajām interesēm pēc Administratīvā procesa likuma 145.panta ceturtnās daļas. Jāņem vērā arī tas, ka Administratīvā procesa likuma 145.panta ceturtnajā daļā nav norādīts konkrēts subjekts uz kuru attiecināmi personas privātie dzīves apstākļi. No tā ir secināms, ka ierobežojumu uz pieeju lietas materiāliem aiz personas privātās dzīves apstākļu apsvēruma var piemērot kā fiziskai tā arī juridiskai personai. Autors tiesu prakses materiālos neatrada gadījumu, kad personas privāto dzīves apstākļu jēdzienu attiecina uz juridisku personu, bet fakts par piemērošanas iespējamību saglabājas.

Aplūkojot nākamo ierobežošanas pamatu piekļuvei uz lietas materiāliem, kas ir valsts noslēpums jānorāda, ka autors uzskata, ka loģiski ir aizsargāt šādas valstiskas intereses, kuras kalpo sabiedrības labā. Jautājumus, kas saistīti ar valsts noslēpumu un tiešajiem objektiem, kas uzskatāmi par valsts noslēpumu, regulē likums “Par valsts noslēpumu”, tajā ir ietverti arī termiņi šai slepenajai informācijai, kuriem beidzoties vai tos atceļot informācija vairs netiek uzskatīta par valsts noslēpumu un ir pieejama sabiedrībai (*Par valsts noslēpumu, 1996*).

Profesionālais noslēpums ir tādas informācijas neizpaušana, kurus persona ieguvusi pildot savu profesionālo darbību. Šeit ir jānorāda, ka pie profesionālā noslēpuma tiek arī pieskaitītas ziņas, kuras saistītas ar īpašu informāciju par uzņēmumu vai darījumiem, kuros tas iesaistīts. Personas, kuras zina kādu konfidenciālu informāciju, ir tiesīgas un tas ir viņas pienākums saglabāt šo profesionālo noslēpumu (*Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums, 2015., Nr. 2015-03-01*). Tātad tiesa administratīvajā procesā, piemērojot ierobežojumus pieejai lietas materiāliem uz profesionālā noslēpuma neizpaušanas pamata, aizsargā personas intereses, kuras rīcībā ir informācija, kura atbilst profesionālajam noslēpumam. Nebūtu tiesīgi pieprasīt izpaust profesionālo noslēpumu, jo tādējādi persona pati pārkāptu profesionālā noslēpuma jēgu un tas vairs nebūtu noslēpums.

Komercnoslēpuma definīcija ir “komercnoslēpums ir neizpaužama saimnieciska rakstura informācija, tehnoloģiskās zināšanas un zinātniska vai cita rakstura informācija”, turklāt tai jāatbilst visām pazīmēm, kuras norādītas Komercnoslēpuma aizsardzības likuma otrajā pantā. Šīm visām pazīmēm ir jābūt spēkā, lai informāciju vispār atzītu par komercnoslēpumu (*Komercnoslēpuma aizsardzības likums, 2019; Strupišs, 2003*). Administratīvajā procesā tiesa pati izvērtē vai procesa dalībnieka iesniegtie lietas materiāli atbilst komercnoslēpuma pazīmēm, ja tās ir atbilstošas, tad uz šāda veida informāciju piemēro pieejas ierobežojumus.

Kriminālprocesa laikā krimināllietā esošie materiāli ir izmeklēšanas noslēpums. Pie izmeklēšanas noslēpuma pieskaita tādu informāciju, kura iegūta ar izmeklēšanas darbību veikšanas metodēm, paņēmieniem un līdzekļiem. Kriminālprocesa ietvaros, kriminālprocesa virzītājs, pamatojoties uz Kriminālprocesa likuma 375.panta pirmo daļu, var noteikt ierobežojumus saistībā ar informāciju, kura uzskatāma par izmeklēšanas noslēpumu (*Kriminālprocesa likums, 2005*). Autors piekrīt, ka ir nepieciešams noteikt ierobežojumus saistībā ar pieeju izmeklēšanas noslēpumam attiecībā uz citām personām vai sabiedrību, jo tas ir kriminālprocesa norises interesēs. Pēc kriminālprocesa pabeigšanas ar šāda tipa informāciju var iepazīties plašāks personu loks vai pat šī informācija kļūst sabiedrībai pieejama (*Kriminālprocesa likums, 2005*). Konstatējams, ka administratīvā procesa dalībnieks, pēc kriminālprocesa noteikto ierobežojumu beigām, ar iepriekš klasificēto izmeklēšanas noslēpuma informāciju var iepazīties.

Lai panāktu bērnu, vecāku, adoptētāju interešu aizsardzību saistībā ar adopcijas jautājumiem, administratīvajā procesā tiek nodrošināta arī šāda institūta kā adopcijas noslēpuma neizpaušana. Adopcijas noslēpuma aspekti tiek regulēti gan Civillikumā, gan Krimināllikumā. Piemēram, Civillikuma 171.panta trešā daļa, nosaka, ka bez adoptētāju piekrišanas netiek izpaustas ziņas par adopciju, tātad citām personām nav tiesību izpaust ziņas, kuras ir saistītas ar adopciju. Turklāt Krimināllikuma 169.pants paredz atbildību par adopcijas noslēpuma izpaušanu, ja to nav atļāvuši adoptētāji (*Civillikums, 1937; Krimināllikums, 1998; Lūse, 2009*). Autors secina, ka

norādītās normas saistībā ar adopcijas noslēpumu rada pamatu tam, ka tiesa, ierobežojot administratīvā procesa dalībnieka pieeju lietas materiāliem, tieši aizsargā adopcijas noslēpuma būtību un personas, kuras skar konkrētais adopcijas noslēpums. Par informāciju, kas uzskatāma par adopcijas noslēpumu, uzskatāma visa informācija, kas saistīta ar bērna vai tā bioloģiskajiem vecākiem, kā arī adoptēto dati, kuri uzskatāmi par pietiekamiem, lai adopcijas noslēpums tiktu atklāts.

Nosakot ierobežotas pieejamības statusu atsevišķai informācijai, iestādei ir jāsniedz pamatojums, kāpēc iestādes ieskatā brīvas piekļuves nodrošināšana konkrētajai informācijai var apdraudēt sabiedrības intereses. Tiesa izvērtē iemeslus, kāpēc ir nepieciešams noteikt šo ierobežojumu, un lietas dalībniekiem pastāv iespēja lūgt ierobežot piekļuvi lietas materiāliem, ko administratīvajā procesā parasti izmanto tieši iestādes. Par motivāciju kalpo administratīvā procesa dalībnieku lūgumi tiesai un tie parasti ir pietiekami, lai kādu lietas materiālu daļu neizpaustu privātpersonai (*Spīgulis, 2016*).

Aizsardzības mehānisms, kurš veicina administratīvā procesa korektu izlemšanu ir tiesas tiesības, konstatējot, ka pastāv tādi lietas materiāli uz kuriem procesa dalībniekam liegta piekļuve, apturēt tiesvedību līdz brīdim, kad liegums uz pieeju atsevišķiem būtiskiem lietas materiāliem, ir beidzies. Ar šādām darbībām tiek nodrošinātas gan pieteicēja tiesības pēc Satversmes 92.panta pirmā teikuma, gan aizsargā citas intereses, kuru dēļ ir noteikts ierobežojums. Tiesa, apturot tiesvedību un uzskatot, ka pastāv objektīvi šķēršļi taisnīga procesa norisei, rīkojas pieteicēja interesēs, jo, piemēram, kriminālprocesam beidzoties, attiecīgajai personai var tikt garantētas tiesības iepazīties un izmantot savā labā lietas materiālus, kuri ir tikuši iegūti kriminālprocesa laikā un var kalpot administratīvās lietas risināšanai. Tiesvedību atjauno ar tiesas lēmumu (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta spriedums, 2019., Nr. A420325417*).

No iepriekš norādītā ir secināms, ka personas administratīvā procesa ietvaros, kurām tiek ierobežota pieeja uz lietas materiāliem, vadās pēc tiesas pieņemtā lēmuma, bet ierobežojums iepazīties ar lietas materiāliem pats par sevi liedz iespēju izteikties par faktiem. Tas var novest pie situācijas, kad persona nevar komentēt atsevišķu jautājumu būtību, tādējādi persona uz kuru attiecas ierobežojums iepazīties ar lietas materiāliem ir nostādīts nevienlīdzīgā situācijā pret pārējiem procesa dalībniekiem. Administratīvā procesa likuma 145.panta ceturtajā daļā norādītie pamati, lai tiesa lemtu par pieejas ierobežošanu lietas materiāliem, ir plaši un aptver daudzas sabiedrības intereses, tomēr tajā ir vieta uzlabojumiem.

Secinājumi un priekšlikumi

Autors nonāk pie secinājuma, ka normatīvais regulējums, kas ir saistīts ar administratīvā procesa dalībnieku tiesībām uz pieeju lietas materiāliem ir nepilnīgs un tiesu prakses materiālos ir ietvertas būtiskas atziņas, kuras būtu nepieciešams ieviest Administratīvā procesa likumā. Administratīvā procesa likuma 145.panta ceturtajā daļā norādītās aizsargājamās intereses kalpo gan personu, gan sabiedrības interešu aizsardzībai un tiesiskuma nodrošināšanai.

Izvirzītā hipotēze – pieejas ierobežošana lietas materiāliem administratīvajā procesā rada procesuālo nevienlīdzību starp administratīvā procesa dalībniekiem un Administratīvā procesa likuma 145.panta ceturtajā daļā norādītais tiesas lēmums par ierobežojumu piemērošanu nesniedz pilnīgu izpratni par ierobežojuma mērķi – apstiprinājusies, jo veicot pētījumu tika noskaidrots, ka personas, kuru pieeja uz lietas materiāliem administratīvajā procesā ir ierobežota, tik tiešām nespēj izteikties par lietas apstākļiem, kuri tiem nav pieejami, pamatojoties uz Administratīvā procesa likuma 145.panta ceturtajā daļā norādīto interešu aizsardzību. Tiesas lēmums par pieejas ierobežošanu lietas materiāliem nesniedz pilnīgu izpratni par ierobežojuma mērķi, jo šādos

lēmumos nedrīkst ietvert tādu informāciju, kura atklātu informāciju, kura tiek aizsargāta saskaņā ar Administratīvā procesa likuma 145.panta ceturto daļu, pretējā gadījumā aizsargātās intereses vairs nebūtu uzskatāmas par noslēpumu un pieejamu informāciju tikai atsevišķām personām.

Autors uzskata, ka pastāvošais Administratīvā procesa likuma regulējums dod pārāk plašu iespēju interpretēt personas privātās dzīves apstākļu jēdzienu, tāpēc tiesai, piemērojot ierobežojumus lietas materiālu piekļuvei kā pamatā ir personas privātās dzīves apstākļi, vajadzētu sniegt tādu lēmumu, kurš būtu interpretēts pēc iespējas šaurāk t.i. piemērots lietas apstākļiem pēc iespējas precīzāk.

Tiesas lēmuma par pieejas ierobežošanu lietas materiāliem pārsūdzēšanu Administratīvā procesa likums neparedz, bet tas var radīt administratīvā procesa dalībnieku tiesību ierobežojumu, tāpēc jāpapildina Administratīvā procesa likuma 145.pants ar piekto daļu: “(5) Administratīvā procesa dalībniekam ir tiesības pārsūdzēt tiesas lēmumu ar kuru tam ir ierobežota pieeja lietas materiāliem pēc Administratīvā procesa likuma 145.panta ceturtais daļas, ja pastāv pamatotas šaubas par informācijas satura pieejamības ierobežojumu nepieciešamību.”

Administratīvā procesa likuma 145.pantu papildināt ar sesto daļu: “(6) Tiesa, liedzot pieeju lietas materiāliem, izvērtē iespēju anonimizēt attiecīgos dokumentus un tad sniegt administratīvā procesa dalībniekam pieeju lietas materiāliem. Lietas materiālu anonimizācijas procesā nedrīkst pazaudēt lietas materiālu būtību.”

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Administratīvā procesa likums* (25.10.2001.). LR likums ar groz. līdz 01.03.2017. <https://likumi.lv/ta/id/55567-administrativa-procesa-likums>, sk.11.04.2020.
2. *Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija* (04.11.1950.). Eiropas Padomes starptautisks daudzpusējs dokuments. <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/649>, sk.13.04.2020.
3. *Fizisko personu datu apstrādes likums* (21.06.2018.). LR likums ar groz. līdz 31.05.2019. <https://likumi.lv/ta/id/300099-fizisko-personu-datu-apstrades-likums>, sk.11.04.2020.
4. *Informācijas atklātības likums* (29.10.1998.). LR likums ar groz. līdz 06.10.2015. <https://likumi.lv/ta/id/50601-informācijas-atklātības-likums>, sk.13.04.2020.
5. *Komercnoslēpuma aizsardzības likums* (28.02.2019.). LR likums. <https://likumi.lv/ta/id/305532-komercnoslepuma-aizsardzības-likums>, sk. 20.04.2020.
6. *Krimināllikums* (17.06.1998.). Latvijas Republikas likums ar groz. uz 01.07.2019. <https://likumi.lv/ta/id/88966>, sk.13.04.2020.
7. *Kriminālprocesa likums* (21.04.2005.). LR likums ar groz. līdz 24.12.2019. <https://m.likumi.lv/doc.php?id=107820>, sk. 20.04.2020.
8. *Latvijas Republikas Satversme* (15.02.1922.). LR likums ar groz. līdz 01.01.2019. <https://likumi.lv/ta/id/57980-latvijas-republikas-satversme>, sk. 10.04.2020.
9. *Par tiesu varu* (15.12.1992.). LR likums ar groz. līdz 01.01.1993. https://likumi.lv/doc.php?id=62847&version_date=01.01.1993, sk. 12.04.2020.
10. *Par valsts noslēpumu* (17.10.1996.). LR likums ar groz. līdz 29.06.2019. <https://likumi.lv/ta/id/41058-par-valsts-noslepumu>, sk. 20.04.2020.
11. *Vispārējā Cilvēktiesību deklarācija* (10.12.1948.). ANO Ģenerālās asamblejas dokuments. <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>, sk.13.04.2020.
12. Banisar, D. (2006). Freedom of Information Around the World 2006: A Global Survey of Access to Government Information Laws. *Privacy International*. Retrieved 14.04.2020 from https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1707336
13. Briede, J. (zin. red.), (2008). *Administratīvais process tiesā*. Rīga: Latvijas Vēstnesis.
14. Darbishire, H. (2010). *Proactive Transparency: The Future of the Right of Information?* Retrieved 14.04.2020 from <https://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/25031>
15. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2020.gada 7.aprīļa spriedums lietā Nr. A420391414, SKA-73/2020. http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs?nr=SKA-73%2F2020&date_from=&date_to=&case_nr=&ecli_nr=&ruling=&name=&action=filter, sk. 12.04.2020.

16. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2019.gada 17.jūnija spriedums lietā Nr. A420325417, SKA-1271/2019. http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs?nr=SKA-1271%2F2019&date_from=&date_to=&case_nr=&ekli_nr=&dep=&ruling=&name=&action=filter, sk. 11.04.2020.
17. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2017.gada 20.janvāra lēmums Nr. 6-70015715/6, SKA-172/2017. http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs?nr=SKA-172%2F2017&date_from=&date_to=&case_nr=&ekli_nr=&dep=&ruling=&name=&action=filter,sk.11.04.2020.
18. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2013.gada 23.janvāra spriedums lietā Nr. A43006711, SKA – 41/2013. <https://www.tiesas.lv/nolemumi/pdf/123531.pdf>, sk. 12.04.2020.
19. Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2015.gada 21.decembra spriedums lietā Nr. 2015-03-01. <https://www.satv.tiesa.gov.lv/cases/?case-filter-years=%5B2015%5D&case-filter-status=&case-filter-types=&case-filter-result=%5B43%5D&searchtext=2015-03-01>, sk. 20.04.2020.
20. Lūse, L. (01.12.2009.). *Adopcijas noslēpums – bērna un adoptētāja aizsardzībai*. <https://lvportals.lv/skaidrojumi/201258-adopcijas-noslepums-berna-un-adoptetaju-aizsardzibai-2009>, sk. 20.04.2020.
21. Spīgulis, A. (12.07.2016.). Lietas dalībnieku tiesības iepazīties ar lietas materiāliem administratīvajā procesā. *Jurista Vārds*, 28.
22. Strupiņš, A. (2003). *Komerclikuma komentāri A daļa Komerclikuma vispārīgie noteikumi*. Rīga: A.Strupiņa juridiskais birojs. 303 lpp.

Summary

Publication shows problems that are related with administrative process participant's rights on access to administrative procedure case materials. Analysed court materials show that the rights of a participant in the administrative process to access the case materials are not regulated good enough, so there is place for improvements. These improvements are shown in conclusion. Major improvements are related with Administrative Process Law Ch. 145, Part 4.

Accessibility to case materials in administrative process can cause inequality between participants because persons who's rights to access case materials is being reduced mostly will not be able to know every aspect and evidence that is related to specific administrative process he is involved in. Although some persons are not able to see all case materials in administrative process that happens in court, we should trust court's decision which probably is aimed to protect other person rights.

INTELEKTUĀLA DARBA IZMANTOŠANA BEZ AUTORA PIEKRIŠANAS UN ATLĪDZĪBAS *USE OF INTELLECTUAL WORK WITHOUT AUTHOR'S CONSENT AND REMUNERATION*

Kaspars Ločmelis

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, kasparslocmelis1@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskais vadītājs: *Aldis Kaļva, Mg.iur., lektors*

Abstract. *The publication is intended to reflect the problems of use of intellectual work without author's consent and remuneration. The author analyzes the definition of copyrights, the history of copyrights, which results in a problem in defining the concept of use of copyrights without author's consent and remuneration. The thesis is that the Copyright Law needs to innovate in relation to the concept of copyrights and other aspects. Finally, the conclusions are presented.*
Keywords. *author's consent, copyrights, intellectual property rights.*

Ievads

Šajā rakstā tiek pētīta intelektuālā darba izmantošana bez autora piekrišanas un atlīdzības. Veicot šo pētījumu, tika noskaidrotas problēmas, kas saistītas ar autortiesību tiesisko regulējumu. Ir svarīgi noteikt un pētīt šīs problēmas, jo ar tām ikdienā saskaras intelektuālo darbu autori.

Šo problēmu pētīšana konkrētajā brīdī ir ļoti aktuāla, jo, sakarā ar plašsaziņas tīmekļa vietņu lielo skaitu, autortiesību pārkāpšana ir kļuvusi par ļoti viegli veicamu, un līdz ar to arvien biežāk tiek konstatēti dažādi nelikumīgi autora darbu izplatīšanas veidi, kuru rezultātātā autors gan nav devis attiecīgo piekrišanu darba izmantošanai un nav saņēmuši pienācīgu atlīdzību.

Autortiesību aktualitāti pierāda arī fakts, ka kopš Autortiesību likuma stāšanās spēkā ir tikuši pieņemti vairāki tiesu spriedumi, piemēram, 2017. gada 29. novembra Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta spriedums lietā Nr. C29422807, par nepieciešamību stingrāk un konkrētāk noteikt autortiesību aizsardzību. Pamatnosacījumus, kas regulē autortiesības regulē 14.06.1967. Konvencija par Pasaules intelektuālā īpašuma organizācijas dibināšanu, kas jau pierāda, ka, lai nodrošinātu intelektuālā īpašuma aizsardzību, tā ir jānodrošina starptautiskā līmenī.

Kā pētījuma mērķis tika noteikts autortiesību tiesiskā regulējuma izpēte, problēmu atklāšana, izanalizēšana un priekšlikumu, šo problēmu novēršanai, izteikšana, savukārt kā pētījuma uzdevumi tika noteikti:

- 1) veikt autortiesību jēdziena izpēti;
- 2) noskaidrot un analizēt normatīvos aktus, kas regulē autortiesību galvenos pamatnoteikumus;
- 3) veikt autora darbu izmantošanas bez autora piekrišanas un atlīdzības regulējošo tiesību normu analīzi.

Rakstā tika izmantotas vairākas zinātniski pētnieciskās metodes tiesību zinātnē:

- 1) semantiskā metode – tika pētīts autortiesību jēdziens dažādos tā aspektos un kā tie ietekmē autortiesību jēdziena rašanos;
- 2) gramatiskā metode – tika vērtēti normatīvā regulējuma pamatprincipi attiecībā uz autora darbu izmantošanu bez autora piekrišanas un atlīdzības;
- 3) sistemātiskā metode – tika pētīts autortiesību institūts dažādos laika posmos;
- 4) analītiskā metode – apkopot informāciju par autortiesību vēsturisko attīstību un autortiesību izpratni, un veiktu secinājumus;
- 5) vēsturiskā metode – rakstā tika izpētīta autortiesību institūta vēsturiskā attīstība;
- 6) teleoloģiskā metode – tika pētīta autortiesību izpratnes rašanās.

1. Autortiesību jēdziena izpratne

Pētot juridisko literatūru un normatīvos, aktus autortiesības ir jādefinē kā tiesību normas, kas regulē literatūras, mākslas un zinātnes darbu izmantošanu (*Zelča, Cielavs, 2015*). Bet kā šo tiesību priekšmets ir darbs - autora radošās darbības rezultāts literatūras, zinātnes vai mākslas jomā neatkarīgi no tā izpausmes veida, formas un vērtības (*Autortiesību likums, 2000*). Šī darba rezultātā tiek veikta jaunrade.

Savā ziņā Autortiesību likuma 2. panta 6.daļa nosaka, ka autortiesību daba, ir pielīdzināma tiesībām uz kustamu mantu Civillikuma izpratnē, jo autortiesības (līdzīgi kā pārējās intelektuālā īpašuma tiesības) var tikt nodotas kādai citai personai noslēdzot darījumu. Šā panta saturs turpmāk nosaka, ka autortiesības nav iespējams uzskatīt par īpašuma prasības objektu. Šāda veida nosacījums tika iekļauts likumā, jo autortiesības sastāv no divām daļām – autora mantiskajām un personiskajām tiesībām (*Veikša, 2012*). Autora mantiskās tiesības ir pielīdzināmas Civillikumā ietvertajai kustama īpašuma atsavināšanas idejai, bet personiskā tiesību daļa ir neatsavināma, jo saglabājas visa autora dzīves garumā un tās nav iespējams nodot citai personai, taču tās pēc autora nāves var pāriet tikai autora mantiniekiem nepilnā apjomā (*Autortiesību likums, 2000*). No šī secināms, ka autors var nodot kādai citai personai gan fiziskai, gan juridiskai tikai mantiskās tiesības. Kā arī autors izdara secinājumu, ka personiskās tiesības uz autora radīto daru netiek nodotas citai personai tādā veidā radot atpazīstamību sabiedrība un autora tiesības tiek aizsargātas arī pēc tā nāves.

Autors, lai rastos pilnīga izpratne par autortiesību jēdzienu un elementiem kas to veido, aplūko Autortiesību likumā minētos autortiesību objektus, kas neatkarīgi no to formas un veida ir aizsargājami:

- 1) literārie darbi (grāmatas, brošūras, runas, datorprogrammas, lekcijas, aicinājumi, ziņojumi, sprediķi un citi līdzīga veida darbi);
- 2) dramatiskie un muzikāli dramatiskie darbi, scenāriji, audiovizuālu darbu literārie projekti;
- 3) horeogrāfiskie darbi un pantomīmas;
- 4) muzikālie darbi ar tekstu vai bez tā;
- 5) audiovizuālie darbi;
- 7) zīmējumi, glezniecības, tēlniecības un grafikas darbi un citi mākslas darbi;
- 8) lietišķās mākslas darbi, dekorācijas un scenogrāfijas darbi;
- 9) dizaina darbi;
- 10) fotogrāfiskie darbi un darbi, kas izpildīti fotogrāfijai līdzīgā veidā;
- 11) celtnu, būvju, arhitektūras darbu skices, meti, projekti un celtnu un būvju risinājumi, citi arhitektūras darinājumi, pilsētbūvniecības darbi un dārzu un parku projekti un risinājumi, kā arī pilnīgi vai daļēji uzceltas būves un realizētie pilsētbūvniecības vai ainavu objekti;
- 12) ģeogrāfiskās kartes, plāni, skices, plastiskie darbi, kas attiecas uz ģeogrāfiju, topogrāfiju un citām zinātnēm;
- 13) citi autoru darbi (*Autortiesību likums 2000*).

Pēc autora domām Autortiesību likumā noteikto darbu uzskaitījums ir pilnīgs un nav nepieciešams to papildināt ar kādiem citiem aspektiem.

2. Autortiesību institūta vēsturiskā attīstība

Lai noskaidrotu autortiesību saikni ar atlīdzību nepieciešams ielūkoties autortiesību institūta attīstības vēsturē.

Viens no pirmajiem normatīvo aktu kopojumiem, kas aizsāka ideju par autortiesību attīstību, ir cenzūras likums. Diemžēl šis normatīvais akts nebija akcentēts uz autora tiesību aizsardzību vai

mudinājumu radīt jaunus darbus. Anglijā sešpadsmitajā gadsimtā drukāšanas mašīnas parādīšanās nozīmēja to, ka parādījās iespēja plašākai sabiedrībai saņemt autoru radītos darbus, taču līdz ar šo darbu izdošanu radās pamatotas bažas, ka daļa šo darbu būs nevēlama ietekme uz toreiz pastāvošo varas orgānu. Līdz ar to radās nepieciešamība ieviest cenzūru (*Patterson, 1993*).

Autors, veicot šīs sistēmas analīzi secina, ka šāda veida sistēmas radīšana bija domāta grāmatu izdevējiem un valdībai nevis autoriem. Paralēli izveidojās prakse, ka jaunas grāmatas reģistrēja nevis ar autora, bet gan ar izdevēja vārdu, taču pēc vienošanās tikai reģistrā minētajam izdevējam bija ekskluzīvas izdevumu kopēšanas tiesības.

Neilgi pēc cenzūras ieviešanas tika secināts, ka grāmatas rakstīšanai ir nepieciešams vien laiks, papīrs un tinte un tās izplatīšanai ir nepieciešamas ievērojams investīcijas. Šādā veidā izveidojās jauna koncepcija, kura noteica, ka autoriem ir īpašas īpašumtiesības uz savu darbu (autortiesības), kuras var nodot citiem ar līgumu, tieši tāpat kā jebkuras citas īpašumtiesības (*Kaplan, 1966*).

Pirmais normatīvais akts, kurā tika definēti pamatnosacījumi autortiesībām, ir formulēts "Annas statūtos" (*Statute of Anne*), kurus izdeva 1709. gadā. Ar šī normatīvā akta spēkā stāšanos autoriem tika piešķirtas sava darba aizsardzības iespējas. Annas statūtos var saskatīt mūsdienu autortiesību mehānismu nesagroztā formā. Autortiesības tiek atspoguļotas kā viens no īpašumtiesību veidiem, bet šo īpašumu ir paredzēts nodot izdevējiem. Ir norādīta atruna par labumu sabiedrībai, ka sabiedrība tiks iedvesmota rakstīt grāmatas, taču nav atrunas, ka rakstnieki varētu rakstīt arī bez šādām autortiesībām (*Patterson, 1993*).

Mūsdienās, apzinoties, ka autortiesības pastāv, valdības bija spiestas tās paplašināt arvien tālāk. Autortiesības izdevēji radīja, lai noslēptu savas biznesa intereses, pēc tam, kad tika liegtas uz cenzūru balstītās monopoltiesības. Kad viņi atklāja, ka šis paņēmieni strādā, viņi turpināja nostiprināt šīs tiesības arvien vairāk un vairāk. Un šī tendence ir spēkā arī šodien (*Steinberg, 1996*).

Pētot autortiesību attīstības gaitu secināms, ka autortiesības sākotnēji tika radītas ar nolūku iegūt personīgo labumu un iegūt pēc iespējas vairāk peļņas no autoru darbu publiskošanas.

Pirms Latvijas neatkarības pasludināšanas tagadējās Latvijas Republikas teritorijā spēkā bija 1911. gada 20. marta Krievijas Impērijas likumu kopojuma "Likums par autora tiesībām" un šajā normatīvajā aktā bija ietverti galvenie autortiesību principi. Likumā bija noteikts vispārējais autortiesību termiņš – 50 gadi no autora nāves. Likuma par autora tiesībām spēks tika saglabāts arī pēc Latvijas neatkarības pasludināšanas, un savu pirmo autoru tiesības regulējošo likumu pielēma tikai 1937. gadā, kad tika pieņemts Autora tiesību likums. Šajā laikā atlīdzības lielums par autordarbu izmantošanu arī tika noteikts ar likumu.

Padomju tiesību ieviešanas laikā pēc 1940. gada Latvijā uzreiz netika atcelti visi agrākās varas izdotie normatīvie akti, bet jaunā vara, ievērojot tiesību kontinuitātes principu, atcēla tos pakāpeniski, izdodot jaunus likumus atbilstoši saviem politiskajiem mērķiem.

Laika posmā no 1940. gada līdz 1964. gadam Latvijas teritorijā netika pieņemti atsevišķi tiesību akti, kas regulēja autortiesību aizsardzību. Saskaņā ar padomju varas pieņemtajiem noteikumiem attiecībā uz likumu kolīziju laikā, autortiesību jautājumus attiecībā uz darbiem, kas radīti pirms 1940. gada 25. novembra varēja risināt saskaņā ar šo darbu rašanās brīdī esošiem likumiem tād – 1911. gadā pieņemto Likumu par autora tiesībām vai 1937. gadā pieņemto Autora tiesību likumu. Tas nozīmē, ka autortiesību aizsardzība bija jāpiemēro vispārējai lietu tiesību aizsardzībai, ņemot vērā kodeksā norādītos īpašuma tiesību subjektus un objektus, kā arī vispārīgos īpašuma tiesību pārejas noteikumus.

1993. gadā tika pieņemts arī jaunais autoru, izpildītāju, fonogrammu producentu un raidorganizāciju tiesības aizsargājošais likums Par autortiesībām un blakustiesībām, kas iekļāva minimālos aizsardzības standartus, kā arī iekļāva blakustiesību aizsardzību, praktiski nokopējot tos no 1961. gada Romas konvencijas.

2000. gadā Latvijā tika pieņemts Autortiesību likums (*Veikša, 2006*).

Autors, pētot autortiesību attīstību Latvijas teritorijā, secina, ka vērā ņemams ir pakāpeniskais likumu kopojuumu atcelšanas fakts, jo tas norāda to, ka, lai pilnveidotu normatīvos aktus, nepieciešams vispirms izstrādāt jaunu u tad veikt nepieciešamo normatīvo aktu aizvietošanu. Arī vērā ņemams fakts ir 1993. gadā pieņemtais likums Par autortiesībām un blakustiesībām, kas nodrošināja aktuālu likuma normu nodrošināšanu Latvijas teritorijā.

3. Autora darba izmantošana bez autora piekrišanas un atlīdzības

Autoram, kurš ir radījis darbu, ir izņēmuma tiesības izmantot savu darbu jebkurā veidā, un līdz ar to saņemt pienācīgu atlīdzību par atļauju to izmantot. Darba izmantošana var izpausties kā tā publiskošana, reproducēšana, izplatīšana, iznomāšana vai publiska patapināšana. Ja darba izmantošanu neveic pats autors tā izmantotājam ir jāsaņem autora atļauja. Autors šīs tiesības var nodot citai personai pilnībā vai tikai uz kādu konkrētu laika periodu. Paralēli jau gatava darba izmantošanai var pastāvēt arī vienošanās darba līguma ietvaros (*Rozenfelds, 2008*).

Lai noskaidrotu iespējamās autora darba izmantošanas gadījumus, kad par to viņš nesaņem atlīdzību, nepieciešams izpētīt Autortiesību likuma 19. pantu, kurš nosaka, ka autortiesības nav uzskatāmas par pārkāptām, ja bez autora piekrišanas un bez atlīdzības šajā likumā noteiktajā kārtībā un tālāk ir uzskaitīti šie izņēmuma gadījumi. Autors šī raksta ietvaros analizēs tika viņaprāt būtiskākos šī likuma panta punktus un piedāvās tā papildinājumus:

1) darbs tiek izmantots informatīviem mērķiem (*Autortiesību likums 2000*);

Pētot juridisko literatūru, autors pieļauj iespēju, ka šo izņēmumu iespējams sadalīt divās daļās. Viena no tām nosaka, ka, tas attiecas uz tiesībām informēt par aktuālajiem notikumiem, kas, galvenokārt, ir aktuāli dažādiem masu medijiem, bet ne tikai. Atsaucoties uz šo izņēmumu, neprasot tiesību subjekta atļauju, kā arī nemaksājot atlīdzību, ir atļauts informatīvajam mērķim tikai nepieciešamā apjomā. Otrkārt, tas attiecas uz tiesībām reproducēt darbus citātu un fragmentu veidā zinātniskos, pētniecības u.c. mērķim atbilstošā apjomā. Šis izņēmums nereti tiek dēvēts par „citēšanas tiesībām” (*Eversheds Bitāns, 2014*).

2) darbs tiek izmantots izglītības un pētniecības mērķiem (*Autortiesību likums 2000*).

Jānorāda, šis izņēmums nepastarpināti tiek attiecināts uz izglītības iestādēm tāpēc uz šo izņēmumu nevar paļauties citas iestādes. Kā arī šis izņēmums attiecas tikai un vienīgi uz darbu izmantošanu nepastarpinātā mācību procesā. Ierasti ar šo jēdzienu „mācību process” tiek izprasts process zināšanu vai pieredzes nodošanu citiem. Zināšanu vai pieredzes nodošanas process aptver arī mācību procesu visos līmeņos, ieskaitot pirmskolas mācību procesu. Tomēr šis izņēmums attiecināms tikai uz mācību procesu izglītības iestādēs un nevis vispārēju izglītošanos (*Eversheds Bitāns, 2014*).

Pēc autora domām Autortiesību likumā norādītos kritērijus, kad iespējams izmantot autoru darbus bez to piekrišanas, ir nepieciešams papildināt, nosakot autoru darbu izmantošanu bez autora piekrišanas, ja to veic organizācijas, kuras atbilst Sabiedriska labuma organizācijas likumā noteiktajām prasībām (*Sabiedriskā labuma likums, 2004*). Šādā veidā atsevišķas daļas no to radītajiem darbiem gūtu plašāku rezonansi sabiedrībā, kas gan autoru atspoguļo no pozitīvās puses, gan arī, iespējams, uzlabotu turpmāko autoru darbu saistībā ar atlīdzības gūšanu. Līdz ar to Autortiesību likuma 19. panta pirmā daļa ir jāpapildina ar 13. punktu šādā redakcijā:

“19.pants. Autora darba izmantošana bez autora piekrišanas un atlīdzības

(1) Autortiesības nav uzskatāmas par pārkāptām, ja bez autora piekrišanas un bez atlīdzības šajā likumā noteiktajā kārtībā:

13) darbu izmanto organizācijas labdarības mērķiem saskaņā ar Sabiedriskā labuma likumu”

Secinājumi un priekšlikumi

No iepriekš analizētā autors secina, ka autortiesību daba, ir pielīdzināma tiesībām uz kustamu mantu Civillikuma izpratnē, jo autortiesības var tikt nodotas kādai citai personai noslēdzot darījumu, kā arī autortiesības nav iespējams uzskatīt par īpašuma prasības objektu, jo autortiesības sastāv no divām daļām – autora mantiskajām un personiskajām tiesībām.

Autors konstatē, ka autortiesību attīstība ir saistāma vispirms ar cenzūras noteikšanu. Tikai autoru darbu tiesību attīstības rezultātā radās un tika definēts autortiesību jēdziens, kas nosaka, ka autoriem ir īpašas īpašumtiesības uz savu darbu, kuras var nodot citiem ar līgumu, tieši tāpat kā jebkuras citas īpašumtiesības. Vērtējot autortiesību attīstību Latvijas teritorijā jāmin 1911. gada 20. marta Krievijas Impērijas likumu kopojuma “Likums par autora tiesībām”. Šajā normatīvajā aktā bija ietverti galvenie autortiesību principi. Likuma par autora tiesībām spēks tika saglabāts arī pēc Latvijas neatkarības pasludināšanas, un savu pirmo autoru tiesības regulējošo likumu pielēma tikai 1937. gadā, kad tika pieņemts Autora tiesību likums un šajā laikā atlīdzības lielums par autordarbu izmantošanu arī tika noteikts ar likumu.

Analizējot, pēc autora domām, nozīmīgākos aspektus par autora darba izmantošana bez autora piekrišanas un atlīdzības, tiek piedāvāts papildināt Autortiesību likuma 19. panta pirmo daļu ar 13. punktu, kas noteiktu autora darba izmantošanu labdarības ietvaros, kuru veido organizācija, kas atbilst Sabiedriskā labuma likumā noteiktajam.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Autortiesību likums* (06.05.2000.). LR likums ar groz. līdz 12.12.2018. <https://likumi.lv/doc.php?id=5138>, sk. 23.04.2020.
2. *Sabiedriskā labuma likums* (17.06.2004.). LR likums ar groz. līdz 30.12.2004. <https://likumi.lv/ta/id/90822-sabiedriskā-labuma-organizāciju-likums>, sk. 27.04.2020.
3. Eversheds Bitāns (2014). *Skaidrojums par autortiesību un blakustiesību objektu izmantošanu mācību procesā*. https://visc.gov.lv/vispizglitiba/saturs/dokumenti/metmat/skaidrojums_par_autortiesibam.pdf, sk. 22.04.2020.
4. Kaplan, B. (1966). An Unhurried View of Copyright: Proposals and Prospects. *Columbia Law Review*, 66 (5), pp. 831-854. Retrieved 20.04.2020 from <https://www.jstor.org/stable/pdf/1121055.pdf?seq=1>
5. Patterson, L. (1993). Copyright and the Exclusive Right of Authors. *The Journal of Intellectual Property Law*, 1 (1). Retrieved 20.04.2020 from https://digitalcommons.law.uga.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=1342&context=fac_artchop
6. Rozenfelds, J. (2008.) *Intelektuālais īpašums*. Rīga: Zvaigzne ABC. 272 lpp.
7. Steinberg, S.H. (1996). *Five Hundred Years of Printing*. Oak Knoll Press. 262 p. Retrieved 20.04.2020 from <http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=98652853>
8. Veikša, I. (2006). *Autortiesības un blakustiesību aizsardzības tiesiskais regulējums*. Rīga: Tiesu namu aģentūra. 536 lpp.
9. Veikša, I. (2012). *Autortiesības, to būtība un sabiedrība*. https://lvportals.lv/skaidrojumi/244566-autortiesibas-to-butiba-un-sabiedriba-2012#_ftn1, sk. 20.04.2020.
10. Zelča, I., Cielavs, R. (2015). *Informatīvs materiāls nometņu organizētājiem un vadītājiem par autortiesībām*. <https://nometnes.gov.lv/customimg/837dd55b4b9819e1dc01eb9fc75b8499.pdf>, sk. 20.04.2020.

Summary

This publication used a study on use of intellectual work without author's consent and remuneration. Since the purpose of the publication was to discover and analyze the problems with the copyrights, the target was achieved. Analyzing the Copyright Law, which sets out the basic conditions for the use of authors work without consent, there are weaknesses regarding the defined conditions and other aspects. Upon analysis of the publication, it is possible to judge that the thesis Copyright Law needs to include more aspects of the use of intellectual work without author's consent - is confirmed.

DARBA DEVĒJA UZTEIKUMS EMPLOYER STATEMENT

Jolanta Mihailova

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, lajolla@inbox.lv, Rēzekne, Latvija

Zinātniskā vadītāja: **Inese Novika**, Mg.iur., vieslektore

Abstract. *The development of the term paper is Labour law. The work considered the issue of those cases when the employer, driven by certain circumstances, does not want and/or is unable to employ an employee, thus the employer's right to terminate the employment contract specified in the Labour Law is formed.*

The paper considers the concepts, legal frame work and the result in problems that are relevant to employers.

Employees of tenuse sick-leaves dishonestly, which has become a major problem in the daily lives of companies. In capacity for work is of tenused as a labor disputer solution strategy. In most cases, solutions to problems can be found in the public perception - not only the employee is the primary one, but also the employer is especially important not only for the employee himself, but also for the state as a whole.

Keywords: *employee, employer, incapacity sheet, release,.*

Ievads

Visbiežāk darbs ir līdzeklis, lai nopelnītu algu un varētu apmierināt savas primārās vajadzības, kā norādīts Maslova piramīdā, tās ir fizioloģiskās pamatvajadzības: gaiss, ūdens, miegs, barība, siltums, veselība, dzīves telpa un seksualitāte. Lielākoties tieši sasniedzot pilngadību, kļūst aktuālas darba tiesības un tas turpinās visu aktīvāko cilvēka dzīves etapu, nereti pat pēc pensionēšanās vecuma sasniegšanas.

Darba devējiem arvien lielāks izaicinājums ir atrast zinošu un uzņēmumam lojālu darbinieku. Viena no aktuālākajām problēmām mūsdienā ir tas, ka cilvēki aizmirst par saviem pienākumiem, bet par tiesībām nekad, līdz ar ko darbinieki nereti negodprātīgi izmanto slimības lapas, kas ir kļuvusi liela problēma darba devēju ikdienas dzīvē. Darbnespēja nereti tiek izmantota kā darba strīda risināšanas stratēģija.

Pētījuma mērķis - iegūt padziļinātas zināšanas darba tiesībās, šajā darbā autore vēlas skatīt jautājumu par tiem gadījumiem, kad tieši darba devējs kaut kādu noteiktu apstākļu vadīts negrib un/vai nespēj nodarbināt darbinieku, tiesisko regulējumu un no šiem gadījumiem izrietošās aktuālākās problēmas, kuras ir aktuālas tieši darba devējiem. Piedāvāt priekšlikumus problēmu risinājumiem un normatīvā regulējuma pilnveidošanai.

Pētījuma uzdevumi - izpētīt un analizēt jēdzienus, tiesību normas, praksi un atklāt problēmas darba devēja uzteikuma gadījumā. Izstrādāt un piedāvāt priekšlikumus problēmu risinājumiem un normatīvā regulējuma pilnveidošanai.

Mērķa realizācijas iespējas - darbā tiek sniegti ieteikumi tiesiskā regulējuma grozījumiem, kas ļauj pētījumu izmantot praktiski, turklāt autore iegūtās zināšanas varēs pielietot darbā.

Pētījuma laika periods - pētījums tika veikts laikā no 2020.gada janvāra līdz 2020.gada martam, strādājot ir uzkrāta pieredze par darba tiesisko attiecību izbeigšanos.

Darbā tika izmantotas šādas pētniecības metodes - teorētiskās izzināšanas metodes, tādas kā: vēsturiskā metode, literatūras analīzes metode, indukcija, dedukcija un empīriskās izzināšanas metodes- salīdzinošā metode un aprakstošā metode.

1. Uzteikuma jēdziens

Ja pievēršas tādām vēstures posmam kā Padomju laiki, redzam, ka tieši darbs tika likts par pamatu sabiedrībā, vara nepieļāva "тунейдство" jeb parazītismu un, lai arī šie laiki nav labākais piemērs, tomēr Padomju Sociālistisko Republiku Savienības Konstitūcijas 12.pants noteica, ka

"darbs Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā ir pienākums un goda lieta katram darbspējīgam pilsonim" (*Ласмова, 2017*). Pēc autorei novērojumiem mūsdienās strādāt tas vairs nav pienākums un noteikti ne goda lieta. Cilvēks vēlas dzīvot tagad un tūlīt, nepieciešamības gadījumā pastumjot darbu otrajā plānā, nevis strādāt normālo darba laiku ofisā vai ražotnē un gaidot atvaļinājumu. Darba devējiem tas ir jauns izaicinājums un uzņēmumi "giganti" arvien vairāk robotizē savus uzņēmumus, ņemot par piemēru Coca-Cola HBC Latvia- var redzēt, ka uzņēmuma peļņa 2017. gadā bija 1,197 miljoni eiro, bet nodarbināti vien 128 darbinieki (*Klientu portfelis, 2018*).

Atrodot jaunu darbu un noslēdzot darba līgumu, parasti nemēdzam domāt par brīdi, kad ceļi ar šo darba devēju šķirsies (*Kalniņa, 2017*). Taču tā notiek un, lai varētu pareizi piemērot atbilstošo normatīvo regulējumi īpaši svarīgi ir pareizi interpretēt galvenos jēdzienus, tādus kā uzteikums, darbinieks un darba devējs.

Judikatūrā atzīts, ka darba līguma **uzteikums** ir darbinieka vai darba devēja izdarīts gribas izteikums (vienpusējs tiesisks darījums), ar ko tiek izbeigtas darba tiesiskās attiecības, respektīvi, šim gribas izteikumam ir tiesisko seku nodibinošs jeb konstitutīvs spēks (*Kalniņš, 2005*).

Pamatojoties uz Darba likuma 3.pantā noteikto **darbinieks** ir fiziskā persona, kas uz darba līguma pamata par nolīgto darba samaksu veic noteiktu darbu darba devēja vadībā (*Darba likums, 2001*). Jēdzienā darbinieks, ko piedāvā Darba likums ir ietvertas četras būtiskas pazīmes, kurām ir jāizpildās vienlaicīgi- darbinieks var būt tikai fiziska persona, darbs tiek veikts uz darba līguma pamata, par darbu saņem nolīgto darba samaksu un darbinieks veic noteiktu darbu darba devēja vadībā.

Latvijas praksē ir izveidojušies izņēmumi, kas ir aktuāli pie jēdziena darbinieks, piemēram, ierēdņi, pamatojoties uz Valsts civildienesta likumu (*Valsts civildienesta likums, 2000*), militārajā dienestā nodarbinātās personas, saskaņā ar Militārā dienesta likumu (*Militārā dienesta likums, 2002*). Darba likums neattiecas uz zvērinātiem advokātiem un viņu palīgiem, valdes locekļiem, tiesnešiem un prokuroriem, kā arī uz daļu drošības iestāžu darbiniekiem un politiskās nodarbinātības attiecībām. Amata attiecības pastāv personām, kuras ieceltas savā amatā ar politisku lēmumu: Saeimas deputāti, pašvaldības deputāti, Ministru kabineta amatpersonas un personas, kuras ar politisku lēmumu ieceļ Saeima, piemēram, Korupcijas novērošanas un apkarošanas biroja priekšnieks, Satversmes aizsardzības biroja priekšnieks u.c. (*Liepiņa, Rācenājs, Preisa, 2020*).

Darba devēja jēdziens ir noteikts Darba likuma 4.pantā- darba devējs ir fiziskā vai juridiskā persona vai arī tiesībspējīga personālsabiedrība, kas uz darba līguma pamata nodarbina vismaz vienu darbinieku. Ja darba līgumu ar darbinieku slēdz darbaspēka nodrošināšanas pakalpojuma sniedzējs, lai uz noteiktu laiku norīkotu darbinieku veikt darbu darbaspēka nodrošināšanas pakalpojuma saņēmēja labā un vadībā, par darba devēju uzskatāms darbaspēka nodrošināšanas pakalpojuma sniedzējs (*Darba likums, 2001*). Pamatojoties uz Civillikuma 1405.pantu lai darījumam būtu tiesīgs spēks, ir vajadzīgs, lai tā dalībniekiem būtu tiesībspēja un rīcībspēja šā darījuma taisīšanai; pretējā gadījumā darījums nav spēkā (*Civillikums, 1937*).

Darba likumā 2011. gadā ir veikti grozījumi, lai pie darba devēja definējuma iekļautu arī pagaidu nodarbinātības aģentūras, kas bija nepieciešams, lai īstenotu Eiropas Parlamenta un Eiropas Padomes direktīvu 2008/104/EK par pagaidu darba aģentūrām.

Sākotnēji šķiet, ka jēdzieni, kas atrunāti Darba likumā ir vienkārši, bet pētot izrādās, ka terminiem ir grūti izdibināma nozīme un tie nav izsmeļoši, izņēmumi tiek atrunāti citos likumos, turklāt nereti viens jēdziens ir ļoti plašs un satur daudzus būtiskus apakšpunktus, kuriem ir jāizpildās kopā, kas ir īpaši svarīgi pielietojot šo jēdzienu praksē.

2. Darba devēja uzteikums

Neliela rīvēšanās un strīdi darbabiedru un/vai padoto un augstākstāvošo starpā ir samērā parasta parādība uzņēmumā (*Latvijas Brīvo arodbiedrību savienība, 2010*). Lai pēc iespējas vairāk aizsargātu darbiniekus no darba devēja patvaļas, arī no situācijām, kad darba devējs ar atlaišanas draudiem mēģina panākt sev vēlamos rezultātus, darba tiesībās ir paredzēti stingri noteikumi, kādos gadījumos darbinieku bez viņa piekrišanas var atlaist no darba, kādai jābūt atlaišanas kārtībai un kādas kompensācijas atlaišanas gadījumā darba devējam jāizmaksā darbiniekam (*Melbārdis, 2000*).

2019. gada 2. ceturksnī bezdarba līmenis Latvijā bija 6,4%, liecina Centrālās statistikas pārvaldes Darbaspēka apsekojuma rezultāti (*Centrālā statistikas pārvalde, 2019*). Šie cipari nav konstanti un šobrīd tiem ir tendence augt, sakarā ar koronavīrusu COVID-19 un ir nozares, kuras ir paralizētas, piemēram, tūrisms, pasažieru pārvadājumi. Viennozīmīgi var teikt, ka darba devējiem tieši šobrīd ir uzlikts papildus slogs, jo jāmeklē risinājumi, kā nenonākt uz maksātnešpējas ceļa, kā nomaksāt nodokļus un izmaksāt darbiniekiem algas, tam visam klāt nāk darbiniekiem nelabvēlīgi lēmumi- dažkārt arī uzteikums.

Atšķirībā no darbinieka uzteikuma, kurā var arī nebūt paskaidroti aiziešanas iemesli - gribu un eju prom! -, darba devējam darbinieka atlaišanas situācijā likums uzliek stingrus rāmjus (*Kalniņa, 2018*).

Autoresprāt ir svarīgi, lai darba strīdu gadījumos tiktu pielietotas arī samierināšanas metodes, lai nenonāktu līdz uzteikumam vispār. Tomēr, jādodomā, ka ne visi gadījumi ir samierināmi, līdz ar ko būtiski ir tas, lai darba devējs ievēro Darba likuma normas uzsakot darbiniekam darba līgumu.

Darba likums nosaka galvenokārt trīs iemeslus darbinieku atlaišanai:

1) darbinieka uzvedība:

- darbinieks bez attaisnojoša iemesla būtiski pārkāpis darba līgumu vai noteikto darba kārtību,
- darbinieks, veicot darbu, rīkojies prettiesiski un tādēļ zaudējis darba devēja uzticību,
- darbinieks, veicot darbu, rīkojies pretēji labiem tikumiem, un šāda rīcība nav savienojama ar darba tiesisko attiecību turpināšanu,
- darbinieks, veicot darbu, ir alkohola, narkotiku vai toksiska reibuma stāvoklī,
- darbinieks rupji pārkāpis darba aizsardzības noteikumus un apdraudējis citu personu drošību un veselību;

2) darbinieka spējas:

- darbiniekam nav pietiekamu profesionālo spēju nolīgtā darba veikšanai,
- darbinieks nespēj veikt nolīgto darbu veselības stāvokļa dēļ, un to apliecina ārsta atzinums,
- darbinieks pārejošas darbnespējas dēļ neveic darbu vairāk nekā sešus mēnešus, ja darbnespēja ir nepārtraukta, vai vienu gadu triju gadu periodā, ja darbnespēja atkārtojas ar pārtraukumiem, šajā laikā neieskaitot grūtniecības un dzemdību atvaļinājumu, kā arī darbnespējas laiku, ja darbnespējas iemesls ir nelaimes gadījums darbā, kura cēlonis saistīts ar darba vides faktoru iedarbību, vai arodslimība;

3) apstākļi, kas saistīti ar ekonomiskajiem un ražošanas faktoriem:

- darbā atjaunots darbinieks, kurš agrāk veica attiecīgo darbu,
- tiek samazināts darbinieku skaits,
- tiek likvidēts darba devējs - juridiskā persona vai personālsabiedrība.

Darba devēji sastopas ar darbinieku neierašanos darbā bez brīdinājuma vai paskaidrojuma. Šajās situācijās darba devējs jūtas neaizsargāts no likuma perspektīvas, jo nav efektīva mehānisma,

kas nodrošina, ka darba devējam tiek segti radušies zaudējumi dēļ, piemēram, kādas iekārtas dīkstāves darbinieka trūkuma dēļ. Otrs problemātisks aspekts, kas arī ir saistīts ar darbinieku nevēlēšanos veikt darbu, ir nepamatoti izsniegtu darbnespējas lapu izmantošana. Darba devēji sūdzējās par gadījumiem, kad darbinieks veic darbu ļoti īsu laiku (mazāk par vienu darba nedēļu) un it kā darbnespējas dēļ neveic darbu ilgu laiku periodu (līdz pat pusgadam). Šādu netaisnības sajūtu spilgti ilustrē kāda darba devēja teiktais intervijā: „Viņš nav pat pilnu dienu nostrādājis, bet mums jau jāmaksā 10 dienas A lapa un vēl atvaļinājuma kompensācijas no minimālās algas” (*Žabko u.c., 2018*).

Nereti tieši pēc pārbaudes laika atklājas darbinieka atkarības, kas traucē darba izpildi, darbinieks neierodas darbā vai otrādi ierodas, bet nespēj veikt pienākumus un tas rada papildus neērtības darba devējam.

Darbnespēja nereti tiek izmantota kā darba strīda risināšanas stratēģija. Darbinieks iepazīstas ar uzteikumu un to neparaksta un tajā pašā dienā atver darbnespējas lapu, respektīvi, uzteikums ir spēkā neesošs, jo darba līgums uzteikts slimības lapas laikā, neatkarīgi no tā, cik darbnespējas lapa tika atvērta. Aplūkosim vēl vienu gadījumu ar darbnespējas lapas atvēršanu- darbinieks nostrādā nepilnu darba dienu, piemēram, četras stundas un aiziet pie ģimenes ārsta, pēc kā tiek atvērta darba nespējas lapa. Darba devēja pienākums ir precīzi uzskaitīt katra darbinieka nostrādātās stundas kopumā un attiecīgi tās arī apmaksāt, līdz ar ko darba devējs nonāk nelabvēlīgā un pat negodīgā situācijā, jo vienā gadījumā darbnespējas lapa darbojas uz visu dienu neatkarīgi no tā cik tā atvērta, otrā nē. Nedrīkst pieļaut to, ka zūd "likuma gars", regulējums abām pusēm ir nepieciešams taisnīgs. Darba nespējas lapā ir jābūt datumam un laikam ar kuru tā ir atvērta, kas ļaus pienācīgi secināt vai personai uzteikums vispār jāanulē, jo darba devējs visticamāk spēs pierādīt, ka darbinieks tika iepazīstināts ar uzteikumu pirms darba nespējas atvēršanas.

Zviedrijā tiek pārbaudīta saistība starp nodarbinātības aizsardzības prasībām un darbinieka prombūtni, sakarā ar darba nespēju (*Olsson, 2009*).

3. Darba devēja uzteikuma aizliegumi un ierobežojumi

Darba likuma 109.pants nosaka darba devēja uzteikuma aizliegumus un ierobežojumus, noteiktām darbinieku kategorijām- grūtnieces, sievietes pēcdzemdību periodā līdz vienam gadam, sievietes, kas baro bērnu ar krūti maksimāli līdz bērna divu gadu vecumam, invalīdi, taču šie aizliegumi un ierobežojumi nav absolūti (*Darba likums, 2001*).

Ja uzteikuma pamatā ir ar darbinieka uzvedību saistīti apstākļi vai darba devējs tiek likvidēts, arī iepriekšminēto kategoriju darbinieki, saņemot uzteikumu, tiks atlaisti. Tāpat darba devējs ir tiesīgs atlaist personu ar invaliditāti, ja tas notiek pārbaudes laikā un šis darbinieks nav pārbaudi izturējis vai nevar veikt darbu veselības stāvokļa dēļ. Darba devējiem rodas pamatotas šaubas par to vai vienmēr pārbaudes laikam ir jābūt tieši trīs mēneši.

Gan darbiniekam, gan darba devējam ir jāatceras, ka miermīlīga darba strīdu risināšana ir vispareizākais variants, bet gadījumā, ja tas tomēr nav iespējamas nesaskaņas risināmas tiesā, saskaņā ar Darba strīdu likumu (*Darba strīdu likums, 2002*), kas paredz nodrošināt darba strīdu taisnīgu un ātru izšķiršanu, nosakot darba strīdu izšķiršanas institūcijas un darba strīdu izšķiršanas procesuālo kārtību.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Autoresprāt, darba devēji būtu jādala divās grupās: pirmā grupa ir tie, kam līdzekļi tiek iedalīti no valsts budžeta, kas var atļauties maksāt gan atlaišanas pabalstus, gan slimības lapas un nenest zaudējumus un otrā grupa tie ir uzņēmēji, kuri sniedz artavu valsts budžetam un par katru kļūdu

un neapdomīgu lēmumu, arī par uzņēmumam nelojāli pieņemtu darbinieku, samaksā ne tikai ar savu peļņu, bet arī ar savu mantu kā, piemēram, valdes locekļi.

Autores priekšlikums - šajā gadījumā noteikti nedrīkst veidot divus atsevišķus normatīvos regulējumus, jo tādā veidā tiks paplašināta plaisa starp valsts budžeta iestādes darbiniekiem un privātā sektora darbiniekiem un izjaukts vienlīdzības princips. Vienīgais risinājums ir piemērot labvēlīgākos nosacījumus darba devējiem valstij uzņemoties lielākas rūpes par saviem iedzīvotājiem, piemēram, darba devējam apmaksāt nevis astoņas dienas A darbnespējas lapai, bet izejot no Lietuvas pieredzes divas dienas.

2. Lai arī Darba likumā izmantotie jēdzieni sākotnēji var šķist vienkārši, jo tiek lietoti ikdienā, iedziļinoties normatīvajā regulējumā, jāsecina, ka pareizai Darba likuma normu interpretācijai ir nepieciešamas papildus zināšanas. Jēdzieni, kas atrunāti Darba likumā nav izsmeļoši un izņēmumi tiek atrunāti citos likumos, turklāt nereti viens jēdziens ir ļoti plašs un satur daudzus būtiskus apakšpunktus, kuriem ir jāizpildās kopā, kas ir īpaši svarīgi pielietojot šo jēdzienu praksē. Uzteikuma normās bieži vien tiek lietoti termini, kuriem ir grūti izdibināma nozīme, piemēram, būtiski, rupji, prettiesiski, pretēji labiem tikumiem, kas darba strīdu gadījumos nospēlē lielu lomu un ko tiesa izvērtē no sava skatu punkta.

Autores priekšlikums ir restrukturizēt Darba likumu un kā pirmo nodaļu izveidot- Likumā lietotie termini, kas ļaus personai, kura darbojas ar likumu iepazīties ar pamatjēdzieniem, turklāt, pie terminu skaidrojumiem būs iespēja norādīt arī izveidojošos izņēmumus.

3. Darbinieki nepamatoti izmanto slimības lapas, ja konstatē, ka pārkāpums ir būtisks un sekas var būt uzteikums.

Autores priekšlikums - Veselības ministrijas darbiniekiem būtu jāseko vai persona, kura atrodas uz slimības lapas tiešām pilda ārsta norādījumus, jo šobrīd šī nasta ir uzlikta darba devējam, respektīvi, ja darba devējam rodas šaubas par darbnespējas lapas pamatotību, tieši viņam ir jāvēršas ar iesniegumu Veselības inspekcijā.

4. Kā vēl vienu no mīnusiem var minēt, ka darba devējs, lai arī sūta darbinieku uz pirmreizējo Obligāto veselības pārbaudi nevar būt pārliecināts, ka darbinieks nav atkarīgs no alkoholiskām, narkotiskām vai toksiskām vielām un pārbaudes laikā, tas ne vienmēr atklājas, jo darbinieks cenšas ierobežot savas atkarības.

Autores priekšlikums - kā pirmo var minēt nepieciešamību veidot Narkoloģisko slimnieku reģistru un sadarbībā ar Veselības Ministriju būtu jāizvērtē darbinieku profesijas, kurās nevar strādāt konkrētajā arodā, ja persona ir iekļauta šajā reģistrā, piemēram, ja persona sastāv Narkoloģisko slimnieku reģistrā, tā nevar pildīt skolotāja pienākumus, jo tas ir apdraudējums sabiedrībai.

5. Lielākoties nespēja veikt kvalitatīvi darba pienākumus atklājas jau pārbaudes laikā, bet ir amati, kur tas laiks ir nepieciešams ilgāks par trīs mēnešiem, piemēram, ražošanas inženieris- šādā amatā pirmie trīs līdz seši mēneši pāiet tikai iepazīstot ražošanas uzņēmumu un tā iekārtas, iekārtu shēmas un sadarbības partnerus. Tā kā Profesiju klasifikators profesijas iedala desmit pamatgrupās, kur atšķiras gan izglītības līmenis, teorētiskās zināšanas un atbildības pakāpe, nav pieļaujams, ka pārbaudes laiks visām profesijām ir vienāds.

Autores priekšlikums - izteikt Darba likuma 46.panta otro daļu šādā redakcijā "Profesiju klasifikatora piektai līdz devītai pamatgrupai pārbaudes termiņš nedrīkst būt ilgāks par trim mēnešiem. Profesiju klasifikatora nulles līdz ceturtaī pamatgrupai pārbaudes termiņš nedrīkst būt ilgāks par sešiem mēnešiem. Minētajā termiņā neieskaita pārejošas darbnespējas laiku un citu laiku, kad darbinieks nav veicis darbu attaisnojošu iemeslu dēļ."

6. Darbnespēja nereti tiek izmantota kā darba strīda risināšanas stratēģija. Darbinieks iepazīstas ar uzteikumu un to neparaksta un tajā pašā dienā atver darbnespējas lapu, respektīvi, uzteikums ir

spēkā neesošs, jo darba līgums uzteikts slimības lapas laikā, neatkarīgi no tā, cikos darbnespējas lapa tika atvērta.

Autores priekšlikums - nedrīkst pieļaut to, ka zūd "likuma gars", regulējums abām pusēm ir nepieciešams taisnīgs. Darba nespējas lapā ir jābūt datumam un laikam ar kuru tā ir atvērta, kas ļaus pienācīgi secināt vai personai uzteikums vispār jāanulē, jo darba devējs visticamāk spēs pierādīt, ka darbinieks tika iepazīstināts ar uzteikumu pirms darba nespējas atvēršanas.

7. Lielākoties problēmu risinājumi ir meklējami sabiedrības uztverē- ne tikai darbinieks ir primārais, darba devējs arī ir svarīgs un tā intereses ir jāaizsargā. Turklāt, valstij pēc iespējas jāatbalsta darba devējs un regulāri jāpildinveido normatīvais regulējums izejot no problēmām, kas tiešā veidā skar uzņēmējus, kuru nauda pamatā veido valsts budžetu. Šajā gadījumā aktuāli ir tas, ka darba devēji pie pirmās izdevības robotizē ražotnes, kas ilgtermiņā var novest pie dramatiskām sekām. Apzinot un runājot par uzņēmēju problēmām, mēs varam mainīt attiecīgo normatīvo regulējumu, kas ļaus attīstīties uzņēmējdarbībai Latvijā un turklāt disciplinēs negodprātīgus darbiniekus, kas ne tikai sagādā problēmas darba devējiem, bet ir arī slogs valsts budžetam.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Civillikums* (28.01.1937.). Latvijas Republikas likums ar groz. līdz. 06.12.2019. <https://likumi.lv/ta/id/225418-civillikums>, sk. 27.04.2020.
2. *Darba likums* (20.06.2001.). Latvijas Republikas likums ar groz. līdz. 01.01.2020. <https://likumi.lv/ta/id/26019-darba-likums>, sk. 27.04.2020.
3. *Darba strīdu likums* (26.09.2002.). Latvijas Republikas likums ar groz. līdz. 17.01.2015. <https://likumi.lv/ta/id/67361-darba-stridu-likums>, sk. 27.04.2020.
4. *Militārā dienesta likums* (30.05.2002.). Latvijas Republikas likums ar groz. līdz. 01.11.2019. <https://likumi.lv/doc.php?id=63405>, sk. 27.04.2020.
5. *Valsts civildienesta likums* (07.09.2000.). Latvijas Republikas likums ar groz. līdz. 01.01.2019. <https://likumi.lv/ta/id/10944-valsts-civildienesta-likums>, 27.04.2020.
6. Centrālā statistikas pārvalde (2019). *Bezdarba līmenis otrajā ceturksnī Latvijā bija 6,4%*. <https://www.csb.gov.lv/lv/statistika/statistikas-temas/socialie-procesi/nodarbinatiba/meklet-tema/2589-bezdarbs-2019-gada-2-ceturksni>, sk. 17.04.2020.
7. Kalniņa, Z. (01.05.2017.). *Darba attiecību izbeigšana. Darbinieka uzteikums*. <https://lvportals.lv/skaidrojumi/299589-darba-attiecibu-izbeigšana-darbinieka-uzteikums-2018>, sk. 27.03.2020.
8. Kalniņš, E. (2005). *Privāttiesību teorija un prakse*. Rīga: Tiesu namu aģentūra. 400 lpp.
9. Klientu portfelis (21.08.2018). *Coca-Cola HBC Latvia" apgrozījums 2017.gadā sasniedz 36 miljonus eiro*. http://news.lv/Klientu_portfelis/2018/08/21/coca-cola-hbc-latvia-apgrozijums-2017gada-sasniedz-36-miljonus-eiro, sk. 27.03.2020.
10. Latvijas Brīvo arodbiedrību savienība (2010). *Psihoemocionālā darba vide*. Rīga: Latvijas Brīvo arodbiedrību savienība. 160 lpp. <http://stradavesels.lv/Uploads/2014/02/12/psihosocialadarbavide.pdf>, sk. 17.04.2020.
11. Liepiņa, I., Rācenājs, K., Preisa, N. (zin. red.), (2020). *Darba likums ar komentāriem*. https://arodbiedribas.lv/wp-content/uploads/2020/02/new_dl_ar_kom.pdf, sk. 27.03.2020.
12. Melbārdis, D. (2000). *Tiesību pamati II.daļa*. Rīga: Rasa ABC. 191 lpp.
13. Olsson, M. (2009). Employment Protection and Sickness Absence. *Labour Economics*, 16 (2), pp. 208-214. Retrieved 04.05.2020 from <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S092753710800078X>
14. Žabko, O., u.c. (2018). *Darba strīdu efektīvākas risināšanas iespējas Latvijā*. http://www.vdi.gov.lv/files/petijums_darba_stridu_efektivakas_risinanas_iespejas_latvija_02861.pdf, sk. 17.04.2020.
15. Ластовка, Т. (01.05.2017). *Тунеядство в СССР (1961-1991): юридическая теория и социальная практика*. Полученное 27.03.2020 из <https://zapadrus.su/rusmir/istf/1664-tuneyadstvo-v-sssr-1961-1991-yuridicheskaya-teoriya-i-sotsialnaya-praktika.html>

Summary

The research was conducted in Labour Law, the main accent is placed on the employer's problems in concluding an employment contract with the employee in cases specified by law.

Author considers that the aim of the work has been achieved - the author has acquired in-depth knowledge and raised problems that are challenges in the daily life of the employer - especially now that a state of emergency has been declared in Latvia. Proposals were offered as possible solutions to problems and improvement of the regulatory framework.

According to the author, the hypothesis was not confirmed, as there are many conclusions in the work where it is necessary to support the employer, as well as the legal framework needs to be improved.

The author provides recommendations for amendments to the legal framework, which will allow their search to be used in practice, moreover, the author will be able to apply the acquired knowledge in her work.

In most cases, solutions to problems are to be found in the public perception - not only is the employee the primary one, the employer is also important and its interests must be protected. In addition, the state should support the employer as much as possible and regularly improve the regulatory framework based on the problems that directly affect entrepreneurs, whose money mainly forms the budget. In this case, it is important that employers robotize production facilities at the earliest opportunity, which can lead to dramatic consequences in the long run. By identifying and talking about the problems of entrepreneur we can change the relevant regulatory framework which will allow business to develop in Latvia and, in addition, disciplined is honest employees, which not only causes problems for employers, but also a burden on the state budget.

PAŠVALDĪBAS FUNKCIJU DELEGĒŠANA *DELEGATION OF MUNICIPAL FUNCTION*

Valērija Petrova,

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, valerijalinkevica@inbox.lv, Rēzekne, Latvija

Zinātniskā vadītāja: *Ilga Krampuža, Mg.iur., Mg.soc.sc., lektore*

Abstract. *The aim of this research is to get more knowledge on question about municipality function delegation. To understand that delegation of municipality functions are happening. Is in regulations of Republic of Latvia is completely adjusted the question about delegation of municipality functions. In the result of this research there were detected fundamental questions about delegation of municipality functions, which are not adjusted in regulations of Republic of Latvia.*

Keywords: *function delegation, municipal.*

Ievads

Šajā raksta tiek pētīts pašvaldības funkciju deleģēšanas jautājums. Veicot šo pētījumu, tika noskaidrotas problēmas, kas ir saistītas ar pašvaldības funkciju deleģēšanu, lēmuma pieņemšanu, darba tiesisko attiecību izbeigšanu funkciju deleģēšanas gadījumā. Šī jautājuma pētīšana ir svarīga, jo pašvaldības ir vietēja pārvalde, kuras pienākums ir darboties iedzīvotāju laba, efektīvi un racionāli izlietot pašvaldības budžetu. Tādēļ autore secina, ka pieņemot lēmuma par pašvaldības funkciju deleģēšanu privātpersonai, politiskai varai pirmkārt ir jāņem vērā pašvaldības iedzīvotāju intereses.

Šīs problēmas pētīšana ir aktuāla, jo pašvaldības funkciju deleģēšanas gadījumā Valsts pārvaldes iekārtas likumā ir noteikts, ka pašvaldībai ir tiesības deleģēt pašvaldības funkciju, tikai tad, ja privātpersona, to varēs veikt efektīvāk. Bet normatīvajā regulējuma nav noteikts, kādā veidā pirms lēmuma pieņemšanas var noteikt, ka konkrēta privātpersona to varēs veikt efektīvāk. Un vispār, ko nozīme vārds efektīvāk pašvaldības funkciju deleģēšanas gadījumā.

Kā pētījuma mērķis tika noteikts iegūt padziļinātas zināšanas pašvaldības funkciju deleģēšanā un konstatēt problēmjaucījumus, šajā darbā autore skatīs par tiem gadījumiem, kad pašvaldības iestādes deleģēs pašvaldības funkciju izpildi privātpersonai, to tiesisko regulējumu un no šiem gadījumiem izrietošas aktuālās problēmas.

Pētījuma uzdevumi ir izpētīt pašvaldības funkciju deleģēšanas jēdzienu un nozīmi, deleģēšanas cēloņus, lēmuma pieņemšanu par pašvaldības funkciju deleģēšanu un darba tiesisko attiecību izbeigšanu pašvaldības iestādes funkciju deleģēšanas gadījumā.

Mērķa realizācijas iespējas – darbā tiek sniegti ieteikumi normatīva regulējuma grozījumiem, kas ļaus pētījumu izmantot praktiski. Autore ir ieguvusi padziļināšanas zināšanas, kuras varēt pielietot darbā.

Pētījuma laika periods – pētījums veikts no 2015.gada līdz 2020.gada martam.

Pētījumā tika izmantotas šādas pētniecības metodes – tika izmantota teorētiskās izziņas metodes, tādas kā: literatūras analīzes metode – tika analizēts Starptautiskais un nacionālais regulējums un pieejamā literatūra pašvaldības un administratīvas tiesībās; indukcijas metode – tika veikti secinājumi balstoties uz priekšmeta izpēti; dedukcijas metode – tika izdarīti slēdzieni balstoties uz secinājumiem un teorētiskajām atziņām. No empīriskās izziņas metodēm tika izmantota aprakstoša metode – tika aprakstīts normatīvais regulējums un tā piemērošanas problēmas.

1. Pašvaldības funkciju deleģēšanas jēdziens un nozīme

Lai izpētītu pašvaldības funkciju deleģēšanas jēdzienu, nepieciešams izprast vispārējo nozīmi vārdam deleģēt. Vārdam deleģēt ir vairākas nozīmes, persona var deleģēt savu uzdevumu izpildi citai personai. Darba devējs var deleģēt savu darbinieku uz kādu konferenci, tā pat valsts un pašvaldība var deleģēt savu funkciju izpildi privātpersonai vai citai publiskai personai.

Eiropas Vietējo pašvaldību hartā noteikts, ka, nepārkāpjot likumā paredzētos vispārējos noteikumus, vietējām varām ir atļauts pašām noteikt savas iekšējās pārvaldes struktūras, lai pielāgotu tās vietējām vajadzībām un nodrošinātu efektīvu pārvaldi (*Bostanci, Erden, 2020*).

Likuma "Par pašvaldībām" 15.panta ceturtajā daļā ir noteikts, ka "no katras autonomās funkcijas izrietošu pārvaldes uzdevumu pašvaldība var deleģēt privātpersonai vai citai publiskai personai. Pārvaldes uzdevuma deleģēšanas kārtību, veidus un ierobežojumus nosaka Valsts pārvaldes iekārtas likums" (*Par pašvaldībām, 1994*). Autore uzsver, ka pašvaldības pašas lemj par funkciju deleģēšanu citai personai, ja tā persona pārvaldes uzdevumu var veikt efektīvāk ar mazākiem izdevumiem, ar mazāku administratīvo slogu, ar labākiem rezultātiem.

Latviešu valodas vārdnīcā vārds "deleģēt" nozīmē nodot, uzticēt pilnvaras, tiesības, varu u. tml. otrai personai, kas kļūst atbildīga par to izpildīšanu (*Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija, 2008*).

Juridisko terminu vārdnīcā vārds "deleģēšana" nozīmē uzticēt, uzdot zināmu likumdošanas funkciju nodošanu valdībai ar likumu (*Dukure, Fogels u.c., 1998*).

Valsts pārvaldes iekārtas likuma 40.pantā 1.daļā ir noteikts, ka "Publiska persona var deleģēt privātpersonai un citai publiskai personai (turpmāk - pilnvarotā persona) pārvaldes uzdevumu, ja pilnvarotā persona attiecīgo uzdevumu var veikt efektīvāk" (*Valsts pārvaldes iekārtas likums, 2002*). Autore secina, ka pašvaldības funkciju deleģēšanas jēdziens nav nodefinēts, ne likumā "Par pašvaldībām", ne Valsts pārvaldes iekārtas likumā, ka arī zinātniskajā literatūrā arī netika izpētīts šis jautājums uz jēdziens.

Valsts pārvaldes iekārtas likuma 40.panta otrā daļā ir noteikts, ka "Privātpersonai pārvaldes uzdevumu var deleģēt ar ārēju normatīvo aktu vai līgumu, ja tas paredzēts ārējā normatīvajā aktā, ievērojot šā likuma 41.panta otrās un trešās daļas noteikumus" (*Valsts pārvalde iekārtas likums 2002*). Pašvaldība, deleģējot savas funkcijas privātpersonai, slēdz deleģēšanas līgumu, kas tiek apstiprināts domes sēdē ar deputātu balsu vairākumu. Bieži vien šādi lēmumi tiek pieņemti, vai nu vienbalsīgi, vai ar ļoti lielu pārsvaru, jo līdz lēmuma pieņemšanai tiek veiktas vairākas pārbaudes šī lēmuma pieņemšanas efektivitātei.

Deleģējot pašvaldības funkciju pilnvarotai personai vienmēr ar domes lēmumu, tiek noteikts uzdevumu apjoms, ko jāveic vairākām iestādēm, lai nodrošinātu funkciju parēju no vienas iestādes uz otru.

Autore secina, ka deleģēšana ir valsts pārvaldes funkcijas izpilde. Pašvaldība lemjot par funkciju deleģēšanu privātpersonai nodot tai savu konkrēto funkciju izpildi, lai realizētu savu pienākumu un tiesību izpildi. Pašvaldības funkciju deleģēšana ir iespēja izmēģināt, kādas konkrēta nozares vai funkcijas izpildi sadarbībā ar privātpersonu, kurai ir savs redzējums konkrētas nozares attīstībā un efektivitātes palielināšanā. Pašvaldība deleģē funkcijas saskaņā ar likuma "Par pašvaldībām" un Valsts pārvaldes iekārtas likumu, vadoties pēc efektivitātes principa.

Likumā "Par pašvaldībām" un Valsts pārvaldes iekārtas likumā, tā redakcijā uz 2020.gada marta mēnesi, kad tika veikts pētījums, nebija dots pašvaldības funkciju deleģēšanas skaidrojums, kas rada nepieciešamību atklāt jēdziena saturu un būtību. Sakarā ar to, autore piedāvā papildināt Valsts iekārtas likuma likumā 1.pantā izdarīt šādu grozījumu: Ieviest 12.punktu un izteikt šādā redakcijā. "12.) pašvaldības funkciju deleģēšana – ir pašvaldības funkciju nodošana process, pēc domes pieņemta lēmuma.

2. Deleģēšanas cēloņi

Lai izpētītu pašvaldības funkciju deleģēšanas cēloņus, autore izanalizēja divu pašvaldību lēmumus par deleģēšanas līguma noslēgšanu. Pirmais ir Daugavpils pilsētas domes 2015.gada 28.decembra lēmums Nr.570 "Par deleģēšanas līguma noslēgšanu" (*Daugavpils pilsētas dome, 2015*) un otrais ir Aizkraukles novada pašvaldības domes 2019.gada 28.novembra lēmums Nr.298 "Par deleģēšanas līguma slēgšanu ar Aizkraukles novada pašvaldības SIA "Aizkraukles siltums"" (*Aizkraukles novada pašvaldības dome, 2019*).

Izskatot un izanalizējot Daugavpils pilsētas domes 2015.gada 28.decembra lēmums Nr.570 "Par deleģēšanas līguma noslēgšanu" var secināt, ka lēmums tika pieņemts pamatojoties uz likuma "Par pašvaldībām" 15.panta pirmās daļas 6.punktu, kurā noteikts, ka pašvaldības autonomā funkcija ir "nodrošināt veselības aprūpes pieejamību, kā arī veicināt iedzīvotāju veselīgu dzīvesveidu un sportu" (*Par pašvaldībām, 1994*), "kas ietver arī iedzīvotāju tiesības nodarboties ar sportu drošā un sakārtotā vidē, kā arī no tā izrietošu pienākumu pašvaldībai uzturēt un apsaimniekot tās izveidoto sporta infrastruktūru" (*Daugavpils pilsētas dome, 2015*). No šīs lēmuma daļas, var izsecināt, ka pašvaldības struktūra, kura nodarbojas ar šo objektus apsaimniekošanu nepienācīgi un nekvalitatīvi to ir veikusi.

"Valsts pārvaldes iekārtas likuma 40.panta pirmā un otrā daļa paredz, ka privātpersonai pārvaldes uzdevumu var deleģēt ar ārēju normatīvo aktu vai līgumu, ja tas paredzēts ārējā normatīvajā aktā un likuma "Par pašvaldībām" 15.panta ceturtā daļa paredz, ka no autonomās funkcijas izrietošu pārvaldes uzdevumu pašvaldība var deleģēt privātpersonai" (*Daugavpils pilsētas dome, 2015*). No autores pieredzes, pārvaldes uzdevumu var deleģēt tad, ja pilnvarotā persona attiecīgo uzdevumu var veikt efektīvāk. Lai noskaidrotu, vai tieši privātpersona varēs veikt šo uzdevumu efektīvāk Daugavpils pilsētas domes Finanšu nodaļa un Kapitālsabiedrību pārraudzības nodaļas ir veikušas izvērtējumu, ko arī ir iesniegušas domes deputātiem, kurā tika norādīts, ka privātpersona šo uzdevumu veiks efektīvāk. Runājot tieši par atzinuma sniegšanu autores viedoklis ir diezgan skeptisks, jo pašvaldībai padotie darbinieki izstrādās atzinu, kurš ir nepieciešams politiskai varai, jo darbiniekam tiek dots konkrēts uzdevums, kuru viņam jāpilda un jau uzreiz zināms, kāds atzinums tiks sniegts. Autore šādu viedokli izteica, tikai pēc savas darba pieredzēt strādājot pašvaldības iestāde.

Publiskas personas finanšu līdzekļu un mantas izšķērdēšanas novēršanas likuma 3.pants nosaka, ka "pienākums lietderīgi rīkoties ar finanšu līdzekļiem un mantu, rīcībai jābūt tādai, lai mērķi sasniegtu ar mazāko finanšu līdzekļu un mantas izlietojumu" (*Publiskas personas finanšu līdzekļu un mantas izšķērdēšanas novēršanas likums, 1995*). Sakarā ar to, lēmumā arī tika pievienots Revīzijas ziņojums, kurā tiek izvērtēta pašvaldības iestādes darbība, un iesniedz savus priekšlikumus. Dome lemjot par šo jautājumu arī ņēma vērā Valsts pārvaldes iekārtas likuma 42.panta pirmajā daļā noteikto, un tieši privātpersonas pieredzi, reputāciju, resursus un personāla kvalifikāciju.

Izskatot un izanalizējot Aizkraukles novada pašvaldības domes 2019.gada 28.novembra lēmums Nr.298 "Par deleģēšanas līguma slēgšanu ar Aizkraukles novada pašvaldības SIA "Aizkraukles siltums"" var secināt, ka lēmums tika pieņemts uz tāda paša normatīvo aktu pamatā, ka arī Daugavpils pilsētas domei. Bet Aizkraukles novada pašvaldības dome jau atkārtoti slēdz deleģēšanas līgumu ar SIA "Aizkraukles siltums", jo 2015.gada 26.martā noslēgtām līgumam beigsies termiņš. No šī lēmuma var izsecināt, ka SIA "Aizkraukles siltums" tiek galā ar pienākumiem, kas ir uzlikti ar lēmumu.

Izskatot un izpētot šos divus lēmumus, autore secina, ka abiem lēmumiem ir vienāds pašvaldības funkciju nodošanas cēlonis, pašvaldības iestāde efektīvi un racionāli lēmuma noteiktas

funkcijas veikt nevar, sakarā ar to šīs funkcijas tiek nodotas privātpersonas, lai šīs funkcijas veiktu efektīvāk.

Autoresprāt, ka pašvaldības funkciju deleģēšana vienmēr ir saistīta ar finanšu līdzekļu nepamatotu un neracionālo izlietošanu. Publiskas personas finanšu līdzekļu un mantas izšķērdēšanas novēršanas likuma mērķis ir “panākt, lai publiskas personas finanšu līdzekļi un manta tiktu izmantota likumīgi un atbilstoši iedzīvotāju interesēm, novērst to izšķērdēšanu un nelietderīgu izmantošanu” (*Publiskas personas finanšu līdzekļu un mantas izšķērdēšanas novēršanas likums, 1995*). Lai ievērotu šo likuma noteikto normu, arī tiek pieņemti augstāk minēti lēmumi.

Autore secina, ka lēmuma pieņemšana par pašvaldības funkciju deleģēšanu ir noteikto funkciju izpildes efektivitātes palielināšana. Ne vienmēr efektīvāk nozīme samazināt ieguldītos resursu, bet gan uzlabot kvalitāti. Latvijas Republikas normatīvajos aktos nav regulēts, kā noteikt, vai pašvaldības funkciju deleģēšanas gadījumā pārvaldes uzdevums tiks veikts efektīvāk. Tikai izstrādājot vairāku atbildīgo pašvaldības nodaļu atzinumus un privātpersonas redzējumu uz pašvaldības funkciju izpildi var izsecināt veikto uzdevumu efektivitāti. Bet vai privātpersona, veicot konkrēto pašvaldības funkciju izpildi, spēs nodrošināt to efektivitātes izpildi, varēs redzēt tikai, pēc laika. Protams, bez politiskas varas un viņu vēlmēm pašvaldības funkciju deleģēšana nenotiek.

Autores priekšlikums paredzēt Latvijas normatīva regulējumā, efektivitātes noteikšanas veidu, deleģējot pašvaldības funkciju privātpersonai. Dotajā brīdī nekur nav atrunāts, kādā veidā var novērtēt, ka privātpersonas vārēs veikt noteiktas funkcijas efektīvāk.

3. Lēmuma pieņemšana par pašvaldības funkciju deleģēšanu

Lēmumu par pašvaldības funkciju deleģēšanu pieņem pamatojoties uz likuma "Par pašvaldībām" 15.panta ceturrtā daļa paredz, ka no autonomās funkcijas izrietošu pārvaldes uzdevumu pašvaldība var deleģēt privātpersonai un Valsts pārvaldes iekārtas likuma piektās nodaļas. Valsts pārvaldes iekārtas likuma 10.panta 10.daļā ir noteikts, ka “Valsts pārvaldi organizē pēc iespējas efektīvi. Valsts pārvaldes institucionālo sistēmu pastāvīgi pārbauda un, ja nepieciešams, pilnveido, izvērtējot arī funkciju apjomu, nepieciešamību un koncentrācijas pakāpi, normatīvā regulējuma apjomu un detalizāciju un apsverot deleģēšanas iespējas vai ārpakalpojuma izmantošanu” (*Valsts pārvalde iekārtas likums, 2002*). Šie ir divi pamata normatīvie akti, kas regulē pašvaldības funkciju deleģēšanu valstī.

Lēmumu par pašvaldības funkciju deleģēšanu pieņem dome. Lai domei būtu iespējams pieņemt šo lēmumu, visbiežāk pašvaldības juristiem tiek dots uzdevums sagatavot lēmuma projektu par noteikto pašvaldības funkciju deleģēšanu privātpersonai, ar visu nepieciešamo papildinformāciju, kas tiek pievienota lēmuma projektam deputātu zināšanai.

Kad lēmuma projekts ir sagatavots, to paraksta sagatavotājs un visas atbildīgas personas, kas virza domes lēmuma projektu uz noteikto komiteju izskatīšanu un uz domes sēdi. Lai lēmums tiktu izskatīts domes sēdē, obligāti to iz jāizskata profilējošā komitejā. Domes lēmumu par deleģēšanas līguma noslēgšanu obligāti vīze domes jurists, finanšu nodaļas vadītājs, domes galvenais grāmatvedis, domes priekšsēdētāja vietnieks, kura pārraudzībā ir noteiktas funkcijas, kā arī domes priekšsēdētājs.

Kad ir savākti visi nepieciešami paraksti, lēmuma sagatavotājs ziņo lēmumu profilējošā komitejā, tad lēmums obligāti tiek izskatīts finanšu komitejā un tad tiek vizēts uz domes sēdi. Ja vēl līdz 2018.gadam, lai lēmums tiktu virzīts uz domes sēdi, obligāti vajadzēja savākt balsu vairākumu profilējošā komitejā, tad 2018.gada vidū komitejas tagad sniedz atzinumu, ja pat lēmums profilējošā komitejā netiek atbalstīts, viņš vienalga tiek virzīts uz domes sēdi. Domes sēdē

deputāti par jautājumu balso atklāti un jautājums tiek pieņemts ar balsu vairākumu. Deputātiem arī ir tiesības atlikt jautājuma izskatīšanu, bet arī par to viņiem ir jānobalso, un arī šis lēmums var tikt pieņemti tikai ar balsu vairākumu.

Autore secina, ka lēmums par pašvaldības funkciju deleģēšanu tiek pieņemts domes sēdē ar deputātu balsu vairākumu. Balsošana notiek atklāti. Lai lēmums tiktu iekļauts domes sēdes darba kārtībā, to ir jāizskata profilējošās komitejas un tikai tad dome sēdē. Lēmuma projektam obligāti jābūt sastādītam, pamatojoties uz Valsts pārvaldes iekārtas likuma, likumu "Par pašvaldībām" un tajā jābūt norādīta visa nepieciešama informācija, kas paredzēta likumā.

Autores priekšlikums uzlikt pašvaldībai pienākumu, veikt sabiedrības aptauju, konkrēto funkciju nodošanai privātpersonai, lai tas nebūtu tikai politiskais lēmums, un skar tikai konkrētas pašvaldības iedzīvotāju interesi un patiešām būtu pašvaldības finanšu līdzekļu ekonomija, nevis konkrētas politiskas varas gribas izpausme. Jo pašvaldības funkciju deleģēšana ir politisks lēmums un ir ļoti svarīgi, lai tas ir veikts konkrētas pašvaldības iedzīvotāju interesēs.

4. Darba tiesisko attiecību izbeigšana pašvaldības iestādes funkciju deleģēšanas gadījumā

Darba tiesiskās attiecības Latvijas Republikā regulē Darba likums, un šī likuma 2.panta pirmā daļa ir noteikts, ka "Šis likums un citi normatīvie akti, kas regulē darba tiesiskās attiecības, ir saistoši visiem darba devējiem neatkarīgi no to tiesiskā statusa un darbiniekiem, ja darba devēju un darbinieku savstarpējās tiesiskās attiecības dibinātas uz darba līguma pamata" (*Darba likums, 2001*).

Darba likuma 117.panta otrajā daļā ir noteikts, ka "Valsts pārvaldes iestāžu vai pašvaldību administratīva reorganizācija, kā arī vienas iestādes administratīvo funkciju nodošana otrai iestādei nav uzskatāma par uzņēmuma pāreju un pati par sevi nevar būt par pamatu darba līguma uzteikumam" (*Darba likums, 2001*). Šī likuma norma nosaka, to, ka nododot pašvaldības funkciju izpildi privātpersonai ar domes lēmumu, privātpersonai izbeigt darba tiesiskās attiecības uzreiz nav iespējams. Funkciju pieņēmējam ir pilnīgi jāpārņem visi darbinieki, kas ir nodarbināti pašvaldībā, veicot konkrēto funkciju.

Privātpersonai nodotas pašvaldības funkcijas ar mērķi, lai tā tos veiktu efektīvāk un racionālāk. Un viena no finanšu izlietošanas pozīcijām, kur privātpersona varētu iekonomēt pašvaldības finanšu līdzekļus, ir štata samazināšana un darba grafiku maiņa.

Lai likumiski izbeigtu darba tiesiskās attiecības ar darbiniekiem, kas tiek pārņemti, no pašvaldības funkciju izpildei saistību pārņēmējam ir jāveic vairāki uzdevumi. Pirmkārt, ir jāapstiprina jaunu amata vienību sarakstu ar pašvaldību, kuram ir jāpievieno paskaidrojums, kāpēc tiek veikti šādi grozījumi. Pamats ir noteikts, Darba likuma 104.pantā "Darbinieku skaita samazināšana ir darba līguma uzteikums tādu iemeslu dēļ, kas nav saistīti ar darbinieka uzvedību vai viņa spējām, bet ir pietiekami pamatots ar neatliekamu saimniecisku, organizatorisku, tehnoloģisku vai līdzīga rakstura pasākumu veikšanu uzņēmumā" (*Darba likums, 2001*). Tātad, tik veikta neatliekama saimnieciska rakstura pasākumu veikšana un tieši tiks racionāli un ekonomiski izlietoti finanšu līdzekļi. Jauns darba devējs no sava uzskata, var paskaidrot, ka pēc jaunas optimizācijas funkcijas tiks veiktas labāk un ar mazākiem spēkiem un pašvaldība varētu piekrist šim mēģinājumam.

Pēc jauna štata saraksta aptirināšanas saistību pārņēmējam, jaunam darba devējam ir jāpaziņo darbiniekam par darba līguma uzteikšanu. Darba likuma 102.pants paredz, ka "Uztecot darba līgumu, darba devējam ir pienākums rakstveidā paziņot darbiniekam par tiem apstākļiem, kas ir darba līguma uzteikuma pamatā" (*Darba likums, 2001*). Tātad, uztecot darba līgumu pamatojumam ir jābūt pietiekami detalizētam, lai ja darbinieks vērsīsies tiesā, tiesai, kas izskata konkrēto strīdu, būtu iespēja to pārbaudīt.

Darba likuma 103.panta pirmās daļas 3.apakšpunkta noteiks, ka darba devēja uzteikuma termiņš uzteicot darba līguma, sakarā ar štata samazināšanu ir noteiks viens mēnesis. “Tātad, norma nodrošina darbiniekam savlaicīgu informāciju par gaidāmo darba tiesisko attiecību izbeigšanu un iespēju saprātīgā laika posmā darbiniekam rūpēties par turpmāko nodarbinātību pēc darba līguma izbeigšanas” (*Liepiņa, Rācenājs, Preisa, 2020*). Proti, jaunam darba devējam, apstiprinot jaunu štata sarakstu, darbinieks jābrīdina viens mēnesis iepriekš pirms darba tiesisko attiecību izbeigšanas, lai darbiniekam būtu iespēja atrast jaunu darbu.

Sakarā ar darbinieku skaita samazināšanu, ir jābūt nepieciešamībai likvidēt konkrēto darba vietu, nevis atlaist kādu darbinieku. To uzsver arī likums, pieļaujot atlaišanu sakarā ar darbinieku skaita samazināšanu tikai gadījumā, ja nav iespējams piedāvāt šim darbiniekam citu darbu uzņēmumā. Minētais atlaišanas pamatotības kritērijs jāpiemēro strīdos par nevēlama darbinieka atlaišanu „sakarā ar štata samazinājumu”. Proti, ja cilvēks ir atlaists sakarā ar darbinieku skaita samazināšanu, bet viņa darbavieta vai darba funkcijas ir saglabātas, un to pilda cits cilvēks, tad šādas atlaišanas likumību noteikti varētu pārsūdzēt.

Autore pēc izpētīta materiāla var secināt, kad tiek noslēgts deleģēšanas līgums un funkcijas tiek nodotas privātpersonai, ļoti bieži notiek štata samazināšanu un daudzu darbinieku atbrīvošana no ieņemamajiem amatiem un darba tiesisko attiecību izbeigšana. Autoresprāt, kad pašvaldības, kura ir, deleģējusi funkcijas, saprot, ka privātpersona netiek galā ar uzņemto atbildību un pienākumiem deleģēšanas līgums tiek izbeigts. Pārņemot visas funkcijas atpakaļ, tiek palielinātas štata vienības, bet tie darbinieki, ar kuriem tika izbeigtas darba tiesiskās attiecības, tie speciālisti, kuri savos amatos ir nostrādājuši vairāk nekā 10 gadus, ir jau atraduši jaunas darba vietas un atgriezies negrib, līdz ar to pašvaldības zaudē kvalificētus un zinošos darbiniekus.

Autores priekšlikums, pārņemot funkcijas no pašvaldības, uzlikt privātpersonai pienākumu nodarbināt pārņemtos pašvaldības iestādes darbiniekus, ne mazāk, ka trīs mēnešus, lai izvērtētu viņu darbaspēju, un efektivitāti. Efektivitāte palielināšana nenozīmētu darbaspēka samazināšana.

Secinājumi un priekšlikumi

Pētījuma mērķis, proti, iegūtas padziļinātas pašvaldības funkciju deleģēšanas jautājumā un konstatēti problēmjautājumi deleģēšanas gadījumā, ir sasniegts.

Pētījuma uzdevumi, proti, izpētīt pašvaldības funkciju deleģēšanas jēdzienu un nozīmi, deleģēšanas cēloņus, lēmuma pieņemšanu par pašvaldības funkciju deleģēšanu un darba tiesisko attiecību izbeigšanu pašvaldības iestādes funkciju deleģēšanas gadījumā ir izpildīti.

Autore secina, ka likumā “Par pašvaldībām” 15.panta ceturtā daļa ir noteikts, ka “no katras autonomās funkcijas izrietošu pārvaldes uzdevumu pašvaldība var deleģēt privātpersonai vai citai publiskai personai. Pārvaldes uzdevuma deleģēšanas kārtību, veidus un ierobežojumus nosaka Valsts pārvaldes iekārtas likums. Autore secina, ka nevienā no minētiem normatīvajiem aktiem nav noteikts jēdziens, kurš palīdzētu izprast deleģēšanas būtību.

Autores priekšlikums: Valsts pārvaldes iekārta likumā 1.pantā izdarīt šādus grozījumus: Ieviest 12.punktu un izteikt šādā redakcijā. “12.) pašvaldības funkciju deleģēšana – ir pašvaldības funkciju nodošana process, pēc domes pieņemta lēmuma.”

Autore secina, ka pašvaldības funkciju deleģēšanas cēlonis, kas ir noteikts Valsts pārvaldes iekārtas likumā, nosaka, ka pašvaldības var deleģēt privātpersonai pašvaldības funkcijas, ja pilnvarotā persona attiecīgo uzdevumu var veikt efektīvāk.

Autores priekšlikums: uzlikt pašvaldībai pienākumu, veikt sabiedrības aptauju, konkrēto funkciju nodošanai privātpersonai, lai tas nebūtu tikai politiskais lēmums, un skar tikai konkrētas pašvaldības iedzīvotāju interesi un patiešām būtu pašvaldības finanšu līdzekļu ekonomija, nevis konkrētas politiskas varas gribas izpausme.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Darba likums* (20.06.2001.). LR likums ar groz. līdz.30.06.2020. <https://likumi.lv/ta/id/26019-darba-likums>, sk. 28.03.2020.
2. *Par pašvaldībām* (19.05.1994.). LR likums ar groz. līdz 30.06.2020. <https://likumi.lv/ta/id/57255-par-pasvaldibam>, sk. 28.03.2020.
3. *Publiskas personas finanšu līdzekļu un mantas izšķērdēšanas novēršanas likums* (19.07.1995.). LR likums ar groz. spēkā esošs. <https://likumi.lv/doc.php?id=36190>, sk. 28.03.2020.
4. *Valsts pārvaldes iekārtas likums* (06.06.2002.). LR likums ar groz. spēkā esošs. <https://likumi.lv/doc.php?id=63545>, sk. 28.03.2020.
5. Aizkraukles novada pašvaldības dome (28.11. 2019.). *Par deleģēšanas līguma slēgšanu ar Aizkraukles novada pašvaldības SIA "Aizkraukles siltums"*, lēmums Nr.298. <http://www.aizkraukle.lv/lv/pasvaldiba/dome/domes-sezu-lemumi-un-audio-ieraksti/2019-3-2/>, sk. 28.03.2020.
6. Bostanci, B., Erden, N. (2020). Investigating the satisfaction of citizens in municipality services using fuzzy modelling. *Socio-Economic Planning Sciences*, 69. Retrieved 28.04.2020 from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0038012119300175>, sk. 28.04.2020.
7. Daugavpils pilsētas dome (28.12.2015.). *Par deleģēšanas līguma noslēgšanu*, lēmums Nr.570. <https://old.daugavpils.lv/lv/540>, sk. 28.03.2020.
8. Dukure, V., Fogels, A. u.c. (1998). *Juridisko terminu vārdnīca*. Rīga: Nordik.
9. Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija (2008). *Akadēmisko terminu datu bāze – deleģēt*. <http://termini.lza.lv/term.php?term=dele%C4%A3%C4%93%C5%A1ana&list=dele%C4%A3%C4%93%C5%A1ana&lang=LV>, 02.04.2020.
10. Liepiņa, I., Rācenājs, K., Preisa, N. (zin. red.), (2020). *Darba likums ar komentāriem*. https://arodbiedribas.lv/wp-content/uploads/2020/02/new_dl_ar_kom.pdf, sk. 07.04.2020.

Summary

The aim of this research is achieved, there was acquired knowledge about question of municipality function delegation and there was detected issues in case of delegation. Previously projected hypothesis- is in regulations of Republic of Latvia is perfectly adjusted question about municipality function delegation, did not confirmed. In regulations of Republic of Latvia was founded imperfections, concerning municipality function delegation. Author in this research established imperfections in regulations and is offering solutions. This developed research will be able to use municipality employees, who till this moment was not working with municipality function delegation and its related questions. In this research there is short outlines how is happening municipality function delegation and with which kind of problems meet municipality when is delegating its functions.

DZĪVOKĻA ĪPAŠNIEKA TIESISKAIS STATUSS DZĪVOJAMĀS MĀJAS PĀRVALDĪŠANĀ

LEGAL STATUS OF THE APARTMENT OWNER IN THE MANAGEMENT OF THE RESIDENTIAL HOUSE

Egita Rizga

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, egita.rizga@gmail.com, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja: **Inguna Tabore**, Mg. iur., vieslektore

Abstract: *This article examines the legal status of the apartment owner in managing the residential house. An apartment property is being studied, which together with other apartment properties forms the joint ownership of the residential house and the apartment owner, who manages the separate apartment property and, together with other apartment owners, forms a community of the residential house, which together decides issues relating to the joint ownership of the residential house. The handling of apartment property to the extent of the legal capacity of the apartment owner and the community of the residential house in relation to the detached apartment property and joint ownership of the residential house will be considered. The rights and obligations of the apartment owner are analyzed. As well as exploring the rights and responsibilities of the residential house manager. And how closely the apartment owner is associated with the residential house manager. In order to fully realize the maintenance of the residential house and the well-being of apartment owners, there must be understanding and receptivity between the residential manager and apartment owners.*

Keywords: *Apartment owner, residential house, residential house manager.*

Ievads

Šajā rakstā tiek pētīts dzīvokļa īpašnieka tiesiskais statuss dzīvojamās mājas pārvaldīšanā. Tiek pētīts dzīvokļa īpašums, kas kopā ar citiem dzīvokļa īpašumiem veido dzīvojamās mājas kopīpašumu un dzīvokļa īpašnieks, kurš pārvalda atsevišķo dzīvokļa īpašumu un kopā ar citiem daudzdzīvokļu mājas dzīvokļu īpašniekiem veido dzīvojamās mājas kopību, kas kopā lemj jautājumus saistībā ar dzīvojamās mājas kopīpašumu. Tiek aplūkota rīcība ar dzīvokļa īpašumu, kādā apmērā ir tiesībspēja un rīcībspēja dzīvokļa īpašniekam un dzīvojamās mājas kopībai attiecībā uz nodalīto dzīvokļa īpašumu un dzīvojamās mājas kopīpašumu. Tiek analizētas dzīvokļa īpašnieka tiesības un pienākumi. Kā arī tiek izpētītas dzīvojamās mājas pārvaldnieka tiesības un pienākumi. Un cik cieši dzīvokļa īpašnieks ir saistīts ar dzīvojamās mājas pārvaldnieku. Lai pilnībā realizētu dzīvojamās mājas uzturēšanu un dzīvokļu īpašnieku labklājību, ir jābūt sapratnei un atsaucībai starp dzīvojamās mājas pārvaldnieku un dzīvokļu īpašniekiem.

Raksta mērķis ir analizēt un konstatēt dzīvokļa īpašnieka tiesisko statusu dzīvojamās mājas pārvaldīšanā. Raksta objekts ir apsaimniekošanas tiesības un raksta priekšmets ir dzīvokļa īpašnieka tiesiskais statuss dzīvojamās mājas apsaimniekošanā. Raksta uzdevumi ir izpētīt dzīvokļa īpašumu un dzīvokļa īpašnieku, aplūkot rīcību ar dzīvokļa īpašumu un analizēt dzīvokļa īpašnieka tiesības un pienākumus. Rakstā tiek izmantotas sekojošas zinātniskās pētījuma metodes: semantiskā metode tiek pielietota, lai noskaidrotu rakstā pielietoto jēdzienu definējumus; gramatiskā metode – pareizam valodas un gramatikas pielietojumam; sistēmiskā metode – lai noskaidrotu dzīvokļa īpašnieka tiesību vietu dzīvojamās mājas apsaimniekošanas tiesībās; analītiskā metode – lai izanalizētu pozitīvo un negatīvo dzīvokļa īpašnieka tiesiskajā statusā dzīvojamās mājas apsaimniekošanā; vēsturiskā metode – izpētīt dzīvokļa īpašnieka tiesiskā statusa dzīvojamās mājas pārvaldīšanā attīstību; salīdzinošā metode – lai salīdzinātu dzīvokļa īpašnieka tiesības dzīvojamās mājas pārvaldīšanā ar dzīvojamās mājas pārvaldītāja tiesībām un teleoloģiskā metode tiek pielietota, lai noskaidrotu dzīvokļa īpašnieka tiesību dzīvojamās mājas pārvaldīšanā izveides mērķi.

1. Dzīvokļa īpašums un dzīvokļa īpašnieks

Sākumā tiek apskatīti darbā pielietotie termini, kā arī fundamentālais sastāvs, kas veido dzīvokļa īpašumu un dzīvokļa īpašnieku.

Saskaņā ar Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likumu, dzīvojamā māja ir ēka, kas nodota ekspluatācijā un saskaņā ar kadastrālās uzmērīšanas lietu ir dzīvojamā māja (arī dzīvokļu īpašumu māja), tai piederīgās ēkas (būves), zeme, uz kuras tās atrodas, ja zeme kopā ar dzīvojamo māju veido vienotu nekustamo īpašumu vai ietilpst dzīvojamo māju veidojošo dzīvokļu īpašumu sastāvā, vai ēka, kas atrodas ekspluatācijā un saskaņā ar kadastrālās uzmērīšanas lietu ir dzīvojamā māja, tai piederīgās ēkas (būves) un piesaistītais zemesgabals (*Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likums, 2009*). Atsaucoties uz Ministru kabineta noteikumiem Nr. 1620 “Noteikumi par būvju klasifikāciju”, kas ir zaudējuši spēku 2017.gada 1.jūnijā, dzīvojamā māja tiek definēta kā ēka, no kuras platības vismaz puse tiek izmantota dzīvošanai. Ja dzīvošanai tiek izmantots mazāk par pusi ēkas kopējās platības, tā tiek klasificēta kā neapdzīvojamā ēka saskaņā ar tās projektā noteikto lietošanas veidu (*Noteikumi par būvju klasifikāciju, 2009*). No tā var secināt, ka dzīvojamā māja ir māja, kas ir nodota ekspluatācijā un vismaz puse no tās platības tiek izmantota dzīvošanai.

Pēc Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likuma, dzīvojamās mājas īpašnieks ir dzīvojamās mājas īpašnieks vai valsts dzīvojamās mājas valdītājs. Dzīvojamās mājas īpašnieks ir arī dzīvokļa īpašuma īpašnieks jeb dzīvokļa īpašnieks (*Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likums, 2009*). Dzīvojamās mājas īpašnieks ir fizisku un/vai juridisku personu kopums. Dzīvojamās mājas īpašnieks ir katrs dzīvojamā mājā esošā dzīvokļa īpašnieks, kuram dzīvojamā māja pieder attiecīgi pret viņa domājamo daļu. Dzīvokļa īpašnieka domājamā daļa izriet proporcionāli dzīvojamās mājas kopplatībai un atsevišķā dzīvokļa kopplatībai. Dzīvokļa īpašnieks ir persona, kas ieguvusi dzīvokļa īpašumu un īpašuma tiesības nostiprinājusi zemesgrāmatā. Dzīvokļa īpašums ir dzīvojamā mājā tiesiski nodalīts patstāvīgs nekustamais īpašums. Atsevišķais īpašums ir dzīvojamā mājā esošs būvnieciski norobežots un funkcionāli nošķirts dzīvoklis, neapdzīvojamā telpa vai mākslinieka darbnīca, kura kā dzīvojamā vai nedzīvojamā telpu grupa reģistrēta Nekustamā īpašuma valsts kadastra informācijas sistēmā (*Dzīvokļa īpašuma likums, 2010*). Dzīvokļa tiesības, kuras tiek skaidrotas Civillikumā – dzīvokļa tiesība ir lietu tiesība lietot par dzīvokli svešu māju, tomēr nekaitējot pašai mājai. Persona, kam pieder dzīvokļa tiesība, var atdot telpas citiem vienīgi ar īpašnieka piekrišanu (*Civillikums, 1937*).

2. Rīcība ar dzīvokļa īpašumu

Tālāk tiek apskatīts dzīvokļa īpašums kā atsevišķa dzīvojamās mājas sastāvdaļa, nodalīts īpašums, gan arī kā dzīvojamās mājas kopība.

Atsevišķais īpašums ir dzīvojamā mājā esošs būvnieciski norobežots un funkcionāli nošķirts dzīvoklis, neapdzīvojamā telpa vai mākslinieka darbnīca, kura kā dzīvojamā vai nedzīvojamā telpu grupa reģistrēta Nekustamā īpašuma valsts kadastra informācijas sistēmā. Atsevišķā īpašuma elementi ir:

- telpas vai telpu grupas robežās esošie konstruktīvie slodzi nenesošie, nožogojšie un apdares elementi (tai skaitā iekšējās starpsienas, griestu, grīdu un sienu apdare, durvis);
- inženiertīkli un inženierkomunikācijas līdz kopīpašuma stāvviadiem;
- inženieraprīkojuma elementi (tai skaitā virtuves aprīkojums, ventilācijas ierīces, tualetes, dušas un vannas aprīkojums), bez kuriem kopīpašumā esošās dzīvojamās mājas daļas elementi var funkcionēt patstāvīgi;
- atsevišķo īpašumu norobežojošie logi un durvis.

Atsevišķā īpašuma sastāvā papildus var būt arī ārpus telpas vai telpu grupas esošas un ar to funkcionāli saistītas palīgtelpas un palīgēkas vai to daļas, kas nav funkcionāli saistītas ar kopīpašumā esošo dzīvojamās mājas daļu vai citu atsevišķo īpašumu (*Dzīvokļa īpašuma likums, 2010*).

Dzīvokļa īpašnieks ar atsevišķo dzīvokļa īpašumu var rīkoties ciktāl viņa darbības neietekmē citus dzīvokļu īpašniekus un dzīvojamās mājas kopīpašumu.

Visi dzīvojamās mājas dzīvokļu īpašnieki veido dzīvokļu īpašnieku kopību, kura ir tiesīga izlemt ikvienu jautājumu, kas attiecas uz kopīpašumā esošo daļu. Dzīvokļu īpašnieku kopība, noslēdzot attiecīgu līgumu, var pilnvarot citu personu izlemt kopības kompetencē esošu jautājumu. Vienīgi dzīvokļu īpašnieku kopība ir tiesīga pieņemt lēmumu par:

- kopīpašumā esošās daļas pārgrozīšanu (palielināšanu, samazināšanu);
- kopīpašumā esošās daļas lietošanas kārtības noteikšanu dzīvokļu īpašnieku starpā;
- atsevišķā īpašuma robežās esošo dzīvojamās mājas kopīpašuma elementu pārbūves un restaurācijas kārtību;
- dzīvokļu īpašnieku pirkuma tiesību nodibināšanu un atcelšanu;
- pilnvarojuma došanu un atsaukšanu;
- lietošanas tiesību aprobežojumu noteikšanu, ievērojot normatīvo aktu prasības, tai skaitā attiecībā uz ūdensapgādes, kanalizācijas, publisko elektronisko sakaru tīklu, siltumenerģijas, elektroenerģijas un gāzes apgādes iekārtu un ietaišu ierīkošanu, būvniecību vai pārvietošanu;
- kopīpašumā esošās daļas nodošanu lietošanā;
- kopīpašumā esošās daļas pārvaldīšanas formu;
- atsevišķu vai visu dzīvojamās mājas pārvaldīšanas darbību uzdošanu pārvaldniekam un to atsaukšanu;
- dzīvojamās mājas pārvaldīšanas izdevumu noteikšanas un maksāšanas kārtību;
- citiem jautājumiem, kurus dzīvokļu īpašnieku kopība noteikusi par tādēm, kas ietilpst vienīgi dzīvokļu īpašnieku kopības kompetencē.

Dzīvokļu īpašnieku kopības lēmums ir saistošs ikvienam dzīvokļa īpašniekam, ja “par” balsojuši dzīvokļu īpašnieki, kas pārstāv vairāk nekā pusi no dzīvojamā mājā esošajiem dzīvokļu īpašniekiem, izņemot tos gadījumus, kuros Dzīvokļa īpašuma likumā paredzēts cits lēmuma pieņemšanai nepieciešamais balsu skaits vai lielāku nepieciešamo balsu skaitu noteikusi pati dzīvokļu īpašnieku kopība (*Dzīvokļa īpašuma likums, 2010*).

Dzīvokļu īpašnieku kopība ir īpaša veida tiesību subjekts – tā spēj iegūt mantu, uzņemties saistības un būt par atbildētāju vai prasītāju tiesā. Tiesiskajās attiecībās ar trešajām personām, piemēram, slēdzot dzīvojamās mājas pārvaldīšanas līgumu, un atsevišķos gadījumos arī tiesiskajās attiecībās, kas pastāv dzīvokļu īpašnieku kopības ietvaros, visu dzīvokļu īpašnieku interesēs rīkojas dzīvokļu īpašnieku kopība kā tiesību subjekts, ciktāl šādas tiesiskās attiecības attiecas uz dzīvojamās mājas pārvaldīšanu. Par dzīvokļu īpašnieku kopības saistībām pret trešajām personām parasti atbild pati kopība ar savu mantu (*Latvijas Republikas Senāta Civillietu departamenta spriedums, 2019., lieta Nr. C31346614*).

Dzīvojamās mājas kopīpašumā ietilpst:

- dzīvojamās mājas un tās ārtelpu ārējās norobežojošās konstrukcijas (tai skaitā sienas, arhitektūras elementi, jumts, koplietošanas telpu logi un durvis, arī ārdurvis), iekšējās slodzi nesošās konstrukcijas (tai skaitā nesošās sienas un kolonnas, kā arī atsevišķos īpašumus norobežojošās sienas), starpstāvu pārsegumi, koplietošanas telpas (tai skaitā bēniņi, kāpņu telpas, pagrabtelpas), kā arī dzīvojamo māju apkalpojošās inženierkomunikāciju sistēmas,

iekārtas un citi ar dzīvojamās mājas ekspluatāciju saistīti funkcionāli nedalāmi elementi, kas nepieder pie atsevišķā īpašuma;

- dzīvojamās mājas palīgēkas un būves;
- zemesgabals, uz kura atrodas attiecīgā dzīvojamā māja, ja tas nepieder citai personai (Zīverts, 2015).

Bieži dzīvokļu īpašnieki nonāk pie secinājuma, ka dzīvojamās mājas pārvaldnieks var ar dzīvokļu īpašnieku kopīpašumu rīkoties pēc saviem ieskatiem, ka dzīvojamās mājas pārvaldniekam nav nepieciešama atļauja vai pilnvarojums no dzīvojamās mājas kopības. Patiesībā dzīvojamās mājas pārvaldnieks nedrīkst neko darīt ar dzīvojamās mājas kopīpašumu līdz tas nav saņēmis lēmumu no dzīvojamās mājas kopības, ka kopība vēlas, lai pārvaldnieks veic kādas darbības ar dzīvojamās mājas kopīpašumu. Visas darbības vai bezdarbības, kas tiek veiktas ar dzīvojamās mājas kopīpašumu, nosaka dzīvojamās mājas kopība nevis dzīvojamās mājas pārvaldnieks (Lukša, 2017).

3. Dzīvokļa īpašnieka tiesību un pienākumu analīze

Tālāk tiek apskatītas un analizētas dzīvokļa īpašnieka, attiecībā uz dzīvojamās mājas pārvaldīšanu, tiesības un pienākumi.

Izrietošās dzīvokļa īpašnieka tiesības:

- valdīt un lietot dzīvokļa īpašumu, iegūt no tā labumu, izmantot to pēc sava ieskata mantas pavairošanai un vispār lietot to jebkādā veidā, ciktāl dzīvokļa īpašnieku neierobežo likumi un ciktāl tas nerada traucējumus citiem dzīvokļu īpašniekiem;
- atsavināt, tai skaitā dāvināt, dzīvokļa īpašumu;
- ieķīlāt un citādi apgrūtināt ar lietu tiesībām dzīvokļa īpašumu;
- nodot dzīvokļa īpašumu lietošanā citām personām;
- iemitināt dzīvokļa īpašumā ģimenes locekļus un citas personas;
- piedalīties dzīvojamās mājas pārvaldīšanā;
- lietot kopīpašumā esošo daļu, ciktāl lietošanas ierobežojumus nenosaka Dzīvokļa īpašuma likuma noteiktajā kārtībā pieņemtie dzīvokļu kopības lēmumi (Dzīvokļa īpašuma likums, 2010).

No Dzīvokļa īpašuma likumā uzskatītajām dzīvokļa īpašnieka tiesībām var secināt, ka dzīvokļa īpašnieks drīkst ar tam atsevišķo dzīvokļa īpašumu rīkoties ciktāl viņa darbības vai bezdarbības neapgrūtinā citus dzīvokļa īpašniekus un tas neiet pretrunā ar normatīvajiem aktiem. No uzskatītajām dzīvokļa īpašnieka tiesībām, tiesības piedalīties dzīvojamās mājas pārvaldīšanā un lietot kopīpašumā esošo daļu, ciktāl lietošanas ierobežojumus nenosaka Dzīvokļa īpašuma likuma noteiktajā kārtībā pieņemtie dzīvokļu kopības lēmumi, ir tiesības, kuras dzīvokļa īpašnieks var īstenot tikai kopā ar dzīvojamās mājas kopību. Tiesības atsavināt, tai skaitā dāvināt, dzīvokļa īpašumu, dzīvokļa īpašnieks var realizēt. Pamatojoties uz Dzīvokļa īpašuma likuma 12.panta pirmo daļu, pārējiem dzīvokļa īpašniekiem īstenojas pirmpirkuma tiesības Civillikumā noteiktajā kārtībā, ja dzīvojamās mājas kopība par to ir pieņēmusi attiecīgu lēmumu un zemesgrāmatā ir izdarīta atzīme par pirmpirkuma tiesību pastāvēšanu.

Izrietošie dzīvokļa īpašnieka pienākumi:

- piedalīties dzīvojamās mājas pārvaldīšanā;
- segt dzīvojamās mājas pārvaldīšanas izdevumus Dzīvokļa īpašuma likumā noteiktajā kārtībā;
- norēķināties par saņemtajiem pakalpojumiem, kas saistīti ar dzīvokļa īpašuma lietošanu, piemēram, apkuri, auksto ūdeni, kanalizāciju, sadzīves atkritumu izvešanu;

- maksāt uz dzīvokļa īpašumu attiecinātos nodokļus;
- maksāt nomas maksu par zemes lietošanu, ja dzīvojamā māja atrodas uz citai personai piederošas zemes;
- saudzīgi izturēties pret kopīpašumā esošo daļu, ievērojot tās lietošanas noteikumus, kā arī normatīvajos aktos noteiktās sanitārās, ugunsdrošības un citas prasības, lai neradītu aizskārumu citu cilvēku drošībai un veselībai apkārtējās vides kvalitātei, un raudzīties, lai šos noteikumus un prasības ievērotu personas, kas iemitinātas viņa dzīvokļa īpašumā;
- nodrošināt iespēju dzīvokļu īpašnieku kopības vai pārvaldnieka pilnvarotiem speciālistiem veikt dzīvokļa īpašumā darbības, kas nepieciešamas ar dzīvojamās mājas ekspluatāciju saistītu komunikāciju, būvkonstrukciju un citu elementu ierīkošanai un normālai funkcionēšanai, kā arī nodrošināt iespēju apsekot atsevišķo īpašumu;
- pildīt dzīvokļu īpašnieku kopības pieņemtos lēmumus;
- ievērot dzīvokļu īpašnieku kopības noteiktos dzīvokļu īpašumu lietošanas tiesību aprobežojumus;
- atsavinot dzīvokļa īpašumu, informēt dzīvokļa īpašuma ieguvēju par tām dzīvokļa īpašnieka neizpildītajām saistībām, kuras attiecas uz dzīvokļa īpašuma lietošanu;
- iesniegt dzīvokļa īpašuma tiesības apliecināšu dokumentu dzīvojamās mājas pārvaldniekam vai personai, kura atbilstoši pārvaldīšanas līguma noteikumiem kārtā dzīvojamās mājas lietu;
- dzīvokļa īpašuma atsavināšanas gadījumā darījuma dalībnieki rakstveidā paziņo dzīvojamās mājas pārvaldniekam par dzīvokļa īpašnieka maiņu. Dzīvokļa īpašuma ieguvējs pēc darījuma noslēgšanas iesniedz īpašuma tiesības apliecināšu dokumentu dzīvojamās mājas pārvaldniekam vai personai, kura atbilstoši pārvaldīšanas līguma noteikumiem kārtā dzīvojamās mājas lietu (*Dzīvokļa īpašuma likums, 2010*).

No Dzīvokļa īpašuma likumā uzskaitītajiem dzīvokļa īpašnieka pienākumiem izriet, ka dzīvokļa īpašniekam ir jāveic visi maksājumi, kas saistīti ar dzīvokļa īpašumu, kas tam pieder. Ir jāizturas saudzīgi pret dzīvokļa īpašumu un dzīvojamās mājas kopīpašumu, neapgrūtinot citus dzīvokļu īpašniekus. Ja dzīvokļa īpašnieks atsavina savu dzīvokļa īpašumu, viņam ir pienākums par šīm darbībām informēt attiecīgo dzīvojamās mājas pārvaldnieku. Kā arī dzīvokļa īpašniekam ir gan tiesības, gan pienākums piedalīties dzīvojamās mājās apsaimniekošanā. Pienākumu piedalīties dzīvojamās mājas pārvaldīšanā dzīvokļa īpašnieks var realizēt tikai ar dzīvojamās mājas kopību. Pienākumus segt izdevumus, kas saistīti ar dzīvojamās mājas pārvaldīšanu un norēķināties par saņemtajiem pakalpojumiem, dzīvokļa īpašnieks īsteno bez dzīvojamās mājas kopības. Toties bez dzīvojamās mājas kopības dzīvokļa īpašniekam nebūtu šādu pienākumu. Pienākums norēķināties uz dzīvokļa īpašumu attiecinātajiem nodokļiem, dzīvokļa īpašnieks īsteno bez dzīvojamās mājas kopības. Dzīvokļa īpašnieks pienākumu maksāt par zemes nomu, ja tā pieder citai personai, īsteno ar dzīvojamās mājas kopību, jo zeme, uz kuras atrodas dzīvojamā māja, pieder visiem dzīvokļa īpašniekiem, kas tiek sadalīta domājamās daļās.

Secinājumi un priekšlikumi

Dzīvojamo māju veido vairāki dzīvokļu īpašumi, kurus valda dzīvokļu īpašnieki. Dzīvojamās mājas kopīgie elementi veido dzīvojamās mājas kopīpašumu, ko kopīgi valda visi dzīvojamā mājā esošie dzīvokļu īpašnieki un kopā veido dzīvojamās mājas kopību. Dzīvojamās mājas kopība ar balsu vairākumu var uzlikt pienākumus visiem dzīvokļu īpašniekiem, ciktāl tas attiecas uz dzīvojamās mājas pārvaldīšanu.

Lai dzīvokļu īpašniekus labāk informētu par viņu tiesībām un pienākumiem, raksta autore ieteiktu dzīvojamās mājas pārvaldītājam veikt sekojošus pasākumus – rīkot seminārus, kuros detalizēti izskaidrotu ar dzīvojamās mājas pārvaldīšanu saistīto atbildību gan no dzīvokļa īpašnieka puses, gan no dzīvojamās mājas pārvaldītāja puses; kā arī sasaukt dzīvokļu īpašnieku kopības informatīvu sapulci, kuras ietvaros izklāstītu dzīvokļa īpašniekiem nepieciešamo informāciju, kas tiem būtu jāzina. Bet šīs darbības nevar pilnībā īstenot, ja paši dzīvokļa īpašnieki neizrāda iniciatīvu uzzināt vairāk. Lai veidotu nepārtrauktu un pilnīgu informācijas plūsmu starp dzīvokļa īpašnieku un dzīvojamās mājas pārvaldītāju, ir nepieciešama aktīva iesaiste no abām pusēm.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Civillikums* (28.01.1937.). Latvijas Republikas likums. *Valdības Vēstnesis*, 20.02.1937., Nr. 41.
2. *Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likums* (04.06.2009.). Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 19.06.2009., Nr. 96.
3. *Dzīvokļa īpašuma likums* (28.10.2010.). Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 17.11.2010., Nr. 183.
4. *Noteikumi par būvju klasifikāciju* (22.12.2009.). Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 1620. *Latvijas Vēstnesis*, 30.12.2009., Nr. 205, zaudējis spēku 01.06.2017.
5. Luksa, M. (2017). *Mājas pārvaldīšanā viss ir īpašnieku ziņā*. <https://lvportals.lv/norises/285780-majas-parvaldisana-viss-ir-ipasnieku-zina-2017>, sk. 04.05.2020.
6. Zīverts, V. (13.07.2015.). *Kas ir dzīvokļu īpašnieku kopība un kopīpašums?* <http://www.lna.lv/lv/klientiem/skaidrojumi/3/>, sk. 29.04.2020.
7. Latvijas Republikas Senāta Civillietu departamenta 2019.gada 12.decembra spriedums lietā Nr. C31346614, SKC-109/2019.

Summary

The residential house is made up of several apartment properties dominated by apartment owners. The common elements of the residential house form a joint ownership of the residential house, which is shared by all apartment owners in the residential house and together forms a community of the residential house. The co-operation of a residential house by majority may impose duties on all apartment owners as far as the management of a residential house is concerned.

In order to better inform apartment owners about their rights and obligations, the author would recommend that the residential house manager take the following steps: organize seminars in which to explain in detail the responsibility associated with the management of the residential house, both from the apartment owner's side and from the residential house manager's side; and to call an informative meeting of the community of apartment owners within which to set out apartment owners need information they should know. But these activities cannot be fully implemented unless the apartment owners themselves show an initiative to learn more. An active engagement from both sides is needed to build a continuous and complete flow of information between the apartment owner and the residential house manager.

APBEDĪŠANAS TIESISKĀ IZPRATNE UN TĀS TRADĪCIJAS VĒSTURISKĀ ATTĪSTĪBA *LEGAL UNDERSTANDING OF BURIAL AND HISTORICAL DEVELOPMENT OF ITS TRADITION*

Zane Romane

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, zanenovika4@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskais vadītājs: *Līga Mazure, Dr. iur., asociētā profesore*

Abstract. *Burial traditions are an integral part of society. The evolution of burial traditions from ancient times to the present day is a phenomenon worth exploring, providing important information about the beginnings of burial traditions and their changes to the present day. From a health and safety point of view, burial cannot be left to its own devices, so from the very beginning of burial, countries have established a legal framework that provides for burial procedures. In Latvia, the establishment and maintenance of cemeteries is not regulated at the state level. Thus, each local government, at its own discretion, develops binding regulations that differ in the range and detail of regulated issues. The article analyses the legal understanding of burial and the historical development of its tradition.*

Keywords: *burial, burial traditions, cemetery.*

Ievads

Apbedīšanas tradīcijas ir neatņemama sabiedrības dzīves sastāvdaļa. Apbedīšanas tradīciju evolūcija sākot no senajiem laikiem līdz mūsdienām ir izpētes vērts fenomens, kas sniedz nozīmīgu informāciju par apbedīšanas tradīciju pirmsākumiem un to izmaiņām līdz mūsdienām. Ņemot vērā veselības un drošības aspektus, apbedīšana nevar tikt atstāta pašplūsmā, līdz ar to, no pašiem apbedīšanas pirmsākumiem, valstis ir noteikušas tiesisku regulējumu, kas paredzēja apbedīšanas kārtību. Temata aktualitāti pamato apstākļi, ka Latvijā kapsētu izveide un uzturēšana valstiskā līmenī nav reglamentēta. Tādējādi, katra pašvaldība pēc saviem ieskatiem izstrādā saistošos noteikumus, kas ir atšķirīgi pēc reglamentēto jautājumu loka un detalizācijas. Kā arī līdz šim Latvijā nav konstatējams neviens pētījums, kas tiktu analizēts ne tikai no socioloģijas viedokļa, bet arī no tiesiskuma puses.

Pētījuma mērķis ir analizēt apbedīšanas tiesisko izpratni un tās tradīcijas vēsturisko attīstību. Darba ietvaros tika izvirzīti sekojoši pētījuma uzdevumi:

- 1) noskaidrot apbedīšanas vēsturi un to attīstību līdz mūsdienām;
- 2) analizēt apbedīšanas jēdzienu;
- 3) konstatēt pastāvošas problēmas un piedāvāt tām konkrētu risinājumu.

Pētījumā izmantotās metodes: semantiskā metode; vēsturiskā metode; teleoloģiskā metode; salīdzinošā metode; juridiskās analīzes metode.

1. Apbedīšanas jēdziens

Mūsdienās apbedīšana nav definēta nevienā Latvijas normatīvajā aktā. Ārzemju pieejamos interneta resursos ir sniegta šāda definīcija: apbedīšana ir mirušā ķermeņa apbedīšanas darbība (*Lexico dictionary, 2020*). Jābilst, ka minētais skaidrojums ir pārāk vispārīgs un neatspoguļo galveno apbedīšanas būtību. Pēc autores domām, apbedīšana ir metode (*Fisher, 2003*) vai mirstīgo atlieku iznīcināšana (*Encyclopedia Britannica, 2020*). Respektīvi, apbedīšana šaurākā nozīmē ir process, kura laikā apbedīšanas pakalpojumu sniedzējs mirušā cilvēka ķermeni aprok vai sadedzina. Turpretim, plašākā nozīmē tā ir kā metode – paņēmieni kopums, kas nepieciešams, lai sasniegtu konkrētu mērķi.

Būtiski minēt, ka praksē bieži vien jēdziens “apbedīšana” un “apglabāšana” tiek lietoti kā sinonīmi. Tomēr, pēc autores domām, šie jēdzieni ir jānošķir. Apbedīšana pēc satura ir plašāks jēdziens nekā apglabāšana. “Apglabāt” nozīmē aprakt mirušo (*Spektors, 2020*). Tādējādi, apglabāšana ir tikai viens no apbedīšanas veidiem, līdz ar to, pamatoti norādīt, ka ne visas apbedīšanas ir apglabāšanas, tomēr visas apglabāšanas ir apbedīšanas.

Šajā sakarā bieži vien tiek lietots divu vārdu salikums – apbedīšanas tradīcijas. Vārds “tradīcija” ir cēlies no latīņu “*tradere*” un nozīmē “nodot tālāk” (*Kūle, 2005*). Tādējādi, apbedīšanas tradīcijas ir sabiedrībā saglabājušos uzskatu un darbību kopums par apbedīšanas procesa veidu, attieksmi pret mirušajiem un nāves izpausmi, kas tiek nodots tālāk no paaudzes paaudzē.

Pastāv divu veidu apbedīšanas subjekti – cilvēki un dzīvnieki. Jau no senajiem laikiem tiek apglabāti ne tikai cilvēki, bet arī dzīvnieki un bieži vien pat abi kopā, piemēram, Vācijā pirms 14 000 gadu tika atrasts suņa apbedījums kopā ar vīrieti un jaunu sievieti (*Alex, 2018*). Domājams, ka cilvēki uzskatīja suņus par vienlīdzīgām būtnēm vai kā ģimenes locekļus, kurus nepieciešams cienīgi apglabāt. Jābilst, ka mūsdienās dzīvniekiem ir paredzētas savas kapsētas (*Noteikumi par dzīvnieku kapsētu iekārtošanas, reģistrācijas, uzturēšanas, darbības izbeigšanas un likvidēšanas kārtību un aizsargjoslu noteikšanas metodiku ap dzīvnieku kapsētām, 2009*).

Parasti, kad cilvēks nomirst, apbedīšanas pienākums gulstas uz tuvākajiem radniekiem, tomēr gadījumos, kad mirušajam nav laulātā, radnieku, citu personu, kuras organizē mirušā apbedīšanu vai tuvinieki atsakās rīkot bēres, apbedīšana jāveic pašvaldībai. Šādos gadījumos mirušais cilvēks tiek dēvēts par bezpiederīgo mirušo. Bezpiederīgos mirušos apbedī kapsētas atsevišķā sektorā vai atsevišķā kapu rindā (*Gabrāns, 2018*). Tas nozīmē, ka, ja mirušajam nav neviens tuvinieks palicis dzīvs vai nav neviena cita, kas uzņemtos apbedīt mirušo, valsts uzņemas pienākumu nodrošināt saviem iedzīvotājiem pienācīgu apbedīšanu. Tas ir vērtējams pozitīvi, jo tādējādi valsts nodrošina gan sanitāro prasību ievērošanu, gan izrāda cieņu pret saviem piederīgajiem.

Vēsturiski sabiedrībā līdz mūsdienām ir saglabājušies divi apbedīšanas veidi – inhumācija un kremācija. Inhumācija (lat. in ‘iekšā, zeme’, humus ‘augsnē’) – liķa, mirušā palieku ievietošana zemē, augsnē. Pretstats kremēšanai (*Apbedīšanas nams Korad, 2020*). Turpretim kremācija ir mirušās personas ķermeņa apglabāšana, sadedzinot to pelnos, parasti pēc apbedīšanas ceremonijas (*Lexico dictionary, 2020*). Tas nebūt nenozīmē, ka nav pastāvējuši arī citi apbedīšanas veidi, tomēr šie apbedīšanas veidi jau no senajiem laikiem ir bijuši dominējošie.

Viennozīmīgi, pastāv dažādu valstu apbedīšanas tradīciju atšķirības, tomēr neskatoties uz šo neviendabīgumu, mūsdienās visām tautām ir kopējs apbedīšanas mērķis – cieņa pret mirušā ķermeni. Latvijā to pierāda šīs vērtības nostiprināšana likumā „Par mirušā cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā”, kura mērķis ir pasargāt mirušā cilvēka ķermeni no necienīgas un nelikumīgas rīcības ar to (*Par mirušā cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā, 1992*).

Šajā sakarā būtiski arī minēt mirušā gribu. Mūsdienās pastāv 3 pieejas attiecībā uz mirušās personas ķermeņa apbedīšanas kārtību. Pirmā pieeja, kas attīstīta Austrālijas, Kanādas un Anglijas tiesību aktos, ļauj personai, kurai ir tiesības rīkoties ar ķermeni, apbedīt pēc saviem ieskatiem, neatkarīgi no mirušās personas norādījumiem. Turpretim Jaunzēlandes tiesas pieprasa, lai persona, kurai ir tiesības apbedīt līķi, ņemtu vērā mirušā viedokli, ģimenes locekļu viedokli un mirušā kultūras vai reliģisko izcelsmi, pirms veic atbilstošus bēru un apbedīšanas pasākumus. Trešā pieeja, ko pieņēmušas Amerikas Savienoto Valstu tiesas, ir: apbedīšanas norādījumi ir jāizpilda, ja vien nav pārliecinoša iemesla to nedarīt (*Victorian Law Reform Commission, 2020*). Latvijas modelis būtu pielīdzināms Amerikas Savienoto Valstu pieņemtajai praksei, kas saglabā mirušā vēlmes pārkumu pret visām citām lietām. Respektīvi, personas griba ir juridiski saistoša. Izņemot

gadījumus, ja vien mirušā vēlmes attiecībā uz apbedīšanu ir fiziski, tiesiski neiespējamās, vai ir ietverti nepareizi, netikumīgi un citādi neatļauti nosacījumi (*Civillikums, 1937*).

Dažādos laika periodos ir mainījušās arī apbedīšanas vietas. Senajos laikos apbedīšanas vietas bija – alas, piramīdas, mauzoleji, ārpus pilsētas ierīkotas kapsētas u.c. Viduslaikos, ņemot vērā reliģijas stipro ietekmi, apbedīšanas vieta bija baznīca un tās pagalms. Turpretim mūsdienās apbedīšanas vietas lielākoties ir kapsētas. Kapsēta ir vieta, kur tiek apbedīti mirušo cilvēku ķermeņi vai viņu pelni (*Collins Dictionary, 2020*). Lielākoties kapsētu zeme ir pašvaldības īpašumā, tādēļ arī kapsētu uzturēšana, kapavietas piešķiršanas kārtība, apbedīšanas kārtība, kapličas izmantošana u. c. tiek noteikta pašvaldības saistošajos noteikumos (*Valsts pārvaldes pakalpojumu portāls, 2018*). Tas nozīmē, ka kapsētu vietas nosaka pašvaldība. Neapšaubāmi tiek veidotas arī jaunas kapsētas un privātas kapsētas, tomēr tām jāatbilst Ministru kabineta 1998. gada 29. decembra noteikumiem Nr. 502 “Aizsargjoslu ap kapsētām noteikšanas metodika”.

Kā jau iepriekš tika minēts, kapsētu izveide un uzturēšana Latvijā ir uzdots pašvaldībām un valstiskā līmenī nav reglamentēta. Turpretim citās Baltijas valstīs ir pieņemti kapsētu jomas likumi valstiskā līmenī, nosakot būtiskāko jautājumu risināšanas kārtību. Līdz ar to, Latvijā katra pašvaldība pēc saviem ieskatiem izstrādā saistošos noteikumus, kas ir atšķirīgi pēc reglamentēto jautājumu loka un detalizācijas. Tādējādi praksē ir konstatējamās dažādas tiesiskas problēmas, piemēram, Latvijas Republikas Valsts kontroles informatīvajā ziņojumā “Kapsētu saimniecība Latvijā”, tika konstatēts, ka divās pašvaldībās, lai apbedītu mirušo tuvinieku, nav nepieciešams pašvaldības saskaņojums, ir iespējams brīvi izraudzīties vietu apbedījumam un netiek kontrolēta apbedīšanas noteikumu ievērošana, savukārt vēl divās pašvaldībās netiek uzraudzīta kapavieta kopšanas atbilstība normatīvos noteiktajam (*Valsts kontrole, 2018*). Pēc autores uzskatiem šāda atšķirīga kapsētu regulēšanas prakse rada vienlīdzības principa pārkāpumu, jo kādai iedzīvotāju daļai ir labvēlīgāki apstākļi nekā citai.

Jautājums par mirušo apglabāšanu ir cieši saistīts ar sabiedrības interesēm, tostarp sabiedrības veselību, drošību un labklājību. Līdz ar to, tas ir pakļauts likuma kontrolei, nevis pilnībā pakļauts indivīdu vēlmēm. Tādējādi likums var ierobežot vietas, kurās šī darbība ir atļauta. Tomēr esošajos pašvaldību saistošajos noteikumos nav atrodamas norādes par to, kādās vietās ir aizliegts apbedīt mirušos tuviniekus. Kā arī attīstoties mūsdienu tehnoloģijām un medicīnai, rodas jauni apbedīšanas veidi, kas pieprasa tiesisku regulējumu. Līdz ar to ir pamatoti norādīt, ka mūsdienās apbedīšanas regulējumu ir nepieciešams pilnveidot atbilstoši pašreizējai praksei.

2. Apbedīšanas tradīcijas vēsturiskā attīstība

Jau no seniem laikiem nāve ir bijis viens no noslēpumainākajiem un svarīgākajiem jautājumiem, kas aizrāva sabiedrības prātus. Tika prātots par to, kas izraisa nāvi, kāpēc un kad tā iestājas, un vai kāda indivīda daļa izdzīvo pēc šādiem gadījumiem. Tāpēc sabiedrība formulēja atbildes uz šiem jautājumiem un iestrādāja tos reliģiskajā ticībā un praksē (*Rezaloo, Khanali, 2017*).

Apbedīšanas tradīcijas mainījās laika gaitā, un dažādām etniskām grupām tās bija atšķirīgas. Tomēr līdz 8.gs.p.m.ē. kremācija un inhumācija tika praktizēta vienlaicīgi. Apbedīšanas rituāla izvēle šķita atkarīga no ģimenes tradīcijām un individuālajām vēlmēm (*Rebay-Salisbury, 2012*). Vēlā trešajā un ceturtajā gadsimtā inhumācija ir mirušo apglabāšanas galvenais veids, un kremēšanas apbedīšana ir mazākuma rituāls. Pētījumi par agrīnās Romas impērijas apbedīšanas praksi liecina par kremēšanas apbedījumu izplatību no 1.gs – 3.gs. Tomēr 3.gs. laikā kremēšanu romiešu impērijā sāka pakāpeniski aizstāt ar inhumāciju, vai nu tieši zemē, vai sarkofagos (*Dierkens, Perin, 1997*). Acīmredzot inhumācija bija dārgāks risinājums un tāpēc aprobežojās ar

bagātu eliti. Šī attīstība bija daļa no vispārējas tendences, kas saistīta ar austrumu reliģiju izplatīšanos, ieskaitot kristietību.

Romas impērijā bija plaši izplatīts uzskats, ka nepilnīgas kremācijas vai apbedīšanas rezultātā, dvēsele turpina kļīst mūžīgi. Bez šiem reliģiskajiem apsvērumiem, romiešu kultūras skatījumu pret mirušajiem būtiski ietekmēja ‘‘nāves piesārņojums’’. Nāve romiešiem bija nešķīsta gan kultūras, gan reliģijas ziņā, un tā saindēja dzīvo. Piesārņojumu varēja izraisīt pieskārieni, un priesteru gadījumā – pat netiešs kontakts, piemēram, mirušā ieraudzīšana. Piesārņotie nevarēja likumīgi veikt noteiktus valsts amatus. Tāpēc priesteriem un citiem garīgajiem vadītājiem, kā arī valsts amatpersonām bija ļoti svarīgi būt nepiesārņotiem no saskares ar mirušajiem. Noteiktu profesiju cilvēki – ieskaitot visus apbedīšanas nozares pārstāvjus un izpildītājus – tika uzskatīti par pastāvīgi piesārņotiem un viņiem bija jādzīvo izolēti (*Retief, Cilliers, 2006*). Respektīvi, nāves piesārņojuma jēdziens daļēji tika pamatots ar reliģisku pārliecību, bet jau pašā sākumā tas balstījās arī uz pragmatiskiem apsvērumiem, kas uzskatīja, ka nāves klātbūtnei ir nehiģieniska ietekme.

Ņemot vērā valdošos kultūras, reliģiskos uzskatus, kā arī spēcīgo higiēnas pragmatismu, pasākumus šajā sakarā regulēja tiesību akti. Dažas no agrākajām idejām ir atrodamas XII tabulu likumos. Tajos tika noteikta apbedīšanas norise un vieta. Tā likums noteica, ka pilsētā neveic līķa apbedīšanu vai kremāciju (*Scott, n.d.*). Šāda noteikuma ieviešana ir cieši saistīta ar iepriekšējo apbedīšanas praksi. Romā pirms Divpadsmit tabulas likumu pieņemšanas bija ierasts, ka mirušos ģimenes radniekus apglabā savās mājās. Neērtības un antisanitārie rezultāti, kas radušies no šīs prakses, bez šaubām, lielā mērā veicināja tās atcelšanu (*Retief, Cilliers, 2006*).

Turpmāki likumi divpadsmit tabulās par bērēm aizliedza pārmērīgu sēru demonstrēšanu. Piemēram, sievietēm nebija atļauts ar nagiem saplēst vaigus. Tāpat apbedīšanas laikā nedrīkstēja nest lielus vainagus un nebija pieļaujami lielāki izdevumi vai sēras, nekā tas ir paredzēts (*Scott, n.d.*). Domājams, ka šāda veida sērošanas ierobežojums ir pamatojams ar ‘‘nāves piesārņojumu’’. Sabiedrība vēlējās pēc iespējas ātrāk un vienaldzīgāk apglabāt mirušos, lai tie nekļūtu ‘‘piesārņoti’’. Sava veida bailes no mirušajiem arī ietekmēja šī procesa paātrināšanu. Tādējādi šķiet, ka romiešu likumi galvenokārt balstījās uz higiēnas, nevis reliģijas, kultūras apsvērumiem. Tomēr arī mānīcībai bija nozīme, un tas, iespējams, bija iemesls, kāpēc tie, kuriem bija pastāvīgi tiešie kontakti ar mirušajiem, tika sociāli atstumti.

Romas impērijas laikā vēl nebija tādas izpratnes kā pēcnāves dzīve. Romieši ticēja, ka pēc nāves nekā nav. Šāda attieksme valdīja Romas sabiedrībā, izņemot mazās sektas, kas ticēja dzīvei pēc nāves. Turpretim viduslaikos pēcnāves dzīve bija galvenā tēma, un tajā dominēja trīs jēdzieni: debesis, elle un šķīstītava. Sabiedrībai tika ieviesta pārliecība, ka katrs indivīds var ietekmēt savu pēcnāves vietu. Tikai svētie, kas negrēkoja devās taisni uz debesīm, savukārt tie kas grēkoja dzīves laikā, nonāca ellē. Jābilst, ka kristiešiem bija veidi, kā izpirkt savus grēkus savas dzīves laikā, piemēram, dodot uzturlīdzekļus nabadzīgajiem, kā arī būvējot jaunas baznīcas un dodoties svētceļojumos (*Александров, 2017*). Arvien vairāk akcentējot ticību šķīstītavai, lūgšanas un mises aizstāja tautas paražas. Tādējādi dzīves galvenais mērķis bija sagatavoties pēcnāves dzīvei, izvairoties no grēkiem, veicot labus darbus. Mūki un priesteri kļuva par jaunajiem starpniekiem, kas spēja ietekmēt cilvēka pēcnāves likteni.

Ja Romas impērijas laikā apbedīšanas tradīcijas norisinājās saskaņā ar XII tabulu likumiem, tad viduslaikos to nomainīja Kanonisko tiesību kodekss. Kanonisko tiesību kodekss noteica, gan apbedīšanas norisi, gan apbedīšanas vietu, gan personu loku, kam bija jāatsakās no draudzes bērēm, piemēram, apustāti, ķecerī un šizmatī, kā arī jebkura persona, kuru izslēdza no draudzes bērēm (*Catholic Doors Ministry, 2020*).

Viduslaikos gandrīz visi apbedījumi atradās baznīcu pagalmos. Turīgākie cilvēki tika apbedīti baznīcā vai ap tās lieveni. Lielākā daļa iedzīvotāju tika aprakti ārpus baznīcas, galvenokārt dienvidu pusē, bet arī uz austrumiem un rietumiem. Gandrīz vienmēr no ziemeļiem izvairījās, kas

bija saistīts ar mānticību, ka šī ir baznīcas velna puse. Jābilst, ka atšķirībā no romiešu prakses, kas nabadzīgo liķus izgāza lielās bedrēs, tālu prom no sakoptām ģimenes kapenēm, kristieši deva pienācīgus apbedījumus pat visnabadzīgākajiem (Paxton, 2020). Šāds nosacījums tika ietverts Can. 1181, kas noteica, ka nedrīkst būt nekāda favorītisma pret cilvēkiem bērēs un lai nabadzīgajiem netiktu liegtas piemērotas bēres (Catholic Doors Ministry, 2020). Turklāt iemesli, kāpēc atsevišķos apbedījumos atrodas bagātīgas kapu preces, bieži vien ir sociāli, nevis reliģiski (Korpiola, Lahtinen, 2015). Tas liek secināt, ka baznīcai neinteresē sociālais stāvoklis, bet gan indivīda ticība. Respektīvi, ja indivīds ir bijis ticīgs, bet dzīvojis nabadzīgos apstākļos, tas nav apstāklis, kura dēļ indivīds nebūtu apglabājams.

Lielas pārmaiņas apbedīšanas praksē konstatējamās 18.gs., kad monarhi daudzās Eiropas valstīs aktīvi veicināja apbedīšanu ārpus baznīcas. Apbedījumi baznīcās un draudzēs bija sekli, un daudzi liķi netika aprakti zārkos, kurus līdz 18. gadsimtam uzskatīja par greznību. Tas ļāva periodiski izvest senās atliekas, lai radītu vietu jauniem apbedījumiem. Tomēr, neraugoties uz baznīcas iekšējiem noteikumiem, kas regulē pārāk lielu kapakmeņu pārvietošanu, augstā mirstība un iedzīvotāju skaita pieaugums padarīja jebkurus īpašus piesardzības pasākumus par bezjēdzīgiem. Tādējādi, ja sākotnēji apbedījumu vietas un kapsētas lielākoties bija pakļautas baznīcas kontrolei, šajā laikā notika laicīgo kapsētu attīstība (Larkin, 2011). Nozīmīga lomu šajā ziņā bija ārstiem, kas norādīja sabiedrībai uz epidemioloģiskajām briesmām, ko rada kapsētu izvietošana pilsētās, kā arī šādu vietu slikto higiēnu (Александров, 2017).

Mūsdienās nāve nav dzīves galvenais aspekts kā tas ir bijis viduslaikos. Mūsdienu uzskati par nāvi ir veidojušies no dažādiem laikiem, uzskatiem un kultūrām. Līdz sabiedrība ir samierinājusies un pieņēmusi nāvi kā normālu dzīves noslēgumu. Latvijā galvenokārt dominē divi apbedīšanas veidi – inhumācija un kremēšana. Šos divus apbedīšanas veidus regulē pašvaldību saistošie noteikumi un Ministru kabineta izdotie Kremācijas noteikumi (Kremācijas noteikumi, 2010). Domājams, ka inhumācija salīdzinājumā ar kremēšanu ir izplatītāka Latvijā, jo valstī ir ievērojami daudz kristiešu, kas joprojām pieturas pie vecajām tradīcijām un uzskatiem.

Mūsdienās arvien aktuālāks kļūst jautājums saistībā ar vidi. Līdz ar to, autore uzskata, ka nākotnē sabiedrība varētu tikt apglabā videi saudzējošākā veidā. Piemēram, “zaļā apbedīšana”, kas ir process, kura laikā ķermenis tiek atgriezts zemē, lai dabiski sadalītos augsnē. Ķermenis netiek ne kremēts, ne sagatavots ar ķīmiskām vielām, piemēram, balzamēšanas šķidrumiem. To vienkārši ievieto bioloģiski noārdāmā zārkā vai izmanto citas vidi saudzējošas metodes. Mērķis ir pilnīga ķermeņa sadalīšanās un dabiska atgriešanās augsnē (Yan, 2019).

Secinājumi un priekšlikumi

1. Līdz divdesmitā gadsimta beigām un divdesmit pirmajā pusē ir notikusi smalka evolūcija sabiedrības attieksmē pret nāvi un apbedīšanas praksi. Apbedījumu izvēles ir mainījušās no pirmsvēsturiskajiem laikiem (kremēšanas) uz agrīno kristiešu (inhumācija) uz pašreizējiem laikiem (abiem). Cilvēku apbedīšanas veidi ir atkarīgi no dažādiem faktoriem, gan no mirušā gribas, gan reliģijas, gan radniekiem. Lai arī apbedīšanas prakse dažādās valstīs var atšķirties, šķiet, ka pastāv kopēja vajadzība mirušo atzīt un godināt. Ņemot vērā tagadējās tendences un ievērojamu mirstību, domājams, ka nākotnē vairāk izplatīti būs videi draudzīgi apbedīšanas veidi. Piemēram, zaļie apbedījumi.
2. Mūsdienās apbedīšana nav definēta nevienā Latvijas normatīvajā aktā. Apbedīšanas definīcija ir nepieciešama, lai apbedīšanas jēdziens tiktu nošķirts no apglabāšanas jēdziena, kas pēc satura ir šaurāks. Autore piedāvā papildināt pašvaldību saistošos noteikumus ar 2.1. punktu sekojošā redakcijā: „Apbedīšana ir mirušās personas tuvinieku vai citas personas, kas uzņēmusies

apbedīšanu organizēts process kapsētā vai krematorijā, kura laikā apbedīšanas pakalpojumu sniedzējs aprok vai sadedzina mirušās personas ķermeni. ”

3. Atšķirīga kapsētu regulēšanas prakse rada vienlīdzības principa pārkāpumu. Līdz ar to, ir nepieciešams ieviest vienotu kapsētu regulējumu visā valsts teritorijā.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Civillikums* (28.01.1937.). Latvijas Republikas likums. *Valdības Vēstnesis*, 22.02.1937. Nr. 42.
2. *Kremācijas noteikumi* (29.06.2010.). Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 600. *Latvijas Vēstnesis*, 02.07.2010., Nr. 104.
3. *Noteikumi par dzīvnieku kapsētu iekārtošanas, reģistrācijas, uzturēšanas, darbības izbeigšanas un likvidēšanas kārtību un aizsargjoslu noteikšanas metodiku ap dzīvnieku kapsētām* (29.09.2009.). Ministru kabineta noteikumi Nr.1114. *Latvijas Vēstnesis*, 02.10.2009., Nr.157.
4. *Par mirušā cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā* (15.12.1992.). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/62843-par-mirusa-cilveka-kermena-aizsardzibu-un-cilveka-audu-un-organu-izmantosanu-medicina>, sk. 09.04.2020.
5. Alex, B. (24.09.2018). *Why did ancients bury their dogs like family members?* Retrieved 24.04.2020 from <http://nautil.us/blog/why-did-the-ancients-bury-their-dogs-like-family-members>
6. Apbedīšanas nams Korad (2020). *Inhumācija, ekshumācija, singumators*. <https://korad.lv/lv/blog/post/inhumacija-ekshumacija-singumators>, sk. 12.04.2020.
7. Catholic Doors Ministry (2020). *Regarding Canon Laws Related to Catholic Funerals*. Retrieved 28.04.2020 from <https://www.catholicdoors.com/faq/qu686.htm>
8. Collins Dictionary (2020). *Definition of cemetery*. Retrieved 16.04.2020 from <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/cemetery>
9. Dierkens, A., Perin, P. (1997). *Death and Burial in Gaul and Germania, 4th-8th Century. The Transformation of the Roman World ad 400-900*, pp. 128-141. Retrieved 04.04.2020 from file:///C:/Users/A/AppData/Local/Temp/VX-011069_abbyy.pdf
10. Encyclopaedia Britannica (2020). *Burial: death rite*. Retrieved 10.04.2020 from <https://www.britannica.com/topic/burial-death-rite>
11. Fisher, J. (2003). *Disposal of dead bodies in emergency conditions. Who/Searo Technical Note*, 8, pp. 1-4, Retrieved 10.04.2020 from https://www.who.int/water_sanitation_health/hygiene/emergencies/deadbodies.pdf?ua=1
12. Gabrāns, J. (2018). *Bezpiederīgo mirušo apbedīšana*. http://edruva.lv/wp-content/uploads/2017/11/druva_23.11_008-236e7b83b097ff04ad4c44ac67d13619.pdf, sk. 10.04.2020.
13. Korpiola, M., Lahtinen, A. (2015). *Cultures of Death and Dying in Medieval and Early Modern Europe: An Introduction*. Finland: Editors & Contributors.
14. Kūle, M. (26.07.2005.). *Tradīcijas kā kultūras vērtību nesējas. Latvijas Vēstnesis*, 116.
15. Larkin, T.M. (2011). *An Analysis of Land Use Planning Policies for Cemeteries in Ontario. Theses and dissertations*. Retrieved 16.03.2020 from <file:///C:/Users/A/AppData/Local/Temp/OBJ%20Datastream.pdf>
16. Lexico Dictionary (2020). *Burial definition*. Retrieved 05.04.2020 from <https://www.lexico.com/definition/burial>
17. LR Valsts kontrole (2018). *Kapsētu saimniecība Latvijā*. http://www.lrvk.gov.lv/uploads/reviziju-zinojumi/2017/2.4.1-1_2017/Kopsavilkuma%20zinojums.pdf, sk. 25.04.2020.
18. Paxton, F.S. (2020). *Christian Death Rites, History of. Encyclopedia of death and dying*. Retrieved 18.04.2020 from <http://www.deathreference.com/Ce-Da/Christian-Death-Rites-History-of.html>
19. Rebay-Salisbury, K. (2012). *Inhumation and Cremation: How Burial Practices Are Linked to Beliefs. Embodied Knowledge: Historical Perspectives on Technology and Belief*. Retrieved 06.04.2020 from https://www.researchgate.net/publication/333063064_Inhumation_and_cremation_how_burial_practices_are_linked_to_beliefs
20. Retief, F., Cilliers, L. (2006). *Burial Customs and the Pollution of Death in Ancient Rome. Acta Theologica*, 26 (2), pp.128-141. Retrieved 15.04.2020 from <http://journals.ufs.ac.za/index.php/at/article/view/2085/2046>
21. Rezaloo, R., Khanali, H. (2017). *The Study of a Distinctive Middle-Bronze-Age Burial in Khanghah Gilavan Cemetery. International Journal of Humanities*, 24 (1), pp.75-89, Retrieved 31.03.2020 from <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=a9h&AN=137741131&site=ehost-live>
22. Scott, S.P. (n.d.). *The Civil Law - Constitution Society*. Retrieved 16.04.2020 from https://www.constitution.org/sps/sps01_1.htm

23. Spektors, A. (sast.), (2020). *Termins – apglabāt*. <https://tezaurs.lv/#/sv/apglabāt>, sk. 05.04.2020.
24. Valsts pārvaldes pakalpojumu portāls (31.01.2018.). *Mirušo apbedīšana*. <https://www.latvija.lv/lv/Dzives/Situacijas/socialie-pakalpojumi/miruso-apbedisana>, sk. 25.04.2020.
25. Victorian Law Reform Commission (2020). *Funeral and burial instructions in the common law*. Retrieved 09.04.2020 from <https://lawreform.vic.gov.au/content/3-funeral-and-burial-instructions-common-law>
26. Yan, L. (2019). *Death Goes Green: the Eco – Friendly Funerals of the Future*. Retrieved 29.04.2020 from <http://www.hopesandfears.com/hopes/city/city/215745-the-future-of-cemeteries>
27. Александров, О. (2017). *Эволюция отношения к смерти в Европе от Средневеко*. Получено 15.04.2020. из <https://proza.ru/2017/05/26/1831>

Summary

By the end of the twentieth century and the twenty-first half, there has been a subtle evolution in society's attitudes to death and burial practices. Burial choices have shifted from pre-historic times (creations) to early Christians (inhumation) to current times (both). The kinds of human burial depend on a variety of factors, both on the will of the deceased, on religion and on relatives. Although burial practices may vary from country to country, there seems to be a common need to recognise and honor the deceased. In view of current trends and significant mortality, environmentally friendly forms of burial are likely to be more common in the future. Nowadays burial has not been defined in any Latvian regulatory enactments. A different practice of regulating cemeteries leads to a violation of the principle of equality. Consequently, it is necessary to introduce a single framework for cemeteries throughout the country.

CIVILTIESISKĀS ATBILDĪBAS JĒDZIENS, DABA, PAZĪMES *THE CONCEPT OF CIVIL LIABILITY, NATURE, FEATURES*

Dana Romanovska

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, dana.romanovska96@gmail.com, Rēzekne, Latvija

Zinātniskais vadītājs: **Aleksandrs Baikovs**, Dr.iur., viesdocents

Abstract. *The publication is devoted to investigate civil liability, because despite the huge research into civil liability, its legal nature, its form, the problems of disposal have so far not given a single explanation and instead makes disagreements among scientists. There are various explanations of legal responsibility in the rights theory, which are very controversial. Although the problem of responsibility is widely debated, a single term of responsibility in the rights theory has not been established. Civil liability is the most common form of legal responsibility that people face*

Keywords: *aspects of civil liability, legal liability.*

Ievads

Neskatoties uz milzīgo civiltiesiskās atbildības izpēti, tās juridiskā daba, forma, realizācijas problēmas līdz šim nedod vienotu skaidrojumu un rada domstarpības zinātnieku vidū. Darba tēma ir aktuāla, svarīga un praktiski nozīmīga, jo civiltiesiskās atbildības problēma ir sena, to pēta zinātnieki daudzu gadsimtu garumā un vēl joprojām nav nonākuši pie vienota skaidrojuma. Tā kā neviens normatīvi tiesiskais akts jēdzienu civiltiesiskā atbildība nesniedz, tāpēc civiltiesiskās atbildības jēdziens rada lielākas grūtības tieši teorētiķiem. Tiesību teorijā pastāv dažādi juridiskās atbildības skaidrojumi, kuri ir ļoti strīdīgi. Lai gan par atbildības problēmu ir plaši diskutēts, tomēr vienotu atbildības apzīmējumu tiesību teorijā nav izdevies izveidot. Civiltiesiskā atbildība ir juridiskās atbildības veids, ar ko cilvēki sastopas visbiežāk.

Pētījuma mērķis ir civiltiesiskās atbildības jēdziena jautājumu analīze, kā arī problēmu risināšana un priekšlikumu izteikšana.

Pētījuma objekts ir juridiskā atbildība, bet pētījuma priekšmets ir civiltiesiskās atbildības jēdziens, daba un pazīmes.

Pētījuma uzdevumi:

- 1) izpētīt civiltiesiskās atbildības jēdzienu;
- 2) sniegt analīzi par civiltiesiskās atbildības dabu;
- 3) izanalizēt civiltiesiskās atbildības pazīmes.

Pētījuma autore izvirza hipotēzi, ka civiltiesiskās atbildības definējumu dažādība ir saistīta ar juridiskās atbildības definējumu dažādību, tādēļ tā tiek izmantota kā pamats civiltiesiskās atbildības noskaidrošanai.

Izstrādājot pētījumu, autore izmantoja sekojošas pētījuma metodes: semantiskā metode – noskaidrot civiltiesiskās atbildības nozīmi; salīdzinošā metode – salīdzināt civiltiesiskās atbildības pazīmes, rast problēmas un veikt secinājumus; vēsturiskā metode – izanalizēt civiltiesiskās atbildības jēdziena attīstību; sistēmiskā metode - vērtēt dažādu zinātnieku viedokļus; gramatiskā metode – veikt precīzu un skaidru valodas lietojumu; analītiskā metode – salīdzināt dažādus civiltiesiskās atbildības jēdzienus un veikt secinājumus; teleoloģiskā metode – noskaidrot juridiskās atbildības izveidošanās mērķi.

1. Civiltiesiskās atbildības jēdziena izpratne

Civiltiesiskā atbildība ir juridiskās atbildības veids, ar kuru cilvēki sastopas visbiežāk. Līdz pat mūsdienām zinātniekiem nav izdevies nonākt pie vienotas civiltiesiskās atbildības definīcijas. Civiltiesiskās atbildības galvenais uzdevums ir kompensēt vai, cik tas iespējams mīkstināt vainīgās

personas nodarītās sekas cietušajam un sabiedrībai. Civiltiesiskā atbildība ne vienmēr izpaužas tikai mantiski nelabvēlīgās sekās. Piemēram, atvainošanās par goda un cieņas aizskārums vai nepatiesas informācijas atsaukums var arī nekādi nebūt saistīts ar mantiskiem izdevumiem. Tāpat gadījumā, kad tiesa nospriež uzlikt par pienākumu noteiktai personai atturēties veikt noteiktas darbības, piemēram, neizmantot svešu preču zīmi, vainīgajai personai var neiestāties negatīvas mantiskās sekas (*Bitāns, 1997*). Tātad var secināt, ka civiltiesiskajai atbildībai nav tikai mantiska rakstura sekas, kaut gan ļoti daudzos gadījumos tā ir. Civiltiesiskā atbildība tiesību pārkāpējam izpaužas negatīvu mantiska rakstura seku veidā, vai arī personisko tiesību ierobežojumu, vai papildu pienākumu veidā (*Rivani, 2010*). Civiltiesiskā atbildība ir tiesiska attiecība, kas rodas likumā vai līgumā noteikto pienākumu neizpildes gadījumā.

Pētījuma darba gaitā autore secina, ka civiltiesiskajai atbildībai nav oficiāla definējuma, kas būtu iekļauts normatīvajā regulējumā.

2. Civiltiesiskās atbildības daba

Tiesību zinātnieku vidū ir dažādi uzskati par to, kas veido civiltiesiskās atbildības pamatu. Vieni uzskata, ka civiltiesiskās atbildības pamats ir tiesībpārkāpums, kas izpaužas civilās likumdošanas normu pārkāpumā, bet saistību attiecībās arī kreditora subjektīvo tiesību pārkāpumā. Savukārt, citi zinātnieki uzskata, ka civiltiesiskās atbildības pamats ir civiltiesiskā pārkāpuma sastāva esamība un, ka tiesību pārkāpuma sastāvs ir tas juridiskais fakts vai faktiskais sastāvs, kas rada tiesiskās attiecības starp tiesību pārkāpēju un cietušo (*Ross, 2009*).

Civiltiesiskās atbildības pamats var būt tikai juridiski fakti, precīzāk sakot, šo juridisko faktu kopums. Līdz ar to pazīmes, kas nav juridiski fakti, civiltiesiskās atbildības noteikšanā netiek ņemtas vērā. Cēloniskais sakars vistiešāk ietekmē civiltiesisko atbildību un tas apmēru noteikšanu, jo persona nevar atbildēt vairāk, nekā ir noteikts līgumā vai likumā.

Civiltiesiskajai atbildībai svarīgs ir pierādīšanas pienākums, proti, personai, kura vēlas atbrīvoties no pienākuma atlīdzināt zaudējumus, tai ir jāpierāda, ka tiesību aizskārums ir noticis bez tās vainas, piemēram, līguma neizpilde ir notikusi nepārvaramas varas dēļ, piemēram, zemestrīces dēļ.

Lai piemērotu civiltiesisko atbildību, ir jākonstatē arī civiltiesiskā kaitējuma fakts, kas var izpausties kā mantiskā, tā arī nemantiskā sfērā personas subjektīvo tiesību aizskaršanas rezultātā (*Крашенинников, 2012*). Jebkurš mantisks samazinājums, papildu izdevumi vai ienākumu neiegūšana, veselības bojājums vai personisko tiesību aizskārums, piemēram, goda aizskārums, vai līgumsaistību neizpilde var kalpot par iemeslu civiltiesiskajai atbildībai. Personas visbiežāk izjūt mantiska rakstura negatīvās sekas, kas iestājas tiesību pārkāpuma rezultātā, citiem vārdiem sakot, zaudējumus.

Civillikums ar jēdzienu zaudējumi saprot katru mantiski novērtējamu pametumu (*Civillikums, 1937*). Tātad var secināt, ka jebkurš civiltiesiskā pārkāpuma rezultātā radies mantiski novērtējams zudums ir uzskatāms par zaudējumu.

3. Civiltiesiskās atbildības pazīmes

Civiltiesiskā atbildība ir juridiskās atbildības veids, tāpēc tai piemīt arī juridiskās atbildības vispārīgās pazīmes. Civiltiesiskā atbildība tiek paredzēta un regulēta ne tikai Civillikumā, bet gan arī Ministru kabineta noteikumos, Latvijas Republikas likumos, starptautiskajos līgumos un konvencijās.

Civiltiesiskais pārkāpums var izpausties dažādi, piemēram, neizpildot līgumu, iznīcinot vai sabojājot kādam mantu, nodarot kaitējumu veselībai vai dzīvībai, piesavinoties svešu mantu, kā arī

personisko tiesību aizskāruma gadījumā, ja ir aizskarts autora vārds, gods, cieņa, pārkāpta personiskās dzīves neaizskaramība u.tml. (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta spriedums, 2016., Nr. SKC-1214/2016*).

Civiltiesiskā pārkāpuma radītās sekas var novērst pats pārkāpējs labprātīgi, bez tiesas vai citas kompetentas iestādes iejaukšanās. Parasti likums nosaka tās iestādes, kas ir tiesīgas noteikt un piemērot civiltiesisko atbildību (*Mandery, 2017*), visbiežāk tās ir tiesas. Cietušajai pusei ir tiesības atteikties no civiltiesiskās atbildības piemērošanas pret pārkāpuma izdarītāju. Par civiltiesisko atbildību netiks atzīta jau esošas saistības piespiedu izpilde (*Nemeth, 2012*). Lai gan civiltiesiskā atbildība var tikt realizēta brīvprātīgi, tomēr diezgan bieži vainīgā puse nevēlas to labprātīgi darīt. Civiltiesiskajai atbildībai piemīt īpatnība, ka darījuma puses var vienoties par atbildības nosacījumiem un apmēriem.

Civiltiesiskā atbildība ir virzīta uz to, lai likvidētu sekas, kas radušās civiltiesiskā pārkāpuma rezultātā. Tiesību pārkāpēja pienākums ir pēc iespējas vairāk atjaunot cietušā stāvokli, kāds tas bijis pirms civiltiesiskā pārkāpuma izdarīšanas.

Civiltiesiskā atbildība visbiežāk izpaužas materiāla mantiska rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanā pret pārkāpēju, kas izpaužas zaudējumu kompensācijā vai nodarītā kaitējuma atlīdzināšanā, ietekmējot tiesību pārkāpēja mantisko sfēru (*Ross, 2009*). Taču pastāv arī nemateriāla rakstura līdzekļi, kā piemēram, atvainošanās, nepatiesu ziņu atsaukšana.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Skatot juridiskās atbildības jēdzienu, autore uzskata, ka normatīvajā regulējumā būtu jāiekļauj oficiāla jēdziena "juridiskā atbildība" definīcija. Vairākas definīcijas rada problēmas, jo dažādi autori civiltiesisko atbildību saprot savādāk. Savukārt, ja būtu normatīvajā regulējumā oficiāli radīta definīcija, tad visi izmantotu tieši šo definīciju. Definīcijai būtu jābūt tādai, lai tā aptvertu visus juridiskās atbildības aspektus un atainotu tās būtību. Pēc autores domām, būtu nepieciešams Civillikuma redakcijā iekļaut jaunu pantu, kas noteiktu juridiskās atbildības jēdzienu. Provizoriski, ja juridiskā atbildība tiktu iekļauta normatīvajā regulējumā, tās definīcija skanētu šādi "Juridiskā atbildība ir tiesiska attiecība, kas rodas likumā vai līgumā noteiktā pienākuma neizpildīšanas gadījumā."
2. Civiltiesiskā atbildība tiek paredzēta ne tikai Civillikumā, bet gan arī citos līgumos un likumos.
3. Civiltiesiskās atbildības galvenais uzdevums ir kompensēt vai, cik tas iespējams, mīkstināt vainīgās personas nodarītās sekas cietušajam un sabiedrībai.
4. Civiltiesiskās atbildības jēdzienu nedod neviens normatīvs dokuments, tāpēc civiltiesiskās atbildības jēdziens rada lielākas grūtības teorētiķiem nevis praktiķiem, kas šo atbildību piemēro. Pētījuma mērķis, civiltiesiskās atbildības jēdziena jautājumu analīze, kā arī problēmu risināšana un priekšlikumu izteikšana, ir sasniegts. Pētniecības darbā izvirzītā hipotēze, ka civiltiesiskās atbildības definējumu dažādība ir saistīta ar juridiskās atbildības definējumu dažādību, tādēļ tā tiek izmantota kā pamats civiltiesiskās atbildības noskaidrošanai, ir apstiprinājusies.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Civillikums* (28.01.1937.). Latvijas Republikas likums. *Valdības Vēstnesis*, 26.02.1937., Nr.46.
2. Bitāns, A. (1997). *Civiltiesiskā atbildība un tās veidi*. Rīga: Izdevniecība AGB. 208 lpp.
3. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2016.gada 30.novembra spriedums lietā Nr. SKC-1214/2016. <http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/>, sk. 25.05.2020.
4. Mandery, E. (2017). Civil Liability. *Encyclopedia of Law Enforcement*, p. 18. Retrieved 27.04.2020 from <https://sk.sagepub.com/reference/lawenforcement/n30.xml?fromsearch=true>

5. Nemeth, C.P. (2012). Civil Liability of Security Personnel. *Private Security and the Law. Fourth Edition*, pp. 117-190. Retrieved 28.04.2020 from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/B9780123869227000058>
6. Rivani, R. (2010). Legal liability. *Encyclopedia of Crisis Management*, p. 38. Retrieved 25.04.2020 from <https://sk.sagepub.com/reference/encyclopedia-of-crisis-management/n192.xml?fromsearch=true>
7. Ross, D.L. (2009). Overview of civil liability. *Civil Liability in Criminal Justice*, pp.1-22. Retrieved 22.04.2020 from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/B9781422461396500045>
8. Крашенинников, Е.А. (2012). Понятие гражданско-правовой ответственности. *Вестник Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации*, 5, с. 6-11. Получено 16.03.2020 из <https://elibrary.ru/item.asp?id=17681263>

Summary

The main objective of civil liability is to compensate or, as far as it's possible, to soften the consequences make to the victim and the public by the perpetrator. Civil liability is directed to eliminate the consequences of a civil infringement. It is the duty of the rights infringer to re-establish as much as possible the situation of the victim as it was before the infringement was committed. Civil liability is provided for and regulated not only by the Civil Law, but also in the Cabinet of Ministers Regulations, the laws of the Republic of Latvia, international agreements and conventions. Modern days, the practical side of civil law is largely related to issues relating to damages, compensation for non-harm and the payment of various contractual penalties, witch, in substance, are also forms of civil liability. The concept of civil liability does not come from any legislative document, so the concept of civil liability creates more difficulties for theorists then practitioners applying this responsibility. Civil infringement serves as a basis for civil liability. The composition of the infringement is the legal fact which creates a legal relationship between the infringer and the victim. Civil infringement may take the form of a variety of shapes, such as non-performance of a contract, destruction or damage to someone's property, damage to health or life, abuse of foreign property, and personal rights, where the author's name, honor, dignity, personal integrity, etc. have been infringed.

DZĪVNIKA JĒDZIENS UN IESTRĀDNES TĀ TIESĪBU IZPRATNĒ THE CONCEPT OF AN ANIMAL AND WORKINGS WITHIN THE MEANING OF ITS RIGHTS

Liāna Santalova

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, santalova.liana@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja: **Līga Mazure**, Dr.iur., asociētā profesore

Abstract. *The animals have been known since several thousand years ago. Some of them have been used for subsistence and survival. These days it is no longer necessary. Modern society needs to learn to respect animals rather than treat them as things, property. An animal can be assimilated to a human being because it fulfils all the functions that a person has. Nevertheless, the law is interpreted differently. There is no understanding of animal rights in Latvia, they are not segregated. Animals should be given fundamental rights: the right to life, freedom and the right not to own any property. The animal is entitled to live as defined in the laws of nature, not for the purposes of the pleasures and greed of the people, for his will, for suffering, for pain, for fear.*

Keywords: *animal, animal welfare, ethical, justice, freedom, respectation, rights.*

Ievads

Dzīvnieka jēdziens un iestrādnis tā tiesību izpratnē ir aktuāla tēma mūsdienu sabiedrībā, jo ir svarīgi likt sabiedrībai aizdomāties par to, kāpēc daudziem šķiet pieņemami tas, ka pret dzīvnieku var izturēties slikti, likt viņam ciest badu, nodarīt tīšas sāpes un radīt viņam apstākļus pie kuriem tas nav pielāgojies, un kāpēc ir izveidojušās tik daudzas dzīvnieku tiesību aizsargājošās organizācijas.

Daudziem cilvēkiem dzīvnieki ir pieskaitāmi kā ģimenes locekļi, kuri lielāko laiku pavada kopā ar tiem. Pēc autorei viedokļa, maza uzmanība tiek pievērsta dzīvnieku tiesībām. Tie netiek respektēti un tiek pielīdzināti īpašumam. Pasaulē ir izveidojušās vairākas dzīvnieku aizsardzības organizāciju, kuras cīnās, lai dzīvnieku tiesības tiktu respektētas un stiprinātas ar likumu, piedāvājot likumprojektus.

Cietsirdīgu rīcību pret dzīvniekiem nereti interpretē pavisam atšķirīgi. Par to liecina tiesu prakse. Šī cietsirdība ir saistīta ar to, ka dzīvniekus uztver kā īpašumu. Ja cietsirdīgām metodēm sniedz pamatojumu, piemēram, ja dzīvniekiem nodarītais ir bijis ar nolūku palielināt ekonomisko vērtību un produktivitāti, to neuzskata par cietsirdību. Cietsirdība netiek apskatīta kā kaut kas sliktas pats par sevi. Likums par cietsirdīgu attieksmi pret dzīvniekiem darbojas tikai tajos gadījumos, kad darbības mērķis ir bijis tieši nodarīt pāri dzīvniekiem. Tādējādi rodas nesaprotama situācija, jo, ja dzīvniekam tiek nodarīts pāri ar mērķi - nodarīt pāri, tas ir cietsirdīgi.

Par dzīvnieku tiesībām sauc pieeju dzīvnieku aizstāvības ētikā, kuras pamatā ir uzskats, ka dzīvnieku pamatintereses būtu jāuztver tikpat nopietni kā līdzīgas cilvēku intereses (Wise, 2007). Par dzīvnieku aizstāvības ētika kopumā dēvē dažādos dzīvnieku interešu aizstāvības virzienus (Šuvajevs, 2008). Pazīstamākie no tiem ir dzīvnieku labturības un dzīvnieku tiesību virzieni. Tos vieno uzskats, ka līdzšinējā cilvēku izturēšanās pret dzīvniekiem kā pret lietām nav ētiski pieņemama un tāpēc to ir jāmaina. Dzīvnieku tiesību aizsardzības definīcijas pamats ir dzīvnieku tiesību aizsardzība no ļaunprātīgiem pāridarījumiem, nosakot cilvēkiem tiesiskus pienākumus un paredzot atbildību par minēto tiesību normu neievērošanu. Sabiedrībā dzīvnieku tiesību ideju mēdz pārprast. Daļa cilvēku uzskata, ka dzīvnieku tiesību aizstāvji vēlas, lai dzīvniekiem būtu visas uz cilvēkiem attiecinātās tiesības. Taču neviens no pazīstākajiem dzīvnieku tiesību teorētiķiem neuzskata, ka dzīvniekiem būtu jāpiešķir, piemēram, vēlēšanu tiesības. Pēc viņu domām, dzīvniekiem jāpiešķir pamattiesības - tiesības uz dzīvību, brīvību un tiesības nebūt par kāda īpašumu (Francione, 2000).

Pētījuma mērķis: izpētīt un analizēt dzīvnieku tiesības Latvijā un pavērt Latvijas dzīvnieku tiesību aizstāvjiem plašākas iespējas uz to, ko darīt un kā cīnīties, lai dzīvnieku tiesības Latvijā tiktu ievērotas un, neievērošanas gadījumā, sodīti tiesību neievērotāji.

Pētījuma uzdevumi:

- 1) izpētīt dzīvnieka jēdziena vēsturisko aspektu;
- 2) iepazīties ar dzīvnieku izmantošanas veidiem;
- 3) analizēt dzīvnieku labturības nepieciešamību;
- 4) analizēt risinājumus dzīvnieku tiesību ievērošanai.

Pētījuma metodes: pētījumā tika izmantota vēsturiskā, analītiskā, salīdzinošā, gramatiskā, semantiskā, teleoloģiskā, sistēmiskā un analogiskā pētīšanas metode.

1. Dzīvnieka jēdziens

Dzīvnieks ir dzīvs organisms, kas barojas ar organiskām vielām, nodrošināts ar specializētiem jutekļu orgāniem un nervu sistēmu, kurš spēj ātri reaģēt uz kairinājumiem. Dzīvnieki un it īpaši savvaļas dzīvnieki ir viena no svarīgākajām dabas vides sastāvdaļām, kura piedalās ekoloģiskajos procesos, ietekmējot to intensitāti un kvalitāti. Dzīvnieka jēdzienu juridiski varētu definēt - to nav iespējams pieskaitīt pie noteiktas lietas vai īpašuma, jo tas ir dzīvs organisms, kas ir patstāvīgs, piemīt spēja pārvietoties, reaģēt uz kairinājumiem, vairoties. Tam piemīt prasme savā veidā sarunāties. Tā pazīmes: patstāvība, pārvietošanās, vairošanās, elpošana, barošana, sazināšanās.

Kā dzīvnieka pazīmes var uzskaitīt: elpošana - skābekļa uzņemšana un ogļskābās gāzes izdalīšana; barošana - barības vielu un ūdens uzņemšana; vielu izvadīšana - tiek izvadīts liekais ūdens, neizmantotās barības vielas, ogļskābā gāze; augšana un attīstība; kustības - dzīvniekiem ir speciāli pārvietošanās orgāni; kairināmība - organisma spēja reaģēt uz vides pārmaiņām; vairošanās.

Sabiedrība no seniem laikiem bijusi saistīta ar dzīvnieku izmantošanu - medībām, zveju, savvaļas dzīvnieku pieradināšana un izmantošana lopkopības attīstībā. Dzīvnieki tika izmantoti, lai izdzīvotu neparastos apstākļos, piemēram, bada laikā, stiprā vētrā. Bet mūsdienās viss ir mainījies, jo cilvēki pilnveidojas, pasaule, tehnoloģijas attīstās un tāpēc dzīvnieku izmantošana, lai izdzīvotu nav nepieciešama. Tomēr savvaļas dzīvnieku iznīcināšana jeb medīšana ir nepieciešama, lai kontrolētu to vairošanās daudzumu.

2. Dzīvnieka attīstības vēsture

Dzīvnieki tika pētīti jau vairākus gadu simtus pirms mūsu ēras. Pasaulē ir jēdziens *zooloģija*. Tā ir zinātne, kura pēta dzīvnieku valsti. Cilvēki jau kopš senatnes izzināja dzīvniekus gan kā medību objektus, gan kā parazītus vai indīgus dzīvniekus. Par to liecina alu zīmējumi Austrālijā jau pirms 28 tūkstošiem gadu (*Spunģis, 2019*).

Pārmaiņas ar dzīvniekiem daudzu miljonu gadu laikā sauc par evolūciju. Galvenie liecinieki notikušajām pārmaiņām ir fosilijas - pārakmeņojušās organismu atliekas un nospiedumi iezos. Piemēram, iezos ir atrasti trilobītu - posmkāju priekšteču nospiedumi, pēc kuriem zinātnieki ir rekonstruējuši trilobītu uzbūvi. Dzīvnieku evolūcijas posmi, sākot ar vissenākajiem dzīvniekiem: primitīvi organismi - viensūņņi jūrās un okeānos; zarnodobumaiņņi, kuriem ir audi un orgāni; tārpi, kam parādās orgānu sistēmas; posmkāji ar ārējo skeletu; mugurkaulnieki (aukstasiņņi) ar iekšējo skeletu; siltasiņņi mugurkaulnieki; zīdītāji (*Encyclopædia Britannica, 2020*).

Dzīvnieki ir visnenākās būtnes uz Zemes, kuras ir attīstījušās vairākus miljonus gadu, katra no dzīvnieku sugām ir īpaša ar savu izcelsmi, tāpēc, autore secina, ka katra dzīvnieku suga ir jāciena un, ka katram dzīvniekam ir savas tiesības uz dzīvi, jo tā ir dzīva būtne, kura būtu jāuzskata kā indivīds, jo tam piemīt cilvēkam attiecināmas spējas, kā, piemēram, elpošana, barošana, vairošanās, pārvietošanās, sazināšanās. Protams, autore var apgalvot, ka senajos laikos, dzīvniekus izmantoja kā iztikas avotu, izgatavojot drēbes, no ādas apsiltināja mājas un tas bija galvenais iztikas avots, taču tos izmantoja arī kā darba rīkus. Tomēr mūsdienās viss ir savādāk un vairs nav nepieciešamības izmantot šos dzīvniekus kā brīvo darba spēku un kā apģērbu. Pēc autore viedokļa, dzīvnieka izpratne tā tiesību ievērošanā un nepieciešamībā nākotnē tiks attīstīta, jo ir vairākas organizācijas un brīvprātīgie cilvēki, kuri cīnās par dzīvnieku tiesībām, lai tās tiktu respektētas un atzītas, un tādēļ šīs idejas tiks uzklautas un dzīvnieku organizācijas panāks dzīvnieku tiesību atzīšanu. Pēc autore viedokļa, juridiskā izpratnē mainās dzīvnieka ideja vēsturē, jo senajos laikos dzīvnieks bija iztikas, apģērba jeb izdzīvošanas avots. Mūsdienās dzīvnieka ideja ir tā brīvības un bezsāpju eksistēšanas nodrošināšana.

3. Dzīvnieku labturības nepieciešamība dzīvnieka tiesību izpratnē

Dzīvnieku labturība nozīmē, ka dzīvniekiem tiek nodrošināta laba barošana, dzirdināšana, un turēšanas apstākļi, kā arī dzīvniekiem ir laba veselība un atbilstoša sugai uzvedība. Kā labturības pazīmes var minēt: atbilstoša izmēra, labiekārtota guļavietā; brīvi pieejams, svaigs dzeramais ūdens; regulāra ēdināšana un pieejama kvalitatīva barība, regulāras vakcinācijas, attārpošanas; iespēja saņemt veterinārā palīdzību (*Pārtikas un veterinārais dienests, 2020*).

Pasaule ir zināmas "Piecas brīvības", kuras nozīmē piecus aspektus dzīvnieku labturībā, kas ietilpst dzīvnieka saimnieka pienākumos:

- 1) brīvība no slāpēm, izsalkuma un nepietiekama uztura;
- 2) brīvība no diskomforta apkārtējās vides dēļ;
- 3) brīvība no sāpēm, savainojumiem un slimībām;
- 4) brīvība izpaust savai sugai raksturīgo uzvedību;
- 5) brīvība no bailēm un nervozitātes (*Farm Animal Welfare Council, 2009*).

Dzīvnieku labturība ir pieeja dzīvnieku aizstāvības ētikā. Tās pamatā ir uzskats, ka dzīvnieku izmantošana pārtikai, eksperimentiem, apģērbam un izklaidei, ir morāli attaisnojama, ja vien tiek novērstas nevajadzīgas ciešanas. Šī nostāja tiek pretstatīta dzīvnieku tiesību pieejai, kuras pārstāvji uzskata, ka dzīvniekus nevajadzētu izmantot un uztvert kā cilvēku īpašumu (*Francione, 2007*). Mūsdienās daudzi cilvēki dzīvnieku labturību neuzskata par svarīgu. Taču dzīvnieka kopšana, ēdināšana un aprūpe nevar būt mazsvarīga, jo tās ir minimālas vajadzības, lai dzīvnieks spētu uzturēt savu dzīvību. Dzīvnieki ir bezpalīdzīgi un ja cilvēks ir paņēmis aprūpē sev dzīvnieku, par viņu vajag rūpēties.

Autore savā darbā izpētīja Madonas pašvaldības 25.04.2013. saistošos noteikumus Nr. 6 „Mājas (istabas) dzīvnieku reģistrācijas, uzskaites, turēšanas un izķeršanas noteikumi Madonas novadā”. Tajos ir minēts dzīvnieka labturības pasākumi, īpašnieka pienākumi, klaiņojošo vai bezpalīdzības stāvoklī nonākušo mājas dzīvnieku izķeršana un izolācija un par to nepildīšanu jeb noteikumu neievērošanu - administratīvā atbildība. Pašvaldību saistošajos noteikumos tiek noteiktas mājas (istabas) dzīvnieku turēšanas normas kā arī īpašnieka pienākumi (*Mājas (istabas) dzīvnieku reģistrācijas, uzskaites, turēšanas un izķeršanas noteikumi Madonas novadā, 2013*).

Ministru kabineta noteikumi Nr. 266. "Labturības prasības mājas (istabas) dzīvnieku turēšanai, tirdzniecībai un demonstrēšanai publiskās izstādēs, kā arī suņa apmācībai garantē dzīvniekiem minimālo labklājību" galvenais likuma princips ir aizliegt radīt dzīvniekiem "nevajadzīgas ciešanas" (*Labturības prasības mājas (istabas) dzīvnieku turēšanai, tirdzniecībai un*

demonstrēšanai publiskās izstādēs, kā arī suņa apmācībai, 2006). Primitīvās lietas kā pilnvērtīgs uzturs, piemērota dzīvesvieta un brīvi pieejams ūdens ir neatņemamas lietas no labturības. Sabiedrībai būtu nepieciešams atzīt primārās tiesības - būt brīvam, jo tam ir nepieciešams dzīvot savām vajadzībām. Tiesība būt brīvam ir galvenā dzīvnieka tiesība. Nebūt nevienam īpašums, bet gan uzskatīt to kā indivīdu, kā personību. Dzīvnieki ir jūtīgas būtnes, kas ir spējīgi just labpatiku un sāpes. Cilvēkam ir morāls pienākums cienīt jebkuru radību, izturēties pret dzīvniekiem ar iekšēju sapratni un tos aizsargāt. Nevienam nav atļauts bez pamatota iemesla nogalināt dzīvnieku, nodarīt tam sāpes, radīt ciešanas vai citādi kaitēt (*Dzīvnieku aizsardzības likums, 1999*). Ministru kabineta noteikumos Nr.266 netiek minētas tiesiskās sekas labturības neievērošanas gadījumā. Katra dzīvnieku aizsardzības organizācija ir vērsta uz noteiktu dzīvnieku aizsardzības virzienu, piemēram, sugu glābšana no izmiršanas, sugu aizsardzība, visvairāk apdraudēto sugu aizsardzība, palīdzot nodrošināt labai ilgtspējīgu nākotni u.c.

Pēc autores domām, dzīvnieku aizsardzības biedrībām būtu nepieciešams sasniegt savus mērķus, tas ir, panākt to, lai dzīvnieku labturības pārkāpēji tiktu sodīti pēc Krimināllikuma. Kā, piemēram, Latvijas Dzīvnieku aizsardzības likumā netiek pieminēts par dzīvnieka dzīvības aizsargāšanu. Šī tiesība būtu jāievieš, lai personas, kuras vieglprātīgi izturas pret dzīvnieka dzīvību tiktu sodītas. Latvijā nav izpratnes par humānu izturēšanos pret dzīvniekiem.

4. Dzīvnieku izmantošana un tās veidi

Dzīvnieku izmantošana, pirmkārt, nozīmē viņu tiesību ierobežošana un nerespektēšana. Dzīvnieks ir kā lieta, kuru izmanto savām vajadzībām, gan nodarot, gan nenodarot tam sāpes. Dzīvnieku izmantošana savām vajadzībām ir bijusi pazīstama jau vairākus gadu simtus (*Spunģis, 2019*). Dzīvnieki bija primārais iztikas avots. Mūsdienās cilvēce ik dienas izmanto miljoniem dzīvnieku pārtikas ražošanā, kažokādu industrijā un zinātniskos eksperimentos. Dzīvnieki tiek turēti arvien industrializētākos apstākļos un pakļauti stresa pilnam dzīvesveidam un sāpīgām procedūrām.

Dzīvnieku primārās tiesības – būt dzīvam, netikt pakļautam ciešanām, drīkstēt dzīvot atbilstoši savām vajadzībām - nedrīkst tikt pārkāptas cilvēku sekundāro interešu ērtību, izklaides un modes dēļ (*ARK, 2020*). Taču cilvēki uzskata pretēji. Dzīvnieki tiek pakļauti briesmām, sāpēm un ciešanām. Pirmkārt, dzīvnieki tiek izmantoti eksperimentos medicīnā. Otrkārt, pārtikā, treškārt, apģērbos, modē, ceturtkārt, izklaides industrijā, kā arī dienestos. Taču ir dzīvnieki, kuru nogalināšana ir nepieciešama, lai regulētu to izplatību, lai attiecīgo dzīvnieku skaits tiktu regulēts un šis skaits nepalielinātos.

Pārtikā jau pirms vairākiem gadu simtiem dzīvnieki tika izmantoti kā iztikas avots, jo cilvēkam ir nepieciešamas olbaltumvielas un gaļu nevar aizstāt ne ar ko arī mūsdienās.

Mūsdienās ir attīstījušās tehnoloģijas un arī cilvēki ir pilnveidojušies, tāpēc prasība pēc dzīvniekiem pārtikas ražošanā var nebūt tik ļoti pieprasīta, taču dažu dzīvnieku nogalināšana ir tieši vajadzīga, lai tiktu regulēts dzīvnieku skaits - dzimstība. Ja, piemēram, dzīvniekus nemedītu, dzīvnieku būtu pārlieku daudz un tos nebūtu iespējams kontrolēt, jo to dzimstība būtu ļoti liela.

Lielākā daļa lauksaimniecības dzīvnieku cieš no stresa un garlaicības, kas noved pie nenormālas uzvedības un slimībām. Lauksaimniecības dzīvnieki tiek nokauti krietni pirms to dabiskā mūža beigām. Kā risinājums lauksaimniecības dzīvnieku labākai uzturēšanai ir finansiāls atbalsts no valsts. Lauksaimniecības dzīvnieku aizsardzība ir noteikta Eiropas Padomes Konvencijā "Par lauksaimniecības dzīvnieku aizsardzību" (*Par lauksaimniecības dzīvnieku aizsardzību, 1976*).

Autores viedoklis ir, ka šīs personas būtu jāsoda pēc Krimināllikuma 230. panta "Par cietsirdīgu izturēšanos pret dzīvnieku, kuras rezultātā tas gājis bojā vai sakropļots, vai par dzīvnieka spīdzināšanu", kad soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz trim gadiem vai ar īslaicīgu

brīvības atņemšanu, vai ar piespiedu darbu, vai ar naudas sodu un ar probācijas uzraudzību uz laiku līdz trim gadiem vai bez tās (*Krimināllikums, 1998*). Pēc autores viedokļa, šī panta sankciju būtu nepieciešams mainīt kā smags, tīšs noziegums, par kuru paredzēta brīvības atņemšana līdz 8 gadiem, jo šāda rīcība ir tīša, paredzot sekas un par tādu rīcību vainīgajai personai ir jāatbild. Kā arī šiem dzīvniekiem ir nepieciešamas regulāras veterinārās aprūpes, lai šie dzīvnieki justos labi un veseli. Slimus dzīvniekus lietot uzturā vai tos turpināt turēt saimniecībā būtu nekorekti un prettiesiski. Dzīvnieki ir bezpalīdzīgi un tāpēc veterinārārsta vizītes un veselības uzraudzīšana ir cilvēka jeb saimnieka pienākums.

Dzīvnieku izmantošanu eksperimentos var definēt kā dzīvnieku dzīvības pakļaušana, lai veiktu eksperimentus medicīnā un tā ir kļuvusi ļoti populāra lieta mūsdienās. Dzīvnieki tiek pakļauti mokām, bailēm un sāpēm, lai cilvēki varētu sasniegt gaidāmos un negaidāmos rezultātus, tādā veidā iegūstot panākumus pasaulē. Taču neviens nav aizdomājies, ka šis pētnieks, gūst savus sasniegumus uz dzīvnieku rēķina. Dzīvniekus mūsdienās neuzskata par dzīvām būtnēm, bet gan par kādu lietu, īpašumu, kuram nav sāpes izjūtas.

Termins *vivisekcija* tiek lietots jau no 19.gadsimta. Ar šo terminu apzīmēja dzīvnieku, tostarp cilvēku, preparēšanu izmēģinājumu nolūkos (*Wikiwand, 2020*). Šo terminu ieviesa cilvēki, dzīvnieku aizstāvji, kas iestājās pret izmēģinājumiem ar dzīvniekiem. Izmēģinātāji bieži izmantoja dzīvus dzīvniekus. Daļa jauno laiku sākuma zinātnieku atzina dzīvnieku vivisekciju par pieņemamu praksi, jo uzskatīja, ka dzīvnieki nejūt sāpes (*Šuvajevs, 2008*).

Tomēr, salīdzinot ar mūsdienu tehnoloģijām, dzīvnieku izmantošana, lai veiktu eksperimentus nav nepieciešama, jo pasaule ir tik ļoti attīstījusies, ka eksperimentos var izmantot ko citu, piemēram, kādu dzīvnieka biomateriālu, nevis pašu dzīvnieku. Ar dzīvniekiem bieži veic tādas izmēģinājumus kā, piemēram, dzīvnieka saslēgšana važās bez iespējas izkustēties, liekot viņam norīt ķīmikālijas, kas var izraisīt saslimšanu vai nāvi, dzīvnieka smadzeņu daļas izoperēšana, veicot piespiedu pārbaudes, un samaltu gliemeņu injicēšana peļu kuņģī, lai aprēķinātu, cik peļu nomirst no gliemeņu indes izraisītas paralīzes (*Šuvajevs, 2008*). Šajos eksperimentos tiek pārkāptas dzīvnieku tiesības būt brīvam, nejust sāpes, stresu. Dzīvnieku tiesības netiek interpretētas, kas nozīmē, ka pret to izturas kā pret lietu. Eksperimentos izmantojamo dzīvnieku aizsardzība tiek noteikta Dzīvnieku aizsardzības likuma 5. nodaļā, kur 23.¹ pantā teikts, ka izmēģinājumu dzīvnieka lietotājs procedūras vietā vienmēr, kad vien iespējams, izmanto zinātniski apmierinošu metodi vai testēšanas stratēģiju, kas nav saistīta ar dzīvju dzīvnieku izmantošanu. Taču šā likuma 44.panta 8.punktā teikts, ka aizliegums nogalināt dzīvnieku neattiecas uz izmēģinājumu dzīvnieku nogalināšanu, ja to paredz izmēģinājuma mērķis (*Dzīvnieku aizsardzības likums, 1999*). Tas nozīmē, ka savtīgos, mērķtiecīgos nolūkos dzīvnieka nogalināšana ir iespējama un tā ir pretruna ar dzīvnieka tiesību būt brīvam.

Kažokzvēri. Kažokāda ir nonāvēta kažokzvēra vai cita dzīvnieka (parasti zīdītāja) āda, kurai ir biezs apmatojums un kuru pēc īpašas apstrādes izmanto apģērba, piemēram, kažoku, apkaķļu un cepuru izgatavošanai (*Latviešu literārās valodas vārdnīca, 2020*). Apģērbi ar kažokādu ir ļoti pieprasīti mūsdienās, tā ir modes lieta.

Apģērba ražošana no dzīvnieku kažoka ir bijusi sastopama jau vairākus gadu tūkstošus atpakaļ. Kažokādas apģērbā sāka izmantot neandertālieši aptuveni 100 000 gadus p.m.ē., lai pasargātu sevi no aukstuma (*Spunģis, 2019*). Kažokādu ražošana ir pārkāpums pret dzīvnieku tiesībām. Dzīvniekus, pret viņu gribu, tur slēgtos voljēros jeb krātiņos. Šī ieguve nav iespējama humānā veidā. Dzīvniekam tiek nodarītas sāpes, hronisku stresu, tādējādi hroniska stresa ietekmē dzīvnieki mēdz savainot paši sevi vai citus. Kažokādas iegūst divos veidos: 1) medīšana; 2) kažokādu audzēšana.

Kažokādu audzēšana ir konkrētu jeb nepieciešamo dzīvnieku sugu pavairošana un audzēšana to kažoku dēļ. Dzīvnieki kažokzvēru audzētavās masveidīgi cieš no uzvedības un

veselības problēmām. Ļoti daudziem no viņiem vērojama apātija vai stereotipiska uzvedība - vienmuļas kustības, piemēram, skraidīšana šurpu turpu, galvas šūpošana, būra skrāpēšana un tamlīdzīgi. Tās ir sekas nepārtrauktajam stresam, ko izjūt dzīvnieki, nespējot dzīvot atbilstoši savām fiziskajām vajadzībām un instinktiem (*Dzīvnieku draugs, 2020*). Šie dažādas iegūšanas veidi ir jāuzskata par prettiesiskiem, kā Krimināllikuma 230.pantā ir pieminēta cietsirdīga izturēšanās pret dzīvnieku. Šajā pantā ir teikts, ka par cietsirdīgu izturēšanos pret dzīvnieku, kuras rezultātā tas gājis bojā vai sakropļots, vai par dzīvnieka spīdzināšanu (*Krimināllikums, 1998*). Dzīvnieki pret savu gribu tiek pakļauti sāpēm un briesmām, kā rezultātā tiem rodas nepiemērota uzvedība attiecīgajai sugai. Kažokādu iegūšanā nav labumu. Kažokādu kā greznumu ir iespējams pieminēt kā labumu, bet tas veids kā tā tika iegūta, kas šajā gadījumā ir prioritāte, tā ir jāpārtrauc ar likumu un aizliegumu visām personām un organizācijām.

Dzīvnieku izmantošana izklaides industrijā ir dzīvnieka pakļaušana ciešanām, darot to, kas pēc dabas nav jādara, neizrādot šim dzīvniekam nekādu cieņu. Šī ir problēma, kas ir populāra un sastopama visās pasaules valstīs. Izmantojot dzīvniekus izklaidei, netiek domātas par to tiesībām un labklājību. Dzīvnieku izklaides industrijā izmantošanas pazīmes: braukšana ar riteni; lekšana vai iešana caur uguni; staigāšana pa asiem priekšmetiem, u.c.

Cilvēki nezina tos noslēpumus, kas notiek aizkulisēs, skatītājs redz tikai to labo, jauko. Runājot par vienu izklaides veidu - cirks. Cirkos skatītāji redz tikai to smieklīgo, kā, piemēram, lācis brauc ar riteni vai kā lauva lec caur degošu riņķi. Dzīvnieki dara to, kas pēc dabas viņiem nebūtu jādara. Dresūra nozīmē to, ka dresētājs fiziski dominē pār dzīvnieku un iedzen viņā bailes, lai panāktu pastāvīgu dzīvnieka uzmanību un paklausību publikas vai kameras priekšā. Neskaitāmie video, kas uzņemti ar slēpto kameru, un bijušo dresētāju teiktais skaidri liecina par to, ka dzīvnieki cieš no sistemātiskas vardarbības. Cirka dzīvnieki regulāri tiek transportēti šaurās kravas mašīnās, kurās viņi tiek pieķēdēti, tā pavadot neskaitāmas stundas un mērojot simtiem kilometru. Arī nonākot kārtējā cirka teritorijā, apstākļi nav labāki, un arī tur dzīvnieki tiek pieķēdēti šaurā platībā vai krātiņos un viņiem nav ļauts brīvi kustēties. Pētījumi liecina, ka stundām ilga transportēšana un ieslodzīšana šaurā un šiem dzīvniekiem nepiemērotā telpā rada paaugstinātu stresu, tā nopietni ietekmējot dzīvnieku veselību (*Animal Defenders International, 2008*). Šie dzīvnieki cieš psiholoģiski un fiziski, kā rezultātā tiek novērota nedabiska uzvedība, piemēram, staigāšana turp un atpakaļ vai riņķošana ap savu asi; režģu graušana un laižīšana; galvas grozīšana uz augšu un leju vai sāniem; pašsakropļošanās: kāju vai astu košļāšana, galvas sišana pret sienu, spalvu plūkāšana u.c.

Pasaulē ir pazīstama dzīvnieku izmantošana nenodarot sāpes un ciešanas. Ļoti populāri ir dienesta suņi. Tos iedala divos veidos: 1) patruļsuņi, kuri ir specializējusies pēdu dzīšanā, lietisko pierādījumu meklēšanā, personu meklēšanā; 2) suņi, kuri ir apmācīti sprāgstvielu meklēšanai, narkotisko vielu meklēšanai, tabakas meklēšanai, līķu meklēšanai (*Balode, 2018*). Suņiem ir augsta mobilitātes spēja, jo dienesta suņa izmantošanai un apmācībai ir daudz priekšrocību: suņiem ir augsta mobilitātes spēja; suņi spēj aizsargāt pret uzbrukumu; suņu izmantošana veicina dažādu noziedzīgu nodarījumu atklāšanu. Ar suņiem ir plašākas iespējas: atklāt personu pārvietošanās maršrutu, atrast dažādus lietiskos pierādījumus (narkotiskās vielas, munīcijas, sprāgstvielas utt.), atrast pazudušas personas (*Balode, 2018*).

Kā arī mūsdienās ļoti pieprasīti ir suņi - asistenti. Tie ir īpaši apmācīti suņi, speciāli dresēti suņi, palīdzēt cilvēkiem ar ierobežotām spējām, lai viņi varētu sasniegt vairāk. Tādi suņi ir atzīti visā pasaulē un tiek uzskatīti par instrumentu dzīves kvalitātes uzlabošanai cilvēkiem ar invaliditāti, palielinot brīvību, neatkarību, mobilitāti un samazinot vajadzību pēc cilvēkiem – palīgiem, asistentiem un pastāvīgas citu cilvēku klātbūtnes (*Biedrība "Saules suns", 2020*). Suns - asistents kompensē cilvēka ierobežotās spējas. Suns - asistents veicina izmaiņas sabiedrības izpratnē par invaliditāti, liek mainīties izpratnei par vērtībām un liek saprast problēmas, ar kurām

ikdienā saskaras cilvēki ar ierobežotām rīcībaspējām (*Biedrība "Saules suns", 2020*). Tādi suņi palīdz pārvarēt ne tikai fiziskas, bet arī psiholoģiskas grūtības – viņi dāvā draudzību, nomierina un sniedz grūtos brīžos nepieciešamo emocionālo atbalstu.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Dzīvnieku aizsardzības likumā netiek piedāvāts definējums jēdzienam "dzīvnieks". Ieviest kā pirmo pantu tiesību aktā ar jēdziena skaidrojumu šādā redakcijā: *1.pants. Dzīvnieks - nav iespējams pieskaitīt pie noteiktas lietas vai īpašuma, jo tas ir dzīvs organisms, kas ir patstāvīgs, piemīt spēja pārvietoties, reaģēt uz kairinājumiem, vairoties.*
2. Izejot no dzīvnieka jēdziena, dzīvniekam ir piešķiramas zināmas tiesības, kā, piemēram, tiesība būt brīvam; tiesība nejust ciešanas, sāpes; tiesība uz pilnvērtīgu uzturu un svaigu, dzeramu ūdeni; tiesība brīvi pārvietoties; vetārsta palīdzība nepieciešamības gadījumā. Latvijā nav izpratnes par humānu izturēšanos pret dzīvniekiem kā arī tos neuzskata par indivīdiem, to tiesības neuztver par svarīgām un nepieciešamām. Latvijas Dzīvnieku aizsardzības likumā ieviest pantu par dzīvnieku tiesību būt brīviem, netikt pakļautiem sāpēm un ciešanām, kā arī dzīvnieka dzīvības aizsargāšanu, kur noteikt, ka ikvienam dzīvniekam ir tiesības uz brīvību, jo t.i. ieviest pantu par dzīvnieku tiesību neievērošanu un klasificēt kā mazāk smagu noziegumu par dzīvnieku tiesību neievērošanu un piemērot sodu - brīvības atņemšana uz laiku, ilgāku par trim mēnešiem, bet ne ilgāku par trim gadiem.
3. Ministru kabineta noteikumos Nr.266 netiek minētas tiesiskās sekas dzīvnieku labturības neievērošanas gadījumā. Ministru kabineta noteikumi Nr.266 "Labturības prasības mājas (istabas) dzīvnieku turēšanai, tirdzniecībai un demonstrēšanai publiskās izstādēs, kā arī suņa apmācībai" pievienot punktus, kur atrunātas tiesiskās sekas par labturības neievērošanu. Kā, piemēram, nenodrošinot dzīvnieku ar primārajām lietām, kas ir, svaigs, brīvi pieejams dzeramais ūdens, vetārsta vizītes, vakcinācijas, pilnveidīgs uzturs, pastaigas ārpus mājas, attiecīgai personai piespriest naudas sodu 100 eiro apmērā. Papildināt konkrēto tiesību aktu ar pantu par dzīvnieku labturības neievērošanas gadījumu tiesiskajām sekām šādā redakcijā:
Par dzīvnieku primāro lietu, kas ir, svaigs, brīvi pieejams dzeramais ūdens, pilnvērtīgs uzturs, pastaigas ārpus dzīvojamās mājas, nepieciešamās vakcinācijas un vetārsta vizītes, nenodrošināšanu, dzīvnieka saimniekam jeb uzturētājam piespriest naudas sodu 100 eiro apmērā.
Protams, nebūtu iespējams nokontrolēt ikvienu sētas/mājas dzīvnieku, tomēr ikviens cilvēks ir tiesīgs ziņot tiesībsargājošajām varas iestādēm, lai tās varētu turpināt rīkoties. Šo kontrolēt un rīkoties vajadzētu Valsts Policijas kārtībniekam, jo kā viena no funkcijām ir sadarboties ar iedzīvotājiem pārkāpumu novēršanā un profilaksē un šo pārkāpumu novēršanā sadarbojoties ar Valsts policiju. Valsts policijas amatpersona, savas kompetences ietvaros sastāda protokolu un vainīgā persona tiek sodīta.
4. Dzīvnieku aizsardzības organizācijas netiek ņemtas vērā, jo dzīvnieku tiesību ievērošanu neuzskata par nopietnu, jo dzīvnieku uztver kā īpašumu, kurš nejūt. Dzīvnieku tiesību nepieciešamības pierādīšana būtu nepieciešama no sabiedrības puses. Sabiedrībai ir jārespektē dzīvnieki, jāņem vērā izturēšanās pret tiem un tai ir tiesības nodot ziņojumus par nepienācīgu izturēšanos varas iestādēm. Valstij ir jāatbalsta organizācijas, kuras cīnās par dzīvnieku tiesībām, uzklusot tās un izskatot likumprojektus, kuri tiek piedāvāti. Tās izveido petīcijas un aicina ikvienu cilvēku, brīvprātīgi, parakstīt tās. Valsts policijai būtu pienākums pildīt savus pienākumus godprātīgi un reaģēt uz izsaukumiem, kuri saistīti ar dzīvniekiem. Sadzīvē ir novēroti vairāki gadījumi, kad amatpersonas nepievērš uzmanību dzīvnieku pāri darītājiem. Šīm amatpersonām ir pienākums reaģēt uz katru sūdzību par dzīvnieku tiesību pārkāpšanu.

Papildināt tiesību aktu "Par policiju" 10.pantu Policijas darbinieka pamatpienākumi un pievienot papildus 23.punktu šādā redakcijā.

10. pants. Policijas darbinieka pamatpienākumi

Saskaņā ar policijas uzdevumiem policijas darbinieka pamatpienākumi atbilstoši dienesta kompetencei ir:

23) amatpersonām ar atbildību izturēties pret dzīvnieku tiesībām, reaģējot uz izsaukumiem un savas kompetences ietvaros sastādīt protokolus, izskatīt lietas par šiem pārkāpumiem vai arī nodot tās izskatīšanai pēc pakļautības.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Dzīvnieku aizsardzības likums* (09.12.1999.). Latvijas Republikas likums ar groz. līdz 09.12.2019. <https://likumi.lv/ta/id/14940>, sk. 05.03.2020.
2. *Krimināllikums* (17.06.1998.). Latvijas Republikas likums ar groz. uz 01.07.2019. <https://likumi.lv/ta/id/88966>, sk. 09.02.2020.
3. *Labturības prasības mājas (istabas) dzīvnieku turēšanai, tirdzniecībai un demonstrēšanai publiskās izstādēs, kā arī suņa apmācībai* (04.04.2006.). Ministru kabineta noteikumi Nr. 266. <https://likumi.lv/ta/id/132534-labturibas-prasibas-majas-istabas-dzivnieku-turesanai-tirdzniecibai-un-demonstresanai-publiskas-izstades-ka-ari-suna-apmacibai>, sk.23.03.2020.
4. *Mājas (istabas) dzīvnieku reģistrācijas, uzskaites, turēšanas un izķeršanas noteikumi Madonas novadā* (25.04.2013.). Madonas novada pašvaldības saistošie noteikumi Nr. 6. <https://madona.lv>, sk. 23.04.2020.
5. *Par lauksaimniecības dzīvnieku aizsardzību* (10.03.1976). Eiropas Padomes Konvencija. <https://likumi.lv/ta/id/156701-par-eiropas-konvenciju-par-lauksaimniecibas-dzivnieku-aizsardzibu-un-tas-protokolu>, sk. 15.03.2020.
6. *Par policiju* (04.06.1991.). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/67957>, sk. 25.04.2020.
7. Animal Defenders International (14.07.2008). *Animals in Traveling Circuses: The Science on Suffering*. Retrieved 13.05.2020 from http://www.ad-international.org/animals_in_entertainment/go.php?id=1368
8. ARK (2020). *Dzīvnieku aizsardzības organizācijas*. <http://www.ark.lv/dzivnieku-aizsardzibas-organizacijas/>, sk. 16.04.2020.
9. Balode, L. (09.01.2018.). *Valsts policijas kinologu uzdevumi un darba specifika*. <https://lvportals.lv/skaidrojumi/292525-valsts-policijas-kinologu-uzdevumi-un-darba-specifika-2018>, sk. 23.04.2020.
10. Biedrība "Saules suns" (2020). *Suņi - asistenti*. <http://www.saulesuns.lv/lv/sui-asistenti.html>, sk. 23.04.2020.
11. *Dzīvnieku draugs* (2020). *Kažokādu dzīvnieki*. <http://www.dzd.lv/dzivnieku-aizsardziba/kazokadu-dzivnieki/>, sk. 13.02.2020.
12. Encyclopædia Britannica (2020). *Evolution and paleontology*. Retrieved 18.01.2020 from <https://www.britannica.com/animal/animal/Evolution-and-paleontology>
13. Farm Animal Welfare Council (16.04.2009). *Five Freedoms*. Retrieved 18.01.2020. from <https://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20121010012427/http://www.fawc.org.uk/freedoms.htm>
14. Francione, G.L. (2000). *Introduction to Animal Rights, Your child or the dog?* Philadelphia: Temple University Press. 280 p.
15. Francione, G.L. (2007). Reflections on "Animals, Property, and the Law" and "Rain without Thunder". *Law and Contemporary Problems*, 70 (1), pp. 9-57. Retrieved 08.04.2020 from <https://www.jstor.org/stable/27592164?seq=1>
16. Latviešu literārās valodas vārdnīca (2020). *Kažokāda*. <https://tezaurs.lv/lv/>, sk. 18.01.2020.
17. Pārtikas un veterinārais dienests (2020). *Rakstiskie norādījumi, kā novērtēt dzīvnieku piemērotību pārvadāšanai*. https://www.pvd.gov.lv/public/ck/files/PVD/Veterinara_uzraudziba/Dzivnieku_parvadasana/Rakstiskie_noradijumi_ka_novertet_dzivnieku_piemerotibu_parvadasanai.pdf, sk. 08.04.2020.
18. Spuņģis, V. (2019). *Zooloģija*. <https://enciklopedija.lv/skirklis/959-zoolo%C4%A3ija>, sk.16.04.2020.
19. Šuvajevs, I. (08.-15.08.2008.). *Dzīvnieku ētika*. *Kultūras Forums*, 8.-9. lpp.
20. Wikiwand (2020). *Vivisekcija*. <https://www.wikiwand.com/lv/Vivisekcija>, sk. 12.01.2020.
21. Wise, S.M. (2007). *Animal Rights*. *Encyclopædia Britannica*. Retrieved 17.02.2020 from <https://www.britannica.com/topic/civil-rights>

Summary

Understanding animal rights is subject to ethics and legislation that makes aggregation difficult, because from an ethical point of view, animal rights must be respected and animals are property by law. Legislation needs to recognize these animal rights: without thirst, hunger and malnutrition; without discomfort due to the environment; without pain, injury and disease; freedom to express behaviour specific to their species and to ensure their recognition in society. These five freedoms must be respected by every reasonable person, without respecting them, one violates the rules in one way and must be punished accordingly. An animal has the right to be alive and a person has no right to influence that right. Therefore, every country must introduce rules so that society does not violate the primary rights of animals.

Animals have become an integral part of human life these days. The definition of the protection of animal rights is based on the protection of animal rights from abuse, by establishing legal obligations for humans and by providing for liability for failure to comply with those rules. The Animal Protection Law does not offer a definition of the term "animal". To be introduced as the first article in a legal act with an explanation of the concept in the following wording: Animal - it is impossible to add to a certain thing or property, because it is a living organism that is independent, has the ability to move, respond to irritations, reproduce.

The author's work focuses more on the rights of animals considered to be pet animals, dogs and cats. It is precisely the rights of these animals that are taken care of by organisations struggling with their own forces to treat these animals as something more than a property or a case that can be handled at the behest of people. Animals cannot be added to things because animals have feelings, which is a big indicator that it is not a thing, but a living being able to feel, breathe, take food and talk in its own way. Ensuring animal needs, or welfare, is very important in animal life, but it is not considered important by humans. Animal care, food care is essential. Animals are helpless in front of people, so they must be cared for and given primitive things to them. Animal welfare organizations are not taken into account because respect for animal rights is not considered serious because the animal is perceived as a property that does not feel. Demonstration of the need for animal rights would be necessary from the public. The public must respect animals, take into account their treatment and have the right to report abuse to the authorities. The state must support organizations that fight for animal rights by listening to them and considering the bills that are being proposed. They create petitions and invite everyone to sign them voluntarily. The national police would be obliged to perform their duties in good faith and to respond to calls involving animals.

A human has a moral obligation to respect any creature, to treat animals with sensitive understanding and to protect them without being subjected to distress and pain.

PACIENTA KAITĒJUMA APMĒRA NOTEIKŠANA ĀRSTNIECĪBAS RISKA FONDĀ

PATIENT INJURY DETERMINATION IN MEDICAL RISK FUND

Gatis Sauliņš

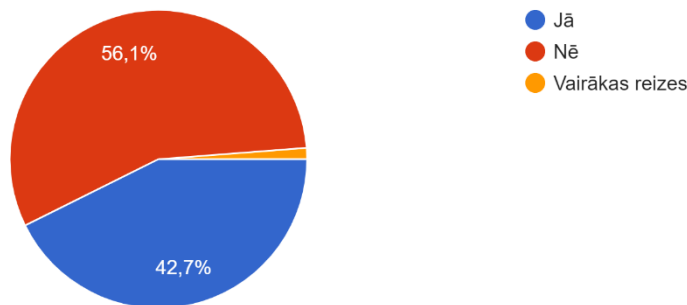
Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, g.sauliss@gmail.com, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja: **Līga Mazure, Dr.iur., asociētā profesore**

Abstract. Patient injuries occur and sometimes are unavoidable, caused by a medical error or even a medical negligence. Medical risk fund is created to compensate patients for received injuries during their treatment. However, compensation system is not without flaws. Criteria to determine damages done to patient are not fully suitable to ensure their right to compensation for damages done during the treatment process. The article discusses the application of damage criteria to determine the fair amount of damage caused to patient during the treatment and a system on how to properly evaluate the total damages.

Keywords: compensation, damages, fund, patient injury.

Ievads

Kļūdas ārstniecības laikā ir neizbēgamas, jo veselības aprūpe kļūst aizvien sarežģītāka un to veic tikai cilvēki, kuriem ir dabiski kļūdīties (*Jacob, 2017*). Tomēr, neskatoties uz to, ka kļūdas ir neizbēgamas to skaitu var samazināt. Statistika par ārstniecības kļūdām ir labs līdzeklis, lai apzinātos esošās problēmas un varētu uzsākt to novēršanu. Statistikas dati norāda to, ka 23% Eiropas Savienības iedzīvotāju ir tieši skārušas ārstniecības kļūdas, 18% apgalvo, ka slimnīcā ir pieredzējuši nopietnu ārstniecības kļūdu, bet 11% ir tikušas izrakstītas nepareizas zāles (*World Health Organization, 2020*). Autors pētījuma laikā veica aptauju, kuru aizpildīja 82 respondenti vecumā no 21 līdz 66 gadiem. Atbildot uz jautājumu vai jums (jūsu tuviniekiem) ir bijis nodarīts kaitējums ārstēšanas laikā 42,7% atbildēja jā un 1,2% ir saskārušies ar kaitējumu ārstniecības laikā vairākas reizes (1.attēls).

1.attēls. Respondentu atbildes uz jautājumu “Vai jums (jūsu tuviniekiem) ir bijis nodarīts kaitējums ārstēšanas laikā?”

No aptaujas datiem var secināt, ka ļoti lielu pacientu skaitu viņu dzīves laikā var skart ārstniecības kļūda, tāpēc ir svarīgi runāt par šo kļūdu radīto seku mazināšanu. Lai mazinātu sekas, kas tiek radītas pacientam, pieļaujot ārstniecības kļūdas un disciplinētu ārstus, valstis ir nodrošinājušas speciālus atlīdzības mehānismus ar kuru palīdzību pacients var iegūt atlīdzību par viņa veselībai nodarīto kaitējumu.

Latvijā viena no iespējām kā pacients var iegūt atlīdzību par viņam nodarīto kaitējumu ārstniecības laikā ir Ārstniecības riska fonds, kas tika izveidots 2013. gadā. Tas ir ar citām valstīm

salīdzinoši nesēn izveidots mehānisms, kas ir paredzēts, lai nodrošinātu pacienta tiesības uz atlīdzību par viņa dzīvībai vai veselībai nodarīto kaitējumu, arī morālo kaitējumu (*Pacientu tiesību likums, 2009*). Piemēram, Zviedrijā šāda veida mehānisms darbojas jau no 1975. gada (*Johansson, 2010*).

Statistikas datus ir redzams, ka Nacionālais veselības dienests 2017. gadā saņēmis 217 iesniegumus par atlīdzības izmaksu no ārstniecības riska fonda (*Nacionālais Veselības dienests, 2017*). No visiem 2017.gada saņemtajiem iesniegumiem 66 tika pārsūdzēti, tas ir, 30% (*Veselības inspekcija, 2019*). No tā ir secināms, ka pastāv augsta neapmierinātība ar pieņemtajiem lēmumiem.

Apskatot tiesu praksi Administratīvajās rajona tiesās, var secināt, ka nereti Veselības inspekcijas pieņemtie lēmumi par atlīdzības apmēru vai nelabvēlīga administratīvā akta izdošanu tiek pārsūdzēti. Pārsūdzību skaits liek domāt par iemeslu tam, jo jebkurā gadījumā mazāks pārsūdzību skaits liecina par labāku fonda darbību – lielāku cilvēku apmierinātības līmeni par pieņemtajiem lēmumiem.

Šobrīd praksē esošās problēmas atspoguļojas administratīvo rajona tiesu spriedumos. Jāpievērš liela uzmanība pacienta kaitējuma apmēra noteikšanas kritērijiem, kas ir pamats Ārstniecības riska fondam iesniegtā iesnieguma noraidīšanai vai apstiprināšanai, kā arī atlīdzības noteikšanai. Uzlabojumu mērķim jābūt samazināt pārsūdzību skaitu ne tikai tiesā, bet arī Veselības ministrijā. Ir nepieciešams nodrošināt abpusēju sapratni starp pacientu, kurš iesniedz iesniegumu par atlīdzības pieprasījumu, un iestādi, kura vai nu apmierina prasību šajā iesniegumā vai arī noraida to.

Pētījuma mērķis: analizēt pacienta kaitējuma noteikšanu Ārstniecības riska fondā, konstatēt pastāvošās problēmas un piedāvāt to konkrētus risinājumus.

Pētījuma uzdevumi:

1. Analizēt pacientam nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas pamatprincipus.
2. Pētīt zaudējumus no pacientam ārstniecībā laikā nodarītiem miesas bojājumiem.
3. Vērtēt pacienta kaitējuma apmēra noteikšanas kritērijus Ārstniecības riska fondā.

Pētījumā tiek izmantota zinātniskās dedukcijas metode, lai izpētītu zaudējumu jēdzienu un zinātniskās indukcijas metode, lai konstatētu galvenos priekšnosacījumus, kas nepieciešami, lai miesas bojājumus varētu novērtēt kā zaudējumus. Sintēzes metode, lai atsevišķus Ārstniecības riska fonda pacienta kaitējuma apmēra noteikšanas kritēriju elementus savienotu un izvērtētu vienotā veselumā. Analīzes metode ir izmantota, lai sadalītu Ārstniecības riska fonda kaitējuma apmēra noteikšanas problemātiku sīkākās daļās un izvērtētu šīs daļas. Aprakstošā metode tiek izmantota visā rakstā, lai ievāktu pēc iespējas vairāk informācijas un tādā veidā pilnīgāk raksturotu nodaļas tematu. Dokumentu analīzes metode ir izmantota, analizējot statistikas datus saistībā ar Ārstniecības riska fonda darbību. Semantiskā metode ir izmantota, lai pareizi interpretētu tiesību zinātnieku rakstus, saistībā ar pacienta kaitējumu apmēra noteikšanu, novērtēšanu un atlīdzināšanu, paustās idejas.

1. Pacientam nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas pamatprincipi

Galvenais civiltiesiskais līdzeklis tiesisku aizskārumu novēršanai ir zaudējumu atlīdzināšana, tas ir, tāda stāvokļa atjaunošana vai nodrošināšana, kāds būtu, ja nebūtu noticis tiesībpārkāpums (*Torgāns, 1998*). Tiesību aizskārumu var novērst arī citos veidos, piemēram, vienojoties par noteiktu darbību izpildi tādā veidā sniedzot cietušai personai apmierinājumu (*Obringer, 2003*). Šādā veidā iepriekšējais stāvoklis netiek atjaunots taču persona, kuras tiesības tika aizskartas ir apmierināta ar risinājumu. Ārstniecības laikā radītā kaitējuma novēršanai šāds risinājums būtu pārāk apgrūtināošs, jo tas var prasīt izpildījumu no konkrētās ārstniecības personas, turklāt, vienošanās var būt ilgstošs process, kurš kavē ārstniecības personas darba pienākumu

pilnvērtīgu veikšanu. Iepriekš minētajā gadījumā pastāv arī liela iespēja, ka pacients vairs negribēs saņemt nekādu pakalpojumu no konkrētās ārstniecības personas bailēs, ka šī ārstniecības persona var atkārtoti pieļaut kādu kļūdu.

Ne vienmēr ir iespējams atjaunot stāvokli pirms tiesību aizskāruma, tādos gadījumos ir nepieciešams tiekties uz tādu kaitējuma atlīdzināšanu, lai aizskartā persona sajūst apmierinājumu. It īpaši gadījumos, kad prettiesiskās darbības sekas nav izmērāmas naudas izteiksmē, ideālā gadījumā personai būtu jābūt apmierinātai ar iegūto atlīdzību par tai nodarītajiem zaudējumiem. Ar zaudējumu ir saprotams jebkāds mantas samazinājums, zudums vai bojājums, kā arī peļņas atrāvums, papildus izdevumi un citas mantiski novērtējamas tiesību aizskāruma sekas, tostarp arī fiziskai personai nodarītie miesas bojājumi (*Torgāns, 1998*).

2. Pacientam ārstniecībā nodarītie miesas bojājumi kā zaudējumi

Miesas bojājumi kā zaudējumi ir uzskatāmi, ja pati miesa tiek uzskatīta kā īpašums. Termins “īpašums” attiecībā uz ķermeni var piešķirt noteiktu jēgu, taču tam pietrūkst un ir nepieciešama juridiska precizitāte un efektivitāte, pie tam, nepietiek vien ar to, ka viss ķermenis vai kāda tā daļa tiek atzīta par īpašumu, ja tas nepiešķir jēgpilnas tiesības (*George, 2001*). Situācijā, kad, piemēram, personas mati tiek atzīti par konkrētās personas īpašumu neizmaina tiesības, kas viņam jau pieder uz to brīdi, vienīgais guvums būtu īpašumtiesību izjūta.

Attiecībā uz kaitējuma novērtēšanu, kas tiek nodarīts personas ķermenim, konkrētās tēmas ietvaros ir jāatbild uz jautājumu vai cilvēka ķermeni var mantiski novērtēt. Atbilde uz šo jautājumu ir apstiprinoša. Parasti kā par pamatu ķermeņa daļu novērtēšanai tiek izmantotas izmaksātās kompensācijas par, piemēram, kādas ķermeņa daļas zaudēšanu (*Grabell, Berkes, 2015*). Šeit arī ir saskatāma problēma ar personas ķermeņa vērtības novērtēšanu, jo rezultāti var būt krasi atšķirīgi vienas valsts vai pat štata teritorijā un tos nevar precīzi noteikt.

Tāpēc miesas bojājumi tiek dēvēti arī par vispārīgiem zaudējumiem, jo tos nav iespējams tieši noteikt (*Hosseini, 2013*). Civillikumā zaudējumi ir definēti kā mantiski novērtējams pametums (*Civillikums, 1937*), bet, piemēram, angļu valodā tiek lietots viens termins, kurā ietilpst gan zaudējumi, gan bojājumi (miesas bojājumi) – *damages* (*Diamond & Diamond Lawyers, 2019*). Visprecīzāk pieminētajam angļu valodas termina idejai atbilst termins kaitējums, lai raksturotu personai nodarītos zaudējumus, kas saistīti ar personas veselības stāvokļa pasliktināšanos tiek lietots jēdziens kaitējums – morāls kaitējums un fizisks kaitējums.

Saskaņā ar pētnieciskā darba ietvaros veiktās aptaujas datiem tika atklāts, ka 43,9% respondentiem vai viņu tuviniekiem ir ticis nodarīts kaitējums ārstēšanas procesā (*Veselības inspekcija, 2019*). Pacienta kaitējums ir fizisks un morāls kaitējums, tas ir, veselības stāvokļa pasliktinājums, kas ticis radīts ar ārstniecības iestādē strādājošās ārstniecības personas darbību vai bezdarbību. No 18,3% respondentu, kuri ir mēģinājuši iegūt kaitējuma kompensāciju tikai 1,2% ir to saņēmuši vēršoties Ārstniecības riska fondā, bet tikai 20,7 % respondenti bija iepriekš dzirdējuši par Ārstniecības riska fondu līdz ar to var secināt, ka pastāv informētības problēma konkrētajā jautājumā (*Veselības inspekcija, 2019*).

3. Pacienta kaitējuma apmēra noteikšanas kritēriji Ārstniecības riska fonda darbības noteikumos

Ārstniecības riska fonda darbības noteikumos ir noteikti 10 kritēriji, kas tiek izvērtēti, lai, pirmkārt, noteiktu vai pacientam ir radīts kaitējums, un, otrkārt, lai noteiktu šī kaitējuma apmēru. Kaitējuma apmērs tiek izteikts procentos un iegūtie procenti tiek izmantoti tālāk speciāli paredzētā formulā, lai noteiktu atlīdzības apmēru (*Ārstniecības riska fonda darbības noteikumi, 2013*).

Izpētot pacienta kaitējuma apmēra noteikšanu ārstniecības riska fondā, tika izanalizēti kaitējuma apmēra noteikšanas kritēriji, kuri atklāja vairākas nepilnības konkrētajā tēmas aspektā.

Ārstniecības riska fonda darbības noteikumos noteikti kritēriji nav pilnīgi un neaptver visus kaitējuma aspektus. Nepieciešams pievienot jaunu kritēriju ar kuru tiktu vērtēts morālais kaitējums, jo nevienā no kritērijiem neparādās morālā kaitējuma novērtēšana, lai arī Ārstniecības riska fonda darbības noteikumu 9. punktā ir norādīts, ka tiek noteikts arī morālais kaitējumus, tas neparādās tālākajos kritērijos līdz ar to netiek vērtēts.

Tāpat arī vairāki kritēriji savā starpā pārklājas un tas var izraisīt netaisnīgu situāciju kaitējuma apmēra noteikšanas laikā, kad viens apstāklis tiek vērtēts vairākas reizes un līdz ar to vairākas reizes ietekmē kaitējuma apmēru.

4. Pacientam radītā kaitējuma kritēriju izvērtēšana Ārstniecības riska fondā, izmantojot sviru svaru principu

No pašas kaitējuma izvērtēšanas sistēmas Ārstniecības riska fonda darbības noteikumos ir tikai noteikti kaitējuma kritēriji. Tāpēc ir nepieciešams noteikt konkrētu sistēmu kāda veidā kaitējuma apmērs būtu jānosaka, lai rezultāts būtu apmierinošs visām iesaistītajām pusēm. Tika izpētīts, ka vien no efektīvākajiem mehānismiem kaitējuma apmēra noteikšanai ir sviru svaru princips. Vispirms ir nepieciešams konstatēt vai pacientam nodarītais kaitējums ir radies ārstniecības personas darbības vai bezdarbības rezultātā. Ja kaitējumus radies ārstniecības personas darbības vai bezdarbības rezultātā, tad sākotnējais kaitējuma apmērs izteikts procentos ir vienāds ar pusi no Ārstniecības riska fonda darbības noteikumu otrā pielikuma tabulā - pacienta veselībai vai dzīvībai nodarītā kaitējuma (arī morālā kaitējuma) noteikšanas kritēriji, norādīto. Tas nozīmē to, ka sākotnēji, kaitējuma apmērs tiek noteikts kā puse no maksimālā iespējamā kaitējuma apmēra konkrētajā situācijā. Tālāk tiek pielietoti Pacientu tiesību likuma 9. punkta norādītie kritēriji, izmantojot sviru svaru principu. Samazinošs kritērijs bīdītu svaru kausu pa kreisi nosliecoties zem 50%, bet palielinošs bīdītu svaru kausu pa labi virs 50%. Kaitējuma apmēru pie tā konstatācijas nosākot kā 50% svaru kausi tiek līdzsvaroti. Katrs kaitējuma apmēra kritērijs šo svaru kausu bīdītu vai nu uz vienu un vai uz otru pusi. Šādā veidā kaitējuma apmērs nepārsniegtu 100% un nebūtu mazāks par 0%. Šī sistēma ļautu viegli uztvert katra kritērija nozīmi konkrētajā situācijā pie kaitējuma apmēra noteikšanas.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Pēc pētnieciskā darba ietvaros veiktās aptaujas datiem tika noskaidrots, ka pacienti netiek informēti par Ārstniecības riska fondu, un tas ierobežo pacienta tiesību uz atlīdzību par viņam nodarīto fizisko un morālo kaitējumu ārstēšanas procesa laikā realizēšanu. Tiesu praksē joprojām kopš Ārstniecības riska fonda darbības uzsākšanas pastāv problēma saistībā ar kaitējuma apmēra noteikšanu. Pieņemtie lēmumi par atlīdzības piešķiršanu tiek pārsūdzēti, jo Ārstniecības riska fonda darbības noteikumos ietvertie kaitējuma apmēra noteikšanas kritēriji un to nozīme kopējā kaitējuma apmēra aprēķināšanā, netiek saprotami un adekvāti norādīti. Līdz ar to personai, kura vērsās ar iesniegumu nav skaidrs kopējā kaitējuma apmēra atbilstība konkrētajai situācijai.
2. Normatīvajā regulējumā paredzētie pacienta kaitējuma apmēra noteikšanas kritēriji savā starpā pārklājas, tas nozīmē to, ka viens apstāklis var tikt vērtēts vairākas reizes un tas attiecīgi noved pie nekorekta kopējā kaitējuma apmēra noteikšanas. No šīs problēmas ir iespējams izvairīties veicot grozījumus Ārstniecības riska fonda darbības noteikumos. Ārstniecības riska fonda darbības noteikumu 9.2. un 9.5. punkts ir izsakāms šādā redakcijā:

“9.2. cēloņsakarība starp ārstniecības personas darbību vai bezdarbību un ārstniecības rezultātā radušos kaitējumu”;

“9.5 slimības paredzamā norises gaita, veicot atbilstošu ārstēšanu, un ārstniecības procesā radušies neparedzētie veselības traucējumi, kas ir vai nav saistāmi ar konkrētās saslimšanas ārstēšanu, ārstniecības personas darbību vai bezdarbību”.

3. Pacientam saskaņā ar Pacientu tiesību likumu ir tiesības arī uz morālā kaitējuma kompensāciju, taču Ārstniecības riska fonda darbības noteikumos morālais kaitējums nav norādīts kā kritērijs, kas tiek pielietots kaitējuma apmēra noteikšanā. Tas nozīmē to, ka morālais kaitējums neietekmē kaitējuma apmēru. Ārstniecības riska fonda darbības noteikumus ir nepieciešams papildināt ar speciālu morālā kaitējuma izvērtēšanas kritēriju:

“9.11. morālais kaitējums ir nosakāms ņemot vērā: aizskāruma nozīmīgumu un smagumu; kaitējuma nodarīšanas apstākļus; cietušā dzīves baudas samazinājumu; indivīda personiskas ciešanas (sāpes) un pārdzīvojumus; iepriekšējā stāvokļa atjaunošanu; cietušās personas apmierinājumu (gandarījums); radīto seku neatgriezeniskumu; tiesību aizskāruma ilgumu.”

4. Šobrīd Ārstniecības riska fonda darbības noteikumos nepastāv sistēma kādā kaitējuma kritēriji tiek vērtēti, lai gala rezultātā iegūtu kopējo kaitējuma apmēru. Efektīvs veids kā izvērtēt kaitējuma apmēra kritērijus un to ietekmi uz kopējo nosakāmo kaitējuma apmēru ir sviru svaru princips. Konstatējot, ka pacienta kaitējums ir radies ārstniecības personas darbības vai bezdarbības rezultātā kaitējuma apmērs ir nosakāms kā puse no maksimālā iespējamā kaitējuma apmēra par konkrēto kaitējumu. Katrs kritērijs, kas tiek vērtēts vai nu samazina kaitējuma apmēru vai palielina to. Izmantojot, šo principu kaitējuma apmērs nekad nepārsniedz maksimālo vai minimālo vērtību.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Ārstniecības riska fonda darbības noteikumi* (05.11.2013). LR Ministru kabineta noteikumi Nr.1268 ar groz. līdz 08.06.2019. <https://likumi.lv/ta/id/262102-arstniecibas-riska-fonda-darbibas-noteikumi>, sk. 22.04.2020.
2. *Civillikums* (28.01.1937.). LR likums ar groz. līdz 06.12.2019. <https://likumi.lv/ta/id/90220-civillikums-ceturta-dala-saistibu-tiesibas>, sk.22.04.2020.
3. *Pacientu tiesību likums* (17.12.2009.). LR likums ar groz. līdz 01.01.2019. <https://likumi.lv/ta/id/203008-pacientu-tiesibu-likums>, sk. 22.04.2020.
4. Diamond & Diamond Lawyers (13.09.2019). *What Are Pecuniary and Non-Pecuniary Damages?* Retrieved 03.02.2020 from <https://diamondlaw.ca/blog/what-are-pecuniary-and-non-pecuniary-damages>
5. George, A. (2001). Property in the Human Body & Its Parts Reflection on Self-Determination in Liberal Society. *European university institute Working Paper Law*, 2001/8. Retrieved 22.03.2020 from <https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/172/law01-08.pdf>
6. Grabell, M., Berkes, H. (05.03.2015). How Much Is Your Arm Worth Depends on Where You Work. *ProPublica*. Retrieved 22.03.2020 from <https://www.propublica.org/article/how-much-is-your-arm-worth-depends-where-you-work>
7. Hosseini, B. (18.06.2013) *Types of Damages in Civil Litigation*. Retrieved 22.04.2020 from <http://www.hosseiniilaw.com/types-of-damages-in-civil-litigation/>
8. Jacob, A., (16.05.2017). *Are Medical Errors Inevitable?* Retrieved 02.11.2019 from <https://www.mdmag.com/conference-coverage/aapa-2017/are-medical-errors-inevitable>
9. Johansson H. (2010). The Swedish System for Compensation of Patient Injuries. *Upsala Journal of Medical Science*, 115(2), pp. 88-90. Retrieved 03.11.2019 from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2853784/>
10. Nacionālais veselības dienests (2017). *Gada publiskais pārskats*. <http://www.vmnvd.gov.lv/uploads/files/5b3b7ef4ab3a7.pdf>, sk. 09.11.2019.
11. Obringer, A.L. (10.09.2003). *How Lawsuits Work*. Retrieved 22.04.2020 from <https://people.howstuffworks.com/lawsuit.htm>
12. Torgāns, K. (red.), (1998). *Latvijas Republikas Civillikuma komentāri, Saistību tiesības*. Rīga: Mans Īpašums. 688 lpp.

13. World Health Organization (2020). *Data and statistics, Patient safety, Health system, Health topics*. Retrieved 02.11.2019 from <http://www.euro.who.int/en/health-topics/Health-systems/patient-safety/data-and-statistics>
14. Veselības inspekcija (07.11.2019.). *Ārstniecības riska fonda statistika*.

Summary

This research studied patient injury compensation for damages done during the treatment process. Medical risk fund is a compensation mechanism created to compensate patients for their injuries. Medical risk fund damage criteria are used to determine the amount of damage done to a patient.

Criteria currently being used are flawed. One of main problems covered in research was collision and overlapping between criteria. This problem may cause unjust amount of damage being determined during the criteria evaluation. Moral compensation criteria must be added, because currently it is not being evaluated, but legislation of Medical risk fund is stating that compensation includes morale compensation.

There is also need for a system in which all types of damages done to patient is summarized to determine a just amount of damages.

NOZIEDZĪGI IEGŪTU LĪDZEKĻU LEGALIZĀCIJAS JĒDZIENS UN SASTĀVA PAZĪMES *THE CONCEPT OF MONEY LAUNDERING AND CONSTITUENT ELEMENTS THEREOF*

Ina Strelča

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, ina2006@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja: *Aija Jermacāne, Mg.iur., docente*

Abstract. *The number of offences related to money laundering continues to grow recently. In Latvia, the prevention of money laundering is relatively new in terms of laws and legal practices. This work is based on a study of the composition of a criminal offence committed in the legalization of proceeds, an analysis of the objective and subjective features of Article 195 of the Criminal Law, as well as an examination of the concept of money laundering. The work also explores the essential preconditions for the prevention and combating of money laundering of documents issued by international organizations, as well as the conformity of the Latvian legal base with the requirements of international organizations in this regard.*

Keywords: *legalization, money laundering, proceeds of crime*

Ievads

Atšķirībā no pasaules pieredzes, Latvijā noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas novēršana ir samērā jauns virziens gan normatīvo aktu ieviešanā, gan tiesu praksē. Nacionālie normatīvie akti šajā jomā kopš 1998.gada ir attīstījušies un pilnveidojušies atbilstoši starptautiskajām prasībām. 1998.gada 1.jūnijā stājās spēkā likums “Par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas novēršanu”, un darbu uzsāka Latvijas Finanšu izlūkošanas vienība – Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas novēršanas dienests. Šis temats vēl joprojām ir aktuāls šauram speciālistu lokam, kuri praktiski ir saistīti ar noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanas novēršanas risināšanas jautājumiem, piemēram, noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas novēršanas darbiniekiem, procesa virzītājiem, prokuroriem, tiesnešiem, kā arī kredītiestāžu darbiniekiem u.c. Temata aktualitāti apstiprina arī apstākļi, ka noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas likumdošanas aspekts nav pilnībā noregulēts, piemēram, ir saskatāma juridiska sadursme starp noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas apkarošanas nosacījumiem un konstitūciju.

Pētījuma mērķis ir izanalizēt dažādu autoru pētījumus par noziedzīgi iegūti līdzekļu legalizācijas jēdzienu un noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas noziedzīgā nodarījuma pamatsastāva pazīmēm.

Galvenie uzdevumi, kas tika izvirzīti mērķa sasniegšanai:

- 1) noskaidrot jēdzienus - noziedzīgi iegūti līdzekļi, to legalizācija;
- 2) veikt noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas kvalificējošo pazīmju analīzi;
- 3) izpētīt autoru atšķirīgus viedokļus un uzskatus par noziedzīgi iegūto līdzekļu legalizāciju.

Pētījuma objekts – noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas jēdziens un sastāva pazīmes, priekšmets – noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācija.

Pētījumā izmantotās metodes: semantiskā metode; salīdzinošā metode; juridiskās analīzes metode.

1. Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas jēdziens

Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas jautājumos nav vienveidīguma un konkrētības, par ko liecina biežā normatīvo aktu grozīšana un dažādā tiesu prakse. Lai noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas apkarošanas mehānisms varētu pilnvērtīgi darboties un tiktu objektīvi izvērtēti

legalizācijas jautājumi tiesību aizsardzības iestādēs ir svarīgi izprast noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas jēdziena nozīmi.

Definīcijas nozīmes noskaidrošana jāsāk ar pamatjēdziena – *līdzekļi* - izpratni. Tie ir finanšu līdzekļi vai cita ķermeniska vai bezķermeniska, kustama vai nekustama manta, savukārt finanšu līdzekļi ir personas turējumā esoši finanšu instrumenti vai maksāšanas līdzekļi (skaidras vai bezskaidras naudas veidā), dokumenti (papīra vai elektroniskā veidā), kas ir personas īpašumā vai valdījumā un kas rada tiesības gūt labumu no tiem, kā arī īpašumā vai valdījumā esoši dārgmetāli (*Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likums, 2008*). Tas ir mantu vai kapitāla kopums, ar ko persona pati gūst sev labumu patērējot tos vai nododot patērēšanai citai personai.

Apvienoto Nāciju Organizācijas (turpmāk – ANO) 2000.gada „Konvencijas pret transnacionālo organizēto noziedzību” 2.pants nosaka, ka „noziedzīgi iegūti līdzekļi” nozīmē jebkuru īpašumu, kas tieši vai netieši iegūts, izdarot kādu noziedzīgu nodarījumu (*Konvencija pret transnacionālo organizēto noziedzību, 2001*).

ANO 1999.gada Starptautiskā konvencija par terorisma novēršanu nosaka, ka ar noziedzīgi iegūtiem līdzekļiem saprot līdzekļus (kapitālu), kas tieši vai netieši izcēlies no noziedzīga nodarījuma vai iegūts tā izdarīšanas rezultātā. Ar līdzekļiem jeb kapitālu saprot īpašumu, kas ietver arī banku kredītus, ceļojuma čekus, bankas čekus, dažādus maksājumu uzdevumus, kapitāla daļas, vērtspapīrus, obligācijas un vekselus (*Starptautiskā konvencija par cīņu pret terorisma finansēšanu, 2002*). Līdzekļi nav tikai taustāmas lietas. Attīstoties tehnoloģiju laikmetam, aizvien biežāk noziedzīgi iegūti līdzekļi ir virtuālā nauda, norēķini ar to notiek pārskaitījumu veidā. Šī līdzekļu veida priekšrocības ir līdzekļu pārvešanas ātrums un to neietekmē teritoriālās robežas.

Arī praksē, izskatot krimināllietas pēc Krimināllikuma 195.panta, ar noziedzīgi iegūtiem līdzekļiem saprot jebkuru ekonomisku ieguvumu, kas tieši vai netieši rodas vai ir iegūts, izdarot noziedzīgu nodarījumu. Turklāt noziedzīgi iegūti līdzekļi var būt jebkāda veida īpašums (*Latvijas Republikas Senāta Krimināllietu departamenta lēmums, 2020., lieta Nr. 15830008614*). Līdzīgs jēdziena skaidrojums tiek sniegts arī starptautiska mērogā, Eiropas Savienības tiesa noziedzīgi iegūtus līdzekļus skaidro kā jebkuru ekonomisku izdevīgumu, ko dod noziedzīgie nodarījumi. Tie var sastāvēt no jebkura īpašuma veida (*Eiropas Savienības tiesas spriedums, 2020., Nr. C-234/18*).

Šauri definējot, ar noziedzīgiem līdzekļiem tiek saprasti līdzekļi, kuri ir iegūti noziedzīga nodarījuma rezultātā. Definējot plašāk, ar tiem saprot labuma gūšanu, kas izpaužas ķermeniskā vai bezķermeniskā veidā, ko persona iegūst, tieši vai netieši izdarot noziedzīgas darbības, par kurām tiek paredzēta kriminālatbildība.

Lai mehānisms tiktu pabeigts un noslēptas noziedzīgās darbības ir jāizpilda noslēguma posms – legalizācija. „Naudas līdzekļu un cita īpašuma legalizācija” ir process, kura gaitā līdzekļi, kas ir iegūti noziedzīgas darbības rezultātā, tiek ievietoti, pārskaitīti, vai ar citu metožu palīdzību iziet cauri finanšu kredītu sistēmai (bankas, citas finanšu institūcijas), vai par šiem līdzekļiem tiek iegādāts citāds īpašums, vai tie citādi tiek izmantoti ekonomiskajā darbībā un rezultātā atgriežas pie īpašnieka tādā veidā, kas rada iespaidu par to legālu izcelsmi, kā arī noslēpj personu, kas ir veicinājusi šīs darbības un ieguvusi noziedzīgus ienākumus (*FATF Standarts, 2003*). Ar legalizāciju saprot atzīšanu par likumīgu, juridiski pilntiesīgu, kas atbilst tiesību aktiem.

Visbeidzot, lai izprastu nozieguma būtību, noziedzīgi iegūtie līdzekļi ir jāskata kopsakarā ar legalizāciju. Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācija ir darbības, kas izdarītas nolūkā slēpt vai maskēt līdzekļu noziedzīgo izcelsmi vai palīdzēt personai, kura iesaistīta noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, izvairīties no atbildības, tai skaitā, noziedzīgi iegūtu līdzekļu pārvēršana citās vērtībās, to atrašanās vietas vai piederības mainīšana; noziedzīgi iegūtu līdzekļu patiesā rakstura, izcelsmes, atrašanās vietas, izvietojuma, kustības, piederības slēpšana vai maskēšana; noziedzīgi iegūtu līdzekļu iegūšana īpašumā, valdījumā vai lietojumā, ja šo tiesību rašanās brīdī ir zināms, ka šie

līdzekļi ir noziedzīgi iegūti; kā arī līdzdalība kādā no iepriekš minētām darbībām (*Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likums, 2008*).

Par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas analogu var uzskatīt „*naudas atmazgāšanu*”. Pirmo reizi izteiciens „*naudas atmazgāšana*” parādījās avīzēs sakarā ar ASV Votergeitas skandālu 1973. gadā. Laikrakstā „*Britain's Guardian*” tika atmaskota nelegāla līdzekļu piesaistīšana ASV Prezidenta Ričarda Niksona dibinātajai komitejai „Pārvēlēt Prezidentu”. Nelegālie komitejas līdzekļi tika pārvietoti uz Meksiku un vēlāk atgriezti atpakaļ, izmantojot kādu uzņēmumu Maiami štatā. Juridiskajā un tiesību aktu jaunrades kontekstā ASV šo izteicienu sāka lietot 1982. gadā. Kopš tā laika to lieto visā pasaulē. Naudas “atmazgāšana” - būtībā ir nevainīgas naudas sajaukšana ar vainīgu naudu, lai noslēptu šo pēdējo (*Juriss, 2012*).

Vācijas doktrīnā ir izstrādāts šāds naudas “atmazgāšanas” skaidrojums: tā ir nobeiguma stadija, kurā noziedzīgas darbības tiek pārvērstas ienesīgā un efektīvā ražotnē, kuras gaitā notiek sabiedrībai kaitīga un nelikumīga ekonomiskās un politiskās varas koncentrācija nekontrolējamu personu rokās (*Кернер, Дах, 1996*). “Naudas atmazgāšana” notiek, izmantojot legālus ienākumu avotus, tajos iesaistot nelegāli iegūtus līdzekļus. Pēc autores domām, tas ir daudzposmains un sarežģīts process, kurš noslēpj noziedzīgas darbības.

Nacionālā līmenī likumdošanas sistēmu dažādības, kā arī atšķirīgās valstu pieejas starptautisko normatīvo aktu prasību iekļaušanas nacionālajos likumos dēļ, izveidojusies noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas definējuma dažādība. Vienas valstis starptautisko tiesību aktos norādītās darbības noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijā uzskata par iespējamo paraugu, citas tieši iekļāvušas tās nacionālajos likumdošanas aktos (*Lieljuksis, 2007*).

Arī Eiropā tiesnešiem nav vienotas izpratnes par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanas pazīmēm. Atšķirīgs ir viedoklis par noziedzīgā nodarījuma jēdzienu un dažāds definējums likuma normai, kas paredz atbildību par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanu (*Zvejniece, 2008*). Līdz ar to rodas problēmas, ka tiesu prakse un tiesvedības rezultāts analogās lietās nav konsekventi. Definīcijas būtība tiek izprasta dažādi, jo tās skaidrojums ir izklāstīts vairākos normatīvajos aktos, kas pieļauj iespēju to interpretēt dažādi atkarībā no tā, cik precīzi ir atrunātas skaidrojuma nianšes.

Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšana nerod vienveidīgu šā nodarījuma jēdziena izpratni, jo šis jēdziens ir salīdzinoši jauns, neskatoties uz to, ka doktrīnā nepastāv šaubu par šā noziedzīgā nodarījuma starptautisko raksturu un tā kvalificēšanu pie tautsaimnieciskiem noziedzīgajiem nodarījumiem. Šā jēdziena izpratnes pieejas ir konstatējamās valstu nacionālajos likumos, kaut gan, resumējot dažādu valstu doktrīnā pastāvošo pieeju šā jēdziena noteikšanai, jāsecina, ka noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanu var raksturot kā - jebkuru darbību vai mēģinājumu noslēpt vai izmainīt noziedzīgi iegūtas mantas raksturu, lai piešķirtu tai legālu ieguves avotu statusu.

2. Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas sastāva pazīmes

Noziedzīgā nodarījuma sastāva analīze ir svarīga tajā apstākļi, ka personu var saukt pie kriminālatbildības tikai tad, ja personas darbība vai bezdarbība ir paredzēta Krimināllikumā (*Krimināllikums, 1998*) pretējā gadījumā nav tiesiska pamata sodīt par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu.

Lai noziedzīga nodarījuma sastāva jēdziens dotu pietiekamu norādi uz nodarījuma prettiesiskumu un kaitējuma smaguma pakāpi, tajā jāietver pazīmju kopums, kas gan ir kopīgs visiem noziedzīgo nodarījumu sastāviem, gan vienlaikus dod arī iespēju to izmantot katra konkrēta noziedzīga nodarījuma sastāva konstatēšanā vainīgās personas darbībā vai bezdarbībā (*Krastiņš, 2000*). Ņemot vērā noziedzīgā nodarījuma apstākļus, īpašības, priekšmetus un motīvus, noziedzīgā nodarījuma pazīmju kopumu var sadalīt divās grupās – objektīvajās pazīmēs, kurās ietilpst objekts un objektīvā puse, un subjektīvajās pazīmēs, kur ietilpst subjekts un subjektīvā puse.

Noziedzīgā nodarījuma objekta jēdziens kriminālajā likumdošanā netiek dots, tas ir izstrādāts krimināltiesību teorijā (*Krastiņš, 2000*). Tātad noziedzīga nodarījuma objekta jēdziens ir definēts krimināltiesību teorijā, taču krimināltiesību teorētiķiem vienota viedokļa šajā jautājumā nav. Uzskatu atšķirība izpaužas gan jautājumā par nodarījuma objektu veidiem, gan par tajos ietveramo saturu (*Krastiņš, Liholaja, Niedre, 2003*).

Par noziedzīgā nodarījuma objektu jāatzīst valsts, sabiedrības, atsevišķu cilvēku grupu un indivīdu noteiktas ar Krimināllikumu aizsargātās intereses, ko apdraud noziedzīgs nodarījums (*Krastiņš, 2000*). Ar noziedzīgu nodarījumu apdraudētais objekts lielā mērā var palīdzēt izdarīt nodarījuma sabiedriski politisku novērtējumu, un, līdz ar to noteikt nodarījuma kaitīguma smagumu (*Krastiņš, Liholaja, Niedre, 2008*). Ir secināms, ka objekts ir saistīts ar nozieguma kaitīgumu, svarīgākam objektam būs lielāks kaitējums. No noziedzīgā nodarījuma kaitīguma ir atkarīgs sastāva apjoms un sankcijas bargums.

Analizējamā norma par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizāciju atrodama Krimināllikuma XIX nodaļā, kurā ietverti noziedzīgi nodarījumi tautsaimniecībā. Tātad par noziedzīgā nodarījuma apdraudējuma grupas objektu uzskatāmas tautsaimniecības intereses (materiālo vērtību ražošana, sadale, maiņa, patēriņa un citās ar ekonomisko darbību saistītās sfērās). Nozieguma priekšmets – noziedzīgi iegūti finanšu līdzekļi vai cita manta. Noziedzīga nodarījuma objektam ir būtiska nozīme, lai varētu izprast apdraudējumu, izejot no tā, kvalificēt vainīgās personas pazīmes un piemērot atbilstošu sodu.

Kaut gan atbildība par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanu ir paredzēta Krimināllikuma XIX nodaļā (Noziedzīgi nodarījumu tautsaimniecībā), nebūtu pareizi uzskatīt, ka šis nodarījums apdraud vien ekonomiskās intereses. Tautsaimniecības intereses finanšu kredīta jomā, normatīvajos aktos noteiktā finanšu līdzekļu un citas mantas aprites kārtība ir šā nozieguma galvenais tiešais objekts. Vienlaikus jāņem vērā, ka ar šo noziedzīgo nodarījumu ir ne tikai legalizēts kriminālās ceļā iegūtais kapitāls, bet arī radīti šķēršļi to noziegumu atklāšanai, kuru ietvaros legalizējamie līdzekļi iegūti. Tāpēc par analizējamā nozieguma tiešu objektu papildus jāatzīst arī juridiskās intereses, proti, noziedzīgu nodarījumu atklāšanas un sodīšanas intereses (*Judins, 2008*).

Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanas objekts nav viens tiešais objekts, ir arī papildus objekti. Tiešais objekts ir tautsaimniecības intereses ar ko jāsaprot gan starptautiskās, gan arī Latvijas intereses finanšu kredīta jomā. Tāpat jāsaprot, ka šīs intereses vērstas uz finanšu sistēmas stabilitātes un uzticamības aizsardzību. Savukārt noziedzīgā nodarījuma papildu tiešais objekts būs juridiskās intereses. Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas priekšmets, ir ierobežots ar tā izcelsmes avotu no konkrēta predikatīvā nozieguma. Citu ierobežojumu legalizācijas priekšmetam nav un tādējādi tā var būt jebkura manta, tai skaitā arī bezķermeniska, jo arī to iespējams iegūt dažādu predikatīvo noziegumu rezultātā.

Latvijas tiesību doktrīnā ar noziedzīgā nodarījuma objektīvo pusi, kā norāda U.Krastiņš, jāsaprot „kaitīgā nodarījuma ārējās izpausmes pazīmju kopums, kas tiek realizēts kā prettiesiska uzvedība darbības vai bezdarbības veidā un rada kaitējumu ar Krimināllikumu aizsargātām interesēm vai rada šāda kaitējuma nodarīšanas reālas briesmas (*Krastiņš, 2000*).

Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas objektīvā puse izpaužas noziedzīgi iegūtu finanšu līdzekļu vai citas mantas legalizēšanā. Krimināllikuma 195.panta objektīvās puses konkrētējums ir izklāstīts Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likuma 5.pantā. Tas nosaka, ka noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācija ir šādas darbības: 1) noziedzīgi iegūtu līdzekļu pārvēršana citās vērtībās, to atrašanās vietas vai piederības mainīšana, zinot, ka šie līdzekļi ir noziedzīgi iegūti, un ja šīs darbības veiktas nolūkā slēpt vai maskēt līdzekļu noziedzīgo izcelsmi vai palīdzēt citai personai, kura iesaistīta noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, izvairīties no juridiskās atbildības; 2) noziedzīgi iegūtu līdzekļu patiesā rakstura, izcelsmes, atrašanās vietas,

izvietojuma, kustības, piederības slēpšana vai maskēšana, zinot, ka šie līdzekļi ir noziedzīgi iegūti; 3) noziedzīgi iegūtu līdzekļu iegūšana īpašumā, valdījumā vai lietojumā, ja šo tiesību rašanās brīdī ir zināms, ka šie līdzekļi ir noziedzīgi iegūti. Par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizāciju ir atzīstamas arī šā panta pirmās daļas 1., 2. un 3. punktā minētās darbības, kad persona apzināti pieļāva, ka līdzekļi ir noziedzīgi iegūti. Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācija atzīstama arī tad, ja Krimināllikumā paredzētais noziedzīgais nodarījums, kura rezultātā tieši vai netieši ir iegūti šādi līdzekļi, ticis izdarīts ārpus Latvijas Republikas teritorijas un noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas vietā par to ir paredzēta kriminālatbildība (*Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likums, 2011*).

Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanas galvenais nolūks ir slēpt un maskēt šo līdzekļu noziedzīgo izcelsmi, pielietojot tādas metodes kā, piemēram, vairākkārtēji pārskaitījumi, vai šo līdzekļu sapludināšana ar citiem finanšu līdzekļiem, vai šo abu metožu apkopojums ar līdzekļu īpašnieka vai valdītāja maiņu.

Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšana var notikt, iegādājoties kustamas un nekustamas lietas, noslēdzot pakalpojumu līgumus, slēdzot fiktīvus apdrošināšanas līgumus, organizējot finanšu līdzekļu pārskaitījumus, valūtas maiņu, veicot dažādas darbības ar vērtspapīriem, parādzīmēm, noguldījumu sertifikātiem vai citiem finanšu instrumentiem un veicot jebkādu citus civiltiesiskus darījumus. Visbiežāk noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšana notiek, veicot darbības, kas ārēji atbilst likumīgām darbībām. Noziedzīgs raksturs būs tikai tad, ja manta būs iegūta noziedzīga nodarījuma rezultātā. Pretējā gadījumā personas rīcībā nav nozieguma sastāva. Līdz ar to obligāts ir nosacījums konstatēt cēlonisko sakarību starp mantas noziedzīgo izcelsmi un personai inkriminējamām darbībām ar mantu.

Krimināllikuma 195.pantā paredzētajam noziedzīgajam nodarījumam ir formāls sastāvs, jo noziedzīgais nodarījums uzskatāms par pabeigtu no brīža, kad izdarītas kādas no „Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likuma” 5.pantā uzskaitītajām darbībām.

Atbilstoši krimināltiesību teorijai- noziedzīga nodarījuma subjekts ir prettiesisko darbību izdarītājs fiziska un pieskaitāma persona, kas sasniegusi Krimināllikumā paredzēto vecumu un līdz ar to viņu par izdarīto noziedzīgo nodarījumu ir pamats saukt pie kriminālatbildības (*Krastiņš, 2000*). Likums nosaka, ka Krimināllikuma 195.pantā subjekts var būt jebkura fiziska, pieskaitāma un kriminālatbildību sasniegusi persona, kas izdarījusi noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizāciju.

Ņemot vērā, ka pamats atbildībai par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizāciju ir konkrēts predikatīvais noziegums, var izvirzīt jautājumu par subjektu skaitu – vai predikatīvais noziegums un legalizācija ir viens vienots noziedzīgs nodarījums, t.i., vai personu var saukt pie atbildības par legalizācijas veikšanu, ja predikatīvo noziegumu ir izdarījusi cita persona. Nepareizs ir uzskats, ka legalizāciju var izdarīt tikai tā pati persona, kura izdarījusi predikatīvo noziegumu. Tāpat tiesībpiemērošanas praksē ir nepamatots uzskats, ka, lai personu tiesātu par legalizāciju, jābūt jau spēkā notiesājošam spriedumam par predikatīvo noziegumu.

Lai varētu atzīt, ka notikusi noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācija, nav nepieciešams, lai persona pati izdarītu visas darbības, kas vērstas uz noziedzīga mērķa sasniegšanu. Nozieguma izdarīšanā var būt iesaistītas vairākas personas, no kurām katra izdara konkrētas darbības, kas kopumā vērstas uz noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanu. Fakts, ka personas izdara atšķirīgas savstarpēji saistītas darbības, neizslēdz iespēju sodīt viņas nevis kā līdzdalībnieces, bet kā nozieguma izdarītājas (*Judins, 2008*).

Ņemot vērā, ka noziedzīgi iegūto līdzekļu legalizācija ir komplicēts nodarījums, kas var ietvert vairākus noziedzīgus posmus, un tā izdarīšanā var būt iesaistīti vairāki cilvēki, sarežģīta var būt nozieguma līdzizdarīšanas norobežošana no līdzdalības tajā. Lai pareizi kvalificētu personas nodarījumu, jāievēro, ka līdzdalībnieki tieši neizdara darbību, kas veido nozieguma objektīvo pusi.

Par Krimināllikuma 195.panta noziedzīgā nodarījuma subjektu, saskaņā ar Krimināllikuma 12.pantu pie atbildības par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizāciju var saukt arī juridiskas personas, kad pie atbildības saucama tā fiziskā persona, kura nodarījumu izdarījusi, rīkodamās individuāli vai kā attiecīgās juridiskās personas koleģiālās institūcijas locekle, balstoties tiesībām pārstāvēt juridisko personu, darboties tās uzdevumā vai pieņemt lēmumus juridiskas personas vārdā, vai īstenodama kontroli juridiskās personas ietvaros vai būdama juridiskās personas dienestā (*Judins, 2008*).

Saistībā ar Krimināllikuma 195.pantā paredzētā nozieguma subjektu nav paredzētas nekādas īpatnības. Tas nozīmē, ka, burtiski interpretējot Krimināllikumā noteikto, pie atbildības pēc minētā panta var saukt ikvienu personu, tai skaitā tādu, kura pati izdarījusi predikatīvo noziegumu. Taču jāņem vērā, ka faktiski par noziedzīga nodarījuma, kas pārsniedz ievērojamu apmēru, veicēju var būt tikai pilngadību sasniegusi persona, jo, ja pat kriminālatbildību sasniegušai personai ir patstāvīga piekļuve finanšu rīkiem, diez vai finanšu iestādes, ļaus pilngadību nesasnēgušai personai veikt ievērojama apmēra finanšu darbības, nepārbaudot nolūku.

Krimināltiesību teorijā par noziedzīga nodarījuma subjektīvo pusi ir teikts sekojošais. Noziedzīga nodarījuma subjektīvās puses saturu atklāj personas psihiskā attieksme pret viņas izdarīto prettiesisko darbību vai bezdarbību un kaitīgajām sekām. Tā ir personas iekšējā attieksme pret ārējā pasaulē objektīvi notiekošo, šajā gadījumā pret personas izraisītajām kaitīgajām izmaiņām ārpus šīs personas – pret viņas aktīvajiem vai pasīvajiem darbības procesiem, kuru rezultātā iestājušās vai varējušās iestāties kaitīgās sekas, un pret pašām šīm sekām (*Krastiņš, 2000*).

Subjektīvās puses pamatpazīme ir vaina, bet tā vainu pilnīgi neatklāj, tāpēc, ka vaina neaptver tos personas iekšējos dzinulus, kas mudinājuši personu izdarīt noziedzīgo nodarījumu, kā arī nepietiekami atklāj to, ko persona gribējusi sasniegt, izdarot noziedzīgo nodarījumu. Šo vainīgās personas psihiskās attieksmes pusi atklāj motīvs un mērķis (*Krastiņš, 2000*).

Krimināllikuma 195.panta nozieguma subjektīvo pusi raksturo tiešs nodoms. Vainīgais apzinās, ka viņš veic finanšu operācijas vai citus darījumus ar noziedzīgi iegūtiem finanšu līdzekļiem vai citu mantu un vēlas to darīt. Nolūks legalizēt līdzekļus nozīmē, ka personas mērķis ir radīt ilūziju, ka legalizējamie finanšu līdzekļi iegūti likumīgi, nepārkāpjot tiesiskos aizliegumus. Tieši šā mērķa esamība ļauj norobežot analizējamo noziegumu no noziedzīgā kārtā iegūtā patērēšanas, kas nav krimināli sodāma. Kaut gan Krimināllikuma 195.panta dispozīcijā nav tieši norādīts uz nozieguma mērķi, tas ir obligāts un tā nepieciešamību nosaka šī nozieguma būtība. Nozieguma nosaukums un panta dispozīcijā lietotais vārds „legalizācija” skaidri norāda uz personas mērķi panākt, lai nelikumīgais kļūtu par likumīgu (legālu).

Tiešu nodomu raksturo seku paredzēšana un vēlēšanās, to sauc par nodoma augšējo robežu – līmeni, kurā nodoms izteikts visintensīvāk, jo personas attieksme pret visiem noziedzīga nodarījuma objektīvās puses elementiem izpaužas visizteiktāk. Tiešs, nozīmē tāds, kas izpaužas, iedarbojas, ir konstatējams, bez kā cita starpniecības (*Podpriroga, 2006*).

Varšavas Konvencijas 9.panta otrās daļas c punkts nosaka, ka personas subjektīvo pusi, tās noliegšanas gadījumā, var pierādīt arī ar lietas objektīviem faktiskiem apstākļiem. Šī starptautiskā norma nav pretrunā ar Kriminālprocesa prasībām un principiem. Līdz ar to formāla subjektīvās puses noliegšana, pastāvot pietiekamiem pierādījumiem, nevar būt par pamatu faktiskai atbrīvošanai no atbildības. Ir ļoti svarīgi izprast un izvērtēt, ko persona faktiski noliedz, lai secinātu, vai personas rīcībā ir nozieguma sastāvs.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Izpētot starptautiski tiesisko regulējumu, autore noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizāciju skaidro kā noziedzīgā kārtā iegūta īpašuma pārvēršanu par tiesisku vai nodošanu citai personai, nolūkā

slēpt vai maskēt tā noziedzīgo izcelsmi, lai panāktu, ka ieņēmumi, īpašums vai tiesības uz to tikt atzīti par tādiem, kas ir gūti tiesiskā kārtā jeb legāli. Arī praksē gan valstiska, gan starptautiska mēroga tiesas noziedzīgi iegūtus līdzekļus un to legalizāciju skaidro analogi, - tas ir jebkāds ekonomisks ieguvums, kas tieši vai netieši gūts, izdarot noziedzīgu nodarījumu; tas var būt jebkāda veida īpašums, un ietver tiešu noziedzīgi iegūtu līdzekļu turpmāku vai atkārtotu ieguldīšanu vai pārveidošanu, lai gūtu jebkādas vērtīgus labumus.

2. Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanu, kā sekundāro noziedzīgo nodarījumu, būtu jāpieskaita pie vairākobjektu noziedzīgajiem nodarījumiem. Autore par noziedzīgā nodarījuma galveno tiešo objektu piedāvā atzīt tautsaimniecības intereses finanšu un kredīta jomā, normatīvajos aktos noteikto finanšu līdzekļu un citas mantas aprites kārtību, un kā papildus tiešo objektu – jurisdikcijas intereses, proti, noziedzīgu nodarījumu atklāšanas un sodīšanas intereses.
3. Noziedzīgi iegūtu finanšu līdzekļu vai citas mantas legalizēšanas objektīvā puse var izpausties, pirmkārt, noziedzīgi iegūtas mantas „iepludināšanā” legālajā biznesā (noziedzīgā nodarījuma izdarītājs darbojies nolūkā gūt peļņu), otrkārt, kā noziedzīgo darbību turpināšana (noziedzīgā nodarījuma izdarītājs darbojies nolūkā sekmēt tālākas kriminālas darbības izdarīšanu).
4. Attiecībā uz Krimināllikuma 195.pantā ietvertā noziedzīgā nodarījuma subjekta izpratni, jāsecina, ka tā kopumā ir vienveidīga, likums nosaka, ka minētajā pantā ietvertā noziedzīgā nodarījuma subjekts var būt ikviena fiziska, pieskaitāma un kriminālatbildības vecumu sasniegusi persona, kas izdara noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizāciju. Taču faktiski jāatzīst, ka finanšu darījumos, kuri pārsniedz ievērojamu apmēru subjekts var būt tikai pilngadību sasniegusi persona.
5. Krimināllikuma 195.pantā ietvertā noziedzīga nodarījuma subjektīvā puse ir darbība (vai bezdarbība), nolūkā slēpt vai maskēt finanšu līdzekļu vai citas mantas noziedzīgo izcelsmi. Ja persona veic darbības ar noziedzīgi iegūtiem līdzekļiem bez nolūka slēpt vai maskēt šo līdzekļu noziedzīgo izcelsmi, tā nav saucama pie kriminālatbildības pēc Krimināllikuma 195.panta. Personas subjektīvo pusi, tās noliegšanas gadījumā, var pierādīt arī ar lietas objektīvajiem faktiskajiem apstākļiem. Līdz ar to formāla subjektīvās puses noliegšana, pastāvot pietiekamiem pierādījumiem, nevar būt par pamatu faktiskai personas atbrīvošanai no kriminālatbildības. Lai secinātu, vai personas rīcībā ir nozieguma sastāvs ir jāizprot un jāizvērtē ko persona noliedz – zināšanu par līdzekļu izcelsmi, darījuma veikšanu vai nolūku legalizēt.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Konvencija pret transnacionālo organizēto noziedzību* (15.11.2000.). Apvienoto Nāciju Organizācijas starptautisks dokuments <https://m.likumi.lv/doc.php?id=25089>, sk. 15.04.2020.
2. *Krimināllikums* (17.06.1998.). LR likums <https://likumi.lv/ta/id/88966-kriminallikums>, sk. 12.04.2020.
3. *Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likums* (20.07.2008.). LR likums ar groz. līdz 30.06.2020. <https://likumi.lv/doc.php?id=178987>, sk. 15.04.2020.
4. *Starptautiskā konvencija par cīņu pret terorisma finansēšanu* (09.12.1999.). Apvienoto Nāciju Organizācijas starptautisks dokuments <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/1419>, sk. 14.04.2020.
5. Eiropas Savienības Tiesas 2020.gada 19.marta spriedums lietā Nr. C-234/18. <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=224581&pageIndex=0&doclang=LV&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=10435862>, sk. 14.07.2020.
6. FATF Standarts (2003). *FATF 40 Recommendations*. Retrieved 16.04.2020 from <https://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/FATF%20Standards%20-%202040%20Recommendations%20rc.pdf>
7. Judins, A. (22.01.2008). Kriminālatbildība par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanu. *Jurista Vārds*, 3.
8. Juriss, J. (2012). *Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšana*. [Promocijas darbs]. Rīga: Latvijas Universitāte.
9. Krastiņš, U. (2000). *Noziedzīgs nodarījums*. Rīga: Tiesu namu aģentūra. 259 lpp.
10. Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A. (2003). *Krimināllikuma zinātniski – praktiskais komentārs. 2. sevišķā daļa*. Rīga: „AFS”. 265 lpp.

11. Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A. (2008). *Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums*. Rīga: Tiesu namu aģentūra. 504 lpp.
12. Latvijas Republikas Krimināllietu departamenta Senāta 2020.gada 27.marta lēmums lietā Nr. 15830008614. [file:///D:/Users/istrelca01/Downloads/Anonimizets_nolemums_409062%20\(1\).pdf](file:///D:/Users/istrelca01/Downloads/Anonimizets_nolemums_409062%20(1).pdf), sk. 14.07.2020.
13. Lieljuksis, A. (2007). *Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas apkarošana*. Rīga: SIA P&Ko. 379 lpp.
14. Podpriroga, D. (2006). *Vainas noteikšana krimināltiesībās*. Rīga: Biznesa augstskola Turība. 112 lpp.
15. Zvejniece, R. (12.08.2008.). Diskusija par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanu. *Jurista vārds*, 30.
16. Кернер, Х., Дах, Э. (1996). *Отмывание денег. Путеводитель по действующему законодательству и юридической практике*. Москва: Международные отношения. 236 с.

Summary

Money laundering is a large - scale problem which, as Internet related technologies develop, is rapidly expanding, increasing criminal world activities and increasing large international groups and organisations dealing with money laundering or other property laundering. That is why this problem is so current today.

In order to allow the concept of the criminal offence to give sufficient reference to the illegality and severity of the offence, it should include a set of features that are common to all criminal offences and at the same time enable it to be used in identifying the composition of each particular criminal offence in the acts or omissions of the perpetrator.

The object of money laundering is the interests of the economy, where economic and judicial interests can be considered in addition to direct objects. The objective side of the criminal offence provided for in Article 195 of the Criminal law shall take the form of concrete action, namely the legalization of proceeds committed with a view to concealing or masking the criminal origin of financial means or other property (this is the moment with is very important in the qualification of the criminal offence). The subject of this offence is general, but it can be noted that money laundering can be committed by both a person who has acquired these criminal assets as a result of the acts of a predicative offence and by a person who legalized these proceeds, only knowing that they were acquired as a result of an anti-imperial offence, but did not do so by himself predicated criminal offence. The subjective side of the criminal offence envisaged is characterized by direct intent. The perpetrator is aware that he is conducting financial operations or other transactions in criminally acquired financial means or other property and wants to do so.

TIESĪBAS UZ KRIMINĀLPROCESA PABEIGŠANU SAPRĀTĪGĀ TERMIŅĀ *RIGHTS TO THE COMPLETION OF CRIMINAL PROCEEDINGS IN A REASONABLE TERM*

Nauris Timofejevs

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, naurist95@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskais vadītājs: **Dainis Mežulis**, Dr.iur., asociētais viesprofesors

Abstract. *The publication is dedicated to reflect problems related to the completion of the criminal proceedings within a reasonable time. The author analyzes the judicial decisions, opinions of legal experts, Criminal procedure law, Criminal law. The nominated hypothesis is the rights of victims with regard to a reasonable time are incomplete.*
Keywords: *accused, criminal proceeding, reasonable time, victim.*

Ievads

Šajā rakstā tiek pētīts jautājums par tiesībām uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā. Veicot šo pētījumu, tika noskaidrots, ka viena no galvenajām problēmām ir saistīta ar pārkāpumiem attiecībā uz cietušas personas tiesībām, lai kriminālprocess būtu pabeigts saprātīgā termiņā. Šo tiesību neievērošana ir būtisks cilvēktiesību pārkāpums, tāpēc pētījuma ietvaros piedāvāts izdarīt grozījumus Kriminālprocesa likumā.

Kriminālprocesa ilgums un tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā jau kādu laika posmu tiek uzskatīts par vienu no aktuālākajiem kriminālprocesuālajiem jautājumiem.

Pētījuma mērķis ir izpētīt tiesību uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā saturu un īstenošanas mehānismus, jo šo tiesību garantēšana ir viens no kriminālprocesa pamatprincipiem.

Pētījuma objekts ir personas tiesības uz kriminālprocesuālo attiecību atrisinājumu saprātīgā termiņā. Pētījuma priekšmets ir kriminālprocesuālās normas, kuras regulē šīs tiesības, kā arī doktrīna un judikatūra, kur risināti šo tiesību interpretācijas jautājumi.

Pētījuma ietvaros tiks veikti sekojoši uzdevumi:

- 1) saprātīga termiņa satura izpēte;
- 2) saprātīgu termiņu regulējošo normatīvo aktu analīze;
- 3) tiesu prakses un doktrīnas izpēte lietās par saprātīga termiņa ievērošanu.

Rakstā tiek izmantotas šādas pētniecības metodes:

- 1) vēsturiskā metode – tiek noskaidrots, ar kādu mērķi tika ieviestas personas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā;
- 2) loģiskā metode – tiek pētīts rakstā iekļauto jēdzienu nozīme, to saturs;
- 3) dedukcijas metode – tiek veikta loģiska slēdziena veidošana no pieejamās informācijas;
- 4) indukcijas metode – tiek veikta loģiska slēdziena veidošana, kas apstiprina pieejamo informāciju;
- 5) literatūras analīzes metode – tiek analizēta pieejamā literatūra, normatīvie akti, judikatūra, kura tika atlasīta saistībā ar izvēlēto tēmu;
- 6) modelēšanas metode – tiek meklētas problēmas un rasts to risinājums;
- 7) salīdzinošā metode – tiek salīdzināti tiesu spriedumi saistībā ar tiesībām uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā;
- 8) aprakstošā metode – tiek veikta saprātīga termiņa detalizēta izpēte.

Veicot pētījumu, autors izvirza hipotēzi, ka regulējums saistībā ar cietušās personas tiesībām uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā ir nepilnīgs.

1. Saprātīga termiņa jēdziens, tā ievērošanas problēmas

Saprātīgs termiņš ir piepildāms jēdziens, to nevar izteikt konkrētos skaitļos. Tas ir individuāli nosakāms katrā konkrētā gadījumā (*Meikališa, Strada-Rozenberga, 2011*).

Jēdziens saprātīgs termiņš ir saistīts ar interpretācijas jautājumu (*Līvmane, 2014*). Katra persona to var uztvert dažādi. Saprātīgs termiņš ir laika perioda jēdziens. Kriminālprocesa likuma 14. panta pirmajā daļā ir teikts, ka saprātīgā termiņā nozīmē – bez neattaisnotas novilcināšanas (*Kriminālprocesa likums, 2005*). Neattaisnotu novilcināšanu izvērtēs tiesa, ņemot vērā, lietas sarežģītību, procesuālo darbību daudzumu, procesa dalībnieku attieksmi un citus objektīvus apstākļus, kuri varēja būt par iemeslu kriminālprocesa pabeigšanai saprātīgā termiņā.

Jeļena Groma kriminālprocesuālo termiņu formulē šādi: kriminālprocesuālais termiņš ir ar tiesību normu vai ar tiesību normu piemērošanas aktu noteikts laika periods vai moments, kuram iestājoties vai kura laikā personām, kas iesaistītas kriminālprocesā, ir pienākums vai tiesības veikt noteiktas procesuālas darbības vai arī atturēties no to īstenošanas (*Groma, 2015*).

Viena no būtiskām problēmām kriminālprocesa pabeigšanai saprātīgā termiņā ir tāda, ka kriminālprocesā piedalās vairākas personas, kurām ir tiesības uz aizstāvību. Piemēram, ir vairāki aizdomās turētie, cietušie, liecinieki, kā arī nereti noziedzīgie nodarījumi ir ilgstoši, turpināti vai arī personas nodarījumā konstatējama noziedzīgo nodarījumu daudzējādība. Tātad, jo vairāk iesaistīto personu, kā arī, ja pastāv noziedzīgu nodarījumu kopība, jo ilgāku laiku noritēs kriminālprocess.

Sarežģītas lietas visnotaļ ir arī tās, kas saistās ar ekonomiska rakstura noziegumiem, jo ekonomiska rakstura noziegumos visnotaļ būs liels procesuālo darbību skaits, līdz ar to arī to izskatīšana var ieilgt. Uzskatu, ka ekonomiska rakstura noziegumiem, kas ir sevišķi smagi vai smagi, nevajadzētu piemērot saprātīga termiņa neievērošanu.

Jāmin arī tas, ka procesa virzītāja lietvedībā ir vairāki kriminālprocesi. Pārsvārā pat tik daudz, ka katru dienu neizdodas pievērsties konkrētajam kriminālprocesam. Protams, primāri ir pievērsties sevišķi smagiem un smagiem noziegumiem, un tādiem, kas saistīti ar īpaši aizsargāto personu interesēm, tas ir, nepilngadīgie, invalīdi, personām, kas cietušas no seksuālas vardarbības, personām, kurām radīti smagi miesas bojājumi, kā arī personām, kuras cietušas no noziedzīga nodarījuma, kas, iespējams, veikts rasistisku, nacionālu, etnisku vai reliģisku motīvu dēļ. (*Kriminālprocesa likums, 2005*). Iepriekš minētie apstākļi ir tikai neliela daļa no tiem apstākļiem, kas kaut nedaudz, bet ietekmē kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā.

Pamatojoties uz Eiropas Parlamenta un Padomes 2011. gada 13. decembra Direktīvas Nr. 2011/93/ES par seksuālas vardarbības pret bērniem, bērnu seksuālas izmantošanas un bērnu pornogrāfijas apkarošanu 20. panta 3. punkta a apakšpunktā noteikto: „cietušā bērna nopratināšana tiek veikta, nepieļaujot nepamatotus kavējumus, pēc tam, kad fakti ir ziņoti kompetentajām iestādēm” (*Par seksuālas vardarbības pret bērniem, bērnu seksuālas izmantošanas un bērnu pornogrāfijas apkarošanu, 2011*). Direktīva apliecina arī Kriminālprocesa 96.¹ pantā noteikto par nepilngadīgajiem.

Kriminālprocesā saprātīga termiņa sākums ir ar dienu, kad paziņota apsūdzība, tas ir, izmeklēšanas sākšanas datums (*Vitkauskas, Dikov, 2012*). Tam nevar piekrist, jo apsūdzības paziņošana un izmeklēšanas sākšanas datums visbiežāk atšķirsies. Ir nepareizi par saprātīga termiņa sākuma posmu uzskatīt brīdi, kad kriminālprocess uzsākts, jo nereti kriminālprocess tiek uzsākts bez cietušās personas noteikšanas, kas, protams, ir visai nepareizi, jo, ja neizdodas atrast cietušo, tad kriminālprocesu nākas izbeigt. Iespējams, ka nelietderīgi tiek patērēti lieli resursi.

Dažkārt viens no iemesliem, kāpēc kriminālprocess ieilgst, ir nolēmumu pārsūdzēšana. Piemēram, kaut vai viens no apsūdzētajiem vēlas pārsūdzēt spriedumu. Protams, ir iespēja izdalīt

kriminālprocesu pret personu, kura pārsūdz spriedumu. Var būt tā, ka kasācijas instance konstatē, ka Krimināllikuma un Kriminālprocesa likuma normas ir piemērotas nepareizi pret visiem apsūdzētājiem. Tātad kriminālprocesa izdalīšana var būt gan efektīva, gan neefektīva. Tādējādi var pagarināties kriminālprocesa ilgums.

2. Tiesību uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā izpratne

Kriminālprocesa ilgums un tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā jau kādu laika posmu tiek uzskatīts par vienu no aktuālākajiem kriminālprocesa jautājumiem (*Eiro Temīda, 2011*). Ir vairāki desmiti lietu, kas norit jau gadiem, un ir pamats domāt par saprātīga termiņa ievērošanu.

Kriminālprocesa likuma 1. pantā noteiktais mērķis, proti, nodrošināt efektīvu Krimināllikuma normu piemērošanu un krimināltiesisko attiecību taisnīgu noregulējumu bez neattaisnotas iejaukšanās personas dzīvē (*Kriminālprocesa likums, 2005*). Šeit ir arī vērtējams apstāklis, kas tad īsti ir neattaisnota iejaukšanās personas dzīvē.

Kriminālprocesa norise saprātīgā termiņā ir ārkārtīgi svarīga visai tieslietu sistēmai, jo jebkura nevajadzīga kavēšanās visbiežāk novedīs pie uzticēšanās zaudēšanas tieslietu sistēmai (*Simović, Šikman, 2018*). Uzticēšanās zaudēšana vēlāk var izpausties kā nesadarbošanās vai nepilnvērtīga sadarbšanās kriminālprocesā iesaistītajām personām un tiesību aizsardzības iestādēm. Likuma noteiktā prasība, ievērot saprātīgus krimināllietas iztiesāšanas termiņus, paredz sarežģītu darbu, kā arī svarīgu lēmumu pieņemšanu sarežģītos apstākļos, izmantojot tādus paņēmienus un metodes, kas veicina pierādījumu pārbaudi un novērtēšanu (*Poļevaja, 2019*). Tātad katra procesuālā kļūda var veicināt un veicinās to, ka kriminālprocess ieilgs un netiks ievērots saprātīgs termiņš.

Savlaicīgai kriminālprocesa pabeigšanai, cita starpā, ir liela nozīme, lai sasniegtu minimālo laiku no nozieguma izdarīšanas līdz noziedzīgam nodarījumam piemērojamām sankcijām. Tās nozīme atspoguļojas negatīvās ietekmes samazināšanas līmenim vai tā novēršanai, kas ir pakļauta atbildētājam kriminālprocesa laikā, kas ir kriminālsankcijas raksturs (*Panter, 2016*). Faktiski, jo ātrāk piemēros sankcijas par noziedzīgu nodarījuma veikšanu, jo tās būs efektīvākas.

Valstij ir pienākums nodrošināt tiesvedības procesa norisi saprātīgā termiņā. Aizstāvības lietišķa attieksme pret izmeklēšanu un tiesvedības procesu, procesu var gan paātrināt, gan paildzināt (*Eiro Temīda, 2011*). Piemēram, piesakot kādus lūgumus vai noraidījumus, process ieilgs.

Uzskatu, ka gadījumos, kad apsūdzētās vai aizdomās turētās personas neattaisnotu iemeslu dēļ vairākkārtīgi ir pārceltas tiesas sēdes vai izmeklēšanas darbības, apsūdzētās vai aizdomās turētās personas tiesībām uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā ir jāzūd.

Autors piedāvā Kriminālprocesa likuma 61. panta piektajai daļai pievienot 1. apakšpunktu un to izteikt šādā redakcijā: “Izņemot gadījumus, kad persona, pret kuru uzsākts kriminālprocess, ar savu darbību vai bezdarbību veicina to, ka kriminālprocesu nebūs iespējams pabeigt saprātīgā termiņā”. Protams, tas nenozīmē, ka izmeklēšanas iestāde vai tiesa speciāli paildzinās kriminālprocesu, tādējādi norādot, ka tā nav ieinteresēta konkrētā kriminālprocesa pabeigšanai saprātīgā termiņā.

Protams, ja mēģinās kriminālprocesu sasteigt, tas visnotaļ atspoguļosies tā kvalitātē.

3. Tiesu prakse jautājumā par tiesību uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā ievērošanu

Latvijas tiesu prakse nav vienveidīga attiecībā uz saprātīga termiņa neievērošanu. Pie līdzīgiem apstākļiem tiesas atzīst, ka ir notikusi saprātīga termiņa neievērošana, vai arī saprātīgs termiņš ievērots.

Atbilstoši Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūrā paustajām atziņām, laika skaitīšana kriminālprocesā iesākas ar brīdi, kad, kompetentas iestādes ir paziņojušas kādai personai par to, ka tā tiek turēta aizdomās par kriminālnoziedzuma izdarīšanu (*Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesu kolēģijas spriedums, 2014., Nr. 11095050510*).

Parasti, iemesli kāpēc persona nav ieradies uz tiesas sēdi, ir tādi, kas uzskatāmi par nepietiekamiem. Visi apstākļi, kas ietekmē lietas izskatīšanas termiņus, ir vērtējami par labu apsūdzētajam (*Aizliegtais paņēmiens, 2017*).

Sākotnēji kriminālprocesa izbeigšana uz Kriminālprocesa likuma 14. panta pamata nebija pārāk bieža. Pēc Kriminālprocesa likuma 2009. un 2010. gada grozījumiem, ar kuriem noteica, ka saprātīga termiņa neievērošana var būt pamats, lai personu atbrīvotu no kriminālatbildības vai samazinātu sodu, būtiski pieauga lietu skaits, kurās apsūdzētie izteica to, ka saprātīgs termiņš netiek ievērots (*Augstākā tiesa, 2014*).

Piemēram, Anglijā, Maģistrātu tiesā, kas izskata mazāk smagus nodarījumus, tiesa var rīkoties apsūdzētā prombūtnes laikā, ja ir pārliecināta, ka pavēste atbildētājam tika piegādāta saprātīgā termiņā (*Spronken, Attinger, 2005*). Kriminālprocesa likuma 464. panta pirmā daļa nosaka, ka “Krimināllietu par kriminālpārkāpumu un mazāk smagu noziegumu tiesa var iztiesāt bez apsūdzētā piedalīšanās, ja apsūdzētais atkārtoti bez attaisnojoša iemesla neierodas uz tiesas sēdi vai ir iesniedzis tiesai lūgumu par krimināllietas iztiesāšanu bez viņa piedalīšanās”. Uzskatu, ka Kriminālprocesa likumā nepieciešams veikt izmaiņas, izslēdzot apstākli, ka lietu izskata tikai tad, ja atkārtoti bez attaisnojoša iemesla apsūdzētais neierodas uz tiesas sēdi. Kriminālprocesa likuma 464. panta pirmā daļa ir jāizsaka šādā redakcijā: “Krimināllietu par kriminālpārkāpumu un mazāk smagu noziegumu tiesa var iztiesāt bez apsūdzētā piedalīšanās, ja apsūdzētais bez attaisnojoša iemesla neierodas uz tiesas sēdi vai ir iesniedzis tiesai lūgumu par iztiesāšanu bez viņa piedalīšanās”. Tādējādi tieslietu sistēma varētu ietaupīt resursus.

Nereti ir gadījumi, kad apsūdzētais vai aizdomās turētais vairākkārtēji neierodas uz tiesas sēdi vai izmeklēšanas iestādi, aizbildinoties ar to, ka ir veselības traucējumi. Uzskatu, ja tiesai vai izmeklēšanas iestādei ir pamats uzskatīt, ka ārsts sniedzis nepatiesu ziņojumu par to, ka persona nevar piedalīties procesuālajās darbībās, sakarā ar veselības traucējumiem, tie var pieaicināt neatkarīgus ārstus, kas izmeklētu procesa dalībnieku. Ja ārstu atzinums būtu tāds, ka apsūdzētajam vai aizdomās turētajam nav tādas veselības problēmas, lai nevarētu piedalīties procesuālajās darbībās, tad nepieciešams ārstam, kas raksta ziņojumu par to, ka apsūdzētajam ir veselības problēmas, kas liedz piedalīties procesuālajās darbībās, noteikt kriminālatbildību par nepatiesu ziņu sniegšanu. Uzskatu, ka Krimināllikums jāpapildina ar 138¹. pantu šādā redakcijā: “Par ārstniecības personas profesionālo pienākumu negodprātīgu pildīšanu, kas izpaužas kā nekorekta ziņu sniegšana izmeklēšanas iestādei vai tiesai. Soda ar īslaicīgu brīvības atņemšanu, vai ar piespiedu darbu, vai ar naudas sodu.

Secinājumi un priekšlikumi

Pētījuma ietvaros secināts, ka Kriminālprocesa likuma 61. panta piektajai daļai jāpievieno 1. apakšpunktu šādā redakcijā: “Izņemot gadījumus, kad persona, pret kuru uzsākts kriminālprocess, pati ar savu darbību vai bezdarbību veicina to, ka kriminālprocesu nebūs

iespējams pabeigt saprātīgā termiņā”. Protams, tas nenozīmē, ka izmeklēšanas iestāde vai tiesa speciāli paildzinās kriminālprocesu, tādējādi norādot, ka tā nav ieinteresēta konkrētā kriminālprocesa pabeigšanai saprātīgā termiņā.

Kriminālprocesa likuma 464. panta pirmā daļa nosaka, ka “Krimināllietu par kriminālpārkāpumu un mazāk smagu noziegumu tiesa var iztiesāt bez apsūdzētā piedalīšanās, ja apsūdzētais atkārtoti bez attaisnojoša iemesla neierodas uz tiesas sēdi vai ir iesniedzis tiesai lūgumu par krimināllietas iztiesāšanu bez viņa piedalīšanās”. Uzskatu, ka Kriminālprocesa likumā nepieciešams veikt izmaiņas, izslēdzot apstākli, ka lietu izskata tikai tad, ja atkārtoti bez attaisnojoša iemesla apsūdzētais neierodas uz tiesas sēdi. Kriminālprocesa likuma 464. panta pirmā daļa ir jāizsaka šādā redakcijā: “Krimināllietu par kriminālpārkāpumu un mazāk smagu noziegumu tiesa var iztiesāt bez apsūdzētā piedalīšanās, ja apsūdzētais bez attaisnojoša iemesla neierodas uz tiesas sēdi vai ir iesniedzis tiesai lūgumu par krimināllietas iztiesāšanu bez viņa piedalīšanās”. Tādējādi tieslietu sistēma varētu ietaupīt resursus.

Uzskatu, ka Krimināllikumā nepieciešams iekļaut 138¹. pantu un to izteikt šādā redakcijā: “Par ārstniecības personas profesionālo pienākumu negodprātīgu pildīšanu, kas izpaužas kā nekorekta ziņu sniegšana izmeklēšanas iestādei vai tiesai. Soda ar īslaicīgu brīvības atņemšanu, vai ar piespiedu darbu, vai ar naudas sodu”.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Kriminālprocesa likums* (21.04.2005.). Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 11.05.2005., Nr.74.
2. *Par seksuālas vardarbības pret bērniem, bērnu seksuālas izmantošanas un bērnu pornogrāfijas apkarošanu*. (13.12.2011.). Eiropas Parlamenta un Padomes direktīva 2011/92/ES. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=CELEX:32011L0093&from=EN>, sk. 29.04.2020.
3. Aizliegtais paņēmiens (2017). *Kā notiek gumijas stiepsana tiesas slimības un komandējumi?* <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/ka-notiek-gumijas-stiepsana-tiesas-slimibas-un-komandejumi.a237282/>, sk. 29.04.2020.
4. Augstākā tiesa (2014). *Aktuāls pētījums: Tiesu prakse par tiesībām uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā nav vienveidīga*. <https://juristavards.lv/zinas/263872-aktuals-petijums-tiesu-prakse-par-tiesibam-uz-kriminalprocesa-pabeigšanu-sapratiga-termina-nav-vienveidiga/>, sk. 01.04.2020.
5. Eiro Temīda (2011). *Tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā*. <https://advokati-juristi.temida.lv/lv/tiesibas-uz-kriminalprocesa-pabeigšanu-sapratiga-termina/>, sk. 29.04.2020.
6. Groma, J. (2015). *Kriminālprocesuālie piespiedu līdzekļi: aktuālie problēmjautājumi un tiesiskā regulējuma pilnveidošanas perspektīvas*. [Promocijas darbs]. https://www.rsu.lv/sites/default/files/dissertations/JGroma_promocijas_darbs.pdf, sk. 29.04.2020.
7. Līvmane, I. (2014). *Lietas izskatīšana saprātīgā termiņā*, <https://www.la.lv/lietas-izskatisana-sapratiga-termina%e2%80%a9>, sk. 29.04.2020.
8. Meikališa, Ā., Strada-Rozenberga, K. (2011. gada 29. novembris). Taisnīgums kriminālprocesā. *Jurista Vārds*. Nr. 48
9. Panter, E.R.E. (2016). Analysis of the Law on Protection of Right to Trial Within Reasonable Time. Retrieved 29.04.2020 from <http://documents.worldbank.org/curated/en/334481511857125090/text/121690-Analysis-of-the-Law-on-protection-of-right-to-trial-within-reasonable-time-EN.txt>
10. Poļevaja, I. (2019). Tactics and Methods Used by Defence Attorneys to Prevent Judicial Mistakes in the First Instance Court. *Socrates*, 2 (14), pp. 23-34. <https://doi.org/10.25143/socr.14.2019.2.023-034>
11. Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesu kolēģijas 2014. gada 14. oktobra spriedums lietā Nr. 11095050510. <https://www.tiesas.lv/nolemumi/pdf/195877.pdf>, sk. 29.04.2020.
12. Simović, M.N., Šikman, M. (2018). Efficiency of Criminal Proceedings – Between Expectations and Reality. *Journal of Criminology and Criminal Law*, 56 (3), pp.23-42. Retrieved 29.04.2020 from https://www.researchgate.net/profile/Mile_Sikman2/publication/330873521 EFFICIENCY OF CRIMINAL PROCEEDINGS - BETWEEN EXPECTATIONS AND REALITY/links/5c594237a6fdcc6b5e3abe7/EFFICIENCY-OF-CRIMINAL-PROCEEDINGS-BETWEEN-EXPECTATIONS-AND-REALITY.pdf
13. Spronken, T., Attinger, M. (2009). Procedural Rights in Criminal Proceedings: Existing Level of Safeguards in the European Union. *European Commission*. Retrieved 29.04.2020 from https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1440204

14. Vitkauskas, D., Dikov, G. (2012). *Protecting the Right to a Fair Trial Under the European Convention on Human Rights*. Retrieved 29.04.2020 from <https://rm.coe.int/168007ff57>

Summary

In this publication it was research the completion of the criminal proceedings within a reasonable time. Main goal of the publication was to discover a problem of the victim has not been granted the right to have the criminal proceedings completed within a reasonable time. The raised aim was to study the right to the completion of criminal proceedings within a reasonable time as one of the basic principles of criminal proceedings.

TRANSPLANTANTA TIESISKAIS RAKSTUROJUMS *LEGAL CHARACTERISATION OF THE TRANSPLANT*

Santa Tropa

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, santa.tropa@inbox.lv, Rēzekne, Latvija

Zinātniskā vadītāja: **Līga Mazure, Dr.iur., asociētā profesore**

Abstract. *The quality of life and increased life expectancy in many ways is dependent of the level of medicine, including the development of transplantation, because the need for cells, tissues and organs is increasing every year.*

There isn't clear answer in legal system as to whether human tissues and organs are objects of civil turnover, respectively, whether they are to be considered as things. Consequently, the problems arise medical staff taking decisions on the removal of organs and for the law enforcement authorities deciding, or the action of a medical employee is not contrary to human rights.

Keywords: *donor, legal system, recipient, transplant.*

Ievads

Cilvēka audu un orgānu transplantācija ir strauji augoša medicīnas joma (*Par kvalitātes un drošības standartu noteikšanu cilvēka audu un šūnu ziedošanai, ieguvei, testēšanai, apstrādei, konservācijai, uzglabāšanai un izplatīšanai, 2004*), kas kopš 20.gs. septiņdesmitiem gadiem, pateicoties medikamentu, medicīnas ierīču un tehnoloģiju attīstībai, paver iespējas kā neārstējamu slimību ārstēšanai, tā arī traumu ārstēšanā un kosmētiskajā ķirurģijā (*Shulz-Baldes, Biller-Andorno, Capron, 2007*). Progress transplantācijas jomā ir saistīts ne tikai ar dzīvības glābšanu un cilvēka veselības atjaunošanu, bet arī par morāli ētiskiem un juridiskiem jautājumiem. Mūsdienās vairumā valstu tiek diskutēts par transplantanta tiesisko raksturojumu, taču vienots uzskats par to nepastāv.

Lai nonāktu līdz šī brīža transplantācijas līmenim, daudzu gadu garumā ir veikti tūkstošiem pētījumu, kuri bijuši pamats diskusijām gan par cilvēktiesību ievērošanu, gan dzīvnieku tiesību aizsardzību. Pieprasījumam pēc šūnām, audiem un orgāniem, kļūstot lielākam par piedāvājumu, radušās tādas problēmas kā komercializācija, tā arī cilvēku tirdzniecība. Līdz ar to, aktuāls kļuvis jautājums par transplantanta tiesisko raksturojumu un tā vietu civiltiesiskajā aprītē. Latvijas normatīvajā regulējumā transplantācijas jomā pastāv virkne trūkumu, t.sk., nav noteikts audu un orgānu tiesiskais raksturojums; nav izstrādāts speciāls likums, kas reglamentētu transplantācijas mehānismus; trūkst izpratnes par to, kādu vietu civiltiesībās ieņem audu un orgānu transplantācija.

Pētījuma mērķis ir analizēt transplantanta tiesisko raksturojumu un transplantācijas idejas vēsturisko attīstību, konstatēt problēmas un piedāvāt risinājumus.

Pētījuma objekts ir transplantācijas tiesiskās attiecības.

Pētījuma priekšmets ir transplantanta tiesiskais raksturojums

Lai sasniegtu pētījuma mērķi, autore izvirzīja vairākus uzdevumus:

- 1) izpētīt transplantācijas skaidrojumu dažādos normatīvajos aktos;
- 2) vērtēt donora un recipienta jēdzienu;
- 3) noskaidrot transplantanta tiesisko raksturojumu;
- 4) aplūkot transplantācijas idejas vēsturisko attīstību;
- 5) analizēt transplantanta veidus.

Lai sasniegtu darba izvirzīto mērķi, darba izstrādāšanā izmantotas vairākas pētījuma metodes: vēsturiskā, analītiskā, salīdzinošā, gramatiskā, semantiskā, teleoloģiskā un sistēmiskā pētīšanas metode, kā arī induktīvā un deduktīvā metode.

Darba tapšanas procesā, lai tiktu izpildīti izvirzītie uzdevumi, tika izmantota juridiskā literatūra (monogrāfijas, zinātniskie raksti, normatīvo aktu komentāri), normatīvie akti un juridiskās prakses materiāli. Literatūru bija nepieciešams aplūkot latviešu valodā un svešvalodās,

lai noskaidrotu transplantācijas idejas vēsturisko attīstību, transplantantu veidus, transplantanta tiesisko raksturojumu. Ideju nostiprināšanai izmantoti normatīvie akti gan nacionālā, gan starptautiskā līmenī. Juridiskās prakses materiālus sastādīja Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumi, kas tika izmantoti, lai noskaidrotu nepilnības normatīvajā regulējumā.

1. Transplantanta jēdziens

Transplantācijas procesā rodas sarežģītas tiesiskās attiecības, kur pirmajā posmā ir donors un medicīnas pakalpojuma sniedzējs, otrajā posmā ir transplantanta tiesiskais raksturojums, savukārt trešajā posmā ir medicīnas pakalpojuma sniedzējs un šūnu, audu vai orgānu saņēmējs.

Normatīvajos aktos un literatūrā nav vienotas transplantācijas definīcijas, taču to iespējams skaidrot šaurākā un plašākā nozīmē. Šaurākā nozīmē transplantācija ir process, kas paredzēts, lai atjaunotu noteiktas cilvēka ķermeņa funkcijas, pārstādot recipientam donora orgānus (*Noteikumi par cilvēka orgānu izmantošanu medicīnā, kā arī cilvēka orgānu un miruša cilvēka ķermeņa izmantošanu medicīnas studijām, 2013*). Savukārt plašākā nozīmē transplantācija sevī ietver arī autotransplantāciju, ksenotransplantāciju un mākslīgi radīto orgānu pārstādīšanu. Normatīvajos aktos tiek norādīts, ka transplantācija tiek veikta slimību vai traumu ārstēšanai, neietverot gadījumus, kad transplantācija tiek veikta ētisku apsvērumu dēļ, piemēram, matu transplantācija, ādas pārstādīšana apdeguma rētu noņemšanai. Autorespāt, transplantācijas definīcijai šaurākā nozīmē būtu jābūt šādi: transplantācija ir cilvēka audu, šūnu vai orgānu izņemšana no donora un šo audu, šūnu un orgānu pārstādīšana recipientam, ārstniecisku vai ētisku apsvērumu dēļ.

Par donoru var būt dzīvs vai miris cilvēks, kurš ir šūnu vai audu avots (*Cilvēka audu un šūnu izmantošanas kārtība, 2013*). Lai persona kļūtu par donoru, tai jāizsaka brīva un apzināta griba - gan rīcībā ar ķermeni pēc nāves, gan dzīves laikā. Tiesības lemt par savu ķermeni piemīt jebkurai pilngadīgai personai. Nepilngadīgas personas tiesības lemt par savu ķermeni tiek ierobežotas, proti, šādas tiesības tiek piešķirtas nepilngadīgās personas likumiskajiem pārstāvjiem (*Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā, 1992*). Autorespāt, ir nepareizi ierobežot nepilngadīgās personas tiesības šādā personiskā jautājumā, jo citās jomās likumdevējs tai piešķir tiesības pieņemt lēmumus un rīkoties pastāvīgi, līdz ar to, ir jānosaka agrāks vecums šāda lēmuma pieņemšanai.

Transplantācijai attīstoties kā medicīnas nozarei ir radušās gan ētiskas, gan juridiskas problēmas (*Vīķis, 2011*), kā vienu no tām var minēt šūnu, audu un orgānu komercializāciju. Lielais pieprasījums pēc orgāniem rada cilvēkos labvēlīgu vidi vēlmei iegādāties orgānus, savukārt finansiālās grūtības - tos pārdot (*Ašnevica-Slokenberga, Gusarova u.c., 2015*). Audu un orgānu izmantošana pieļaujama tikai medicīnisku apsvērumu dēļ, līdz ar to komercializācija ir aizliegta. Par šādu pārkāpumu ir paredzēta gan kriminālatbildība, gan civiltiesiskā atbildība, tādējādi aizsargājot cilvēka dzīvību un veselību pret medicīnas un bioloģijas sasniegumu negodprātīgu izmantošanu (*Vīķis, 2011*).

Transplantanta pārstādīšana sevī ietver - transplantanta iegūšanu un tā ievietošanu šūnu, audu vai orgānu saņēmējam. Kā iepriekš minēts, transplantantu iespējams iegūt ne tikai no dzīva vai miruša cilvēka, kurš šūnas, audus vai orgānus ziedojis, bet arī no dzīvnieka (ksenotransplantācija) vai izgatavojot mākslīgi. Kļūdaini būtu uzskatīt, ka pēdējie divi būtu attiecināmi uz ziedošanas jēdzienu. Transplantants medicīnas iestādē tiek saņemts vai nu ziedošanas ceļā, vai arī tas tiek iegūts no iestādes, kas izgatavo mākslīgo transplantantu, vai kurai piešķirta atļauja transplantantu iegūšana no dzīvnieka. Tā kā transplantāciju ārstniecības nolūkos finansē valsts, tad no tā izriet, ka neatkarīgi no tā, kas ir transplantanta avots, valsts transplantantu recipientam piešķir bez atlīdzības (*Veselības aprūpes finansēšanas likums, 2017*). Autorespāt, transplantanta piešķiršanai ir zināma līdzība ar dāvinājumu, ko reglamentē Civillikums

(*Civillikums, 1937*). Šādam dāvinājumam ir nepieciešams nodoms, nodošana un pieņemšana, kas vairumā transplantācijas gadījumu izpildās.

Transplantantu ziedošanai piemīt bezatlīdzības raksturs, kas izriet no ziedošanas definīcijas (*Cilvēka audu un šūnu izmantošanas kārtība, 2013*), taču neskatoties uz to, tiek pieļautas kompensācijas, lai stimulētu donorus nodot šūnas vai audus (*Eiropas Parlaments, 2008*). Atlīdzība tiek piešķirta, piemēram, par asins un asins komponentu nodošanu (*Valsts Asinsdonoru centrs, 2018*), par dzimumšūnu nodošanu (*Embrions reproduktīvās medicīnas centrs, 2020*). Autoresprāt, visus transplantantus varētu iedalīt divās lielās grupās: pie pirmās grupas pieder transplantanti, kuru atdalīšana no cilvēka ķermeņa nerada nekādas pārmaiņas, kā arī spēj atjaunoties (piemēram, mati, kaulu smadzenes), vai, ja rada izmaiņas, tad tām ir pagaidu raksturs un nerada negatīvas sekas veselībai (olšūnas, niere). Pie otras grupas jāpieskaita šūnas, audi un orgāni, kuru izņemšana vai nu nav iespējama, jo izraisītu donora nāvi (sirds), vai arī būtu nelabvēlīgi veselībai, radītu paliekošas sekas, kas apgrūtinātu turpmāko donora dzīvi. Pamatojoties uz iepriekš minēto, kā arī ievērojot ētikas pamatprincipus, normatīvajā regulējumā ir nepieciešams noteikt gadījumus, kad pieļaujama kompensācijas piešķiršana personai, kura brīvprātīgi, izrādot labvēlību, nodevusi šūnas vai audus, kuru atdalīšana no dzīva cilvēka nerada negatīvas sekas donora veselībai.

Savā dabiskajā stāvoklī audi un orgāni nevar tikt uzskatīti par kaut ko patstāvīgu, tiem nepiemīt spēja tiesiskajās attiecībās uzstāties patstāvīgi. Atdaloties, transplantācijas procesā no cilvēka ķermeņa, audi un orgāni kļūst par patstāvīgiem materiālās pasaules priekšmetiem, kuriem piemīt īpašību kopums, kas spēj apmierināt noteiktas vajadzības (*Vīķis, 2011*). Kā iepriekš autore minēja, lai no donora likumīgi iegūtu audus un orgānus, ir nepieciešama piekrišana (vai arī piekrišana tiek prezumēta), līdz ar to, var konstatēt, ka audi un orgāni spēj kļūt par patstāvīgiem materiālās pasaules priekšmetiem, kad saņemta donora piekrišana un tie tiek izņemti no ķermeņa.

Lai noteiktu transplantanta tiesisko raksturojumu, nepieciešams noskaidrot, kādu vietu tas ieņem civiltiesiskajā apgrozībā. Transplantanti tiek uzskatīti par lietām, kuras ir ierobežotas civiltiesiskajā aprītē jo, pirmkārt, var piederēt tikai noteiktam subjektam un, otrkārt, apgrozījumā var atrasties atbilstoši speciālām normām (noteikumiem), treškārt, tie nav spējīgi būt par komercdarījuma priekšmetiem. Kamēr transplantants atrodas personas ķermenī, tas kopā ar šo personu ir tiesību subjekts un šeit nevar iet runa par transplantanta atsavināšanu, vai tā iespēju materiālajā pasaulē eksistēt kā patstāvīgam priekšmetam. Tiklīdz transplantantam tiek piešķirts lietas statuss, proti, pēc izņemšanas no ķermeņa, tas rada svarīgas sekas: tas kļūst par personas, no kuras transplantants izņemts, īpašuma tiesību objektu (*Сафонова, Карпова, 2012*). Padomju tiesībās tika pieņemts, ka pēc personas nāves, ķermenis kļūst par valsts īpašumu (*Mazure, 2011*), respektīvi valsts nosaka rīcību attiecībā uz personas audiem un orgāniem.

Latvijā pastāv nepieciešamība pēc skaidra tiesiskā regulējuma saistībā ar audu un orgānu izņemšanu, uz šiem trūkumiem ir norādījusi arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa, izskatot lietas “Petrova pret Latviju” un “Elberte pret Latviju”. Lietās tika apskatīts jautājums par audu un orgānu izņemšanas tiesiskumu, kā arī likuma interpretāciju (“Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā”). Abos gadījumos slimnīcas personāls balstījās uz orgānu izņemšanas aizlieguma neesamību (prezumēja mirušās personas piekrišanu), lai izņemtu mirušo personu audus un orgānus, par ko tuvinieku uzzināja tikai pēc audu un orgānu izņemšanas operācijas (*Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums, 2014; Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums, 2015*).

2. Transplantanta idejas vēsturiskā attīstība

Transplantācija kā medicīnas apakšnozare guvusi panākumus pateicoties pēdējos septiņdesmit gados veiktajiem pētījumiem, taču tās idejas pirmsākumi atrodami jau tūkstošgadu

tālā pagātnē, kad cilvēka iztēles attīstība radīja līdz pat mūsdienām saglabājušos mītus par pārdabiskām būtnēm (Himera, Gorgonas), (*Petechuk, 2006*). Stāsti, kas atrodami leģendās, tautasstāstos un medicīnas traktātos nebūt neatrodas tālu no šodien sastopamās realitātes - pārstādīšanas mērķis, tāpat kā pēdējos gados, bija aizstāt nefunkcionējošu ķermeņa daļu ar funkcionējošu, lai paildzinātu personas dzīves ilgumu.

Par pirmo ticamo un veiksmīgo ķirurģisko manipulāciju tiek uzskatīta ķirurga Sushruta veiktā autotransplantācija Indijā 6. - 7. gadsimtā p.m.ē. Tās laikā pacientam uz sejas tika aizstāti bojāti audi ar veselīgiem audiem. Sushruta aizsācis plastisko ķirurģiju un licis pamatus plastiskās ķirurģijas pamatprincipiem (*Hamilton, 2012*). Rekonstruktīvās ķirurģijas panākumi izskaidrojami ar donora un recipienta sakritumu vienā personā, proti, šūnas un audi tiek iegūti no tās pašas personas, kurai audi vai šūnas tiek pārstādīti, tādējādi izvairoties no transplantanta atgrūšanas riska. Mūsdienās rekonstruktīvā ķirurģija tiek izmantota ne tikai ārstnieciskos nolūkos, bet arī ētisku apsvērumu dēļ, piemēram, rētaudu aizstāšana ar veselīgiem audiem.

Mazinoties maģisko stāstu izplatībai par ķermeņa daļu nomaiņu, kā arī panākumi asinsvadu ķirurģijā, 20. gadsimtā ļāva uzsākt eksperimentālus pētījumus orgānu transplantācijā, kas fokusēti uz cilvēku (*Petechuk, 2006*). Lai gūtu atziņas, kas nodrošinātu veiksmīgu transplantāciju, bija nepieciešams veikt neskaitāmus eksperimentus. Tā kā cilvēku izmantošana nebūtu ētiska, eksperimentos sāka izmantot dzīvnieku audus, šūnas un orgānus, jo tikai vēlākos gados sabiedrība pievērsās dzīvnieku tiesību aizsardzībai, kas to izmantošanu pētījumos padarīja humānāku (*Hajar, 2011*).

Atklājums, ka starp vienas sugas identiskiem dvīņiem nenotiek transplantanta atgrūšana, proti, transplantants netiek pakļauts imunoloģiskai recipienta organisma agresijai, radīja pamatu 20. gadsimta vidū uzsākt pētījumus, kas vērsti uz imunoloģisko problēmu novēršanu (*Squiffle, 2011*). Lai transplantantu pārstādīšana no vienas un tās pašas sugas organisma uz otru būtu veiksmīga, laika gaitā tika izstrādāti imūnsupresanti un izmantots jonizējošais starojums (*Watson, Dark, 2012*), kas mazināja atgrūšanas risku, kā arī transplantanta tremi. Tādējādi tika sasniegti panākumi alotransplantācijā jeb transplantanta pārstādīšanā starp diviem (donors un recipients) vienas sugas pārstāvjiem.

21. gadsimtā transplantantu pieprasījums ir kļuvis lielāks par piedāvājumu, tāpēc zinātnieki turpina strādāt pie alternatīviem risinājumiem. Šobrīd transplantanti tiek iegūti ne tikai no dzīvniekiem un mirušiem cilvēkiem, bet arī no dzīvniekiem (ksenotransplantācija), attīstoties tehnoloģijām ir radīts trīsdimensiālais biodrukāšanas printeris, ar kura palīdzību no biomateriāla tiek iegūts transplantants (*Munaz, Vadivelu, John, Barton, Kamblea, Nguyen, 2016*) - šobrīd gan iespējams izgatavot vienkāršākas struktūras transplantātus, taču, autoresprāt, pētniecībai turpinoties, nākotnē tiks atrasts veids, kā radīt arī tādu transplantantu kā sirds.

Transplantācijas normatīvais regulējums ir radies tikai 20. un 21. gadsimta mijā, kas pamatojams ar transplantācijas salīdzinoši vēlo attīstību - līdz tam veiksmīgo gadījumu īpatsvars bija mazāks par letālajiem iznākumiem. Pagriezienu personas tiesību aizsardzībā radīja Nirnbergas kodekss (1947), kurš tika izstrādāts, lai sodītu ārstus un zinātniekus, kuri veikuši eksperimentus ar cilvēkiem, pārkāpjot viņu tiesības (*WikiZer, 2017*). Kodekss aizsargāja to personu tiesības, kuras piedalās eksperimentos, piemēram, gribai piedalīties eksperimentā jābūt brīvai; šādus pētījumus var veikt personas, kuras ir zinātniski kvalificētas; persona brīvi var prasīt eksperimenta pārtraukšanu u.c. (*National Institutes of Health, 1949*).

Transplantācijas aizmetņi atrodami jau tālā senatnē, sabiedrībai apkārt notiekošo cenšoties izskaidrot ar pārdabiskām būtnēm, kuras šobrīd var identificēt kā transplantācijas idejas aizsākumus. Transplantācija nonākusi līdz šodienas līmenim, pēdējos 70 gadus intensīvi veicot pētījumus un gūstot arvien jaunus atzinumus. Līdz pat 21. gadsimta sākumam kā transplantanta avots tika izmantots cilvēks vai dzīvnieks, taču attīstoties tehnoloģijām un veicot virkni zinātnisku

pētījumu, medicīna nonāca līdz transplantantu mākslīgai izgatavošanai. Transplantācija kā medicīnas nozare attīstījies kāpinoši - no primitīviem transplantantu pārstādīšanas gadījumiem (āda, radzene utml.) līdz par sarežģītām, vairākas stundas ilgstošām, transplantācijas operācijām.

3. Transplantantu veidi

Atkarībā no tā, kas ir audu, šūnu vai orgānu avots, transplantācijā var izdalīt: autotransplantāciju, alotransplantāciju un ksenotransplantāciju. Autotransplantācija ir audu vai šūnu izņemšana no personas un izmantošana tai pašai personai, respektīvi donors un recipients sakrīt vienā personā, savukārt alotransplantācija ir transplantācijas process, kad no personas izņemtās šūnas vai audi tiek izmantoti citai personai (*Cilvēka audu un šūnu izmantošanas kārtība, 2013*). Latvijas normatīvajos aktos tiek pieminēta ksenotransplantācija, taču tās skaidrojums netiek dots. Ksenotransplantācijas procesa laikā no dzīvnieka tiek iegūtas dzīvas šūnas, audi vai orgāni un iegūtās šūnas, audi vai orgāni tiek pārstādīti cilvēkam (recipientam). Kā piemērots dzīvnieks šādam procesam, tiek uzskatīta cūka, tā tiek identificēta kā potenciālais orgānu avots transplantācijai (*Li, Hara, Wang, Esmon, Cooper, Iwase, 2019*). Ksenotransplantācija varētu būt daudzsolīga alternatīva pieeja, lai novērstu plaisu starp audu, šūnu un orgānu piedāvājumu un pieprasījumu; tomēr imunoloģiskie šķēršļi, kā arī ētiskie apsvērumi, ierobežo ksenotransplantācijas izmantošanas iespējas (*Lu, Yang, Wang, Qin, 2020*). Autoresprāt, Latvijas normatīvajos aktos ir nepieciešams ieviest ksenotransplantācijas skaidrojumu - ksenotransplantācija ir šūnu, audu vai orgānu izņemšana no dzīvnieka un šo šūnu, audu vai orgānu pārstādīšana cilvēkam, medicīnisku mērķu sasniegšanai.

Atkarībā no transplantanta atjaunošanās spējas var izdalīt atjaunoties spējīgus (piemēram, asinis, dzimumšūnas u.c.) un atjaunoties nespējīgus (piemēram, niere, sirds u.c.) transplantantus. Starp transplantantu ieguvu no dzīva un miruša cilvēka ir nepieciešams novilkt robežas, proti, no dzīva donora nevar iegūt visus tos pat transplantantus, ko iespējams izņemt no miruša donora. Iepriekš minēto var pamatot ar to, ka par dzīvo donoru var kļūt tikai persona, kas ar transplantāciju neapdraud savu veselību, kā arī atbilst donora atlases kritērijiem (*Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā, 1992*), jo jebkurš cilvēks nevar kļūt donoru.

Ir iespējami divi nāves stāvokļi - smadzeņu nāve un bioloģiskā nāve. Pirmajā gadījumā iegūstamie orgāni ir visvērtīgākie, tie ir "dzīvi," turklāt no personas ar smadzeņu nāvi būtībā var izmantot visus orgānus. Orgānu ieguve no šādiem pacientiem iespējama tādēļ, ka mediķi ir pilnīgi pārliecināti, ka smadzeņu nāve ir neatgriezeniska (*Janule, 2007*). Bioloģiskās nāves gadījumā organisms neatgriezeniski zaudē dzīvības funkcijas, kas nav atjaunojamas ar reanimācijas vai intensīvās terapijas metodēm (*Kārtība, kādā veicama smadzeņu un bioloģiskās nāves fakta konstatēšana un miruša cilvēka nodošana apbedīšanai, 2007*), šajā gadījumā būtiski pieņemt lēmumu par personas orgānu izņemšanu, proti, noskaidrot dzīves laikā izteikto gribu. No iepriekš minētā izriet, ka var izdalīt transplantantus, kas iegūti no personas, kurai iestājusies smadzeņu nāve un transplantantus no personas, kurai iestājusies bioloģiskā nāve.

Atkarībā no transplantanta struktūras var izdalīt: šūnas, audus un orgānus, kā arī. Šūna ir dzīva cilvēka organisma pamatstruktūra, ko nesaista saistaudi (*Law on Donation and Transplantation of Human Tissues, Cells and Organs, 1996*). Audi ir visas cilvēka ķermeņa sastāvdaļas, ko veido šūnas, savukārt orgāns ir cilvēka ķermeņa daļa, ko veido dažādi audi, kuri saglabā savu struktūru, apasiņošanu un spēju attīstīt fizioloģiskas funkcijas augstā autonomijas līmenī, kā arī orgāna daļa, ja to paredzēts izmantot cilvēka ķermenī tādā pašā nolūkam kā orgānu kopumā un ja tā saglabā struktūru un apasiņošanu (*Noteikumi par cilvēka orgānu*

izmantošanu medicīnā, kā arī cilvēka orgānu un miruša cilvēka ķermeņa izmantošanu medicīnas studijām, 2013).

Transplantants var tikt iegūts gan no svešinieka, gan radnieka, tāpēc atkarībā no donora un recipienta radniecības attiecībām var izšķirt transplantantu, kas iegūts no radnieka vai svešinieka. Normatīvie akti, kas reglamentā transplantācijas procesu, nenosaka to cilvēku loku, kas uzskatāmi par radniekiem. Autoresprāt, normatīvajā regulējumā ir nepieciešams noteikt robežu, pēc kuras varētu noteikt, vai donors atrodas vai neatrodas to personu lokā, attiecībā uz kuru stingri jāievēro konfidencialitāte.

Atkarībā no tā, kad transplantants tiek izmantots var izdalīt tūlītēju un atlikto transplantāciju. Autoresprāt, lai nošķirtu tūlītējo no atliktās transplantācijas, kā nodalīšanas kritēriju varētu izmantot laika periodu, kad transplantants atrodas ārpus donora un recipienta ķermeņa. Tiklīdz transplantants tiek nodots glabāšanā uz nenoteiktu laika periodu, uzskatāms, ka tā ir atliktā transplantācija. Pie tūlītējās transplantācijas var minēt, piemēram, matu, ādas transplantāciju, savukārt pie atliktās transplantācijas jāpieskaita cilmes šūnu iegūšana no jaundzimušā nabassaites - tā tiek nodota glabāšanas bankā, līdz kļūst nepieciešama pašam donoram vai kādam no viņa tuviniekiem; olšūnas transplantācija - to iespējams nodot glabāšanā (sasaldēt) un izmantot vēlāk.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Nepilngadīgas personas tiesības transplantācijas jomā tiek ierobežotas, neskatoties uz to, ka citās jomās likumdevējs tai piešķīris tiesības rīkoties un pieņemt lēmumus patstāvīgi. Autore piedāvā likumā "Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā" 2.pantā veikt grozījumus un papildināt trešo daļu - nepilngadīgai personai no 14 gadu vecuma ir tiesības tikt uzklautai un atbilstoši savam vecumam un briedumam piedalīties lēmumā par rīcību ar tās ķermeni kā pēc nāves, tā arī dzīves laikā.
2. Transplantācijā ir jāievēro konfidencialitātes princips, tāpēc ir svarīgi noteikt to personu loku, uz kurām konfidencialitātes princips ir stingri jāievēro. Autore piedāvā papildināt likuma "Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā" 12.pantu ar trešo daļu, nosakot, ka ar tuvākajiem piederīgajiem jāsaprot tās personas, kas ar recipientu atrodas radniecības attiecībās līdz trešajai pakāpei un svainības attiecībās līdz otrajai pakāpei. Gadījumos, kad donors atrodas radniecības attiecībās ar recipientu, taču donors izsaka gribu ziedot audus vai orgānus anonīmi, ņemt vērā šīs personas gribu.
4. Transplantācija kā medicīnas nozare attīstījusies kāpinoši - no primitīviem transplantantu pārstādīšanas gadījumiem (piemēram, āda, radzene utml.) līdz par sarežģītām sirds transplantācijas operācijām. Līdzās zinātnes attīstībai, izmainījušies arī transplantantu veidi - tie modernizējušies. Mūsdienās transplantantus iegūst ne tikai no dzīvniekiem un cilvēkiem, bet arī izgatavo mākslīgi. Nākotnē, attīstoties tehnoloģijām, būs iespējams izgatavot ne tikai vienkāršas konstrukcijas transplantantus (piemēram, kauls), bet arī sarežģītus, tādus kā niere, sirds utml.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Cilvēka audu un šūnu izmantošanas kārtība* (22.10.2013.). LR Ministru kabineta noteikumi Nr.1176. <https://likumi.lv/ta/id/261810-cilveka-audu-un-sunu-izmantosanas-kartiba>, sk. 20.02.2020.
2. *Civillikums* (28.01.1937.). LR likums. <https://likumi.lv/doc.php?id=225418>, sk. 20.04.2020.
3. *Kārtība, kādā veicama smadzeņu un bioloģiskās nāves fakta konstatēšana un miruša cilvēka nodošana apbedīšanai* (27.03.2007.). LR Ministru kabineta noteikumi Nr. 215. <https://likumi.lv/ta/id/155624-kartiba-kada-veicama-smadzenu-un-biologiskas-naves-fakta-konstatēšana-un-mirusa-cilveka-nodosana-apbedisanai>, sk. 15.04.2020.

4. *Law on Donation and Transplantation of Human Tissues, Cells and Organs* (19.11.1996). Republic of Lithuania Law No. I-1626. Retrieved 20.02.2020 from <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/19d1d990225011e6acbed8d454428fb7?jfwid=191fum8213>
5. *Noteikumi par cilvēka orgānu izmantošanu medicīnā, kā arī cilvēka orgānu un miruša cilvēka ķermeņa izmantošanu medicīnas studijām* (29.01.2013.). LR Ministru kabineta noteikumi Nr.70. <https://likumi.lv/ta/id/254753-noteikumi-par-cilveka-organu-izmantosanu-medicina-ka-ari-cilveka-organu-un-mirusa-cilveka-kermena-izmantosanu-medicinas-studijam>, sk. 20.02.2020.
6. *Par kvalitātes un drošības standartu noteikšanu cilvēka audu un šūnu ziedošanai, ieguvei, testēšanai, apstrādei, konservācijai, uzglabāšanai un izplatīšanai* (31.03.2004.). Eiropas Parlamenta un padomes Direktīva 2004/23/EK. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=CELEX:02004L0023-20090807&from=EN>, sk. 03.05.2020.
7. *Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā* (15.12.1992.). LR likums. <https://likumi.lv/ta/id/62843-par-mirusa-cilveka-kermena-aizsardzibu-un-cilveka-audu-un-organu-izmantosanu-medicina>, sk. 20.02.2020.
8. *Veselības aprūpes finansēšanas likums* (14.12.2017.). LR likums. <https://likumi.lv/ta/id/296188-veselibas-aprupes-finansesanas-likums>, sk. 28.04.2020.
9. Ašņevica-Slokenberga, S., Gusarova, A. u.c. (2015). *Medicīnas tiesības*. Rīga: Tiesu namu aģentūra. 798 lpp.
10. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2014. gada 24. jūnija spriedums lietā „Petrova pret Latviju”. https://www.tiesas.lv/Media/Default/Page/CASE%20OF%20PETROVA_v_LATVIA.doc, sk. 01.05.2020.
11. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2015. gada 13. janvāra spriedums lietā “Elberte pret Latviju”. <https://tiesas.lv/eiropas-cilvektiesibu-tiesas-ect-spriedumi-un-lemumi>, sk. 01.05.2020.
12. Eiropas Parlaments (28.02.2008.). *Juridiskās Komitejas atzinums Vides, sabiedrības veselības un pārtikas nekaitīguma komitejai par orgānu ziedošanu un transplantāciju – politikas pasākumi Eiropas Savienības līmenī*. <https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A6-2008-0090+0+DOC+XML+V0/LV>, sk.28.04.2020.
13. Embrions reproduktīvās medicīnas centrs (2020). *Olšūnu donoru programma*. <https://www.embrions.lv/donoru-programma/olsunu-donoru-programma/>, sk. 30.04.2020.
14. Hajar, R. (2011). Animal Testing and Medicine. *Heart Views*, 12(1). Retrieved 24.04.2020 from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3123518/>
15. Hamilton, D. (2012). *A History of Organ Transplantation*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Pres. 560 p.
16. Janule, P. (13.02.2007.). Nodarījumi, kas saistīti ar nelikumīgu audu un orgānu izņemšanu. *Jurista Vārds*, 8.
17. Li, J., Hara, H., Wang, Y., Esmo, C., Cooper, D.K.C., Iwase, H. (2019). Evidence for the Important Role of Inflammation in Xenotransplantation. *Journal of Inflammation*, 16 (10). Retrieved: 09.04.2020 from <https://journal-inflammation.biomedcentral.com/track/pdf/10.1186/s12950-019-0213-3>
18. Lu, T., Yang, B., Wang, R., Qin, C. (2020). Xenotransplantation: Current Status in Preclinical Research. *Front. Immunol.* Retrieved 09.04.2020 from <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fimmu.2019.03060/full>
19. Mazure, L. (2011). *Pacienta griba un tā civiltiesiskā aizsardzība*. [Promocijas darbs]. https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/5100/20560-Liga_Mazure_2011.pdf?sequence=1&isAllowed=y, sk. 01.05.2020.
20. Munaz, A., Vadivelu, R.K., John, J.S., Barton, M., Kambale, H., Nguyen, N.T. (2016). Three-dimensional Printing of Biological Matters. *Advanced Materials and Devices*, 1 (1), pp. 1-17. Retrieved 23.03.2020 from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2468217916300144>
21. National Institutes of Health (1949). *The Nuremberg code*. Retrieved 25.04.2020 from <https://history.nih.gov/display/history/Nuremberg+Code>
22. Petechuk, D. (2006). *Organ Transplantation*. London: Greenwood Press. 24 p.
23. Shulz-Baldes, A., Biller-Andorno, N., Capron, A.M., (2007). International perspectives on the ethics and regulation of human cell and tissue transplantation. *Bulletin of the World Health Organisation*, 85(12). Retrieved 28.04.2020 from https://www.researchgate.net/publication/5574339_International_perspectives_on_the_ethics_and_regulation_of_human_cell_and_tissue_transplantation
24. Squiffle, J.P. (2011). *The History of Kidney Transplantation: Past, Present and Future*. Retrieved 21.03.2020 from https://orbi.uliege.be/bitstream/2268/147749/1/InTech-The_history_of_kidney_transplantation_past_present_and_future_with_special_references_to_the_belgian_history.pdf
25. Valsts Asinsdonoru centrs (27.02.2018.). *Turpmāk donori varēs atteikties no atlīdzības par asins un asins komponentu nodošanu*. <https://www.vadc.lv/aktualitates/jaunumi/turpmak-donori-vares-atteikties-no-atlidzibas-par-asins-un-asins-komponentu-nodosanu>, sk. 30.04.2020.
26. Vīķis, R. (21.06.2011.). Tiesības un bioētika. Cilvēka audu un orgānu nelikumīga izņemšana. *Jurista Vārds*, 26.

27. Watson, C.J.E., Dark, J.H. (2012). Organ transplantation: historical perspective and current practice. *British Journal of Anaesthesia*, 108, pp.29-42. Retrieved 21.03.2020 from <https://pdfs.semanticscholar.org/8d51/e3de7c36f554f37fce784f18c5c62271dfcd.pdf>
28. WikiZer (2017). *Bioētika*. <https://www.wikizero.com/lv/Bioētika>, sk. 25.04.2020.
29. Сафонова, Е.Ю., Карпова, Д.Ю. (2012). К вопросу регулирования трансплантации тканей и органов человека. *Юридическая наука*, 3, с.52-54.

Summary

The transplantation mechanisms are complicated, because the medicine are collide with rights, which is also the reason why the normative regulation of transplantation started to appear only in the second half of the 20th century, and it's still unclear. On the issue of the legal status of the transplant, the countries of the world are divided into two groups - one considers that the transplant is in civil turnover, while the other part has the opposite opinion. The determination of the legal status of the transplantation would make it possible to clarify its place in the system of civil law.

SASKARSMES PERSONA ĢIMENES TIESISKAJĀS ATTIECĪBĀS *CONTACT PERSON IN FAMILY LEGAL RELATIONS*

Gunta Vanaga

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, vanadzina4@inbox.lv, Alūksne, Latvija

Zinātniskā vadītāja: **Inguna Tabore, Mg.iur., vieslektore**

Abstract. *One of the issues that parents need to agree on when separating a relationship is the issue of the child's communication with the separated parent, it is a question of exercising the right of access. In disputes over the child's right to maintain personal and direct contact with a parent with whom the child does not live together on a daily basis, a contact person is often involved. Analyzing the involvement of the contact person in the process of communication between the child and the parent, several problems crystallize that affect the course of exercising the right of access. The article will analyze the legal and factual aspects of the contact person's participation, focusing on the involvement of the Orphan's Court as a contact person in this process.*

Keywords: *child, contact person, parents, right of access.*

Ievads

Vecāku strīdi un šķirtās attiecības ir viens no iemesliem, kāpēc bērni ģimenēs jūtas nomākti un nelaimīgi. Cieņpilnas savstarpējās komunikācijas gadījumā, arī pēc attiecību izjukšanas, vecāki mierīgā ceļā spēj vienoties par jautājumiem, kas skar bērna aizgādības tiesības un turpmāko bērna komunikāciju ar katru no vecākiem. Taču, kā izriet no tiesu prakses, vecāku strīdi kļūst arvien komplikētāki, strīda karstumā tiek aizmirsts par bērnu, par viņa interesēm un vajadzībām, jo īpaši par emocionālajām vajadzībām. Bērni nonāk strīda krustugunīs, kļūst par galvenajiem vecāku radītās situācijas ķīlniekiem, par ieroci, ko bērna māte un tēvs izmanto „cīņā” viens pret otru.

Viens no jautājumiem, par kuru vecākiem nepieciešams vienoties, šķirot attiecības, ir jautājums par bērna komunikāciju ar šķirti dzīvojošo vecāku, t.i., saskarsmes tiesības izmantošanas jautājums.

Saskarsmes tiesības jēdziens definēts Latvijas Republikas Civillikuma (turpmāk – Civillikums) 181.panta pirmajā daļā, kurā noteikts, ka saskarsmes tiesība ir bērna tiesības uzturēt personiskas attiecības un tiešus kontaktus ar jebkuru no vecākiem.

Saskarsmes tiesība ir viena no cilvēktiesībām un tās izpausme Eiropas Cilvēktiesību tiesas (turpmāk - ECT) praksē tiek apskatīta kā tiesības uz privāto dzīvi un ģimenes dzīves neaizskaramību, kas ir garantētas Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 8.pantā (*Celmiņa, Daugule, 2019*). ECT apstiprinājusi, ka “vecāku un bērnu iespēja baudīt vienam otra sabiedrību ir viens no ģimenes dzīves pamatelementiem” (*ECT spriedums, 2001., Nr. 25702/94*).

Kontakta uzturēšana ar bērniem un ar to saistītie ierobežojumi, kas tiek piemēroti kā nepieciešamais līdzeklis, lai nodrošinātu bērnu vislabākās intereses, ir viena no Eiropas Savienības dalībvalstu svarīgākajām problēmām (*Convention on Contact Concerning Children, 2003*).

Bērna tiesības uzturēt personiskas attiecības un tiešus kontaktus ar abiem vecākiem, izņemot gadījumus, kad tas ir pretrunā viņa interesēm, iekļautas arī Eiropas Savienības Pamattiesību hartas 24.panta trešajā daļā (*Eiropas Savienības Pamattiesību harta, 2016, 24.p.*).

Civillikuma 181.panta otrā daļa noteic, ka katram vecākam ir gan pienākums, gan tiesības uzturēt personiskas attiecības un tiešus kontaktus ar bērnu. Vienlaikus saskarsmes tiesības tvērumā ietilpinot vecāka tiesības būt informētam par bērna ikdienas gaitām pantā (*Celmiņa, Daugule, 2019*).

Strīdos par bērna tiesībām uzturēt personiskus un tiešus kontaktus ar to vecāku, ar kuru bērns ikdienā kopā nedzīvo, vērtējot situāciju caur bērna vislabāko interešu ievērošanas prizmu, nereti tiek iesaistīta saskarsme persona.

Pētījuma mērķis ir izpētīt un izanalizēt problēmas, kas veidojas bērnu un vecāku saskarsmes procesā, piesaistot saskarsmes personu, t.sk. bāriņtiesu vai tās pilnvarotu personu.

Mērķa sasniegšanai izvirzīti šādi pētījuma uzdevumi:

- 1) izpētīt saskarsmes personas institūta izveidošanas nepieciešamības apstākļus;
- 2) izpētīt un salīdzināt normatīvo regulējumu, kas nosaka bērna un šķirti dzīvojošā vecāka saskarsmes tiesības Latvijā un Igaunijā;
- 3) izpētīt saskarsmes personas nodibināšanas un izbeigšanās tiesiskos priekšnoteikumus;
- 4) izpētīt saskarsmes personas lomu saskarsmes tiesību realizēšanas procesā;
- 5) izpētīt tiesu praksi prasībās par saskarsmes tiesību realizēšanas kārtības noteikšanu;
- 6) izanalizēt Alūksnes novada bāriņtiesas pieredzi, piedaloties vecāka un bērnu saskarsmes tiesību realizēšanas procesā;
- 7) izstrādāt priekšlikumus par iespējamiem risinājumiem vecāka un bērna saskarsmes pilnveidošanā, gadījumos, kad saskarsmē iesaistīta saskarsmes persona, bāriņtiesa vai tās pilnvarota persona.

Pētījumā izmantotas šādas pētniecības metodes: vēsturiskā, salīdzinošā, analītiskā, gramatiskā, teleoloģiskā, sistēmiskā, induktīvā, deduktīvā.

Pētījuma hipotēze: iekļaujot normatīvajos aktos tiesību normas, kas konkrēti nosaka saskarsmes personas, tajā skaitā bāriņtiesas vai tās pilnvarotas personas, kas piedalās saskarsmes procesā, kompetenci, tiesības un pienākumus, kā arī paredzot vecāku atbildību par nepamatotu šķēršļu likšanu saskarsmes personas izvēlē, tiktu atvieglota bērna un vecāka saskarsmes norise, tādējādi izskaužot strīdā esošo vecāku centienus, izmantojot nepilnības normatīvajā regulējumā, ierobežot vai pat liegt bērna un atsevišķi dzīvojošā vecāka saskarsmi.

1. Saskarsmes personas jēdziens un šī institūta nodibināšanas nepieciešamība

Bērnu tiesību aizsardzības likuma 7¹.pantā noteikts, ka katram bērnam ir neatņemamas tiesības uz ģimeni (*Bērnu tiesību aizsardzības likums, 1998, 7¹.p.*). Ar ģimeni pirmām kārtām saprotot vecāku un bērnu attiecības. No minētā secināms, ka vecāks, kurš ikdienā nedzīvo kopā ar bērnu, uzturot ar viņu personiskas attiecības un tiešus kontaktus, nodrošina bērnam nepieciešamo ģimenes sajūtu. Šķirti dzīvojošā vecāka vēlme tikt ar bērnu ir ne tikai tiesiski pamatota un atbalstāma, bet arī obligāta.

Diemžēl bieži notiek tā, ka viens no vecākiem, ļaunprātīgi izmantojot normatīvajos aktos noteikto, mēģina “likumīgi nolaupīt” vai “atsavināt” bērnu, izvirzot nepatiesus apgalvojumus pret otru vecāku vai par viņu (*Preller, 2013*). Bieži var secināt, ka kāds no vecākiem nepatiesi apsūdz otru vecāku par seksuālu uzmācību vai emocionālu vardarbību pret bērnu.

Bērna vislabāko interešu ievērošana ir pamatprincips, kas jāievēro, izlemjot jebkuru jautājumu, kas kaut vai netiešā veidā skar bērna tiesības un intereses. Bērna subjektīvās tiesības ir augt ģimenē, tiesības zināt savus vecākus un dzīvot kopā ar tiem, tiesības tikt aprūpētiem un audzinātiem no abu vecāku puses (*Balodis, 2007*). Lai sasniegtu optimālo risinājumu bērna tiesību un tiesisko interešu ievērošanā, tiek ņemti vērā gan objektīvie, gan subjektīvie faktori (*Siliniece, 2019*).

Bērnu tiesību konvencijas 9.panta trešajā daļā noteikts, ka dalībvalstis respektē no viena vai abiem vecākiem šķirta bērna tiesības pastāvīgi uzturēt personiskas attiecības un tiešus kontaktus ar abiem vecākiem, izņemot gadījumus, kad tas ir pretrunā bērna interesēm (*Bērnu tiesību konvencija, 1989, 9.p.*). Līdz ar to ikkatrā jautājumā, kas saistīts ar bērna tiesību nodrošināšanu, ietverot

saskarsmes tiesības izmantošanas aspektu, vienmēr vērtējamas bērna labākās intereses, kas prasa no lēmuma pieņēmēja ne tikai īpašu iedziļināšanos konkrētā jautājuma izskatīšanā, vērtējot un nepieciešamības gadījumā pieprasot informāciju no atbildīgajām institūcijām vai personām, bet arī papildus speciālas zināšanas par bērna attīstību, par bērna vecumposmu psiholoģiskajām īpatnībām, spējām izvērtēt situāciju un izprast lēmuma ietekmi nākotnes perspektīvā (*Celmiņa, Daugule, 2019*).

Bērnu tiesību konvencijas 18.panta pirmā daļa noteic, ka dalībvalstis dara visu iespējamo, lai nodrošinātu tāda principa atzīšanu, saskaņā ar kuru abi vecāki ir vienādi atbildīgi par bērna audzināšanu un attīstību. Vecāki vai aizbildņi ir galvenās personas, kas atbildīgas par bērna audzināšanu un attīstību. Viņu galvenais pienākums ir gādāt par bērna interesēm. Arī atbilstoši Bērnu tiesību aizsardzības likuma 5.panta pirmās daļas 1.punktā noteiktajam, bērnu tiesību aizsardzību valstī, pirmkārt nodrošina bērnu vecāki.

Izbeidzoties vecāku kopdzīvei, bērni bieži zaudē iespēju saglabāt kontaktu ar to vecāku, ar kuru nedzīvo kopā. Iemesli šādai situācijai var būt dažādi, taču, galvenokārt, tās ir vecāku naidīgās savstarpējās attiecības.

No tiesu prakses materiāliem redzams, ka, risinot strīdus, kas izriet no saskarsmes tiesībām, viens no vecākiem cenšas būtiski ierobežot, vai pat liegt, otra vecāka tiesības uzturēt personiskas attiecības un tiešus kontaktus ar bērnu, tādējādi, ierobežojot bērna saskarsmes tiesību ar otru vecāku (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedums, 2011., Nr. A420734110; Tukuma rajona tiesas spriedums, 2017., Nr. C37095116*).

Ņemot vērā, ka augšana viena vecāka ģimenē var atstāt tiešu ietekmi uz bērna attīstību, ja vien nav pierādīts pretējais, jāprezūmē, ka nepārtraukta abu vecāku iesaistīšanās bērna dzīvē ir bērna labākajās interesēs (*Grāvere, Henzele, Rūsiņa, 2017*).

Lai gan starptautiskie un nacionālie tiesību akti bieži vien deklarē, ka noteicošajām šajā ziņā jābūt bērna vislabākajām interesēm, likums ne vienmēr skaidri nosaka, ka bērna vislabākās intereses vispārīgi tiek interpretētas kā regulārs kontakts ar abiem vecākiem (*Celmiņa, Daugule, 2019*). ECT atzinusi, ka ilgstošs un smags saskarsmes tiesību ierobežojums kopā ar ilgstošu aizliegumu uz satikšanos nav samērīgs ar leģitīmo mērķi, tādēļ rada Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 8.panta pārkāpumu (*Haružika, 2013*).

Saeima 2015.gada 22.oktobrī galīgajā lasījumā pieņēma grozījumus Civillikumā, kas precizēja saskarsmes tiesību noteikšanas kārtību, tostarp gadījumos, kad vecāki ar bērnu drīkst tikt tikai trešās personas klātbūtnē. Grozījumi stājās spēkā 2015.gada 3.decembrī, paredzot izmaiņas Civillikumā, Civilprocesa likumā un Bāriņtiesu likumā. Veicot grozījumus, ieviests termins “saskarsmes persona”.

Saskarsmes personas jēdziens definēts Civillikuma 182.panta ceturtajā daļā, kurā noteikts, ka saskarsmes persona ir fiziskā persona, kuras klātbūtnē, ja tā piekrīt, īsteno saskarsmes tiesību. Saskarsmes persona var būt arī juridiskā persona, kas nodrošina speciālista klātbūtni saskarsmes tiesības īstenošanas laikā. Savukārt, ja tiesa konstatē, ka ar bērnu drīkst tikt tikai saskarsmes personas klātbūtnē, un puses nevar vienoties par saskarsmes personu vai bāriņtiesa nepiekrīt pušu izvēlei attiecībā uz saskarsmes personu, saskarsmes tiesību īsteno bāriņtiesas pārstāvja vai bāriņtiesas pilnvarotas personas klātbūtnē (*Civillikums, 1937., 182.p.3.d.*).

Autore secina, ka saskarsmes persona ir institūts, kas radīts ar mērķi izveidot, atjaunot un saglabāt bērna un šķirti dzīvojošā vecāka personiskās attiecības un tiešus kontaktus situācijās, kad vecāku savstarpējā komunikācija dažādu iemeslu dēļ nav iespējama, tomēr bērna interesēs saskarsme ir nepieciešama un atbalstāma. Vienlaicīgi nedrīkst aizmirst, ka saskarsmes personas piedalīšanās bērna un vecāka saskarsmes procesā saistīta ar vecāka saskarsmes tiesības ierobežošanu.

2. Saskarsmes personas tiesiskais regulējums

Izveidojot saskarsmes personas institūtu, viens no likumdevēja mērķiem bija nodrošināt precīzāku tiesas nolēmumu izpildi lietās, kas izriet no saskarsmes tiesībām, dodot iespēju šo personu identificēt.

2015.gada 29.oktobra likumprojekta „Grozījumi Civillikumā” pirmā lasījuma redakcijā bija noteikts, ka „saskarsmes persona ir fiziska persona, kuras klātbūtnē, ja tā piekrīt, īsteno saskarsmes tiesību. Saskarsmes persona var būt arī cita persona (piemēram, krīzes centrs, psihologu apvienība), kas nodrošina speciālista klātbūtni saskarsmes tiesības īstenošanas laikā” (*Saeima, 2015*). Iesniedzot minēto likumprojektu otrajam lasījumam, tika izteikts priekšlikums „aizstāt (..) vārdu „cita” ar vārdu „juridiska” un izslēgt iekavas un vārdus „(piemēram, krīzes centrs, psihologu apvienība)”” (*Saeima, 2015*).

Līdzšinējais regulējums kā vienu no saskarsmes tiesības ierobežojumiem paredzēja, ka ar bērnu drīkst tikties tikai trešās personas klātbūtnē. Minētais likuma regulējums nepieprasīja identificēt trešo personu un pieaicināt to procesā kā lietas dalībnieku.

Savukārt Civilprocesa likuma 11.nodaļā termins „trešā persona” apzīmē lietas dalībnieka statusu civillietā, nosakot tās tiesību un pienākumu apjomu, kas atšķiras no personas, kas piedalās saskarsmes nodrošināšanā ar bērnu, procesuālā statusa, līdz ar to no procesuālā aspekta saskarsmes personai bija nepieciešams regulējums Civilprocesa likumā (*Celmiņa, Daugule, 2019*).

Pieņemot grozījumus Civilprocesa likumā, saskarsmes personai paredzēts lietas dalībnieka statuss, tiesības un pienākumi, kas izriet no vecāku strīdiem par saskarsmes tiesību īstenošanas kārtību (*Civilprocesa likums, 1998., 244⁸.p.1.d.*).

Lietās, kas izriet no saskarsmes tiesībām, prasītājs prasības pieteikumā papildus Civilprocesa likuma 128.pantā minētajam norāda saskarsmes tiesību izmantošanas kārtību, laiku un vietu (*Civilprocesa likums, 1998., 244².p.3.d.*). Ja prasītājs lūdz, lai saskarsmes tiesības tiktu īstenotas saskarsmes personas klātbūtnē, jānorāda ziņas par attiecīgo saskarsmes personu (fiziskajām personām – vārdu, uzvārdu, personas kodu un adresi, juridiskajām personām – nosaukumu, juridisko adresi un reģistrācijas numuru), (*Civilprocesa likums, 1998., 244².p.3.d.*).

Ja lietā, kas izriet no saskarsmes tiesībām, tiesa pēc lietas dalībnieka lūguma vai savas iniciatīvas konstatē, ka saskarsmes tiesības īstenojamās saskarsmes personas klātbūtnē, tiesa pieaicina saskarsmes personu piedalīties tiesas sēdē. Tiesa noskaidro, vai saskarsmes persona piekrīt, ka saskarsmes tiesības īstenojamās tās klātbūtnē (*Civilprocesa likums, 1998., 249².p.3.d.*).

Analizējot ārvalstu normatīvo pieredzi saskarsmes tiesību jautājumu risināšanā, autore konstatēja, ka Igaunijas Republikā vecāku aizgādības un saskarsmes tiesību jautājumus reglamentē Ģimenes tiesību likums (*Family Law Act, 2009*), Civilprocesa kodeksa (*Code of Civil Procedure, 2005*) 3.nodaļa „Vecāku tiesību uz bērnu noteikšana un saskarsmes ar bērnu regulēšana”, Izpildes procedūras kodekss (*Code of Enforcement Procedure, 2005*) u.c. normatīvie akti.

Risinot strīdus, kas izriet no saskarsmes tiesībām Igaunijā, tiesa uzaicina vecākus klātienē un izskaidro neierašanās iespējamās juridiskās sekas. Nepieciešamības gadījumā tiesa uzaicina arī pagastu vai pilsētas pašvaldības pārstāvi, kurš piedalās tiesas sēdē (*Code of Civil Procedure, 2005, §563 (3)*). Tiesa ar vecākiem pārrunā jautājumus, kādas sekas uz bērna labklājību un pilnvērtīgu attīstību atstāj viena vecāka saskarsmes liegums ar otru vecāku, kā arī vērš viņu uzmanību uz iespējamiem piespiedu līdzekļiem nolēmuma vai vienošanās par saskarsmi izpildei. Tiesa vērš vecāku uzmanību arī uz iespējamu saskarsmes tiesību ierobežošanu vai atņemšanu, kā arī uz to, ka viņiem ir iespēja izmantot ģimenes konsultanta pakalpojumus (*Code of Civil Procedure, 2005, §563 (4)*). Tiesa cenšas panākt vienošanos starp vecākiem par saskarsmes tiesību ar bērnu izmantošanas kārtību (*Code of Civil Procedure, 2005, §563 (5)*). Ja tiesā vai vēlāk ģimenes konsultēšanā netiek panākta vienošanās par saskarsmi ar bērnu vai ja kāds no vecākiem neierodas

tiesā vai atsakās izmantot iespēju lūgt ģimenes konsultanta pakalpojumus, tiesa pieņem lēmumu, ar kuru tā paziņo par samierināšanas procedūras neveiksmi un nosaka: piemērojamos piespiedu līdzekļus; kādā mērā jāgroza lēmums vai līgums par saskarsmes tiesību izmantošanu; izmaiņas, kas jāveic vecāku tiesībās uz bērnu (*Code of Civil Procedure, 2005, §563 (7)*). Autore secina, ka tiesa Igaunijas Republikā tāpat kā Latvijā var nolemt, ka vecāks saskarsmi ar bērnu realizē trešās personas (saskarsmes personas) klātbūtnē, tomēr tā vienmēr ir kompetenta fiziska persona, kuru ieceļ vai nu tiesa, vai pagasta vai pilsētas pašvaldība vai privāto tiesību juridiska persona.

Analizējot saskarsmes personas statusa izbeigšanās tiesiskos aspektus, autore konstatē, ka viens no saskarsmes personas statusa izbeigšanās veidiem ir gadījumi, kad tiesa, lemjot par saskarsmes tiesību izmantošanas kārtības noteikšanu, savā nolēmumā iekļauj punktu, kurā paredz laika periodu no kura līdz kuram vecāka un bērna saskarsmes tiesības realizējamās saskarsmes personas klātbūtnē (*Vidzemes rajona tiesas spriedums, 2018., Nr.C08032617*). Tādējādi saskarsmes personas statuss izbeidzas uz tiesas nolēmuma pamata, pienākot tiesas nolēmumā norādītajam datumam.

Turklāt tiesa, lemjot par saskarsmes tiesību izmantošanas kārtības noteikšanu, var pieņemt punktu, kurā norāda, ka pusēm ir tiesības vienoties par vecāka tikšanos ar bērnu bez saskarsmes personas klātbūtnes pirms iepriekš minētā datuma.

Ja tiesas nolēmuma izpildes procesā tiek konstatēts, ka saskarsmi iespējams realizēt bez saskarsmes personas klātbūtnes, piemēram, bērna un vecāka attiecības ir atjaunojušās tiktāl, ka turpmāk tikšanās laikā saskarsmes persona nav nepieciešama, vecākam ir tiesības sniegt jaunu prasību tiesā vispārējā kārtībā (*Civilprocesa likums, 1998., 244¹⁴.p.*), norādot, ka apstākļi lietā ir būtiski mainījušies un nepieciešams noteikt jaunu saskarsmes tiesību izmantošanas kārtību.

Iespējama arī situācija, kad saskarsmes persona pamatotu iemeslu dēļ pati atsakās no turpmākās piedalīšanās saskarsmes procesā vai arī saskarsmes persona ir mirusi. Arī šajos gadījumos sniedzama prasība tiesā jaunas saskarsmes tiesību izmantošanas kārtības noteikšanai, nosakot citu saskarsmes personu vai arī nosakot saskarsmi bez saskarsmes personas.

3. Subjekti, kas var būt saskarsmes persona

Analizējot nacionālo tiesību aktu normas, kas skar ģimenes tiesību jautājumus, autore konstatēja, ka ne vienā no tiem nav noteikti kritēriji, kādiem jāatbilst saskarsmes personai. Līdz ar to saskarsmes personas atbilstības prasības tiek noteiktas, izvērtējot katru individuālo ģimenes situāciju, pamatojoties uz lietā iesniegto informāciju par bērna un vecāku savstarpējām attiecībām, par bērna vecumu un veselības stāvokli, vecāku veselības stāvokli, labvēlīgas sociālās vides prasībām u.tml. Ļoti svarīgi ir noskaidrot iemeslu, kādēļ bērna un vecāka saskarsmes procesā nepieciešama saskarsmes persona.

No Civilprocesa likuma tiesību normām izriet, ka lietās, kas izriet no vecāku strīdiem par saskarsmes tiesību īstenošanas kārtību, lūgumu par saskarsmes personas noteikšanu var iesniegt lietas dalībnieki, to var ierosināt bāriņtiesa, kā arī jautājums par nepieciešamību pēc saskarsmes personas klātbūtnes var tikt ierosināts pēc tiesas iniciatīvas.

Saskaņā ar Civillikuma 182.panta ceturtajā daļā noteikto par saskarsmes personu var būt fiziska persona, kuras klātbūtnē, ja tā piekrīt, īsteno saskarsmes tiesību, taču tā var būt arī juridiskā persona, kas nodrošina speciālista klātbūtni saskarsmes tiesības īstenošanas laikā. Ja priekšlikumā par saskarsmes personu tiek norādīta fiziskā persona, tiesa, izpildot Civilprocesa likuma 244.⁹ trešajā daļā noteikto, aicina šo personu uz tiesas sēdi, izskaidrojot Civilprocesa likuma 244.⁸ pantā paredzētās procesuālās tiesības, savukārt, ja ir pieteikts lūgums par saskarsmes personu nozīmēt juridisko personu, piemēram, krīzes centru, tad iestādes vadītājs uz tiesas sēdi deleģē juridiskās personas pārstāvi (*Celmiņa, Daugule, 2019*).

Ja katrs vecāks tiesas procesā iesaka savu saskarsmes personu, neizvirzot iebildumus pret otras puses kandidātu, tiesa, uzklusot abas saskarsmes personas un saņemot bāriņtiesas piekrišanu, izvēlas atbilstošāko kandidatūru.

Gadījumos, kad savu sarežģīto savstarpējo attiecību dēļ vecāki nespēj vienoties par saskarsmes personu, tad pienākums nodrošināt saskarsmes personas klātbūtni saskarsmes procesā ir bāriņtiesai.

4. Saskarsmes personas loma saskarsmes tiesību īstenošanas procesā un ar to saistītā problemātika

Analizējot cēloņus, kāpēc vecāka un bērna saskarsmes procesā ir nepieciešams iesaistīt saskarsmes personu, izkristalizējas vairāki iemesli.

Viens no būtiskākajiem iemesliem, autores ieskatā, ir gadījumi, kad bērns vecāku, ar kuru viņš ikdienā nedzīvo, nav ilgstoši satīcis, iespējams, pat nepazīst viņu. Šādos gadījumos, izvērtējot konkrētās lietas apstākļus, t.sk. bērna vecumu, vecāka prasmes un iemaņas bērnu aprūpē un audzināšanā, par saskarsmes personu būtu nepieciešams nozīmēt personu, kurai ir speciālas zināšanas, lai spētu veidot un atjaunot vecāka un bērna saskarsmi, palīdzētu viņiem tikšanās laikā uzturēt kontaktu. Autore uzskata, ka šajās situācijās būtu nepieciešama profesionāla speciālista – psihologa klātbūtne, par kuru vecākiem ir savstarpēji jāvienojas.

Vēl viens no iemesliem saskarsmes personas nepieciešamībai ir situācijas, kad pakāpeniski ir jāatjauno vecāka un bērna attiecības, ja bērns, piemēram, ir cietis no vardarbības ģimenē un psihologi pieļauj saskarsmi ar vecāku atjaunošanu. Arī šajā gadījumā, lai pārvarētu psiholoģiskās problēmas, kas, iespējams, radušās pēc piedzīvotās vardarbības, autores ieskatā, kā saskarsmes persona būtu nosakāms psihologs. Aizliegums tikt ar tēvu vai māti vairāku gadu garumā liedz bērnam kā personībai izveidot savu viedokli un attieksmi pret to vecāku, ar kuru ikdienā viņš kopā nedzīvo (*Celmiņa, Daugule, 2019*).

Situācijās, kad vecāki viens otram neuzticas, jo pastāv bažas, ka šķirti dzīvojošais vecāks varētu bērnu paņemt un neatgriezt, kā arī tad, ja vecāks, pie kura bērns dzīvo ikdienā, uzskata, ka šķirti dzīvojošais vecāks tikšanās laikā var bērnu apdraudēt, saskarsmes persona vecāka un bērna tikšanās procesā tiek iesaistīta ar mērķi nodrošināt bērnam drošību, nepieļaut prettiesisku aizvešanu un paturēšanu. Šajos gadījumos saskarsmes persona varētu būt arī kāds no radniekiem vai draugiem. Tā varētu būt persona, kuru bērns pazīst, kuras klātbūtnē jūtas droši, komfortabli. Tomēr šajās situācijās, kad saskarsmes persona veic uzraudzības funkciju, vecāki bieži vien nespēj vienoties par konkrētu personu.

Secinājumi un priekšlikumi

Autore, veicot pētījumu, nonāca pie šādiem secinājumiem un priekšlikumiem:

1. Šobrīd normatīvais regulējums Latvijas Republikā saskarsmes personai noteic lietas dalībnieka statusu, procesuālās tiesības un pienākumus, saskarsmes persona ir identificējama un tiek pieaicināta civilprocesā kā lietas dalībnieks. Tomēr normatīvajā regulējumā nav konkrēti noteiktas saskarsmes personas tiesības un pienākumi, vien noteikts, ka tā ir persona, kuras klātbūtnē, ja tā piekrīt, īsteno saskarsmes tiesību. Tādējādi pieļaujot pasīvu šīs personas klātbūtni, kas neatbilst bērna labākajām interesēm. Turklāt, izmantojot situāciju, ka saskarsmes personas tiesības un pienākumi nav noteikti ne likumā, ne arī tiesas nolēmumā, vecāki saskarsmes personai izvirza arvien jaunas prasības un noteikumus, tajā skaitā rūpēties ar viņu pašu drošību tikšanās brīdī.

Priekšlikums:

Papildināt Civillikuma 182.pantu ar sekojošu daļu – „*Saskarsmes personai ir tiesības saskarsmes īstenošanas laikā pārtraukt vecāka (vai vecāku, ja saskarsmē piedalās arī otrs vecāks) darbības, kas jebkādā veidā (emocionāli, psiholoģiski, fiziski) varētu kaitēt bērnam, nepieciešamības gadījumā saskarsmes personai ir tiesības pārtraukt saskarsmes procesu. Saskarsmes personai ir pienākums piedalīties tiesas noteiktajā saskarsmes procesā un gādāt par bērna drošību saskarsmes tiesību īstenošanas laikā*”.

2. Piedaloties saskarsmes procesā, saskarsmes personai ir dažādas lomas, proti, tā iesaistās vecāka un bērna attiecību veidošanā un atjaunošanā, gadījumos, kad saskarsme ilgstoši nav notikusi, bērna un vecāka kontakts nav izveidojies; palīdz atjaunot saskarsmi bērniem, kas cietuši no vardarbības ģimenē; nodrošina bērna drošību, nepieļauj prettiesisku bērna aizvešanu un paturēšanu. Tomēr situācijās, kad saskarsmes persona veic uzraudzības funkciju, vecāki bieži vien nespēj vienoties par konkrētu personu. Vecāka rīcības brīvība attiecībā uz saskarsmes tiesības izmantošanas nosacījumu nepieņemšanu, nevēlēšanos šo situāciju risināt, kategoriska atteikšanās no mediatora, psihologa, psihoterapeita vai citu speciālistu pakalpojumiem, lai stabilizētu situāciju ģimenē, nav pieļaujama un tā liecina par savu, kā vecāka, tiesību ļaunprātīgu izmantošanu. Situācijās, kad strīds par saskarsmes tiesību īstenošanu tiek risināts tiesā un tikšanās procesā pamatotu iemeslu dēļ ir nepieciešama saskarsmes persona, vecākiem ir atbildība un pienākums vienoties par saskarsmes personu, pretējā gadījumā jārisina jautājums par vecāku aizgādības tiesību ierobežošanu.

Priekšlikums:

- Papildināt Civillikuma 181.panta otro daļu ar teikumu: „*Vecākiem ir pienākums vienoties par saskarsmes personu, ja bērna un vecāka saskarsme īstenojama saskarsmes personas klātbūtnē*”.
 - Papildināt Civillikuma 203.panta trešo daļu ar tekstu: „...bez pamatota iemesla nevēlas vienoties vai nepiekrīt saskarsmes tiesības īstenošanas nosacījumiem...” un izteikt to sekojošā redakcijā: „*Aizgādības tiesības vecākam var tikt pārtrauktas arī gadījumos, kad vecāks, ļaunprātīgi izmantojot savas tiesības, bez pamatota iemesla nevēlas vienoties vai nepiekrīt saskarsmes tiesības īstenošanas nosacījumiem, kā arī nepilda tiesas nolēmumu lietā, kas izriet no aizgādības vai saskarsmes tiesībām, ja tas nodara būtisku kaitējumu bērnam un ja nepastāv otram vecākam šķēršļi īstenot bērna aprūpi*”.
3. Iesaistot bāriņtiesu kā saskarsmes personu saskarsmes procesā, veidojas situācija, ka iestāde pati vērtē savus kā saskarsmes personas sastādītos dokumentus par līdzšinējo saskarsmes gaitu, piemēram, sniedzot jaunu atzinumu tiesai, gadījumā, ja saskarsmes personas klātbūtne, iespējams, vairāk nav nepieciešama. Tādējādi, vecāks, kurš nav ieinteresēts bērna un otra vecāka saskarsmes procesā, izmantojot šo situāciju, cenšas pierādīt bāriņtiesas neobjektivitāti un otra vecāka interešu lobēšanu. Bāriņtiesai kā iestādei, kas nodrošina bērnu tiesību un tiesisko interešu aizsardzību, nepieciešams saglabāt distanci, „tieši” neiesaistoties saskarsmes tiesību realizēšanas procesā. Tas izskaustu bažas par objektivitātes, profesionalitātes trūkumu, interešu konflikta veidošanās iespējām. Turklāt, deleģējot saskarsmes personas pienākumus bāriņtiesai, būtiski tiek ierobežotas bērnu un vecāka tiesības uz pilnvērtīgu saskarsmi. Bāriņtiesa kā iestāde darbojas biroja telpās, tās nav piemērotas bērnu un vecāku tikšanās norisei. Turklāt biroja telpās notiekošais saskarsmes process traucē iestādes darbu. Šādā veidā notiekot saskarsmei, tikšanās laikā emocionāli nespēj atbrīvoties ne bērns, ne vecāks. Rezultātā tā ir tikai formāla tikšanās, bez īpaša bērna un vecāka tuvības baudījuma. Neskatoties uz to, ka likumdevējs ir piešķīris bāriņtiesai tiesības noteikt tikšanās vietu, praktiski šīs tiesības ir grūti izmantot. Tikšanās vietai ir jābūt piemērotai bērnu vecumam, aktivitāšu veikšanai, iespējama situācija, ka bērns ir ar īpašām vajadzībām. Tātad telpām ir jābūt pielāgotām bērnam un viņa vajadzībām, tomēr ne

vienmēr pašvaldības rīcībā ir brīvi pieejamas un izmantojamas šādas telpas. Turklāt bāriņtiesas kā iestādes darba laiks ierobežo saskarsmes norisi brīvdienās un darbdienas vakaros.

Priekšlikumi:

- Izdarīt grozījumus Civillikuma 182.panta trešajā daļā un izteikt to sekojošā redakcijā: „Tiesa, ciktāl tas atbilst bērna interesēm, saskarsmes tiesību var ierobežot, turklāt, ja nepieciešams, noteikt, ka ar bērnu drīkst tikties tikai saskarsmes personas klātbūtnē vai bāriņtiesas ieteiktā noteiktā vietā, vai noteikt pienākumu noteiktā laikā kopā ar bērnu ierasties bāriņtiesā. Ja tiesa konstatē, ka ar bērnu drīkst tikties tikai saskarsmes personas klātbūtnē, un puses nevar vienoties par saskarsmes personu vai bāriņtiesa nepiekrīt pušu izvēlei attiecībā uz saskarsmes personu, saskarsmes tiesību īsteno bāriņtiesas ieteiktas saskarsmes personas klātbūtnē. Tiesa var uz laiku atņemt saskarsmes tiesību, ja saskarsme kaitē bērna interesēm un kaitējums citādi nav novēršams”.
- Izslēgt Bāriņtiesu likuma 59.⁴ pantu.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Bērnu tiesību aizsardzības likums* (19.06.1998.). LR likums ar groz. līdz 06.01.2020. <https://likumi.lv/ta/id/49096-bernu-tiesibu-aizsardzibas-likums>, sk. 20.03.2020.
2. *Bērnu tiesību konvencija* (20.11.1989.) Apvienoto Nāciju Organizācijas starptautiskais akts. <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/1150>, sk. 16.03.2020.
3. *Civillikums* (28.01.1937.) LR likums ar groz. līdz 06.12.2019. <https://likumi.lv/ta/id/225418-civillikums>, sk. 16.03.2020.
4. *Civilprocesa likums* (14.10.1998.). LR likums ar groz. uz 01.07.2019. <https://likumi.lv/ta/id/50500-civilprocesa-likums>, sk.10.04.2020.
5. *Code of Civil Procedure* (20.04.2005). Law of the Republic of Estonia. Amendments in force until 31.12.2013. Retrieved 10.04.2020 from <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/513122013001/consolide>.
6. *Code of Enforcement Procedure* (20.04.2005.). Law of the Republic of Estonia, Amendments in force until 31.12.2014. Retrieved 10.04.2020 from <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/516092014002/consolide>
7. *Convention on Contact Concerning Children* (15.05.2003). European Treaty Series - No. 192. Retrieved 16.03.2020 from <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168008370f>
8. *Eiropas Savienības Pamattiesību harta* (2016). Eiropas Savienības Starptautiskais akts. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT&from=ES>, sk.16.03.2020.
9. *Family Law Act* (18.11.2009.). Law of the Republic of Estonia, Amendments in force until 08.07.2014. Retrieved 10.04.2020 from <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/530102013016/consolide>
10. Balodis, K. (2007). *Ievads civiltiesībās*. Rīga: Zvaigzne ABC. 383 lpp.
11. Celmiņa, I., Daugule, D. (19.11.2019.). Saskarsmes tiesību īstenošanas problemātika. *Jurista vārds*, Nr.46 (1104), 10.-24.lpp.
12. ECT 2001. gada 12. jūlija spriedums lietā K. un T. pret Somiju [GC], Nr. 25702/94, 151. punkts. [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-59587"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{), sk. 20.03.2020.
13. Grāvere, L., Henzele, L., Rūsiņa, Z. (06.06.2017.). Saskarsmes tiesības īstenošanas problemātika. *Jurista vārds*. Nr.24 (978), 16.-19.lpp.
14. Haružika, A. (2013). *Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumu bērnu tiesību jomā analīze*. Tiesībsarga biroja pētījums. ECT 1989.gada 22.jūnija spriedums lietā *Erikssons pret Zviedriju*, Nr.11373/85. http://www.tiesibsargs.lv/uploads/content/legacy/ECT_prakse_bernu_tiesibu_joma_2013.pdf, sk. 04.04.2020.
15. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2011.gada 10.oktobra spriedums lietā Nr. A420734110. <https://manas.tiesas.lv/eTiesas/>, sk. 10.04.2020.
16. Preller, B. (2013). *Don't mess up your children in a divorce or separation*. Retrieved 20.03.2020 from <http://voices.news24.com/bertus-preller/2013/03/if-you-do-mess-up-your-marriage-or-relationship-please-dont-mess-up-your-children-procesā/>
17. Saeima (29.10.2015.). *Likuma „Grozījumi Civillikumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija)*. <http://titania.saeima.lv/LIVS12/SaeimaLIVS12.nsf/0/31DB89B6186459B9C2257DD30044FCC3?OpenDocument>, sk.08.04.2020.

18. Siliniece, I. (2019). Saskarsmes tiesību nozīme un tiesiskais statuss. *Indivīds. Sabiedrība. Valsts. Starptautiskās studentu un docētāju zinātniski praktiskās konferences rakstu krājums*, 233.-238.lpp. <http://journals.rta.lv/index.php/ISS/article/view/4286/4284>, sk. 20.03.2020.
19. Tukuma rajona tiesas 2017.gada 7.marta spriedums lietā Nr. C37095116. <https://manas.tiesas.lv/eTiesas/>, sk. 10.04.2020.
20. Vidzemes rajona tiesas 2018.gada 11.maija spriedums lietā Nr.C08032617.

Summary

At present, the regulatory framework in the Republic of Latvia determines the status of a contact person, procedural rights and obligations of a contact person, the contact person is identifiable and is summoned in civil proceedings as a participant in the case. However, the regulatory framework does not specifically define the rights and obligations of the contact person, which allows the dishonest parent to manipulate the situation and interfere with the communication between the child and the parent living separately.

The parent's discretion to refuse to accept the conditions for exercising the right of access, the unwillingness to deal with the situation, the categorical refusal of specialist services to stabilize the family situation are unacceptable and constitute an abuse of his rights as a parent. In situations where a dispute over the exercise of access rights is resolved in court and a contact person is required during the meeting for justified reasons, parents have the responsibility and obligation to agree on a contact person, otherwise the issue of restriction of parental custody should be addressed.

The Orphan's Court, as an institution that ensures the protection of children's rights and legal interests, needs to maintain a distance without being "directly" involved in the process of exercising access rights. This would eliminate concerns about the institution's objectivity, lack of professionalism, and the possibility of conflicts of interest.

STARPTAUTISKĀS KRIMINĀLTIESISKĀS SADARBĪBAS ORGANIZĀCIJAS – EUROJUST DARBĪBAS IZPRATNE UN BŪTĪBA *UNDERSTANDING AND THE NATURE OF EUROJUST, THE INTERNATIONAL ORGANIZATION FOR CRIMINAL COOPERATION*

Katrīna Višņakova

Rēzeknes Tehnoloģijas akadēmija, Katriina1809@gmail.com, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja: *Ilona Bulgakova, Dr.iur., asociētā profesore*

Abstract: *The world economy grows faster and faster every year, so the number of cross-border crimes, known as transnational crimes, is growing. Economic development and crime rates are linked, as criminals have more opportunities to commit crimes not only on their own territory but also internationally. The increase of cross-border crime in recent years has also led to an increase of the number of cases in which several Member States have jurisdiction and the right to prosecute and try such cases under national law.*

Keywords: *criminal support, cybercrime, Eurojust, European judicial cooperation.*

Ievads

Pasaules ekonomika ar katru gadu attīstās arvien straujāk, līdz ar to arī palielinās pārobežu noziegumu skaits, tos dēvē arī par starptautiskiem noziegumiem. Ekonomikas attīstība un noziegumu skaits ir savstarpēji saistīti, jo noziedzniekiem paveras vairāk iespēju veikt noziedzīgus nodarījumus ne tikai savā valsts teritorijā, bet arī starptautiskajā līmenī.

Pēdējo gadu laikā pieaugošās pārobežu noziedzības dēļ pieaug arī krimināllietu skaits, kurās saskaņā ar attiecīgās valsts tiesību aktiem vairākām dalībvalstīm ir jurisdikcija un tiesības veikt kriminālvajāšanu un šādu lietu iztiesāšanu (*Eurojust, 2020*).

Šī raksta mērķis ir izpētīt starptautiskās krimināltiesiskās sadarbības organizācijas Eurojust darbības izpratni un būtību.

Pētījumam izvirzīti šādi uzdevumi:

- 1) noskaidrot starptautiskās krimināltiesiskās sadarbības organizācijas – Eurojust darbības izpratni;
- 2) analizēt Eurojust darbības uzdevumus;
- 3) konstatēt aktuālās problēmas Eurojust darbībā;
- 4) sniegt priekšlikumus konstatēto problēmu Eurojust darbībā risinājumam.

Lai sasniegtu izvirzīto mērķi, pētījumā tika izmantotas šādas metodes:

- 1) tiesību vēsturiskā metode tiek pielietota, pētot starptautiskās krimināltiesiskās sadarbības vēsturisko attīstību un izplatību Latvijā un pasaules mērogā;
- 2) loģiskā metode - izvērtēt atziņas un viedokļus par Eurojust kā starptautiskas krimināltiesiskās sadarbības garantu no domāšanas formu un loģikas likumu viedokļa;
- 3) literatūras analīzes metode – normatīvo aktu un zinātnisko avotu izpēte saistībā ar starptautiskās krimināltiesiskās sadarbības un to kompetento iestāžu problemātiku;
- 4) aprakstošā metode – veikt starptautiskās krimināltiesiskās sadarbības detalizēta izpēte, apkopojot laika gaitā notikušās pārmaiņas.

Pētījumā tika analizēta tendence kibernoziegumu skaita pieaugumam, kas saistīta ar nepilnībām Eurojust darbībā. Tika atklāti kibernoziegumu skaita pieauguma cēloņi un piedāvāti konkrēti šīs problēmas risinājumi.

1. Eiropas Savienības tiesiskās sadarbības vienības palīdzības sniegšanas izpratne

Saskaņā ar Latvijas Republikas Kriminālprocesa likuma 675.panta piekto daļu, „Krimināltiesiskajā sadarbībā Latvijas kompetentās iestādes ir tiesīgas sadarboties ar Eurojust (Eiropas Savienības tiesiskās sadarbības vienība) un Eiropas Tiesiskās sadarbības tīkla krimināllietās kontaktpersonām” (*Kriminālprocesa likums*, 2005). Saskaņā ar savām pilnvarām, Eurojust kopš izveidošanas, ir risinājis jautājumu par jurisdikcijas izvēli lietas iztiesāšanai pārrobežu lietās, kurās kriminālvajāšana var tikt uzsākta vai ir uzsākta divās vai vairākās jurisdikcijās (*Eurojust*, 2016). Līdz ar iestāšanos Eiropas Savienībā (turpmāk - ES), Latvijai parādījās iespēja sadarboties un piedalīties Eurojust sanāksmēs. Eurojust tiek uzskatīta par unikālu institūciju ne tikai Eiropā, bet arī lielākajā pasaules daļā. Nav līdzīgu institūciju, kas aptver tik plašu teritoriju un darbības sfēras.

Eurojust organizācija tika dibināta 2002.gadā, tā ir ES tiesiskās sadarbības organizācija, kuras mērķis ir stiprināt sadarbību starp iestādēm, kas veic kriminālvajāšanu nacionālajā līmenī sfērās, kas skar starptautisko līmeni. Pamatojoties uz Eurojust oficiālā tīmekļa datiem un dokumentiem, kas regulē Eurojust darbību, galvenās tiesiskās sadarbības jomas ir tādu parādību ierobežošana kā terorisms, cilvēku tirdzniecība, narkotisko vielu tirdzniecība, krāpšana, korupcija, kibernoziegumi, nelikumīgi iegūtu līdzekļu legalizācija un citas darbības, kas saistītas ar organizētās noziedzības grupu klātbūtni tautsaimniecībā (*Eurojust*, 2016).

Oficiālajā ES tīmekļa vietnē norādīts, ka Eurojust veido sakarus starp tiesībsardzības iestādēm un prokuroriem, lai tiem palīdzētu cīnīties pret smagu organizēto noziedzību, kas skar vismaz divas ES valstis. No šī izriet, ja noziegums skar tikai vienu valsti, Eurojust nevar sniegt palīdzību. Nav norādīts, kādā veidā notiek saskarsme vismaz starp divām valstīm. Saskaņā ar veidi var būt dažādi, ja ņem vērā pašu nozieguma izdarītāju, tad saskarsme starp valstīm var veidoties situācijās, kad nozieguma izdarītājs izdara noziegumu abu valstu teritorijās, vai arī noziegumu, kas izdarīts vienas valsts teritorijā, bet kas ir vērst pret otru valsti. Kā arī, kad noziedznieks izdara noziegumu tās valsts teritorijā, pret kuru tas ir vērst, pēc nozieguma izdarīšanas nozieguma izdarītājs šķērso valsts teritoriju ar domu noslēpties. Šādā gadījumā nav skaidrs, vai valsts, kuras teritorija tika šķērsota, tiek pieskaitīta pie valstīm, kuru skar konkrētais noziedzīgais nodarījums.

Eurojust galvenokārt sastāv no katras dalībvalsts prokuroriem, kuri organizēti “valsts nodaļās” un kurus atbalsta administratīvie darbinieki. Latvijā šajos jautājumos pašlaik pārstāv Dagmāra Skudra. Vienlaikus, Eurojust sadarbojas ne tikai ar ES dalībvalstu prokuroriem, bet arī ar prokuroriem no citām valstīm. Eurojust mītnē Hāgā strādā arī sadarbības prokurori no Norvēģijas, ASV, Ukrainas un Ziemeļmaķedonijas, kas nav Eiropas Savienības dalībnieki (*Latvijas Republikas Prokuratūra*, 2020). Šajā aspektā Eurojust ir liels panākums, jo krimināltiesiskās palīdzības jomā nevar būt nekādu robežu vai sadalījumu, kurai valstij sniegt palīdzību, kurai nē. Eurojust mērķis ir visu valstu kopīgs mērķis - panākt vispasaules mieru. Pamatojoties uz augstāk minēto, izriet, ka, ja Eurojust atsaka palīdzību kādai valstij smaga noziedzīga nodarījuma atrisināšanā, tad tiek apdraudēts pasaules miers un netiek panākts kopīgs mērķis, kurš tika uzstādīts ANO statūtos (*Elezi, Ngucaj*, 2014).

Pēc D.Skudras atzinuma, Eurojust ir tiesīgs lūgt dalībvalstu kompetentām iestādēm, tajā skaitā pārstāvjiem (katras valsts izvēlētiem prokuroriem):

- atklāt un sniegt palīdzību noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanā, ja tās noziegums skar divas vai vairākas valstis;
- ierosināt konkrētas lietas, pārsvarā tās ir krimināllietas, kas notiek starptautiskajā līmenī;
- pieņemt atzinumu, ka konkrēta Eurojust dalībvalsts (nav obligāti Eiropas Savienības dalībvalsts) ieņem tādu pozīciju, kas ir augstākā, vai no tās var iegūt izdevīgumu lielāku, nekā to var izdarīt cita dalībvalsts;

- pārbaudīt un kontrolēt kompetento iestāžu un personu darbību;
- izveidot darba grupu, kas sniegs palīdzību konkrēta noziedzīga nodarījuma izmeklēšanā.

Eurojust papildus uzdevumi ir papildus informācijas sniegšana noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanai vai citiem nolūkiem. Šāda veida informācija, var būt nepieciešama, organizējot koordinācijas sanāksmes un daloties pieredzē un zināšanās, kas iegūtas lietās, kurās Eurojust jau ir sniedzis atbalstu, skaidrots kopīgajā dokumentā. Kā piemēru var minēt „Vadlīnijas lēmuma par jurisdikciju izvēli lietas iztiesāšana” (*Nikona, 2020*). Vadlīnijas paredzētas kā elastīgs instruments, lai vadītu un atgādinātu kompetentajām iestādēm par faktoriem, kas būtu jāņem vērā, jo lielākā daļa no dalībvalstīm nav izstrādājušas savus kritērijus lietas iztiesāšanai. Tajās sniegts vienots sākumpunkts, no kura, virzoties uz priekšu, iespējams pieņemt lēmumu. Vadlīnijās nav iekļauti saistoši noteikumi, un tās neskar piemērojamos valstu, ES un starptautiskos tiesību aktus (*Eurojust, 2016*). Taču viens no galvenajiem starptautiskajiem pieņemtajiem darba principiem ir lietas individuāla izskatīšana, tas nozīmē, ka katra lieta ir jāizvērtē individuāli nevis pēc vispārpieņemta parauga. Katra lieta ir atšķirīga, un lietas izskatīšana pēc parauga var draudēt ar nepareiza lēmuma pieņemšanu lietā. Atkarībā no lēmuma pareizības tiks noteikta lietas virzības turpmākā norise. Ja lēmums tiks nepareizi pieņemts, tad tiks apdraudētas indivīda pamattiesības un tiesības uz nevainīguma prezumpciju.

Eurojust sniedz palīdzību pamatojoties uz noslēgtiem sadarbības līgumiem ar citām valstīm. Pamatojoties uz noslēgtiem līgumiem ir izveidots kontaktpunktu tīkls, kas attīsta un uzlabo starptautisko sadarbību starp nacionālām iestādēm.

2. Eurojust uzdevumi un darbības jomas

Pamatojoties uz regulas par Eurojust otro pantu, kas nosaka Eurojust darbības uzdevumus, izriet, ka starptautiskās krimināltiesiskās organizācijas Eurojust uzdevumi ir:

- atbalstīt un stiprināt koordināciju un sadarbību starp tām valstu iestādēm, kas veic izmeklēšanu un kriminālvajāšanu, saistībā ar smagu noziegumu, ar kuru Eurojust ir kompetenta nodarboties, ja minētais noziegums skar divas vai vairākas dalībvalstis vai nepieciešama kopīga kriminālvajāšana, pamatojoties uz dalībvalstu iestāžu, Eiropola, Eiropas Prokuratūras (EPPO) un Eiropas Biroja krāpšanas apkarošanai (OLAF) veiktajām darbībām un sniegto informāciju;
- ņemt vērā ikvienu pieprasījumu, ko nosūtījusi dalībvalsts kompetentā iestāde, vai jebkuru informāciju, ko sniegušas ES iestādes, struktūras, biroji un aģentūras, kas ir kompetentas atbilstoši ES līgumu noteikumiem, kā arī jebkuru informāciju, ko Eurojust ieguvis pats; veicināt tiesiskās sadarbības lūgumu un lēmumu izpildi, arī tādu lēmumu izpildi, kas balstīta uz instrumentiem, ar kuriem īsteno savstarpējas atzīšanas principu (*Par Eiropas Savienības Aģentūru tiesu iestāžu sadarbībai krimināllietās (Eurojust) un ar ko aizstāj un atceļ Padomes Lēmumu 2002/187/TI, 2018*).

No iepriekš minētā darba autore secina, ka Eurojust ir tiesīgs pats iegūt informāciju un pēc saviem uzskatiem uzsākt vai piedāvāt krimināltiesisko sadarbību. Tā ir viena no Eurojust svarīgākajām iezīmēm. Bieži vien valstij vai kompetentai iestādei nav iespējas vērsties pēc palīdzības, vai nav ievēroti visi nepieciešamie kritēriji, taču konkrētu situāciju, kuras atrisināšanai ir nepieciešama palīdzība, var kvalificēt par kritisku. Šajos gadījumos Eurojust var pēc savas iniciatīvas piedāvāt sadarbību krimināltiesiskajā sfērā. Eurojust ir tiesīgs iesaistīties starptautiskas krimināltiesiskās izmeklēšanas gaitā un pieprasīt informāciju, neskatoties uz to, ka Eurojust palīdzība netika pieprasīta. Šajā gadījumā Eurojust rīkojas pēc saviem uzskatiem.

Viena no Eiropas valstīm, kura cieši sadarbojas ar Eurojust jau no pašas Eurojust izveides ir Šveice. Tā aktīvi piedalās un sniedz palīdzību citām valstīm, sadarbojoties ar Eurojust. Viens no

Šveices juristu argumentiem ir, ka Eurojust ir nākotnes organizācija, kura ietvers sevī visas krimināltiesiskās sfēras un pateicoties tam pasaule krietni samazināsies noziegumu skaits (*Mota da, 2008*).

Ne visos gadījumos, kad ir nepieciešama starptautiskā krimināltiesiskā sadarbība, var lūgt palīdzību Eurojust. Ir noteikti gadījumi, kad var griezties pēc palīdzības Eurojust. Kopīgajā dokumentā norādīts, ka Eurojust palīdzību var izmantot šādos gadījumos: kad jānosaka, vai konkrētai valstij konkrētajā lietā ir jāturpina izmeklēšana atsevišķi vai izmeklēšanu jāveic citās valsts teritorijā vai lietvedībā. Otrs kritērijs ir nepieciešamība pēc izmeklēšanas atbalsta un izmeklēšanas speciālas grupas vajadzība. Tas nozīmē, ka Eurojust var sniegt nepieciešamu informāciju praktiskajos un tiesiskajos aspektos. Eurojust ir tiesīgs pēc valsts pieprasījuma vai savas izvēlēs organizēt tikšanās koordinācijas centrā, kas atrodas Hāgā, ne tikai dalībvalstīm, bet arī trešajām valstīm. Eurojust var griezties, kad ir nepieciešama informācija par trešo valstu tiesiskās sadarbības lūguma koordinēšanu (*Eiropas Savienība, 2020*). Eurojust 45 pasaules valstīs ir kontaktpunkti. Ja ir nepieciešama starptautiskā palīdzība sarežģītos jautājumos vai lietās, kuras prasa steidzamu lietas izskatīšanu, tad valsts vai tās pilnvarota persona ir tiesīga pieprasīt Eurojust palīdzību. Taču tas nenozīmē, ka Eurojust var sniegt palīdzību, ja konkrētā lieta atbilst vienam no minētiem punktiem. Eurojust var nodrošināt palīdzību, izvērtējot lietu vai pieprasot informāciju individuāli, tādēļ tas var prasīt ilgāku laiku. Vienā gadījumā lieta var atbilst tikai vienam no kritērijiem, retos gadījumos vispār nevienam, bet dažkārt, lai izskatītu lietu, tai jāatbilst vismaz diviem no minētajiem kritērijiem. Tieši šajās situācijās tiek saņemtas sūdzības par to, ka tiek neievērots lietas izskatīšanas vienlīdzības princips, jo izstrādātie kritēriji, kuri ir saistoši visām dalībvalstīm, netiek pielietoti vienlīdzīgi.

Eurojust ir noslēgti sadarbības līgumi ar daudzām ārpus savienības valstīm, attiecīgajām ES iestādēm, aģentūrām un partneriem, kā arī starptautiskajām organizācijām, kuru vidū ir Eiropas Tiesiskās sadarbības tīkls, Eiropas Policijas birojs (Eiropols), Eiropas Birojs krāpšanas apkarošanai (OLAF), Eiropas Aģentūra operatīvās sadarbības vadībai pie ES dalībvalstu ārējām robežām (Frontex), Eiropas Narkotiku un narkomānijas uzraudzības centrs (EMCDDDS), Eiropas Policijas akadēmija (CEPOL), Eiropas Tiesiskās apmācības tīkls (EJTN), Pamattiesību aģentūra (FRA), Interpols, ANO Narkotiku un noziedzības novēršanas birojs (UNODC) (*Eurojust, 2015*).

Saskaņā ar Padomes lēmumu par Eurojust no dalībvalstīm saņemtā informācija par lietām, kurās radušās vai var rasties jurisdikcijas kolīzijas, nodrošina, ka Eurojust var agrā posmā noteikt paralēlu tiesvedību esamību un aktīvi sniegt atbalstu valsts iestādēm. Eurojust organizētajās koordinācijas sanāksmēs iesaistīto dalībvalstu kompetentās iestādes var satikties un ar nacionālo pārstāvju atbalstu apspriest attiecīgās problēmas (*Tiesību akti, kas pieņemti, piemērojot LES VI sadaļu, 2009*).

Sekojoš statistikas datiem, var apgalvot, ka ar katru gadu Eurojust lietu skaits palielinās vidēji par 20%, to apliecina 2019.gadā pieejamā statistika par izsniegto apcietināšanas orderu un jaunu izmeklēšanas lietu ieviešanu. Vislielākais jaunu noziegumu skaits ir reģistrēts datornoziedzības jomā (*Eurojust, 2020*).

Pašlaik par visstraujāk attīstošos no Eurojust problēmām, kuru neizdodas līdz šim momentam pilnībā atrisināt un izmeklēt, tiek uzskatīta datornoziedzība (turpmāk - kibernetnoziedzība). Pēc pēdējiem datiem, sakarā ar ārkārtējo situāciju Latvijā un pasaulē, datornoziedznieki (turpmāk - kibernetnoziedznieki) ir uzlauzuši Čehijas, Vācijas, Francijas un Nīderlandes slimnīcu un valsts iestāžu datorsistēmas, ievietojot un publicējot nepatieso informāciju par saslimušiem ar COVID-19, sniedzot to valstu iedzīvotājiem nepatiesas ziņas un radot šaubas. Tādā veidā tiek apdraudētas personu unikālās tiesības uz patiesas informācijas saņemšanu (*Eurojust, 2020*).

Nīderlandes prokuratūra 2014.gadā 20.novembrī, kārtējā Eurojust sanāksmē, ierosināja jautājumu par kibernetizāciju, ar mērķi noskaidrot, vai eksperti, ieskaitot praktiķus ir ieinteresēti veidot tiesnešu, prokuroru un praktiķu Eiropas līmeņa kibernetizācijas tīklu. Atbildot uz to, 2016.gadā Nīderlandes ES prezidentūras laikā tika izveidots Eiropas tiesiskās kibernetizācijas tīkls (EJCN), lai veicinātu kontaktus starp praktizējošiem speciālistiem, kas specializējas kibernetizācijas, kibernetizācijas izraisītas noziedzības un izmeklēšanas kibernetizācijā radīto problēmu risināšanā, kā arī, lai palielinātu izmeklēšanu un kriminālvajāšanu. EJCN atvieglo un veicina kompetento tiesu iestāžu sadarbību, dodot iespēju apmainīties ar ekspertu zināšanām, paraugpraksi un citām attiecīgām zināšanām kibernetizācijas izmeklēšanas un kriminālvajāšanas jomā. Tīkls arī veicina dialogu starp dažādiem dalībniekiem un ieinteresētajām personām, kurām ir nozīme likuma varas nodrošināšanā kibernetizācijā (*Eurojust, 2020*).

Pašlaik aktuālā situācija, kas ir izveidojusies sakarā ar datornoziedzumu strauju pieaugumu, prasa, lai tiesībsardzības un kriminālvajāšanas praktiķi pastāvīgi pielāgotu savas zināšanas, rīkus un praksi, lai efektīvi un lietderīgi reaģētu uz šīm izmaiņām. Šodien Eiropols un Eurojust publicēja kopīgu ziņojumu, kurā identificēti un klasificēti pašreizējie notikumi un kopējās problēmas datornoziedzības apkarošanā, kas iedalās piecās dažādās jomās. Viena no problēmām, kas tika iekļautā Eurojust sagatavotajā ziņojumā ir datu zaudēšana. Elektroniskie dati ir veiksmīgas izmeklēšanas atslēga visās datornoziedzības jomās, taču šādu datu iegūšanas un saglabāšanas iespējas ir ievērojami ierobežotas (*Eurojust, 2020*). Valstu datorsistēmās ir pieļautas nepilnības, kuras pašlaik nav iespējams izlabot, jo tādā gadījumā tiks apturētas visu iedzīvotājiem nepieciešamo sistēmu darbība. Lai netraucētu cilvēku vajadzību īstenošanu, darba autore piedāvā stiprināt un noregulēt datornoziedzības jomas praktizējošo speciālistu darbību, lai darbs tiktu pareizi sadalīts, paralēli izstrādājot plānu datorsistēmas aizsardzības līmeņa paaugstināšanai.

Neseno tendenču rezultātā ir izveidojusies situācija, kurā tiesībsardzības iestādes vairs nevar noteikt vainīgā fizisko atrašanās vietu, kriminālo infrastruktūru vai elektroniskos pierādījumus. Noziedznieki, kas ir izdarījuši noziedzīgu nodarījumu arī citās jomās, nevis datornoziedzības jomā, apgūst vai pieprasa palīdzību kibernetizācijas noziedzniekiem noslēpt noteikto informāciju, vai izplatīt nepatiesas ziņas, kā arī uzlauzt izmeklēšanas datu bāzi un izdzēst atrastos elektroniskos pierādījumus (*Eurojust, 2020*).

Atšķirības ES dalībvalstu iekšējā tiesiskajā regulējumā bieži vien ir nopietni šķēršļi starptautiskai kibernetizācijas izmeklēšanai. Situācijās, kad valstīs atšķiras tiesiskā un krimināltiesiskā sistēma, rodas jautājums pēc kādas valsts krimināllikuma personu tiesāt. Katra Eiropas valsts un trešās valstīs vēlās saglabāt savu unikālu tiesību sistēmu. Piemēram, pamatojoties uz Latvijas valsts krimināllikumu, par spēku telpā, noziedznieku būtu jātiesā pēc Latvijas Republikas likuma, ja krimināllikumā nav noteikts izņēmums, kādos gadījumos personu būtu jātiesā pēc citiem noteikumiem (*Krimināllikums, 1998*). Tomēr bieži vien rodas strīdi, kad runa iet par trešajām valstīm, kuru tiesvedības norise būtiski atšķiras no ES valstu vairākuma. Šis jautājums nav pilnībā izstrādāts un nav pieņemts likums, kā rīkoties situācijās, kad valstu tiesvedības sistēma būtiski atšķiras no Eurojust dalībvalstu vairākuma tiesvedības, pēc kuriem likumiem ir jārikojas. Starptautiskā kontekstā nepastāv kopīgs tiesiskais regulējums paātrinātai pierādījumu apmaiņai (kā tas ir pierādījumu saglabāšanai). Šīs problēmas atrisināšanai darba autore piedāvā noteikt pienākumu Apvienotās izmeklēšanas grupai jurisdikciju kolīziju atrisināšanu jautājumos par jurisdikciju, kurā notiks kriminālvajāšana. Pastāv viedoklis, ka Eurojust iznīcinās valstu nacionālās krimināltiesības un kriminālprocesu, jo viss notiks pēc vienas kopējas Eiropas jurisdikcijas. Tādam viedoklim pieturas ne tikai valstu politiķi, bet arī juristi, kas pārstāv valstis starptautiskajā līmenī. Kopā ar to var pazust valstu kultūras īpašības un atšķirības. Rodas bailes par to, ka tādā veidā tiks iznīcinātas mazās valstis un tautības (*Mangenot, 2009*).

Kibernoziedzības apkarošanai ir būtiska sadarbība ar privāto sektoru, tomēr nav ieviesti standartizēti iesaistīšanās noteikumi, kas izmeklēšanu var kavēt. Kibertelpas būtība nozīmē, ka kibernetizācijai nav robežu. Līdz ar to ir nepieciešami starptautiski pasākumi, lai risinātu pašreizējās problēmas. Kopš pēdējā ziņojuma publicēšanas 2017. gadā ir panākts ievērojams progress. Galvenie šī progresa komponenti ir ciešāka sadarbība starp visām iesaistītajām pusēm un platformu un tīklu nodrošināšana, kas paredzēti zināšanu un labākās prakses apmaiņai, piemēram, Eiropas Tiesiskās kibernetizācijas tīkls (EJCN). un Apvienotā kibernetizācijas apkarošanas darba grupa (J-CAT), (*Eurojust, 2020*). Sākot ar 2019.gada februāri visas darbības ar kibernetizācijas apkarošanu apstājās. Kibernetizācijas speciālisti ar katru gadu vairāk izglītojas un apgūst jaunākas datoru sistēmas. Viena no problēmām ir datu aizsardzības speciālistu un datu sistēmas nodrošinātāju aiziešana no darba un palīdzības sniegšana kibernetizācijas veikšanā, ekonomiskas situācijas pasliktināšanās dēļ. Izveidots kibernetizācijas tīkls un apkarošanas grupa, taču šie palīginstrumenti nav izveidoti tieši kā Eurojust struktūrvienības. Eurojust var griezties ar lūgumu sniegt palīdzību, taču apmierināt šo lūgumu nav pienākums.

Viens no galvenajiem Eurojust nākotnes plāniem ir sadarbība ar Eiropas un Vidusjūras augu aizsardzības organizāciju. Nav skaidrs, kā kritiskā situācijā ar kibernetizācijas apkarošanu un kibernetizācijas izmeklēšanas grūtībām Eurojust mēģinās izveidot sadarbību ar organizāciju, kas nodarbojas ar augu aizsardzību. Plānots, ka Eiropas un Vidusjūras augu aizsardzības organizācija būs pilnvarota izmeklēt un veikt kriminālvajāšanu tikai attiecībā uz noziegumiem, kuri skar ES finanšu intereses un sāks darboties 2020. gada novembrī (*Eurojust, 2020*). Daudzas valstis, kas ir Eurojust dalībvalstis, nesaskata vajadzību slēgt vienošanos par sadarbību ar Eiropas un Vidusjūras augu aizsardzības organizāciju tās krimināltiesiskās kompetences neatbilstības dēļ.

Pamatojoties uz augstāk minēto, darba autore secina, ka ar kibernetizācijas apkarošanas darba grupu ir jāizveido sadarbības attiecības.

Secinājumi un priekšlikumi

Eurojust ir starptautiskās krimināltiesiskās sadarbības pamatorganizācija, to nosaka Eiropas Parlamenta un Padomes regula (ES) 2018/1727 Par ES Aģentūru tiesu iestāžu sadarbībai krimināllietās (*Eurojust*) un ar ko aizstāj un atceļ Padomes Lēmumu 2002/187/TI, Padomes Pamatlēmums 2009/948/TI Par jurisdikcijas īstenošanas konfliktu novēršanu un atrisināšanu kriminālprocesā, Latvijas Republikas Kriminālprocesa likuma 675.panta piektā daļa.

Eurojust iekšējās darbības aktuālā problēma slēpjas kibernetizācijas skaita ievērojamā pieaugumā un datu aizsardzības situācijas kontroles nepilnvērtīgā nodrošināšanā.

Tiesiskajā regulējumā novērots Eurojust lomas nepietiekams nostiprinājums. Konkrēti, Regulā 2018/1727 nav iekļauta sadarbības iespēja ar Apvienotu kibernetizācijas apkarošanas grupu. Lai novērstu iepriekš minēto problēmu, autore piedāvā papildināt Regulu 2018/1727 ar 51.panta piekto daļu šāda redakcijā:

“Eurojust izveido un uztur sadarbības attiecības ar Apvienotu kibernetizācijas apkarošanas darba grupu (J-CAT). Apvienota kibernetizācijas apkarošanas darba grupas pienākums ir sniegt palīdzību Eurojust kibernetizācijas apkarošanā, sekmēt Eurojust darbu kibernetizācijas jautājumos, pildīt Eurojust pavēles kibernetizācijas apkarošanas mērķa sasniegšanai, sniegt informāciju citām kompetentajām iestādēm saskaņā ar šo regulu”.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Krimināllikums* (17.06.1998.). LR likums ar groz. līdz 01.07.2019. <https://likumi.lv/ta/id/88966-kriminallikums>, sk. 11.04.2020.
2. *Kriminālprocesa likums* (21.04.2005.). LR likums ar groz. līdz 24.12.2019. <https://likumi.lv/ta/id/107820-kriminalprocesa-likums>, sk. 25.04.2020.

3. *Par Eiropas Savienības Aģentūru tiesu iestāžu sadarbībai krimināllietās (Eurojust) un ar ko aizstāj un atceļ Padomes Lēmumu 2002/187/TI* (14.11.2018.). Eiropas Parlamenta un Padomes regula (ES) 2018/1727. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=celex:32018R1727>, sk. 18.03.2020.
4. *Tiesību akti, kas pieņemti, piemērojot LES VI sadaļu* (30.11.2009.). Eiropas Padomes pamatlēmums 2009/948/TI. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009F0948&from=ET>, sk. 15.03.2020.
5. Eiropas Savienība (2020). *Eiropas Savienības Aģentūra tiesu iestāžu sadarbībai krimināllietās (Eurojust)*. https://europa.eu/european-union/about-eu/agencies/eurojust_lv, sk.18.04.2020.
6. Elezi, M., Ngucaj, N. (2014). Eurojust Joint Investigation Teams. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5 (1), pp. 103-107. Retrieved 30.07.2020 from <http://www.richtmann.org/journal/index.php/mjss/article/view/1884/1883>
7. Eurojust (2015). *Prosecuting THB for the Purpose of Labour Exploitation*. Retrieved 25.04.2020 from <https://www.eurojust.europa.eu/prosecuting-thb-purpose-labour-exploitation>
8. Eurojust (2016). *Eiropas Savienības Aģentūra tiesu iestāžu sadarbībai krimināllietās (Eurojust) „Vadlīnijas lēmumam par jurisdikcijas izvēli lietas iztiesāšanai”*. https://www.eurojust.europa.eu/sites/default/files/Publications/Reports/2016_Jurisdiction-Guidelines_LV.pdf, sk. 25.04.2020.
9. Eurojust (2020). *Eurojust gada pārskats 2019*. https://www.eurojust.europa.eu/sites/default/files/Publications/AnnualReport/AR2019_LV.pdf, sk. 25.04.2020.
10. Latvijas Republikas Prokuratūra (2020). *Eiropas Savienības Aģentūra tiesu iestāžu sadarbībai krimināllietās (Eurojust)*. <http://www.prokuratūra.gov.lv/lv/starptautiska-sadarbiba/eiropas-savienibas-ajentura-tiesu-iestazu-sadarbibai-kriminallietas-2020>, sk. 30.03.2020.
11. Manganot, M. (2009). European Games and Institutional Innovation. The Making of Eurojust. *GSPE Working Paper*, 16 p. Retrieved 30.07.2020 from <http://aei.pitt.edu/12452/1/WPManganot.pdf>
12. Mota da, J.L.L. (2008). The Heart of the Future European Public Prosecutors Office. *Eucrim: the European Criminal Law Associations' forum*, 1-2, pp.62-66. Retrieved 30.07.2020 from https://eucrim.eu/media/issue/pdf/eucrim_issue_2008-01.pdf
13. Ņikona L. (2020). *Eurojust: aģentūra tiesu iestāžu sadarbības krimināllietās*, <https://lvportals.lv/skaidrojumi/312178-eurojust-ajentura-tiesu-iestazu-sadarbibai-kriminallietas-2020>, sk.24.04.2020.

Summary

The operation of Eurojust was identified as a problem in the form of a significant increase in cybercrime and a lack of control over the data protection situation.

The legal framework does not sufficiently strengthen the role of Eurojust. In particular, Regulation 2018/1727 does not provide for the possibility of cooperating with the Joint Cybercrime Group. In order to eliminate the above-mentioned problem, the author proposes to supplement Regulation 2018/1727 with Section 51, Paragraph five in the following wording:

Eurojust shall establish and maintain a cooperative relationship with the Joint Cybercrime Task Force (J-CAT). The Joint Cybercrime Task Force shall be responsible for assisting Eurojust in the fight against cybercrime, facilitating Eurojust's work on cybercrime, complying with Eurojust's orders to achieve its cybercrime objective, and providing information to other competent authorities in accordance with this Regulation.

PERSONAS TIESĪBU UZ NĀVI JĒDZIENS UN TO VĒSTURISKĀ ATTĪSTĪBA

THE CONCEPT OF A PERSON'S RIGHT TO DEATH AND IT'S HISTORICAL DEVELOPMENT

Lauma Voiciša

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, lvoicisa@inbox.lv, Rēzekne, Latvija

Zinātniskais vadītājs: *Māris Šlakota, Mg.iur., vieslektors*

Abstract. *Universal Declaration of Human Rights, European Convention on Human Rights, European Charter of Fundamental Rights and the Constitution of the Republic of Latvia ensures the right for a person to live, but there are no articles of law in the regulatory enactments of the Republic of Latvia that guarantee the right for the person to choose to die. These laws and regulations also guarantee each person's right to dignity. It is necessary to rate the non-recognition of the right to death, in conjunction with the obligation of the State to make sure to respect the dignity of each person, their cross-compliance.*

Keywords: *deference, easy death, freedom of choice, human rights.*

Ievads

ANO vispārējā cilvēktiesību deklarācija, Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija, Eiropas pamattiesību harta un Latvijas Republikas Satversme nodrošina cilvēka tiesības uz dzīvību, taču Latvijas Republikas normatīvajos aktos nav neviena panta, kurš paredz cilvēka tiesības uz nāvi.

Šīs tēmas pētīšana ir aktuāla, jo Latvijā tiek diskutēts par tiesību uz nāvi atzīšanu un eitanāzijas legalizēšanu. Turklāt arī citās pasaules valstīs notiek diskusijas un viedokļu apmaiņa par to, vai jānodrošina cilvēkiem tiesības uz paša gribētu nāvi. Tikai dažās Eiropas Savienības valstīs ir atļauts nedziedināmi slimiem un citiem cilvēkiem lūgt medicīnisko palīdzību nomirt.

ANO vispārējā cilvēktiesību deklarācija, Eiropas pamattiesību harta un Latvijas Republikas Satversme par vienu no cilvēktiesību pamattiesībām atzīst cilvēka tiesības uz cieņu. Valstij jānodrošina ikvienas personas cieņas ievērošanu. Autore uzskata, ka nepieciešams izvērtēt cilvēka tiesību uz nāvi neatzīšanu savstarpēji ar valsts pienākumu nodrošināt katra cilvēka cieņas ievērošanu, izpētot to savstarpējo atbilstību.

Šī raksta pētījuma mērķis ir apskatīt tiesību uz nāvi jēdzienu un tā vēsturisko attīstību, analizēt tā atbilstību cilvēka cieņas nodrošināšanas pienākumam, konstatēt pastāvošās pretrunas un sniegt priekšlikumu to risināšanai.

Šī raksta sagatavošanā tika izvirzīti šādi uzdevumi:

- 1) izzināt tiesību uz nāvi jēdzienu;
- 2) izpētīt tiesību uz nāvi vēsturisko attīstību;
- 3) aplūkot cilvēka cieņas jēdzienu un tā pazīmes;
- 4) analizēt tiesības uz nāvi savstarpējā saistībā ar tiesībām uz cieņu;
- 5) apskatīt tiesības uz nāvi Latvijas normatīvajā regulējumā.

Šī raksta sagatavošanā pielietotas šādas metodes:

- 1) vēsturiskā metode – izpētīta cilvēka tiesību uz nāvi vēsturiskā attīstība pasaules mērogā;
- 2) literatūras analīzes metode – tiesību uz nāvi izpēte, analizējot dažādu viedokļu, atzinumu, normatīvo aktu un juridiskās prakses materiālus;
- 3) loģiskā metode – secināti izpētītajā literatūrā ietvertie fakti, detaļas, pretrunas;
- 4) aprakstošā metode – veikta cilvēka tiesību uz nāvi izpēte, apkopojot informāciju un konstatējot iegūtos faktus.

1. Personas tiesību uz nāvi jēdziens

Nāve ir neatgriezeniska visu to norišu izbeigšanās, kas organismu uztur dzīvu. Agrāk cilvēku par mirušu atzina tad, ja viņam bija apstājusies elpošana un sirdsdarbība. Kopš organismu pie dzīvības kļuvis iespējams uzturēt ar medicīnisku aparatūru, dažkārt nāves iestāšanās brīdi ir grūti noteikt, un tagad strīda gadījumos cilvēku par mirušu atzīst tad, kad smadzenes pārstāj regulēt dzīvībai svarīgas norises, kaut arī elpošana un sirdsdarbība būtu saglabājusies (*Nortona, 1999*).

Cilvēka tiesības uz nāvi izpaužas kā brīvprātīgas eitanāzijas atzīšana. Tā ir eitanāzija pēc tās personas pieprasījuma, kas vēlas sevi nonāvēt. Tā ir personas interešu un nodomu respektēšana: tos, kas grib dzīvot un saskata savā dzīvē jēgu, nogalināt nedrīkst. Bet, ja cilvēks grib mirt un atbrīvot sevi no lielām ciešanām, tad šādas personas paternalizācija, atsaucoties uz ārsta pienākumu vai dzīvības svētumu, tai ir neizturams pazemojums (*Rubenis, 1996*). Autore secina, ka tiesības uz nāvi cilvēkam sniedz iespēju remdēt tā sāpes, atbrīvojot no fiziskām ciešanām. Tādā veidā tiek respektēta cilvēka izvēle izbeigt dzīvi. Tātad tiesību uz nāvi nodrošināšana ir eitanāzijas pieļaušana.

Eitanāzija ir viegla nāve; gadījums, kad ārsti atņem dzīvību neglābjami slimam pacientam, kam dzīvības mākslīga saglabāšana sagādā fiziskas ciešanas. Eitanāzijai ir divi paveidi: pasīvā eitanāzija - netiek pielietoti dzīvību uzturoši pasākumi vai arī tie tiek pārtraukti; aktīvā eitanāzija - pasākumi ar tūlītēju nāvējošu iedarbību, piemēram, morfija pārdozēšana (*Spektors, 2020*). Tātad pasīvā eitanāzija izpaužas kā dzīvībai svarīgu procesu veikšanas apstādināšana, piemēram, aparatūras, kas nodrošina cilvēka elpošanu, atslēgšana. Turklāt aktīvās eitanāzijas gadījumā ārsts izraksta cilvēkam nāvējošu zāļu devu un tas pats izvēlas, kad šo zāļu devu ieņemt un nomirt.

2. Personas tiesību uz nāvi vēsturiskā attīstība

Ideju par tiesībām uz nāvi eitanāzijas kontekstā sāka apspriest jau Senajos laikos. Senās Grieķijas filozofs Platons apmēram 380.gadā p.m.ē. savā darbā “Valsts” raksturoja: “Ja kāds pēc sava vispārējā stāvokļa un dzīves veida ir vesels, bet viņam tomēr ir kāda apslēpta kaite, tad viņš tādiem ļaudīm un tādai slimībai noteica šādu ārstēšanos. Ar zālēm un ar nazi jātiek vaļā no slimības, jādzīvo kā parasts, lai tiktu izpildīti pienākumi pret valsti, bet, ja iekšēji viss ķermenis ir slimības saēsts, tad nav ko mēģināt, mainot dzīves veidu un slimniekā kaut ko pamazām ievadot un no tā tāpat izvadot, paildzināt viņa nekam nederīgo un ciešanu pilno dzīvi un turklāt dot iespēju radīt, kā domājams, tādus pašus pēcnācējus. Ja kāds nevar dzīvot viņam lemtajā laikā, tad tas nav jāārstē, jo nav derīgs ne pats sev, ne valstij” (*Platons, 1982*). Šāds atzinums ieviesa ideju par piespiedu eitanāzijas veikšanu neārstējami slimiem cilvēkiem un nostiprināja uzskatu, ka slimie cilvēki ir nederīgi.

Viduslaikos Romiešu jurists Domīcijs Ulpiāns formulēja atzinumu, ka netiek uzskatīts, ka personai nodarīts juridiskais kaitējums, ja tā piekritusi kaitīgas darbības veikšanai (*Gabrieljans, 2015*).

Jaunajos laikos franču filozofs Mišels de Montēns, skotu vēsturnieks un filozofs Deivids Hjūms, vācu filozofs Artūrs Šopenhauers, angļu filozofs Frānsiss Bēkons un angļu filozofs Tomass Hobss – visi viņi cīnījās par ideju, ka tiesības uz nāvi ir tikpat dabiskas kā uz dzīvību (*Gabrieljans, 2015*). Šie domātāji nostādīja tiesības uz dzīvību un tiesības uz nāvi līdzvērtīgās pozīcijās kā vienlīdzīgas cilvēka tiesības.

Vācu jurists Karls Bindings atzina, ka neārstējamo vai smagā slimības formā esošo garīgi slimo cilvēku nonāvēšana ir nepieciešama arī tāpēc, ka viņu dzīve ir „mūžīgs skrējieni zem pātagām, jo viņi vienmēr ir izsmieklu objekts”. Saskaņā ar Karla Bindinga teoriju nonāvēšanas akts ir pieļaujams attiecībā uz trim cilvēku grupām:

- 1) cilvēki, kuri pakļauti neizbēgamai bojāejai to slimības vai ievainojumu dēļ, kuriem ir neatlaidīga vēlēšanās atbrīvoties no ciešanām un kuri kaut kādā veidā šo vēlmi izteikuši;
- 2) nedziedināmie garīgi slimie neatkarīgi no tā, vai tādi tie ir kopš dzimšanas vai pēc kādas slimības;
- 3) garīgi veselas personas, kuras kādas nelaimes rezultātā iegrimušas bezsamaņas stāvoklī un ir pakļautas nožēlojamai eksistencei (*Binding, Hoche, 1920*).

1975.gadā Nīderlandē, valstī, kas kļuva par pionieri eitanāzijas legalizācijā, pirmoreiz atklāti tika publicētas rekomendācijas par nesāpīgu aiziešanu no dzīves. Vēlāk Lisabonā (1981.gada 2.oktobrī) Pasauls Medicīnas asociācija Slimnieka tiesību deklarācijā atzina tiesības uz cienīgu nāvi, respektīvi, slimniekam ir tiesības atteikties no ārstēšanas (*Gabrieljans, 2015*).

1989.gadā tika publicēta ārsta vēstule “Tiesības uz vieglu nāvi”. Autors piedāvāja apspriest jautājumu, ka katrai personai jānodrošina tiesības uz eitanāziju – vieglu, bezsāpīgu nāvi pēc paša vēlēšanās ar medicīnu palīdzību. Redakcija saņēma vairāk nekā simts atbildes uz šo publikāciju – tātad šis jautājums uztrauca sabiedrību (*Рязанцев, 1994*).

Autore secina, ka jau kopš Senajiem laikiem līdz mūsdienām pasaulē notiek diskusijas par tiesībām uz nāvi. Senāko laiku periodā eitanāzijas veikšanu attiecināja kā piespiedu darbību pret tādiem cilvēkiem, kuri ir neārstējami slimī, invalīdi vai komas stāvoklī, uzskatot, ka tādu cilvēku eksistencei nav jēgas. Turklāt jaunāko laiku periodā un mūsdienās par eitanāziju runā kā par pašu neārstējami slimu cilvēku gribētu nāvi, lai atbrīvotu sevi no ciešanām. Laika gaitā vērtību ieguva tieši cilvēka cieņas atzīšana. Var secināt, ka par veselīem un pilnvērtīgiem cilvēkiem šādā kontekstā nediskutēja ne vēsturiskajos laika periodos, ne arī tagad.

Pēc pētījumu un strīdīgo jautājumu portālā ProCon.org esošās informācijas, pašlaik aktīvā jeb medicīniski asistētā eitanāzija Eiropā ir atļauta Nīderlandē, Beļģijā un Luksemburgā. Bet palīdzības sniegšana pašnāvības izdarīšanā jeb asistētā eitanāzija ir atļauta Šveicē, Zviedrijā un Vācijā (*ProCon.org, 2020*). Autore secina, ka tikai sešās no divdesmit septiņām valstīm tiek atzītas cilvēku tiesības uz nāvi, kas nav ievērojams rādītājs.

3. Tiesības uz nāvi Latvijas normatīvajā regulējumā

Latvijas Republikas Satversmes 93.pants nosaka ikviena tiesības uz dzīvību, kuras aizsargā likums (*Latvijas Republikas Satversme, 1922*). ANO Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 3.pants paredz, ka katram cilvēkam ir tiesības uz dzīvību (*Vispārējā cilvēktiesību deklarācija, 1948*). Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 2.pants regulē ikviena tiesības uz dzīvību (*Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija, 1950*). Eiropas pamattiesību hartas 2.pants paredz ikvienai personai tiesības uz dzīvību (*Eiropas Savienības pamattiesību harta, 2016*). Autore secina, ka visi iepriekš minētie normatīvie akti, kas ir saistoši Latvijas Republikai, atzīst un aizsargā cilvēka tiesības uz dzīvību, nosakot to par ikviena pamattiesību. Savukārt nevienā no iepriekš minētajiem vai citiem Latvijas Republikas normatīvajiem aktiem nav neviena panta, kurš atzītu personas tiesības uz nāvi.

Neskatoties uz šīs tiesības nopietno raksturu, Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 3.pantā tiesības uz dzīvību ir minētas tikai vienā teikumā. Bez tam šīs tiesības vēl nav absolūtas. Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 2.pantā ir izsmeļošs gadījumu uzskaitījums, kad tiesības uz dzīvību valsts drīkst personai atņemt: izpildot nāvessodu, ja valsts nav uzņēmusies starptautiskas saistības nāvessodu atcelt; aizsargājot cilvēkus no nelikumīgas vardarbības; veicot personas aizturēšanu vai novēršot aizturētas personas bēgšanu; apspiežot dumpi vai sacelšanos (*Ziemele, 2000*). Var secināt, ka tiesībām uz dzīvību ir izņēmuma gadījumi, kad šīs tiesības var ierobežot un pārkāpt. Ņemot vērā to, ka tiesības uz dzīvību normatīvajā regulējumā nav absolūtas, paša cilvēka gribēta nāve ir

iespējamais viens no izņēmumiem, kad tiesības uz dzīvību ir pieļauts pārkāpt, darbojoties paša cilvēka interesēs.

Latvijas Republikas Satversmes ievadā izcelts, ka “Latvija kā demokrātiska, tiesiska, sociāli atbildīga un nacionāla valsts balstās uz cilvēka cieņu un brīvību, atzīst un aizsargā cilvēka pamattiesības (..)”, un tās 95.pants paredz, ka valsts aizsargā cilvēka cieņu un godu (*Latvijas Republikas Satversme, 1922*). Turklāt ANO Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas preambulā noteikts, ka visiem cilvēku sabiedrības locekļiem piemītošās pašcieņas tiesību atzīšana ir brīvības, taisnīguma un miera pamats pasaulē. Apvienoto Nāciju tautas Statūtos ir apliecinājušas ticību cilvēka pamattiesībām, cieņai un cilvēka personas vērtībai (*Vispārējā cilvēktiesību deklarācija, 1948*). Eiropas pamattiesību hartas 1.pants paredz, ka cilvēka cieņa ir neaizskarama. Tā ir jārespektē un jāaizsargā (*Eiropas Savienības pamattiesību harta, 2016*). Var secināt, ka iepriekš minētie normatīvie akti izteikti atzīst cilvēka cieņu kā vienu no cilvēka pamattiesībām. Autore uzskata, ka nepieciešams izvērtēt cilvēka tiesību uz nāvi neatzīšanu savstarpēji ar valsts pienākumu nodrošināt katra cilvēka cieņas ievērošanu, izpētot to savstarpējo atbilstību.

Satversmes tiesas priekšsēdētāja Ineta Ziemele 2019.gada 23.aprīļa diskusijā “Tiesības uz cienīgu nāvi” sniedza ieskatu Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksē un citu valstu tiesiskajā regulējumā. Īpašu uzmanību viņa pievērša Eiropas Cilvēktiesību tiesā izskatītajām lietām: *Pretty v United Kingdom* (pieteikums Nr. 2346/02) un *Gross v. Switzerland* (pieteikums Nr. 67810/10). Abās lietās galvenais jautājums bija personu vēlme pārtraukt savu dzīvi, tādējādi veidojās cilvēktiesību “sadursme” starp tiesībām uz dzīvību un cieņpilnu dzīvi, kā arī pašnoteikšanās tiesībām, kas ir tiesību uz privāto dzīvi tvērumā. Runājot par izaicinājumiem cilvēktiesību jomā, Ineta Ziemele uzsvēra, ka visas cilvēktiesības ir savstarpēji saistītas un ka to starpā nepastāv hierarhija. Viņa uzsvēra, ka šādu vērtību sadursmi var atrisināt atbilstoši sabiedrības izpratnei par vērtībām, jo no tām izrietošais tiesiskais regulējums mainās, tas veidojas līdz ar sabiedrības attīstību. Ineta Ziemele teica, lai gan tiesiskais regulējums vēl nav rasts, un Latvijas sabiedrībā nav vēl notikusi diskusija par cieņpilnu nāvi, tāda diskusija noteikti ir jāveido. Visās Eiropas sabiedrībās šāda diskusija notiek. Citviet jau rasts sabiedrības konsensuss un līdz ar to tiesiskais noregulējums (*Ziemele, 2019*).

Būtisks jautājums ir – vai ar tiesību uz nāvi neatzīšanu netiek ierobežotas cilvēka tiesības uz cieņas nodrošināšanu. Cieņpilnas dzīves nodzīvošana ir saistīta arī ar iespēju “viegli aiziet”, īstenojot tiesības uz nāvi cilvēkiem, kuri ir neārstējami slimi un cieš gan fiziskas, gan morālas sāpes dzīvošanas dēļ.

Latvijas Universitātes profesors Dr. hist. Leo Dribins atzina, kad 1949.gadā dzima Vācijas Federatīvā republika, tās Konstitūcijas autori ilgi diskutēja – kādu no pilsoņa tiesībām likt pirmajā vietā? Ņēma vērā filozofa Karla Jaspersa domu, ka jāuzsver tās tiesības, kas pretējas totalitārisma, varmācībai un cilvēku pazemošanai. Tā tapa Vācijas Federatīvās republikas Satversmes 1.panta 1.paragrāfs: „Cilvēka cieņa ir neaizskarama. Visas valsts varas pienākums ir to respektēt un aizstāvēt.” Latvijā arī nerimtīgi jāaizstāv cilvēka cieņa. Latvijas Republikas Satversme to paredz un prasa. Tās 95.pants nosaka: ”Valsts aizsargā cilvēka godu un cieņu. Spīdzināšana, citāda cietsirdīga vai cieņu pazemojoša izturēšanās pret cilvēku ir aizliegta.” Likumībai ir jābūt cieņas pusē (*Dribins, 2005*). Vācija, kas ir viena no Eiropas Savienības valstīm, cilvēka cieņu atzina par pirmo starp pilsoņa tiesībām. Šāds cieņas nodrošināšanas pienākums ir noteikts starptautiskajos tiesību dokumentos un ir saistošs visām Eiropas Savienības valstīm, līdz ar to arī Latvijai.

Cilvēka cieņa ne tikai pieder pie pamattiesībām, tā ir arī pamattiesību faktiskais pamats. 1948.gadā pieņemtās Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas preambulā ir ietverta doma par cilvēka cieņu: “Atzīdama, ka visiem cilvēku sabiedrības locekļiem piemītošās cieņas un viņu vienlīdzīgo un neatņemamo tiesību atzīšana ir pamats brīvībai, taisnīgumam un mieram visā pasaulē...”. Eiropas Savienības Tiesa 2001.gada 9.oktobra spriedumā lietā C-377/98 *Nīderlande/Eiropas*

Parlaments un Padome, Recueil, 2001., I-7079. lpp., 70. līdz 77. punktā apstiprināja, ka cilvēka pamattiesības uz cieņu ir Savienības tiesību sastāvdaļa (*Eiropas Savienības Tiesas spriedums, 2001., Nr. C-377/98*). Tādējādi nevienam no šajā Hartā ietvertajām tiesībām nevar izmantot, lai aizskartu citas personas cieņu, un cilvēka cieņa pieder pie šajā Hartā ietverto tiesību būtības. Tādēļ tā jārespektē, pat ja kādas no tiesībām būtu jāierobežo (*Eiropas Savienības pamattiesību harta, 2016*). Autore secina, ka no šī skaidrojuma viedokļa cilvēka cieņa ir vissvarīgākā tiesība, kuru jānodrošina cilvēka labklājībai, jeb tā ir visu citu tiesību pamats. Ņemot vērā šo Eiropas pamattiesību hartas 1.panta skaidrojumu, var interpretēt, ka arī tiesības uz dzīvību varētu tikt ierobežotas, lai nodrošinātu cilvēka cieņas aizsargāšanu.

Katru gadu Latvijā tiek izdarīts ievērojams skaits mākslīgo abortu. Piemēram, 2017.gadā notikuši 6599 aborti, 2015.gadā - 4802 mākslīgie aborti, 2014.gadā - 5318, 2013.gadā - 5557, 2012.gadā - 6197, savukārt, piemēram, 2009.gadā Latvijā tika veikts 8881 mākslīgais aborts (*Ziņu aģentūra LETA, 2018*). Šāds grūtniecības pārtraukšanas skaits rādītājs ir nopietns un problemātisks. Ņemot vērā to, ka grūtniecības pārtraukšanas gadījumā “potenciālajai dzīvībai” nav iespējas izteikt vēlmi nomirt vai aizstāvēt tiesības uz dzīvi, bet viņa vietā izvēli pieņem māte, autore uzskata, ka nepieciešams apskatīt abortu situāciju no cilvēktiesību viedokļa un salīdzināt to ar tiesībām uz nāvi, kad cilvēks pats izsaka vēlmi nomirt.

Grūtniecības pārtraukšanas gadījumā nepiedzimušajam bērnam nav iespēju izteikt savas tiesības uz dzīvību, to vietā lemj māte. Turklāt, lai veiktu mākslīgu abortu, grūtniecei savs lēmums nav jāpamato ne ar kādiem apstākļiem. Turklāt personu tiesību uz nāvi gadījumā, cilvēkam ir tiesības uz “vieglu nāvi” tikai tajos gadījumos, kad tas ir neārstējami slims un vēlas atbrīvoties no ciešanām un izbeigt dzīvi cienīgi, pēc paša cilvēka vēlmes. Grūtniecības pārtraukšanu Latvijā regulē 2003.gada 1.novembra Ministru kabineta noteikumi Nr.590 “Grūtniecības pārtraukšanas organizatoriskā kārtība”. Turklāt Latvijas Republikas normatīvajā regulējumā nav neviena normatīvā akta, kurš regulē cilvēka tiesības uz nāvi. Ņemot vērā iepriekš minēto, Latvijas Republikas normatīvajos aktos ir atkāpes no Latvijas Republikas Satversmes un starptautiskajos tiesību dokumentos ietvertajām tiesībām uz dzīvību. Tas nozīmē, ka šīs tiesības nav absolūtas un ir iespējams diskutēt par tiesību uz nāvi atzīšanu konkrētos gadījumos, lai nodrošinātu cilvēku cieņas ievērošanu.

Sabiedrības iniciatīvu portālā Manabalss.lv 2017.gadā sāka parakstu vākšana, lai legalizētu eitanāziju. Kā iniciatīvas Par labu nāvi pieteicējs norādīts Pēteris Buks. Iniciatīvas mērķis ir eitanāzijas legalizēšana Latvijā. «Eitanāzija ir ar nolūku izraisīta otra cilvēka nāve ar mērķi atvieglot nenovēršamas un neatgriezeniskas viņa sāpes un ciešanas. Tā tiek pielietota, ja neārstējami slims cilvēks cieš neizturamas sāpes vai arī ir dziļā bezapziņā bez cerībām uz atlabšanu, un tā dod iespēju cilvēkam cieņpilni beigt savu dzīvi, nekļūstot par apgrūtinājumu sev un citiem. Aktīvā eitanāzija ietver nāvējošu substāncu vai citu nāvējošu līdzekļu izmantošanu. Parasti tā ir kādas letālas injekcijas ievadīšana cilvēka organismā. Aktīvās eitanāzijas un ārsta asistētas pašnāvības atļaušanas ieguvums būs iespēja neārstējami slimiem cilvēkiem brīvprātīgi pārtraukt savas ciešanas,» savu pārliecību pauž Pēteris Buks (*Baltic News Network, 2017*).

Šobrīd ir savākti 7 820 paraksti par labu eitanāzijas legalizēšanai. Ja tiks savākti vēl 2 180 paraksti, sasniedzot kopējo skaitu 10 000 apmērā, tad šāda iniciatīva būs jāizskata Saeimā, lemjot par iespēju legalizēt eitanāziju likumdošanas līmenī (*Manabalss, 2017*). Autore secina, ka Latvijas sabiedrība aktīvi iesaistās jautājumā par tiesību uz nāvi atzīšanu likumdošanas līmenī. Ir savākta lielākā daļa no vajadzīgajiem parakstiem, lai Saeima izskatītu šo jautājumu. Turklāt pie šīs iniciatīvas raksta minēta aktuāla informācija, ka Spānija un Portugāle aktīvi virza likumprojektu par eitanāzijas legalizēšanu uz apstiprināšanu parlamenta augšpalātā un Senātā. Tātad arī citas Eiropas Savienības valstis aktīvi veic darbības, lai tajās tiktu atzītas tiesības uz nāvi.

Brīvprātīga eitanāzija respektē personas izvēles brīvību. Autore uzskata, ka Latvijas Republikai ir jāizvērtē nepieciešamība aktīvi sākt diskutēt par šo cilvēka tiesību savstarpējo mijiedarbību un atbilstību, apskatot iespēju atzīt tiesības uz nāvi normatīvā regulējuma līmenī, tādējādi nodrošināt cilvēku tiesību uz cieņu ievērošanu.

Secinājumi un priekšlikumi

Cilvēka tiesības uz nāvi ir brīvprātīgas eitanāzijas atzīšana, īstenojot to uz personas pieprasījumu, kas vēlas sevi nonāvēt un atbrīvot no lielām ciešanām, kad dzīves turpināšana cilvēkam ir pazemojums.

Tiesību uz nāvi ideju filozofi sāka apspriest jau Senajos laikos piespiedu eitanāzijas kontekstā. Viduslaikos dominēja atzinums, ka cilvēkam netiek nodarīts kaitējums, ja tas īstenots pēc paša brīvprātīgas piekrišanas. Jaunajos laikos atzīts, ka tiesības uz nāvi ir tikpat dabiskas kā tiesības uz dzīvību. Taču visos laika periodos eitanāzijas veikšanu attiecināja tikai uz neārstējami slimiem cilvēkiem. Mūsdienās dažas Eiropas Savienības valstis atzīst personas tiesības uz nāvi. Turklāt šim aspektam ir tendence pieaugt, šobrīd notiek diskusijas arī citās valstīs par eitanāzijas legalizēšanu, lai nodrošinātu cilvēkiem pamattiesību – tiesības uz cieņu.

Apskatot cilvēka tiesību uz cieņu obligāto raksturu un tiesību uz nāvi neatzīšanu, novērojama sadursme starp tiesībām uz dzīvību un cienīgas dzīves noslēgumu, viegli nomirstot. Ir atzīts, ka starp cilvēktiesībām savā starpā nepastāv hierarhija un tās visas ir līdzvērtīgas. Taču Eiropas pamattiesību hartas skaidrojumā izceltas cilvēka tiesības uz cieņu un atzīts, ka tas ir cilvēktiesību pamats un ka tiesības uz dzīvību, tāpat kā jebkuras citas cilvēka tiesības, var tikt ierobežotas, lai tiktu nodrošināta cilvēka cieņas ievērošana.

Autore nonāca pie secinājuma, ka cilvēka tiesības uz dzīvību nav absolūtas un ir būtiski nodrošināt cilvēkiem tiesības uz cieņu. Konstatēta nepieciešamība novērst cilvēka tiesību uz cieņu neievērošanu, ļaujot cilvēkiem cienīgi nomirt, izbeidzot ciešanas neārstējami slimām personām.

Ņemot vērā iepriekš minēto, autore piedāvā papildināt Latvijas Republikas Satversmi ar 93.¹ pantu šādā redakcijā:

“Ikvienam, kuram dzīve sagādā ciešanas un fiziskas sāpes neārstējamas slimības dēļ, ir tiesības uz paša gribētu cienīgu nāvi, lūdzot medicīnisku palīdzību nomirt.”

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija* (04.11.1950.). Eiropas Padomes starptautiskais tiesību dokuments. https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_LAV.pdf
2. *Eiropas Savienības pamattiesību harta* (07.06.2016.). Eiropas Parlamenta, Padomes un Komisijas harta Nr. 2016/C 202/02. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT&from=LT>, sk. 28.04.2020.
3. *Latvijas Republikas Satversme* (07.11.1922.). LR likums ar groz. līdz 01.01.2019. <https://likumi.lv/ta/id/57980-latvijas-republikas-satversme>, sk. 04.05.2020.
4. *Vispārējā cilvēktiesību deklarācija* (10.12.1948.). Apvienoto Nāciju Organizācijas starptautiskais tiesību dokuments. <http://www.tiesibsargs.lv/lv/pages/tiesibu-akti/ano-dokumenti/ano-vispareja-cilvektiesibu-deklaracija>, sk. 28.04.2020.
5. Baltic News Network (2017). *Latvijā uzsāk parakstu vākšanu, lai legalizētu eitanāziju*. <https://bnn.lv/latvija-uzsak-parakstu-vaksanu-lai-legalizetu-eitanaziju-216762>, sk.24.04.2020.
6. Binding, K., Hoche, A. (1920). *Die Freigabe der Vernichtung lebensunwerten Lebens, ihr Mass und ihre*. University of Michigan Library.
7. Dribins, L. (2005). *Cilvēka cieņa ir neaizskarama*. <http://providus.lv/article/cilveka-cienu-ir-neaizskarama>, sk. 20.04.2020.
8. Eiropas Savienības Tiesas 2001.gada 9.oktobra spriedums lietā Nr.C-377/98 *Nīderlande/Eiropas Parlaments un Padome*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX:61998CJ0377>, sk. 23.04.2020.

9. Gabrieljans, A. (2015). Eitanāzijas ģenēze valsts un tiesību evolūcijā. *Administratīvā un Kriminālā Justīcija*, 1 (70), 11.-19.lpp. <http://journals.rta.lv/index.php/ACJ/article/view/4320/4305>, sk. 21.04.2020.
10. ManaBalss (09.03.2017.). *Par labu nāvi - eitanāzijas legalizēšana*. <https://manabalss.lv/par-labu-navi/show>, sk. 17.04.2020.
11. Nortona, A.L. (sast.), (1999). *Ideju vārdnīca*. Rīga: Apgāds "Zvaigzne ABC". 596 lpp.
12. Platons (1982). *Valsts*. Rīga: Apgāds "Zvaigzne ABC". 183 lpp.
13. ProCon.org (2020). *Euthanasia & Physician-Assisted Suicide (PAS) around the World*. Retrieved 25.03.2020 from <https://euthanasia.procon.org/euthanasia-physician-assisted-suicide-pas-around-the-world/>
14. Rubenis, A. (1996). *Ētika XX gadsimtā*. Rīga: Apgāds "Zvaigzne ABC". 223 lpp.
15. Spektors, A. (sast.), (2020). *Eitanāzija*. <https://tezaurs.lv/#/sv/eitanazija>, sk. 15.04.2020.
16. Ziemeļe, I. (2000). *Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā*. Rīga: SIA "Izglītības solī". 409 lpp.
17. Ziemeļe, I. (2019). *Brīvs cilvēks brīvā valstī ir vislielākais dzinējspēks*. <https://www.satv.tiesa.gov.lv/press-release/i-ziemele-brivs-cilveks-briva-valsti-ir-vislielakais-dzinejspeks/>, sk. 04.05.2020.
18. Ziņu aģentūra LETA (2018). *Statistika: Mākslīgi veikto abortu skaits Latvijā nošokēs*. <https://nra.lv/latvija/252637-statistika-maksligi-veikto-abortu-skaits-latvija-nosokes.htm>, sk.24.04.2020.
19. Рязанцев, С. (1994). *Философия смерти*. Санкт-Петербург: АО "СПИКС". 318 с.

Summary

The humans right of death is a recognition of a voluntary euthanasia, regarding persons will to end their life and stop the suffering due to unbearable pain, that causes thought that living further is a humiliation.

Philosophers began to discuss the idea of the right to death in ancient times in the context of forced euthanasia. In middle Ages, the prevailing opinion was that a person is not harmed if it is preformed voluntarily. In modern times, the right to death has been recognized as natural as the right to life. However, euthanasia has always been recognised as an option only for terminally ill people.

Looking at the human right to dignity and non-recognition of the right to death, there is a clash between the right to life and a dignified life. It is recognized that there is no hierarchy between human rights and they all are equal. However, the interpretation of the European Charter of Fundamental Rights emphasizes the human right of dignity and recognizes that it is a fundamental human right and the right to life mentioned in international legal instruments are not absolute and there are cases when it is permitted to restrict them. The right to life, like any other human right, may be restricted in order to ensure respect for human dignity.

MEDICĪNISKĀ EKSPERIMENTA JĒDZIENS UN TĀ VĒSTURISKĀ ATTĪSTĪBA

THE CONCEPT AND HISTORICAL DEVELOPMENT OF MEDICAL EXPERIMENT

Dagnija Volodjko

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, volodjko2@inbox.lv, Rēzekne, Latvija,
Zinātniskā vadītāja: *Līga Mazure, Dr.iur., asociētā profesore*

Abstract. *As medical science evolves, medical experiments increase and become more complex. Medical experiments concern to more innovative medical and surgical procedures that are primarily used as a way to contribute to the general good in the interests of humanity. Historically, their role has been important in medical research and patient care. The article researches the historical development of medical experiments, analyses the concept of medical experiment and its types. Regulation in Latvian do not fully describe medical experiments and their types. Considering impact of such experiments, it is necessary to clearly define the concept and types of medical experiment.*

Keywords: *health, medical experiment, patient, treatment.*

Ievads

Pētījums ir aktuāls, jo medicīnas zinātnei attīstoties, pieaug un kļūst sarežģītāki medicīniskie eksperimenti. Medicīniskie eksperimenti attiecas uz novatoriskākām medicīniskām un ķirurģiskām procedūrām, kuras galvenokārt tiek izmantotas kā līdzeklis, lai sniegtu ieguldījumu vispārējā labumā cilvēces interesēs. Jau vēsturiski to loma ir būtiska medicīnas atklājumos un pacientu ārstniecībā. Latvijas normatīvie akti nepilnīgi apraksta medicīniskos eksperimentus un to veidus. Ņemot vērā šādu eksperimentu raksturu un ietekmi nepieciešams skaidri noteikt medicīniskā eksperimenta jēdzienu un veidus.

Pētījuma mērķis ir analizēt medicīniskā eksperimenta jēdzienu, veidus un tā vēsturisko attīstību, konstatēt pastāvošās problēmas un piedāvāt konkrētus to risinājumus.

Darba uzdevumos ietilpst izpētīt medicīniskā eksperimenta jēdzienu un tā pazīmes, izvērtēt medicīniskā eksperimenta veidus, analizēt medicīniskā eksperimenta attīstību dažādos laika periodos.

Pētījums tika veikts divu mēnešu laikā. Tā tapšanas procesā tika pielietotas šādas pētnieciskā darba metodes: vēsturiskā metode, salīdzinošā metode, gramatiskā metode, analītiskā metode, semantiskā metode, sistēmiskā metode, teleoloģiskā metode.

1. Medicīniskā eksperimenta vēsturiskā attīstība

Pirmsākumos senāko cilvēku pieredze ļāva viņiem uzzināt par augu, minerālu un dzīvnieku daļu dziedinošajām un toksiskajām īpašībām un izmantot tās cīņā ar slimībām. Bez smagi slima pacienta radnieku atbalsta, visticamāk, cilvēkiem ar ierobežotām paš aizsardzības spējām neizbēgami būtu jāmirst slimības agrīnajā stadijā, tomēr viņš dzīvoja daudzus gadus. Piemēram, aborigēni, plaši izmantojot sava kontinenta floru un faunu, gremošanas traucējumu ārstēšanai, mācēja apturēt asiņošanu. Primitīvie dziednieki veica arī ķirurģiskas ārstēšanas metodes: viņi ārstēja brūces ar zālēm, kas sagatavotas no augiem, minerāliem un dzīvnieku daļām (*Сорокина, 1992*).

Pirmie raksti, kas apliecina medicīnisko pētījumu esamību, atrodami Vecās Derības grāmatā. Tajā aprakstīts, kā Babilonijas valdnieks pavēlēja trīs gadus visiem augstdzimušiem ēst tikai vīnu un sarkano gaļu, bet pārējiem – pupas un ūdeni. Eksperiments tika veikts, lai noskaidrotu, vai dārzenu un ūdens diēta ir veselīgāka par vīnu un sarkano gaļu. Pēc eksperimenta

tika secināts, ka tauta, kas ēda dārzeņus un dzēra ūdeni, bija ievērojami veselīgāka (*Radoviča-Spalviņa, 2020*).

Senajā Indijā medicīnas zināšanas tika apkopotas Vēdās. Medicīnas mācīšanu veica guru. Mācība sastāvēja no svēto grāmatu lasīšanas un to skaidrošanas, zāļu izpētes un pacientu piemērotas ārstēšanas. Ķirurģiskās ārstēšanas māksla senajā Indijā bija augstākā antīkajā pasaulē, veiktas pat plastiskās operācijas. Tika aprakstītas vairāk kā 760 ārstniecības augu īpašības, sniedzot precīzus norādījumus augu savākšanā, glabāšanā un sagatavošanas metodēs (*Сорокина, 1992*). Aprakstītie augu īpašību, vākšanas, glabāšanas, lietošanas norādījumi vērtējami kā instrukcijas, kuras arī mūsdienās tiek izmantotas lietojot ārstniecības līdzekļus.

Senās Romas ārsts un zinātnieks Celsuss (I gs.p.m.ē.) īpaši pētīja jautājumu, kas saistīts ar pieļaujamiem eksperimentiem ar cilvēkiem un kopumā ar dzīvām būtnēm. Viņa viedoklis bija tāds, ka tīri zinātnisku iemeslu dēļ eksperimenti nav ieteicami, jo piedzīvotās dzīvās radības ciešanas izkropļos normālas dzīves parādības. Citi seno laiku zinātnieki ir veikuši šādus eksperimentus, jo īpaši tos veica vergiem un dzīvniekiem (*Авходиев, Ком, Беломестнова, 2009*).

Senie ēģiptieši slimību cēloņus saistīja gan ar dabas parādībām (neveselīgu pārtiku, zarnu parazītiem, laika apstākļu izmaiņām), gan ar pārdabiskām reprezentācijām (piemēram, miruša cilvēka ļauna gara ieaudzināšana slima cilvēka ķermenī). Tā laika Ēģiptes medicīnas ētika paredzēja, ka ārsts, pārbaudot pacientu, atklāti informē viņu par paredzamo ārstēšanas iznākumu vienā no trim frāzēm:

- 1) šī ir slimība, kuru es varu izārstēt;
- 2) šī ir slimība, kuru es, iespējams, varu izārstēt;
- 3) šī ir slimība, kuru es nevaru izārstēt (*Сорокина, 1992*).

Pozitīvi vērtējams fakts, ka pacienti tika informēti par veselības stāvokli un turpmāko ārstēšanu.

Viduslaiku Rietumeiropas sabiedrības ideoloģiju galvenokārt noteica baznīca, tāpēc tika kavēta medicīnas attīstība, jo necentās atklāt ko jaunu, bet gan nostiprināt kristības ticību. Pārmaiņas notika vēlajos viduslaikos, kad reliģiju nomainīja zinātne (*Сорокина, 1992*). Itālijas renesanses mācības par medicīnu lēnām auga un paplašinājās. Kā viens no tādiem zinātniekiem bija Rodžers Bēkons, sava laika izcils zinātnieks, domātājs. Viņš pievērsās pētījumu un eksperimentu metodēm. Viņš viens no pirmajiem kritizēja sholastiku un pasludināja pieredzi par vienīgo zināšanu kritēriju. Renesansē galvenās dabaszinātņu iezīmes bija eksperimentālās metodes apstiprināšana zinātnē (*Guthrie, 2020*). Eksperimentu un novērojumu medicīnā ieviesa vācu ārsts un zinātnieks Paracelzs. Viņš kritizēja galēnismu un humorālo patoloģiju, ieviesa ārstniecībā dažādas ķīmiskas vielas un minerālūdeņus, nodibināja jaunu virzienu medicīnā - jatroķīmiju, kas izskaidroja slimību rašanos un izārstēšanu ar pārmaiņām organismā norisošajos ķīmiskos procesos (*Jēkabsons, 2012*). Autore secina, ka atsakoties no reliģijas, slimības sāka pamatot uz zinātniskiem pamatiem, pētījumiem, eksperimentiem.

Jaunajos laikos notika strauja dabaszinātņu attīstība, aizvien vairāk pielietoja eksperimentāla pētījuma metodes. Klods Bernards, iespējams pirmais, bija izvirzījis kā patstāvīgu jautājumu par medicīnisko pētījumu ētiskajām robežām ar cilvēkiem. 1869. gadā slavenajās lekcijās par eksperimentālo patoloģiju viņš rakstīja: "Mūsu laikā ētika visstingrākajā veidā nosodītu jebkādu pētījumu ar cilvēkiem, kas varētu kaitēt pacientam, vai kuru mērķis nebūtu acīmredzams un tūlītēji iegūstams. Tāpēc mums nevajadzētu veikt pētījumus ar cilvēkiem, mums jāeksperimentē ar dzīvniekiem." Tomēr jāatzīmē, ka eksperimenti ar dzīvniekiem, ko veica K. Bernarda vadībā, dažkārt bija ļoti nežēlīgi (*Авходиев, Ком, Беломестнова, 2009*).

Mūsdienās šo problēmu apspriešanas vēsture sākas ar Otrā pasaules kara beigām. Tieši šajā laikā un precīzāk - Nirnbergas tiesas procesa laikā, kurā piedalījās nacistu zinātnieki un kriminālārsti, tika paziņotas liecības par eksperimentiem, kas veikti ar koncentrācijas nometnes

ieslodzītajiem. Šie dokumenti un liecības lika aizdomāties par subjektu tiesību, cieņas un veselības aizsardzības problēmu, nepieciešamību zināmā mērā ierobežot pētījumus ar cilvēkiem. Tā rezultātā tika izstrādāts Nirnbergas kodekss, lai sniegtu starptautiskas norādes par medicīnisko pētījumu ētiku. Pirmais, absolūti nepieciešamais eksperimentu veikšanas nosacījums, kas tika pamatots Nirnbergas kodeksā, ir subjekta brīvprātīga piekrišana (*Брызгалова, 2016*). Nirnbergas kodeksu bieži dēvē par pētījumu ētikas vēsturisko pamatu, tomēr tas nebija ne sistemātiski ieviests, ne starptautiski pieņemts gadu desmitos pēc Otrā pasaules kara. Tādēļ neskatoties uz 1947.gada Nirnbergas kodeksa noteiktajām normām, eksperimenti tika veikti arī bez piekrišanas. 1966. gadā Henrijs Bīlers publicēja nozīmīgu pētījumu, kurā tika identificēti 22 ētiski apšaubāmi pētījumu projekti, kuros dalībniekiem tika liegta zināma efektīva ārstēšana, kaitējums, ieskaitot nāvi, tika uzskatītas par pieņemamām pētījumu sekām, un norma bija dalībnieku informētas piekrišanas trūkums (*Smith, Master, 2014*).

Vairākus gadus vēlāk Helsinku deklarācija (1975), ko izstrādājusi Pasaules Ārstu asociācija, tika izvirzīts kā ētisko principu kopums eksperimentiem ar cilvēkiem, lai standartizētu tādu praksi kā cieņa pret indivīdu un pētnieka pienākumi pret pacientu. 1979.gadā Belmontas ziņojums “Ētikas principi un vadlīnijas pētījumos ar cilvēkiem”, izvirzīja trīs pamatprincipus, kas jāņem vērā visos pētījumos ar cilvēkiem – cieņa, iegūstamais labums un taisnīgums (*Gotlib, 2017*). Kā pamatdokuments tiek uzskatīta Konvencija par cilvēktiesībām un biomedicīnu, kurā noteikti nosacījumi, kad var veikt pētījumus ar personu iesaisti; to personu aizsardzība, kuras nav spējīgas dot piekrišanu iesaistīties pētījumā (*Konvencija par cilvēktiesību un cieņas aizsardzību bioloģijā un medicīnā - Konvencija par cilvēktiesībām un biomedicīnu, 1997*).

Medicīnisko eksperimentu skaits nākotnē apjoma ziņā varētu samazināties, jo pastāv liela konkurence, eksperiments prasa lielas izmaksas un ilgumu, tos varētu ierobežot arī ētiskie aspekti. Nākotnē gaidāmi jauni inovatīvi eksperimenti, kuru tiesiskais un ētiskais aspekts būs jāregulē. Cilvēki medicīniskajos eksperimentos pēc iespējas tiks aizstāti, bet pilnīga to aizstāšana nav iespējama.

2. Medicīniskā eksperimenta jēdziens

Visi medicīnas jomā veiktie pētījumi ir biomedicīniski pētījumi. Biomedicīna ir klīniskā medicīna vai medicīnas zinātnes apakšnozare, kas aptver dažādas zinātnes, piemēram, bioķīmiju, biotehnoloģiju, genomiku, imunoloģiju, toksikoloģiju, farmakoloģiju, viroloģiju, fizioloģiju, anatomiju u.c. (*Radoviča-Spalviņa, 2020*). Biomedicīnas pētījumi ir medicīnas zinātnes pētījumi, kas saistīti dzīvības procesu izprašanu, cilvēku dzīves ilguma palielināšanu un dzīves kvalitātes uzlabošanu.

Eksperiments (no latīņu valodas *experimentum* - izmēģinājums, pieredze) ir izziņas metode, ar kuras palīdzību kontrolētos apstākļos tiek pētītas realitātes parādības. Eksperiments ir hipotēzes ticamības pārbaude, izmantojot mērķtiecīgu darbību uz objektu. Eksperiments ir mākslīga situācijas izveidošana kontrolētos apstākļos, kas palīdz atklāt dzīvo objektu dziļi slēptās īpašības (*Мышкин, Ботязова, Тятенкова, 2018*). Medicīniskais eksperiments ir skaidrots kā aktīva iedarbība uz cilvēku, kas maina fizioloģisko un patoloģisko procesu gaitu, lai sasniegtu eksperimenta mērķi (*Бабошкина, 2016*). Medicīniskie eksperimenti attiecas uz salīdzinoši nepārbaudītām un parasti novatoriskākām medicīniskām un ķirurģiskām procedūrām, kuras galvenokārt tiek izmantotas kā līdzeklis, lai sniegtu ieguldījumu vispārējā labumā cilvēces interesēs (*Griese, 1987*).

Medicīnisku eksperimentu drīkst veikt tikai personas ar noteiktu kvalifikāciju. Visos eksperimenta posmos tiem, kas to veic vai nodarbojas ar to, nepieciešama maksimāla uzmanība un profesionalitāte (*Nuremberg Military Tribunals, 1949*). Pētnieks ir ārsts, kuram saskaņā ar

ārstniecību reglamentējošajiem normatīvajiem aktiem ir tiesības patstāvīgi nodarboties ar ārstniecību un kuram ir praktiska pieredze ārstniecības nozarē, kas saistīta ar konkrēto klīniskās izpētes jomu (*Noteikumi par zāļu klīniskās izpētes un lietošanas novērojumu veikšanas kārtību, pētāmo zāļu marķēšanu un kārtību, kādā tiek vērtēta zāļu klīniskās izpētes atbilstība labas klīniskās prakses prasībām, 2010*). Ārsta pienākums ir veicināt un aizsargāt pacientu veselību, labklājību un tiesības, ieskaitot tos, kuri ir iesaistīti medicīniskajā izpētē. Ārstu, kas iesaistīti medicīniskajā izpētē, pienākums ir aizsargāt pētāmās personas dzīvību, veselību, cieņu, integritāti, tiesības uz pašnoteikšanos, privātumu un personiskās informācijas konfidencialitāti. Atbildība par pētāmās personas aizsardzību vienmēr jāuzņemas ārstam vai citiem veselības aprūpes speciālistiem un nekad nav jāuzņemas pētāmajām personām, kaut arī tās ir devušas piekrišanu (*World Medical Association, 1964*). Līdz ar to, lai varētu veikt medicīniskos eksperimentus personai ir nepieciešama profesionālā izglītība ārstniecībā, un kuram ir praktiska pieredze ārstniecības jomā, kurā tiek veikts pētījums.

Pamatā pastāv četras dalībnieku grupas, kurām var veikt medicīniskos eksperimentus:

1. Ārstu eksperimentēšana pašiem ar sevi. Ārstiem ir visas zināšanas par eksperimenta būtību, par sekām, veicot eksperimentus ar sevi, ir iespēja dot brīvprātīgu informētu piekrišanu. Medicīnas vēsturē ir daudz piemēru, kad ārsti veica eksperimentus ar sevi.
2. Eksperimenti ar veselīgiem cilvēkiem.
3. Eksperimenti ar pacientiem, kuru laikā tiek sagaidīts ieguvums pētāmajai personai. Šo veidu sauc par terapeitisko eksperimentu.
4. Eksperimenti ar slimīgiem cilvēkiem, kuru laikā terapeitiskais efekts nav gaidāms. Šāda eksperimenta mērķis ir iegūt zināšanas (*Брызгалина, 2016*).

Papildus šīm grupām var izdalīt vēl vienu – mirušas personas. Persona, esot dzīva, var dot piekrišanu izmantot viņas audus un orgānus zinātniskiem pētījumiem (*Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā, 1993*).

Pētniecību regulējošie normatīvie akti paredz, ka pētījumi ar cilvēkiem ir veicami tikai tad, ja nepastāv alternatīva līdzīgus rezultātus iegūt citā veidā. Tā kā personu iesaistīt pētījumā var tikai ar nosacījumu, ka persona sniedz informētu piekrišanu, tad vispirms priekšroka ir jādod dalībniekiem, kas to spēj dot (*Stilis, Neiders, Stile, 2015*). Pētāmā persona jāinformē par to, ka tai ir tiesības nepiedalīties pētījumā vai jebkurā brīdī atsaukt piekrišanu piedalīties pētījumā, nebaudoties par nevēlamām sekām (*World Medical Association, 1964*). Brīvprātīgas informētas piekrišanas jēdziens prasa, lai potenciālais eksperimenta dalībnieks būtu pietiekami informēts, lai izprastu eksperimenta būtību, un pieņem apzinātu lēmumu par piekrišanu kļūt par eksperimenta dalībnieku. Lai sniegtu piekrišanu, subjekts tiek informēts par eksperimenta raksturu, ilgumu un mērķi; metodēm, ar kurām to veiks; par visām iespējamām neērtībām un riskiem; par sekām viņa veselībai un morālajai labklājībai, kas var rasties, piedaloties eksperimentos (*Брызгалина, 2016*). Autore secina, ka eksperimenta dalībniekam ir jāizskaidro visas darbības, kas tiks veiktas, iespējamie eksperimenta rezultāti, riski. Tomēr jāatzīst, ka ne vienmēr var tikt sniegta pilnīga informācija, piemēram, par visām iespējamām sekām, jo visas iespējamās sekas nevar paredzēt. Katrs organisms var reaģēt savādāk uz eksperimentu.

Personas, kuras nav spējīgas dot piekrišanu piedalīties eksperimentā arī var tikt iesaistītas ar noteiktiem nosacījumiem: nav citas līdzvērtīgi efektīvas alternatīvas, ar ko varētu aizstāt pētījumus ar cilvēku iesaisti; pētījumā iesaistītās personas ir informētas par savām tiesībām un tiesību aktos noteiktajiem aizsardzības pasākumiem; pētījuma rezultāti var dot reālu un tiešu labumu iesaistītās personas veselībai; nav iespējams veikt līdzvērtīgas efektivitātes pētījumus ar personām, kas ir spējīgas dot piekrišanu; iesaistītā persona neceļ iebildumus (*Konvencija par cilvēktiesību un cieņas aizsardzību bioloģijā un medicīnā - Konvencija par cilvēktiesībām un*

biomedicīnu, 1997). Tiesības piekrist viņa iesaistīšanai pētījumā ir pacienta laulātajam vai tuvākajiem radniekiem, kas savu piekrišanu apstiprina rakstveidā (*Pacientu tiesību likums, 2009*).

Latvijā literatūrā, normatīvajos aktos, juridiskās prakses materiālos nav skaidrots jēdziens medicīniskais eksperiments. Katra ieinteresētā persona, kura vēlas piedalīties eksperimentā var izprast šo jēdzienu savādāk. Autore piedāvā papildināt Pacientu tiesību likumu, kurā tiktu skaidrots medicīniskā eksperimenta jēdziens.

3. Medicīnisko eksperimentu veidi

Medicīniskie pētījumi pēc satura iedalās primārajos un sekundārajos. Primārajos pētījumos ietilpst eksperimenti. Savukārt sekundārie pētījumi apvieno pieejamos pētījumus kā pārskatus, sistemātiskos pārskatus un meta analīzes (*Kapoor, 2016*). Tātad primārajos pētījumos tiek veiktas darbības, kas ietekmē pētāmo objektu. Sekundārie pētījumi ietver pārskatus, aprakstus, secinājumus.

Pētījumus pēc pētnieka lomas var iedalīt novērojuma un intervences. Novērojuma pētījumi uzlabo zināšanas par slimību un tās mainību laika gaitā, ietver arī slimības dabiskās gaitas pētījumus. Intervences pētījumiem ir eksperimentāls raksturs (*European Reference Networks, 2020*). Novērojuma pētījumos pētnieks pasīvi novēro pētījuma ietekmi. Intervences pētījumi paredz medicīnisku iejaukšanos.

Medicīniskie eksperimenti pēc pētāmā objekta:

- 1) pirmsklīniskie – eksperimenti ar dzīvniekiem, bioloģiskiem materiāliem;
- 2) klīniskie – eksperimenti ar cilvēkiem:
 - zāļu,
 - šūnu, audu, orgānu,
 - ģenētiskie,
 - epidemioloģiskie (*Холматова, Харькова, Гржибовский, 2016*).

Medicīniskie eksperimenti atbilstoši mērķim:

- 1) medicīniskais eksperiments, kura mērķis ir pētniecība un vienlaikus profilakse, ārstēšana, diagnostika, rehabilitācija jeb neterapeitisks vai terapeitiskais eksperiments. Neterapeitisks šajā gadījumā ir eksperiments ar veselīgiem cilvēkiem, savukārt, terapeitisks – kad sagaidāms ieguvums pētāmajai personai (*Dickens, 1975*);
- 2) medicīniskais eksperiments, kura mērķis ir tikai zinātniskā pētniecība (bioloģisks vai vispārējs eksperiments), (*Колоколов, 2009*).

Latvijas normatīvajos aktos nav veikts medicīnisko eksperimentu iedalījums. Pacientu tiesību likumā tiek norādītas pacienta tiesības piedalīties klīniskajā pētījumā, nenorādot citus eksperimenta veidus. Autore uzskata, ka nepieciešams papildināt Pacientu tiesību likumu norādot medicīniskā eksperimenta veidus.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Pirmatnējās sabiedrības dziedināšanas periodu raksturo kolektīvā dziedināšana, brūču apstrāde ar augu, dzīvnieku un minerālu palīdzību, dziedināšanas maģijas rašanās. Senajos laikos eksperimenti saistīti ar dziedināšanu un zāļu izmantošanu ārstniecībā. Viduslaikos attīstījās izglītība medicīnas jomā un aktīva eksperimentu metožu pielietošana gan ar cilvēkiem, gan dzīvniekiem. Eksperimenti, lai atklātu slimību izcelsmi, to ārstēšanu. Jaunajos laikos eksperimenti kā aktīva darbība uz cilvēku, lai pētītu cēloņsakarību un ārstēšanas efektivitāti. Visos laikos, līdz pat 20.gadsimta vidum, konstatējami eksperimenti pret pacientu gribu un pārkāpjot cilvēktiesības. Attīstoties tehnoloģijām un zinātnei, izpratne par medicīnisko

eksperimentu paplašinās. Nākotnē gaidāmi jauni inovatīvi eksperimenti, kuru tiesiskais un ētiskais aspekts būs jāregulē.

2. Pētot normatīvos aktos tika konstatēts, ka nav definēts medicīniskā eksperimenta jēdziens. Katra ieinteresētā persona piedalīties eksperimentā var izprast šo jēdzienu savādāk, tāpēc nepieciešams papildināt Pacientu tiesību likumu ar medicīniskā eksperimenta skaidrojumu.

Papildināt Pacientu tiesību likuma 1.panta otro daļu ar 6. punktu šādā redakcijā:

6) *Medicīniskais eksperiments ir pētnieka aktīva darbība, kas vērsta uz pētāmo objektu (cilvēks, dzīvnieks) vai tās bioloģiskiem materiāliem, kura rezultāts ir novatoriski atklājumi, ar cilvēka veselības uzlabošanas mērķi.*

3. Medicīniskie eksperimenti atšķiras pēc to mērķa, pētāmā objekta, tomēr to veidu iedalījums nav atrunāts normatīvajos aktos. Lai pacients izprastu kādos medicīniskajos eksperimentos viņam ir tiesības piedalīties, nepieciešams papildināt Pacientu tiesību likumu ar medicīnisko eksperimentu veidiem.

Papildināt Pacientu tiesību likumu ar 12.¹ pantu šādā redakcijā:

12.¹ pants. *Medicīnisko eksperimentu veidi*

(1) *Pēc pētāmā objekta ir izdalāmi sekojoši eksperimentu veidi:*

1) *pirmsklīniskie – eksperimenti ar dzīvniekiem, bioloģiskiem materiāliem;*

2) *klīniskie – eksperimenti ar cilvēkiem:*

a) *zāļu;*

b) *šūnu, audu, orgānu;*

c) *ģenētiskie;*

d) *epidemioloģiskie.*

(2) *Pēc eksperimenta mērķa ir izdalāmi sekojoši eksperimentu veidi:*

1) *terapeitisks/neterapeitisks, kura mērķis ir pētniecība un vienlaikus profilakse, ārstēšana, diagnostika, rehabilitācija;*

2) *vispārējs eksperiments, kura mērķis ir tikai zinātniskā pētniecība.*

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Konvencija par cilvēktiesību un cieņas aizsardzību bioloģijā un medicīnā - Konvencija par cilvēktiesībām un biomedicīnu* (04.04.1997.) Eiropas Padomes starptautiskie tiesību dokumenti. <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-likumi/id/1410>, sk. 11.03.2020.
2. *Noteikumi par zāļu klīniskās izpētes un lietošanas novērojumu veikšanas kārtību, pētāmo zāļu marķēšanu un kārtību, kādā tiek vērtēta zāļu klīniskās izpētes atbilstība labas klīniskās prakses prasībām* (23.03.2010.). Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr.289. <https://likumi.lv/ta/id/207398>, sk. 11.03.2020.
3. *Pacientu tiesību likums* (17.12.2009.). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/203008>, sk. 13.03.2020.
4. *Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā* (15.12.1992.). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/62843>, sk. 13.03.2020.
5. Dickens, M. (1975). What is a medical experiment? *Canadian Medical Association Journal*, 113 (7), pp.635-639. Retrieved 20.03.2020 from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1956711/>
6. European Reference Networks (2020). *What is clinical research?* Retrieved 04.04.2020 from <https://www.ern-eye.eu/clinical-research/what-is-clinical-research>
7. Gotlib, A. (2017). Law and Bioethics in the United States. *Reference Module in Biomedical Sciences*. Retrieved 20.04.2020 from <https://www.sciencedirect.com/topics/engineering/human-experimentation>
8. Griesse, O.N. (1987). *Catholic Identity in Health Care: Principles and Practice*. Braintree, MA: Pope John Center. 537 p.
9. Guthrie, D.J. (2020). History of medicine. *Encyclopedia Britannica*. Retrieved 20.03.2020 from <https://www.britannica.com/science/history-of-medicine>
10. Jēkabsons, E. (2012). Medicīna. *Enciklopēdija*. https://medicine.lv/raksti/medicina_pme, sk. 02.04.2020.
11. Kapoor, M.C. (2016). Types of studies and research design. *Indian Journal of Anaesthesia*, 60 (9), pp.626.-630. Retrieved 04.04.2020 from <https://www.ijaweb.org/article.asp?issn=0019-5049;year=2016;volume=60;issue=9;spage=626;epage=630;aulast=Kapoor>

12. Nuremberg Military Tribunals (1949). *Trials of War Criminals before the Nuremberg Military Tribunals under Control Council Law No. 10*, 2, pp. 181-182. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office. Retrieved 06.03.2020 from https://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/pdf/NT_war-criminals_Vol-II.pdf
13. Radoviča-Spalviņa, I. (10.03.2020.). Biomedicīna. *Nacionālā enciklopēdija*. <https://enciklopedija.lv/skirklis/949-biomedic%C4%ABna>, sk. 28.03.2020.
14. Silis, V., Neiders, I., Sīle, V. (2015). Bioethics in Latvia: Current Situation'. *Asian Bioethics Review*, 7 (5), pp. 457-467. Retrieved 11.03.2020. from <https://elearning.trree.org/file.php/21/letto-references.html>
15. Smith, E., Master, Z. (2014). Ethical Practice of Research Involving Humans. *Reference Module in Biomedical Sciences*. Retrieved 20.04.2020 form <https://www.sciencedirect.com/topics/engineering/human-experimentation>
16. World Medical Association (1964). *Declaration of Helsinki – Ethical Principles for Medical Research Involving Human Subjects*. Retrieved 11.03.2020. from <https://www.wma.net/policies-post/wma-declaration-of-helsinki-ethical-principles-for-medical-research-involving-human-subjects/>
17. Авходиев, Г.И., Кот, М.Л., Беломестнова, О.В. (2009). *Биомедицинская этика: Учебно-методическое пособие*. Полученное 06.03.2020 из <https://studfile.net/preview/3832747/page:19/>
18. Бабошкина, Л.С. (2016). Медицинский эксперимент: правовой и морально–этический аспекты. *Бюллетень медицинских интернет-конференций*, 6 (1). Полученное 10.03.2020. из <https://medconfer.com/node/5524>
19. Брызгалина, Е. (2016). Человек в медицинском эксперименте: пределы контроля. *Forbes*. Полученное 10.03.2020 из <https://www.forbes.ru/mneniya/tsennosti/327127-chelovek-v-meditsinskom-eksperimente-predely-kontrolya>
20. Колоколов, Г., Махонько, Н. (2009). *Медицинское право: Учебное пособие*. Москва: ГЭОТАР-Медиа. 452 с. Полученное 19.04.2020 из <https://jurisprudence.club/pravo-meditsinskoe/meditsinskoe-pravo-uchebnoe.html>
21. Мышкин, И., Ботяжова, О., Тятенкова, Н. (2018). *Экспериментальная биология и биотехнологии: экспериментальная физиология: учебное пособие*. Ярославль: ЯрГУ. 140 с.
22. Сорокина, Т.С. (1992). *История медицины в двух томах*. Полученное 05.03.2020 из <http://www.bibliotekar.ru/423/>
23. Холматова, К., Харькова, О., Гржибовский, А. (2016). Классификация научных исследований в здравоохранении. *Экология человека*, 1, с. 57-64. Полученное 20.04.2020 из <https://cyberleninka.ru/article/n/klassifikatsiya-nauchnyh-issledovaniy-v-zdravoohranenii>

Summary

In ancient times, the experiments associated with healing and medicine therapeutic use. During the Middle Ages developed education in the medical field and active experimentation methods to humans and animals. Experiments to detect the origin of diseases, their treatment. In modern times, experiments as an active action on humans to study causality and the effectiveness of treatment. At all times, until the middle of the 20th century, found experiments against the will of patients and violating human rights. With the development of technology and science, the understanding of medical experiment is expanding. In the future are expected new innovative experiments, the legal and ethical aspects of which will have to be regulated.

Studying the laws and regulations, it was found that there is no defined concept of a medical experiment. Every interested person participating in an experiment may understand this concept differently, therefore it is necessary to supplement the Patients' Rights Law with an explanation of the medical experiment. The author offers the following definition. Medical experiment is the researcher's active work, which focuses on the object of study (person, animal) or biological materials, whose result is innovative discoveries, with the aim of improve human health.

Medical experiments are different by their purpose, object of research, however, the division of their types is not stipulated in law. In order for a patient to understand in which medical experiments he or she has the right to participate, it is necessary to supplement the Patients' Rights Law with types of medical experiments. The author offers to distribute the following types of experiments: According to the research object is distributed the following experiment types: 1) pre-clinical - experiments with animals, biological materials; 2) clinical - experiments with humans: a) medicinal products; b) cells, tissues, organs; c) genetic; d) epidemiological. According to the

purpose of the experiment, the following experiment types: 1) therapeutic / non-therapeutic, the purpose of which is research and at the same time prevention, treatment, diagnosis, rehabilitation; 2) a general experiment, the purpose of which is only scientific research.

LIETIŠĶĀ VĒSTURE. ARHĪVNIECĪBA
APPLIED HISTORY. ARCHIVAL SCIENCE

RELIGISKAIS UN NACIONĀLAIS LATGALES LATVIEŠU KULTŪRĀ *RELIGIOUS AND NATIONAL LATGALES IN LATVIAN CULTURE*

Inese Brīvere

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, Mg paed., Mg.hist., lektore, inese.brivere@rta.lv, Rēzekne, Latvija

Abstract. *The ethical principles and social life of Latgale Latvians have been largely determined by the Catholic Church and the traditions of living with other ethnic groups. The common national identity of Latvians, in comparison with other regions of Latvia, until the 20th century. s. has been limited. Researching this issue, the aim of the article is to find out what conditions have influenced Latgalian culture initially and today.*

Keywords: *Latgalian culture, national identity, traditions of living.*

Ievads

Ir pieņemts, ka latgalieši, salīdzinājumā ar citu Latvijas novadu iedzīvotājiem, veidojušies kā ticīgāki un emocionālāki. Latgales latvieši nav arī tik neatkarīgi savā garā, bet lojālāki un pretimnākošāki, viņus raksturo arī sadzīvošanas tradīcija ar citām etniskajām grupām, bet piederība katoļu baznīcai tuvina poļiem, lietuviešiem un daļēji baltkrieviem, kas arī piederēja šai konfesijai. Savukārt latviešu kopīgā nacionālā identitāte šeit, salīdzinot ar pārējiem Latvijas novadiem, līdz 20.gs. sākumam bijusi maz izteikta. Tāpēc ir pamats apgalvot, ka Latgalē kultūras lokālie elementi ir radušies no dominējošo sociālo procesu pretstatiem kā emocionāla atbilde globālajam (*Khondker, 2004, 5*). Pētot šo jautājumu ar avotu un teorētiskās literatūras analīzes metodi, par raksta **mērķi** tiek izvirzīts noskaidrot reliģisko un nacionālo iespaidu ietekmi uz latgaliešu kultūru līdz pat mūsdienām, par uzdevumiem izvirzot apkopot Latgales pētnieku viedokļus par latgalieši identitātes un pašapziņas izaugsmes apstākļiem.

Viedokļi par Latgales latviešiem

Vēl 20.gs.sākumā daudzi Latgales iedzīvotāji savā pašvērtējumā, pirmkārt, bijuši katoļi – bez norādes uz tautību. Šai sakarā J. Brolišs 20.gs. 90. gados norādīja, ka jēdzienu *latviskums* un *latgaliskums* saturs ir diskutabls. To ietekmē šo parādību daudzpusība un objektīvā sarežģītība, pētnieku, cilvēku vispār, zināšanu dziļums, pasaules uzskats, intereses un pat vēlmes. Latviešu vēsturē šīs parādības tikušas traktētas dažādi, pat atšķirīgi, abi jēdzieni izmantoti arī kā līdzeklis politikā. Turklāt aizvien pagaidām trūkst fundamentāla rakstura darbu, kuros zinātniski būtu analizēts *latviskuma, koplatviskuma, novadnieciskuma [reģionālisma] (ieskaitot latgaliskumu)* problēmas un termini. Atsevišķie raksti vai apgalvojumi pārsvarā ir vērtējami kā subjektīvi emocionāli, jo tajos ārējās, nebūtiskas pazīmes itin bieži dominē pār objektīvo. Salīdzinot novadniecisko [reģionālo] ar koplatvisko, uzsvars nereti tiek likts nevis uz vienojošo, bet mazsvarīgām atšķirībām, dažkārt pat pilnīgā atrautībā no vēsturiskās attīstības konteksta, bet pagātnē *latviskuma* un *latgaliskuma* problēma* tikusi arī falsificēta (*Brolišs, 1998*).

Garīdznieku ieguldījums Latgales latviešu pašapziņas veidošanā

Latgales latviešu mentalitāti un garu kopš 18. gs. lielā mērā uzturēja garīgo ordeņu aktivitātes. Rēzeknes apkaimē kopš 19.gs. otrās puses īslaicīgi darbojās jezuītu izveidotās draudzes skolas latgaliešu bērniem Feimaņos (skolu 1819.g. atjaunoja muižnieks Šadurskis), Strūžānos (no

* Domāts padomju periods.

1840.g. līdz 1865.g.). Tajās mācību procesā izmantoja Polockas un Viļņas jezuītu tipogrāfijās iespēstās grāmatas, piemēram, Kaunatas priesteru J.Maculeviča 1850.gadā Viļņā izdoto *Pawyjciezona un wyssaidi sposobi dieļ zemņiku Latwiszu*. Latgaliešu valodas uzturēšanā daudz ieguldīja arī garīdznieki - J.Akilevičs, M.Jackevičs, J.Kirilko, T.Kosovskis, J.Kurmins u.c.

Katoļu baznīcas, tās ordeņu, atsevišķu garīdznieku un daļas muižnieku darbība lielā mērā sekmēja ne tikai latgaliešu rakstības, bet arī izglītības u.c. jomu attīstību. Piemēram, jezuīti: poļu laikā veica vietējo iedzīvotāju garīgo aprūpi, ar poļu muižnieku atbalstu cēla baznīcas, kurās dievkalpojumu vadīja latgaliski; izveidoja skolas. Pēc K. Brežgo ziņām pirmā skola dibināta Daugavpilī no 1625. līdz 1628. gadam. 1683. gadā sākts gādāt par baznīcas skolas celšanu Viļākā. Ap 1748. gadu jau ir bijusi skola Pustiņā, 18. gs. vidū. – Dagdā, Feimaņos u.c. Misionāri paši tulkoja, sacerēja, drukāja un izplatīja grāmatas (latviskojot - *Katoliska dziesmu grāmata Dievam visuvarenajam par godu un latviešiem par izmācīšanu sarakstīta un uzdrukāta Viļņā pie Baznīckungiem Jezuītiem 1730. g.*). Diemžēl tā nav saglabājusies, vien minēta bibliogrāfiskajos rādītājos. Ir saglabājušies daži evaņģēliji, jezuītu izdotā pirmā latgaliešu ābece (Viļņa, 1768) ar burtu mācību un lūgšanu tekstiem. Kā liecina G. Manteifeļa un V. Seiles bibliogrāfiskie rādītāji, 18. gs. 2. pusē un 19. gs. 1.pusē Latgalē dominēja garīga satura literatūra – tulkojumi, lokalizējumi, arī oriģinālsacerējumi.

Būtiski nopelni Latgales latviešu kultūras un valodas saglabāšanā bija arī lācaristu ordenim, kas Krāslavā izveidoja un vadīja Garīgo semināru (1757), kuros gatavoja priesterus Latgales un Baltkrievijas vajadzībām. Seminārs pastāvēja 86 gadus un izglītoja 252 priesterus. Priesteri mācību laikā apguva arī latgaliešu valodu. Lācaristu sieviešu klosterā (1789–1843) māsas uzturēja meiteņu skolu – pansiju muižnieku un pilsētnieku meitām, arī dažām zemnieku kārtas meitenēm. Lācaristu māsas aprūpēja slimniekus arī 1789.gadā grāfienes Plāteres uzceltajā Krāslavas slimnīcā. Lācaristi no jezuītiem pārņēma Krāslavā izveidoto skolu (1811–1815) un izveidoja ģimnāziju ar 6 klasēm. 1827./28.mācību gadā šī skola kļuva par aprinča skolu ar 67 skolēniem un sešiem priesteriem – skolotājiem. 1855. gadā tā tika pārcelta uz Rēzekni (*Kalvāne, 1989*).

Krāslavas Garīgā semināra audzēkņi poļu valodā izdeva Latgales garīdznieku vajadzībām latgaliešu valodas gramatiku, kā arī grāmatu *Eisa mōceiba ap audzynošanu bišu* (J. Akilevičs, 1852). 1858. gadā izdeva *Poļu - latīņu - latgaliešu vārdnīcu* un latgaliešu lūgšanu un sprediķu grāmatas (J.Kurmins); 1850. gadā iznāca *Pavuceišona un vysaidi sposobi deļ zemņiku latvišu* (J.Macilevičs). A. Drozdevskis (lietuviešu dzejnieks Strazdelis) sacerēja svētdienas dievkalpojumu dziesmu *Mēs ceļos krītam*. Tā 18. gadsimtā Krāslava ar attieksmi pret Latgales latviešu valodas lietošanu pārauga par ievērojamu Latgales garīgās kultūras uzturēšanas vietu.

Pēc Latgales pievienošanas Krievijai (1772) garīgie ordeņi, kam savulaik bija korekta attieksme pret vietējo baznīcēnu valodu, izsīka. Minskas Garīgā semināra audzēkņiem veidojās atturīga attieksme pret latgaliešiem. Laikā, kad sāka darbu skolotāju semināri Cīravā – Dzērvē (1833), Valmierā (1839), Irlavā (1840), Baltijas skolotāju seminārs Rīgā (1870), kurš 1886.gadā tika pārcelts uz Kuldīgu, Latgale tika atstāta pat bez Garīgā semināra.

Kad cariskās Krievijas Tautas apgaismošanas ministrija 1802. gadā nodibināja mācību apgabalus, Vidzeme un Kurzeme tika iekļautas Tērbatas, bet Latgale - Viļņas Universitātes mācību apgabalā. Cariskās Krievijas varas iestādes Latgales skolās redzēja pārāk lielu katolicisma ietekmi, tāpēc Latgali (1824) iekļāva Pēterburgas Universitātes mācību apgabalā, par mācību valodu Latgales skolās nosakot krievu valodu. Laikā, kad Kurzemes un Vidzemes latvieši drukāja grāmatas gotu burtiem un Rīgā sāka iznākt *Mājas Viesis* (1856–1906), Pēterburgā - *Latviešu Avīzes* (1862 – 1865), Vitebskas guberņas (tagadējās Latgales) latvieši tikko kā atbrīvojās no dzimtbūšanas.

Apstākļi sarežģījās, kad pēc poļu dumpja stājas spēkā Viļņas ģenerālgubernatora Muravjova izdots cirkulārs, kas latviešiem un lietuviešiem aizliedza drukāt grāmatas latīņu

burtiem, pagastos ieņemt skrīveru un tautskolotāju amatus. Šajā laikā latgalieši nereti sāka kaunēties no savas valodas un pat noliegt savu tautību. Vienīgā grāmata, no kuras mātes savus bērnus mācīja lasīt, bija *Piļņeijga Grōmota Lyugszonu un gūda Dīva kunga*, kura vairākkārt pārdrūkāta ārzemēs – Tilzītē, Kēnigsbergā un Helsingforsā, kontrabandas ceļā, sajaukta ar citām precēm, ievesta Latgalē.

Balstoties uz vēstures liecībām, secināms, ka Latgales latviešu kultūras saglabāšanu un veicināšanu lielā mērā sekmēja iekļaušanās katoļu draudžu darbībā. Kā norāda vairāki Latgales vēstures pētnieki, visi svarīgākie *latgaļu dzīves brīži no dzimšanas līdz kapam bijuši saistīti un piepildīti ar reliģiskām tradīcijām un no tām izrietošiem svinību pārdzīvojumiem*. Reliģiskais un nacionālais elements latgaliešu dzīvē *pa gadu simtiem ir tik cieši kopā saaudzis, ir atradis tik stipru sintēzi, ka viens bez otra ir nepilnīgs, mazākais – vairs nav Latgales ieraša* (Broks, 1990).

Latgaliešu valodas saglabāšana

Otrs nozīmīgākais faktors, kas uzturēja Latgales latviešu tradicionālo kultūru, bija latgaliešu valodas saglabāšanas centieni. 19.gs.otrajā pusē Latgales latviešu kultūras nostiprināšanā un latgaliešu pašapziņas uzturēšanā lielu ieguldījumu deva atsevišķi baroni, cittautieši. Piemēram, barons Gustavs Manteifels, kurš Tērbatas Universitātē bija kļuvis par tieslietu maģistru un strādāja Rīgā Iekšlietu ministrijas resorā, paralēli dienesta pienākumiem gādāja par lūgšanu grāmatām. Īpaši iecienīta starp Latgales latviešiem bija *Piļņeiga lyugšonu grōmota*, arī ilustrētās *Nūtikšanas Biblias*, kuru 254 lappusēs atrodami ap sešdesmit svēto attēli. Titullapā bija norāde, ka šo grāmatu *ir drukājis latviešu Inflantu zemes bērnu draugs**. Arī citu novadu dzejnieku darbus G.Manteifels publicēja latgaliski - Vecā Stendera *Dziesma laimīga zemnieka*, *Sētas laime*, Dinsberga *Divpadsmit kalendāra dziesmas* u.c. Turklāt viņš izdeva pirmo latgaliešu kalendāru, praktiskus padomus agronomijas, medicīnas u.c. jautājumos. G. Manteifels bija iecerējis kalendārā stāstīt zemniekiem visu, lai tie *varētu jauki un priecīgi dzīvot*. Kalendāru izdeva desmit gadus, tas arī pildīja ābece lomā zemnieku ģimenēs. G. Manteifels izdeva arī citas grāmatas, piemēram, *Rēķināšanas pamācīšana, cik zemnieku ļaudīm vajag*, kā arī grāmatu par alkohola kaitīgumu u.c.

Pēc drukas aizlieguma ieviešanas G. Manteifels rakstīja par šī rīkojuma bezjēdzību vācu, latviešu un poļu presē. Apmēram 300 rakstos viņš apgalvoja, ka arī *latgaļiem ir sava vēsture un kultūra*. Kad 1888. gadā pāvestam Leonam XIII atzīmēja 50. priesterības gadadienu, viņam tika pasniegta barona G.Manteifeļa sagatavotā unikālā dāvana – albūms *Terra Marianna***.

Drukā aizlieguma apstākļos Latgales latviešu valodas saglabāšanu un uzturēšanu sekmēja t.s. tautas *dzīsmiņi* - Latgales rokkrakstu literatūras veidotāji: Jōņs Seiļs (1832-1928), Jōņs Salinīks (1847-1913), Vincents Leika (1847-1918), Francis Šķesters (1847-1913) un Andrīvs Jurdžs (1845-1913)*. Lasīt un rakstīt pratēju skaits Vitebskas guberņas Inflantijas (Latgales) apriņķos pēc

* *Inflantu zemes bērnu draugs* – G. Manteifels (1832 – 1916) dzimis Dricānu muižā, mācījies Jelgavas ģimnāzijā, studējis tieslietas Tērbatas Universitātē, kur iepazinies ar latviešu un igauņu studentu nacionālās atmodas idejām. Bērniībā apguvis latgaliešu valodu. Ar savām populārzinātniskajām un reliģiskā satura publikācijām veicinājis Latgales latviešu garīgo atdzimšanu, latgaliešu valodas saglabāšanu un tālākattīstību. Vislielākā nozīme ir viņa izdotajam pirmajam latgaliešu kalendāram *Inflantu zemes Laikagrōmota aba Kalenders* (1862 -1871), kas dažus gadus iznāca pat latīņu drukas aizlieguma laikā. G.Manteifels rada laiku tulkošanai, rakstīšanai, mūzikas komponēšanai (viņa baznīcas dziesma *Kritīsism nu ceļos mēs pazemīgi* joprojām skan Latgales dievnamos), recenziju rakstīšanai par dažādām izstādēm, tautas dziesmu vākšanai (kopā ar grāfienu C.Plāteri tika savāktas apmēram 170 dziesmas, tās visas iespiestas 1869.g. *Magazinās* (*Katōļu Dzeive*, 1989(11): 28)

** Albūmā bija attēlota Latvijas un Latgales vēsture, ievietotas krāsainas ilustrācijas ar baznīcu un piļu attēliem. Tā, pateicoties G. Manteifelim, arī Romā atskanēja Latgales vārds.

*Spilgtākā personība šajā laikā - Andrīvs Jurdžs dzīvoja Ludzas rajona Naurānu pagastā. Lasīt A. Jurdžu iemācīja māte no lūgšanu grāmatas, skolā viņš nebija gājis nevienu dienu. Rakstīšanas mākslu Andrīvs Jurdžs apguva zēna gados,

1897.gada tautas skaitīšanas datiem bija 47-51% (Krievijā vidēji 11-17%) (*Kemps, 1991*). Tā kā skolu skaits bija neliels (Rēzeknes apriņķī - 11), tad daļa no mājniecībā lasītprasmi apguvušajiem pazina tikai drukātos burtus un nevarēja izlasīt tekstus ar rakstītiem burtiem, tāpēc arī tautas rakstnieki rakstīja ar drukātiem burtiem.

Drukas aizlieguma gados grāmata latgaliešu valodā bija retums. A. Jūrdžs restaurēja savas vecās grāmatas, pārrakstot un ielīmējot saplīsušās lapas. "*Paklauseiba un gudreiba ir jauneibas wyssu leļokays smukums (Paklausība un gudrība ir jaunības vislielākais skaistums)*" (*Jurdžs, 1999*). Viņa darbos tautas valodai nav piemērināti svešu valodu vārdi un formas. A. Jūrdža grāmatas saglabājās, pateicoties meitām, kas tās saņēma pūrā un saglabāja nākamajām paaudzēm, jo lielākā rokrakstu daļa sadega 1924. gadā Rēzeknes muzeja ugunsgrēkā (*Daugulis, 1988*).

19. gadsimtā modās interese par Latgales latviešu folkloru. Piemēram, 19. gs. otrajā pusē latgaļu gara mantu apkopošanai pievērsās poļu muižniece Stefānija Uljanovska, jau minētais vācu barons Gustavs Manteifelis un poļu grāfiene Ceļina Plātere; 1890.gadā Pēterburgā iznāk E. Voltera sastādītais krājums *Vitebskas guberņas latviešu etnogrāfiskie materiāli*, kurā ievietota plaša J. Pliekšāna [Raina] apcere *Dinaburgas apriņķa Višķu pagasta kāzu ieražas* (*Zeile, 2006*). 1892. gadā Pēterburgas Garīgo semināru beigušais Pēteris Smelters nodeva Krišjānim Baronam savu pirmo latgalisko dziesmu vākuma krājumu (dziesmu vākšana sākta ap 1888. gadu Līvānos (apkopots ap 1515 folkloras vienību). Līvānos iesākts arī otrais P. Smeltera krājums, ietilpinot 1309 folkloras vienības. Sākot ar 1895. gadu P. Smelters aicina sūtīt viņam uz Pēterburgu (tur viņš līdz 1887. g. ir vikārs) Latgalē savāktos folkloras materiālus; tos ir sūtījuši K. Skrinda, E. Krustāns, A. Dauguļs, J. Aizpurīts u.c. (*Vonogs, 1944*). Pārsvārā tās ir tautasdziesmas. No P. Smeltera paša vākuma *Latvju dainās* ievietotas 1539 tautasdziesmas, bet no kopā ar līdzstrādniekiem savāktajām – 2699. Kopā ar K. Baronu P. Smelters ir veidojis ortogrāfijas principus latgaliešu tautasdziesmu publicēšanai** (*Zeile, 2006*).

Latgales latviešu pašapziņa un aktivitātes mūsdienās

Šie vēsturiskie apstākļi atklāj Latgales latviešu nacionālās identitātes nostiprināšanas tendences 19.gs. beigās un 20.gs.sākumā, kad Pēterburgā sarosījās pirmie izglītotie latgaliešu garīdznieki un pirmās Latgales latviešu kultūras biedrības. Tam sekoja latgaliskās kultūras attīstības kontekstā kluss padomju periods, tikai pēc kura mūsdienās iepriekš minētās, vēsturiski veidojušās tradicionālās kopienas sāka mainīties, jo 21.gs. ir laiks, kad indivīdi paši izvēlas komunikācijas partnerus. To veicināja modernās tehnoloģijas, kas kopumā gan neaizstāj tradicionāli mantotās vērtības (*Terlouw, 2009*). Tā Latgalē esošās kopienas pielāgojās pasaulē notiekošajam. 21.gs. Latgales reģionālajai kultūrai radās globālās tendences. Ja iepriekš vēsturiskie apstākļi diktēja nepieciešamību piederēt konkrētai vietai, mājām, saimei, jo tieši tas veidoja Latgales latviešu kultūru, tad mūsdienās radās jaunas ietekmes. Procesī šodien pasaulē izmainīja ne vien politisko, ekonomisko un sabiedrības sistēmas Latvijā, Latgalē, bet arī skāra latgaliešu nacionālo identitāti un kultūru. Pētniece Inese Runce latgaliešu mūsdienu teritoriālās identitātes veidošanās procesā saskata 3 periodus:

zīmēdams drukātos burtus ar ogli uz bērza tāss. Šai rakstības veidā viņš savā dzīves laikā bija sasniedzis lielu meistarību. Savas 36 grāmatas A. Jūrdžs sarakstīja ar drukātiem burtiem. Grāmatās A. Jūrdžs rakstīja visu, ko atzina par derīgu: tautas dziesmas, pasakas, parunas, mīklas, savus dzejoļus un dziesmas, atdzejojumus, preses rakstus u.c. Viss pierakstītais kalpoja tautas gara dzīvei un praktiskajai ikdienai. A. Jūrdžs, tāpat kā G. Manteifels, bija dziļi reliģiozs cilvēks. Viņa rakstos, vienkārša zemnieka skatījumā, galvenokārt skartas reliģijas un ētikas tēmas.

**Latgales gaišāko un apzinīgāko katoļu garīdznieku - Pētera Smeltera (1869-1949) un Fēliksa Laizāna (1871-1931) savātais pēdējais krājums redzēts 1947.gadā, vēl nav sameklēts; 2/3 no viņa vākuma glabājas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu fondā, kur tie nonākuši 1967. gadā. (*Latvijas Vēstnesis*, 82(567),10.05.1996.)

1. 20. gs. 90. gadi – reģionālās identitātes saglabāšana rūpēja atsevišķiem indivīdiem, kas pārsvarā saistīti ar Rēzeknes Augstskolu vai Daugavpils Universitātes Latgales Pētniecības institūtu (*Runce, 2013*).

Tomēr jāatzīst, ka tieši šai laikā iznāca pirmā latgalieši filma “Cilvēka bērns” (1991), noritēja Latgales Televīzijas Mūzikas festivāls (1991–2001), kas dzimis reizē ar Latgales Televīziju 1991. gadā, tika sarīkots 1. pasaules latgaliešu saiets (1992), un šie ir plaši publiski notikumi, kas neskar tikai aktīvāko sabiedrības daļu.

2. 2000. gada pirmā desmitgade – reģionālās apziņas pieaugums un *vietas* konstruēšanas procesa aktīvs sākums. Darbu uzsāk „Latgales radio” (2005) un interneta portāls, plaši izskan latgaliski muzicējošo mūziķu koncerti, aizrit zinātniskas un politiskas diskusijas par latgaliešu valodas statusu, top sociolingvistiski pētījumi u.c. Latgaliskā kultūra sāk atjaunoties.
3. 2010.–2013.gads. – reģionālās identitātes atzīšanas laiks, ko ietekmē politiskās diskusijas pirms un pēc 11. Saeimas vēlēšanām un valodas referenduma, diskusijas par latgaliešu valodas kā reģionālās valodas nozīmi, Nacionālā Attīstības Plāna izstrāde (*Runce, 2013*). Šobrīd šī perioda hronoloģisko robežu var paplašināt, tai pieskaitot arī vienu no nozīmīgākajiem notikumiem 2017.gada. – Latgales Simtgades kongresu, kura mērķis bija apzināt visas pasaules latgaliešus, aktualizēt vēsturi un veicināt sabiedrības izpratni par to, visas valsts mērogā norādot uz Latgales aktualitātēm. Turpmāk 27.aprīli Saeima ir iekļāvusi atzīmējamo dienu sarakstā, lai celtu Latgales latviešu pašapziņu, un veicinātu iesaistīšanos pilsonisko jautājumu risināšanā.

Secinājumi

Publiskajā telpā latgaliešu valoda vairs neizskan vien baznīcā. Ir daudz jaunu izdevumu, popularitāti iekaro latgaliskie mediji un TV raidījumi (*Latgolys rubežys vaicojūt, Gostūs, Pa sovam, Vinuoti, tok na vīnāidi, Ka acs naredz mute narunoj, Sūpluok Latgolai, Latgales pierobeža – vieta, kur sākas Eiropas Savienība!*, raidījums bērniem *Žik!* u.c.), festivāli *Muzykys Skrytuļs* un *Upeitis Uobeļduorzs*, stāstnieku *festivāls Omotu stuosti*, arī mākslas filmas un daudzi citi pasākumi.

Turklāt tieši pēdējos gados daudz kas latgalisks ienāk un sācis izpausties arī galvaspilsētā – grupas *Bez PVN* un *Dabasu Durovys* sniedz te savus koncertus, Rīgā strādā kebabnīca *Ausmeņa kebabs*, kas ieguvusi arī vairākas Latgaliešu kultūras gada balvas *Boņuks*. Šodien tieši jauniešiem parādījusies spēcīga latgaliskā identitāte un vēlme to demonstrēt, viņi nekaunas, runā savā valodā arī ārpus Latgales, jo ir pietiekami daudz organizāciju un vietu – radošais centrs *Zeimuļs*, Latgales vēstniecība *Gors*, - kas viņos modinājusi patriotismu un lepnumu par savu reģionu.

Apkopojot vienviet augstāk minētos reģionālo kultūru veidojošos reliģiskos un nacionālos faktorus, rakstā uzskatāmi atklāta to izaugsme un izmaiņas vairāk nekā gadsimta laikā, kā arī skaidroti apstākļi, kas šo *latgaliskumu* ir ietekmējuši tik dažādajos vēsturiskajos periodos. Rezultātā viss latgaliskais šeit arī mūsdienās paliek noturīgs, pateicoties pašiem tā nesējiem, un izpaužas lokāli, spēcinošas reģionālās kopienas un vienojot te vēsturiski dzīvojošās dažādās reliģiskās, etniskās un valodu grupas. Kā materiālās, tā arī garīgās kultūras izpausmes turpina atklāt sabiedrisko attiecību kvalitāti un etnisko kopienu tradīciju nepieciešamību. Pārņemot iepriekšējo gadsimtu un vecāko paaudžu, un mūsdienu moderno pieredzi, spēcinašas Latgales kultūrvide, kas joprojām balstās uz savu vēsturisko mantojumu.

Izmantotie avoti un literatūra

1. Broks, J. (1990). Latgolas vacū paaudžu īrašas un tykumi. *Katoļu Dzeive*, 6, 12. - 20.lpp.
2. Brolišs, J. (1998) Latgaliskums – latviskuma novadnieciskā izpausme. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 52 (4/6), 3. -10. lpp.

3. Daugulis, K. (1988). Patiesības atmoda. *Katõļu Dzeive*, 4, 27.-28.lpp.
4. Jurdžs, A. (1999) *Myužeygays kalinders: ar sayminiceybas iwirojumim par wysu godu*. Rēzekne: LKCI. 815 lpp.
5. Kalvāne, S. (1989). Latvīšu inflantu zemes draugs. *Katõļu Dzeive*, 11, 28.lpp.
6. Kempis, F. (1991) *Latgales likteņi*. Rīga: Avots. 149 lpp.
7. Khondker, H.H. (2004). Glocalization as Globalization: Evolution of a Sociological Concept. *Bangladesh e-Journal of Sociology*, 1 (2). Retrieved 07.04.2020 from http://mukto-mona.net/Articles/habibul_haque/Globalization.pdf
8. Runce, I. (2013). Latgales teritoriālā identitāte glokalizācijas un globalizācijas krustceļos. *Via Latgalica: humanitāro zinātņu žurnāls*, 5. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 83.-87.lpp.
9. Terlouw, K. (2009). Rescaling Regional Identities: Communicating Thick and Thin Regional Identities. *Studies in Ethnicities & Nationalism*, 9 (3), pp.452–462. Retrieved 07.04. 2020 from <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1754-9469.2009.01064.x>
10. Vonogs, V. (1944). *Aizlīguma laika folkloras krājēji*. Rokstu krājums latgaļu drukas aizlīguma atceļšonas 40.godadīnas atcerei. Daugavpils: [b/i].
11. Zeile, P. (2006). *Latgales kultūras vēsture: no akmens laikmeta līdz mūsdienām*. Rēzekne: LKC izdevniecība. 746 lpp.

Summary

The aim of the article is to find out the influence of religious and national impressions on Latgalian culture to the present day. The Latvian mentality of Latgale since the 18th century supported by Catholic orders. In the second half of the 19th century, some barons made a great contribution to strengthening the Latvian culture of Latgale and maintaining the self-confidence of Latgalians. The Latvian national identity of Latgale is strengthened in the 19th century. at the end of the 20th century. Historically formed traditional communities began to change in the 21st century. 21st century Global tendencies emerged for Latgale regional culture. Previously, historical circumstances dictated the need to belong to a specific place, home, family. It formed the Latvian culture of Latgale. New influences have emerged today. Processes in the world today changed not only the political, economic and social systems in Latvia, Latgale, but also the national identity and culture of Latgalians. 20th century Extensive public events took place in the 1990s, beyond the most active sections of society. In the first decade of 2000, regional awareness is growing, discussions about the status of the Latgalian language are unfolding, sociolinguistic research is being made, etc. The chronological boundary of the third period can be extended to include one of the most significant events of 2017. - Latgale Centennial Congress. Its aim was to identify Latgalians from all over the world, to update history and to promote public understanding of it, pointing to the current events in Latgale at the national level. In recent years, many Latgalians are entering and beginning to manifest themselves in the capital. Today, young people have a strong Latgalian identity and a desire to demonstrate it.

**VALKAS RAJONA PADOMES KULTŪRAS NODAĻAS FONDS LNA
VALMIERAS ZONĀLĀ VALSTS ARHĪVĀ: DOKUMENTU ARHĪVISKĀ
UN VĒSTURISKĀ VĒRTĪBA (1950 – 1991)
*THE ARCHIVAL FUND OF VALKA DISTRICT COUNCIL CULTURE
DEPARTMENT IN THE NATIONAL ARCHIVES OF LATVIA REGIONAL
STATE ARCHIVE OF VALMIERA: THE ARCHIVAL AND HISTORICAL
VALUE OF THE DOCUMENTS (1950 – 1991)***

Diāna Čečiņa

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, djina@inbox.lv, Valka, Latvija

Abstract. *The topic of the article: The archival fund of Valka district council Culture department in the national archives of Latvia regional state archive of Valmiera: The archival and historical value of the documents (1950 – 1991). The documents of Valka district council Culture department are stored in regional state archive of Valmiera. The documents reveal the activities of Culture department including the culture clubs, libraries, museums, district clubs, musical schools, cinemas in the soviet times. Up to now these documents of this fond are not being investigated and analyzed therefore the aim of the work is to investigate these Valka Culture department fund documents, in order to define their archival and historical value, as well as to clarify the possibilities of use of these documents.*

Keywords: *archival value, documents, fund, soviet times, Valka district culture department.*

Ievads

Valkas rajona padomes kultūras nodaļas fonds Nr.525 atspoguļo visplašāko un pilnīgāko informāciju par kultūrizglītības iestāžu – kultūras namu, bibliotēku, rajona klubu, bērnu mūzikas skolu, muzeju, kinoteātru darbības vēsturi un kultūras aktivitātēm.

Valkas rajona darbaļaužu deputātu padomes (turpmāk – DDP) izpildu komitejas kultūras un izglītības iestāžu nodaļa savu darbību sāka 1950.gada 1.janvārī, likvidējoties apriņķim un nodibinoties Valkas rajonam. 1953.gada aprīļa mēnesī kultūras un izglītības iestāžu nodaļa tika pārdēvēta par Valkas rajona darbaļaužu deputātu padomes izpildu komitejas Kultūras nodaļu. Sakarā ar jaunās PSRS Konstitūcijas pieņemšanu, ar 1977.gada 7.oktobri tika pārdēvēts nosaukums – Valkas rajona Tautas deputātu padomes izpildkomitejas Kultūras nodaļa. Valkas rajona Kultūras nodaļa tika pakļauta Valkas rajona darbaļaužu deputātu kultūras nodaļas padomes izpildu komitejai un Latvijas PSR Kultūras ministrijai. Valkas rajona Kultūras nodaļai bija pakļautas šādas iestādes – Valkas rajona kultūras nams, bibliotēkas, rajona klubi, Smiltenes un Valkas mūzikas skolas, muzejs, Tautas studija “Saulīte”.

Rajona Kultūras nodaļas funkcijas bija sekojošas:

- vadīt masu bibliotēkas, ciema klubus, kultūras namus, bērnu mūzikas skolas, muzejus;
- kontrolēt to darbu un sniegt nepieciešamo palīdzību tālākai kultūras darba uzlabošanai rajonā;
- audzināt rajona kultūras iestāžu kadrus un rūpēties par to izglītības līmeņa celšanu;
- plānot budžetu, naudas līdzekļus, kultūras iestāžu uzturēšanai;
- kontrolēt, lai šīs iestādes laikā izpildītu tām uzliktos plānus;
- veikt pasākumus, lai uzskaitītu, uzturētu un aizsargātu valsts arheoloģijas un vēstures pieminekļus.

Valkas rajona Kultūras nodaļas pārziņā atradās 52 masu bibliotēkas, 34 klubu iestādes kā arī Valkas un Smiltenes bērnu mūzikas skolas.

Līdz 1965.gada jūlijam rajona Kultūras nodaļai bija atsevišķa sava grāmatvedība, bet sākot ar 1965.gada 1.jūliju pie rajona Kultūras nodaļas nodibinājās centralizēta grāmatvedība, kura

apvienoja kultūras nodaļu, rajona kultūras namu, rajona un bērnu bibliotēku, Valkas un Smiltenes bērnu mūzikas skolas.

Šī pētījuma mērķis ir izpētīt Valkas rajona padomes kultūras nodaļas Latvijas Nacionālā arhīva (turpmāk – LNA) Valmieras zonālā valsts arhīva (turpmāk – VZVA) fonda Nr.525 dokumentus.

Pētījuma uzdevumi:

- noskaidrot fonda dokumentu sastāvu;
- analizēt fonda dokumentu saturu.

Darba procesā tika izskatīti un analizēti arhīvos pieejamie dokumenti, literatūra un citi avoti.

Tika izmantotas vairākas vēstures un arhīvniecības zinātņu pētnieciskās metodes. Formalizēta jeb satura analīze tika izmantota, lai atklātu īpašības, kas varētu ilustrēt svarīgākās dokumenta satura iezīmes. Avotpētnieciskā analīze palīdzēja noskaidrot dokumentu informatīvās iespējas, kādu informāciju par sabiedrības attīstību dokumenti var sniegt un cik pilnīga un ticama ir šī informācija. Lai pilnīgāk veiktu dokumentu analīzi, šīs metodes ietvaros tika izmantota avotu ārējā un iekšējā kritika. Pēc avotu ārējās kritikas varēja noteikt, kas sastādīja dokumentus, kādas institūcijas dokumenti tie ir, kāds ir lietu fiziskais stāvoklis, kāds papīrs tika lietots, kādas krāsas tinte lietota, vai dokumentos ir labojumi. Pēc avotu iekšējās kritikas tika konstatēts, kāda informācija ir dokumentos, cik tā droša un ticama.

Avotpētnieciskā sintēze tika izmantota, apkopojot darba rezultātus pēc avotpētnieciskās analīzes. To mēdz dēvēt par noslēdzošo fāzi. Antropologs R.Ķīlis savos darbos akcentē metodes avotu un vēstures izpētē, kas cieši saistītas ar sociālās antropoloģijas metodikas pielietošanu (*Ķīlis, 1998*). Sintēzes procesa laikā dokuments tiek vērtēts kā sava laika un kultūrvēsturiska parādība, galvenais vēstītājs par pagātnes notikumiem, nevis tikai kā empīriskais elements (*Počs, 2000*).

Samplinga metode jeb nejaušas izlases princips. Ar šo metodi no viena veida dokumentiem pēc nejaušības principa atlasa dokumentus dziļākai izpētei. Pēc šādas atlases, pētot dokumentus, rodas priekšstats par dokumentiem, kuri ir fondā vai lietā. Dokumentiem, kuri izvēlēti no kādas dokumentu vienības, kuri savukārt atrodas kādā kopējā sistēmā, būtu jāsauglabā to kopums kā grupai. Tas ir ļoti specifisks piemērs, un tā ticamība balstās uz arhīva grupu, kas to veido kā komplektumu (*Hull, 1990*).

Sistēmanalīze tika izmantota, vērtējot dokumentu kopumu, kā un kādā veidā sistēmā saglabājas dokuments.

Mikrovēstures pieeja tika izmantota, analizējot Kultūras nodaļas dokumentus vēstures kontekstā, pētot dokumentu vēsturisko vērtību.

Funkcionālā analīze tika izmantota, pētot dokumentu vērtību un dokumentu funkcijas. Pēc šīs metodes tika apskatītas dokumentu grupas (akti, darba plāni utt.). Šī metode balstās uz arhīvā nonākušo dokumentu funkciju apzināšanu, kas ļauj noteikt saiknes starp arhīva dokumentiem (*Justrell, 1999*).

Uzsākot kultūras fonda pētījumu, darba autore iepazinās ar Kultūras ministrijas nolikumu (*Kultūras ministrijas nolikums, 2003*).

Valkas rajona padomes Kultūras nodaļas fonda dokumenti

Katra arhīva fondu veido dokumenti. Tā ir informācija, kas radusies, saņemta vai pārvērsta citā formā uz jebkura informācijas nesēja, ierosinot, turpinot, mainot vai izbeidzot kādu darbību, un kas apliecina šo darbību (*Arhīvu likums, 2010*). Dokumenti, kas ir apkopoti arhīvos, tiek saukti par arhīva dokumentiem, tie ir dokumenti, kas pastāvīgi vai uz laiku glabājas arhīvā tās arhīviskās vērtības dēļ (*Arhīvu likums, 2010*). Fonda dokumentiem arhīvisko vērtību nosaka dokumentu

informatīvais nozīmīgums, vai šā dokumenta pierādījumu vērtība, ko izvērtē pēc Arhīvu likumā noteiktajiem standartiem.

Valkas rajona padomes Kultūras nodaļas fondā ir 1020 lietas, no tām lietvedības 507, personālsastāva – 513. Arhīvā katram fondam ir izveidota fonda lieta, kas ir dokumentu kopums, kas raksturo arhīva fondu un visas ar to veiktās darbības (*Mazure u.c., 2004*).

Valkas rajona padomes Kultūras nodaļas fonda lieta sastāv no:

- vēsturiskās izziņas un tās turpinājumiem;
- pastāvīgi glabājamo lietu apraksta Nr.1;
- personālsastāva lietu apraksta Nr.2;
- aktiem par lietu nodošanu valsts glabāšanā;
- lietu esības un fiziskā stāvokļa pārbaudes aktiem;
- aktiem par iztrūkstošajiem dokumentiem;
- dokumentu iznīcināšanas aktiem.

Fonda dokumentu saturs

Vēsturiskā izziņa atrodas fonda lietas sākumā, tālāk seko pārējie dokumenti hronoloģiskā secībā. Vēsturiskā izziņa apkopo daudz vērtīgas informācijas par fonda un fondaža vēsturi. Valkas rajona padomes Kultūras nodaļas fonda lietā vēsturiskā izziņa bija izveidota 1967.gadā (*LNA VZVA, 525.f., 2.lp.*). Dokumentāro materiālu atlase tiek izvesta pirmo reizi, vadoties pēc 1967.gada Maskavā izdotās grāmatiņas “Сборник примерных номенклатур для исполкома районного (городского) совета депутатов, трудящихся и его отделов”. Pavisam minētajam fondam izskatītas 809 glabājamās vienības un kā nepakļautas turpmākai glabāšanai atlasītas 302 glabājamās vienības, kuras zaudējušas praktisku un vēsturisku vērtību no 1950. – 1966.gadam. Pastāvīgai glabāšanai atstātas 307 glabājamās vienības, kas raksturo Valkas rajona kultūras nodaļas darbību. Tika sastādīti divu aprakstu veidi pēc nomināli hronoloģiskā principa.

Kultūras nodaļas fonda 1.aprakstā ir iekļautas pastāvīgi glabājamās lietas:

- augstākstāvošo organizāciju pavēles;
- lēmumi, attiecībā uz kultūrizglītības darbu Valkas rajonā;
- budžeta finanšu tāmes un plāni;
- kultūras nodaļas un tās pakļautībā esošo iestāžu (bibliotēku, kultūras namu, muzeju u.c.) darba plāni – gada plāni, ceturkšņa plāni;
- klubu un bibliotēku gada atskaite (pārskati);
- finanšu atskaite u.c. materiāli (*LNA VZVA 525. f., 1.apr., 2.l.*).

Kultūras nodaļas fonda 2.aprakstā ir apkopotas personālsastāva lietas:

- personīgā sastāva dokumenti;
- darbinieku algas izmaksas saraksti;
- personīgo kontu grāmatas;
- atbrīvoto darbinieku kadru lietas;
- pavēļu grāmatas (*LNA VZVA 525. f., 2.apr., 38.l.*).

Pavēles par vairākiem gadiem rakstītas vienā grāmatā, tādēļ atsevišķos gada nodalījumos tās iztrūkst. Kultūras nodaļas stāda tikai ceturkšņa darba plānus, tādēļ pēdējo gadu nodalījumos nav gada plāna. Dokumenti no 1950. – 1966.gadam ir saglabājušies nepilnīgi. Tas izskaidrojams ar to, ka dokumenti nav nodoti atsevišķas personas atbildīgā glabāšanā, nav sistemātiski kārtoti un mainījušies darbinieki rajona Kultūras nodaļā.

1975.gada jūlija – augusta mēnešos šim fondam tika veikta Valkas rajona DDP izpildu komitejas Kultūras nodaļas dokumentāro materiālu zinātniski – praktiskās vērtības ekspertīze un

pastāvīgi un 75 gadi glabājamo lietu aprakstu turpinājumu sastādīšana pēc dokumentu pilnīgas apstrādes.

Par iznīcināšanai paredzētajām lietām sastādīts akts, kurā ierakstītas 192 lietas par 1967.-1971.gadu, kas zaudējušas savu praktisko un vēsturisko vērtību.

Tika sastādīti trīs apraksti, pirmā aprakstā ierakstītas 83 vispārēja satura lietas, kas glabājamās pastāvīgi, kā arī 3 lietas par 1966.-1968.gadiem.

Otrais apraksts sastādīts par 1967.-1974.gadiem un tajā inventarizētas Kultūras nodaļas personālsastāva lietas, pavisam 98 glabājamās vienības.

Abos aprakstos lietas bija saglabājušās labi un pilnīgi, atskaitot dažus izņēmumus, piemēram, 1974.gada darba plānu trūkums un 1970.gadā – materiāli par pašdarbības skatēm. Šie dokumenti zuduši.

Pirmo reizi sakārtotas arodbiedrības pastāvīgi glabājamās lietas par 1965.-1974.gadiem. Šeit jāatzīmē šo dokumentu veselu grupu trūkums, piemēram, tāmes un finanšu atskaites par visiem kārtošanas gadiem, sociālistiskās sacensības saistības, darba plāni u.c. Ekspertu komisija paskaidroja, ka šāds stāvoklis radies sakarā ar nepietiekamu lietvedības organizāciju arodbiedrības dokumentos un paviršu to glabāšanu.

Trešajā aprakstā ierakstītas 18 lietas par 1965.-1974.gadiem – pārsvarā atskaites – vēlēšanu sapulču un vietējās komitejas sēžu protokoli.

1983.gada marta-maija mēnešos LPSR Centrālā Valsts Oktobra revolūcijas un sociālisma celtniecības arhīvs (turpmāk – CVORSCA) Valmieras filiāles saimnieciskā aprēķina grupa veica dokumentu apdari par 1979.-1983.gadu. Sakarā ar slikto aprakstu kvalitāti, tika veikta dokumentu apdares uzlabošana un lietu aprakstu pārstrāde personālsastāva lietām par 1950.-1978.gadu un pastāvīgi glabājamām lietām par 1963.-1978.gadu. No Kultūras nodaļas dokumentiem tika izdalītas lietas citiem fondiem, par kuriem sastādīti lietu apraksti.

1979.gadā tika sastādīts lietu esības un fiziskā stāvokļa pārbaudes akts. Tajā tika konstatēts, ka aprakstos iekļauti un fondā glabājas 252 dokumenti (*LNA VZVA, 525.f., 8.lp.*).

Fonda lietā ir atrodams arī akts par iztrūkstošajiem dokumentiem, kuras meklēšanā nav atrastas (*LNA VZVA, 525.f., 9.lp.*).

2005.gadā sastādīts akts par dokumentu iznīcināšanu, kas zaudējusi vēsturisko un praktisko nozīmi (*LNA VZVA, 525.f., 10.lp.*). Aktu sastādīja Ekspertu komisija.

Izmantojot informāciju, kas ir apkopota vēsturiskā izziņā un izziņas turpinājumos, kā arī pētot Valkas rajona padomes Kultūras nodaļas fonda lietas un dokumentus, izveidojies priekšstats par Valkas Kultūras nodaļas darbību tās pakļautībā esošajās iestādēs.

Secinājumi un priekšlikumi

Arhīva fonda lietas dokumenti ir vēstures avoti, kuri sniedz informāciju pētniekiem, studentiem un citiem interesentiem par padomju laika kultūras nodaļas darbību, tās pakļautībā esošajās iestādēs: kultūras namos, bibliotēkās, muzejos, rajona klubos, mūzikas skolās, kinoteātros.

Vēsturiskā izziņa apkopo daudz vērtīgas informācijas par fonda un fondaža vēsturi.

Dažāda veida atskaites satur detalizētu informāciju par kultūras darbu.

Izvērtējot Kultūras nodaļas pakļautībā esošo iestāžu darba plānus, var secināt, ka tie atspoguļo kultūras iestāžu galvenos darbības virzienus.

Var konstatēt, ka liela daļa dokumentu laika gaitā ir gan pazuduši, gan tikuši nodoti to iznīcināšanai, kas savukārt nozīmē to, ka daļa no informatīvā nesēja ir pazudusi no vēstures redzesloka. Tāpēc jāatzīst, ka Kultūras nodaļas dokumentu sastāvs ir nepilnīgs.

Neraugoties uz daudzu lietu iztrūkumu un padomju laika dokumentu saturā esošā valdošās varas ideoloģijas atspoguļojumu, fondā esošie dokumenti sniedz svarīgu informāciju par kultūras dzīves norisēm Valkas rajonā padomju laikā un ir vērtīgs avots kultūras mantojuma pētniecībā.

Pētniekiem, studentiem un citiem interesentiem, veicot pētījumus par padomju laika kultūras norisēm, nepieciešams analizēt fonda dokumentus un salīdzināt to saturu ar Valkas rajona, pilsētas, ciemu izpildu komiteju, Latvijas PSR Kultūras ministrijas, Valkas rajona Komunistiskās partijas komitejas fondu lietās esošo informāciju.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Arhīvu likums* (2010). Latvijas Republikas likums. <http://likumi.lv/doc.php?id=205971>, sk. 20.04.2020.
2. *Kultūras ministrijas nolikums* (29.04.2003.). Ministru kabineta noteikumi Nr.241. <https://likumi.lv/doc.php?id=74750>, sk. 15.04.2020.
3. Hull, F. (1990). *The use of sampling techniques in the retention of records. Selected guidelines for the management of records and archives: a RAMP reader*. Paris: Unesco. Retrieved 20.04.2020 from <http://www.unesco.org/webworld/ramp/html/r9006e/r9006e04.htm>
4. Justrell, B. (1999). *What is this thing we call archival science?* Stockholm: National Archives of Sweden. 119 p.
5. Ķīlis, R. (1998). Atmiņa un vēsture no antropoloģijas līdz psiholoģijai: rakstu krājums. Rīga: N.I.M.S. 112 lpp.
6. Mazure, T. u.c. (2004). *Arhīvu terminoloģijas rokasgrāmata*. <http://www.arhivi.lv/sitedata/VAS/dokumenti/lvas-tiesibu-akti-pamattermini.pdf>, sk. 20. 04.2020.
7. LNA VZVA 525. f. (Akts par dokumentu iznīcināšanu), 20.lp.
8. LNA VZVA 525. f. (Akts par iztrūkstošām lietām), 14.lp.
9. LNA VZVA 525. f. (Lietu esības un fiziskā stāvokļa pārbaudes akts), 8.lp.
10. LNA VZVA 525. f. (Valkas rajona padomes kultūras nodaļas vēsturiskā izziņa), 5.lp.
11. LNA VZVA 525. f., 1.apr., 2.l. (Grāmatvedības gada atskaite par budžeta izpildi par 1950.gadu), 2 lp.
12. LNA VZVA 525. f., 2.apr., 38.l. (Pavēļu grāmata vispārējos un personālsastāva jautājumos), 11 lp.
13. Počs, K. (2000). *Avotmācība un tās priekšmets. Vēstures avoti, to klasifikācija*. [Lekciju konspekts]. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola.

Summary

During the research work the different resources and literature materials were used: the materials about Valka culture department during 1950 – 1991. The archive fund documents were estimated, the kept units, used literature, in order to research the fund documents resource investigation. The research is based on the analyses of the special literature and not published resources – Latvia national archive VZVA documents. The author devoted the main attention to the analyses of the Valka district council Culture department fund No.525 documents, and research of gained information from the fund documents.

The archival value of the fund documents is defined by the informative worth of the documents or the proof of the document value, which is being investigated by the defined standards of the Archive Law. Using the information which is combined in the historical reference and continuations of the references, as well as researching Valka district council Culture department fund issues and documents, there is formed the view about the activity of Valka Culture department and its institutions.

The documents of fund reveal different aspects – the activity of Valka Culture department, the changes in the society and power, the political and social situation in the country. Researching the fund documents, it is discovered that these documents have become as the reflection of the events of the soviet times.

The power of ideology of the soviet times has notable place in the documentation of these times. During the research the all documentation about the activity of Valka Culture department during 1950 – 1991 was acknowledged.

SOCIĀLĀS APRŪPES BIROJA DOKUMENTU PĀRVALDĪBAS ORGANIZĀCIJA UN PROBLĒMAS *DOCUMENT MANAGEMENT OF THE SOCIAL WELFARE OFFICE AND PROBLEMS*

Anita Daugule

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, anitadaugule@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskais vadītājs: Aleksandrs Ivanovs, Dr.hist., viesprofesors

Abstract. *Document management organization in any company have to be able to store information, provide reports and information to controlling institutions, such as the State Revenue Service, the State Labour Inspectorate, judicial authorities, etc. In a private social services company especially important is information about the client, the services provided to him or her and what services one's need. It is very important to observe the requirements of the Personal Data Protection Law when storing and using information. The goal of social care office document management is to create a comprehensive, organized, voluminous information system in the company, which is able to ensure the collection, storage and use of documents in accordance with the specifics of the company's activities. The electronic document management system is designed to store and manage electronic documents. In a private social care company document management database will be developed based on the Unified Archives Information System (VVAIS). The electronic document database will ensure the automation of the document flow, the transparency of the process and enable to simplify the document flow of the entire company for the head of the social care company.*

Keywords: *document management, electronic documents database, personal data protection.*

Ievads

Uzņēmumi, iestādes un dažādas organizācijas ikdienas darbības procesā saņem un sagatavo lielu daudzumu dokumentu. Pēc dokumentu izmantošanas operatīvajā darbībā kārtējo jautājumu risināšanai tie kļūst par retrospektīvās informācijas glabātājiem, kura pēc kāda laika atkal var kļūt vajadzīga, un varētu teikt, ka tie kļūst par iestādes atmiņu. Daļa dokumentu ir ilgstoši glabājami iestādē, bet citi ir vairāk operatīvās darbības procesā izmantojami, un līdz ar to arī dokumentu darbības periods un glabāšanas laiks ir īstermiņa.

Lai šī informācija tiktu saglabāta un būtu pieejama tad, kad tā ir nepieciešama, ir svarīgi organizēt atbilstošu dokumentu pārvaldības procesu un arhivēšanu. Tā kā privātajā uzņēmējdarbībā dokumentu pārvaldības un arhīva darbu likumdošana reglamentē minimāli, tad par to ir jādomā pašam uzņēmumam.

Pētījuma mērķis ir izpētīt sociālās aprūpes biroja dokumentu pārvaldības organizācijas īpatnības un identificēt problēmas. Pētījuma uzdevumi:

1. Izpētīt dokumentu pārvaldību un arhivēšanu reglamentējošos normatīvos aktus Latvijā.
2. Analizēt Vienotās valsts arhīvu informācijas sistēmas (turpmāk - VVAIS) sniegtās iespējas, priekšrocības un nozīmi dokumentu saglabāšanā.
3. Definēt iespējamās dokumentu pārvaldības organizācijas problēmas privātajā sociālās aprūpes uzņēmumā un piedāvāt to risinājuma iespējas.

Izmantotās pētījuma metodes – salīdzinošā jeb komparatīvā metode, aprakstošā metode, grafiskā metode.

Lai sasniegtu pētījuma mērķi, autore pētīja normatīvos aktus, teorētisko literatūru par dokumentu pārvaldību, analizēja Vienoto valsts arhīvu informācijas sistēmu, izmantojot prakses laikā Latvijas Nacionālā arhīva (turpmāk – LNA) Rēzeknes zonālajā valsts arhīvā (turpmāk – RZVA) iegūto informāciju un praktisko darba pieredzi sociālo pakalpojumu iestādēs.

Dokumentu pārvaldības organizācija privātajā uzņēmējdarbībā Latvijā

Latvijas dokumentu un arhīvu pārvaldības likumdošana ir balstīta uz rietumu praksi - tā ir reglamentēta būtiskākajos punktos, tomēr daļa interpretācijas paliek organizācijām pašām (*Kalve, 2013*).

Institūcijām pamatdokuments jeb “jumta likums” ir likums “Arhīvu likums” un tam pakārtotie Ministru kabineta noteikumi:

- 06.11.2012. noteikumi Nr. 747 – “Dokumentu un arhīvu pārvaldības noteikumi” (*Dokumentu un arhīvu pārvaldības noteikumi, 2012*);
- 06.11.2012. noteikumi Nr. 749 – “Kārtība, kādā nodod dokumentus pastāvīgā valsts glabāšanā Latvijas Nacionālajā arhīvā” (*Kārtība, kādā nodod dokumentus pastāvīgā valsts glabāšanā Latvijas Nacionālajā arhīvā, 2012*);
- 28.02.2012. noteikumi Nr. 143. – “Kārtība, kādā publiskos dokumentus pārvērš elektroniskā formā” (*Kārtība, kādā publiskos dokumentus pārvērš elektroniskā formā, 2012; Kalve, 2013*).

Nepieciešams uzsvērt, ka šo dokumentu nosacījumu ievērošana ir obligāta vienīgi valsts un pašvaldību institūcijām. Šie dokumenti nereglamentē dokumentu pārvaldību un arhivēšanu pārējo tipu organizācijās, taču var tikt izmantoti kā informācijas avots tiktāl, cik tas ir ērti (*Kalve, Platā, Robežniece, 2016*).

Visām organizācijām obligāti ir jāievēro arī likumā “Par grāmatvedību” noteiktie grāmatvedības dokumentu glabāšanas termiņi. Šis ir vienīgais visām organizācijām obligātais normatīvais akts, kurā ir norādes par arhivēšanu (*Kalve, 2013*).

Šobrīd Latvijā nav tāda normatīvā dokumenta, kas pieprasītu obligātu dokumentu un arhīva pārvaldības kārtības noteikšanu. Nepieciešamība pēc iekšēji reglamentētas dokumentu un arhīvu pārvaldības var būt iekšēji noteikta pašā privātajā organizācijā (*Stanka, 2018*).

Jēdziens “dokumentu pārvaldība” aptver visu organizācijā veidoto un saņemto dokumentu pilnvērtīgas izmantošanas nodrošināšanu (*Kalve, 2013*).

Privātajā sociālās aprūpes birojā, līdzīgi kā citās organizācijās, dokumentus var iedalīt divās lielās grupās – pārvaldes un speciālie dokumenti.

Pārvaldes jeb organizatoriskie dokumenti nosaka organizācijas statusu vai darbības kārtību, pasākuma norises kārtību, fiksē vai apkopo ar organizācijas darbību, pasākuma norisi un fiziskās personas darbību saistītos faktus, informāciju nodod citām personām, kā arī organizē publisko tiesību subjektu sadarbību ar citiem publisko tiesību subjektiem vai privātpersonām – rīkojuma dokumenti, sarakstes dokumenti, faktus fiksējošie dokumenti, personāla dokumenti.

Speciālie dokumenti ir dokumentu grupa, ar kuru palīdzību tiek īstenota organizācijas darbība dažādās tās darbības jomās., vispirms jau tie ir grāmatvedības, finanšu uzskaites un banku dokumenti, dažādi līgumi, statistikas un nodokļu pārskati, kartes, shēmas, grafiki u.tml (*Zemļanovs, Krasilnikova, 2013*).

Mūsdienu pasaule ir tendēta uz to, lai darbības būtu automatizētas, standartizētas, lai efekts tiktu sasniegts maksimāli ātri. Papīra dokumentu reģistri nespēj nodrošināt tās iespējas un ērtības, ko sniedz mūsdienu tehnoloģijas. Latvijas uzņēmēji piekrīt tam, ka sakārtoti dokumentu pārvaldības procesi dos priekšrocības un cels konkurētspēju pasaules mainīgajā tirgū. Elektronisko dokumentu pārvaldības sistēmas spēj aizvietot laikietilpīgo papīra dokumentu gatavošanas darbu, to iesniegšanu, tādā veidā samazinot laiku starp dokumenta iesniegšanas brīdi un izpildi (*Puksta, 2009*).

Vienotā valsts arhīvu informācijas sistēma

Vienotās valsts arhīvu informācijas sistēmas mērķis ir izveidot visaptverošu, apjomīgu informācijas sistēmu, kuras galvenie uzdevumi ir nodrošināt operatīvu arhīvos uzglabāto informācijas resursu pieejamību sabiedrībai, kā arī valsts un pašvaldību iestāžu dokumentu un datu (tai skaitā arī – elektronisko) uzkrāšanu un saglabāšanu, tādējādi garantējot valsts un tās iedzīvotāju interešu un pamattiesību aizsardzību, valsts un pašvaldības iestāžu darbības kontinuitāti un zinātniskās pētniecības attīstību. Būtiska loma VVAIS ir elektroniskās pārvaldes ieviešanā (*Kultūras informācijas sistēmu centrs, 2016*).

Vienotās valsts arhīvu informācijas sistēma aptver visu Latvijas valsts arhīvu iestāžu sistēmu, kas sastāv no Latvijas Nacionālā arhīva un tā struktūrvienībām (*Kultūras informācijas sistēmu centrs, 2016*).

Vienotās valsts arhīvu informācijas sistēma ir būtisks elements nozares attīstībai un ilgtspējai. Tā izveide un pilnveidošana nodrošinās elektroniski radīto dokumentu un valsts nozīmes informācijas sistēmu ilgtermiņa saglabāšanu un pieejamību nākotnē. VVAIS palīdz nodrošināt arhīvu pamatfunkciju realizāciju – dokumentu uzkrāšanu, saglabāšanu un pieejamību.

VVAIS mērķis ir palīdzēt nodrošināt arhīvu pamatfunkciju realizāciju – dokumentu uzkrāšanu, saglabāšanu un pieejamību (*Kultūras informācijas sistēmu centrs, 2016*).

VVAIS uzdevumi galvenokārt saistīti ar valsts un pašvaldību institūciju elektronisko dokumentu un datu saņemšanu, uzkrāšanu, saglabāšanu un apstrādi; valsts arhīvu informācijas resursu pieejamību sabiedrībai; arhīvu klientu – Latvijas un ārvalstu iedzīvotāju vajadzībām un dzīves situācijām pakārtotu jaunu e- pakalpojumu sniegšanu.

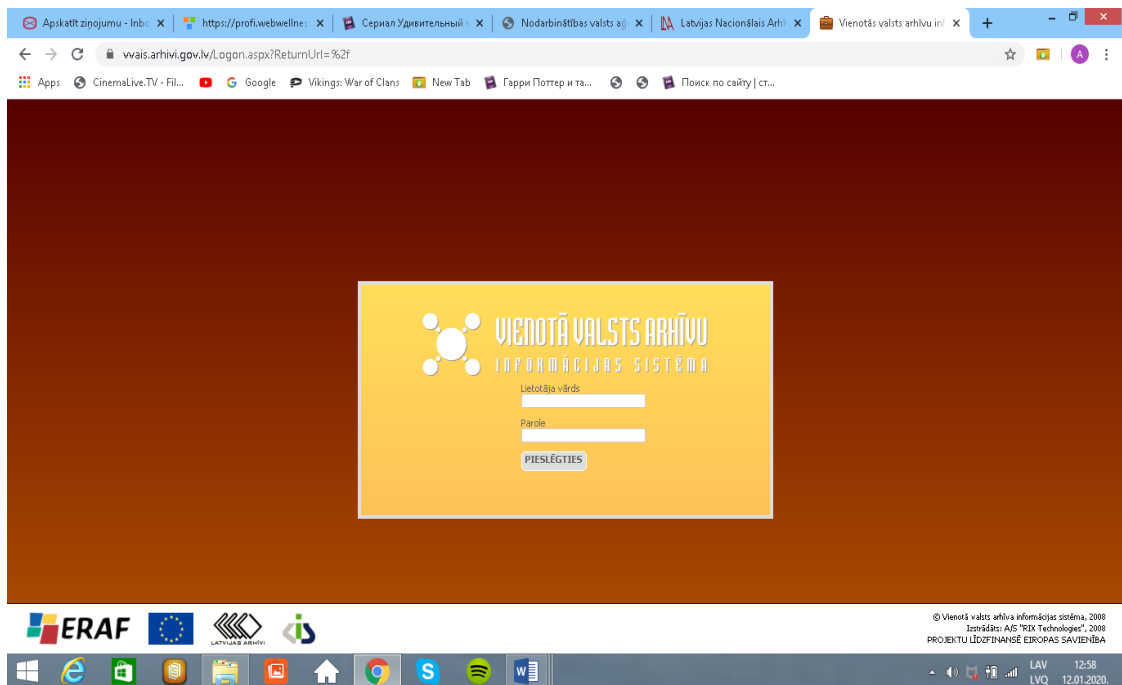
Ieguvumi no VVAIS:

- nodrošināta iespēja veidot jaunus e-pakalpojumus- e-pakalpojumi sabiedrībai un e-pakalpojumi iestādēm;
- nodrošināta un modernizēta arhīva pamatfunkciju veikšana aprakstu vienību shēmu veidošanu un šajās shēmās piederošu vienību aprakstošās informācijas uzkrāšanu, glabājamo vienību reģistrēšanu un plūsmas kontroli, institūciju elektronisko dokumentu un datu uzglabāšanu;
- nodrošināta iestāžu uzraudzība, izveidota vienota klientu, t. sk. pētnieku apkalpošana, nodrošināta arhīvu palīgfunkciju automatizācija, piemēram, lietvedība, uzdevumu un sēžu vadība, plānošana (*Kultūras informācijas sistēmu centrs, 2016*).

VVAIS sistēma sastāv no:

- publiski pieejamās daļas sistēmas, kas veicina publisko pakalpojumu pieejamību un arhīvos uzglabātās informācijas pieejamību tiešsaistē pētniecībai un komercdarbībai;
- iekšējās sistēmas, kas nodrošina arhīva pamatfunkciju veikšanu (*Kultūras informācijas sistēmu centrs, 2016*).

VVAIS autorizācijas logs redzams 1.attēlā. Lai piekļūtu sistēmai, ir jāievada lietotājvārds un parole.

1.attēls VVAIS autorizācijas logs (Puksta, 2010)

VVAIS sistēmas lietotāji var būt ikviens interesents, valsts un pašvaldību iestāžu darbinieki, klienti.

Dokumentu pārvaldības organizācijas problēmas privātajā sociālās aprūpes uzņēmumā

Sociālā darbinieka skatījums uz klientu veidojas no saņemtās sociālās informācijas par klientu, piemēram, viņa problēmu, situāciju, vidi utt. Ar sociālo informāciju par klienta situāciju tiek saprasta informācija un fakti, kas nepieciešami sociālajam darbiniekam, lai efektīvi palīdzētu klientam risināt viņa problēmu (Reinikova, Saleniece, 2009).

Privātās prakses, komerciālo principu ienākšana sociālo pakalpojumu sektorā saistāma ar pakalpojumu specializāciju, darbības efektivitātes paaugstināšanu, alternatīvu pakalpojumu formu ieviešanu, kā arī pakalpojumu izmaksu precīzu aprēķināšanu un dažādu samaksas modeļu ieviešanu, ar dažādu finansējuma avotu meklēšanu un tiešu peļņas gūšanu no sniegtajiem pakalpojumiem.

Privātais sociālās aprūpes birojs, kura dokumentu pārvaldības sistēmu apskata autore, piedāvās šādu pakalpojumu veidus: diennakts aprūpe, palīdzība ikdienas aktivitātēs, transporta pakalpojumi, brīvā laika pavadīšana. Biroja klienti jeb mērķa grupa būs pensijas vecuma cilvēki, kuri nesaņem pašvaldības aprūpes mājas biroja pakalpojumus, kuriem ir apgādnieki, bet dažādu objektīvu vai subjektīvu iemeslu dēļ no viņiem nesaņem aprūpi.

Privātajā sociālās aprūpes uzņēmumā dokumentu pārvaldības sistēma tiks izstrādāta, par paraugu ņemot Vienotās valsts arhīvu informācijas sistēmu (VVAIS). Dokumentu pārvaldības sistēma privātajā aprūpes birojā būs iekšēja, tikai šai organizācijai paredzēta.

Sociālās aprūpes biroja dokumentu pārvaldības galvenie uzdevumi: dokumentu sagatavošana un noformēšana atbilstoši pastāvošajām prasībām, dokumentu reģistrēšana, dokumentu aprites nodrošināšana, dokumentos norādīto izpildes termiņu ievērošanas kontrole, dokumentu saglabāšana.

Sociālās aprūpes birojā uzņēmuma dokumentu pārvaldības sistēma sastāvēs no vairākām galvenajām sadaļām: uzņēmuma pamatdokumenti (statūti, dibināšanas līgumi utml.),

organizatoriskie dokumenti (līgumi, rīkojumi u.tml.), personāla dokumenti, grāmatvedības dokumenti, sarakstes dokumenti, klientu informācijas datubāze.

Privātajā sociālās aprūpes uzņēmumā ļoti svarīgi ir ievērot personas datu apstrādes un aizsardzības prasības, jo notiek darbs ar klientiem, tiek uzglabāti un apstrādāti klientu dati un informācija par viņiem, līdz ar to papildus uzmanība jāpievērš privātuma politikai. Privātuma politika ir iekšējais dokuments, kura mērķis ir sniegt datu subjektam informāciju par personas datu apstrādes tiesiskajiem un faktiskajiem apstākļiem, informāciju par personas datu apstrādes nolūku, apjomu, aizsardzību, kā arī citu informāciju par veicamo personas datu apstrādi (*Valsts sociālās aprūpes centrs "Rīga", 2010*).

Darbā ar sociālās aprūpes biroja klientiem dokumenti, kuros tiek ievākti personas dati:

- 1) iesniegums no klienta, kurā norāda problēmu un tās vēlamo risinājumu;
- 2) līgums par pakalpojumu sniegšanu;
- 3) citi dokumenti atbilstoši attiecīgā sociālā pakalpojuma veidam.

Klientu personas datu apstrādes nolūki sociālās aprūpes birojā ir sociālās aprūpes pakalpojuma nodrošināšana, tai skaitā ikdienas aprūpes palīdzības sniegšana, klientu nogādāšana pie speciālistiem ar biroja transportu, veselības datu glabāšana, u.c.

Aprūpes biroja dokumentu pārvaldības datubāze tiks veidota, lai sniegtu uzņēmumam tādas priekšrocības kā iespēju to pilnvērtīgi izmantot ikdienā klientu apkalpošanā, lai īstenotu individuālu pieeju katram klientam, jo tiek fiksēta ne tikai objektīvā informācija (vecums, adrese, u.c.), bet arī darbinieku novērojumi, klientu atsauksmes u.tml. Plašas specifiskās informācijas apkopojuma iespējas – var ievadīt ļoti daudz informācijas, nav ierobežojumu no sistēmas viedokļa, var pievienot failus pielikumā. Datubāzei jābūt ērti lietojamai un vizuāli pievilcīgai.

Tomēr jaunās sistēmas izveides un aprobācijas procesā var rasties arī nepilnības jeb trūkumi, kas galvenokārt saistīta ar to, ka informācija var tikt izmantota tikai aprūpes biroja vajadzībām, nodrošinot pakalpojumu sniegšanas procesu. Līdz ar to nepieciešams izsvērt finansiālos ieguldījumus salīdzinājumā ar datubāzes sniegtajām iespējām

Secinājumi

Dokumentu pārvaldību ir nepieciešams organizēt ne tikai, lai tā atbilstu likumdošanas izvirzītajiem noteikumiem, bet sniegtu ieguldījumu arī uzņēmuma saimnieciskās darbības norisē un attīstībā.

Mūsdienu pasaule pieprasa to, lai daudzas darbības uzņēmumos būtu automatizētas, standartizētas, lai tās notiktu maksimāli ātri. Tas attiecas arī uz dokumentu pārvaldību, un papīra dokuments zaudē pamazām savu nozīmi, salīdzinot ar moderno tehnoloģiju nozīmi.

Veidojot dokumentu pārvaldības sistēmu privātajā sociālās aprūpes birojā, jāņem vērā uzņēmuma lielumu, darbības mērogu, pakalpojumu klāstu, kā arī finansiālos aspektus un ieguvumus.

Privātajā sociālās aprūpes uzņēmumā ļoti svarīgi ir ievērot personas datu apstrādes un datu glabāšanas prasības, jo notiek darbs ar klientiem, nepieciešams izstrādāt un ievērot privātuma politiku.

Privātajā sociālās aprūpes uzņēmumā veidojamajai dokumentu pārvaldības sistēmai jābūt kā atbalstam uzņēmuma klientu apkalpošanas un pakalpojumu pārdošanas procesā.

Izmantotu avotu un literatūras saraksts

1. *Arhīvu likums* (11.02.2010). LR likums ar groz. līdz 03.10.2019. <https://likumi.lv/doc.php?id=205971>, sk. 27.04.2020.

2. *Dokumentu un arhīvu pārvaldības noteikumi* (06.11.2012.). LR Ministru kabineta noteikumi Nr. 748. <http://m.likumi.lv/doc.php?id=252615>, sk. 27.04.2020.
3. *Kārtība, kādā nodod dokumentus pastāvīgā valsts glabāšanā Latvijas Nacionālajā arhīvā* (06.11.2012.). LR Ministru kabineta noteikumi Nr.749. <https://likumi.lv/ta/id/252616-kartiba-kada-nodod-dokumentus-pastaviga-valsts-glabasana-latvijas-nacionalaja-arhiva>, sk. 27.04.2020.
4. *Kārtība, kādā publiskos dokumentus pārvērš elektroniskā formā* (28.02.2012.). LR Ministru kabineta noteikumi Nr. 143. <http://m.likumi.lv/doc.php?id=244725>, sk. 27.04.2020.
5. Kalve, I. (2013). *Dokumentu pārvaldība no A līdz Z*. Rīga: SIA “Biznesa augstskola Turība”. 316 lpp.
6. Kalve, I., Platā, K., Robežniece, I. (2016). *Dokumentu un biroju pārvaldības rokasgrāmata*. <https://www.dbhub.lv/dokumentu-un-biroju-parvaldibas-rokasgramata>, sk. 27.04.2020.
7. Kultūras informācijas sistēmu centrs (2016). *Informācijas sistēmas “Vienotā valsts arhīvu informācijas sistēma” lietošanas noteikumi*. https://www.arhivi.gov.lv/files/files/leksejie%20normativie%20akti/VVAIS_Lietosanas_noteikumi.pdf, sk. 28.04.2020.
8. Puksta, K. (2010) Electronic Documents Management System’s Problems and Specifics in the Private Sector. *Technologies of Computer Control*, 42, pp.106-110.
9. Reinikova, T., Saleniece, I. (2009). Trešā sektora sociālais pienesums. *Sociālais darbinieks*, 32, 13.-22.lpp.
10. Stanka, I. (2018). Privāto arhīvu dokumentu un arhīvu pārvaldības problēmas. *Indivīds. Sabiedrība. Valsts. Starptautiskās studentu un docētāju zinātniski praktiskās konferences rakstu krājums*, 300.-304.lpp. <http://journals.rta.lv/index.php/ISS/article/view/3001/2907>, sk. 28.04.2020.
11. Valsts sociālās aprūpes centra “Rīga” (2010). *Privātuma politika*. www.vsacriga.gov.lv, sk. 28.04.2020.
12. Zemļanovs, V., Krasļņnikova, I. (2013). *Sekretāra darbs firmas pārvaldes sistēmā*. Rīga: Info Tilts. 148 lpp.

Summary

Document management needs to be organized not only to meet legislation requirements, but also facilitate development of the company's business. Modern world requires that many activities in companies are automated, standardized so that they happen as quickly as possible. This also applies to document management, and the paper documents are gradually losing its relevance compared to modern technology. The size of the company, the scale of its activities, the range of services, as well as the financial aspects and benefits should be taken into account when designing a document management system in a private social care office. In a private social care company, it is very important to meet the requirements of personal data processing and data storage, it is necessary to develop and observe a privacy policy. In a private social care company, the document management system has to be set up so that it supports the customer service and sales process.

**RĒZEKNES TEHNOLOĢIJU AKADEMIJAS (RĒZEKNES
AUGSTSKOLAS) 932. FONDA DOKUMENTU NOZĪME
MEANING OF DOCUMENTS OF REZEKNE AKADEMY OF
TECHNOLOGIES (REZEKNE HIGHER EDUCATION INSTITUTION) THE
FUND No.932**

Žanna Savčenko

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, zanna_savcenko@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja: *Valda Čakša, Dr. art., Mg. hist, Mg. paed., docente*

Abstract. *The archival value of the funds documents No.932 of Rezekne Academy of Technologies show the informative significance of the stored materials in the archive. During the existence of Rezekne Academy of Technologies (Rezekne higher institution) from the year of 1993 to 2020 a huge range of documents were created presenting activities of academy in the intellectual and economic fields as well as the essence of the study process and relations of international development trends. These documents serve as valuable means of obtaining information for employees, students and graduates of Rezekne Academy of Technologies.*

Keywords: *archive, the archival value, the funds No.932.*

Ievads

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija (turpmāk - RTA), sākotnēji kā Rēzeknes Augstskola (turpmāk – RA), pastāv no 1993. – 2020., t.i. 27 gadus un atrodas Izglītības un zinātnes ministrijas pakļautībā. Šo gadu garumā radīts apjomīgs dokumentu klāsts, kas glabājas fondos gan RTA arhīvā, gan arī Latvijas Nacionālā arhīva (turpmāk – LNA) Rēzeknes zonālajā valsts arhīvā (turpmāk – RZVA). Tā kā, atbilstoši LR likumdošanai, ikviena publisko vai privāto tiesību juridiskā persona vai tās struktūrvienība, kura likumā noteiktajā kārtībā veic arhīva dokumentu uzkrāšanu, saglabāšanu un nodrošina to pieejamību, ir arhīvs, kura izveides pamatā ir dokumentu kopums, ko neatkarīgi no dokumentu rašanās datuma, formas, vides un informācijas nesēja uzkrāj, glabā un izmanto to arhīviskās vērtības dēļ (*Arhīvu likums, 2010*).

Izmantota ģenēzes jeb aprakstošā metode, klasifikācijas metode, ka arī dokumentu analīze.

Raksta **mērķis** – sniegt ieskatu Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas (Rēzeknes Augstskolas) 932. fonda dokumentos, atklājot to arhīvisko vērtību.

Raksta **uzdevumi**:

1. Sniegt ieskatu par akadēmijas darbību un attīstību.
2. Izvērtēt Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas (Rēzeknes Augstskolas) 932. fonda materiālus par laiku no 1993. līdz 2016. gadam.

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas (Rēzeknes Augstskolas) 932.fonda raksturojums

RTA (RA) arhīva pirmsākumu apliecina 932. fondā rodamā vēsturiskā izziņa, kura satur informāciju par fonda vēsturi. Fondradis ir fiziska vai juridiska persona, kuras darbības procesā radītie (uzkrātie) dokumenti ir apkopoti arhīva fondā. Atbilstoši LR Arhīvu likuma definīcijai ikviens fonda radītais dokuments (..) *pastāvīgi vai uz laiku [ir] glabājams arhīvā tā arhīviskās vērtības dēļ (Arhīvu likums, 2010)*. Saskaņā ar Ministru kabineta 09.11.2012. noteikumu “Latvijas Nacionālā arhīva darbības noteikumi” Nr.747 12.1.1. punktu arhīva fonds tas ir institūcijas vai privātpersonas darbības rezultātā radies arhīva dokumentu kopums (*Latvijas Nacionālā arhīva darbības noteikumi, 2012*).

Ar vārdu “arhīvs” saprot arī lietošanā pašreiz neesošus jeb neaktīvus pastāvīgas vērtības dokumentus. Jēdzienu “arhīvs” lieto arī, lai apzīmētu dokumentu atrašanās vietu vai celtni, kura

paredzēta dokumentu aprūpei un izmantošanai, kā arī organizāciju vai iestādi, kas atbildīga par dokumentu administrēšanu. Arhīva dokumenti ir nozīmīgi, jo tie tiek uzskatīti par sabiedrības īpašumu. No visa lielā fonda radītā dokumentu apjoma tiek izvēlēti un izvērtēti tie dokumenti, kuri ir glabājami arhīvā.

932. fondā ietvertas pastāvīgi un ilgstoši glabājamās lietas, kas satur informāciju par visu RTA struktūrvienību darbības procesu plānošanu, organizēšanu un realizēšanu, mācību procesu. Fonda dokumentos ir ietverti nozīmīgi, reģionālās augstskolas izaugsmi apliecinājoši dokumenti, ko satur RA Satversmes sapulces protokoli un lēmumi, senāta sēžu protokoli, nolikumi, lēmumi, studiju plāni, programmas, katedru darba plāni, sēžu protokoli (*LNA RZVA, 932.f., 40.lp.*).

Sākotnēji LNA RZVA piešķir RTA (RA) 932. fondam 3. kategoriju, bet 2007. gadā notika dokumentu pārvērtēšana un fondam piešķir 2. kategoriju. Fonda kategorijas paaugstināšanas vai pazemināšanas pamatojums: *Paaugstināt uz 2. kategoriju, pamatojums 13.07.2006. Latvijas Valsts arhīvu Ģenerāldirekcijas rīkojums Nr.52 "Par grozījumiem un papildinājumiem Norādījumos valsts arhīviem par kategoriju piešķiršanu arhīvu fondiem"* (*LNA RZVA, 932.f., 40.lp.*). Otro kategoriju piešķir valsts un pašvaldību iestāžu un organizāciju, kuras piedalās likumu, noteikumu, politikas dokumentu sagatavošanā, īsteno izpildvaras funkcijas, kontrolē likumu izpildi kādā nozarē un kuru darbība ietekmē sabiedrības attīstību, arhīvu fondiem, kuru dokumenti pilnībā atspoguļo fonda darbību un ir labi saglabājušies:

- nozaru ministrijām un citām vadošajām valsts pārvaldes iestādēm;
- ministriju padotībā (pakļautībā un pārraudzībā) esošajām iestādēm, rajonu un republikas pilsētu pašvaldībām un tiesībsargājošajām iestādēm;
- mazāk nozīmīgām politiskajām un nevalstiskajām organizācijām;
- nozīmīgām ekonomikas, kultūras un sociālās sfēras iestādēm (*Norādījumi valsts arhīviem par kategoriju piešķiršanu arhīvu fondiem, 2005, 2.lp.*).

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas (Rēzeknes Augstskolas) 932. fonda dokumenti glabājas LNA RZVA un RTA arhīvā. Šobrīd LNA RZVA atrodas 932. fonda pastāvīgi glabājamās lietas no 1993./1994. studiju gada līdz 2003./2004. studiju gadam. Balstoties uz informāciju, kas ir atrodama LNA RZVA Rēzeknes Augstskolas pastāvīgi glabājamo lietu aprakstā Nr.1, aprakstā uzskaitītas viens tūkstošis viens simts sešdesmit (1160) lietas (*LNA RZVA, 932.f., 70.lp.*). Pamatojoties uz RTA 19.12.2018. aktu par dokumentu esības un fiziskā stāvokļa pārbaudi Nr.7, 932. fondam "Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija" ir sekojošs faktiskais lietu skaits 2018./2019. studiju gadā – 17730 glabājamās vienības (*LNA RZVA, 932.f.*).

Ka liecina Rēzeknes Augstskolas vēsturiska izziņa, zinātniski tehnisko dokumentu apstrāde tika uzsākta no 2000.gada, sākotnēji to paveicot par mācību gadiem no 1993. līdz 1996.gadam. Ekspertu komisija saskaņā ar 1999.gadā apstiprināto lietu nomenklatūru, izskata 318 lietas. Lietu nomenklatūra līdz 1999. gadam netika sastādīta, kā arī saskaņota ar Rēzeknes zonālo valsts arhīvu. Darba gaitā tika uzsākti trīs lietu apraksti: pastāvīgi glabājamo lietu apraksts Nr.1. par 1993./94.-1995./96.mācību gadiem, personālsastāva lietu apraksts Nr.2 par RA darbības laiku no 1993. līdz 1995. gadam, kā arī studentu personālsastāva lietu apraksts Nr.3, kurā ietverts laiks no 1993./94. līdz 1995./96. mācību gadam. Veicot lietu ekspertīzi, tika atrastas lietas arī par 1992. gadu, kuras arī tika ieslēgtas attiecīgajā aprakstā (*LNA RZVA, 932.f., 6.lp.*).

RTA darbības laikā veidojās pastāvīgi glabājamie dokumenti, ilgstoši un īslaicīgi glabājamie dokumenti. Informācija par dokumentiem ir pieejama no 1992.gada, 1993./1994. studiju gada līdz 2016./2017. studiju gadam. 932. fondā "Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija", kas atrodas RTA arhīvā ir sekojoši pastāvīgi glabājamie dokumenti: Satversmes sapulces, Senāta, administrācijas, studiju padomes, uzņemšanas komisijas, fakultāšu Domes, katedru, Latgales Tautsaimniecības institūta, studentu pašpārvaldes sēžu un sapulču protokoli un lēmumi; sadarbības

līgumi ar ārzemju un Latvijas partneriem; rektora rīkojumu pamatdarbības jautājumos, ārzemju komandējumu, valsts pasūtījumu, studiju prorektora rīkojumu, sarakste ar LR Izglītības un zinātnes ministriju pamatdarbības jautājumos, dokumenti par studentu zinātniskajām konferencēm; gada atskaites par zinātniski – pētniecisko darbu un citi dokumenti. Ka arī ilgstoši glabājami dokumenti: RTA personālsastāva lietas, studentu personālsastāva lietas, studentu sekmju grāmatiņas.

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas attīstības atspoguļojums arhīva dokumentos

Rēzeknes Augstskolas izveidi sekmēja 20.gadsimta otrās puses nozīmīgākie notikumi – Trešā atmoda un Latvijas valstiskuma atjaunošana. Izglītībai pārmaiņu apstākļos tika izvirzītas prasības nodrošināt zināšanas un prasmes dzīvot demokrātiskā sabiedrībā, kā arī nodrošināt iedzīvotāju konkurētspēju tirgus ekonomikas apstākļos mūža izglītības kontekstā. Iesākās intensīvs darba laiks gan augstākās izglītības politikas veidotājiem, gan arī tās realizētājiem. Ideju par augstskolas dibināšanu Rēzeknē, griežoties pie vietējo augstskolu filiāļu docētājiem, izvirzīja Latgales izcelsmes mācītāji no vairākām Rīgas augstskolām. Savas augstskolas izveidē bija ieinteresēta arī vietējā rajona un pilsētas sabiedrība, latgaliešu kultūras organizācijas, reģiona pašvaldības, kā arī Pasaules Brīvo latviešu apvienība. Kopējiem spēkiem tika panākts, ka Rēzeknē sākotnēji darbojās Latvijas Universitātes filiāle, kurā 1990. gada 1. septembrī Rēzeknes pedagoģiskās skolas telpās (bijušajā Skolotāju institūtā, Atbrīvošanas alejā 115) studijas uzsāka Latvijas Universitātes Latgales filiāles pirmie 100 studenti divos studiju virzienos – ekonomika un filoloģija. Pēc dramatiskajiem 1991.gada vasaras notikumiem filiālei izdevās iegūt pastāvīgas telpas Atbrīvošanas alejā 90 (*Kazinika, Brolišs, 1998*).

Rēzeknē 1992. gadā no 3.līdz 13.augustam notika Pasaules latgaliešu konference, kurā līdzās citām aktualitātēm, tika pieņemts aicinājums LR Augstākajai padomei un valdībai par papildfinansējumu augstskolu attīstībai Rēzeknē un Daugavpilī. Kongresā tika pieņemta rezolūcija par augstskolas attīstību, kurā kā prioritārs reģiona, kā arī visas valsts uzdevums bija izglītības sistēmas sakārtošana, tai skaitā arī Rēzeknes Augstskolas, kas kļuva par RTA pirmsākumu, dibināšana. Ideju par Latgales universitātes radīšanu atbalstīja gan LTF aktivisti, gan Rēzeknes pašvaldība, LR Izglītības ministrija, gan arī Rīgas Tehniskās universitātes un Latvijas Universitātes vadība. Pamatojoties uz Latvijas Republikas Ministru padomes 1993. gada 12. aprīļa lēmumu Nr. 180 “Par Rēzeknes Augstskolas dibināšanu” Rēzeknes Augstskola savu darbību uzsāka 1993. gada 1. jūlijā. Latvijas Republikas Ministru padome lēma pieņemt ar Latvijas Universitāti (turpmāk - LU) un Rīgas Tehnisko universitāti (turpmāk - RTU) saskaņotu Izglītības ministrijas priekšlikumu un uz LU Latgales filiāles un RTU Rēzeknes Mācību un konsultāciju punkta bāzes nodibināt Rēzeknes Augstskolu – valsts augstākās izglītības (turpmāk - AII) mācību iestādi (*Rēzeknes Augstskola, 2008*). Ar LR Ministru kabineta 1994. gad 23. augusta lēmumu Nr.117 tika apstiprināta Rēzeknes Augstskolas Satversme: *Rēzeknes Augstskola (turpmāk tekstā – „augstskola”) ir Latvijas Republikas akadēmiskās izglītības, zinātnes un kultūras iestāde, kas atrodas Latvijā un kalpo tās interesēm (..) (LNA RZVA, 932.f., 1.apr., 1.l., 25.lp.)*.

Sekojošajiem laikiem izaicinājumiem un sabiedrības pieprasījumiem, augstskolā aizvien vairāk pieaug studiju programmu piedāvājums, ko atspoguļo Senāta lēmumi par fakultāšu nosaukumu maiņu. Tā 2010. gadā Pedagoģijas fakultāte tiek pārdēvēta par Izglītības un dizaina fakultāti, bet Ekonomikas fakultāte par Ekonomikas un vadības fakultāti. Piemēram: *Noklausoties RA Studiju prorektora asoc.prof. Angelikas Juško-Štekeles ziņojumu un pamatojoties uz LR Augstskolu likuma 15. panta 1. daļu, Nolikumu par Rēzeknes Augstskolas fakultāti, uz RA Studiju padomes 11.05.2010. lēmumu (protokols Nr.10) un ņemot vērā Pedagoģijas fakultātes studiju un zinātniskās*

darbības virzienus, RA Senāts nolēma: *Apstiprināt Pedagoģijas fakultātes nosaukuma maiņu uz "Izglītības un dizaina fakultāte" (..) (LNA RZVA, 932.f., 6.apr., 922.l., 126.lp.)*

Vēršas plašumā studentu apmaiņas programmas – Erasmus – īstenošana un augstskolā studē ne vien Latgales un citu Latvijas reģionu studenti, bet arī citu Eiropas valstu studenti. Savukārt vietējie studenti aktīvi iesaistās Erasmus studiju apmaiņā Baltijas valstu augstskolās, studējot arī Polijas, Bulgārijas, Turcijas, Uzbekistānas, Vācijas u.c. valstu augstskolās. RA Senāta 2003. gada 16. jūnija lēmumā Nr.5 ir atrodams sekojošs ieraksts: *Noklausoties un apspriežot RA Ārējo sakaru daļas galvenās speciālistes H. Overinas ziņojumu, Senāts nolemj: (..)Pieprasīt RA Humanitāro un juridisko zinātņu fakultātei aktīvāk iekļauties starptautiskajā sadarbībā (..) (LNA RZVA, 932.f., 1.apr., 1066. l., 203.lp.)*. Programmas ietvaros notiek arī RTA studējošo prakses, piemēram, vairāki no Arhīvniecības maģistra studiju programmā studējošajiem apgūst darba pieredzi Igaunijas, Lietuvas un Bulgārijas arhīvos. Tāpat arī docētāju sastāvu papildina ārvalstu kolēģi, bet RTA docētāji savukārt stažējas citu valstu augstskolās. Rēzeknē regulāri notiek zinātniskās konferences, kas pulcē zinātniekus no daudzām Eiropas valstīm, kā arī no Krievijas un Baltkrievijas.

Neraugoties uz problēmām, augstskola aug kvalitatīvi, vairāk nekā puse no docētājiem ir ieguvuši zinātņu doktora grādus dažādās nozarēs, ir izveidotas ne vien maģistra, bet arī vairākas doktora studiju programmas. Latvijas augstākās izglītības telpā RA ir radusi savu nišu, par ko liecina vēl 2012. gada 18. decembrī Rēzeknes Augstskolas Satversmes sapulcē pieņemtais lēmums par Rēzeknes Augstskolas pāreju Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas statusā. Rēzeknes Augstskolas Satversmes sapulces 2012. gada 18. decembra lēmumā "Par Rēzeknes Augstskolas nosaukuma maiņu" ir atrodams šāds ieraksts: *Augstskolu likuma 3. panta pirmā daļa paredz, ka akadēmijās vismaz trīsdesmit procentiem no akadēmiskajos amatos ievēlētajām personām jābūt doktora zinātniskajam grādam. Rēzeknes Augstskolā četrdesmit astoņiem procentiem no akadēmiskajos amatos ievēlētajām personām ir doktora zinātniskais grāds. Līdz ar to Rēzeknes Augstskolas atbilst Augstskolu likuma 3. panta pirmās daļas izvirzītajai prasībai, lai iestādes nosaukumā ietvertu vārdu "akadēmija" (LNA RZVA, 932.f., 11.apr., 86.l.,31.lp.)*

Raugoties no Latvijas valsts neatkarības atgūšanas aspekta, arī Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas arhīva dokumenti ir nozīmīgs informācijas ieguves līdzeklis, pievēršoties reģionālo augstskolu dibinātāju, dibināšanas, kā arī izglītības kultūras un augstskolas izglītojošās un sociālās darbības pētniecībai.

RTA arhīvā atrodamās ziņas var tikt izmantotas pētniecībai par augstākās izglītības piedāvājuma paplašināšanos Latgales reģionā, gan arī, balstoties uz dokumentu pierādījuma vērtību, tie var noderēt RTA bijušajiem darbiniekiem un absolventiem.

Arhīva fonda dokumentu sastāvs kopumā liecina, ka tajā ietverta dažāda veida tiesisko pierādījumu glabāšana ir valstiski nozīmīga, jo arī AII dokumentos iegūstamās informācijas objektivitāte ir garants sabiedrības interešu un daudzveidīgu vajadzību nodrošināšanai. Piemēram, 932. fonda lietā ir atrodams dokuments par iztrūkstošu lietu: *Rēzeknes Augstskolas arhīvs dara zināmu, ka 1. apraksta lieta Nr.48 ir nepieciešama tiesas procesos un atrodas pie Rēzeknes Augstskolas galvenās speciālistes juridiskajos jautājumos R. Bažanovas, (..). Tiks nodota beidzoties tiesas procesam (LNA RZVA, 932.f., 38.lp.)*

Secinājumi

Vērtējot Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas (Rēzeknes Augstskolas) 932. fondu, var secināt, ka fondā uzkrātie materiāli par laika posmu no 1993. gada līdz 2016. gadam apliecina savu informatīvo nozīmīgumu, parādot akadēmijas attīstības procesu un izaugsmi. Materiāli sniedz ieskatu par visu RTA struktūrvienību darbības procesu plānošanu, organizēšanu un realizēšanu, satur ziņas par RTA darbinieku un studentu personālsastāvu. Visplašāko informāciju par

akadēmijas darbību sniedz Satversmes sapulces un Senāta protokoli un lēmumi, jo tie precīzi atspoguļo darbinieku viedokļus un attieksmi, situācijas nozīmīgumu, problēmas.

Arhīvā uzkrātie materiāli satur vērtīgo informāciju par akadēmijas nozīmīgākajiem notikumiem, kuri ir cieši saistīti ne tikai ar akadēmijas, bet arī ar Latgales reģiona attīstību. Sniegta informācija par akadēmijas darbību, problēmu risinājumiem, apstiprinātiem nolikumiem un grozījumiem tajos, pieņemtajiem lēmumiem. Dokumentiem ir arhīviskā un vēsturiskā nozīme, jo 932. fonda materiāli satur interesantus faktus un pierādījumus, ko var veiksmīgi izmantot gan akadēmijas ikdienas darba procesu nodrošināšanai, gan pētnieciskam un zinātniskam darbam.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Arhīvu likums* (11.02.2010). LR likums ar groz. līdz 03.10.2019. <https://likumi.lv/doc.php?id=205971>, sk. 15.04.2020.
2. *Latvijas Nacionālā arhīva darbības noteikumi* (06.11.2012). LR Ministru kabineta noteikumi Nr.747 ar groz. līdz 11.12.2018. <https://likumi.lv/ta/id/252612-latvijas-nacionala-arhiva-darbibas-noteikumi>, sk. 09.03.2020.
3. Kazinika, A., Brolišs, J. (1998). Rēzeknes Augstskola – jauna mācību iestāde Latvijā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 52 (4/6), 140.,141.lpp.
4. Rēzeknes Augstskola (2008). *Rēzeknes Augstskolai 15*. Rēzekne: SIA “Madonas poligrāfists”.
5. LNA RZVA 932.f. (Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija), 1.apr. 1066. l. (Senāta sēžu lēmumi), 204 lp.
6. LNA RZVA 932.f. (Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija), 1.apr.1.l. (23.08.1994. apstiprināta Rēzeknes Augstskolas Satversme), 10 lp.
7. LNA RZVA 932.f. (Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija), 6.apr.,922.l. (Senāta sēžu lēmumi un Senāta apstiprinātie nolikumi), 157 lp.
8. LNA RZVA, 932.f. (Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija), 11.apr., 86.l. (Satversmes sapulces protokoli un lēmumi), 148 lp.
9. LNA RZVA, 932.f. (Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija), Fonda lieta, 51 lp.
10. LNA RZVA, 932.f. (Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija), Pastāvīgi glabājamo lietu apraksts Nr.1, 70 lp.
11. LNA RZVA, 932.f. (Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija), Uzraudzības lieta.
12. *Norādījumi valsts arhīviem par kategoriju piešķiršanu arhīvu fondiem* (17.01.2005.). Latvijas valsts arhīvu ģenerāldirekcijas noteikumi Nr.3.

Summary

Evaluating the funds No.932 of Rezekne Academy of Technologies (Rezekne higher education institution) it can be concluded that stored materials in the funds for the period of 1993 to 2016 confirm its informative significance in that way showing the development process and growth of academy. The materials provide with an insight of the process of planning, organization and implementation of all structural units of Rezekne Academy of Technologies and contain information on the staff of RTA. The most comprehensive information of the activities of academy is provided by Constitutional Assembly and the minutes and resolutions of the Senate as they accurately reflect the opinions and attitudes of employees, the significance of the situation and problems occurred.

The stored materials in the archive contain a valuable information about the most important events which are closely connected with the development of academy and the region of Latgale. There the information on the activities of the academy, solutions of the problems occurred, approved regulations and amendments and made decisions is provided. The documents are of archival and historical significance as the funds materials No.932 contain interesting facts and evidences that can be successfully used for the daily work processes of the academy needs and for research and scientific work purposes.

**JĒKABPILS APRINĶA VIESĪTES PILSĒTAS DDP IZPILDU KOMITEJAS
1944. GADA ARHĪVA DOKUMENTU VĒSTURISKĀ UN ARHĪVISKĀ
VĒRTĪBA**
***HISTORICAL AND ARCHIVAL VALUE OF DOCUMENTS OF THE 1944
ARCHIVES CAUNCIL OF WORKERS' DEPUTIES OF THE VIESITE CITY
OF JEKABPILS DISTRICT***

Anda Sloga

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, anda_sloga@inbox.lv, Viesīte, Viesītes novads, Latvija
Zinātniskais vadītājs: Aleksandrs Ivanovs, Dr.hist., viesprofesors

Abstract. *The topicality of the research is the determination of the historical and archival value of the 1944 archive documents of the executive committee of the Viesite City Council of Workers' Deputies of Jēkabpils District. The aim of the article is to reflect the documents accumulated in the LNA Jēkabpils Zonal State Archive regarding the above-mentioned period of time and their historical and archival value. Tasks of the article: to reflect the criteria a document values, to reflect the composition of archival documents about the cases created in 1944. The article discusses the basic principles and criteria set out in the unified basic regulations of the State Archives of the Soviet Union approved by the USSR Council of Ministers, which had to be observed when determining the value of documentary material, preparing them for permanent storage in the state archives.*

Keywords: *archival value, assessment historical significance, Council of Workers Deputies, historical significance, Soviet Union, Viesite city.*

Ievads

Pētījuma aktualitāte balstās uz padomju varas laika dokumentu apzināšanu un izpēti. Raksta ietvaros tie ir Jēkabpils rajona Viesītes pilsētas Darbaļaužu deputātu padomes izpildu komitejas 1944. gada arhīva dokumenti, kas sniedz potenciālajiem pētniekiem un plašākai sabiedrībai informāciju par Viesītes pilsētas vēsturi. Rakstā aplūkoti PSRS Ministru padomes apstiprinātie „Vienotie Padomju Savienības valsts arhīvu pamatnoteikumi” (1962), tajos noteiktie pamatprincipi un kritēriji, kādi bija jāievēro nosakot dokumentālā materiāla vērtību, sagatavojot tos pastāvīgai glabāšanai valsts arhīvā.

Raksta mērķis – izvērtēt LNA Jēkabpils zonālajā valsts arhīvā uzkrātos dokumentus par iepriekšminēto laika periodu un noteikt to vēsturisko un arhīvisko vērtību.

Raksta uzdevumi:

- 1) noskaidrot dokumentu vērtību kritērijus;
- 2) atklāt arhīva dokumentu sastāvu par 1944. gadā izveidotajām lietām.

Pētījuma gaitā tika analizēti literatūrā un arhīvos pieejamie dokumenti, kā arī citi avoti.

Analīzes procesā tika izmantotas vairākas pētnieciskas metodes: avotpētnieciskā analīze jeb vēstures avotu ārējā un iekšējā kritika, vēsturiskā un loģiskā un dokumentu analīze.

Dokumentālā materiāla vērtību kritēriji

Latvijas Nacionālā arhīva Jēkabpils zonālajā valsts arhīvā (turpmāk – LNA JZVA) tiek glabāti nozīmīgi dokumenti par Viesītes pilsētas vēsturi, notikumiem, kas risinājās nacistiskās Vācijas Latvijas okupācijas laikā un PSRS pastāvēšanas otrajā periodā. Šie dokumenti tika veidoti sākot ar 1944. gadu Jēkabpils rajona Viesītes pilsētas Darbaļaužu deputātu Padomes izpildu komitejā (turpmāk – Viesītes pilsētas DDP). Raksta autores interese saistās ar to, kādi tieši dokumenti tika komplektēti (šodien tiek lietots termins – dokumentu uzkrāšana) patstāvīgai glabāšanai valsts arhīvā atbilstoši noteiktajam vienotajos Padomju Savienības valsts arhīvu

pamatnoteikumos (*Основные правила работы государственных архивов СССР, 1962*). Saistībā ar PSRS Ministru padomes apstiprinātajiem noteikumiem par PSRS valsts arhīva fondu, PSRS Galvenais arhīva direktorāts pārstrādāja spēkā esošos noteikumus, instrukcijas un metodiskos norādījumus, apvienojot tos vienotajos Padomju Savienības valsts arhīvu pamatnoteikumos. Šie arhīvu pamatnoteikumi tika izdoti 1962. gadā Maskavā. Noteikumus sagatavoja PSRS Ministru padomes pakļautībā esošā Galvenā arhīva direktorāta darbinieki, PSRS centrālā valsts arhīva, republiku, teritoriju un reģionu arhīvu iestāžu darbinieki, kā arī Maskavas Valsts vēstures un arhīva institūta fakultāte.

Svarīgi noskaidrot kādi dokumentālā materiāla vērtību kritēriji bija jāievēro komplektējot arhīva fondus. Šajos noteikumos tiek izmantots termins “dokumentālo materiālu vērtības ekspertīze”, nevis “dokumentu izvērtēšana” kā tiek lietots mūsdienās. Termins – dokumentārie materiāli – ietver: valsts iestāžu un valsts pārvaldes aktus, noteikumus, statūtus, rīkojumus, protokolus, pārskatus, plānus, rasējumus, oficiālo un privāto saraksti un citu kopējo saraksti, slepenu un tehnisku iestāžu, organizāciju un uzņēmumu dokumentāciju, kā arī zinātnisko un māksliniecisko darbu manuskriptus, mūzikas manuskriptus, memoārus, dienasgrāmatas, plakātus, skrejlapas, aicinājumus, sludinājumus, filmēšanas negatīvus un pozitīvus, fotogrāfijas, skaņu ierakstus un citas autentisku dokumentu vai to aizstājēju kategorijas. Šajos noteikumos par dokumentālo materiālu vērtības ekspertīzi tiek saukta visaptveroša dokumentālo materiālu izpēte, pamatojoties uz padomju arhīvu pētījumos izstrādātajiem principiem un kritērijiem. Izpēte tika veikta, lai noteiktu dokumentālo materiālu zinātnisko, politisko un praktisko nozīmi un to atlasī glabāšanai vai iznīcināšanai. Dokumentālo materiālu zinātniskās un praktiskās vērtības ekspertīzes pamatprincipi bija: vēsturiskā pieeja, to visaptveroša un kompleksa novērtēšana. Vēsturiskā pieeja ietvēra dokumentālo materiālu satura novērtēšanu, pamatojoties uz vēsturisko situāciju, kurā darbojās fonda veidotājs. Lai veiktu visaptverošu un kompleksu novērtēšanu tika ņemti vērā visi faktori, kas var ietekmēt dokumentu vērtības noteikšanu, ne tikai no tā laika skatupunkta, bet arī perspektīvā, dokumentu nozīme un vieta fonda sastāvā, saistība un savstarpējā mijiedarbība ar citu fondu materiāliem. Dokumentu vērtības ekspertīze tika veikta, pamatojoties uz noteiktiem kritērijiem: dokumentālo materiālu saturs, to rašanās laiks un vieta, institūcijas (personas) nozīmīgums, kuras darbībā tie tika izveidoti, juridiskā spēka autogrāfisms, autentiskums, absorbcija (nospieduma eksemplāri), paleogrāfiskās iezīmes, lingvistiskās, mākslinieciskās un citas pazīmes, dublikāti, dokumentu fiziskais stāvoklis un arhīva fondu pilnvērtīguma pakāpe. Par glabāšanas termiņiem noteikumos noteikts, ka dokumentārie materiāli, kuriem ir politiska, zinātniska, tautsaimnieciska, kultūras, mākslas vai cita valsts nozīme ir jāglabā pastāvīgi. Novērtējot dokumentu saturu ekspertīzes laikā, patstāvīgai glabāšanai tika atlasīti galvenokārt tādi dokumenti, kas atspoguļo iestādes galvenos darbības virzienus atbilstoši paredzamajiem mērķiem. Tomēr, lai nodrošinātu visaptverošu fonda materiālu kopumu zinātniskiem nolūkiem bija ieteikts atlasīt glabāšanai arī sekundāru dokumentāciju, kas ļāva pilnvērtīgāk aizpildīt nepilnības iestādes galvenās darbības izvērtēšanā, īpašu uzmanību veltot sarakstei.

Noteikumos atsevišķi tiek atrunāta uzmanība izvērtējot dokumentu vērtību saistībā ar to veidošanas laiku, kas svarīgs Padomju Savienības tautu vēsturē (piemēram, 1812. gada Tēvijas karš, 1905. gada Krievijas revolūcija, 1917. gada Lielā Oktobra sociālistiskā revolūcija, pilsoņu karš un ārvalstu militārā iejaukšanās, lauksaimniecības kolektivizācija, un sociālisma atjaunošana, Lielais Tēvijas karš 1941 – 1945 u.c.). Par šiem periodiem patstāvīgai dokumentu uzglabāšanai tika noteikts komplektēt ne tikai pamatmateriālus, bet arī iespējami lielāku materiālu kopumu, kas visaptveroši raksturo noteikto periodu.

Noteikumos noteiktās prasības dokumentu izvērtēšanā, var raksturot kā diplomātisku pieeju. Diplomātika pēta oficiālo, juridiska rakstura dokumentu tipoloģiju, izcelsmi, ārējo formu (paleogrāfiskās iezīmes), iekšējo formu (struktūru jeb formulāru), saturu izmantošanu un apriti

sava laika vēstures norišu dokumentēšanas procesā, dokumentu tekstu vēsturi, dokumentu arhivēšanas un turpmākas glabāšanas vēsturi, izpēti un publicēšanas gaitu u. c. jautājumus, kas saistīti ar dokumentu producēšanu, izmantošanu un saglabāšanu. Pētot dokumentus kā vēstures avotus, diplomātikā tiek veikta dokumentu īstuma pārbaude, noteikta dokumentu sniegtās informācijas ticamības pakāpe un atklāta vēstures faktu reprezentācijas specifika dokumentu tekstos (*Ivanovs, 2019*).

Saskaņā ar Latvijas Republikas Arhīva likuma 1. pantu arhīviskā vērtība ir dokumenta informatīvais nozīmīgums vai šā dokumenta pierādījuma vērtība (*Arhīvu likums, 2010, 1. p.*). Savukārt, likuma 8. pants reglamentē dokumenta arhīviskā vērtības noteikšanu, saskaņā ar kuru dokumenta arhīvisko vērtību nosaka attiecīgā dokumenta izvērtēšanas procesā, ievērojot šādus kritērijus:

- 1) dokuments atspoguļo publiskās pārvaldes darbības, valsts politikas veidošanu un īstenošanu;
- 2) dokuments ir ilgstoši izmantojams institūcijas vai privātpersonas pienākumu un tiesību īstenošanai un aizsardzībai;
- 3) dokumentam ir vēsturiska, sabiedriska, kultūras vai zinātniska nozīme;
- 4) dokumenta izcelsme un ārējās īpatnības;
- 5) dokuments atspoguļo notikuma vai fakta īpašo raksturu;
- 6) dokumenta autora nozīmīgums (*Arhīvu likums, 2010, 8. p.*).

Par dokumenta arhīvisko vērtību Arhīvu terminoloģijas rokasgrāmatā skaidrots, ka to nosaka iespēja izmantot tajā ietvertu informāciju uzziņu un pētnieciskajam darbam (*Mazure u.c., 2004*). Tādējādi, visi šie kritēriji apstiprina dokumentu vēsturisko un arhīvisko vērtību.

Dokumentālo materiālu sastāvs

Atspoguļojot LNA JZVA uzkrātos dokumentus par Viesītes pilsētas DDP izpildu komiteju, ievērojot vienotajos Padomju Savienības Valsts arhīvu pamatnoteikumos noteikto, pirms dokumentāro materiālu vērtības ekspertīzes, jāskaidro ar fonda veidotāja un fonda vēstures izpēti, kā arī dokumentālo materiālu sastāva un satura izpēti. Fonda lieta ir dokumentu kopums (fonda arhīviskā vēsture, fonda administratīvā vēsture, biogrāfija, fonda pieņemšanas akts, ziņas par dokumentu fizisko stāvokli u.c.), kas raksturo arhīva fondu un visas ar to veiktās darbības (*Mazure u.c., 2004*). Jēkabpils rajona Viesītes pilsētas DDP izpildkomitejas fonda lieta (no 1963. gada līdz 2015. gadam) sastāv no 33 lapām un tās glabāšanas termiņš ir – pastāvīgi. Fonda lietā uzkrātie dokumenti ir: Vēsturiskā izziņa, akti par dokumentu nodošanu – pieņemšanu (kopā 12 akti), akts par zinātniski – tehnisko apdari, akts par makulatūrā atlasītiem dokumentāriem materiāliem (kopā 2 akti), akti un pārbaudes lapas par lietu esības un fiziskā stāvokļa pārbaudēm (kopā 4 vienības), akti par iztrūkstošajām lietām (kopā 2 akti), paskaidrojums par iztrūkstošajām lietām, fonda lapa un fonda kartiņa, atzinums par fonda kategorijas pārskatīšanu un atzinums par sevišķi vērtīgo dokumentu kategorijas piešķiršanu fonda dokumentiem. Fondam ir piešķirta 2. kategorija. Sevišķi vērtīgo dokumentu kategorijas piešķiršanas pamatojumā dokumentiem no 1944. – 1949. gadam ir norādīts, ka dokumenti atspoguļo okupācijas varas pārvaldes veidošanos pilsētā, saimnieciskās, sociālās un kultūras dzīves reorganizāciju un otrā pasaules kara seku likvidāciju (*LNA JZVA, 392. f., 1963*).

Viesītes pilsētas DDP izpildu komiteja dibināta 1944. gada septembrī un līdz 1949. gada 31. decembrim tā bija Jēkabpils apriņķa izpildu komitejas padotībā. Izpildu komitejas funkcijās ietilpa darbaļaužu apkalpošana, tā bija vietējais padomju varas orgāns darbaļaužu vajadzībām un to vadīšanai. Turpmākā Viesītes pilsētas DDP izpildu komitejas darbības periodizācija iedalās vairākos posmos:

- no 1949. gada līdz 1956. gadam Viesītes pilsētas DDP bija Neretas rajona izpildu komitejas padotībā;
- no 1956. – 1977. g. Jēkabpils raj. izpildu komitejas padotībā;
- no 1977. – 1991. g. tā pastāvēja kā Jēkabpils raj. Viesītes pilsētas Tautas deputātu padomes (TDP) izpildkomiteja;
- no 1991. – 1994. g. – Jēkabpils raj. Viesītes pilsētas ar lauku teritoriju valde;
- no 1994. – 2005. g. – Jēkabpils raj. Viesītes pilsētas ar lauku teritoriju dome.

Kopumā par arhīva fondā uzkrātajiem dokumentiem ir izveidoti 5 apraksti.

Apraksts Nr. 1 ir pastāvīgi glabājamo lietu apraksts par periodu no 1944. gada līdz 1977. gadam. Lietas ir aprakstītas hronoloģiska secībā. Kopā 1. aprakstā ir iekļautas 505 lietas, bet par 1944. gadā uzkrātajiem dokumentiem – 5 lietas:

- 1) Izpildu komitejas rīkojumi;
- 2) Izpildu komitejas sēžu protokoli;
- 3) Izpildu komitejas sēžu materiāli;
- 4) Ārkārtējās komisijas materiāli vācu iebrucēju un viņu līdzgaitnieku nodarīto ļaundarbību noteikšanai akti/ nogalināto pilsoņu saraksti u.c.;
- 5) no Padomju Savienības evakuēto pilsoņu saraksti (*LNA JZVA, 392. f., 1.apr., 1944*).

Visām šīm lietām ir piešķirta sevišķi vērtīgo dokumentu kategorija Nr. 2.

Apraksts Nr. 2 ir personālsastāva lietas par periodu no 1944. gada līdz 2009. gadam. Lietas aprakstītas hronoloģiskā secībā. Kopā 2. aprakstā iekļautas 393 lietas, bet par 1944. gadu tikai viena lieta – Algu saraksti (*LNA JZVA, 392. f., 2.apr., 1944*). Pārējos aprakstos iekļautās lietas neattiecas uz izvērtējamo periodu, tādēļ rakstā netiks atspoguļotas.

Kopumā raksturojot 1944. gadā izveidotos dokumentus, var tikai nojaust par situāciju Viesītes pilsētā. Gada laikā tika organizētas tikai piecas izpildu komitejas sēdes. Izskatītie jautājumi saistīti lielākoties ar saimniecisko darbību, kara seku novēršanu, ar komunālās saimniecības štatu pieņemšanu, par evakuēto PSRS pilsoņu atbalstīšanu, par inventarizācijas komisijas nodibināšanu, par pilsētā pamestās mantības pieteikšanu, par nakts mītnu maksas noteikšanu pilsētas viesnīcās, par darba laiku pilsētas izpildu komitejā, par elektrības tarifu noteikšanu un patēriņa ierobežošanu pilsētā, par pirts lietošanas maksu un citiem saimnieciskas dabas jautājumiem (*LNA JZVA, 392. f., 1.apr., 3.l., 1944*). Kopumā var secināt, ka dokumenti atspoguļo okupācijas varas pārvaldes veidošanos pilsētā, kā arī saimnieciskās un sociālās dzīves organizāciju okupācijas varu maiņas laikā. Par ļoti vērtīgiem dokumentiem var uzskatīt Ārkārtējās komisijas materiālus vācu iebrucēju un viņu līdzgaitnieku nodarīto ļaundarbību noteikšanai aktus, nogalināto pilsoņu sarakstus. Šajos dokumentos var izsekot Ārkārtējās komisijas veidošanās gaitai, sarakstei, paziņojumiem par komisijas pārstāvju izvērzišanu. Vērtīgi ir ziņojumi un saraksti par bijušajiem Viesītes pilsētas ebreju tautības iedzīvotājiem un citiem pilsētas iedzīvotājiem, kuri cietuši vācu okupācijas varas laikā (*LNA JZVA, 392. f., 1.apr., 4.l., 1944*). Var secināt, ka ar šo cilvēku nošanu izbeidzās svarīgs posms Viesītes pilsētas attīstībā.

Secinājumi un priekšlikumi

Dokumenti, atkarībā no laika, kad tie ir tikuši veidoti ir laikmeta vēstneši, kas konkrētīzē vēsturiskos notikumus. Latvijas Nacionālais arhīvs glabā nozīmīgas vēstures liecības, kas ļauj pētniekiem rekonstruēt pagātni. Neatkarīgi no tā, kad ir veidoti likumi un noteikumi par nacionālā dokumentārā mantojuma veidošanu, kā arī, kas tos ir izdevis, var saskatīt līdzīgus vērtību kritērijus. Strādājot ar arhīva dokumentiem, svarīgi ir ievērot normatīvos aktus un noteikumus, lai spētu nodrošināt pilnvērtīgu dokumentārā mantojuma kopuma uzkrāšanu. Raksta autore ir atspoguļojusi

tikai nelielu daļu uzkrāto dokumentu, bet laika periods – 1944. gads ir īpašs ar to, ka pilsētā sāka veidoties jauna okupācijas varas pārvalde. Rakstā atspoguļotie arhīva dokumenti ļauj izsekot pārvaldes veidošanās posmam Viesītes pilsētā. Atspoguļojot darba uzdevumos noteikto – dokumentu vērtību kritēriji tika meklēti vienotajos Padomju Savienības valsts arhīvu pamatnoteikumos (1962), laikā, kad tika veidota fonda lieta un atlasīti dokumenti patstāvīgai glabāšanai Valsts arhīvā. Tāpat, salīdzināšanai tika apskatīts Latvijas Republikas Arhīvu likums (2011), kas reglamentē dokumenta arhīviskās vērtības noteikšanu, saskaņā ar kuru dokumenta arhīvisko vērtību nosaka attiecīgā dokumenta izvērtēšanas procesā, ievērojot noteiktus kritērijus. Izpētot arhīva dokumentu sastāvu par 1944. gadu, Viesītes pilsētas DDP izpildkomitejā, tika izmantotas arhīvā patstāvīgi glabājamās lietas.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Arhīvu likums* (11.02.2010). LR likums ar groz. līdz 30.06.2020. <https://m.likumi.lv/doc.php?id=205971>, sk. 22.04.2020.
2. *Основные правила работы государственных архивов СССР* (1962). Главное архивное управление при совете министров СССР. Полученное 17.03.2020 из https://www.academia.edu/36713550/основные_правила_работы_государственных_архивов._М._1962
3. Ivanovs, A. (2019). *Diplomātika*. <https://enciklopedija.lv/skirklis/2221>, sk. 22.04.2020.
4. Mazure, T. u.c. (2004). *Arhīvu terminoloģijas rokasgrāmata*. <http://www.arhivi.lv/sitedata/VAS/dokumenti/lvas-tiesibu-akti-pamattermini.pdf>, sk. 20. 04.2020.
5. LNA JZVA, 392. f. (*Jēkabpils rajona Viesītes pilsētas DDP izpildkomiteja*), Fonda lieta, 1963.
6. LNA JZVA, 392. f. (*Jēkabpils raj. Viesītes pilsētas DDP izpildkomiteja*), 1.apr., 1944.
7. LNA JZVA, 392. f. (*Jēkabpils raj. Viesītes pilsētas DDP izpildkomiteja*), 2.apr., 1944.
8. LNA JZVA, 392. f., 1. apr., 3. l. (*Pilsētas izpildkomitejas sēžu materiāli*), 1944.
9. LNA JZVA, 392. f., 1. apr., 4. l. (*Arkārtējās komisijas materiāli vācu iebrucēju un viņu līdzgaitnieku nodarīto ļaundarbību noteikšanai (akti, nogalināto pilsoņu saraksti u.c.)*, 1944.

Summary

Documents, depending on the time when they were created, are foretokens of the era, which concretize historical events. The Latvian National Archives holds important historical evidence, which allows researchers to reconstruct the past. Irrespective of when the laws and regulations on the creation of the national documentary heritage have been developed, as well as who has issued them, similar value criteria can be seen. It is important to comply with laws and regulations in order to be able to provide a full set of documentary heritage. The Jēkabpils Zonal State Archive of the National Archives of Latvia contains important documents on the history of Viesīte, events that took place during the Nazi German occupation of Latvia and the second period of the USSR. The author's interest is related to what exact documents were compiled (today the term – accumulation of documents is used) for independent storage in the state archives in accordance with the unified basic regulations of the State Archives of the Soviet Union. It is important to find out what criteria of the value of documentary material had to be met when compiling archive collections.

The basic principles of the examination of the scientific and practical value of documentary materials were: the historical approach, their comprehensive and complex evaluation. Examination of the value of documents was performed on the basis of certain criteria: content of documentary materials, time and place of their origin, significance of the institution (person) in whose operation they were created, autograph of legal force, authenticity, absorption, paleographic feature, linguistic, artistic and other features, duplicates, physical condition of documents and the degree of completeness of archival collections.